МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ПРАВО

Випуск 84

— Частина 3 —

Ужгород, 2024

Журнал включенно до категорії «Б» щодо видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук
(Наказ МОН України від 26.11.2020 № 1471 Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства від 26 листопада 2020 року та внесення змін до наказів Міністерства освіти і науки України від 2 липня 2020 року № 886, від 24 вересня 2020 року № 1188).

Науковий вісник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Бисага Юрій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Бєлов Дмитро Миколайович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Заборовський Віктор Вікторович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу, директор НДІ теорії та практики правосуддя юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет;

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ:

Бєлова Мирослава Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Берч Вероніка Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Бисага Юрій Юрійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових дисциплін Карпатського університету ім. Августина Волошина;
Брочкова Катаріна – доктор хабілітований, кандидат юридичних наук, доктор філософії (Словацька республіка);
Булеца Сібілла Богданівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Гарагонич Олександр Васильович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського права та господарського процесу Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Гомонай Василь Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Греца Ярослав Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Дешко Людмила Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Жежихова Мартина – кандидат юридичних наук, доцент Університету імені П.Й.Шафарика (м. Кошице, Словацька Республіка);
Ковач Юліус – доктор юридичних наук, професор, проректор Панєвропської високої школи (м. Братіслава, Словацька Республіка);
Кучарик Рудольф – доктор філософії (Словацька Республіка);
Лазур Ярослав Володимирович – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Манзюк Василь Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Менджул Марія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Мраз Станіслав – доктор юридичних наук, професор, ректор Університету Данубіус (м. Сладковічево, Словацька Республіка);
Ондрова Юлія – кандидат юридичних наук, доцент Університету імені П.Й. Шафарика (м. Кошице, Словацька Республіка);
Палінчак Микола Михайлович – доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Рогач Іван – кандидат юридичних наук, доцент, юридичний факультет Університету Данубіус (м. Сладковічево, Словацька Республіка);
Рогач Олександр Янович – доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Фрідманський Роман Михайлович – кандидат юридичних наук, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Чечерський Віктор Іванович – доктор юридичних наук, офіс Генерального прокурора.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 09 від 30.088.2024 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21500-11300Р,
видане Державною реєстраційною службою України 24.11.2014 р. Офіційний сайт видання: ***https://visnyk-juris-uzhnu.com/***

ISSN 2307-3322

© Ужгородський національний університет, 2024
© Ідея дизайну обкладинки належить проф. Бисазі Ю.М.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 7. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Бахновська І.П., Слободиська О.А. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИ ЗА НЕПРАВОМІРНІ ДІЇ В ІНТЕРНЕТІ: ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ..... 11

Бодров Ю.В. ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ АЗАРТНИХ ІГОР: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....17

Бублейник В.А. ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРІВ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....24

Веселова Л.Ю., Пилипів Р.М. ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ І ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З КОРУПЦІЄЮ ШЛЯХОМ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА..... 30

Вітюк М.С. НА ПЕРЕТИНІ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ВІЗ ТА ПОДАТКОВОГО РЕЗИДЕНТСТВА: ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ.....36

Возняковська К.А., Біленець Д.А., Марчук В.В. АНТИКОРУПЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЯК ЗАСІБ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ В СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....43

Гаврилюк В.О. АНАЛІЗ СУТНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ.....49

Гаруст Ю.В. СУБ'ЄКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ..... 54

Головацький Н.Т. СПОСОБИ І МЕТОДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ.....59

Деменко О.Є. ПІДСТАВИ ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОГО ГЛОСАРІЮ ЗА РАХУНОК ТЕРМІНІВ ІНШИХ ГАЛУЗЕЙ ЗАКОНОДАВСТВА..... 66

Джуга М.В. АДМІНІСТРАТИВНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ЗАКОННІСТЮ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 71

Дзеньків В. КІБЕРБЕЗПЕКА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ: ІЗРАЇЛЬСЬКИЙ ДОСВІД І ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ..... 77

Діордіца І.В., Коваленко І.А. ЗНАЧЕННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ.....84

Дмитришин О.О. ЗАХИСТ ПРАВ ТА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ.....89

Дорофеєва Л.М. МИТНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЗАХИЩЕНОСТІ ІНТЕРЕСІВ..... 95

Запотоцька О.В., Пустовіт Ю.Ю. ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН У МЕЖАХ ЇХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ..... 102

Зима О.Т., Бойко І.В. ДОМЕДИЧНА ДОПОМОГА У СИСТЕМІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ З СУМІЖНИМИ КАТЕГОРІЯМИ.....108

Калетнік В.В. АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГЕНТІВ ВПЛИВУ ЯК ОДНОГО З МЕТОДІВ ПРИХОВАНОГО ЛОБІЮВАННЯ.....115

Кантор Н.Ю. МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЙОГО СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ.....125

Капітаненко Н.П. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ.....130

Логвиненко Б.О. МЕДИЧНА ДОПОМОГА НАСЕЛЕННЮ ЯК ЧИННИК РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ.....139

Мазур Я.В., Міхайліна Т.В. ІТ-ПРАВО У СИСТЕМІ ПРАВА: ДИСКУСІЙНІ МОМЕНТИ СУЧАСНОСТІ.....144

Марініч В.К., Голуб С.М. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ. ЧАСТИНА 5: ЛІЦЕНЗОВАНИЙ ОБСЯГ І ЛІЦЕНЗУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ.....152

Менджул М.В. ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТА ЗМІНИ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ МАЙНОВИХ ВІДНОСИН В НІДЕРЛАНДАХ.....165

Павлович-Сенета Я.П. АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ.....170

Перунова О. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ НА РОБОЧОМУ МІСЦІ В ОРГАНАХ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ.....176

Присяжнюк О.А. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНО-СЛУЖБОВИХ ВІДНОСИН У ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ.....182

Савіцька В.В. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....186

Самагальська Ю.Я., Шпуганич І.І. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТЕЛЕГРАМ.....192

Стрельченко А.М. СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ІНДИВІДУАЛЬНОГО БРОНЕЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИМ НАСЕЛЕННЯМ.....198

Угольков Є.О. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО (ДОСУДОВОГО) УРЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВОГО КОНФЛІКТУ.....204

Федчишин С.А. УПОВНОВАЖЕНИЙ У СПРАВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ.....210

Фенич Я.В. МНОЖИННЕ ГРОМАДЯНСТВО ЗА СУЧАСНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....216

Хандога А.В. СФЕРА ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОМІСІЇ З ЦІННИХ ПАПЕРІВ ТА ФОНДОВОГО РИНКУ НА ЕТАПІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ РИНКІВ КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ.....222

Шевчук О.М. Матат Ю.І. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ: МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ.....228

Якимчук Н.Я., Савенкова В.Г., Житник Ю.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАЛУЧЕННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ТА КОШТІВ ЄС НА ЗДІЙСНЕННЯ «ЗЕЛЕНОГО» ПЕРЕХОДУ ЕНЕРГЕТИЧНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ ТА РЕАЛІЗАЦІЮ ПРОЄКТІВ (ПРОГРАМ) В СФЕРІ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ.....236

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Ангелуца Н.П., Буряк Є.В. ОСОБЛИВОСТІ ДОБРОВІЛЬНОЇ ВІДМОВИ ВІД ГОТУВАННЯ ДО ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....246

Аніщук В.В. ПРОБЛЕМА ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В КІБЕРПРОСТОРІ.....252

Герасименко О.М. ЗАГРОЗИ ОБ'ЄКТАМ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....257

Гнатенко М.П. ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ.....264

Головкін Б.М. ТИПОЛОГІЯ ЖЕРТВ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ.....271

Демидова Л.М. ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА КВАЛІФІКАЦІЇ.....278

Драгоненко А.О., Федорчак І.В. ПРОБЛЕМИ АКТІВ КІБЕРТЕРОРИЗМУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....285

Дубінчук О.О. ЗМІСТ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВА ЛЮДИНИ НА ГЕНДЕРНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ.....291

Дуда М.П. ГЕНЕЗА ПОМИЛУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....296

Загиней-Заболотенко З.А., Допіряк Б.П. ФОРМИ УМИСНИХ ДІЙ, СПРЯМОВАНИХ НА ДОПОМОГУ ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ (ПОСОБНИЦТВО), В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ.....301

Копча В.В. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....310

Корчак С.П. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ.....317

Ліховіцький Я.О. ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ (КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ) У СФЕРІ ОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....322

Овсій Д. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ (ОБОВ'ЯЗКОВИХ ПЛАТЕЖІВ) У СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА.....329

Пермінов Є.Т. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ 335

Політова А.С. ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 344

Предместніков О.Г., Бехтер А.Р. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ОЦІНЮВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДОСНОВА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОБУТОВИМ НАСИЛЛЯМ 350

Пузирна Н., Кондратов Д., Олефір Л. ГЕНЕЗА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ 356

Пузирний В.Ф., Єрмак О.В. СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я ТА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ ВІДПОВІДНО ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ОСОБАМИ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ 363

Риженкова К.В. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 368

Сень І.З., Федорович Н.А. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИМИРЕННЯМ ВИННОГО З ПОТЕРПІЛИМ (СТ. 46 КК УКРАЇНИ): АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ВЕРХОВНОГО СУДУ 374

Сийплокі М.В., Кузнецов В.В. ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ ПРЕДСТАВНИКОМ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 383

Федишин І.М. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПОСЯГАННЯМ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ТА ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ В УКРАЇНІ 393

Філіпенко В.Р. ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗМЕЖУВАННЯ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 166 КК УКРАЇНИ, ІЗ СУМІЖНИМИ СКЛАДАМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ 400

Шевченко Т.В. НЕЗАКОННИЙ ЗБУТ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕКТРОННИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ 408

CONTENTS

SECTION 7 ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Bakhnovska I.P., Slobodiska O.A. PERSONAL RESPONSIBILITY FOR ILLEGAL ACTIONS ON THE INTERNET: LEGAL AND ETHICAL ASPECTS.....11

Bodrov Y. LEGISLATIVE REGULATION OF THE ORGANIZATION AND CONDUCT OF GAMBLING: CURRENT ISSUES AND SOLUTIONS.....17

Bubleynyk V.A. ACTIVITIES OF PUBLIC SERVICE CENTERS: PROBLEMATIC ISSUES AND WAYS TO SOLVE THEM.....24

Veselova L.Yu., Pylypiv R.M. COMBATING CORRUPTION OFFENSES AND OFFENSES RELATED TO CORRUPTION THROUGH THE CONSOLIDATION OF UKRAINIAN SOCIETY.....30

Vitiuk M.S. AT THE INTERSECTION OF INVESTMENT VISAS AND TAX RESIDENCY: GLOBAL CHALLENGES.....36

Vozniakovska K., Bilenets D., Marchuk V. ANTI-CORRUPTION MECHANISMS IN PUBLIC ADMINISTRATION AS A TOOL FOR COMBATING ORGANIZED CRIME IN THE ECONOMIC SECTOR.....43

Gavrilyuk V.O. ANALYSIS OF THE ESSENCE OF PUBLIC SERVICE SOCIAL PROTECTION: THEORETICAL AND LEGAL FOUNDATIONS.....49

Harust Y. SUBJECTS OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF HEALTH CARE OF UKRAINE.....54

Holovatskiy N.T. WAYS AND METHODS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF PERSONAL DATA ON THE INTERNET: THEORETICAL ANALYSIS AND PRACTICAL ASPECTS.....59

Demenko O.Ye. REASONS FOR THE FORMATION OF A TAX GLOSSARY DUE TO THE TERMS OF OTHER BRANCHES OF LEGISLATION.....66

Dzhuga M.V. ADMINISTRATIVE CONTROL BY LEGALITY NOTARY ACTIVITY.....71

Dzenkiv V. CYBERSECURITY IN THE CONTEXT OF MODERN THREATS: ISRAELI EXPERIENCE AND ITS APPLICATION IN UKRAINE.....77

Diorditsa I.V., Kovalenko I.A. THE VALUE OF PERSONAL DATA IN THE FIELD OF HEALTH CARE IN THE CONDITIONS OF INFORMATIZATION.....84

Dmytryshyn O.O. PROTECTION OF RIGHTS AND DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN THE CONDITIONS OF WAR.....89

Dorofeieva L.M. CUSTOMS SECURITY OF UKRAINE: PROSPECTS FOR INCREASING THE LEVEL OF PROTECTION OF INTERESTS.....95

Zapototska O.V., Pustovit Yu.Yu. PECULIARITIES OF CHARACTERISTICS OF LAND LEGAL RELATIONS WITHIN THE LIMITS OF THEIR ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION.....102

Zima O.T., Boiko I.V. PRE-MEDICAL ASSISTANCE IN THE HEALTH CARE SYSTEM AND ITS RELATIONSHIP WITH RELATED CATEGORIES....108

Kaletnik V.V. ANALYSIS OF NATIONAL LEGISLATION IN THE CONTEXT OF COUNTERACTING THE ACTIVITIES OF AGENTS OF INFLUENCE AS ONE OF THE METHODS OF COVERT LOBBYING....115

Cantor N.Yu. MECHANISM OF ADMINISTRATIVE LEGAL REGULATION AND ITS CONSTITUENT ELEMENTS....125

Kapitanenko N. LEGAL SUPPORT FOR ELECTRONIC DOCUMENT MANAGEMENT....130

Lohvynenko B.O. MEDICAL CARE FOR THE POPULATION AS A FACTOR OF REINTEGRATION OF THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE....139

Mazur Ia., Mihaylina T. IT LAW IN THE LEGAL SYSTEM: CURRENT DISCUSSION POINTS....144

Marinich V., Holub S. LEGAL REGULATION OF EDUCATION IN UKRAINE. PART 5: LICENSED AMOUNT AND LICENSING OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS....152

Mendjul M.V. DIGITALIZATION AND CHANGES IN THE LEGAL REGULATION OF PROPERTY RELATIONS IN THE NETHERLANDS....165

Pavlovich-Seneta J.P. ADMINISTRATIVE SERVICES IN THE FIELD OF SOCIAL PROTECTION AND SOCIAL SECURITY: CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR REFORM....170

Perunova O. ENSURING GENDER EQUALITY IN THE WORKPLACE IN THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR....176

Prysiazhnyuk O.A. CONCEPTS AND FEATURES OF STATE-SERVICE RELATIONS IN LAW ENFORCEMENT AGENCIES....182

Savitska V. ACTUAL ISSUES OF ADMINISTRATIVE AND TORT LAW OF UKRAINE....186

Samahalska Y., Shpuganych I. ISSUES RELATED TO LEGISLATIVE REGULATION OF TELEGRAM....192

Strelchenko A.M. THE SYSTEM OF SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR THE USE OF INDIVIDUAL ARMOR PROTECTION BY THE CIVILIAN POPULATION....198

Ugolkov E.O. CERTAIN ASPECTS OF THE INTRODUCTION OF MANDATORY ADMINISTRATIVE (PRE-TRIAL) TAX CONFLICT SETTLEMENT....204

Fedchyshyn S.A. THE COMMISSIONER FOR THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF JUSTICE IN UKRAINE....210

Fenych Y.V. MULTIPLE CITIZENSHIP ACCORDING TO THE MODERN LEGISLATION OF UKRAINE....216

Handoga A.V. SCOPE OF STATE SUPERVISION AND CONTROL OF THE NATIONAL SECURITIES AND STOCK MARKET COMMISSION OF UKRAINE AT THE STAGE OF ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE CAPITAL MARKETS IN UKRAINE....222

Shevchuk O.M. Matat Yu.I. ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF COUNTERING DRUG CRIME: INTERNATIONAL ASPECT..... 228

Yakymchuk N.Ya., Savenkova V.G., Zhytnyk Yu.V. LEGAL PRINCIPLES OF ATTRACTING BUDGET FUNDS AND EU FUNDS FOR THE IMPLEMENTATION OF THE «GREEN» TRANSITION OF THE ENERGY SECTOR OF THE ECONOMY AND THE IMPLEMENTATION OF PROJECTS (PROGRAMS) IN THE FIELD OF ENERGY EFFICIENCY.....236

SECTION 8. CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Anhelutsa N., Buryak Y. CHARACTERISTICS OF VOLUNTARY REFUSAL FROM PREPARING TO COMMIT A CRIMINAL OFFENSE.....246

Anishchuk V.V. THE PROBLEM OF PERSONAL DATA PROTECTION IN CYBER SPACE.....252

Herasymenko O.M. THREATS TO CRITICAL INFRASTRUCTURE OBJECTS OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.....257

Hnatenko M.P. THE PRESUMPTION OF INNOCENCE IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW: SELECTED ISSUES.....264

Holovkin B.M. TYPOLOGY OF VICTIMS OF OFFENSES IN THE FIELD OF TRAFFIC SAFETY AND TRANSPORT OPERATION.....271

Demydova L. WAR CRIMES: PROBLEMS OF DEFINITION AND QUALIFICATION..... 278

Dragonenko A., Fedorchak I. PROBLEMS OF ACTS OF CYBER-TERRORISM IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW..... 285

Dubinchuk O.O. CONTENT AND LEGAL NATURE OF THE HUMAN RIGHT TO GENDER IDENTITY..... 291

Duda M. THE GENESIS OF PARDON IN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION MEMBER STATES.....296

Zahynei-Zabolotenko Z.A., Dopiriak B.P. INTENTIONAL ACTIONS AIMED AT ASSISTING THE AGGRESSOR STATE (AIDING AND ABETTING) – THE MAIN FORMS IN JUDICIAL PRACTICE.....301

Kopcha V.V. MODERN PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF SECURITY ACTIVITIES UNDER MARTIAL LAW CONDITIONS.....310

Korchak S. P. PROBLEM ISSUES OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR FORCED DISAPPEARANCE.....317

Likhovitskyi J.O. PREVENTION OF CRIME (CRIMINAL OFFENSES) IN THE FIELD OF SECURITY ACTIVITIES.....322

Ovsii D. THEORETICAL PRINCIPLES OF CRIMINAL LIABILITY FOR EVASION OF TAXES, FEES (MANDATORY PAYMENTS) IN THE FIELD OF HOUSING CONSTRUCTION.....329

Perminov Y.T. THEORETICAL ASPECTS OF CRIMINAL PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS.....335

Politova A.S. DISCUSSION ISSUES ON IMPROVING CRIMINAL LIABILITY FOR CRIMINAL OFFENCES IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY.....344

Predmestnikov O.G., Bekhter A.R. CRIMINAL LAW ASSESSMENT OF DOMESTIC VIOLENCE: MORAL AND PSYCHOLOGICAL BASIS OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO DOMESTIC VIOLENCE.....350

Puzyrna N., Kondratov D., Olefir L. GENESIS OF THE LEGAL STATUS OF CONVICTS DURING THE TIME OF INDEPENDENT UKRAINE.....356

Puzyrnyi V., Yermak O. STATUS OF IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO HEALTH CARE AND MEDICAL ASSISTANCE IN ACCORDANCE WITH EUROPEAN STANDARDS BY PERSONS SERVING PUNISHMENTS IN THE FORM OF DEPRIVATION OF LIBERTY IN UKRAINE.....363

Ryzhenkova K.V. DEFINITION OF THE CONCEPT OF FRAUD IN THE FIELD OF BANKING..... 368

Sen I.Z., Fedorovych N.A. DISCHARGE FROM CRIMINAL LIABILITY IN VIEW OF RECONCILIATION OF THE OFFENDER AND THE VICTIM (ART. 46 OF THE CC OF UKRAINE): ANALYSIS OF LEGAL POSITIONS OF THE SUPREME COURT.....374

Syiploki M.V., Kuznetsov V.V. QUALIFICATION FEATURES OF ILLEGAL DEPRIVATION OF LIBERTY OR ABDUCTION OF A PERSON BY A REPRESENTATIVE OF AUTHORITIES UNDER MARTIAL LAW CONDITIONS.....383

Fedyshyn I. CRIMINAL LIABILITY FOR CRIMES RELATED TO ENCROACHMENT ON THE ACTIVITIES OF STATE AND PUBLIC FIGURES IN UKRAINE.....393

Filipenko V.R. ON THE ISSUE OF DISTINGUISHING THE CORPUS DELICTI UNDER ART. 166 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE FROM RELATED CORPUS DELICTI OF CRIMINAL OFFENCES.....400

Shevchenko T.V. ILLEGAL SALE OF NARCOTIC DRUGS USING ELECTRONIC INFORMATION RESOURCES: PROBLEMS OF QUALIFICATION.....408

РОЗДІЛ 7. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 340
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.1

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИ ЗА НЕПРАВОМІРНІ ДІЇ В ІНТЕРНЕТІ: ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Бахновська І.П.,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри права
Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету

Слободиська О.А.,
кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри права
Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету

Бахновська І.П., Слободиська О.А. Відповідальність особи за неправомірні дії в інтернеті: правові та етичні аспекти.

В статті розглядається правові та етичні аспекти відповідальності особи, пов'язані з використанням інтернету, як засобу масової інформації. Зазначається, що психотравматизація війною стала повсякденністю сучасного життя, змінився медіапростір, який може стати потужним стресором та призвести до медіатравми населення та поступового падіння рівня його психологічної стійкості. З метою протидії небезпечним впливам в інтернеті, має трансформуватися соціалізація населення, забезпечуючи стресостійкість і психічне здоров'я громадян через підвищення юридичної та медіаграмотності.

Зазначається, що сучасна людина є не тільки споживачем контенту, а і його автором, тобто може вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або у інший спосіб – на свій вибір. Однак, така інформація повинна поширюватися із дотриманням законодавчих норм щодо її достовірності та не порочити честь, гідність та ділову репутацію інших осіб, їх психічне здоров'я, тобто кожен має усвідомлювати свою соціальну відповідальність за оприлюднення чутливої для суспільства інформації.

В статті описані різні види правопорушень, такі як: кіберзлочини, фішинг, розпалювання ворожнечі, поширення неправдивої інформації, образа і наклеп, порушення авторських прав, порушення конфіденційності, неправомірне використання інтернет-ресурсів, спам і небажані повідомлення.

Охарактеризовані особливості цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності щодо перерахованих правопорушень. Також, у статті зазначається що відповідальність можуть нести особи, які поширюють незаконний контент. Веб-ресурси та їх посадові особи можуть нести відповідальність тільки в тому випадку, якщо вони ігнорували вимоги правовласників про припинення порушення авторських прав або проігнорували контент, який сам по собі є протизаконним Стаття демонструє, що кожен користувач повинен усвідомлювати, що його дії можуть мати реальні наслідки для нього самого та інших людей. Зазначається, що важливо дотримуватися етичних норм, включаючи повагу до приватності інших людей, достовірність та відповідальність за інформацію, що публікується. Дотримання правових норм і етичних принципів є основою безпечного та відповідального використання інтернету.

Ключові слова: відповідальність, інтернет, соціалізація, психотравматизація, кіберзлочини, фішинг, розпалювання ворожнечі.

Bakhnovska I.P., Slobodiska O.A. Personal responsibility for illegal actions on the Internet: legal and ethical aspects.

The article examines the legal and ethical aspects of a person's responsibility related to the use of the Internet as a means of mass information. It is noted that psychotraumatization by war has become an everyday part of modern life, the media space has changed, which can become a powerful stressor and lead to media trauma of the population and a gradual decrease in the level of its psychological stability. In order to counteract dangerous influences on the Internet, the socialization of the population must be transformed, ensuring stress resistance and mental health of citizens through increasing legal and media literacy.

It is noted that a modern person is not only a consumer of content, but also its author, that is, he can freely collect, store, use and distribute information orally, in writing or in another way - as he chooses. However, such information must be disseminated in compliance with the legal norms regarding its authenticity and must not tarnish the honor, dignity and business reputation of other persons, their mental health, i.e. everyone must be aware of their social responsibility for publicizing sensitive information for society.The article describes various types of offenses, such as: cybercrime, phishing, inciting enmity, spreading false information, insult and defamation, copyright infringement, breach of privacy, misuse of Internet resources, spam and unsolicited messages.

The features of civil, administrative and criminal liability for the listed offenses are characterized. Also, the article states that persons who distribute illegal content may be held liable. Web resources and their officials can be held responsible only if they ignored the demands of the rights holders to stop copyright infringement or ignored content that is illegal in itself. The article demonstrates that every user must be aware that his actions can have real consequences for himself and other people. It is noted that it is important to adhere to ethical standards, including respect for the privacy of others, credibility and responsibility for the information that is published. Compliance with legal norms and ethical principles is the basis of safe and responsible use of the Internet.

Key words: responsibility, Internet, socialization, psychotraumatization, cybercrime, phishing, incitement of enmity.

Постановка проблеми. Інтернет, як засіб масової інформації, активно впливає на людську свідомість та підсвідомість. Завданням соціалізації стає необхідність розвитку умінь та навичок адаптовуватися до умов інформаційного суспільства детермінованого російсько-українською війною, а особливої значимості набуває розвиток юридичної та медіаграмотності громадян. Сучасна людина є не тільки споживачем контенту, а й його автором. Так у статті 34 Конституції України вказано, що користувачам гарантована можливість вільного висловлювання в мережі інтернет, а саме гарантовано право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань [3]. Встановлюється, що кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або у інший спосіб – на свій вибір. Однак, така інформація повинна поширюватися із дотриманням законодавчих норм щодо її достовірності та не порочити честь, гідність та ділову репутацію інших осіб, їх психічне здоров'я, тобто кожен має усвідомлювати свою соціальну відповідальність за оприлюднення чутливої для суспільства інформації. За порушення авторського права або поширення неправдивої інформації порушник може нести цивільно-правову, адміністративну та кримінальну відповідальність.

Мета дослідження. Аналіз правових та етичних аспектів відповідальності особи, пов'язаних з використанням Інтернет, визначення правових проблем, обумовлених цими особливостями.

Стан опрацювання проблематики. Зміст численних наукових публікацій свідчить проте, що загальної правової позиції відносно підходів до регулювання суспільних відносин щодо відповідальності особи, пов'язаних з використанням інтернет-технологій не достатньо сформовано. Наукові праці й публікації вчених О. Баранов, А. Гулемин, Л. Горшкова, Ю. Бурило, О. Пастухів, С. Малахов, А. Тедєєв, А. Чеботарева та інші [1].

Оцінюючи сьогоднішній стан, можна констатувати, що в юридичній науці, незважаючи на численні спроби, поки не було здійснено повного системного аналізу проблем правового та етичного аспекту відповідальності особи, пов'язаних з інтернетом. Тому аналіз правопорушень та відпо-

відальності особи що використовують інтернет-технологій, і, одночасно, стрімке зростання значимості подібних відносин у всіх сферах діяльності визначають її актуальність і важливість для подальшого розвитку інформаційного суспільства. Особливо це питання є актуальним в умовах тривалої російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Інтернет став невід'ємною частиною сучасного життя, надаючи безліч можливостей для спілкування, роботи, навчання та розваг. Однак, використання інтернету вимагає від кожного користувача усвідомлення власної відповідальності за свої дії. Це включає як правові, так і етичні аспекти. Розглянемо основні з них.

Кримінальна відповідальність відповідно до Кримінального кодексу України настає за такі правопорушення як кіберзлочини, фішинг, розпалювання ворожнечі [4].

1. До категорії кіберзлочинів належать злочини, які здійснюються за допомогою комп'ютерних систем або мереж. Таким видом є хакерство тобто несанкціонований доступ до комп'ютерних систем та розповсюдження шкідливого програмного забезпечення.

- Хакерство включає: а) злом комп'ютерів та мереж, а саме незаконний доступ до комп'ютерних систем, серверів або мереж для отримання конфіденційної інформації, викрадення даних або порушення роботи системи; б) дефейсінг веб-сайтів тобто зміна зовнішнього вигляду веб-сайтів з метою передачі певного повідомлення або просто заради забави. Відповідальність за цей вид злочинів відповідно до статті 361 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж
- Шкідливе програмне забезпечення включає: а) віруси тобто програми, які заражають комп'ютери, поширюються між файлами та можуть знищувати або пошкоджувати дані; б) трояни тобто програми, які виглядають як корисні, але насправді виконують шкідливі дії, наприклад, викрадають дані; в) руткіти тобто інструменти, які дозволяють хакерам отримати контроль над системою, приховуючи свою присутність. Розповсюдження шкідливого програмного забезпечення (віруси, трояни, руткіти) з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут передбачається відповідальність відповідно до статті 361^1 Кримінального кодексу України.

Стаття 361^2 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації.

Стаття 362 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї).

За порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється передбачається відповідальність в статті 363 Кримінального кодексу України.

При перешкоджанні роботи електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку передбачається відповідальність в статті 363^1 Кримінального кодексу України.

2. Фішинг – це шахрайство з метою отримання особистих даних користувачів. До фішингу відносять: а) розсилку фальшивих електронних листів або повідомлень з метою обманом змусити користувачів розкрити свої особисті дані, такі як паролі, номери кредитних карток або іншу конфіденційну інформацію; б) створення підроблених веб-сайтів, які виглядають як справжні, щоб користувачі вводили свої дані.

Крім того, діяльність кіберзлочинців кваліфікується за статтею 200 Кримінального кодексу України – незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення та ч.4 статті 190 Кримінального кодексу України «Шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки», стаття 231 Кримінального кодексу України «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю».

3. Розпалювання ворожнечі, тобто поширення в інтернеті матеріалів, що підбурюють до національної, расової або релігійної ненависті - є серйозним правопорушенням і підпадає під дію кримінального законодавства.

Адміністративна відповідальність. В Україні адміністративна відповідальність за порушення у сфері інтернету регулюється низкою законів та нормативних актів. Розглянемо основні види порушень та відповідальність за них [2].

1. Поширення неправдивої інформації тобто фейкові новини та дезінформація. За поширення неправдивої інформації, яка може завдати шкоди громадському порядку, здоров'ю (медіатравма виникає через дистрес, внаслідок травматизації подіями, представленими у засобах масової інформації) чи безпеці громадян, передбачено штрафи [5].

Відповідно до статті 173[1] Кодексу України про адміністративні правопорушення, за поширювання неправдивих чуток, що можуть викликати паніку серед населення або порушення громадського порядку, передбачено накладення штрафу, виправні роботи з відрахуванням двадцяти відсотків заробітку.

2. Образа і наклеп. Образливі висловлювання в інтернеті можуть стати підставою для адміністративного покарання. Це стосується як текстових повідомлень, так і візуального контенту (меми, картинки). Поширення неправдивих відомостей тобто наклеп, які можуть зашкодити репутації особи, також карається за адміністративним правом. За наклеп можуть бути накладені штрафи або інші види покарань.

3. Порушення авторських прав. Незаконне використання контенту, а саме: використання чужих творів без дозволу автора або правовласника (тексти, музика, фотографії, відео) може призвести до адміністративної відповідальності. Це включає як копіювання, так і поширення, захищеного авторським правом, контенту.

4. Порушення конфіденційності. Збирання та поширення персональних даних тобто незаконне збирання, обробка або поширення персональних даних інших осіб без їх згоди підпадає під адміністративну відповідальність. Це може включати публікацію без дозволу власника особистої інформації, фотографій, тощо.

5. Неправомірне використання інтернет-ресурсів. Несанкціонований доступ до комп'ютерних систем або мереж, зламування акаунтів може призвести до адміністративних санкцій.

6. Спам і небажані повідомлення. Розсилка спаму або небажаних повідомлень (включає масові рекламні розсилки без згоди отримувачів) може бути підставою для адміністративної відповідальності.

7. Інші порушення: а) розпалювання ворожнечі: поширення в інтернеті матеріалів, що розпалюють національну, расову або релігійну ворожнечу, може призвести до адміністративного покарання; б) порушення правил спільнот: соціальні мережі та платформи мають свої правила спільнот, порушення яких може призвести до блокування облікового запису або видалення контенту.

Цивільна відповідальність. Можливість вільного висловлювання в мережі інтернет користувачам гарантовано Конституцією України. Однак, така інформація повинна поширюватися із дотриманням законодавчих норм про її достовірність та не порочити честь, гідність та ділову репутацію інших осіб. Згідно ст. 15 Цивільного кодексу України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Таке ж право надається і юридичним особам згідно ч. 2 ст. 94 Цивільного кодексу України [8].

Цивільна відповідальність настає за такі порушення

Порушення авторських прав, а саме незаконне використання чужих творів, таких як тексти, музика, фотографії, може призвести до судових позовів та вимог щодо відшкодування збитків.

Порушення конфіденційності, а саме незаконне збирання, обробка або поширення персональних даних інших осіб також підпадає під дію цивільного законодавства.

Порушення законодавчих норм про достовірність та честь, гідність і ділову репутацію інших осіб.

Шкода завдана розповсюдженням в мережі Інтернет інформації, що не відповідає дійсності може бути нанесена як фізичній так і юридичній особі. Чинне законодавство України виділяє два способи захисту: загальні та спеціальні, які застосовуються в судовому та позасудовому порядку.

Відповідно до ст. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» належним відповідачем у разі поширення оспорюваної інформації в мережі Інтернет є автор відповідного інформаційного матеріалу та власник вебсайта, особи яких позивач

повинен установити та зазначити в позовній заяві. Якщо автор поширеної інформації невідомий або його особу та/чи місце проживання (місцезнаходження) неможливо встановити, а також коли інформація є анонімною і доступ до сайта — вільним, належним відповідачем є власник веб-сайта, на якому розміщено зазначений інформаційний матеріал, оскільки саме він створив технологічну можливість та умови для поширення недостовірної інформації [7].

Дані про власника вебсайту можуть бути витребувані відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу України в адміністратора системи реєстрації та обліку доменних назв та адреси українського сегмента мережі Інтернет. Проте, таку інформацію може бути витребувано лише в процесі судового провадження або в рамках подання клопотання про забезпечення доказів, що, в свою чергу, не дозволяє своєчасно визначитись із суб'єктивним складом учасників судового процесу.

Одночасно із вимогами про захист честі, гідності та ділової репутації позивачі можуть вимагати також відшкодування матеріальної та моральної шкоди (ст. 280 Цивільного кодексу України для фізичних осіб). В даних випадках обов'язок довести, що була заподіяна матеріальна чи моральна шкода покладається на позивача, на нього також покладається і обов'язок визначити розмір моральної шкоди, однак у кінцевому етапі розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості. Суб'єкти владних повноважень як позивачі у справах про захист честі, гідності та ділової репутації можуть вимагати в судовому порядку лише спростування недостовірної інформації про себе і не мають права вимагати відшкодування моральної (немайнової) шкоди (частина 2 стаття 31 Закон України «Про інформацію») [6].

Спростування недостовірної інформації регулюється ст. 277 Цивільного кодексу України, де передбачено, що фізична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї та (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації.

Право на відповідь, а також на спростування недостовірної інформації щодо особи, яка померла, належить членам її сім'ї, близьким родичам та іншим зацікавленим особам. Спростування недостовірної інформації здійснюється особою, яка поширила інформацію.

Висновки. Відповідальність особи за неправомірні дії в інтернеті – це не лише питання дотримання законів, але й питання етики та моралі. Оскільки психотравматизація війною стала повсякденністю сучасного життя, що призводить до поступового падіння рівня психологічної стійкості населення, то подальша соціалізація громадян через підвищення юридичної та медіаграмотності є надзвичайно важливою та має проходити серед різних вікових груп. Кожен користувач інтернет повинен розуміти, що його дії можуть мати реальні наслідки для нього самого та інших людей, усвідомлювати свою соціальну відповідальність за оприлюднення чутливої для суспільства інформації. Дотримання правових норм і етичних принципів є основою безпечного та відповідального використання інтернету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баранов О.А. Трансформація: соціальна & цифрова & правова: монографія у 3-х т. Т. 1. Порятунок цивілізації: економіка результату. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 272 с.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від *7* квітня 1984 року № 8073[1]-X: станом на 09.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 12.08.2024).
3. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 12.08.2024).
4. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III: станом на 19.05.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text. URL: (дата звернення: 12.08.2024).

5. Найдьонова, Л.А. (2024). Медіатравма у складі травматизації війною: доказові поради щодо здорового медіаспоживання. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, *6*(1), 1–6. URL: https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6138 (дата звернення: 12.08.2024).
6. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII: станом на 27.07.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (дата звернення: 12.08.2024).
7. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text (дата звернення: 03.08.2024).
8. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 03.08.2024).

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.2

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ АЗАРТНИХ ІГОР: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Бодров Ю.В.,
аспірант кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0009-0009-0755-7673

Бодров Ю.В. Законодавче регулювання організації та проведення азартних ігор: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення.

Стаття присвячена висвітленню актуальних проблем законодавчого регулювання організації та проведення азартних ігор в Україні, а також пошуку оптимальних шляхів їх вирішення. На підставі проведеного аналізу констатовано, що законодавче регулювання суспільних відносин у сфері азартних ігор характеризується наявністю широкого кола проблем, серед яких: вади понятійно-категоріального апарату, недостатньо чітка визначеність загальних вимог до організаторів азартних ігор, відсутність вимог, покликаних забезпечити стабільну роботу грального в умовах нестабільного електропостачання.

Окреслено напрями вдосконалення понятійно-категоріального апарату законодавства України про азартні ігри. Сформульовано авторську дефініцію поняття "азартна гра". Систематизовано види азартних ігор, виявлено недоліки їх законодавчого опису, обґрунтовується необхідність законодавчого визначення лотерей як різновиду азартних ігор.

Зроблено висновок про недостатньо узгоджений характер загальних вимог до суб'єктів організації та проведення азартних ігор, зокрема, вимог щодо їх бездоганної ділової репутації. Запропоновано встановити ліцензійну вимогу бездоганної ділової репутації для юридичних осіб, які мають намір провадити господарську діяльність у сфері азартних ігор.

Окрема увага в статті приділяється проблемі забезпечення безперебійного функціонування гральних закладів в умовах постійних стабілізаційних та екстрених відключень електроенергії. Наголошується, що під час таких відключень істотно порушується робота електронно-технічного обладнання у казино та залах ігрових автоматів, внаслідок чого унеможливлюється фіксація поточного стану та результатів ігор, справедливе нарахування виграшів, онлайн-моніторинг розіграшів. У зв'язку з цим запропоновано встановити законодавчу вимогу щодо обов'язкового оснащення гральних закладів казино та залів гральних автоматів резервними джерелами електроенергії.

З метою вдосконалення адміністративно-правових засад організації та проведення азартних ігор у статті пропонується здійснити комплексний перегляд галузевого законодавства на предмет його узгодженості, повноти регулювання, адекватності сучасним реаліям та відповідності об'єктивним тенденціям розвитку грального бізнесу.

Ключові слова: законодавче регулювання, гральний бізнес, азартна гра, лотерея, організація та проведення азартних ігор.

Bodrov Y. Legislative regulation of the organization and conduct of gambling: current issues and solutions.

The article is dedicated to highlighting current issues in the legislative regulation of the organization and conduct of gambling in Ukraine, as well as finding optimal solutions to these problems. Based on the conducted analysis, it is stated that the legislative regulation of public relations in the field of gambling is characterized by a wide range of issues, including deficiencies in the conceptual and categorical apparatus, insufficiently clear general requirements for gambling organizers, and the absence

of requirements aimed at ensuring the stable operation of gambling establishments under conditions of unstable power supply.

Directions for improving the conceptual and categorical apparatus of Ukrainian gambling legislation are outlined. The author formulates a definition of the term «gambling.» The types of gambling are systematized, the shortcomings of their legislative description are identified, and the necessity of legally defining lotteries as a type of gambling is substantiated.

It is concluded that the general requirements for the subjects organizing and conducting gambling are insufficiently coordinated, particularly the requirements regarding their impeccable business reputation. It is proposed to establish a licensing requirement for the impeccable business reputation of legal entities intending to conduct business activities in the field of gambling.

The article pays special attention to the problem of ensuring the uninterrupted functioning of gambling establishments under conditions of constant stabilization and emergency power outages. It is emphasized that during such outages, the operation of electronic and technical equipment in casinos and gaming halls is significantly disrupted, making it impossible to record the current state and results of games, fairly calculate winnings, and monitor draws online. In this regard, it is proposed to establish a legislative requirement for the mandatory equipping of casino and gaming hall establishments with backup power sources.

To improve the administrative and legal foundations of the organization and conduct of gambling, the article proposes a comprehensive review of sectoral legislation to ensure its consistency, completeness of regulation, adequacy to modern realities, and compliance with the main trends of gambling development.

Key words: legislative regulation, gambling, lottery, gambling business, organization and conduct of gambling.

Постановка проблеми. Важливою запорукою стабільного функціонування й динамічного розвитку будь-якої значущої сфери суспільних відносин є її якісне нормативно-правове регулювання. Як цілком слушно наголошує Т.О. Гуржій, якісне правове регулювання гармонізує й упорядковує людську діяльність, а, в кінцевому підсумку, забезпечує максимальну повноту реалізації стратегічних задач. Натомість, слабка правова база завжди привносить елемент невизначеності. За браком надійного правового підґрунтя суспільні процеси набувають довільного, розбалансованого характеру. Як наслідок, колосальні зусилля та витрати виявляються марними, актуальні цілі – не досягнутими [1, с. 18; 2, с. 112].

З цим важко не погодитись. Якість нормативно-правового регулювання визначає об'єктивний стан справ та ефективність державної діяльності в усіх галузях і сферах суспільного життя. Сфера азартних ігор – не становить винятку. Часто-густо саме недоліки нормативно-правового регулювання слугують першопричиною організаційних та інших проблем публічного адміністрування грального бізнесу, збоїв у системі контролю та нагляду за проведенням азартних ігор, виникнення правових конфліктів, появи неузгодженостей в правозастосуванні тощо.

У світлі викладеного постає необхідність здійснення рядку кроків, спрямованих на підвищення ефективності нормативно-правового регулювання сфери азартних ігор. Перш за все, з цією метою необхідно проаналізувати його сучасний стан, висвітлити його проблематику та окреслити його перспективи з урахуванням нагальних суспільних потреб, кращих світових практик, загальних тенденцій розвитку адміністративного права.

Мета статті полягає у виробленні комплексу науково-обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення законодавчого регулювання суспільних відносин у сфері організації та проведення азартних ігор.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальною основою нормативно-правового регулювання будь-якої сфери суспільних відносин є законодавчі акти [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9].

Не становить винятку сфери організації та проведення азартних ігор. Насамперед законами України визначаються правові, економічні, соціальні та організаційні умови функціонування сфери азартних ігор, засади здійснення державного регулювання господарської діяльності у цій сфері, механізми запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, засади запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань, правила справляння податків і зборів у сфері грального бізнесу, підстави і процедури притягнення до юридичної відповідальності за порушення законодавства про азартні ігри.

Стрижневою ланкою системи законодавчих актів з питань грального бізнесу є Закон України від 14.07.2020 р. № 768-IX "Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор" [10]. Цим законом визначаються: понятійний апарат законодавства про гральний бізнес (в т.ч., загальне поняття "азартна гра" та поняття окремих видів азартних ігор); мета і принципи державної політики у сфері організації та проведення азартних ігор; система та правовий статус суб'єктів державного регулювання, нагляду і контролю в сфері азартних ігор; загальні вимоги до організаторів і учасників азартних ігор, вимоги щодо боротьби з ігровою залежністю (лудоманією), вимоги до грального обладнання, спеціальні вимоги до організації та проведення азартних ігор онлайн; порядок організації та проведення азартних ігор в казино та залах гральних автоматів, покерних турнірів, букмекерської діяльності; правові та організаційні засади ліцензування у сфері азартних ігор; підстави та заходи фінансової відповідальності за порушення вимог законодавства про азартні ігри; правові гарантії господарської діяльності операторів азартних ігор.

Будучи спеціальним (базовим) законом у регулюванні суспільних відносин у сфері організації та проведення азартних ігор, Закон України "Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор" має безумовний пріоритет у застосуванні. За наявності колізій з будь-якими іншими законами України, застосуванню підлягають саме його положення. Зокрема, про це йдеться в ч. 3 ст. 3 цього Закону [10].

Аналіз положень Закону України від 14.07.2020 р. № 768-IX "Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор" свідчить про те, що в цілому вони відповідають об'єктивним суспільним запитам та загальносвітовим тенденціям розвитку грального бізнесу. До безумовних позитивних рис Закону слід віднести послідовне втілення принципів відповідальної гри, урахування як позитивних, так і негативних аспектів грального бізнесу, спрямованість на попередження та мінімізацію наслідків ігрової залежності, детальне регулювання питань організації та проведення азартних ігор онлайн, збалансоване врахування публічних і приватних інтересів, продуманість ліцензійних вимог і процедур у сфері грального бізнесу, суворий контроль за господарською діяльністю операторів азартних ігор при одночасному гарантуванні їх економічних прав і свобод.

Разом з тим, вивчення вітчизняної правозастосовної практики та зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання в сфері азартних ігор змушують констатувати деякі недоліки Закону України "Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор".

Одним з таких недоліків, безумовно, є вельми суперечливе уявлення про сутність, перелік та виключення з переліку азартних ігор.

У п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону азартна гра визначається як: "будь-яка гра, умовою участі в якій є внесення гравцем ставки, що дає право на отримання виграшу (призу), імовірність отримання і розмір якого повністю або частково залежать від випадковості, а також знань і майстерності гравця" [10]. Закон не містить конкретизованого переліку дозволених азартних ігор, однак зі змісту його положень випливає, що такими іграми є: циліндричні ігри (рулетка), ігри в карти (у тому числі гра в покер), ігри в кості, ігри на гральних автоматах, букмекерське парі та парі тоталізатора (див.: п.п. 2, 3, 19 ч. 1 ст. 1 та ч. 1 ст. 2 Закону). При цьому, відповідно до ч. 3 ст. 2 Закону, не вважається азартною грою будь-яка гра, в якій відсутня принаймні одна з таких ознак: – наявність ставки; – можливість отримання або неотримання виграшу (призу); – імовірність виграшу (призу) та його розмір повністю або частково залежить від випадковості. Водночас, ч. 5 цієї статті наголошує, що до азартних ігор не належать: творчі конкурси та спортивні змагання (п. 1), гра в більярд, гра в кеглі (боулінг), інші ігри, що проводяться без одержання гравцем призу (виграшу) (п. 2), гра на автоматах типу "кран-машина" з речовими призами (п. 3), розіграш лотерей (п. 4), а також спортивний покер (п. 5) [10].

Суперечливість наведених положень полягає у наступному:

по-перше, із законодавчого визначення поняття азартної гри однозначно випливає, що ймовірність отримання виграшу в ній повністю або частково залежить від випадковості, а також від знань і майстерності гравця. Дане визначення містить у собі явне логічне протиріччя: цілком очевидно, що у разі повної залежності результатів гри від випадку, знання та ігрові навички гравця на вірогідність виграшу впливати не можуть. Наочним прикладом є ігри в кості та ігри на гральних автоматах, результати яких мають суто випадковий характер. Таким чином, за формальними ознаками ці ігри не повністю відповідають законодавчому визначенню азартної гри;

по-друге, логічно і практично необґрунтованим є положення про те, що лотереї не вважаються азартною грою. Питання організації та проведення розіграшів лотерей в Україні регулюються спеціальним законодавчим актом – Законом України від 06.09.2012 р. № 5204-VI "Про державні лотереї". У п. 2 ч. 1 ст. 1 цього Закону лотерея визначена як: "масова гра, незалежно від її назви, умовами проведення якої передбачається розіграш призового (виграшного) фонду між її учасниками і перемога в якій має випадковий характер, територія проведення (розповсюдження) якої поширюється за межі однієї будівлі (споруди), незалежно від способу прийняття грошей за участь у такій грі [11]". Водночас, п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України "Про державні лотереї" необхідною умовою участі людини в лотерейних розіграшах визначає ставку, тобто – плату учасника за одноразову участь у розіграші державної лотереї чи її окремого тиражу [11]. З наведених положень недвозначно випливає, що лотереї відповідають всім ключовим ознакам азартної гри (наявність ставки, можливість отримання виграшу, імовірнісний характер виграшу) та, фактично, є її окремим різновидом. Показово, що саме такого підходу притримується європейський законодавець. Попри те, що в більшості держав-членів ЄС питання щодо проведення лотерей та решти азартних ігор регламентуються окремими (спеціальними) законодавчими актами, у жодній з них не ставиться під сумнів, що лотерея – це різновид азартної гри;

по-третє, видається недоцільним законодавче роз'яснення про те, що ігри в більярд, боулінг та інші ігри, які не передбачають одержання гравцем призу (виграшу), не є азартними іграми (див.: п. 2 ч. 5 ст. 2 Закону України "Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор"). Зауважимо, що дане роз'яснення повністю "поглинається" загальним положенням ч. 3 ст. 2 Закону, відповідного до якого жодна азартна гра неможлива без наявності матеріального або грошового виграшу (призу) [10].

Зважаючи на викладене, з метою гармонізації понятійно-категоріального апарату вітчизняного законодавства про азартні ігри пропонуємо:

п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України "Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор" викласти у такій редакції: *"азартна гра – будь-яка гра, умовою участі в якій є внесення гравцем ставки, що дає право на отримання виграшу (призу), імовірність отримання і розмір якого повністю або частково залежать від випадковості"*;

зі змісту ч. 5 ст. 2 Закону виключити: *п. 2) гра в більярд, гра в кеглі (боулінг) та інші ігри, що проводяться без одержання гравцем призу (виграшу)*, а також *п. 4) випуск та проведення лотерей.*

Ще одним проблемним аспектом Закону України від 14.07.2020р. №768-IX "Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор" є непослідовність у встановленні загальних вимог до суб'єктів організації та проведення азартних ігор. Цей недолік проявляється в тому, що встановлюючи вимогу щодо бездоганної ділової репутації для керівників, головних бухгалтерів, власників істотної участі та кінцевих бенефіціарних власників компанії-організатора азартної гри (див.: п. 4 ч. 1 ст. 14), Закон не передбачає аналогічних вимог до самої компанії.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України від 06.12.2019 р. № 361-IX "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення", бездоганна ділова репутація являє собою: "сукупність підтвердженої інформації про фізичну особу, що дає можливість зробити висновок про відсутність встановлених протягом останніх трьох років компетентними органами або судом порушень вимог законодавства про запобігання та протидію, законодавства про фінансові послуги та законодавства про запобігання корупції, а також про відсутність судимості за злочини проти основ національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, громадської безпеки, власності, у сфері господарської діяльності, у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку та у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, яка не знята або не погашена в установленому законом порядку [12]".

З наведеного положення випливає, що обов'язковими умовами бездоганної ділової репутації фізичної особи є: по-перше, невчинення нею фінансових, корупційних і деяких інших видів правопорушень протягом останніх 3-х років; по-друге, відсутність у неї судимості за вчинення злочинів, зокрема, у сфері господарської діяльності. Невідповідність цим умовам будь-кого з перерахованих вище працівників (власників, беніфеціарів) компанії унеможливлює отримання такою компанією ліцензії на організацію та проведення відповідного виду діяльності у сфері організації

та проведення азартних ігор (див.: п. 2 ч. 1 ст. 50 Закону), а у разі наявності в компанії такої ліцензії – тягне за собою її анулювання (див.: п. 13 ч. 1 ст. 51 Закону) [10].

Як не парадоксально, але попередня протиправна діяльність (читай – небездоганна репутація) відповідної юридичної особи не тягне за собою обмежень на її участь організації та проведенні азартних ігор. Єдине обмеження такого роду передбачене п. 3 ч. 2 ст. 14 Закону України від 14.07.2020 р. № 768-IX "Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор", згідно з яким: організатором азартних ігор не можуть бути юридичні особи, яким за рішенням суду, що набрало законної сили, заборонено займатися організацією та проведенням азартних ігор [10]. Таким чином, будь-які інші порушення, не сумісні з загальноприйнятим уявленням про бездоганну ділову репутацію, не можуть слугувати підставою для обмеження участі юридичної особи в гральному бізнесі. Більше того, єдина існуюча підстава для заборони господарської діяльності в сфері азартних ігор, передбачена п. 3 ч. 2 ст. 14 Закону, ніколи не застосовувалася на практиці. Справа в тому, що жоден акт вітчизняного законодавства не передбачає можливості застосування щодо юридичних осіб судової санкції у вигляді заборони займатися організацією та проведенням азартних ігор. На практиці відсторонення юридичної особи від господарської діяльності у сфері азартних ігор здійснюється в позасудовому порядку – шляхом анулювання відповідної ліцензії. Фактично п. 3 ч. 2 ст. 14 Закону належить до числа, так званих, "неробочих" норм, які, не маючи механізму реалізації, не можуть застосовуватися при вирішенні конкретних юридичних справ.

Викладене обумовлює постановку одразу двох питань: про доцільність встановлення вимог щодо бездоганної ділової репутації юридичних осіб – операторів азартних ігор та про практичну обґрунтованість п. 3 ч. 2 ст. 14 Закону України "Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор".

З метою вирішення цих питань пропонуємо ч. 2 ст. 14 Закону України від 14.07.2020 р. № 768-IX "Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор" викласти у такій редакції:

"2. Організатором азартних ігор не можуть бути:

...

3) юридичні особи, щодо яких набрало законної сили рішення Уповноваженого органу про анулювання ліцензії на здійснення певного виду діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор;

4) юридичні особи, які щодо яких набрало законної сили рішення суду про притягнення до юридичної відповідальності за вчинення правопорушень проти основ національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, громадської безпеки, власності, у сфері господарської діяльності, у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

На окрему увагу заслуговують проблемні аспекти законодавчого регулювання організації та проведення азартних ігор на гральних автоматах. На відміну від цілого ряду держав - членів ЄС, законодавство яких враховує ризики перебоїв електроенергії та обумовлених цим порушень збоїв у роботі гральних автоматів (зокрема, в частині фіксації поточного стану та результатів розіграшів), Закон України від 14.07.2020 р. № 768-IX "Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор" не містить положень, покликаних гарантувати постійну та безперебійну гру на гральних автоматах. Між тим, в сучасній Україні проблема забезпечення безперебійного електричного живлення об'єктів цивільного призначення стоїть як ніколи гостро.

В ході повномасштабного військового вторгнення на територію України російська федерація завдала десятки масованих ракетних ударів по об'єктах критичної інфраструктури, зокрема, по більшості теплових електростанцій (ТЕС) та гідроелектростанцій (ГЕС). Внаслідок цих ударів виведено з ладу 73% ТЕС, зруйновано 42 енергоблоки та велику кількість високовольтних трансформаторів на підстанціях [13]. За інформацією Міністерства енергетики України станом на червень 2024 року Україна втратила понад 8 ГВт генерації електроенергії [14]. Повсякденним явищем у всіх областях України стали багатогодинні стабілізаційні та екстрені відключення електроенергії. Під час таких відключень істотно порушується робота електронно-технічного обладнання у казино та залах ігрових автоматів, внаслідок чого унеможливлюється фіксація поточного стану та результатів ігор, справедливе нарахування виграшів, онлайн-моніторинг розіграшів тощо.

Найбільш раціональним способом вирішення окресленої проблеми є обов'язкове оснащення гральних закладів казино та залів гральних автоматів резервними джерелами електроенергії, здатними забезпечити безперебійну роботу грального обладнання під час стабілізаційних та/або екстрених відключень. На наш погляд, відповідна вимога до організаторів азартних ігор повинна отримати законодавче закріплення. З цією метою доцільно ч. 1 ст. 15 Закону України від 14.07.2020 р. № 768-IX "Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор" доповнити пунктом 10-1 такого змісту: *"1. У своїй діяльності організатор азартних ігор зобов'язаний:*

...

10-1) забезпечити безперебійну роботу грального обладнання, зокрема, шляхом оснащення гральних закладів казино та залів гральних автоматів резервними джерелами електричного живлення".

Висновок. Підсумовуючи аналіз нормативно-правового регулювання в сфері організації та проведення азартних ігор, можемо констатувати, що практично всі його основні рівні (законодавчий, урядовий, відомчий) характеризуються системними недоліками. Нормативно-правове регулювання в цій сфері є фрагментарним і неузгодженим, що вкрай негативно відбивається на його ефективності. Численні вади вітчизняного законодавства про азартні ігри помітно гальмують розвиток як самого грального бізнесу, так механізмів нейтралізації його негативного впливу на суспільство.

Такий стан справ обумовлює необхідність здійснення комплексу кроків, спрямованих на вдосконалення та гармонізацію галузевого законодавства. З цією метою доцільно:

удосконалити та узгодити понятійно-категоріальний апарат нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з організацією та проведенням азартних ігор, вибудувавши його на основі термінології спеціальних (базових) законів: Закону України "Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор" та Закону України "Про державні лотереї в Україні";

запровадити ліцензійну вимогу бездоганної ділової репутації для юридичних осіб, які мають намір провадити господарську діяльність у сфері азартних ігор;

передбачити обов'язкове оснащення гральних закладів казино та залів гральних автоматів резервними джерелами електроенергії, здатними забезпечити безперебійну роботу грального обладнання під час стабілізаційних та/або екстрених відключень;

здійснити комплексний перегляд підзаконних нормативно-правових актів з питань організації та проведення азартних ігор, забезпечити їх актуалізацію, приведення у відповідність до вимог нормотворчої техніки, узгодження зі змістом актів вищої юридичної сили, зокрема, законів і кодексів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуржій Т.О. Правове забезпечення державної політики безпеки дорожнього руху: актуальні проблеми та шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету.* 2011. № 1. С. 17–29.
2. Гуржій Т.О. Актуальні питання законодавчого забезпечення реалізації державної політики в сфері безпеки дорожнього руху. *Право та управління*. 2011. № 1. С. 111–121.
3. Goncharuk S., Kuzmenko O., Berlach A., Yarmaki K. Establishment of the institute of administrative responsibility in the legal system of Ukraine. *Journal of Law and Political Sciences*. 2021. Vol. 26-1, P. 261–284.
4. Deshko L., Berlach A., Gurzhii A., Radyshevska O. State audit in modern Ukraine: issues, challenges, perspectives. *Public Policy and Administration*. 2019. № 2 (Vol. 18). P. 281–298.
5. Гуржій Т.О. Актуальні проблеми законодавчого регулювання адміністративно-деліктних відносин у сфері безпеки дорожнього руху. *Право України*. 2009. № 3. С. 90–94.
6. Zapototska, O., Gurzhii, T., Gurzhii, A. The legal and political sources of state policy in post-soviet doctrine. *Journal of Law and Political Sciences.* 2022. № 3 (38). P. 65–77.
7. Гуржій Т.О. Правове регулювання адміністративно-деліктних відносин. *Вісник прокуратури*. 2008. № 8. С. 92–99.
8. Zapototska, O., Gurzhii, T., Gurzhii, A. The law as the source of state policy in Ukraine. *Journal of Law and Political Sciences*. 2023. № 4 (39). P. 374–392.

9. Jakuszewicz A., Gurzhii, T., Gurzhii, A. Public Law and Administration Under Conditions of Hybrid Warfare (The Experience of Ukraine). Comparative Law Review. 2021. № 27. P. 195–218.
10. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор: Закон України від 14.07.2020 р. № 768-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 66. Ст. 2129.
11. Про державні лотереї : Закон України від 06.09.2012 р. № 5204-VI. *Офіційний вісник України.* 2012. № 76. Ст. 3068.
12. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України 06.12.2019 р. № 361-IX. *Офіційний вісник України*. 2020. № 4. Ст. 189.
13. Унаслідок російських атак в Україні зруйновано 42 енергоблоки, а в робочому стані залишаються 27% великих теплових електростанцій. *Інформаційний портал "Espreso.tv"*. URL: https://espreso.tv/ekonomika-v-ukraini-zruynovano-chi-poshkodzheno-73-tes-shmigal-rozpoviv-pro-situatsiyu-v-energosistemi-cherez-ataki-rf.
14. Посилення стійкості енергосистеми, підготовка до зими і відмова від російського газу: зустріч Германа Галущенка і єврокомісара Кадрі Сімсон. *Офіційний сайт Міністерства енергетики України.* URL: https://mev.gov.ua/novyna/posylennya-stiykosti-enerhosystemy-pidhotovka-do-zymy-i-vidmova-vid-rosiyskoho-hazu-zustrich.

УДК 351.74 : 342.922
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.3

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРІВ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Бублейник В.А.,
кандидат юридичних наук,
докторант Класичного приватного Університету

Бублейник В.А. Діяльність центрів надання публічних послуг: проблемні питання та шляхи їх вирішення.

В статті висвітлюється діяльність центрів надання адміністративних послуг: проблемні питання та шляхи їх вирішення. Серед проблем в діяльності центрів надання публічних послуг можна виділити наступні: 1) відсутність альтернативних способів звернення до центрів надання адміністративних послуг за отриманням певного виду публічної послуги, що ставить у пряму залежність суб'єктів звернень від посадових осіб, які їх надають; 2) відсутність належних умов для очікування суб'єктів звернення, особливо для осіб з обмеженими фізичними можливостями, коли в приміщеннях суб'єктів публічної адміністрації відсутні елементарні стільці та столи для заповнення бланків, документів, заяв тощо, відсутні засоби для легкого доступу до кабінетів суб'єктів публічної адміністрації суб'єктів звернення з особливими потребами; 3) відсутність та/або обмежений доступ до інформації про адміністративні процедури надання публічних послуг в діяльності ЦНАП; затягування посадовими особами органів місцевого самоврядування, в тому числі центрів надання адміністративних послуг та органами виконавчої влади термінів надання багатьох публічних послуг; 4) занадто величезні «живі» черги у органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, в тому числі і центрів надання публічних послуг; 5) незручний режим роботи центрів надання адміністративних послуг, що надають публічні послуги, який частіше за все співпадає із звичайним графіком роботи більшості суб'єктів звернень та викликає певні незручності у першу чергу для споживачів, які змушені звертатись за отриманням публічних послуг; 6) порушення строків розгляду працівниками ЦНАП щодо вирішення по суті надання певного виду публічної послуги; 7) проміжних рішень та погоджень серед суб'єктів публічної адміністрації, які в свою чергу мають розташування у різних частинах населених пунктів; 8) складність процедур надання публічних послуг, сутність якого полягає в наступному споживачі публічних послуг повинні збирати значну кількість документів у вигляді довідок, копій тощо. Акцентовано увагу, що створення центрів надання адміністративних послуг й повинно стати тією альтернативою, що значно покращить якість обслуговування суб'єктів звернення та допоможе запобігти корупційних ризиків в діяльності ЦНАП.

Доведено, що Законом України «Про адміністративні послуги» було передбачено створення таких центрів у першу чергу у тих суб'єктах публічної адміністрації, де надається максимальна кількість публічних послуг їх структурними підрозділами, зокрема, у виконкомах міських рад міст обласного значення. Крім того Законом України «Про адміністративні послуги» передбачено заходи з децентралізації надання базових публічних послуг, пов'язані з необхідністю передати повноваження з прийому документів в сфері надання публічних послуг та видачі їх результатів від територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади до відповідних органів місцевого самоврядування та/або місцевим райдержадміністраціям, в тому числі ЦНАП.

Ключові слова: адміністративна послуга, напрямки, нормативно-правовий акт, послуга, правове регулювання, проблемні питання, шляхи вирішення.

Bubleynyk V.A. Activities of public service centers: problematic issues and ways to solve them.

The article covers the activities of administrative service centers: problematic issues and ways to solve them. Among the problems in the activities of public service centers are the following: 1) the lack of alternative ways to apply to administrative service centers for a certain type of public service, which

makes the subjects directly dependent on the officials who provide them; 2) lack of appropriate conditions for waiting for the subjects of treatment, especially for people with disabilities, when the premises of public administration entities do not have basic chairs and tables for filling out forms, documents, applications, etc., there are no means for easy access to the offices objects of public administration of subjects of treatment with special needs; 3) lack and / or limited access to information on administrative procedures for the provision of public services in the activities of the CNAP; delays by local government officials, including administrative service centers and executive authorities, in the timing of many public services; 4) too huge «live» queues in the executive and local governments, including public service centers; 5) inconvenient mode of operation of administrative service centers providing public services, which often coincides with the usual schedule of most of the subjects of appeals and causes certain inconveniences primarily for consumers who are forced to apply for public services; 6) violation of the terms of consideration by the employees of the CNAP regarding the decision on the merits of providing a certain type of public service; 7) intermediate decisions and approvals among the subjects of public administration, which in turn are located in different parts of settlements; 8) the complexity of public service delivery procedures, the essence of which is that consumers of public services must collect a significant number of documents in the form of certificates, copies, etc.

Emphasis is placed on the fact that the establishment of administrative service centers should be the alternative that will significantly improve the quality of service to the subjects of treatment and help prevent corruption risks in the activities of the CNAP.

It is proved that the Law of Ukraine «On Administrative Services» provided for the establishment of such centers primarily in those subjects of public administration, where the maximum number of public services is provided by their structural units, in particular, in the executive committees of city councils. In addition, the Law of Ukraine «On Administrative Services» provides for measures to decentralize the provision of basic public services, related to the need to transfer authority to receive documents in the field of public services and issue their results from territorial units of central executive bodies to relevant local governments and / or local district state administrations, including CNAP.

Key words: administrative service, directions, normative-legal act, service, legal regulation, problem questions, ways of the decision.

Постановка проблеми. Законом України «Про адміністративні послуги» було зобов'язано, міські ради міст обласного значення та районні державні адміністрації утворити центри надання адміністративних послуг (ЦНАП) до 1 січня 2014 року [11]. Постановами Кабінету Міністрів України № 118 від 20.02.2013 року та від № 588 01.08.2013 року були прийняті та затверджені відповідно примірне положення про центр надання публічних послуг та його примірний регламент [11]. Створення таких центрів було спрямовано на подолання чи зменшення багатьох питань у сфері надання публічних послуг, що не тільки знижували рівень довіри суб'єктів звернення до органів публічної влади, але й ставали причиною проявів корупційних ризиків у цих відношеннях [11].

Зокрема, до зазначених проблем можна віднести: відсутність або обмежений доступ до інформації щодо адміністративної процедури надання публічних послуг; відсутність альтернативних способів звернення до суб'єктів публічної адміністрації за отриманням публічних послуг, що ставить у пряму залежність споживачів зазначених послуг від посадових осіб, які їх надають відповідного ЦНАП інше [11].

Наявність вище перелічених умов і необхідність прямого контакту замовника послуг з виконавцем часто спричиняє випадки прихованого або прямого вимагання якихось благ з боку посадових осіб від споживачів послуг, або пошуку останніми іншого, "спрощеного" шляху отримання послуг за відповідну "винагороду" [1, с. 621; 11].

Метою даної статті є висвітлення особливостей діяльності центрів надання публічних послуг: проблемні питання та шляхи їх вирішення. Для досягнення вищевказаної мети, нами поставлені наступні **завдання**: проаналізувати діяльність центрів надання публічних послуг; визначити шляхи використання сучасних інформаційних технологій в діяльності центрів надання публічних послуг.

Стан опрацювання проблематики. Нині, завдяки науковим працям: В.Б. Авер'янова, К.К. Афанасьєва Ю.П. Битяка, І.В. Дроздової, В.М. Гаращука, І.П. Голосніченка, Є.О. Легези, С.В. Ківалова, І.Б. Коліушка, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, Г.М. Писаренка, Я.О. Пономарьова,

В.П. Тимощука та інших науковців, – досліджено ряд особливостей діяльності органів публічної влади з надання адміністративних послуг населенню. Зокрема, В.П. Тимощук, у посібнику «Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України» в главі третій детально розглянув адміністративну процедуру у зарубіжних країнах [1]. Але у наукових дослідженнях питання вивчення діяльності центрів надання публічних послуг не вивчались.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про адміністративні послуги» [1] визначено, що центр надання адміністративних послуг – це постійно діючий робочий орган або структурний підрозділ виконавчого органу міської, селищної ради або Київської, Севастопольської міської державної адміністрації, районної, районної у містах Києві, Севастополі державної адміністрації, в якому надаються адміністративні послуги через адміністратора шляхом його взаємодії з суб'єктами надання публічних послуг [11]. Поняття «робочий орган» зустрічається у різних нормативно-правових актах, але визначення як «робочий орган» не тлумачиться [11].

Роз'яснення або тлумачення цього терміну надано Державною службою України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва відповідно до Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [11], згідно якому робочий орган не є структурним підрозділом районної державної адміністрації або міського виконавчого комітету, а лише організаційним утворенням, яке забезпечує відповідну роботу місцевого дозвільного органу та державного адміністратора з питань видачі документів дозвільного характеру (переоформлення, видача дублікатів, анулювання) суб'єктам господарювання [1, с. 62; 11].

У науково-практичному коментарі до Закону України «Про адміністративні послуги» за загальною редакцією В.П. Тимощука зазначено, що статус постійно діючого робочого органу передбачає його формування із числа працівників (посадових та/або службових осіб) різних суб'єктів публічної адміністрації надання публічних послуг, в тому числі залучення до складу такого органу чи підрозділу працівників (посадових та/або службових осіб) різних суб'єктів надання публічних послуг принаймні для консультування [2, с. 191; 11].

Організовуючи роботу ЦНАП, відповідні органи публічної влади обрали найбільш зручну, на їх погляд, форму утворення центрів [11]. Так більшість ЦНАП Миколаївської та Херсонської областей (відповідно 78% та 89% від загальної кількості) працюють у формі постійно діючого робочого органу, а в Одеській області 81% центрів створено як структурні підрозділи райдержадміністрацій та виконкомів міськрад [1, с. 624; 11]. Крім цього, для зручності обслуговування населення при ЦНАП можуть утворюватись територіальні підрозділи центру надання адміністративних послуг та/або віддалені місця для роботи адміністраторів такого центру [11]. Така можливість використовується головним чином у містах, що є обласними центрами або іншими великими містами обласного значення (Київ, Вінниця, Харків, Одеса, Кривий Ріг та ін.) [11].

Для зручного обслуговування суб'єктів звернення Законом передбачена можливість надання у приміщеннях ЦНАП супутніх послуг (копіювання, ламінування документів, продаж канцтоварів, фотографування, банківські послуги тощо) суб'єктами господарювання, добір яких здійснюється органом, що утворив центр надання адміністративних послуг, на конкурсній основі за критеріями забезпечення мінімізації матеріальних витрат та витрат часу суб'єкта звернення [11]. Разом з цим було окреслено заборону надання платних супутніх послуг безпосередньо суб'єктом надання адміністративних послуг або центром надання адміністративних послуг[11]. Але практика показує, що надання публічних послуг організовано лише окремими центрами, більшість яких розташовано, зокрема, в Одеській області [11]. Гальмування цього процесу пов'язано як з недостатньою площею приміщень ЦНАП, так і зі складністю і суперечністю нормативних документів, що регламентують діяльність органів публічної адміністрації в цьому напрямку [11]. За підсумками – суб'єктів звернення змушені шукати місця, де можна оплатити необхідну публічну послугу, зробити копію відповідних документів, щоб сформувати необхідний пакет для отримання публічної послуги тощо, і далеко не завжди суб'єкти влади, які надають зазначені послуги знаходяться поруч із ЦНАП [11].

За інформацією міськвиконкомів міст обласного значення та райдержадміністрацій у Херсонській області визначено основні проблемні питання в частині створення та належного функціонування ЦНАП, які потребують нагального вирішення як на державному, так і місцевому рівні, а саме: відсутність затвердженого на державному рівні Переліку публічних послуг, які повинні надаватися через ЦНАП [11]. Невідповідність нормативно-правових актів суб'єктів

надання публічних послуг вимогам чинного законодавства з питань надання публічних послуг [10, 1, с. 628; 11].

Дійсно, відсутність затвердженого на державному рівні переліку публічних послуг призводить до того, що органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади не дивлячись на те, що поняття таких послуг було наведено як у Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, так і у Законі України «Про адміністративні послуги» [1], не можуть або не бажають чітко визначитись, які саме види їх діяльності підпадають під визначення адміністративної послуги та потребують особливих умов їх здійснення для покращення обслуговування мешканців територіальних громад та запобігання корупційних ризиків у цій сфері [11]. Як наслідок, маємо ситуацію, коли працюючи в однаковому правовому полі, навіть – в одному регіоні, органи місцевого самоврядування надають різну кількість публічних послуг[11]. Наприклад, по міськрадах міст обласного значення, які здійснюють надання найбільшої кількості адміністративних послуг, необхідно віднести: у Миколаївській області розбіжність у кількості публічних послуг складала від 24 по Первомайській міській раді до 94 по Миколаївській міській раді [11]; в Одеській області розбіжність у кількості публічних послуг складала від від 22 по Ізмаїльській міській раді до 86 по Білгород-Дністровській міській раді [11]; у Херсонській області розбіжність у кількості публічних послуг складала від від 1 по Каховській міськраді до 34 Новокаховській міській раді [1, с. 629; 11].

На сьогодення ми бачимо, що майже за два роки діяльності центрів надання адміністративних послуг органам місцевого самоврядування з моменту створення все ж таки краще вдалось організувати цю роботу, ніж районним державним адміністраціям [11]. Так, наприклад, середня кількість адміністративних послуг, що надавалась через ЦНАП, утворені міськрадами міст обласного значення у Херсонській області (не враховуючи обласний центр) на 10 послуг (або в 1,2 рази) більша, ніж по центрах при райдержадміністраціях [11]. У Миколаївській області – на 50 послуг (або в 1,8 рази більше), а в Одеській області – на 94 послуги (або в 2,7 рази більше) [1, с. 629; 11].

Згідно Законом України «Про адміністративні послуги» [2] у населених пунктах, які є адміністративними центрами областей та районів, центри надання публічних послуг утворюються за рішенням відповідних селищних або міських рад і можуть забезпечувати надання публічних послуг, у тому числі відповідними обласними, районними та міськими державними адміністраціями, на основі узгоджених рішень [11]. У разі утворення центрів надання адміністративних послуг районними державними адміністраціями такі центри можуть забезпечувати надання публічних послуг обласних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування на основі їх узгоджених рішень [11]. Крім цього, також на основі узгоджених рішень із суб'єктами надання публічних послуг через ЦНАП можуть надаватися інші адміністративні послуги і в обов'язковому порядку - послуги, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України [11]. І чим більше послуг від різних органів влади надається через центр, тим краще для суб'єктів звернення, оскільки в такому випадку максимально забезпечується можливість обслуговування в "єдиному вікні" без необхідності відвідувати чисельні адміністративні органи [11]. З метою найкращої реалізації цієї мети прогресивними у цьому напрямку міськими радами у приміщеннях ЦНАП забезпечується й надання іншого виду обслуговування, наприклад надання юридичних та профільних консультацій різними органами влади, видача архівних довідок та копій рішень міськрад, прийом звернень та скарг від суб'єктів звернення, прийом та обслуговування спеціалістами підприємств, що здійснюють надання комунальних послуг тощо [12]. Звичайно, все це становиться можливим за умови достатньої площі та організації приміщень центрів, їх відповідного матеріального та кадрового забезпечення [13].

Проаналізувавши дані, наведені у інформаційних матеріалах з публічних послуг, розміщених на офіційному веб-сайті Міністерства цифрової трансформації України, можна зробити висновки про певний рівень організації обслуговування через ЦНАП та налагодження взаємодії між різними органами публічної влади в процесах надання публічних послуг, зокрема через центри надання адміністративних (публічних) послуг [11]. Так, у південних регіонах України простежується безініціативність з боку райдержадміністрацій у цьому напрямку, оскільки через утворені ЦНАП надавалось в середньому від 51 (Херсонська область) до 67 (Миколаївська область) публічних послуг [11]. Якщо врахувати, що згідно розпорядженню Кабінету Міністрів України від № 523-р через ЦНАП повинні були в обов'язковому порядку надаватись базові адміністративні послуги територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади у кількості 51 послуг, а також

усі відповідні дозвільні документи, можна зробити висновок, що райдержадміністрації майже не виконували зазначені вимоги, а послуги власних структурних підрозділів продовжують надавати за старими умовами без належного регулювання та прозорості [11].

Висновки. Отже, багато публічних послуг, які надаються міськвиконкомами ЦНАП, що потрапили до Реєстру публічних послуг, оприлюдненого на офіційному веб-сайті Міністерства цифрової трансформації України визначені не досить вдало [11]. Служба у справах дітей Очаківської міської ради помилково віднесла до адміністративних послуг такі функції, як «Реєстрація народження підкинутої чи знайденої дитини» та «Надання дитині статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування» [16]. Здійснення цих процедур не передбачає звернення споживача таких послуг за її наданням, це є необхідні дії служби з метою захисту прав дітей [11]. Управління соціального захисту населення Очаківської міської ради вказує серед своїх послуг «Визначення статусу суб'єктів звернення, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та видача дубліката посвідчення у разі його втрати або псування», що фактично є послугою облдержадміністрації [11]. Голопристанська міська рада чомусь віднесла до публічних послуг «Надання довідки-характеристики на суб'єктів звернення за місцем проживання виконавчого комітету», що не передбачено владними повноваженнями міськради, визначеними законом [14]. Одним із структурних підрозділів Одеської міської ради серед публічних послуг зазначено «Підготовку проекту рішення виконавчого комітету», хоча це не має абсолютно ніякої конкретики та може бути лише проміжним етапом у підготовці рішення з надання якоїсь адміністративних послуги [15]. Крім того, Одеська міська рада віднесла до адміністративних багато послуг, що надаються її комунальними підприємствами, наприклад: «Погодження на розміщення рекламних конструкцій на зеленій зоні міста» (КП «Міськзелентрест»); «Узгодження проектування, будівництва, реконструкції, розширення, технічного переобладнання» (КП «Міжнародний аеропорт Одеса»); «Видача технічних умов на реконструкцію та капітальний ремонт вулиць м. Одеси» (КП «Міські дороги») та інші [16].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні: колективна монографія. / за заг. ред. Р.М. Плюща Київ: РІДНА МОВА, 2016. 744 с.
2. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративні послуги» / за заг. ред. В.П. Тимощука. Київ: ФОП Москаленко О.М. 392 с.
3. Офіційний веб-портал міста Черноморськ (Іллічівськ). URL: http://www.ilyichevsk-rada.gov.ua/.
4. Офіційний веб-сайт виконавчого комітету Теплодарської міської ради. URL: http://www.teplodar.biz.ua/.
5. Офіційний веб-сайт Міністерства цифрової трансформації України. URL: https://thedigital.gov.ua/committees.
6. Офіційний веб-сайт міста Ізмаїл. URL: http://www.izmail-rada.gov.ua/.
7. Офіційний веб-сайт Херсонської обласної державної адміністрації. URL:http://khoda.gov.ua/.
8. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80.
9. Офіційний веб-сайт міста Білгород-Дністровський. URL: http://www.bilgorod-d.org.ua/.
10. Офіційний веб-сайт Херсонської обласної державної адміністрації. URL: http://khoda.gov.ua/.
11. Гуненкова О.В. Надання адміністративних муніципальних послуг в умовах децентралізації влади України. URL: http://www.oridu.odessa.ua/ 8/4/doc/dis_gun.pdf.
12. Кращі практики надання публічних послуг у містах України. URL: https://elearning.sumdu.edu.ua/free_content/lectured:74090b41403037efc498b52a699cbd91e49b56e0/20171218212258/489720/index.html.
13. Leheza, Yevhen. Pisotska, Karina. Dubenko, Oleksandr. Dakhno, Oleksandr. Sotskyi, Artur. 2022. the essence of the principles of ukrainian law in modern jurisprudence. *revista jurídica portucalense*, december, 342–363. doi: https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15.

14. Leheza, Yevhen, Nalyvaiko, Larysa Sachko, Oleksandr Shcherbyna, Victor. Chepik-Trehubenko. Olha (2022). Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani Revista De Derecho*, *11*(2), 55–79. https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v11i2.312.
15. Zadyraka, Nataliia. Leheza, Yevhen. Bykovskyi, Mykola. Zheliezniak, Yevhenii. Leheza, Yulia. 2023. Correlation of Legal Concepts of Administrative Procedure and Administrative Liability in the Sphere of Urban Planning. *Jurnal cita hukum indonesian law journal.* Vol. 11 No. 1, pp. 33–44, DOI: https://doi.org/10.15408/jch.v11i1.31784.
16. Volobuieva, Olena. Leheza, Yevhen. Pervii, Vita. Plokhuta, Yevhenii. Pichko, Roman. 2023. Criminal and Administrative Legal Characteristics of Offenses in The Field of Countering Drug Trafficking: Insights from Ukraine. Yustisia. Vol. 12, No. 3. 262-277. DOI: https://doi.org/10.20961/yustisia.v12i3.79443.

УДК 342.95+ 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.4

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ І ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З КОРУПЦІЄЮ ШЛЯХОМ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Веселова Л.Ю.,
доктор юридичних наук,
начальник відділу управління стратегічних розслідувань в м. Києві
Департаменту стратегічних розслідувань
Національної поліції України
ORCID: 0000-0002-8747-2515
e-mail: cvet-liliya@ukr.net

Пилипів Р.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та гуманітарних дисциплін
Івано-Франківської філії Університету «Україна»
ORCID: 0000-0002-0351-5988
e-mail: ruslanpylypiv@ukr.net

Веселова Л.Ю., Пилипів Р.М. Протидія корупційним правопорушенням і правопорушенням, пов'язаним з корупцією шляхом консолідації українського суспільства.

Стаття присвячена одному із визначальних питань ефективності протидії порушенню антикорупційного законодавства. Обґрунтовується значення активної участі громадян у різноманітних заходах з протидії корупційним правопорушенням і правопорушенням, пов'язаним з корупцією. Наголошується, що, не зважаючи на наявну в Україні нормативно-правову базу та систему правоохоронних органів, сумарно відбувається лише реагування на факти окремих корупційних правопорушень. Умовою ж системного впливу на криміногенні фактори у цій сфері суспільних відносин може бути лише формування в суспільстві нетерпимості до корупції, утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права, поєднаного з активною громадянською позицією щодо корупційних проявів. Наголошується, що важливу роль у формуванні нетерпимості до будь-яких проявів корупції має відігравати антикорупційна освіта, включаючи загальну середню та вищі рівні освіти та інші правопросвітницькі заходи. Зазначається, що на тепер людських та матеріальних ресурсів спеціально уповноважених органів протидії корупції вистачає лише на періодичне та епізодичне виявлення та документування протиправних фактів корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень. Робота на превентивному рівні щодо виявлення корупційних ризиків та запобігання порушенням антикорупційного законодавства виявляється не достатньо ефективної без активного залучення до цієї діяльності широких верств та соціальних груп населення. Стверджується, що роль лідера у питаннях формування в суспільстві нетерпимості до корупції, утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права має виконувати держава, але практично така діяльність приречена залишитися лише гаслом без консолідації зусиль всього населення. Робиться загальний висновок, що протидія корупції буде ефективною лише за умови симбіозу просвітницької, превентивної та репресивної діяльності спеціально уповноважених суб'єктів протидії корупції та консолідованого суспільства, в якому населення (окремі громадяни України) мають виступати як суб'єкт так і об'єкт сумісної діяльності.

Ключові слова: протидія корупції, корупційне правопорушення, правопорушення, пов'язане з корупцією, спеціально уповноважений суб'єкт протидії корупції, громадянське суспільство, антикорупційна освіта, правоохоронна діяльність.

Veselova L.Yu., Pylypiv R.M. Combating corruption offenses and offenses related to corruption through the consolidation of Ukrainian society.

The article is devoted to one of the defining issues of the effectiveness of combating the violation of anti-corruption legislation. The importance of active participation of citizens in various measures to counter corruption offenses and offenses related to corruption is substantiated. It is emphasized that, regardless of the legal framework and system of law enforcement agencies in Ukraine, only the response to the facts of individual corruption offenses takes place in total. The condition of systemic influence on criminogenic factors in this sphere of social relations can only be the formation of intolerance to corruption in society, the establishment of a culture of integrity and respect for the rule of law, combined with an active civil position regarding corruption manifestations. It is emphasized that anti-corruption education, including general secondary and higher levels of education and other legal education measures, should play an important role in the formation of intolerance to any manifestations of corruption. It is noted that the human and material resources of the specially authorized anti-corruption bodies are now sufficient only for periodic and episodic detection and documentation of illegal facts of corruption and corruption-related offenses. Work at the preventive level to identify corruption risks and prevent violations of anti-corruption legislation is not sufficiently effective without the active involvement of broad strata and social groups of the population in this activity. It is claimed that the role of a leader in the issues of forming intolerance to corruption in society, establishing a culture of integrity and respect for the rule of law should be performed by the state, but practically such activity is doomed to remain only a slogan without consolidation of the efforts of the entire population. A general conclusion is made that combating corruption will be effective only under the condition of symbiosis of educational, preventive and repressive activities of specially authorized anti-corruption entities and a consolidated society, in which the population (individual citizens of Ukraine) should act as both a subject and an object of joint activity.

Key words: anti-corruption, corruption offense, offense related to corruption, specially authorized anti-corruption entity, civil society, anti-corruption education, law enforcement activities.

Постановка проблеми. Україна отримала 36 балів зі 100 можливих в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index) за 2023 рік, займаючи 104 місце серед 180 країн. Підвищення на 3 бали у цьому рейтингу стало одним з найкращих результатів нашої країни за останні роки. Крім того, Україна увійшла до числа 17 країн, які в минулому році показали свої найвищі результати за весь час існування індексу. Індекс сприйняття корупції оцінює сприйняття корупції лише в державному секторі: з 1 січня по 31 грудня 2023 року було розпочато 101 кримінальне провадження, у яких Національне антикорупційне бюро України і Спеціалізована антикорупційна прокуратура повідомили про підозру 257 особам [1]. До цього ще слід додати відомості про виявлені адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією – протягом зазначеного періоду уповноваженими посадовими особами органів Національної поліції України (далі – НПУ) та Національного агентства з питань запобігання корупції за статтями глави 13-А КУпАП було складено протоколи про вчинення адміністративних правопорушень стосовно 1390 осіб [2]. Нібито не поганий результат, якщо до уваги приймати лише статистичні критерії оцінювання стану протидії корупційним проявам в державі. Проте навіть за роки війни ми стали свідками низки гучних скандалів, пов'язаних з корупцією у різних сферах державного управління, зокрема і у секторі оборони, що є вкрай неприпустимим. У цьому аспекті Україна має чимало глобальних проблем, які потребують стратегічного рішення.

Мета дослідження. У цьому дослідженні ми воліємо звернути увагу на питаннях консолідованості українського суспільства, активізації залучення громадян до заходів протидії порушенням антикорупційного законодавства.

Стан опрацювання проблематики. Тематика протидії корупції не нова для української правової науки. Можна навести прізвища багатьох вітчизняних вчених, які присвятили увагу дослідженню цієї проблеми: І. Войтович, В. Гедульянов, А. Левчук, В. Луговий, А. Приходько, В. Трепак, Т. Хабарова та ін.. Чимало змістовний публікацій на цю тему містить закордонна наукова періодика. Зокрема, з приводу ролі громадськості у протидії корупції в нашому дослідженні були використані наукові праці таких авторів, як І. Хеліані, Е. Асмаді, Х. Сітіняк, Ю. Моніта, Е. Сіре-гар, Д. Вахьюді.

Як зазначають С. Рева та М. Веселов, методологія правового дослідження потребує знаходження оптимального співвідношення емпіричного і теоретичного компоненту [3, с. 170]. Тобто

наукова думка повинна завжди коригуватися за фактичним станом речей у країні. Сьогодні навіть на нормативному рівні в Державній антикорупційній програмі на 2023-2025 роки Уряд України визнав наявність низки проблем, серед яких: існування в українському суспільстві своєрідного соціально-психологічного феномену, який полягає в тому, що, з одного боку, абсолютна більшість громадян України вважають корупцію неприпустимим явищем, а з іншого боку, коли йдеться про особисті проблеми громадянина, необхідність задоволення тих чи інших власних потреб (чи потреб близьких), ті самі громадяни переконані, що немає нічого поганого в тому, що вони усунуть ці проблеми у корупційний спосіб; відсутність повної довіри до держави та її ключових установ з боку громадян; відсутність об'єктивного висвітлення ситуації із запобігання та протидії корупції в Україні призводить до викривленого сприйняття населенням причин корупції, її рівня, ефективності антикорупційних інституцій тощо [4]. Вказане звертає увагу на одну з багатьох субпроблем у вказаній сфері – відсутність цілеспрямованої системної роботи, спрямованої на консолідацію спільних зусиль правоохоронної системи та українського суспільства у протидії корупції.

Виклад основного матеріалу. Феномен корупції як у міжнародній, так і у національній системі права, враховуючи ступень суспільної небезпеки цього явища, пов'язаний із запровадженням контрольно-запобіжних механізмів і забезпеченням їх функціонування [5, с. 66]. В нашій державі створено достатньо розвинуту систему правоохоронних органів щоб запобігати та протидіяти корупційним проявам. Законодавство України містить окремий закон та низку інших суміжних законодавчих актів, які створюють передумови для реалізації правового механізму протидії корупції. Проте, сумарно відбувається лише реагування на факти окремих корупційних правопорушень – «осередкове гасіння пожежі», в той час як загальне середовище, що продовжує тліти викликає подальші ланцюгові спалахи різного масштабу». Безпосередніх зусиль умовно одних «пожежників» не вистачає. Слід кожному мешканцю громади мати цебро води та пильнувати за станом безпеки. Якщо ж цю алегорію перевести у соціально-правову площину відносин щодо протидії корупційним правопорушенням та правопорушенням, пов'язаним з корупцією, то напевно потрібно говорити про те, що це має бути клопотом всього суспільства, що боротися та запобігати порушенням антикорупційного законодавства необхідно з визначення та ліквідації корупційних ризиків і, навіть формальне порушення посадовою особою органу публічного адміністрування вимог, наприклад, щодо конфлікту інтересів, – не може розглядатися як дрібне порушення не варте уваги та жорсткого реагування у передбачений законом спосіб.

Як слушно зауважує В. Трепак, враховуючи першопричини, причини та наслідки корупції, помилково вважати, що корупція є виключною проблемою державної влади – насправді вона є проблемою усього суспільства загалом і кожного громадянина зокрема. Воно може бути успішно виконане лише за умови найширшого залучення до цього процесу усього суспільства, тісної взаємодії державної влади з інститутами громадянського суспільства, визначального впливу суспільства на владу, а за необхідності – її зміну у демократичний і конституційний спосіб (головно – шляхом виборів) [6, с. 114]. Масова корупція в Україні спричинена масовою свідомістю (суспільною мораллю) українського суспільства, яка відповідно зумовлена інституційною слабкістю держави та неефективністю правової системи. При цьому основним змістовним компонентом толерантного ставлення більшості суспільства до деяких проявів корупції є відсутність належного авторитету держави, її посадових осіб та актів, що ними вчиняються та видаються. Отже, без зміни суспільної моралі неможливо суттєво зменшити і рівень (масштаби) корупції [6, с. 116-117].

У розумінні Б. Заяць категорія «громадянське суспільство» – це певний стан суспільних відносин в державі, при якому законодавчо гарантується існування та відбувається практичне функціонування системи сформованих у приватноправовому порядку інститутів, їх об'єднань, фізичних осіб та організацій недержавного типу, програмною ціллю яких виступає задоволення соціальних потреб, виникнення котрих обумовлене законодавчою легалізацією ключових соціальних цінностей, прав та свобод членів суспільства при неухильному сприянні публічного апарату їх діяльності [7, с. 172]. Саме розвинуте у моральному та правовому контексті суспільство здатне не лише усвідомлювати суспільну небезпеку корупційних проявів, шкідливість інших порушень антикорупційного законодавства, а й активну протидіяти цьому негативному явищу, надаючи посильну допомогу, а іноді і спонукаючи уповноважені державою правоохоронні органи до вжиття дієвих заходів. Як свідчать закони соціології та політології придання широкій огласці інформації незаконної діяльності з боку посадовців будь-якого рівня викликає резонанс у суспільства, а на сьогодні в ці соціально-політичні процесу втручається і міжнародна спільнота, що змушує вла-

ду до так званих політичних рішень. Деякі автори небезпідставно зазначають, що поширення громадського резонансу щодо фактів порушення прав людини посадовцями окремих державних органів можна віднести до факторів, які впливають на ускладнення оперативної обстановки за лінією протидії окремим зловживанням, зокрема таким, що мають ознаки корупції та потребують першочергового моніторинг [8, с. 152].

До факторів, які дозволяють констатувати достатній рівень розвитку громадянського суспільства в державі, а відтак і його здатність істотно впливати на деліквентні процеси в соціальному середовищі Б. Заяць відносить: а) законодавчі гарантії правового статусу учасників суспільних відносин; б) визначення процесуальних аспектів реалізації правосуб'єктності інститутів громадянського суспільства; в) реальність засобів захисту правового статусу інститутів суспільства; г) транспарентність публічного управління [7, с. 173].

Першочерговим завданням для досягнення стратегічної мети усунення ознаки масовості корупції в Україні має стати усунення причин, що спонукають до участі у ній широкі верстви населення. В. Трепак вважає, що конкретними заходами у цьому напрямі повинно стати забезпечення: а) проведення активної роз'яснювальної роботи серед різних соціальних груп та осередків українського суспільства, з метою підвищення правової свідомості шляхом системного, детального та аргументованого обґрунтування їхньої суспільної небезпеки (шкідливості); б) невідворотності відповідальності за вчинення корупційних правопорушень; в) вжиття інших необхідних заходів, у тому числі у сфері підвищення соціально-економічного добробуту громадян України [6, с. 115–117].

Важливу роль у формуванні нетерпимості до будь-яких проявів корупції має відігравати антикорупційна освіта, включаючи загальну середню та вищі рівні освіти. Завдяки навчанню діти та молодь – здобувачі освіті мають зрозуміти негативний вплив корупції на суспільство та навчитися правильно ставитися до нього. Закордонні вчені виокремлюють кілька причин, чому саме необхідно запровадити антикорупційну освіту, починаючи з школи – це забезпечить: 1) розвиток обізнаності: антикорупційна освіта допомагає молодому поколінню зрозуміти, що таке корупція, як вона шкодить суспільству та чому важливо з нею боротися; 2) формування етики та доброчесності майбутніх дорослих членів соціуму: антикорупційна освіта у закладах освіти допомагає здобувачам розвинути міцні етичні цінності та правосвідомість; 3) розвиток критичних навичок: діти та молодь має навчитися здійснювати критичний аналіз ситуацій, які можуть містити корупційні ризики, порушувати їх права чи права інших осіб або шкодити суспільним інтересам; 4) сприятиме прозорості та підзвітності: здобувачів освіти навчають цінувати важливість дотримання принципів прозорості та підзвітність публічного урядування. Вони вчаться контролювати дії уряду, притягувати посадовців до відповідальності та брати активну участь в процесах прийняття рішень [9, с. 259]. На прикладі деяких країн Південно-східної Азії (Сінгапур, Малайзія, Китай, частково Індонезія) вчені констатують схильність лідерів цих держав навіть до культивації (виховання) у дітей «ненависті до корупціонерів» [9, с. 267], що певним чином обумовлює і низький рівень корупції в цьому регіоні.

Взагалі як і багато інших заходів протидії певним негативним соціальним явищам антикорупційні заходи бувають двох видів: репресивні та превентивні. Хоча найкращого можна досягти, лише поєднуючи їх, головним шляхом до подолання корупції є розробка стратегії запобігання. Р. Вереша вважає дієвими заходами такі, які здатні змінити спосіб мислення людини, її душевного стану; забезпечити формування політичної, економічної, правової та соціальної культури громадян; реалізацію соціальної політики протидії корупції, яка передбачає участь громадських інституцій та населення. Це також заходи, спрямовані на контроль над корупцією; застосування принципу відкритості та прозорості регулювання; контроль за діяльністю посадових осіб і працівників економічного та фінансового секторів державного управління [10].

Як зазначають індонезійські дослідники (Ю. Моніта, Е. Сірегар, Д. Вахьюді): «для скорочення негативного впливу корупції на суспільство і державу однієї репресивної спрямованості правоохоронних органів не достатньо». Вчені виділяють три основні складові у запобіганні злочинності: а) громада/школа, б) уряд і в) поліція або правоохоронні органи. При цьому громада одночасно відіграє роль суб'єкта, а також об'єкта запобігання та викорінення корупції, працівники правоохоронних органів, особливо поліцейські, стають фасилітаторами, а уряд відіграє роль підтримки запобігання та викорінення корупції у громаді та разом з громадою [11, с. 49]. Проблема подолання корупції розглядається не лише як питання уряду чи правоохоронних органів, але це

проблема всіх людей і справ нації. Кожен повинен брати участь і відігравати активну роль у боротьбі зі злочинністю, яка підриває основи справедливого урядування та державності. Роль громади в зусиллях із протидії корупції виявляється у формах пошуку, отримання, надання даних чи інформації про корупційні дії та право подавати пропозиції та думки відповідально щодо запобігання та викорінення корупційних правопорушень [11, с. 51]. Реалізація принципу відкритості у демократичній країні, який дає право громадськості отримувати правдиву, чесну та недискримінаційну інформацію щодо запобігання та викорінення злочинних діянь корупція, стає дієвим механізмом у допомозі спеціально уповноваженим суб'єктам протидіяти корупції.

Що на сьогодні ми спостерігаємо в українському суспільстві? Національне законодавство передбачає певні важелі впливу громадськості на стан справ протидії корупції, але це номінально. Фактично вадою українського суспільства є його політична інертність та низькі демократичні ініціативи. Більшість акцій є лише демонстрацією таких демократичних процесів, втім навіть окремі, так звані «закидання» ЗМІ чи соціальних пабліків про корупційні скандали переслідують здебільшого чиїсь приватні політичні чи економічні інтереси. Усі такі резонансні події з часом затихають без подальшого інформування суспільства про дієві заходи щодо винних осіб. Крім того, рівень поінформованості громадян про вимоги чинного антикорупційного законодавства залишається вкрай низьким. Нині інформація, яка доводиться до населення різноманітними способами на сторінках соціальних мереж, на сайтах Інтернету вкрай низької якості, що лише ускладнює задачу підвищення правосвідомості громадян. Можна навести чимало прикладів юридичних порад різних юристів щодо дій (умовно кажучи «захисту своїх прав») особам, яким інкримінується порушення антикорупційного законодавства у разі їх адміністративного чи кримінального переслідування з боку правоохоронців, замість того, щоб пропагувати правослухняний підхід у роботі тощо.

До того ж Наказом Голови НПУ від 16.09.2022 р. № 661 встановлено, що у системі НПУ до спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції належать всього низка департаментів. Якщо враховувати й інші завдання, які стоять перед цими підрозділами крім протидії порушенням антикорупційного законодавства, то можна нажаль констатувати, що працівникам цих служб катастрофічно бракує ресурсу та часу, щоб проводити широку та якісну роз'яснювальну роботу серед населення. В цьому плані поліцейським, а також іншим державним органам – спеціально уповноваженим суб'єктам протидії корупції вкрай потрібна допомога ззовні, – за рахунок доручення до цієї роботи громадських організацій, волонтерів, активно налаштованих громадян.

Висновки. Маємо визнати, що на тепер людських та матеріальних ресурсів спеціально уповноважених органів протидії корупції вистачає лише на періодичне та епізодичне виявлення та документування протиправних фактів корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень. Робота на превентивному рівні щодо виявлення корупційних ризиків та запобігання порушенням антикорупційного законодавства виявляється не достатньо ефективної без активного залучення до цієї діяльності широких верств та соціальних груп населення. У питаннях формування в суспільстві нетерпимості до корупції, утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права роль лідера безумовно має виконувати держава, але в цілому така діяльність приречена залишитися лише гаслом без консолідації зусиль всього населення.

Отже, протидія корупції буде ефективною лише за умови симбіозу просвітницької, превентивної та репресивної діяльності спеціально уповноважених суб'єктів протидії корупції та консолідованого суспільства, в якому населення (окремі громадяни України) мають виступати як суб'єкт так і об'єкт сумісної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Індекс сприйняття корупції. CPI 2023. *Веб-сайт Transparency International Ukraine*. URL: https://translate.google.com/?hl=ru&sl=uk&tl=en&text=%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0&op=translate (дата звернення: 16.07.2024).
2. Відомості стосовно адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Інформаційна система моніторингу реалізації державної антикорупційної політики. Національне агентство з питань запобігання корупції. 2024. URL: https://dap.nazk.gov.ua/ kpi/info/2/ (дата звернення: 16.07.2024).
3. Рева С.І., Веселов М.Ю. Методологічні особливості дослідження проблем протидії правопорушенням, пов'язаним з корупцією. *Global modern trends in research* (2024. May 30–31):

International scientific conference. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. С. 168–171. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-446-7-44.
4. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 р. № 220. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/220-2023-%D0%BF#n40 (дата звернення: 16.07.2024).
5. Рева С.І., Веселов М.Ю. Феноменологічне розуміння корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. Вип. 1. С. 63–70. DOI: https://doi.org/10.32782/cuj-2024-1-8.
6. Трепак В.М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 481 с.
7. Заяць Б.Р. Роль інститутів громадянського суспільства у процесі запобігання корупції в органах державної влади та органах місцевого самоврядування України: адміністративно-правовий вимір: дис. … д-ра філософії: 081 Право. Львів, 2021. 210 с.
8. Протидія одержанню неправомірної вигоди службовою особою підрозділами захисту економіки національної поліції України / А.М. Лисенко, А.О. Шишкін, І.В. Лисенко, С.М. Бортник, В.В. Вінцук. Харків : «Видавництво «Форт», 2017. 176 с.
9. Heliany, I., Asmadi, E., Sitinjak, H., & Lubis, A.F. (2023). The Role Of Corruption Education In Combating Corruption Crimes In The Future. *Jurnal Pembaharuan Hukum*, 10(2), 256–270.
10. Veresha, R. (2018). Corruption-related offences: Articulation of pervasive prevention mechanisms. *J. Legal Ethical & Regul*. Isses, 21(4), 1–12.
11. Monita, Yulia, Siregar, Elizabeth, & Wahyudi, Dheny. (2019). The Role Of Society in Prevention and Eradication of Corruption Criminal Actions in Indonesia's Legislation Perspective. *Berumpun: International Journal of Social, Politics, and Humanities*, 2(2), 47–58. DOI: https:// doi.org/10.33019/ berumpun.v2i2.19.

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.5

НА ПЕРЕТИНІ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ВІЗ ТА ПОДАТКОВОГО РЕЗИДЕНТСТВА: ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ

Вітюк М.С.,
аспірант 2-го року навчання Національного університету «Києво-Могилянська академія»
ORCID: 0000-0001-7614-1190

Вітюк М.С. На перетині інвестиційних віз та податкового резидентства: глобальні виклики.
У цій статті розглядається складний взаємозв'язок між інвестиційними візами та податковим резидентством у контексті зростаючої глобальної мобільності сьогодення. Оскільки транскордонні інвестиції та переміщення заможних осіб продовжують зростати, процес визначення податкового резидентства стає все більш складним. У дослідженні вивчається, як країни використовують програми інвестиційних віз як стратегічні інструменти для залучення капіталу, часто пропонуючи сприятливі податкові режими, що розмивають традиційні кордони податкових юрисдикцій. Хоча ці програми ефективно залучають економічні ресурси, вони також викликають етичні занепокоєння і створюють можливості для ухилення від сплати податків, тим самим ставлячи під сумнів цілісність глобальних податкових систем.

Аналізуючи сучасні правові рамки, стаття прагне прояснити складнощі податкового резидентства в сучасному світі. У ній розглядаються проблеми, що виникають на перетині інвестиційного імміграційного та податкового права, підкреслюються труднощі у встановленні чітких податкових зобов'язань і статусу резидентства, коли фізичні особи та їхні активи розміщені у декількох юрисдикціях. Крім того, у статті досліджуються наслідки такої мобільності для національної податкової політики, потенційна ерозія податкових баз і ширші соціально-економічні наслідки як для приймаючих країн, так і для країн походження.

Також розглядаються етичні питання, пов'язані з цими інвестиційними програмами, зокрема, комерціалізація громадянства та ризики сприяння ухиленню від сплати податків. Стаття закликає до переоцінки існуючих критеріїв податкового резидентства, виступаючи за оновлення, які б відображали реалії глобальної мобільності, забезпечуючи при цьому правову визначеність і справедливість. Зрештою, висновки підкреслюють необхідність створення більш узгодженої міжнародної системи для вирішення проблем і використання можливостей, що виникають у результаті динамічної взаємодії між інвестиційними візами та податковим резидентством.

Ключові слова: податки, фінанси, інвестиції, принцип визначеності, податкове резидентство.

Vitiuk M.S. At the intersection of investment visas and tax residency: global challenges.
This article examines the complex relationship between investment visas and tax residency within the context of increasing global mobility. As cross-border investments and the movement of high-net-worth individuals continue to grow, the process of determining tax residency has become more complicated and nuanced. The study investigates how countries use investment visa programs as strategic tools to attract capital, often by offering favorable tax regimes that blur traditional tax jurisdictional boundaries. While these programs are effective in drawing economic resources, they also raise ethical concerns and create opportunities for tax avoidance, thereby challenging the integrity of global tax systems.

By analyzing current legal frameworks, the article seeks to clarify the complexities of tax residency in today's world. It addresses the challenges arising from the intersection of investment-driven immigration and tax law, emphasizing the difficulties in establishing clear tax obligations and residency status when individuals and their assets are dispersed across multiple jurisdictions.

The ethical issues associated with these investment programs are also scrutinized, particularly the commercialization of citizenship and the risks of facilitating tax evasion. The article calls for a reevaluation of existing tax residency criteria, advocating for updates that reflect the realities of global

mobility while ensuring legal certainty and fairness. Ultimately, the conclusions highlight the need for a more cohesive international framework to address the challenges and opportunities arising from the dynamic interplay between investment visas and tax residency.

Key words: taxes, finance, investments, principle of certainty, tax residency.

Постановка проблеми. В сучасному світі, людина фактично без проблем може проживати в одній державі, володіти активами в іншій, вести бізнес у третій, дохід може витратити в одному місті, а фактично отримати ще деінде [6, ст. 91]. Ця теза яскраво ілюструє зростаючу та безперешкодну мобільність людей сьогодні, яка стала наслідком не тільки міжнародних подій та потрясінь, за прикладом пандемії COVID-19, повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, але й через конкуренцію за капітал та людський ресурс між країнами. Багато сучасних країн активно працюють над залученням іммігрантів з високим рівнем професіоналізму та потенціалу. Ці люди ідуть в майбутнє як новатори, підприємці, інвестори, висококваліфіковані спеціалісти, котрі матимуть значний вплив не тільки на всебічний розвиток країни, але й на її бюджетні надходження. Водночас, варто розуміти, що від'їзд таких осіб, може значною мірою ускладнити соціально-економічний розвиток, призвести до негативних фіскальних наслідків для країни їхнього початкового перебування та послабити її місце в світовому порядку [9, ст. 61].

На першому місці у боротьбі за згаданий висококваліфікований та заможний людський капітал безперечно виступає податкова політика країн. Наразі багато держав активно працюють над за залученням потрібних економіці фахових мігрантів, використовуючи податкову політику як один із стрижневих інструментів, пропонуючи зниження податкових ставок, різноманітні податкові режими та в цілому досить поблажливе ставлення з боку податкових органів [9, ст. 61]. Водночас, сучасна активна та легка мобільність людей та капіталу розмиває межі традиційних податкових юрисдикцій, кидаючи виклик усталеним нормам міжнародного податкового права [14, ст. 197]. Як наслідок, податкові органи, а також самі платники податків, стикаються зі зростаючими труднощами у визначенні податкових зобов'язань та податкового резидентства фізичних осіб, це у свою чергу призводить до зростання невизначеності та потенціалу для виникнення спорів [14, ст. 197].

На прикладі програм надання права на проживання або громадянства за інвестиції можна побачити, що вони впливають не лише на визначення податкового резидентства, оскільки кожна із країн фактично бореться за присвоєння податкового резидентства фізичної особи, але й порушують інші питання щодо етичних наслідків комерціалізації громадянства та потенціалу для ухилення від сплати податків [9, ст. 52].

У світлі цих викликів існує нагальна потреба в переоцінці існуючих підходів до визначення податкового резидентства та вирішенні складнощів міжнародного оподаткування у такому взаємопов'язаному світі. Розглянемо проблематику сучасного підходу до визначення податкового резидентства на прикладі досить цікавого та водночас суперечливого явища – програми резидентства/громадянства за інвестиції.

Мета дослідження. З'ясувати особливості правового режиму функціонування інвестиційних віз та встановити його вплив на практику визначення податкове резидентство фізичних осіб за сучасних умов в контексті дотримання принципу правової визначеності.

Стан опрацювання проблематики. Питання співвідношення податкового резидентства та дозволу на проживання за інвестиції (інвестиційної візи) не зовсім глибоко досліджене на рівні вітчизняної доктрини. Українські науковці в основному досліджують ці явища окремо одне від одного. Так, питанню дослідження інвестиційних віз та інвестицій в цілому присвятили свої роботи О. Симоненко, Д. Бойко, О. Ястремська та інші. Що стосується податкового резидентства фізичних осіб, то до його вивчення звертались: І. Олендер, В. Рядінська, О. Церковний, Г. Петренко та інші. Однак, достатньої уваги питанню комплексного взаємозв'язку цих двох інститутів на вітчизняному рівні приділено не було. У свою чергу, на міжнародному рівні, аналізом проблематики податкового резидентства на прикладі інвестиційних віз займалися такі науковці як А. Шеррер, Д. Беретта, Л. Адім.

Виклад основного матеріалу.

Правовий режим інвестиційних віз.

Програми отримання громадянства та дозволу на проживання на основі інвестицій стали важливими гравцями в сучасній міграційній динаміці, пропонуючи заможним особам окремий шлях до набуття легального статусу в країнах, відмінних від країн їхнього народження, за допомогою

фінансових інвестицій. Їх основна мета - залучити іноземний капітал, стимулювати економічний прогрес і створити можливості як для приймаючої країни, так і для інвесторів [10].

За останні три десятиліття багато країн запровадили правові режими імміграційних інвестицій для залучення іноземного капіталу та зміцнення своєї економіки. Спочатку запроваджені Канадою, Сент-Кітс і Невіс, Сполученими Штатами та Домінікою наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років, ці режими відносно нещодавно були прийняті іншими країнами світу, а сьогодні поширені майже на половині континенту і слугують основною точкою входу для заможних іноземних громадян [5, ст. 121].

Цікаве дослідження було проведено міжнародною неурядовою організацією Transparency International в 2018 році, яке стосувалося особливостей правових режимів дозволів на проживання та громадянства за інвестиції. Актуальність цієї тематики підтверджується тим, що в усьому світі програми «громадянство за інвестиції» приносять їх ініціаторам близько 3 мільярдів доларів США, а доходи програм «посвідка на проживання за інвестиції», ймовірно, перевищують десятки мільярдів доларів. Інвестиційні можливості цих програм включають нерухомість, державні облігації, акції компаній, національні спеціалізовані фонди або благодійні пожертви [8, ст. 9].

Загалом відповідні інструменти для залучення інвестицій функціонують як стратегії залучення іноземного капіталу, пропонуючи громадянам третіх країн пільгові права на проживання в обмін на значні інвестиції в приватний або державний сектори приймаючої країни. Ці програми дуже різняться за своїми вимогами та характеристиками, оскільки кожна країна пристосовує їх до конкретних потреб і пріоритетів. Деякі передбачають інвестиції в приватний сектор або створення робочих місць, тоді як інші зосереджуються на інвестиціях у нерухомість або купівлі державних облігацій. Заможні люди обирають такі інструменти з різних причин, включаючи пошук безпечного притулку для своєї сім'ї, подолання обмежень на пересування, розширення своєї ділової активності за кордоном та зменшення податкових зобов'язань [5, 122-123].

Попри те, що програми інвестиційної міграції поширені у різних країнах, їх правовий режим має спільні риси. У своїх дослідженнях Амандін Шеррер, на прикладі Європейських країн, визначає наступні характеристики правового режиму інвестиційних віз:

- орієнтованість на громадян країн, що не є членами ЄС для залучення капіталу з інших економік світу;
- чіткий та зрозумілий процес отримання віз для інвесторів;
- інвестиції в обмін на право на проживання або громадянство;
- інвестиції можуть бути: а) активними (наприклад, вимагається заснування бізнесу на території, що супроводжується створенням робочих місць); б) пасивними (фінансовий капітал вливається в приватну компанію без необхідності щоденного управління бізнесом, внесок мінімальної одноразової суми, переведеної в державні облігації чи у сектор нерухомості.
- відсутність вимоги про обов'язкове перебування на території країни, в яку здійснюється інвестиція [18, ст. 68]

Доцільно, на наш погляд, додати ще кілька загальних критеріїв, характерних для режиму інвестиційних віз. По-перше, в більшості країн, які пропонують можливість отримання інвестиційної візи, державні органи, що займаються цим питанням, є міграційними органами. Для прикладу в США – Служба громадянства та імміграції США (US Citizenship and Immigration Services) [11], Португалія – Служба з імміграції та кордонів Португалії (Portuguese Immigration and Borders Service) [19]. По-друге, значна частина країн використовує факт «податкових пільг» для як «додатковий магніт» для користувачів таких інструментів. Досить багато країн, зокрема Португалія, Греція, Чилі, Уругвай та інші [7], у зв'язці із інструментами інвестиційної міграції пропонують і певні податкові пільги та досить сприятливе ставлення з боку податкових служб. У свою чергу це перетворює податкові режими на товар, який держави продають на світовому ринку, щоб утримати «лояльних клієнтів» (наприклад, податкових резидентів) або залучити «нових клієнтів» (наприклад, інвесторів). У цьому контексті інструменти інвестиційної міграції слугують й інструментами податкової конкуренції [5, ст. 125–127].

Отже можна зробити висновок, що інвестиційні візи є правовим інструментом впливу на податкову конкуренцію в боротьбі за податкове резидентство заможніх фізичних осіб з інших країн. Ба більше, вони пропонують заможним особам легальний статус у країнах в обмін на активні та/або пасивні форми інвестицій в економіку приймаючої країни, сприяючи економічному зростанню та розширенню можливостей для всіх зацікавлених сторін.

Поняття податкового резидентства фізичних осіб.

Увагу дослідників завжди привертало питання визначення ознак податкового резидентства через різноманітність підходів у світовій практиці. Сучасні держави мають власні підходи до цього питання, які базуються на трьох основних принципах належності оподаткування фізичної особи: 1) принцип доміцилію, який ґрунтується на постійному місці проживання особи; 2) принцип територіальності оподаткування, згідно з яким оподатковуються доходи, отримані на території країни; 3) принцип резидентства, коли всі резиденти, визнані державою, оподатковують всі свої доходи, незалежно від місця їхнього отримання [2, ст. 336]. Оскільки в Україні та світі більш поширений принцип резидентства, пропонуємо дослідити більш глибоко саме це поняття як з точки зору практичного застосування [2, ст. 336].

Щоб краще розуміти природу податкового резидентства, слід розглянути практичне застосування сучасної концепції податкового резидентства для фізичних осіб. Станом на сьогодні, визначення значною мірою базується на статті 4 Модельної податкової конвенції ОЕСР, в якій викладено в «ієрархічному порядку» послідовні критерії податкового резидентства фізичних осіб: 1) постійне житло (*permanent home*); 2) центр соціальних та економічних інтересів (*center of vital interests*); 3) звичайне місце проживання (*habitual abode*); 4) громадянство [15], які фактично стають основою для закріплення визначення на законодавчому рівні великої кількості країн світу.

На практиці саме податковий орган будь-якої країни насамперед застосовує критерії визначення резидентського статусу, закріплені на рівні національного податкового законодавства [3]. Водночас досить часто місцеве законодавство країн фактично дублюють згаданий вище підхід ОЕСР, Україна не є винятком (ст. 14.1.213 Податкового кодексу України).

Варто зазначити, що сучасна концепція податкового резидентства фізичних осіб, не достатньо збалансована та дає можливості недобросовісним платникам використовувати її фактично на власний лад. Одна із основних проблем сучасного підходу, на мій погляд, полягає у наявності критерію соціального та економічного зв'язку, який, має не зовсім чіткий характер, та який досить часто унеможливлює пошук балансу інтересів фізичної особи та держави в цілому.

Недоліки згаданого критерію можна спостерігати в контексті користувачів інвестиційних віз. Наразі інвестиційні візи надають не лише посвідку на проживання, потенційні податкові пільги, але й можливість досить швидко встановити економічні та правові зв'язки в регіоні задля «зміщення» свого податкового резидентства в ту юрисдикцію, в якій податкове навантаження може бути значно меншим. Такі можливості, як інвестування в нерухомість, реєстрація компаній та участь у фінансових інструментах, можуть бути достатніми для отримання посвідки на проживання та податкового резидентства. Податкові органи, навіть у розвинених країнах, без особливих перешкод можуть видавати фізичним особам підтвердження статусу податкового резидента у вигляді сертифікатів податкового резидентства. Для цього особа має продемонструвати достатній, на думку податкової, рівень зв'язку з юрисдикцією: надання таких документів, як договір оренди житла, свідоцтво про реєстрацію компанії в країні або документи, що підтверджують право власності на майно, рахунки на комунальне обслуговування в цій країні, часто може вважатися тим достатнім рівнем підтвердження для податкових органів для визнання особи податковим резидентом. Для прикладу в Іспанії, для того аби отримати сертифікат податкового резидентства особа повинна мати NIF – податковий номер та адресу, підтвердження податкового резидентства (документи, що підтверджують ваше податкове резидентство в Іспанії, наприклад, довідка про користування комунальними послугами, договір оренди), а також обґрунтування запиту (заява, що пояснює, чому ви запитуєте довідку про податкове резидентство) [19]. Для прикладу в Парагваю, отримати сертифікат податкового резидентства взагалі можливо навіть без активного перебування в країні, для цього достатньо мати активний податковий номер та сплатити відповідні адміністративні внески [16].

Тому дуже важливо виявити і вивчити складні питання, що виникають у зв'язку з взаємодією між інвестиційними візами та податковим резидентством, підкреслюючи необхідність ясності і точності в податковому законодавстві, тобто реалізації принципу правової визначеності.

Варто звернути увагу, що правовий принцип визначеності є основоположним у забезпеченні стабільності та передбачуваності правовідносин, зокрема у сфері оподаткування. Згідно з цим принципом, законодавство має бути чітким, зрозумілим та передбачуваним для громадян і бізнесу. Це особливо важливо при визначенні податкового резидентства, адже непевність щодо критеріїв резидентства може призвести до подвійного оподаткування, податкових суперечностей та

спорів, а також податкових маніпуляцій з боку платників податків. Українська дослідниця Шугаєва наголошує, що правова визначеність є запорукою дотримання правопорядку та ефективного функціонування податкової системи [4, ст. 104]. Ця теза є досить важливою та ключовою, водночас, сучасний критерій податкового резидентства у вигляді соціальних та економічних зв'язків, особливо в контексті інвестиційних віз, навіть попри наявні міжнародні та локально роз'яснення та практику, завжди залишатиме шпарину для громадян для проведення маніпуляцій із податковим резидентства, що у свою чергу підриває довіру до податкової системи та створює можливості для ухилення від сплати податків. Саме через непрозорість і недосконаліть сучасного підходу, резиденти можуть маніпулювати своїм статусом, шукаючи юрисдикції з нижчим податковим навантаженням. Тому важливість принципу правової визначеності не можна переоцінити. Він сприяє забезпеченню рівності перед законом та запобіганню правовим зловживанням, підвищує ефективність податкової політики та зміцнює фінансову стабільність держави [1, ст. 21].

Проблематика податкового резидентства фізичних осіб на прикладі інвестиційних віз.

Податкове резидентство дійсно може бути достатньо вразливим у випадках стати складним питанням, особливо в контексті власників інвестиційних віз.

З одного боку вийти із податкового резидентства країни початкового походження, буває не так просто. Наприклад, Фінляндія вважає громадян-нерезидентів податковими резидентами протягом трьох років після їхньої еміграції, якщо вони не доведуть, що розірвали всі зв'язки з Фінляндією. Аналогічно, Угорщина розглядає громадян-нерезидентів як постійних податкових резидентів, якщо вони не мають подвійного громадянства або не проживають у країні, з якою Угорщина має угоду про уникнення подвійного оподаткування [9, ст. 64]

З іншого боку програми набуття резидентства за інвестиції можуть забезпечити засоби для незаконного доступу до фінансових систем та ухилення від сплати податків [12, ст. 9].

Інвестиційні візи в поєднанні зі стратегічним податковим плануванням можуть дозволити фізичним особам обійти міжнародні механізми обміну податковою інформацією, такі як Загальний стандарт звітності *(Common Reporting Standard (CRS)* [17]. Як зазначає ОЕСР в своїх звітах, непрозорість отримання інвестиційних віз, а також наведена в попередньому розділі проблематика податкового резидентства, ускладнюють для фінансових установ точне визначення статусу податкового резидента особи. Наприклад, при ідентифікації себе для банку недобросовісний платник податків, при заповненні відповідних CRS форм від банку, може безперешкодно та в цілому досить обґрунтовано вказати місце свого податкового резидентства в країні-інвестування, підтвердивши його згаданими вище документами, в тому числі, доступно отриманим офіційним сертифікатом податкового резидентства. Базуючись на цьому банки вважатимуть особу-інвестора, вже своїм резидентом та не будуть передавати інформацію в ту країну, реальним податковим резидентом якої особа є. Як наслідок, це може перешкоджати ефективному обміну податковою інформацією між країнами, підриваючи зусилля, спрямовані на боротьбу з ухиленням від сплати податків та забезпечення фіскальної прозорості [17].

Європейські дослідники Домініка Лангенмайр і Леннард Зиска у своєму дослідженні надають переконливі докази того, що заможні особи використовують програми інвестицій в обмін на резидентство або громадянство для уникнення міжнародних заходів податкової прозорості. Автори, проаналізувавши локальну банківську статистику Банку міжнародних розрахунків (BIS), виявили значне зростання банківських депозитів в офшорах після впровадження таких програм в країнах, як Кіпр, Домініка, Гренада, Мальта, Сент-Люсія та Вануату. Це вказує на те, що особи, які прагнуть ухилення від сплати податків, використовують ці програми для приховування своїх активів та штучної зміни податкового резидентства. Згідно з дослідженням, депозити з цих країн в податкових гаванях зросли на 48–55%, що становить близько 25% ВВП відповідних країн, або приблизно 9 мільярдів доларів, що дорівнює 0,66% від загального обсягу офшорних банківських депозитів. Програми «резидентство за інвестиції», на відміну від програм громадянства, не показали подібних результатів, що вказує на їх менше використання для ухилення від сплати податків [13].

Також на прикладі ЄС, у спеціальному Звіті з пропозиціями до Комісії з питань громадянства та проживання за інвестиційними схемами від 16 лютого 2022 року при Європейському Парламенті було наголошено окрему увагу, що програми інвестицій для отримання резидентства/громадянства несуть різні ризики, такі як відмивання грошей, загрози безпеці, ухилення від сплати податків, макроекономічні дисбаланси, тиск з боку сектору нерухомості (що обмежує доступ до житла) [21]. Дослідження показують, що держави-члени, в яких діють інвестиційні програми в

обмін на посвідку/громадянство, більш схильні до фінансової таємниці та корупції, ніж інші. Існуючі правила Союзу та національні правила не містять вимог щодо процедур перевірки перед наданням громадянства або посвідки на проживання за цими схемами. Як наслідок, держави-члени не проводять постійних перевірок баз даних, не застосовують ретельних процедур і не обмінюються результатами своїх перевірок і процедур [21].

Висновки. Дозвіл на проживання за інвестиції виступає ефективним інструментом залучення капіталу в країну. За певні види активних або пасивних інвестицій вигоду набуває як приймаюча країна, так і особа-інвестор. Проте, цей інструмент також створює потенційні ризики для податкової системи, зокрема можливості для ухилення від оподаткування. Тому впровадження таких програм потребує ретельного регулювання та постійного моніторингу.

Податкове резидентство фізичної особи доцільно визначати за допомогою економіко-правових зв'язків з країною, які мають бути чітко закріплені в національному законодавстві. Особливо проблематичним є критерій «центру життєвих інтересів», який залишає простір для різних тлумачень, котрі можуть використовувати так звані недобросовісні платники податків. Саме тому в умовах сучасної глобалізації та підвищеної мобільності населення виникає потреба переглянути та удосконалити загальноприйнятий підхід до визначення податкового резидентства фізичних осіб. Це може допомогти досягнути того рівня правової визначеності, який буде корисним як для держави, так і для особи.

У контексті сучасних викликів та прагнення України до європейської інтеграції, а також, сподіватимемося на початок післявоєнної відбудови в найближчому майбутньому, питання впровадження програми інвестиційних віз/громадянства набуває особливої актуальності. Така програма могла б стати потужним інструментом для залучення іноземного капіталу та стимулювання економічного розвитку країни. Однак, зважаючи на проаналізований вище матеріал, впроваджуючи таку програму, Україна повинна забезпечити прозорість процесу надання інвестиційних віз, створення ефективної системи моніторингу за виконанням інвесторами своїх зобов'язань, а також чіткі правила оподаткування та визначення податкового резидентства, де будуть збалансовані інтереси як держави та її міжнародного престижу як правової держави, так й інвестора. Безперечно тільки дотримання порядку та прозорості може принести успіх нашій державі в майбутньому та стати по-справжньому важливим інструментом економічного розвитку України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Луць. Л.А. Принцип правової визначеності: сучасний стан та перспективи. *Юридичний науковий електронний Журнал*. 2023. Випуск 8. С. 21-27. URL: http://lsej.org.ua/ 8_2023/2.pdf (дата звернення:20.06.2024).
2. Петренко Г.О., Буравська А.А.. Застосування ознак податкового резидентства Державною податковою службою України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 70, С. 335–339.
3. Смичок Є., Брояков С. Нюанси визначення резидентського статусу фізичної особи. PRAVO. UA. https://pravo.ua/niuansy-vyznachennia-rezydentskoho-statusu-fizychnoi-osoby/#:~:text= (дата звернення: 31.07.2024).
4. Шугалєєва І.Г. Правова визначеність у податковому праві. *Приватне та публічне право*. 2021. Вип. 4. С. 101–106. URL: http://pp-law.in.ua/archive/4_2021/17.pdf (дата звернення: 31.07.2024).
5. Adim, L. Between Benefit and Abuse: Immigrant Investment Programs . *The Sanford E. Sarasohn Conference on Critical Issues in Comparative and International Taxation II: Taxation and Migration.* 2017. 62(1). P. 121–136.
6. Beretta, G. Cross-Border Mobility of Individuals and the Lack of Fiscal Policy Coordination Among Jurisdictions (Even) After the BEPS Project. *INTERTAX*. 2019. Vol. 47. № I. P. 91–112.
7. Bothma A., Hickman J. 8 countries offering tax incentives for new residents in 2023. Schiff Sovereign. 2023. URL: https://www.schiffsovereign.com/ trends/8-countries-offering-tax-incentives-for-new-residents-in-2023-147654/ (дата звернення: 25.07.2024).
8. Brillaud L., & Martini M. Golden Visas: Facts and Figures. In EUROPEAN GETAWAY: INSIDE THE MURKY WORLD OF GOLDEN VISAS (pp. 08–17). *Transparency International*. 2018. P.8-17. URL: http://www.jstor.org/ stable/resrep20548.4 (дата звернення: 15.07.2024).

9. Christians A. Buying In: Residence And Citizenship By Investment. *SAINT LOUIS UNIVERSITY LAW JOURNAL*. 2017. Vol. 62:51. P. 51–72.
10. Dos Santos J.P., & Strohmaier K. All That Glitters? Golden Visas and Real Estate. *IZA – Institute of Labor Economics*. 2024. URL: https://docs.iza.org/dp16857.pdf P. 2 (дата звернення: 21.06.2024).
11. EB-5 Immigrant Investor Program. USCIS. (2023, March 1). URL: https://www.uscis.gov/working-in-the-united-states/permanent-workers/eb-5-immigrant-investor-program (дата звернення: 21.06.2024).
12. FATF/ OECD.Misuse of Citizenship and Residency by Investment Programmes, FATF, Paris, France. 2023. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/ governance/misuse-of-citizenship-and-residency-by-investment-programmes_ae7ce5fb-en#page9 (дата звернення: 20.06.2024).
13. Langenmayr D., Zyska L. Escaping the exchange of information: Tax evasion via citizenship-by-investment. *EU Tax Observatory*. 2022. URL: https://www.taxobservatory.eu/ repository/ citizen-by-investment/ (дата звернення: 29.06.2024).
14. Kostić S. "In Search of the Digital Nomad – Rethinking the Taxation of Employment Income under Tax Treaties." *World Tax Journal.* 2019. Vol. 11, № 2. P. 189–225.
15. Model tax convention on income and on Capital: Volume I and II (updated 21 November 2017). (2019b). OECD Publishing.
16. Paraguay: The easiest tax residency in the world to obtain. DENATIONALIZE.ME. (2024a, March 13). URL: https://denationalize.me/ emigrate/paraguay-the-easiest-tax-residency-in-the-world-to-obtain/.
17. Residence/Citizenship by Investment – Organisation for Economic Co-operation and development. OECD Web Archive. (n.d.). URL: https://web-archive.oecd.org/tax/automatic-exchange/crs-implementation-and-assistance/residence-citizenship-by-investment/index.htm (дата звернення: 15.06.2024).
18. Scherrer A., Thirion E. Citizenship by Investment (CBI) and residency by investment (RBI) schemes in the EU: State of play, issues and impacts. Publications Office of the European Union. Brussels. 2018. P. 68.
19. Sef - Serviço de Estrangeiros E Fronteiras. Portal Serviço de Estrangeiros e Fronteiras. (n.d.). URL: https://www.sef.pt/pt/pages/conteudo-detalhe.aspx?nID=62 (дата звернення: 27.06.2024).
20. Solicitors M. (2024, May 2). Tax residence certificate: What is it and what is it used for?. Malaga Solicitors. URL: https://www.malagasolicitors.com/taxes-in-spain/tax-residence-certificate/#:~:text=The%20application%20for%20the%20certificate,documentation%20to%20prove%20your%20residency.
21. t'VELD, S. (n.d.). Report with proposals to the Commission on Citizenship and residence by investment schemes: A9-0028/2022: European Parliament. European Parliament. 2022. URL: https://www.europarl.europa.eu/ doceo/document/A-9-2022-0028_EN.html (дата звернення: 20.06.2024).

УДК: 343.359.2:352.07
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.6

АНТИКОРУПЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЯК ЗАСІБ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ В СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Возняковська К.А.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-0351-7107

Біленець Д.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0003-0866-0698

Марчук В.В.,
аспірант Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-8545-9114

Возняковська К.А., Біленець Д.А., Марчук В.В. Антикорупційні механізми у системі публічного адміністрування як засіб боротьби з організованою злочинністю в сфері господарювання.

У статті досліджуються антикорупційні механізми в системі публічного адміністрування як один із найважливіших інструментів боротьби з організованою злочинністю у сфері господарювання. Корупція та організована злочинність становлять серйозну загрозу для стабільності та сталого розвитку держави, оскільки вони підривають довіру громадян до державних інститутів, створюють несприятливі умови для бізнесу та гальмують економічний прогрес. В умовах, коли організовані злочинні угруповання активно проникають у різні сфери економіки, особливо в галузь господарського права, впровадження ефективних антикорупційних механізмів стає надзвичайно актуальним і необхідним для забезпечення економічної безпеки країни.

Аналіз правових норм і інституційних рамок вказує на те, що сучасна система антикорупційних заходів в Україні спрямована на забезпечення максимальної прозорості та підзвітності діяльності державних органів. Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) та Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) відіграють ключову роль у контролі за дотриманням антикорупційного законодавства, а також у розслідуванні найбільш складних та важливих корупційних справ, які мають значний вплив на економічну та соціальну стабільність. Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) забезпечує необхідний процесуальний нагляд, а також підтримує державне обвинувачення у корупційних справах, що дозволяє ефективно реалізовувати антикорупційну політику на всіх рівнях державного управління.

У статті розглядається впровадження системи електронних декларацій, що забезпечує прозорість фінансових операцій державних службовців та дозволяє виявляти можливі випадки незаконного збагачення, що є одним із найсерйозніших корупційних правопорушень. Крім того, система ProZorro, яка забезпечує відкритість та прозорість процесу державних закупівель, грає

ключову роль у зниженні корупційних ризиків у публічному секторі. Особлива увага приділяється також використанню блокчейн-технологій у сфері фінансового моніторингу, які здатні значно підвищити рівень довіри до державних фінансів, ускладнюючи можливість маніпуляцій та зловживань у цій сфері.

Ключові слова: антикорупційні механізми, публічне адміністрування, організована злочинність, господарське право, блокчейн-технології, ProZorro, НАЗК, НАБУ, САП, корупція, економічні злочини.

Vozniakovska K., Bilenets D., Marchuk V. Anti-corruption mechanisms in public administration as a tool for combating organized crime in the economic sector.

The article examines anti-corruption mechanisms within the public administration system as one of the most important tools in combating organized crime in the economic sector. Corruption and organized crime pose a serious threat to the stability and sustainable development of the state, as they undermine public trust in government institutions, create unfavorable conditions for business, and hinder economic progress. In a context where organized criminal groups are actively infiltrating various sectors of the economy, especially in the field of economic law, the implementation of effective anti-corruption mechanisms becomes extremely relevant and necessary to ensure the economic security of the country.

The analysis of legal norms and institutional frameworks indicates that the modern system of anti-corruption measures in Ukraine is aimed at ensuring maximum transparency and accountability in the activities of public authorities. The National Agency on Corruption Prevention (NACP) and the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU) play a key role in monitoring compliance with anti-corruption legislation and investigating the most complex and significant corruption cases that have a substantial impact on economic and social stability. The Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office (SAPO) provides the necessary procedural oversight and supports the prosecution in corruption cases, enabling the effective implementation of anti-corruption policies at all levels of government.

The article also discusses the implementation of an electronic declaration system that ensures the transparency of financial transactions of public officials and allows for the identification of possible cases of illicit enrichment, which is one of the most serious corruption offenses. Additionally, the ProZorro system, which ensures openness and transparency in the public procurement process, plays a key role in reducing corruption risks in the public sector. Special attention is also given to the use of blockchain technologies in financial monitoring, which can significantly increase trust in public finances and complicate the possibility of manipulation and abuse in this area.

Key words: anti-corruption mechanisms, public administration, organized crime, economic law, blockchain technology, ProZorro, NACP, NABU, SAPO, corruption, economic crimes.

Постановка проблеми. Корупція та організована злочинність є одними з найбільших викликів, що стоять перед системою публічного адміністрування в Україні. Вони не лише підривають економічну стабільність, але й негативно впливають на довіру громадян до державних інститутів. В умовах, коли організована злочинність проникає в економічну сферу, особливо у сферу господарського права, стає надзвичайно важливим впровадження ефективних антикорупційних механізмів у системі публічного адміністрування. Такі механізми повинні бути спрямовані на виявлення, попередження та припинення корупційних схем, які використовуються організованими злочинними угрупованнями для незаконного збагачення та ухилення від відповідальності. Проблема полягає в тому, що існуючі антикорупційні заходи часто не враховують складність і динаміку організованої злочинності, що ускладнює ефективну боротьбу з нею.

Мета дослідження. Метою цієї статті є дослідження ролі та ефективності антикорупційних механізмів у системі публічного адміністрування як засобу протидії організованій злочинності в господарській сфері. Аналізу підлягають чинні правові норми та інституційні рамки, що регулюють антикорупційну діяльність в Україні, а також розглядаються можливі шляхи їхнього вдосконалення.

Стан наукової розробки проблеми. В Україні проблематика антикорупційної політики та її впливу на публічне адміністрування активно розглядається в наукових колах. Дослідження зосереджуються на правових і інституційних аспектах запобігання корупції, ефективності роботи спеціалізованих антикорупційних органів, таких як Національне антикорупційне бюро України

(НАБУ) та Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК). Дослідження вчених зосереджені на проблемах правозастосування, аналізі корупційних схем та їх впливу на господарську діяльність. Значна увага приділяється питанням реформування державного управління та вдосконалення правових норм, які регулюють антикорупційну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Антикорупційні механізми у системі публічного адміністрування є одним із ключових інструментів у боротьбі з організованою злочинністю у сфері господарювання. Ефективна антикорупційна політика забезпечує прозорість та підзвітність діяльності державних органів, мінімізуючи можливості для корупційних схем, які є підґрунтям для функціонування організованих злочинних груп.

Як зазначає Головкін Б., «механізм запобігання корупції - це імплементація міжнародних антикорупційних стандартів у правову систему України, практична реалізація державної антикорупційної політики, втілення антикорупційних ініціатив, міжнародна співпраця і діяльність громадських об'єднань у сфері запобігання та протидії корупції з метою захисту особи, суспільства, держави і бізнесу від корупційних посягань» [2, с. 254].

Впровадження антикорупційних заходів є пріоритетом для багатьох країн світу, і Україна не є винятком. Зважаючи на високу залежність економіки від публічних фінансів та державно-приватного партнерства, корупція в публічному секторі може мати надзвичайно негативні наслідки для розвитку країни та її міжнародного іміджу. Сьогодні корупція в Україні залишається однією з основних загроз економічній стабільності, а організовані злочинні групи активно використовують слабкість правозастосовної системи для здійснення незаконної діяльності.

Майже половина населення – 44% – оцінює корупцію як найбільш серйозну проблему в Україні, ще 36% вважають її досить серйозною. Лише 2% населення певні, що проблема корупції надумана, а 12% не вважають її серйозною [3].

Основою для реалізації антикорупційних заходів в Україні є Закон України «Про запобігання корупції» [6], який закріплює принципи антикорупційної політики та визначає механізми запобігання корупції. Закон передбачає обов'язковість декларування доходів, майна та фінансових зобов'язань державних службовців, що є важливим елементом контролю за їх діяльністю та запобігання незаконному збагаченню. Декларування є обов'язковим для всіх посадових осіб, що дозволяє громадськості та відповідним органам контролювати доходи та майновий стан службовців, забезпечуючи прозорість їх фінансових операцій. Це особливо важливо в умовах, коли державні службовці мають доступ до значних фінансових ресурсів, а також можливість впливати на прийняття рішень, що стосуються державних закупівель та управління публічними фінансами.

Крім того, законодавство передбачає впровадження антикорупційних програм у державних установах та підприємствах, що сприяє запобіганню корупційним проявам у сфері господарювання. Ці програми включають заходи з підвищення прозорості та підзвітності, а також створення умов для виявлення та запобігання корупційним схемам. Наприклад, державні підприємства зобов'язані розробляти та впроваджувати внутрішні комплаєнс-політики, які регламентують правила поведінки працівників та стандарти етики, що дозволяє підвищити відповідальність підприємств за дотримання антикорупційних норм. Цей підхід сприяє формуванню корпоративної культури, орієнтованої на запобігання корупції та зловживань, що є важливим для забезпечення ефективного управління державними ресурсами.

Інституційні механізми протидії корупції в Україні відіграють важливу роль у забезпеченні ефективності антикорупційної політики. Однією з ключових інституцій, що здійснює антикорупційну діяльність, є Національне агентство з питань запобігання корупції (далі НАЗК), створене на основі Закону України «Про запобігання корупції» [6].

НАЗК відповідає за розробку та впровадження антикорупційної політики, а також здійснює контроль за дотриманням законодавства щодо конфлікту інтересів та моніторинг способу життя державних службовців. Агентство також здійснює перевірку декларацій посадових осіб, виявляє можливі корупційні ризики та проводить розслідування щодо невідповідностей у деклараціях. Це дозволяє своєчасно виявляти випадки незаконного збагачення та інших корупційних правопорушень, що є важливим елементом у боротьбі з організованою злочинністю.

Ефективне впровадження НАЗК антикорупційних програм юридичних осіб забезпечить прозорість їх діяльності, справедливе та неупереджене виконання працівниками й керівництвом юридичних осіб своїх функціональних обов'язків, що не лише дозволить зекономити державні кошти та моніторити їх використання юридичною особою, а й стане поштовхом до розвитку економіки

держави, оскільки позитивно вплине на рівень конкурентоспроможності й інвестиційної привабливості бізнес-середовища України [10, с. 311].

В. Скиба проаналізував, що антикорупційна реформа сама собою в Україні не була вигадана. Насамперед брався досвід іноземних держав. В кожній країні існує державний антикорупційний орган, що покликаний боротися з таким негативним явищем, як корупція [9, с. 58].

Національне антикорупційне бюро України (далі НАБУ), створене відповідно до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», відіграє центральну роль у розслідуванні корупційних злочинів, особливо тих, що пов'язані з діяльністю високопосадовців та організованих злочинних груп. НАБУ проводить розслідування найбільш складних корупційних справ, які мають значний вплив на економічну стабільність держави. Однією з головних функцій НАБУ є розслідування корупційних злочинів, що стосуються великих фінансових потоків, державних закупівель, а також діяльності державних підприємств. Діяльність НАБУ спрямована на виявлення і документування корупційних схем, які можуть бути використані для незаконного збагачення або відмивання грошей, що є серйозною загрозою для економічної безпеки держави.

Боротьба з корупцією - одна з важливих вимог, сформульованих Європейською комісією для України під час отримання статусу кандидата на членство в ЄС. Верховна Рада України схвалила Антикорупційну стратегію на 2021–2025 роки, визначаючи подальшу боротьбу з корупцією як одну з ключових вимог у нашій країні [4].

Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), створена на основі Закону України «Про прокуратуру» [7], здійснює процесуальний нагляд за діяльністю НАБУ та підтримує державне обвинувачення у справах, що розслідуються цим органом. З березня 2024 року САП стала юридичною особою публічного права незалежною від Офісу генпрокурора. САП відіграє важливу роль у забезпеченні незалежності розслідувань і судового процесу, що є важливим для досягнення справедливості у справах про корупцію. САП також відповідає за координацію діяльності між різними правоохоронними органами, що забезпечує ефективне розслідування та переслідування корупційних правопорушень. Координація між НАБУ та САП дозволяє створити цілісну систему боротьби з корупцією, що включає всі етапи від розслідування до судового розгляду.

Сучасні технології відіграють важливу роль у боротьбі з корупцією у сфері публічного адміністрування та господарювання. Одним із ключових технологічних інструментів є система електронних декларацій, що забезпечує прозорість доходів і витрат державних службовців. Відповідно до Закону «Про запобігання корупції» [6], усі посадові особи зобов'язані подавати щорічні декларації про свої доходи, витрати та майно.

Це дозволяє не лише контролювати доходи посадовців, але й виявляти можливі невідповідності між задекларованими доходами та реальним майновим станом, що може свідчити про корупційні дії. Електронне декларування стало важливим кроком у забезпеченні прозорості діяльності державних службовців, а також у зміцненні довіри громадськості до державних інституцій.

Ще одним важливим технологічним рішенням є система ProZorro, впроваджена відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі» [8]. ProZorro забезпечує повну прозорість процесу державних закупівель, що значно знижує ризики корупції у цій сфері. Система дозволяє громадськості контролювати процес закупівель, що підвищує довіру до державних інституцій і знижує можливості для зловживання владою. Впровадження системи ProZorro стало важливим етапом у реформуванні публічних закупівель в Україні, що дозволило значно зменшити корупційні ризики та підвищити ефективність використання державних коштів. Завдяки прозорості та відкритості процедури закупівель, вдалося досягти значної економії бюджетних коштів, що є позитивним прикладом використання технологій у боротьбі з корупцією.

Деякі науковці дійшли висновку, що електронна система публічних закупівель ProZorro має позитивний вплив на розвиток публічних закупівель в Україні, адже сприяє підвищенню прозорості торгів і тендерних процедур, розширює можливості для участі в тендерах суб'єктів малого і середнього бізнесу тощо. Однак недоліки, насамперед у правоохоронній і судовій системі України, зумовлюють непоодинокі випадки формування корупційних схем у системі публічних закупівель як у самій ProZorro, так і за її межами [5, с. 111].

Блокчейн-технології також мають значний потенціал у боротьбі з корупцією. Впровадження блокчейну в систему обліку та контролю державних фінансів може забезпечити незмінність та прозорість записів, ускладнюючи можливість маніпуляцій та корупційних дій. Це є особливо актуальним для фінансового моніторингу та контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, що

можуть бути залучені до незаконних операцій. Використання блокчейн-технологій у державному управлінні дозволяє підвищити рівень довіри до фінансових операцій та знизити ризики корупції у сфері господарювання.

Блокчейн визначається як децентралізований або розподілений електронний реєстр надійних і постійних даних, робота якого базується на криптографічних алгоритмах, основною властивістю яких є запис інформації про всі транзакції, здійснені шляхом створення блокових транзакцій. Принцип роботи блокчейна досить простий. У найзагальнішому випадку її можна представити як рахункову книгу, яку має кожен учасник системи на основі технології блокчейн і в кожній з яких записуються всі без винятку транзакції, що відбулися в цій системі. У цій книзі можна фіксувати будь-які транзакції - від фінансових операцій з криптовалютою до результатів голосування на виборах.Характерною особливістю технології блокчейн є те, що сторінки цієї книги одночасно зберігаються всіма користувачами мережі, постійно оновлюються і мають посилання на попередні сторінки. Якщо ви спробуєте підробити запис будь-якої транзакції, видаливши або вставивши сторінку в книгу, система негайно звернеться до десятків тисяч інших версій цієї книги і виявить невідповідність у структурі блоків [1, с. 1].

Крім того, розвиток систем електронного урядування сприяє зменшенню корупційних ризиків, оскільки мінімізує необхідність особистих контактів між громадянами та державними службовцями. Це, в свою чергу, знижує можливості для корупційних практик, таких як хабарництво та зловживання владою. Електронні послуги, що надаються через системи електронного урядування, дозволяють громадянам отримувати адміністративні послуги безпосередньо через Інтернет, що мінімізує можливість зловживання з боку державних службовців. Наприклад, система електронного документообігу дозволяє уникнути затримок у розгляді документів та забезпечити прозорість процесу прийняття рішень.

Однак, незважаючи на впровадження низки прогресивних заходів, проблеми все ще залишаються. Однією з основних є недостатній рівень інституційної спроможності антикорупційних органів, що ускладнює їхню здатність ефективно протидіяти корупції в умовах активного опору з боку організованих злочинних груп. Організовані злочинні групи часто мають значні фінансові ресурси та зв'язки в державних органах, що дозволяє їм чинити тиск на антикорупційні органи та уникати відповідальності. Це вимагає посилення інституційної спроможності антикорупційних органів, підвищення їх незалежності та забезпечення належного фінансування для здійснення ефективної боротьби з корупцією.

Успішна боротьба з корупцією неможлива без активної участі громадянського суспільства. Наявність незалежних громадських організацій, які займаються моніторингом та викриттям корупційних правопорушень, значно підвищує ефективність антикорупційної діяльності. Громадські організації мають важливе значення в процесі формування громадської думки щодо корупції та підвищення рівня підзвітності державних органів.

В Україні важливу роль у цьому відіграють такі організації, як Transparency International Ukraine, яка здійснює моніторинг рівня корупції в державі, розробляє антикорупційні рекомендації та активно залучає громадськість до боротьби з корупцією. Співпраця між державою та громадянським суспільством є важливим елементом у процесі боротьби з корупцією. Громадські організації можуть здійснювати незалежний моніторинг діяльності державних органів, надавати експертну допомогу у розробці антикорупційних заходів, а також сприяти формуванню антикорупційної культури серед населення. Важливо, щоб держава забезпечувала умови для ефективної роботи громадських організацій, зокрема гарантувала їхню незалежність та захист від переслідувань.

Таким чином, антикорупційні механізми у системі публічного адміністрування є важливим інструментом у боротьбі з організованою злочинністю у сфері господарювання. Ефективність цих механізмів залежить від комплексного підходу, що включає законодавчі ініціативи, інституційне забезпечення, використання сучасних технологій, міжнародне співробітництво та залучення громадськості до процесу боротьби з корупцією. Однак для досягнення успіху необхідно продовжувати удосконалювати правозастосовну практику, підвищувати рівень прозорості та підзвітності державних інституцій, а також забезпечувати належний рівень фінансового та ресурсного забезпечення антикорупційних органів. Лише в умовах системного підходу та активної участі всіх зацікавлених сторін можна досягти реальних результатів у боротьбі з корупцією та забезпечити економічну безпеку держави.

Висновки. Антикорупційні механізми у системі публічного адміністрування є важливою складовою забезпечення правопорядку та економічної стабільності в Україні. Вони слугують потужним інструментом у боротьбі з організованою злочинністю у сфері господарювання, запобігаючи корупційним схемам, які можуть завдати значної шкоди економіці та іміджу держави на міжнародному рівні. Впровадження системи декларування доходів, ефективне функціонування інституцій, таких як НАЗК, НАБУ та САП, а також використання сучасних технологій, зокрема системи ProZorro та блокчейн-технологій, є важливими елементами комплексного підходу до боротьби з корупцією.

Незважаючи на досягнуті успіхи, антикорупційні механізми в Україні ще потребують вдосконалення. Однією з головних проблем залишається недостатня інституційна спроможність антикорупційних органів, що ускладнює ефективну протидію корупції, особливо в умовах активного опору з боку організованих злочинних груп. Необхідність підвищення незалежності та фінансового забезпечення антикорупційних інституцій є критичним для покращення їхньої роботи.

Міжнародний досвід свідчить про те, що успішна боротьба з корупцією можлива лише за умови активної співпраці між державою, громадянським суспільством та міжнародними організаціями. Україна повинна продовжувати адаптувати найкращі міжнародні практики, підвищувати правову культуру серед державних службовців та громадян, а також забезпечувати широке залучення громадськості до процесу боротьби з корупцією.

Загалом, для досягнення реальних результатів у боротьбі з корупцією необхідно забезпечити системний підхід, який включає як правове, так і інституційне та технологічне забезпечення, активізувати міжнародне співробітництво та посилити взаємодію з громадянським суспільством. Лише за таких умов можна гарантувати прозорість та підзвітність державних органів, що є необхідною умовою для ефективної боротьби з організованою злочинністю у сфері господарювання та забезпечення економічної безпеки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Legal Aspects of Blockchain Technology Use / F. Santiago, A. Metil, O. Podtserkovnyi, K. Vozniakovska, V. Oliukha. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory.* Issues. Vol. 22. Issue 6. 2019. P. 1–6.
2. Головкін Б.М. Механізм запобігання корупції. *Часопис Київського університету права*. 2018. (4). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2018_4_55.
3. Корупція у повсякденному житті українців: За що даємо хабарі? Кому і чому? URL: https://dif.org.ua/article/koruptsiya-u-povsyakdennomu-zhitti-ukraintsiv-za-shcho-daemo-khabari-komu-i-chomu345654.
4. Мамка Г. Особливості та виклики в новому законі про НАБУ. URL: https://pravo.ua/osoblyvosti-ta-vyklyky-u-novomu-zakoni-pro-nabu/.
5. Пономаренко Н.М., Возняковська К.А., Неміш Ю.В. Особливості використання електронної системи PROZORRO в державних закупівлях в Україні: проблеми та шляхи їх подолання. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Науково-практичний журнал*. 25/2021. С. 100–113.
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.
7. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18.
8. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 грудня 2015 року № 922-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text.
9. Скиба В.М. Повноваження національного агентства з питань запобігання корупції як органу системи антикорупційних органів. *Галицькі студії: Юридичні наук*и. № 2 (2023). С. 58–62.
10. Созанський Т.І., Луцик В.В. Повноваження національного агентства з питань запобігання корупції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. Випуск 1. 2018. С. 302–314.

УДК 349.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.7

АНАЛІЗ СУТНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ

Гаврилюк В.О.,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0000-0002-5596-5943

Гаврилюк В.О. Аналіз сутності соціального захисту публічної служби: теоретико-правові основи.

У науковій статті детально проаналізовано теоретичні основи соціального захисту працівників публічної служби, що є ключовим елементом забезпечення ефективності та стабільності державного управління. Автором наведено широкий спектр підходів науковців щодо трактування змісту соціального захисту та публічної служби, що дозволяє виявити основні концептуальні підходи та їхню еволюцію в науковій літературі.

Проведено комплексне дослідження складових елементів, які визначають специфіку соціального захисту працівників публічної служби. Зокрема, розглянуто такі аспекти, як правові гарантії, матеріальна підтримка, забезпечення здоров'я та безпеки на робочому місці, соціальне страхування, пенсійне забезпечення, професійний розвиток та інші форми підтримки, які надаються працівникам публічної служби для забезпечення їхнього добробуту та ефективного виконання службових обов'язків.

Автором здійснено загальнотеоретичну характеристику сутності даної правової категорії, що включає аналіз її структурних елементів та їхнього взаємозв'язку. Розкрито та охарактеризовано складові елементи сутності соціального захисту працівників публічної служби. Здійснено аналіз законодавчих актів, які гарантують захист прав працівників публічної служби, включаючи їхнє право на справедливу оплату праці, належні умови праці та соціальні пільги.

Досліджено механізми матеріальної допомоги, що включає заробітну плату, премії, додаткові виплати та інші види фінансової підтримки. Здійснено аналіз системи соціального страхування, яка забезпечує медичну допомогу, страхування на випадок хвороби, нещасного випадку або інвалідності.

Окрім теоретичного аналізу, стаття містить практичні рекомендації щодо вдосконалення системи соціального захисту працівників публічної служби в контексті сучасних викликів та реформ, які відбуваються в державному управлінні. Висвітлено важливість створення ефективної системи соціального захисту для підвищення мотивації та продуктивності працівників, що, у свою чергу, сприяє загальному покращенню функціонування державного апарату.

Наукова стаття надає всебічний аналіз соціального захисту працівників публічної служби, поєднуючи теоретичні підходи та практичні рекомендації, що робить її важливим внеском у розвиток правової науки та практики у цій сфері.

Ключові слова: соціальний захист, працівник, сутність, праця, публічна служба, соціальне законодавство.

Gavrilyuk V.O. Analysis of the essence of public service social protection: theoretical and legal foundations.

The scientific article analyzes in detail the theoretical foundations of social protection of public service workers, which is a key element of ensuring the efficiency and stability of public administration. The author presents a wide range of approaches of scientists regarding the interpretation of the content of social protection and public service, which allows us to identify the main conceptual approaches and their evolution in the scientific literature. A comprehensive study of the constituent elements that determine the specifics of social protection of public service workers was conducted. In particular, such aspects as legal guarantees, material support, ensuring health and safety at the workplace, social

insurance, pensions, professional development and other forms of support provided to public service employees to ensure their well-being and effective performance of official duties were considered.

The author made a general theoretical characterization of the essence of this legal category, which includes an analysis of its structural elements and their interrelationship. The constituent elements of the essence of social protection of public service workers are disclosed and characterized. An analysis of the legislative acts that guarantee the protection of the rights of public service workers, including their right to fair wages, decent working conditions and social benefits, has been carried out. Mechanisms of material assistance, including wages, bonuses, additional payments and other types of financial support, were studied.

An analysis of the social insurance system, which provides medical assistance, insurance in case of illness, accident or disability, was carried out. In addition to theoretical analysis, the article contains practical recommendations for improving the system of social protection of public service employees in the context of modern challenges and reforms taking place in public administration. The importance of creating an effective social protection system for increasing the motivation and productivity of employees, which, in turn, contributes to the general improvement of the functioning of the state apparatus, is highlighted. The scientific article provides a comprehensive analysis of social protection of public service workers, combining theoretical approaches and practical recommendations, which makes it an important contribution to the development of legal science and practice in this area.

Key words: social protection, employee, essence, work, public service, social legislation.

Постановка проблеми. В умовах формування в Україні соціально-орієнтованої держави, соціальний захист є одним із найактуальніших для населення питань, оскільки проголошений у статті 1 Конституції України [1] статус нашої держави, як соціальної, вимагає від неї здійснення політики, спрямованої на домінування загальнолюдських цінностей, верховенство права в соціальній сфері та надання населенню високого рівня соціального захисту. Соціальна сфера являє собою переплетіння життєво важливих інтересів громадян, соціальної політики держави та соціально-економічних прав людини, а тому соціальний захист є своєрідним показником того, як держава здатна дбати про своїх громадян, чи є ефективною її соціальна політика, у якій мірі законодавство держави відповідає інтересам населення, а також чи відбуваються в державі демократичні перетворення і наскільки близькою є мета України до набуття статусу повноцінного учасника цивілізованого європейського та світового співтовариства.

Стан опрацювання цієї проблематики. Проблема соціального захисту працівників публічної служби залишається актуальною впродовж тривалого періоду, і багато вчених досліджували це питання. Проте, через постійні зміни в національному законодавстві, вже існуючі наукові відкриття стають застарілими. Серед дослідників, які займалися аналізом соціального захисту різних груп працівників публічної служби, можна виділити таких: В.А. Багрій, О.Т. Барабаш, Ю.В. Баскакова, В.В. Безусий, Л.М. Булкат, С.О. Ветлинський, Д.М. Добровольський, В.С. Єгорова, В.О. Журавель, Г.С. Іванов, М.І. Іншин, В.О. Маркова, І.В. Мигидин, О.Л. Назаренко, А.Л. Папікян, І.В. Пивовар, Т.В. Пустовойт, А.П. Рачинський, О.Ф. Толпиго, О.О. Шандула та ін.

Мета статті полягає в тому, щоб здійснити аналіз теоретико-правових основ соціального захисту публічної служби.

Виклад основного матеріалу. Інститут публічної служби досить давно знайшов своє відображення у законодавстві держав Європейського Союзу, однак відносно нещодавно з'явився в Україні, тому що, система публічного управління та її організація, що перейшла з радянських часів досі не відповідає міжнародним стандартам та новим політико-правовим реаліям.

Зокрема, важливо, що поряд з законодавством розвивається й наука, на підставі чого можемо побачити велику кількість наукових робіт, що присвячені дослідженню публічної служби, які в свою чергу слугують процесу створення та закріплення низки понять, категорій та підходів до розуміння даного явища. Однак, на жаль, більшість інтерпретацій не можна назвати однозначними та точними, і це спричиняє певні суперечності у формуванні понятійно-категорійного апарату публічної служби та її похідних, зокрема визначенню сутності працівників публічної служби, тобто публічних службовців, як невід'ємних складових становлення та розвитку правової держави.

Окрім того? важливо зазначити, що публічна служба в найширшому розумінні може реалізуватися працівниками всіх організацій публічної сфери, тобто: органами державної влади; державними підприємствами (установами, організаціями); органами місцевого самоврядування та

комунальними підприємствами. Мається на увазі, що суб'єкти публічної служби - це працівники, які здійснюють діяльність всіх інституцій та покликані виконувати публічні завдання. Проте, у вузькому та більш вживаному розумінні суб'єкти публічної служби розглядаються саме як службовці в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування [2, с. 11].

На думку М.В. Чічкань, під соціальним захистом можна розуміти систему правовідносин, які виникають між державою, що зобов'язана убезпечувати громадян від настання певних обставин, які унеможливлюють повноцінну діяльність та всебічно знижувати вірогідність настання цих обставин, а також громадянами, яким надано право на отримання всебічної допомоги у випадку настання означеного кола умов, передбачених законом [3, с. 20-21]. Звернемо увагу на те, що соціальний захист визначається, як сукупність правовідносин між державою та громадянами. М.В. Чічкань у даному аспекті є не єдиною дослідницею, яка підтримує дану концепцію, і у даному контексті погодимось із тим, що соціальний захист доцільно визначати, як систему правовідносин. У цих правовідносинах на державу покладено обов'язок убезпечувати громадян від настання певних обставин, які унеможливлюють повноцінну діяльність та всебічно знижувати вірогідність настання цих обставин. Відповідно, цьому обов'язку кореспондує право громадян на отримання допомоги у разі настання таких обставин. У цілому, зробимо висновок, що такий підхід до розуміння сутності соціального захисту є цілком прийнятним.

В.В. Москаленко визначила соціальний захист, як систему заходів і відповідних інститутів, призначених для забезпечення нормального існування людини, підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, якості життя та перспектив [4, с. 42]. Звернемо увагу на те, що дослідниця не пов'язує соціальний захист із «економічною та соціальною деградацією». В.В. Москаленко також визначає соціальний захист, як систему заходів, але ці заходи, при цьому, мають забезпечувати нормальне існування людині та задоволення її соціальних потреб. На нашу думку, дані елементи безумовно входять до розуміння сутності соціального захисту, проте все ж дослідниця розглядає дане питання занадто вузько, розкриваючи лише один із його аспектів.

Н.Б. Болотіна розглянула соціальний захист у широкому та у вузькому розумінні. І у вузькому розумінні соціальний захист визначається дослідницею, як сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціально прийнятного рівня життя [5, с. 36]. Сутність соціального захисту пов'язується дослідницею із економічними і правовими гарантіями держави. У даному контексті, під терміном «гарантія» розуміється сукупність законодавчо закріплених засобів охорони суб'єктивних прав громадян та способів їх реалізації. Такі гарантії, як вбачається Н.Б. Болотіною, спрямовуються на забезпечення найважливіших соціальних прав громадян, тобто не пов'язані виключно із дією негативних чинників. Кінцевою метою соціальної держави є визнання людини найвищою соціальною цінністю, а також перерозподіл соціальних благ за принципами соціальної справедливості. І соціальна захищеність індивідів є таким становищем, за якого кожен є забезпеченим усім необхідним для нормального існування.

Таким чином, у процесі дослідження підходів науковців щодо визначення поняття соціального захисту, які підтримують концепцію розуміння сутності соціального захисту, як комплексу державних заходів, нами встановлено, що її зміст формують наступні положення:

по-перше, передбачається, що соціальний захист включає сукупність економічних, правових та організаційних заходів, які здійснюються державою;

по-друге, мета соціального захисту вбачається у спрямуванні таких заходів на запобігання виникненню соціальних ризиків, та підтримання нормальної життєдіяльності особи, на яку такі соціальні ризики все ж вплинули;

по-третє, підстава для соціального захисту вбачається у настанні конкретних економічних та соціальних умов (які деякими дослідниками визначаються, як «економічна та соціальна деградація»), які спричиняють виникнення соціальних ризиків в нормальному житті особи (наприклад, зниження рівня доходів, хвороби та професійні захворювання, втрата годувальника, старіння, безробіття, екологічні загрози тощо).

Наступною групою позицій науковців, які визначали поняття «соціальний захист», є підходи дослідників, які визначили соціальний захист, як систему правовідносин. Зокрема, М.І. Тімофєєва визначила, що соціальний захист – це багаторівнева система економічних, соціальних та правових відносин по управлінню соціальними ризиками суспільства для ліквідації їх небажаних наслідків та забезпечення належного рівня життя [6, с. 173]. Сторони таких правовідносин не за-

значаються, проте подальше розкриття позиції дозволяє зробити висновок, що ними є держава та особа, у якої виникли такі економічні та соціальні умови, які спричинили виникнення соціальних ризиків в нормальному житті особи. Такі правовідносини можуть мати економічний (зокрема, надання грошових виплат) чи соціальний характер (наприклад, надання пільг). Також дослідницею зазначається, що предметом таких правовідносин є «управління соціальними ризиками суспільства для ліквідації їх небажаних наслідків та забезпечення належного рівня життя». Тобто, метою виникнення таких правовідносин є запобігання виникненню соціальних ризиків, та підтримання нормальної життєдіяльності особи, на яку такі соціальні ризики все ж вплинули.

Наступний підхід є економічним, а тому його зміст відрізняється від підходу М.І. Тімофєєвої. О.Ю. Єрмоловська визначає соціальний захист, як систему відносин між суспільством та індивідом, пов'язаних з вирішенням протиріч між становленням ринкової системи організації виробництва, реальними можливостями людини адаптуватися до них та існуючими негативними соціальними наслідками [7, с. 13]. Щодо цієї позиції, звернемо увагу на те, що дослідницею все ж визначено, хто є суб'єктами правовідносин соціального захисту, і з точки зору О.Ю. Єрмоловської ними є суспільство та індивід, а виникають такі правовідносини у зв'язку із негативними соціальними наслідками адаптації людини до ринкової системи організації виробництва. У даному контексті зробимо висновок, що економічні підходи до розуміння сутності соціального захисту та юридичні відрізняються.

Отже, зробимо висновок, що концепція визначення поняття соціального захисту, як системи правовідносин між державою та суспільством, характеризується наступними особливостями:

по-перше, правовідносини соціального захисту виникають між державою та особою, у якої виникли такі економічні та соціальні умови, які спричинили виникнення соціальних ризиків в нормальному житті особи;

по-друге, підставою для виникнення таких правовідносин є виникнення таких економічних та соціальних умов, які спричинили виникнення соціальних ризиків в нормальному житті особи;

по-третє, такі правовідносини можуть мати економічний чи соціальний характер;

по-четверте, предметом таких правовідносин є запобігання виникненню соціальних ризиків, та підтримання нормальної життєдіяльності особи, на яку такі соціальні ризики вплинули.

Останньою виділеною нами концепцією є визначення соціального захисту, як функції держави. Так, С.І. Приходько визначає соціальний захист, як функцію держави, яка виражається в якості системи правових, економічних і організаційних заходів, спрямованих на забезпечення всіх громадян рівними можливостями для досягнення ними необхідного життєвого рівня для себе і своєї сім'ї [8, с. 22]. Із даної позиції варто відзначити, що сутність даної функції полягає у здійсненні державою правових, економічних і організаційних заходів. Функція соціального захисту реалізовується з метою забезпечення громадян рівними можливостями для досягнення ними необхідного життєвого рівня. Тобто, сутність такого підходу до визначення поняття «соціальний захист» безпосередньо слідує із розуміння сутності соціальної держави, однією із задач якої і є забезпечення всіх громадян рівними соціальними можливостями.

На думку І.М. Сироти, соціальний захист належить до функції держави, яка піклується про матеріальне забезпечення непрацездатних громадян [9, с. 4]. На відміну від попереднього підходу, точка зору І.М. Сироти пов'язує реалізацію функції соціального захисту виключно із втратою особою здатності самостійно забезпечувати своє існування. У даному контексті зробимо висновок, що поняття соціального захисту, як функції соціальної держави, варто розглядати у комплексі: і як забезпечення громадян рівними можливостями для досягнення ними необхідного життєвого рівня, і як забезпечення існування громадян, які не мають можливість його забезпечувати самостійно.

І.С. Ярошенко вбачає в соціальному захисті діяльність держави, яка здійснюється в рамках державного управління та скерована на запобігання виникнення соціальних ризиків в нормальному житті особи. Ці заходи забезпечують підтримання нормальних умов життя. Така діяльність закріплюється в системі правових норм, які регулюють суспільні відносини [10, с. 24]. Дослідниця не уточнює, які саме заходи здійснює держава у процесі здійснення діяльності із соціального захисту населення. Але при цьому, зазначається, що кожен із них спрямовується на запобігання виникненню соціальних ризиків, та підтримання нормальної життєдіяльності особи, на яку такі соціальні ризики все ж вплинули.

Тож, зробимо висновок, що концепцію визначення поняття «соціальний захист», як функції держави, складають наступні аспекти:

по-перше, функцію соціального захисту становить комплекс економічних, правових та організаційних заходів;

по-друге, функція соціального захисту одночасно спрямовується на забезпечення всіх громадян рівними можливостями для досягнення ними необхідного життєвого рівня та на забезпечення існування громадян, які не мають можливість його забезпечувати самостійно.

Висновки. Таким чином, наше дослідження засвідчило, що на сьогодні у науковій літературі відсутнє єдине розуміння сутності правової категорії «соціальний захист» для всіх категорій працівників, в тому числі публічної служби. Разом із тим, вітчизняними науковцями соціальний захист одночасно розглядається різноаспектно, і наше дослідження дозволило нам виділити наступні концепції визначення поняття «соціальний захист»:

1) соціальний захист, як сукупність економічних, правових та організаційних заходів, які здійснюються державою.

Соціальний захист – це сукупність економічних, правових та організаційних заходів, які здійснюються державою з метою їх спрямовування на запобігання виникненню соціальних ризиків в нормальному житті особи, та підтримання нормальної життєдіяльності особи, яка зазнала таку зміну економічних та соціальних умов (економічну та соціальну деградацію), які спричинили виникнення зниження рівня доходів, хвороби та професійні захворювання, втрату годувальника, старіння, безробіття, екологічні загрози тощо.

2) соціальний захист, як система правовідносин між державою та суспільством.

Соціальний захист – це сукупність економічних чи соціальних правовідносин, які виникають між державою та особою, у якої сформувались такі економічні та соціальні умови, які спричинили виникнення соціальних ризиків в нормальному житті особи, та предметом яких є запобігання виникненню соціальних ризиків, та підтримання нормальної життєдіяльності особи, на яку соціальні ризики вплинули.

3) соціальний захист, як функція держави.

Соціальний захист – це функція держави, яку становить комплекс економічних, правових та організаційних заходів, які спрямовуються на забезпечення всіх громадян рівними можливостями для досягнення ними необхідного життєвого рівня та на забезпечення існування громадян, які зазнали такої зміни економічних та соціальних умов, що спричинили виникнення зниження рівня доходів, хвороби та професійні захворювання, втрату годувальника, старіння, безробіття, екологічні загрози тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141
2. Тимощук В.П., Школик А.М. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України. Київ: Конус-Ю, 2007. 735 с.
3. Чічкань М.В. Правове регулювання соціального захисту інвалідів в Україні. Х. 2009.
4. Москаленко В.В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. *Наукові записки*. 2003. Том 21. С. 41-44.
5. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 37–39.
6. Тімофєєва М.І. Сутність соціального захисту населення. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2016. № 6. С. 169–174.
7. Єрмоловська О.Ю. Соціальний захист як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформаційної економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / О.Ю. Єрмоловська. Харківський державний університет. Харків: [б.в.], 1996. 32 с.
8. Приходько С. Держава і соціальний захист громадян. *Право України*. 1999. № 2. С. 22–26.
9. Сирота И.М. Право социального обеспечения в Украине: учебник для студ. высших учебных заведений по спец. «Правоведение». Х.: Одиссей, 2006. 408 с.
10. Ярошенко, І.С. Організаційно правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / І.С. Ярошенко; Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. Київ: [б.в.], 2006. 219 с.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.8

СУБ'ЄКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Гаруст Ю.В.,
доктор юридичних наук, професор,
заступник директора з наукової роботи,
Науково-дослідний інститут публічного права

Гаруст Ю.В. Суб'єкти формування та реалізації політики держави у сфері охорони здоров'я України.

З метою з'ясування суб'єктів формування та реалізації політики держави у сфері охорони здоров'я України у статті проаналізовано окремі думки науковців, що досліджували у своїх публікація окремі питання діяльності суб'єктів публічної влади у сфері охорони здоров'я. Здійснено предметний аналіз чинних нормативно-правових актів, зокрема, положень Конституції України, Законів України: «Основи законодавства України про охорону здоров'я»; «Про місцеве самоврядування в Україні»; «Про систему громадського здоров'я»; «Про Раду національної безпеки і оборони України»; «Про місцеві державні адміністрації», Указів Президента України та постанов Кабінету Міністрів України та інших нормативно-праових актів, які визначають повноваження Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства охорони здоров'я України, центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, а також діяльність органів місцевого самоврядування, виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, які в межах своїх повноважень, передбачених законодавством реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я. Звератється увага на певні розбіжності у формулюванні ст. 15 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», де зазначено, що реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я забезпечує центральний орган виконавчої влади, тобто, Міністерство охорони здоров'я України, тоді як Положення про Міністерство охорони здоров'я України, визначає, що міністерство є не тільки реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, але також забезпечує її формування. На цій підставі автором пропонується Положення про Міністерство охорони здоров'я України привести у відповідність до норм закону, або внести зміну до закону.

Автор приходить до висновку, що суб'єктами формування політики держави у сфері охорони здоров'я України є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони здоров'я України. Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони здоров'я України (його структурні підрозділи), інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, а також органи місцевого самоврядування, виконавчі органи сільських, селищних, міських рад реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: охорона здоров'я, політика держави, суб'єкти, публічна адміністрація.

Harust Y. Subjects of formation and implementation of state policy in the field of health care of Ukraine.

In order to find out the subjects of the formation and implementation of the state policy in the field of health care of Ukraine, the article analyzes the individual opinions of scientists who researched in their publications certain issues of the activity of public authorities in the field of health care. A substantive analysis of current legal acts, in particular, provisions of the Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine: «Basics of the legislation of Ukraine on health care» was carried out; «On local self-government in Ukraine»; «About the public health system»; «About the National Security and Defense Council of Ukraine»; «On local state administrations», Decrees of the President of Ukraine and resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine and other legal acts that determine the powers of the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Health

of Ukraine, central executive bodies, local state administrations, as well as the activities of local self-government bodies, executive bodies of village, settlement, and city councils, which, within the limits of their powers provided by law, implement state policy in the field of health care. Attention is drawn to certain disagreements in the wording of Art. 15 of the Law of Ukraine «Basics of the Legislation of Ukraine on Health Care», which states that the implementation of state policy in the field of health care is ensured by the central body of executive power, that is, the Ministry of Health of Ukraine, while the Regulation on the Ministry of Health of Ukraine, determines that the ministry not only implements state policy in the field of health care, but also ensures its formation. On this basis, the author suggests bringing the Regulations on the Ministry of Health of Ukraine into compliance with the law, or amending the law.

The author comes to the conclusion that the subjects of state policy formation in the field of health care of Ukraine are the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, and the Ministry of Health of Ukraine. The Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine (its structural subdivisions), other central bodies of executive power, local state administrations, as well as local self-government bodies, executive bodies of village, settlement, and city councils implement state policy in the field of health care.

Key words: health care, state policy, subjects, public administration.

Постановка проблеми. Проблемні питання, які сьогодні існують у суспільстві не могли омити і таку важливу сферу суспільних відносин, якою є охорона здоров'я. Зважуючи на реформи вітчизняної системи охорони здоров'я науковці різних галузевих напрямів постійно звертають увагу на існуючі проблемні питання, серед яких важливого значення набуває діяльність суб'єктів публічної адміністрації, які покликані забезпечити формування та реалізацію політики держави у сфері охорони здоров'я України. Проте, існуючі проблеми у цій сфері відносин на нормативно-правовому рівні потребують наукового пошуку.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні діяльності суб'єктів публічної адміністрації, які покликані забезпечити формування та реалізацію політики держави у сфері охорони здоров'я України.

Стан опрацювання проблематики. Питання проблематики діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері охорони здоров'я України стала предметом наукових пошуків таких дослідників, як Н.В. Волк, С.В. Книш, Б.О. Логвиненко, Г.В. Муляр, О.П. Світличний, Я.І. Сенюта, С.Г. Стеценко, І.В. Чеховський та ін. Утім, незважаючи на існуючі дослідження, у цій сфері відносин, існує невизаченість окремих суб'єктів публічної адміністрації у даній сфері суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. У будь-якій демократичній країні охороні здоров'ю приділяється питома увагу, внаслідок чого шляхом організаційних, фінансових, економічних та правових інститутів держава забезпечує і підтримує на належному рівні стан охорони здоров'я населення [1, с. 43]. Ця теза повній мірі відносить до охорони здоров'я в нашій державі, де формування державної політики охорони здоров'я здійснюється в стінах Парламенту шляхом закріплення конституційних і законодавчих засад охорони здоров'я, встановлення нормативів і обсягів бюджетного фінансування та інших регуляторів, затвердження загальнодержавних програм охорони здоров'я.

Слід погодитися із думкою, що постійний процес пошуку оптимальної системи суб'єктів державного управління, часті зміни в системі центральних органів виконавчої влади не могли не позначатися на діяльності органів публічного управління України. Сучасна практика державного регулювання допускає широкий арсенал його механізмів, серед них – організаційний, відіграє провідну роль у реформуванні публічних органів влади [2, с. 78].

Отже, учасниками процесу управління охороною здоров'я можуть бути різні державні органи, серед яких чітко визначена роль відводиться насамперед законодавчому органу (парламенту), органам виконавчої влади (уряд та інші центральні виконавчі органи) та органам судової влади. Однак у децентралізований процес управління охороною здоров'я залучаються й інші державні чи недержавні установи та агенції. У деяких країнах держава передає частину своєї відповідальності регіональним чи муніципальним органам влади, в інших – повноваження щодо саморегулювання делегуються різним організаціям приватного сектору (наприклад, ліцензування – медичним асоціаціям, страхування - асоціаціям фондів медичного страхування тощо). У ряді країн існують незалежні від уряду національні органи, міра та сфера відповідальності яких залежать від багатьох факторів, у тому числі від типу діяльності, що підлягає регулюванню, від того, який конкретно сегмент системи охорони здоров'я (лікарні, лікарі тощо) підлягає регулюванню, від взаємодії

різних елементів цього сегменту, від інституціональної структури системи охорони здоров'я в цілому, від національних культурних традицій тощо [3, с. 151].

Безумовно у сфері охорони здоровя задіяна значна кількість суб'єктів, що забезпечують реалізацію політики держави у цій сфері суспільних відносин, проте тільки обмежена кількість суб'єктів мають право формувати політику держави.

Основним суб'єктом, який формує політику держави у сфері охорони здоров'я країни, є Верховна Рада України, що видно з положень ст. 85 Конституції України, відповідно до якої до повноважень Верховної Ради України, зокрема, належить: прийняття законів; визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики; здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України; здійснення парламентського контролю у межах, визначених цією Конституцією та законом [4].

Крім Верховної Ради України, частина третя ст 13 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-XII [5] визначає, що складовою частиною державної політики охорони здоров'я в Україні є політика охорони здоров'я, що формуються органами місцевого самоврядування. Ми не можемо в повній мірі можемо погодитися із таким законодавчим формулюванням, оскільки норми Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР [6], визначають повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, сільського, селищного, міського голови, районних і обласних рад у сфері охорони здоров'я.

Слід також звернути увагу і на розбіжності у формулюванні ст. 15 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [5], відповідно до якого реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я забезпечує центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я. Такими центральними органами виконавчої влади є Міністерство охорони здоров'я України. Проте, відповідно до Положення про Міністерство охорони здоров'я України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25.03. 2015 р. № 267 (в редакції постанови від 10.11.2023 № 1181) [7], МОЗ є не тільки головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, але й також забезпечує її формування. На цій підставі доцільно, Положення про Міністерство охорони здоров'я України привести у відповідність до норм закону, або внести зміну до закону.

На сьогодні положення спеціального законодавчого акту, яким є Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», не відповідають сучасним вимогам, не в повній мірі визначають органи, що покликані формувати політику держави у цій важливій сфері відносин.

Згідно положень Закону України «Про систему громадського здоров'я» від 06.09.2022 р. № 2573-IX [8], суб'єктом, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері громадського здоров'я є не тільки Кабінет Міністрів України, але й Міністерство охорони здоров'я України. Водночас, ст. 10 цього Закону вказує на певні розбіжності із частиною першою ст. 8 Закону, де законодавець вказує, що до повноважень МОЗ належить не тільки забезпечення формування державної політики, але і її реалізацію.

С.Г. Стеценко слушно зазначає, що показники здоров'я нації не завжди прямо залежать від ефективності діяльності органів управління у сфері охорони здоров'я, проте останні значною мірою здатні впливати на стан справ у зазначеній сфері. Автором наводиться класифікація суб'єктів адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я, відповідно до якої вони поділяються на:

виконавчо-розпорядчі суб'єкти адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я:

а) суб'єкти, повноваження яких визначено в Конституції України (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України);

б) суб'єкти, повноваження яких визначено в інших нормативно-правових актах (Міністерство охорони здоров'я України та інші публічно-правові інституції) [9, с. 172-173].

Отже, ми можемо говорити про те, що суб'єктами, що забезпечують формування державної політики у сфері охорони здоров'я України можуть бути й інші суб'єкти публічного права. На нашу думку, таким суб'єктом, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я є Президент України, який видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України, він очолює Раду національної безпеки і оборони України.

Відровідно до Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР, функціями якої є: внесення пропозицій Президентові України щодо

реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час [10]. Прикладом діяльності Президента та Ради національної безпеки і оборони України у сфері охорони здоров'я є Указ Президента України № 369/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.07. 2021 р. «Про стан національної системи охорони здоров'я та невідкладні заходи щодо забезпечення громадян України медичною допомогою» від 30.07. 2021 р. [11].

Цим Указом на Кабінет Міністрів України покладається завдання забезпечити розроблення та затвердження Стратегічного плану розвитку системи охорони здоров'я населення на період до 2030 року. Верховній Раді України прийняти необхідні законопроекти, забезпечення внесення в установленому порядку змін до інших нормативно-правових актів з метою приведення засад фінансування медичних послуг, які надаються всіма закладами охорони здоров'я. Міністерству охорони здоров'я України, обласним, Київській міській державним адміністраціям за участю органів місцевого самоврядування вживати дієвих заходів для досягнення необхідного рівня охоплення дитячого населення України профілактичними щепленнями проти інфекційних хвороб, включених до календаря профілактичних щеплень.

Як бачимо цей Указ Президента України яскраво вісвітлює діяльність багатьох суб'єктів, які формують, а також реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я. Таким суб'єктами, що реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я є місцеві державні адміністрації. Відповідно до норм Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р. № 586-XIV, згідно ст. 13 якого до відання місцевих державних адміністрацій у межах і формах, визначених Конституцією і законами України, належить вирішення питань, охорони здоров'я, реалізації державної регіональної політики та розвитку міжнародного територіального співробітництва. Ст. 22 того ж закону прямо вказує, що до повноважень місцевої державної адміністрації належить реалізація державної політики у сфері охорони здоров'я [12].

Висновки. Таким чином, здійснене дослідження суб'єктів формування та реалізації політики держави у сфері охорони здоров'я України дає підстави зробити загальний висновок з викладеного. Суб'єктами формування політики держави у сфері охорони здоров'я України є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони здоров'я України. Крім того, Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони здоров'я України (його структурні підрозділи), інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, а також органи місцевого самоврядування, виконавчі органи сільських, селищних, міських рад, тобто, реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я в межах своїх повноважень, передбачених законодавством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Світличний О.П. Контрафактні та фальсифіковані лікарські засоби: сьогоднішні виклики і розумні рішення. *Pravo. Liudyna. Dovkillia.* 2022. № 3. С. 43–54.
2. Адміністративно-правове регулювання фармацевтичної діяльності в Україні: шляхи вдосконалення: монограф. / Н.В. Волк, О.П. Світличний. К.: НУБіП України, 2018. 185 с.
3. Кульгінський Є. Механізми децентралізації державного управління системою охорони здоров'я: європейський досвід. *Державне управління та місцеве самоврядування.* 2015. Вип. 2. С. 147–159.
4. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 4. Ст. 19.
6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1997. № 24. Ст. 17.
7. Положення про Міністерство охорони здоров'я України: постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 р. № 267 (в редакції постанови від 10.11.2023 № 1181). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-п#Text (дата звернення 11.08.2024).
8. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 06.09.2022 р. № 2573-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2023. № 26. Ст. 93.

9. Стеценко С.Г. Право на здоров'я як конституційна цінність. *Публічне право.* 2018. Спеціальний випуск. С. 170–175.
10. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закону України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1998. № 35. Ст. 237.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.07. 2021 р. «Про стан національної системи охорони здоров'я та невідкладні заходи щодо забезпечення громадян України медичною допомогою»: Указ Президента України від 30.07.2021 р. № 369/2021. URL: https://www.president.gov.ua/ documents/3692021-39713 (дата звернення 14.08.2024).
12. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України.* 1999. № 20-21. Ст. 190.

УДК 342.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.9

СПОСОБИ І МЕТОДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Головацький Н.Т.,
старший викладач кафедри
адміністративного, фінансового та інформаційного права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Головацький Н.Т. Способи і методи адміністративно-правового захисту персональних даних в мережі інтернет: теоретичний аналіз та практичні аспекти.

В даній науковій статті комплексно досліджуються різноманітні методи та підходи до адміністративно-правового захисту персональних даних в онлайн-середовищі. Акцентується увага на важливості комплексного застосування різних методів захисту, а також на необхідності постійного вдосконалення законодавства у цій сфері з урахуванням розвитку нових технологій та викликів.

У статті ґрунтовно вивчаються теоретичні засади адміністративно-правового захисту персональних даних. Досліджуються поняття «персональні дані» та «адміністративний захист» у контексті даної тематики. Аналізуються положення чинного законодавства України та Європейського Союзу, що регулюють питання захисту персональних даних.

Окрему увагу автори приділяють діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері захисту персональних даних. Розкриваються повноваження Уповноваженого, а також процедури проведення перевірок та застосування заходів адміністративного припинення порушення законодавства у сфері захисту персональних даних.

Важливим аспектом дослідження є аналіз адміністративної відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних. Описуються види порушень, за які передбачено адміністративну відповідальність.

У статті пропонуються низка рекомендацій щодо вдосконалення адміністративно-правового захисту персональних даних в Україні. До яких належать прийняття нових та внесення змін до чинних законодавчих актів, які б більш чітко регламентували питання захисту персональних даних в онлайн-середовищі; забезпечення належного фінансування діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; проведення регулярних тренінгів та семінарів для державних службовців та представників бізнесу з питань захисту персональних даних; посилення співпраці з міжнародними організаціями в сфері захисту персональних даних.

На основі проведеного дослідження автор робить висновок, що адміністративно-правові методи захисту персональних даних є важливою складовою комплексної системи захисту прав та свобод людини в цифровому середовищі. Ефективність захисту персональних даних може бути забезпечена лише за умови комплексного застосування різних методів, постійного вдосконалення законодавства та дієвого контролю за його дотриманням.

Ключові слова: персональні дані, адміністративний захист, Інтернет, законодавство, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, адміністративна відповідальність.

Holovatskiy N.T. Ways and methods of administrative and legal protection of personal data on the Internet: theoretical analysis and practical aspects.

This scientific article comprehensively examines various methods and approaches to the administrative and legal protection of personal data in the online environment. Emphasis is placed on the importance of comprehensive application of various methods of protection, as well as on the need for constant improvement of legislation in this area, taking into account the development of new technologies and challenges.

The article thoroughly studies the theoretical principles of administrative and legal protection of personal data. The concepts of «personal data» and «administrative protection» are studied in the context of this topic. The provisions of the current legislation of Ukraine and the European Union, which regulate the issue of personal data protection, are analyzed.

The authors pay special attention to the activities of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights in the field of personal data protection. The powers of the Commissioner are disclosed, as well as the procedures for carrying out inspections and applying measures for administrative termination of violations of legislation in the field of personal data protection.

An important aspect of the research is the analysis of administrative liability for violation of the legislation on personal data protection. Describes the types of violations for which administrative responsibility is provided.

The article offers a number of recommendations for improving the administrative and legal protection of personal data in Ukraine. These include the adoption of new and amendments to current legislation that would more clearly regulate the issue of personal data protection in the online environment; ensuring adequate financing of the activities of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights; conducting regular trainings and seminars for civil servants and business representatives on issues of personal data protection; strengthening cooperation with international organizations in the field of personal data protection.

Based on the conducted research, the author concludes that administrative and legal methods of personal data protection are an important component of a comprehensive system of protection of human rights and freedoms in the digital environment. The effectiveness of personal data protection can be ensured only under the condition of comprehensive application of various methods, constant improvement of legislation and effective control over its compliance.

Key words: personal data, administrative protection, Internet, legislation, Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights, administrative responsibility.

Постановка проблеми. У зв'язку з стрімким розвитком цифрових технологій та збільшенням обсягів обробки персональних даних в мережі Інтернет, виникає актуальна проблема ефективного захисту конфіденційності та безпеки цих даних. З моменту збору до зберігання та передачі, персональні дані стають уразливими перед різноманітними кіберзагрозами та порушеннями приватності. Подолання цієї проблеми вимагає ретельного теоретичного аналізу та визначення оптимальних способів та методів адміністративно-правового захисту персональних даних в мережі Інтернет.

На сьогоднішній день існують невирішені питання та невідомі аспекти, пов'язані з оптимальним використанням адміністративно-правових інструментів для забезпечення цілісності, доступу та конфіденційності персональних даних в онлайн-середовищі. Крім того, зростання технологічних викликів, які включають розвиток штучного інтелекту та аналізу даних, підкреслює необхідність актуалізації підходів до захисту персональних даних.

Отже, постановка проблеми в цій науковій роботі полягає в необхідності вивчення та аналізі різних способів та методів адміністративно-правового захисту персональних даних в мережі Інтернет, а також визначенні їхньої ефективності в контексті вирішення складних викликів цифрового середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики захисту персональних даних в Україні приділяється надзвичайно багато уваги, оскільки відносяться до основоположних прав людини.

Значний вклад до вирішення окресленої проблеми проявляли М.В. Бем, І.М. Городинський, М.В. Різак, О.М. Родіоненко, О.Г. Рогова, Т.П. Попович, С.Й. Литвин, В.М. Брижко, К.С. Мельник, Т. Обуховська, В.В. Оніщенко та інші вчені.

Проте стан вирішення окресленої проблематики потребує подальшого дослідження та кінцевого вирішення, оскільки станом на сьогоднішній день існують ймовірності розкриття персональних даних та незаконної передачі їх третім особам, що є грубиш порушенням прав особи.

Мета статті полягає в дослідженні різноманітних методів та підходів до адміністративно-правового захисту персональних даних в онлайн-середовищі. Головною метою статті є розкриття теоретичних засад та практичних аспектів застосування адміністративно-правових інструментів для ефективного контролю та забезпечення конфіденційності та безпеки персональних даних ко-

ристувачів в Інтернеті. Також буде спроба в аналізі теоретичних засад та практичних аспектів адміністративно-правового захисту персональних даних в мережі Інтернет з метою визначення ефективних методів та підходів для забезпечення конфіденційності та безпеки цих даних.

Виклад основного матеріалу. Поняття «персональні дані» та «адміністративний захист» є ключовими у контексті дослідження адміністративно-правового захисту персональних даних в Інтернеті. Персональні дані визначаються як будь-яка інформація, що стосується ідентифікованої фізичної особи або такої, яка може бути ідентифікована [1].

Відповідно до Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус», ідентифікація особи - встановлення особи шляхом порівняння наданих даних (параметрів), у тому числі біометричних, з наявною інформацією про особу в реєстрах, картотеках, базах даних тощо [2].

Згідно з Угодою між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво ратифікованої Законом України від 12.07.2017 року № 2129-VIII, термін «Персональні дані» означає будь-які дані, що стосуються ідентифікованої або такої, яка може бути ідентифікована, фізичної особи: фізична особа, яка може буде ідентифікована, – це особа, яка може бути прямо або опосередковано ідентифікована, зокрема за допомогою її ідентифікаційного номеру або одного чи декількох факторів щодо її фізичної, фізіологічної, психологічної, економічної, культурної або соціальної ідентичності [3].

Можна припустити, що така інформація може включати ім’я, адресу, номери телефонів, електронні адреси, а також більш складні дані, такі як генетичні, біометричні, фізичні, фізіологічні, психологічні, економічні, культурні або соціальні, які в своїй природі дадуть змогу встановити особу. Тобто такі дані відносяться до інформації приватного характеру та можуть бути використаними чи зібраними виключно на підставі добровільної згоди суб’єкта-носія таких даних.

Стаття 32 Конституції України закріплю положення про недоторканість особистого та сімейного життя, а саме:

– Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

– Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

– Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

– Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім’ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Відтак, Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України № 2-рп/2012 від 20.01.2012 р., встановив, що інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов’язані з особою та членами її сім’ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов’язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень. Така інформація про особу є конфіденційною [5].

Тобто будь яка інформація про особу, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов’язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень відноситься виключно до конфіденційної інформації та носить приватний характер.

Адміністративний захист відіграє важливу роль у забезпеченні конфіденційності, цілісності персональних даних та доступності до них. Це сукупність заходів, політик, процедур та технічних засобів, спрямованих на захист даних від несанкціонованого доступу, втручання та зміни.

Постановою Кабінету Міністрів України № 518 від 19 червня 2019 р. «Про затвердження Загальних вимог до кіберзахисту об’єктів критичної інфраструктури» визначено, що політика ін-

формаційної безпеки – політика, що визначає підхід підприємства, установи та організації, які відповідно до законодавства віднесені до об'єктів критичної інфраструктури, до інформаційної безпеки, вимоги, правила, обмеження, рекомендації, що регламентують порядок дотримання та забезпечення інформаційної безпеки [6].

В свою чергу інформаційна безпека України – складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом [7].

Проте при користуванні мережею Інтернет існує загроза порушення інформаційної безпеки в електронних комунікаціях, які використовуються суб'єктами владних повноважень для здійснення своїх безпосередніх функцій.

Закон України «Про електронні комунікації» закріплює, що електронна комунікаційна мережа – комплекс технічних засобів електронних комунікацій та споруд, призначених для надання електронних комунікаційних послуг [8].

Також цим Законом визначено поняття «безпека мереж і послуг», що є здатністю електронних комунікаційних мереж і послуг протистояти діям, що становлять загрозу доступності, цілісності чи конфіденційності таких мереж і послуг, а також даних, що зберігаються, передаються чи обробляються, та пов'язаних із ними послуг, що надаються або доступ до яких здійснюється через електронні комунікаційні мережі чи послуги.

Не менш важливою участю в адміністративному забезпеченні захисту персональних даних є діяльність Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, оскільки здійснюється безпосереднє усунення порушень вимог Закону про захист персональних даних. Уповноважений ВРУ з прав людини здійснює контроль за додержанням законодавства про захист персональних даних шляхом проведення перевірок, на підставі Порядку здійснення Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних [9].

Цим Порядком встановлюється процедура здійснення Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини контролю за додержанням вимог законодавства про захист персональних даних шляхом проведення перевірок фізичних осіб, фізичних осіб - підприємців, підприємств, установ і організацій усіх форм власності, органів державної влади та місцевого самоврядування, що є володільцями та/або розпорядниками персональних, а також оформлення і розгляд результатів перевірок. Варто зауважити, що цей Порядок передбачає як попередження порушень у сфері захисту персональних даних, так і реагування Уповноваженим на вже вчинені правопорушення. У Порядку визначено, що є виїзні та безвиїзні, планові та позапланові перевірки суб'єктів, які є володільцями та/або розпорядниками персональних даних.

Для розгляду нашого питання, цікавість викликають саме позапланові перевірки, оскільки через призму таких перевірок можна зрозуміти оперативне реагування на порушення норм законодавства у сфері захисту персональних даних.

Виходячи з положень вищезгаданого порядку, позапланові перевірки суб'єктів перевірки можуть проводитись за наявності наступних підстав:

– за власною ініціативою Уповноваженого;

– при безпосередньому виявленні порушень вимог законодавства про захист персональних даних Уповноваженим, в тому числі і в результаті здійснення дослідження системних проблем щодо забезпечення права на приватність, повагу до приватного та сімейного життя;

– при наявності інформації про порушення вимог законодавства про захист персональних даних в повідомленнях, опублікованих в засобах масової інформації, оприлюднених в мережі Інтернет;

– обґрунтовані звернення фізичних та юридичних осіб з повідомленням про порушення фізичною особою, фізичною особою-підприємцем, підприємством, установою і організацією усіх форм власності, органом державної влади чи місцевого самоврядування, що є володільцями та/або розпорядниками персональних даних вимог законодавства про захист персональних даних;

– виявлення недостовірності у відомостях (даних), наданих суб'єктом перевірки на письмовий запит Уповноваженого щодо здійснення безвиїзної перевірки, та/або якщо такі відомості (дані) не дають змоги оцінити виконання суб'єктом перевірки вимог законодавства про захист персональних даних;

– контроль за виконанням суб'єктом перевірки приписів щодо усунення порушень вимог законодавства про захист персональних даних, виданих за результатами проведення перевірок [9].

З огляду на вказані підстави для перевірки, можна відзначити те, що для реагування Уповноваженого на порушення законодавства про захист персональних даних, може бути і фактичне повідомлення про правопорушення, а також можуть бути обставини, які дають підстави вважати, що таке правопорушення вже вчинене або може бути вчинене при відсутності активних дій в попередженні таких порушень.

За результатами виїзної, безвиїзної, планової чи позапланової перевірки складається Акт перевірки додержання вимог законодавства про захист персональних даних, який встановлює наявність або відсутність порушень законодавства у сфері захисту персональних даних. На підставі Акту перевірки, при виявленні порушень законодавства у сфері захисту персональних даних складається припис про усунення порушень вимог законодавства у сфері захисту персональних даних, виявлених під час перевірки, який повинен бути виконаний у встановлені строки.

У випадку невиконання припису протягом вказаного у ньому строку Уповноважений або уповноважена посадова особа складає протокол про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 188-40 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Норма статті 188-40 передбачає відповідальність за невиконання законних вимог Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, яке тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб, громадян - суб'єктів підприємницької діяльності від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [10].

Проте нормою статті 188-39 КУпАП закріплено відповідальність за порушення законодавства у сфері захисту персональних даних, а саме:

– неповідомлення або несвоєчасне повідомлення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про обробку персональних даних або про зміну відомостей, які підлягають повідомленню згідно із законом, повідомлення неповних чи недостовірних відомостей;

– невиконання законних вимог (приписів) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або визначених ним посадових осіб секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо запобігання або усунення порушень законодавства про захист персональних даних

– недодержання встановленого законодавством про захист персональних даних порядку захисту персональних даних, що призвело до незаконного доступу до них або порушення прав суб'єкта персональних даних.

З огляду на це, можна стверджувати, що невиконання конкретно приписів, на підставі результатів проведених перевірок, передбачена відповідальність за статтею 188-40 КУпАП, оскільки за статтею 188-40 КУпАП, законною вимогою Уповноваженого може бути не лише припис, а й звернення Уповноваженого до того чи іншого суб'єкта володільця та/або розпорядника персональних даних.

Наступними за логікою та доцільністю застосування є заходи адміністративно-правового припинення порушення законодавства щодо захисту персональних даних, до яких слід віднести такі: безпосереднє усунення володільцем або розпорядником персональних даних порушень законодавства про захист персональних даних; отримання Уповноваженим скарг фізичних і юридичних осіб з питань захисту персональних даних та прийняття рішень за результатами їх розгляду; здійснення Уповноваженим позапланових перевірок володільців або розпорядників персональних даних із забезпеченням відповідно до закону доступу до приміщень, де здійснюється обробка персональних даних; видання Уповноваженим вимоги (припису) про усунення порушень законодавства про захист персональних даних та підстав, які зумовлювали таке порушення. Метою внесення припису є припинення порушення законодавства про захист персональних даних та у міру можливості його виправлення, а також усунення обставин, що сприяли його виникненню, чи інших, що можуть призвести до його виникнення в майбутньому.

З цією метою припис може містити, крім іншого, вказівки щодо: 1) зміни; 2) видалення; 3) знищення персональних даних; 4) забезпечення доступу до них; 5) надання; 6) заборони їх надання третій особі; 7) зупинення або припинення обробки персональних даних.

Вказані вимоги є зрозумілими і окремого роз'яснення не потребують.

Їх мета – припинити порушення Закону (наприклад, видалити дані, що обробляються незаконно), відновити порушені права (наприклад, надати суб'єкту доступ до його персональних даних чи змінити його персональні дані, що не відповідають дійсності) або запобігти потенційним порушенням в майбутньому (наприклад, припинити обробку (зокрема, збір, зберігання та використання) персональних даних, що не є необхідними для досягнення задекларованої легітимної мети їх обробки), запровадити додаткові заходи захисту персональних даних.

Невід'ємним складником дієвих засобів адміністративно-правового захисту персональних даних є застосування заходів адміністративної відповідальності за такі правопорушення: неповідомлення або несвоєчасне повідомлення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про обробку персональних даних або про зміну відомостей, які підлягають повідомленню згідно із законом, повідомлення неповних чи недостовірних відомостей; невиконання законних вимог (приписів) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або визначених ним посадових осіб секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо запобігання або усунення порушень законодавства про захист персональних даних; повторне протягом року вчинення порушення з числа передбачених частинами першою або другою цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню; недотримання встановленого законодавством про захист персональних даних порядку захисту персональних даних, що призвело до незаконного доступу до них або порушення прав суб'єкта персональних даних; повторне протягом року вчинення порушення, передбаченого частиною четвертою цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню (ст. 188-39 КУпАП) [10].

Такі зміни до КУпАП були внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи захисту персональних даних» від 3 липня 2013 року № 383-VII [11], яким було виключено норму, яка встановлювала адміністративну відповідальність за неповідомлення або несвоєчасне повідомлення суб'єкта персональних даних про його права у зв'язку із включенням його персональних даних до бази персональних даних, мету збору цих даних і про осіб, яким ці дані передаються. Самі права суб'єкта персональних даних визначені в ст. 8 Закону України «Про захист персональних даних» [1].

Отже, відповідальність за неповідомлення або несвоєчасне повідомлення суб'єкта персональних даних про його права у зв'язку із включенням його персональних даних до бази персональних даних застосовується лише у разі, коли це призвело до незаконного доступу до них або порушення прав суб'єкта персональних даних, хоча неповідомлення або несвоєчасне повідомлення суб'єкта персональних даних про його права вже є порушенням прав суб'єкта персональних даних.

Висновки. Отже, в результаті проведеного дослідження можна дійти до висновків, що існують різноманітні методи та підходи до адміністративно-правового захисту персональних даних в онлайн-середовищі, кожен з яких має свої переваги та недоліки. Важливо комплексно використовувати різні методи та підходи для забезпечення ефективного захисту персональних даних.

Постійне вдосконалення законодавства про захист персональних даних є важливим з урахуванням розвитку нових технологій та викликів. Важливу роль у захисті персональних даних відіграє діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Застосування заходів адміністративно-правового припинення порушення законодавства щодо захисту персональних даних та адміністративної відповідальності за такі правопорушення є важливим інструментом забезпечення дотримання законодавства.

В цілому, адміністративно-правові методи захисту персональних даних є важливою складовою комплексної системи захисту прав та свобод людини в цифровому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про захист персональних даних. Закон України від 01.06.2010 року № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481.
2. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус. Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради України* від 20.12.2013. № 51, стор. 2733, стаття 716.
3. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво. Україна, Європейський Союз; Угода, Міжнародний документ від

14.12.2016. *Офіційний вісник України* від 08.08.2017. № 62 / № 71, 2017, ст. 2192, код 87142/2017 / стор. 5, стаття 1901, код акта 86777/2017.
4. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. 141 с.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України № 2-рп/2012 від 20.01.2012 р. *Вісник Конституційного Суду України* від 2012 р., № 2, стор. 14
6. Про затвердження Загальних вимог до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури. Постанова. Кабінет Міністрів України від 19.06.2019 № 518. *Урядовий кур'єр* від 26.06.2019, № 118.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки». Указ Президента України від 28.12.2021 № 685/2021 *Офіційний вісник Президента України* від 05.01.2022. № 1, стор. 52, стаття 31
8. Про електронні комунікації. Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX. *Офіційний вісник України* від 26.01.2021 р., № 6, стор. 10, стаття 306, код акта 102665/2021.
9. Про затвердження документів у сфері захисту персональних даних. Наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини 08.01.2014 № 1/02-14. *Бізнес-Бухгалтерія-Право. Податки. Консультації* від 03.03.2014 р., № 9, стор. 14.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984 р., № 51, стаття 1122.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи захисту персональних даних. Закон України від 03.07.2013 № 383-VII. *Відомості Верховної Ради*, 2014, № 14, ст. 252.
12. Бєлова М.В., Бєлов Д.М., Виклики та загрози захисту персональних даних у роботі зі штучним інтелектом. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право».* Випуск 79(5). 2023. С. 289–294.
13. Бєлов Д.М., Бєлова М.В., Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право».* Випуск 78(4). Ч. 3. 2023. С. 122–129.

УДК 336.145
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.10

ПІДСТАВИ ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОГО ГЛОСАРІЮ ЗА РАХУНОК ТЕРМІНІВ ІНШИХ ГАЛУЗЕЙ ЗАКОНОДАВСТВА

Деменко О.Є.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри фінансового права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0005-4992-9907

Деменко О.Є. Підстави формування податкового глосарію за рахунок термінів інших галузей законодавства.

Визначається, що формування системи податкових термінів передбачає включення не лише понять, які мають виключно податково-правову природу. Так, є поняття, які мають міжгалузеве, загальноправове значення, характер та наслідки. Зрозуміло, що певна низка понять має усталене значення, зміст якого не відрізняється в окремих галузевих режимах регулювання. Більш того, деякі положення взагалі розуміються та визначаються на межі наукових галузей. А є поняття, які без змін запозичені із інших галузей законодавства. Виділено декілька груп категорій, які мають іншу галузеву спрямованість: а) цивільно-правову (господарсько-правову) визначеність має низка понять, зміст яких не є предметом податково-правового регулювання. Ще більш дивує закріплення серед норм які мають регулювати вихідні засади податкового регулювання просто механічні посилання на законодавчі приписи інших галузей. Означено, що безпідставність подібних посилань пов'язана із передбаченням використання тих положень, які мають використовуватись і без такого акценту. Якщо немає ніяких галузевих специфічних ознак того чи іншого поняття в сенсі особливостей режиму податкового регулювання, то немає і необхідності на нього посилатися таким чином; б) зайвим виглядає і визначення понять, які уособлюють земельноправове значення окремих категорій. Так, визначаючи власників земельних ділянок, йдеться про юридичні та фізичні особи (резиденти і нерезиденти), які відповідно до закону набули права власності на землю в Україні, а також територіальні громади та держава щодо земель комунальної та державної власності відповідно; в) також проблемним, на наш погляд, виглядає і поверхове дублювання положень ст. 14 Податкового кодексу України з нормами бюджетного законодавства. Зрозуміло, що і податкове і бюджетне регулювання здійснюється на єдиних, однотипних фінансово-правових засадах. Але, навряд чи, це дає підстави перемішувати норми окремих підгалузевих кодифікованих актів.

Розглянута дивна побудова штучних сукупностей якихось понять в розумінні окремого розділу Податкового кодексу України – це поняття, які мають непринципове значення, певний похідний характер, або взагалі є беззмістовним. Навряд чи, до системного угрупування визначальних, засадничих понять для податкового регулювання треба відносити конструкції, які деталізують лише окремі аспекти справляння спеціальних податків та зборів.

Підсумовано, що сформоване на сьогодні системне бачення основних категорій податкового регулювання характеризується декількома рисами. По-перше, наявність такого глосарію є позитивним для податкового регулювання, бо до 2011 року нічого подібного не було. По-друге, зміст ст. 14 Податкового кодексу України, який охоплює ці категорії виражено в дуже суперечливому, недосконалому вигляді. Це стосується як викладення змісту термінів, так і підстав включення їх до цього переліку. По-третє, податковий глосарій мають складати поняття, які мають виключно податкову природу. В крайньому випадку може йтися і про включення термінів, які використовують інше підгалузеве чи галузеве законодавство, але з обов'язковою умовою закріплення особливостей їх змісту, що надає їм участь саме в податкових відносинах.

Ключові слова: податкове законодавство, категорії податкового законодавства, межа галузевого регулювання податкових відносин, норма податкового закону, Податковий кодекс України, податковий глосарій.

Demenko O.Ye. Reasons for the formation of a tax glossary due to the terms of other branches of legislation.

It is determined that the formation of the system of tax terms involves the inclusion of not only concepts that have an exclusively tax-legal nature. Yes, there are concepts that have cross-industry, general legal significance, character and consequences. It is clear that a certain number of concepts have an established meaning, the meaning of which does not differ in individual industry regulatory regimes. Moreover, some provisions are generally understood and defined on the border of scientific fields. And there are concepts that are borrowed without changes from other branches of legislation. Several groups of categories have been identified, which have a different industry orientation: a) civil-legal (economic-legal) definition has a number of concepts, the content of which is not subject to tax-legal regulation. It is even more surprising to find among the norms that should regulate the basic principles of tax regulation mere mechanical references to legislative prescriptions of other industries. It was noted that the groundlessness of such references is related to the provision of the use of those provisions that should be used even without such an emphasis. If there are no industry-specific features of this or that concept in the sense of the peculiarities of the tax regulation regime, then there is no need to refer to it in this way; b) the definition of concepts that personify the land legal meaning of individual categories also seems redundant. Thus, when determining the owners of land plots, we are talking about legal entities and individuals (residents and non-residents) who, in accordance with the law, have acquired ownership rights to land in Ukraine, as well as territorial communities and the state regarding communal and state-owned lands, respectively; b) superficial duplication of the provisions of Art. 14 of the Tax Code of Ukraine with norms of budget legislation. It is clear that both tax and budget regulation are carried out on the same, identical financial and legal basis. But, it is unlikely that this gives reason to mix the norms of individual sub-sector codified acts.

The considered strange construction of artificial aggregates of some concepts in the understanding of a separate section of the Tax Code of Ukraine are concepts that have a non-principled meaning, a certain derivative character, or are generally meaningless. It is unlikely that constructions detailing only certain aspects of the administration of special taxes and fees should be included in the systematic grouping of defining, fundamental concepts for tax regulation.

It is concluded that the system vision of the main categories of tax regulation formed today is characterized by several features. First, the existence of such a glossary is positive for tax regulation, because before 2011 there was nothing like it. Secondly, the content of Art. 14 of the Tax Code of Ukraine, which covers these categories, is expressed in a very contradictory, imperfect form. This concerns both the explanation of the meaning of the terms and the reasons for including them in this list. Thirdly, the tax glossary should consist of concepts that are exclusively of a tax nature. In the extreme case, it may also be about the inclusion of terms that are used by other sub-sector or branch legislation, but with the mandatory condition of fixing the peculiarities of their content, which gives them a role in tax relations.

Key words: tax legislation, categories of tax legislation, limit of sectoral regulation of tax relations, norm of the tax law, Tax Code of Ukraine, tax glossary.

Постановка проблеми. У сучасному правовому полі податкове законодавство має вирішальне значення для регулювання відносин між державою та платниками податків. Одним з ключових аспектів цього регулювання є чіткість і однозначність термінології, яка використовується в податковому законодавстві. Однак, у зв'язку з інтеграцією економічних, соціальних та юридичних процесів, часто виникає необхідність використовувати терміни з інших галузей права для більш точного відображення складних правових явищ та ситуацій у податковому праві.

Формування податкового глосарію за рахунок запозичень із термінології інших галузей законодавства є неоднозначним процесом. З одного боку, це сприяє більшому взаєморозумінню між різними секторами права і дозволяє уникати правової плутанини. З іншого боку, це може призводити до змішування термінів, які в різних галузях можуть мати різні значення, що ускладнює інтерпретацію податкового законодавства.

Таким чином, виникає потреба у системному дослідженні підстав і наслідків формування податкового глосарію за рахунок термінів інших галузей законодавства. Важливо проаналізувати, які саме терміни доцільно запозичувати, як це впливає на правозастосування, а також визначити можливі ризики та шляхи їх мінімізації.

Мета дослідженння. Аналіз сучасного системного бачення основних категорій податкового регулювання в Україні та дослідження зв'язків між податковим правом та іншими галузями права через призму термінології.

Стан опрацювання проблематики. Формування системи податкових термінів передбачає включення не лише понять, які мають виключно податково-правову природу. Саме тому, серед засадничих категорій, що регулюють податкові відносини в ст. 14 «Визначення понять» Податкового кодексу України існують декілька підсистем визначень, які не є безпосередньо податковими.

Поняття, які мають міжгалузеве, загальноправове значення, характер та наслідки. Зрозуміло, що певна низка понять має усталене значення, зміст якого не відрізняється в окремих галузевих режимах регулювання. Більш того, деякі положення взагалі розуміються та визначаються на межі наукових галузей. Так, визначення амортизації як систематичного розподілу вартості основних засобів, інших необоротних та нематеріальних активів, що амортизується протягом строку їх корисного використання (експлуатації) [1] передбачає поєднання економічного та правового розуміння явища. Не виключно правове значення передбачає і виділення будівель як земельних поліпшень, що складаються з несучих та огороджувальних або сполучених (несуче-огороджувальних) конструкцій, які утворюють наземні або підземні приміщення, призначені для проживання або перебування людей, розміщення майна, тварин, рослин, збереження інших матеріальних цінностей, провадження економічної діяльності [1].

Пов'язаність зобов'язань, корегування режиму їх виконання та реалізації прав обумовлюється критерієм резидентства. Треба мати на увазі, що цей критерій застосовується майже в кожному галузевому режимі регулювання. Так, резидентами згідно з пп. 14.1.213 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України визнаються: а) юридичні особи та їх відокремлені особи, які утворені та провадять свою діяльність відповідно до законодавства України з місцезнаходженням як на її території, так і за її межами; б) дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають дипломатичні привілеї та імунітет; в) фізична особа-резидент – фізична особа, яка має місце проживання в Україні.

Деталізація ознак резидентства, виділення кількісного критерію перебування протягом податкового року на території держави (183 календарних дні для фізичної особи) доповнюється підставами реалізації власного волевиявлення особи щодо визначення резидентсва. Достатньою підставою для визначення особи резидентом є самостійне визначення нею основного місця проживання на території України у порядку, встановленому цим Кодексом, або її реєстрація як самозайнятої особи [1]. Звісно, треба мати на увазі, що використання таких узагальнених категорій які мають міжгалузеве значення закріплюються в глосарію Податкового кодексу України саме з акцентом на пов'язаність їх з відповідними податковими наслідками.

Складним для розуміння та правозастосування є припис пп. 14.1.93 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України відповідно до якого визначено поняття коштів як гривні або іноземної валюти. Проблемним виглядає перш за все, запровадження такої категорії як «кошти». За великим чином, вона використовується майже у кожній галузі права і в такій редакції ніякого податково-правового аспекту не містить. Крім того, відповідно до Закону України «Про валюту і валютні операції» до валютних цінностей відносяться національна валюта України та іноземна валюта. Саме співвідношеність цих двох понять і мають застосовуватись при оцінці режиму грошового обігу. Гривня – це назва національної валюти і в такій редакції доцільно було б зупинитися на переліку назв іноземних валют, що виглядало б досить проблемним.

Поняття, які без змін запозичені із інших галузей законодавства. Можна виділити декілька груп категорій, які мають іншу галузеву спрямованість:

а) цивільноправову (господарськоправову) визначеність має низка понять, зміст яких не є предметом податково-правового регулювання. Наприклад, до таких визначень можна віднести «бартерна (товарообмінна) операція», «депозит (вклад)», «інвестиції». Незрозумілою взагалі бачиться ситуація, коли в Податковому кодексі України закріплюється положення, що безпосередньо дублюють норми іншого галузевого законодавства. Так, пп. 14.1.36 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України визначає господарську діяльність як діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, доручення та агентськими договорами. В той же час, відповідно до ст. 3

Господарського кодексу України господарська діяльність – це діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи. Було б зрозумілим визначення податкового аспекту господарської діяльності, як би вона закріплювала певні податкові акценти, несхожість з «господарсько-правовим» підходом, але механічне дублювання норм інших галузевих законодавств не є доречними.

Виклад основного матеріалу. Такий саме приклад стосується і визначення «лотереї». Відповідно до податкового законодавства – це масова гра незалежно від її назви, умовами проведення якої передбачається розіграш призового (виграшного) фонду між її гравцями, приз (виграш) в якій має випадковий характер і територія проведення якої не обмежується одним приміщенням (будівлею). Діяльність з проведення лотерей регулюється спеціальним законом. Не вважаються лотереєю ігри, що проводяться на безоплатних засадах юридичними особами та фізичними особами - підприємцями і мають на меті рекламування їх товару (платної послуги), сприяння їх продажу (наданню) за умови, що організатори цих ігор витрачають на їх проведення свій прибуток (дохід) [1]. В той же час, в Законі України «Про державні лотереї в Україні» закріплюється норма, яка практично дублює це визначення. Так, відповідно до ст. 1 цього закону лотерея визначається як масова гра, незалежно від її назви, умовами проведення якої передбачається розіграш призового (виграшного) фонду між її учасниками і перемога в якій має випадковий характер, територія проведення (розповсюдження) якої поширюється за межі однієї будівлі (споруди), незалежно від способу прийняття грошей за участь у такій грі.

Ще більш дивує закріплення серед норм які мають регулювати вихідні засади податкового регулювання просто механічні посилання на законодавчі приписи інших галузей. «Ліцензія – у значенні, наведеному в Господарському кодексі України». «Майно – у значенні, наведеному в Цивільному кодексі України». «Товари – матеріальні та нематеріальні активи, у тому числі земельні ділянки, земельні частки (паї), а також цінні папери та деривативи, що використовуються у будь-яких операціях, крім операцій з їх випуску (емісії) та погашення. В цілях оподаткування операцій з переміщення майна та енергії через митний кордон України термін «товари» вживається у значенні, визначеному Митним кодексом України». Безпідставність подібних посилань пов'язується з тим, що вони передбачають використання тих положень, які мають використовуватись і без такого акценту. Якщо немає ніяких галузевих специфічних ознак того чи іншого поняття в сенсі особливостей режиму податкового регулювання, то немає і необхідності на нього посилатися таким чином.

б) зайвим виглядає і визначення понять, які уособлюють земельноправове значення окремих категорій. Так, визначаючи власників земельних ділянок, йдеться про юридичні та фізичні особи (резиденти і нерезиденти), які відповідно до закону набули права власності на землю в Україні, а також територіальні громади та держава щодо земель комунальної та державної власності відповідно. В той же час, детальне регулювання таких учасників правових відносин здійснюється в режимі законодавства, що регулює земельні відносини. Ще більш штучним є наступне дублювання. Визначення «сільськогосподарські угіддя - рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги» [1] абсолютно співпадає з змістом ст. 22 Господарського кодексу України, який під сільськогосподарськими угіддями закріплює рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги.

в) також проблемним, на наш погляд, виглядає і поверхове дублювання положень ст. 14 Податкового кодексу України з нормами бюджетного законодавства. Так, пп. 14.1.17 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України визначає бюджетну установу у значенні, наведеному у Бюджетному кодексі України. Виникає цілком слушне питання – якщо «податкове» розуміння бюджетної установи співпадає з «бюджетним», то навіщо така поверхова беззмістовна норма. Теж саме стосується і поняття бюджетного відшкодування як відшкодування від'ємного значення податку на додану вартість на підставі підтвердження правомірності сум бюджетного відшкодування податку на додану вартість за результатами перевірки платника. Зрозуміло, що і податкове і бюджетне регулювання здійснюється на єдиних, однотипних фінансово-правових засадах. Але, навряд чи, це дає підстави перемішувати норми окремих підгалузевих кодифікованих актів.

Можна навести ще низку прикладів, які свідчать про подібне штучне дублювання з іншими галузевими законодавствами.

1. Поняття, які мають непринципове значення, певний похідний характер, або взагалі є беззмістовним. Навряд чи, до системного угрупування визначальних, засадничих понять для податкового регулювання треба відносити конструкції, які деталізують лише окремі аспекти справляння спеціальних податків та зборів. Це стосується, наприклад, акцизного податку. Виключно в режимі справляння цього непрямого податку необхідне розуміння електронної сигарети, як виробу, який може бути використаний для споживання (вдихання) парів, що утворюються внаслідок нагрівання компонентами такого виробу рідин, що містять або не містять нікотин. Електронні сигарети можуть бути одноразовими або багаторазовими. Теж саме стосується і закріплення поняття рециркулюючого газу, біоетанолу, добавки на основі біоетанолу, виноробної продукції, пива, хронометражу [1].

Поверховим виглядає зміст пп. 14.1.30 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України «відокремлені підрозділи - у значенні, визначеному Цивільним кодексом України. Для розділу IV цього Кодексу – у визначенні Господарського кодексу України». Справа в тому, що ні в Цивільному кодексі України, ні в Господарському кодексі України визначення відокремлених підрозділів немає. Безумовно, можна знайти та послатися на низку норм, які регулюють правовий статус філій та відокремлених підрозділів, цивільно-правовий або господарсько-правовий режим їх функціонування. Але безпосереднього визначення жоден із вищевказаних актів не містить.

Дивує побудова штучних сукупностей якихось понять в розумінні окремого розділу Податкового кодексу України. «14.1.135. оподаткування для цілей розділу IX цього Кодексу - оподаткування рентною платою за користування надрами для видобування корисних копалин, оподаткування рентною платою за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, оподаткування рентною платою за користування радіочастотним ресурсом України, оподаткування рентною платою за спеціальне використання води, оподаткування рентною платою за спеціальне використання лісових ресурсів, оподаткування рентною платою за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України». Це ж саме стосується і пп. 14.1.165 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України «податок, платник податку, оподаткування, оподатковуваний прибуток для цілей розділу III цього Кодексу - податок на прибуток підприємств, платник податку на прибуток підприємств, оподаткування податком на прибуток підприємств, прибуток, який підлягає оподаткуванню» [1].

Висновки. Таким чином, сформоване на сьогодні системне бачення основних категорій податкового регулювання характеризується декількома рисами. По-перше, наявність такого глосарію є позитивним для податкового регулювання, бо до 2011 року нічого подібного не було. По-друге, зміст ст. 14 Податкового кодексу України, який охоплює ці категорії виражено в дуже суперечливому, недосконалому вигляді. Це стосується як викладення змісту термінів, так і підстав включення їх до цього переліку. По-третє, податковий глосарій мають складати поняття, які мають виключно податкову природу. В крайньому випадку може йтися і про включення термінів, які використовують інше підгалузеве чи галузеве законодавство, але з обов'язковою умовою закріплення особливостей їх змісту, що надає їм участь саме в податкових відносинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI / *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112.

УДК 342.951:347.961+35.072.6+340.131
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.11

АДМІНІСТРАТИВНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ЗАКОННІСТЮ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Джуга М.В.,
аспірант кафедри цивільного права та процесу
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Джуга М.В. Адміністративний контроль за законністю нотаріальної діяльності.

Стаття присвячена розкритті поняття та сутності адміністративного контролю за нотаріальною діяльністю. Відзначається, що адміністративний контроль виступає різновидом зовнішнього контролю, який здійснюють інші органи щодо нотаріуса (осіб, уповноважених на вчинення нотаріальних дій). Він, поряд із судовим контролем, виступає елементом державного регулювання нотаріальної діяльності для того, щоб пересвідчитися чи сам нотаріус дотримується правил, встановлених державою.

На підставі аналізу Закону України «Про нотаріат» виділяються чотири об'єкти адміністративного контролю з боку органів юстиції за державними та приватними нотаріусами: організація нотаріату, організація нотаріальної діяльності, порядок вчинення нотаріальних дій та правила нотаріального діловодства. Порядок вчинення нотаріальних дій виступає об'єктом адміністративного контролю, який безпосередньо стосується перевірки законності нотаріальної діяльності, оскільки органи юстиції повинні перевірити процесуальні дії державних та приватних нотаріусів, які супроводжують вчинення нотаріальних дій. Законність нотаріальної діяльності визначається не тільки відповідністю нотаріальної дії актам матеріального законодавства чи міжнародного договору, але й «процесуального», тобто нотаріального, яке визначає загальний та спеціальний порядок вчинення нотаріальних дій або відмови в їх вчиненні. Натомість відповідність нотаріальної дії вимогам матеріального законодавства (міжнародного договору) або правомірність відмови у вчиненні нотаріальної дії перевіряється судом.

Відзначається, що адміністративний контроль за нотаріальною діяльністю, що здійснюють органи юстиції, має своєрідний предмет відання (перевіряється тільки законність порядку вчинення нотаріальної дії, тобто процесуальні дії нотаріуса, які супроводжували вчинення нотаріальної дії), може базуватися не на скаргах фізичних і юридичних осіб, а на планових перевірках, характеризується відсутністю належно регламентованої процедури щодо перевірки законності порядку вчиненої нотаріальної дії. Останнє дає органам юстиції на практиці зловживати своїми повноваженнями та не враховувати інтереси осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальної дії.

Ключові слова: нотаріальна діяльність, контроль, органи юстиції, порядок вчинення нотаріальних дій, законність.

Dzhuga M.V. Administrative control by legality notary activity.

The article is devoted to the disclosure of the concept and essence of administrative control over notarial activity. It is noted that administrative control is a type of external control performed by other bodies in relation to notaries (persons authorized to perform notarial acts). Along with judicial control, it acts as an element of state regulation of notarial activity in order to verify whether the notary himself complies with the rules established by the state.

Based on the analysis of the Law of Ukraine «On Notaries», four objects of administrative control by the justice authorities over public and private notaries are distinguished: the organization of the notary, the organization of notarial activities, the procedure for performing notarial acts and the rules of notarial administration. The procedure for performing notarial acts is an object of administrative control, which is directly related to the verification of the legality of notarial activities, since the judicial authorities must check the procedural actions of public and private notaries accompanying the performance of

notarial acts. The legality of notarial activity is determined not only by the compliance of the notarial act with acts of material legislation or an international agreement, but also «procedural», i.e. notarial, which determines the general and special procedure for performing notarial acts or refusing to perform them. Instead, the compliance of the notarial act with the requirements of substantive legislation (international treaty) or the legality of the refusal to perform a notarial act is checked by the court.

It is noted that the administrative control over notarial activity carried out by the judicial authorities has a peculiar subject matter (only the legality of the procedure for performing the notarial act is checked, i.e. the procedural actions of the notary that accompanied the performance of the notarial act), can be based not on complaints of individuals and legal entities, but on scheduled inspections, characterized by the absence of a properly regulated procedure for checking the legality of the order of the notarial act. The latter allows the justice authorities to abuse their powers in practice and not take into account the interests of the persons who applied for the execution of a notarial act.

Key words: notarial activity, control, judicial bodies, procedure for performing notarial acts, legality.

Постановка проблеми. Контроль за нотаріальною діяльністю може бути зовнішнім та внутрішнім. Указані форми контролю розмежовуються залежно від способів їх проведення [1]. Зовнішній контроль вчиняють інші органи щодо нотаріуса (осіб, уповноважених на вчинення нотаріальних дій). Залежно від статусу таких органів виділяють два види зовнішнього контролю за нотаріальною діяльністю: адміністративний та судовий. Тому зовнішній контроль за нотаріальною діяльністю виступає елементом державного регулювання нотаріальної діяльності для того, щоб пересвідчитися чи сам нотаріус дотримується правил, встановлених державою. Внутрішній контроль за нотаріальною діяльністю проводить сам нотаріус (особа, яка уповноважена на вчинення нотаріальної дії). Його можна назвати самоконтролем.

Форми (зовнішній та внутрішній) та види (адміністративний та судовий) контролю за нотаріальною діяльністю слід чітко розділяти для того, щоб усвідомлювати їх природу, ефективність, предмет контролю, порядок його проведення, наслідки для вчиненої нотаріальної дії чи відмови в її вчиненні.

Стан опрацювання. Питання адміністративного контролю за нотаріальною діяльністю було предметом вивчення багатьох науковців, але дані дослідження не проводилися в контексті інших об'єктів адміністративного контролю з боку органів юстиції щодо державних та приватних нотаріусів.

Метою статті є розкриття особливості, методики та порядку проведення адміністративного контролю за нотаріальною діяльністю задля гарантування її законності та захисту прав та інтересів осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій.

Виклад основного матеріалу. Адміністративний контроль за нотаріальною діяльністю вчиняється органами юстиції. Згідно ч. 2 ст. 2^1 Закону України «Про нотаріат» (далі Закону) Міністерство юстиції України та його територіальні органи проводять контроль за організацією нотаріату, перевірку організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства. Отже, Закон визначає чотири об'єкти адміністративного контролю з боку органів юстиції за державними та приватними нотаріусами.

По-перше, організація нотаріату. Даний об'єкт формується у правовідносинах, пов'язаних зі створенням, зміною та припиненням органів (посадових осіб) нотаріату. Наприклад, ст. 17 Закон називається «Організація роботи державних нотаріальних контор», де визначається порядок їх створення та ліквідації, призначення на посади державних нотаріусів, завідувачів державних нотаріальних контор та їх звільнення тощо. Даний об'єкт адміністративного контролю органів юстиції не пов'язаний із вчиненням нотаріальних дій.

По-друге, організація нотаріальної діяльності. Указаний об'єкт адміністративного контролю формується у правовідносинах, які виникають у зв'язку з доступом до нотаріальних дій, а не їх безпосереднім вчиненням. Згідно п. 29 Порядку проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства від 17 лютого 2014 р. (далі Порядок) визначається методика перевірки організації роботи державної нотаріальної контори, державного нотаріального архіву, організації нотаріальної діяльності приватного нотаріуса. Зокрема, органи юстиції повинні перевірити:

«правові підстави для зайняття приміщення, у якому розміщується державна нотаріальна контора, державний нотаріальний архів або яке займає приватний нотаріус, кількість кімнат та їх площа;

правові підстави для здійснення приватним нотаріусом нотаріальної діяльності;

наявність акта про сертифікацію відповідності робочого місця (контори) приватного нотаріуса;

відповідність робочого місця вимогам, установленим чинним законодавством;

пристосованість приміщення, де знаходиться робоче місце (контора) приватного нотаріуса, для роботи з технічним персоналом та забезпечення нотаріальної таємниці;

наявність приміщення для очікування прийому фізичними особами;

тощо» [2].

Отже, окреслена методика контролю за організацією нотаріальної діяльності доводить, що цей об'єкт контролю також безпосередньо не пов'язаний із вчиненням нотаріальних дій, а тільки створення умов для їх вчинення.

По-третє, порядок вчинення нотаріальних дій. Означений об'єкт адміністративного контролю стосується нотаріальної діяльності, оскільки органи юстиції повинні перевірити процесуальні дії державних та приватних нотаріусів, які супроводжують вчинення нотаріальних дій. Нагадаємо, законність нотаріальної діяльності визначається не тільки відповідністю нотаріальної дії актам матеріального законодавства, але й «процесуального», тобто нотаріального, яке визначає загальний та спеціальний порядок вчинення нотаріальних дій або відмови в їх вчиненні. Виходячи з попереднього матеріалу та ст. 50 Закону до суду не можна безпосередньо оскаржувати процесуальні дії нотаріуса, окрім однієї процесуальної дії: відмови у вчиненні нотаріальної дії. Як доводить судова практика, якщо особи пробують оскаржити до суду виключно процесуальні дії нотаріуса, він відмовляє в задоволенні позову [3] (хоча потрібно відмовляти у відкритті провадження у справі чи її закривати, оскільки справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства – *Авт.*). У цьому відношенні між судом та органами юстиції проведено розмежування компетенції: перші перевіряють законність результату нотаріальної діяльності, а другі – порядок, що привів до такого результату. Хоча, дана диференціація доволі умовна, бо незаконність нотаріальної дії чи відмови у її вчиненні може обґрунтовуватися позивачем порушенням порядку вчинення нотаріальної дії, що змусить суд перевірити дотримання цього порядку.

По-четверте, правила нотаріального діловодства. «Нотаріальне діловодство – діяльність контор, нотаріальних архівів, приватних нотаріусів зі створення, обліку та зберігання документів на різних носіях (паперових та електронних) у процесі здійснення нотаріальної діяльності» (п. 1.1 Правил ведення нотаріального діловодства) [4]. Наприклад, під час перевірки дотримання нотаріусами нотаріального діловодства потрібно звертати увагу на таке: дотримання форм та правильність ведення реєстрів, алфавітних, інших книг, журналів тощо; правильність реєстрації, формування та оформлення спадкових справ; правильність застосування нотаріусами посвідчувальних написів та видачі свідоцтв за формами, установленими правилами ведення нотаріального діловодства тощо.

Правила нотаріального діловодства як об'єкт адміністративного контролю пов'язані із нотаріальною діяльністю, оскільки вчинення процесуальних дій нотаріусом супроводжується складанням різного роду документів. Але нотаріальне діловодство не тотожне нотаріальному процесу, як судове діловодство не тотожне судовому процесу. У цьому плані показовою є одна адміністративна справа, де перевірялася правомірність анулювання свідоцтва про зайняття нотаріальною діяльністю. Вища кваліфікаційна комісія нотаріату серед неодноразових порушень, які зумовили такі санкції щодо нотаріуса, називала численні порушення Правил ведення нотаріального діловодства. Але касаційна інстанція в своїй постанові акцентувала увагу на тому, що порушення нотаріусом норм чинного законодавства (у тому числі й щодо ведення нотаріального діловодства) повинно мати місце при вчиненні нотаріальних дій (п. 50) [5].

Таким чином, як Закон, так і ряд відомчих нормативних актів у сфері нотаріату передбачають адміністративний контроль над законністю нотаріальної діяльності, але не всією, а тільки порядку вчинення нотаріальних дій. Відповідність нотаріальної дії вимогам матеріального законодавства (міжнародного договору) або правомірність відмови у вчиненні нотаріальної дії перевіряється судом.

Незважаючи на це, серед вітчизняних науковців склалося хибне уявлення, що виключно суд перевіряє законність нотаріальної діяльності [6, с. 12; 7, с. 113; 8, с. 74; 9, с. 6]. Так, Ю.П. Ільїна

стверджує, що виключно в судовому порядку перевіряється законність вчинюваної нотаріальної дії (нотаріальної діяльності), в той час як органи юстиції здійснюють контроль за виконанням нотаріусами професійних обов'язків (або за організацією нотаріальної діяльності) [10, с. 113]. Хоча Порядок прямо вказує, що у процесі проведення планової чи позапланової перевірки органами юстиції роботи нотаріусів перевіряється «дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій» (п. 2).

Певною мірою така позиція науковців зумовлена відсутністю належно розписаного в законодавстві механізму перевірки органами юстиції порядку вчинення нотаріальних дій. Зокрема, Порядок чітко визначає методику здійснення перевірочних дій щодо організації нотаріальної діяльності (п. 29) та методику перевірки дотримання правил нотаріального діловодства (п. 30). Натомість стосовно перевірки порядку вчинення нотаріальних дій органами юстиції він майже замовчує. Описаний одним реченням механізм перевірки порядку вчинення нотаріальних дій органами юстиції перебуває в «зародковому» стані. Так, перевірка дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій проводиться за зверненнями фізичних та юридичних осіб у межах предмета звернення та повноважень Міністерства юстиції, територіального органу Міністерства юстиції шляхом витребування від державної нотаріальної контори, державного нотаріального архіву, приватного нотаріуса (особи, яка заміщує тимчасово відсутнього нотаріуса) необхідних документів та відомостей, що стосуються фактів, викладених у такій інформації, та письмових пояснень нотаріуса або з виїздом за місцезнаходженням державної нотаріальної контори, державного нотаріального архіву, робочого місця приватного нотаріуса (п. 14). Важливо, що даний пункт вживає термін «звернення», а не «скарга», що фактично відсилає нас до Закону України «Про звернення громадян» [11], оскільки довідка, яка складається за результатами перевірки порядку вчинення нотаріальних дій особам, які звернулися до органів юстиції не надсилається. Зворотній зв'язок з скаржниками відбувається на підставі загального порядку подачі скарг до державних органів.

Слід звернути увагу на те, що адміністративний контроль за нотаріальною діяльністю (порядком вчинення нотаріальних дій) може бути проведений не тільки на підставі звернення до органів юстиції фізичних та юридичних осіб (позапланова перевірка), але й без такого звернення у формі планової перевірки діяльності нотаріуса. Так, планова комплексна перевірка дотримання порядку вчинення нотаріальних дій державними та приватними нотаріусами проводиться не частіше одного разу на два роки п. 4 Порядку).

У підсумку, маємо неефективний механізм перевірки законності порядку вчинення нотаріальних дій органами юстиції. Тому не дивним виглядає бажання законодавця, коли об'єктом судового контролю свого часу за ст. 50 Закону України «Про нотаріат» виступали нотаріальні акти «спихнути» на суд перевірку законності усієї нотаріальної діяльності: як процесуальних дій нотаріусів, так і результат нотаріального провадження (вчинення нотаріальної дії або відмову в її вчиненні).

Подібна прогалина в законодавстві дає органам юстиції на практиці зловживати своїми повноваженнями та не враховувати інтереси осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальної дії. Так, Нотаріальна палата України в 2020 році звернулася листом до Мін'юсту *від 25.06.2020 № 18/18*, де звернула увагу на такі факти:

1) коли подавалися скарги на дії нотаріусів деякі територіальні органи Міністерства юстиції України почали проводити цільову перевірку роботи нотаріуса. Подібний тип перевірки не відповідає характеру звернення, може мати негативні корупційні наслідки, перевантажує процес розгляду звернення додатковими наказами та актами перевірки, а також сприймається як додатковий тиск на нотаріусів;

2) нерідко територіальні органи Міністерства юстиції України виходили за межі предмету звернення;

3) мали місце випадки подачі скарг на нотаріусів від громадян та юридичних осіб, які не були учасниками нотаріальної дії, а органи юстиції їх розглядали, роблячи запити до нотаріусів, хоча така процесуальна дія відбувається тільки за відповідною ухвалою суду [12].

З цим можна погодитися, оскільки, перевіряючи законність порядку вчинення нотаріальних дій, органи юстиції можуть до нотаріусів застосовувати санкції. Наприклад, анулювати свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Зокрема, п. 2 ч. 1 ст. 12 Закону називає такі випадки порушення порядку вчинення нотаріальних дій, які можуть призвести до анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю: 1) порушення нотаріусом вимог щодо

збереження нотаріальної таємниці; 2) порушення нотаріусом вимог щодо обмеження у праві на вчинення нотаріальних дій; 3) набрання законної сили рішенням суду про порушення нотаріусом вимог законодавства при вчиненні ним нотаріальної дії тощо.

До листопада 2018 року найбільш часто застосовуваною підставою для анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю було «неодноразове порушення нотаріусом чинного законодавства при вчиненні нотаріальних дій або грубе порушення закону, яке завдало шкоди інтересам держави, підприємств, установ, організацій, громадян» [13], яка була передбачена підпунктом «е» п. 2 ч. 1 ст. 12 Закону. Даний підпункт давав право органам юстиції застосовувати дисциплінарну санкцію за неодноразове порушення будь-яких процесуальних дій нотаріуса за умови, що воно завдало шкоди інтересам держави, підприємств, установ, організацій, громадян. На практиці нерідко суди такі санкції, що застосовували органи юстиції до нотаріусів, визнавали незаконними [14; 15; 16]. Справа в тому, що вчинені нотаріусом правопорушення, повинні бути такими за своїм характером, щоб виправдати обрання до нього такого засобу реагування. Тобто йдеться певною мірою за оціночний момент. Щоб унеможливити зловживання органами юстиції своїми повноваження щодо застосування до нотаріусів таких суворих санкцій, в листопаді 2018 року була сформована правова позиція Верховного Суду, відповідно до якої «встановлення факту порушень нотаріусом чинного законодавства при вчиненні нотаріальних дій належить до компетенції суду» (п. 54) [17]. Вона була повторена в інших актах Верховного Суду [18; 19]. А вже в липні 2020 р. були внесені редакційні правки до Закону України «Про нотаріат», згідно яких передбачалася додаткова умова для притягнення нотаріуса до дисциплінарної відповідальності за підпунктом «е» п. 2 ч. 1 ст. 12: правопорушення нотаріуса повинні бути встановлені рішенням суду [20]. Дані правки зберігають чинність дотепер, не даючи органам юстиції зловживати своїми повноваженнями, роблячи додатковий тиск на нотаріусів.

Отже, на практиці адміністративний контроль за законністю вчинення нотаріальних дій нерідко може затягуватися, ускладнюватися, виходити за межі предмета звернення, ініціюватися особами, що не були залучені до вчинення нотаріальної дії.

Варто зауважити, що в 2023 році набрав чинності Закон України «Про адміністративну процедуру», який «регулює відносини органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ» [21]. Фактично даний Закон регламентує процесуальні відносини між суб'єктами виконавчої влади (органами місцевого самоврядування) та особами під час здійснення функцій публічного управління. Проте, ч. 2 ст. 1 Закону України «Про адміністративну процедуру» визначає відносини, на які не поширюється дія вказаного Закону. До таких відносин включили відносини, що виникають під час «вчинення нотаріальних дій» (п. 2). Указане застереження актуальне навіть у тому разі, коли нотаріальні дії вчиняються посадовими особами органів місцевого самоврядування [22, с. 19]. Обґрунтованість такого застереження зумовлена тим, що функції публічного адміністрування та адміністративні акти, які є основою публічного адміністрування відрізняються від нотаріальних функцій та нотаріального акту, який видається в результаті вчинення нотаріальної дії.

Висновки. Таким чином, адміністративний контроль за нотаріальною діяльністю, що здійснюють органи юстиції, має своєрідний предмет відання (перевіряється тільки законність порядку вчинення нотаріальної дії, тобто процесуальні дії нотаріуса, які супроводжували вчинення нотаріальної дії), може базуватися не на скаргах фізичних і юридичних осіб, а на планових перевірках, характеризується відсутністю належно регламентованої процедури щодо перевірки законності порядку вчиненої нотаріальної дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шестерняк М.М. Методи і форми контролю: проблеми визначення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки.* 2017. Випуск 26. Частина 2. С. 154–156.
2. Про затвердження Порядку проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинен-

ня нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства: наказ Міністерства юстиції України від 17 лютого 2014 р. № 357/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0298-14#Text (дата звернення: 02.08.2024).
3. Рішення Апеляційного суду Харківської області від 17 грудня 2013 р. у цивільній справі № 638/6326/13-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/36308222# (дата звернення: 02.08.2024).
4. Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства: Наказ міністерства юстиції України від 22.12.2010 № 3253/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/z1318-10#Text (дата звернення: 02.08.2024).
5. Постанова Верховного Суду від 20 липня 2018 р. у адміністративній справі № 809/1649/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78002291 (дата звернення: 02.08.2024).
6. Баранкова В.В. Деякі аспекти судового контролю за нотаріальною діяльністю. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2008. № 2. С. 12–17.
7. Зілковська К. Судовий контроль за вчиненням нотаріальних дій. *Юридичний вісник*. 2011. № 4. С. 112–115.
8. Комаров В.В., Баранкова В.В. Нотаріат в Україні: підручник. Харків: Право, 2011. 384 с.
9. Ільєва Н.В. Адміністративний контроль за нотаріальною діяльністю в Україні: проблеми та перспективи. *Матеріали 76-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова* (24–26 листоп. 2021 року). Одеса: Олді плюс, 2021. С. 5–8.
10. Ільїна Ю.П. Деякі аспекти здійснення адміністративного контролю за нотаріальною діяльністю та оскарження дій нотаріуса в судовому порядку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2012. Випуск 19. Том 3. С. 112–115.
11. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
12. НПУ просить Мін'юст врегулювати проблемні питання нотаріальної діяльності щодо перевірок, витрачання бланків, сертифікації робочого місця. URL: https://npu.ua/ news/notary-problems/ (дата звернення: 02.08.2024).
13. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 1 листопада 2017 р. у адміністративній справі № 823/1454/15. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/70002768 (дата звернення: 02.08.2024).
14. Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 27 травня 2021 р. у адміністративній справі № 640/15026/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97265977 (дата звернення: 02.08.2024).
15. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 31 жовтня 2019 р. у адміністративній справі № 2340/5084/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85410732 (дата звернення: 02.08.2024).
16. Рішення Волинського окружного адміністративного суду від 2 липня 2019 р. у адміністративній справі № 140/1382/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82853699 (дата звернення: 03.07.2024).
17. Постанова Верховного Суду від 20 листопада 2018 р. у адміністративній справі № 809/1649/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78002291 (дата звернення: 02.08.2024).
18. Постанова Верховного Суду від 25 червня 2020 р. у адміністративній справі № 2340/5084/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90073522 (дата звернення: 02.08.2024).
19. Постанова Верховного Суду від 5 жовтня 2020 р. у адміністративній справі № 140/1382/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91989880 (дата звернення: 02.08.2024).
20. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо усунення законодавчих колізій та прогалин: Закон України від 14.07.2020 № 775-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 48. Ст. 433.
21. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст. 50.
22. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративну процедуру» / авт. колектив: Андрійко О.Ф., Бевзенко В.М. та ін.; за заг. ред. Тимощука В.П. Київ, 2023. 545 с.

УДК 004.056.5:351.86(569.4+477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.12

КІБЕРБЕЗПЕКА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ: ІЗРАЇЛЬСЬКИЙ ДОСВІД І ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Дзеньків В.,
аспірант 1-го року навчання за спеціальністю Право,
Науково-дослідний інститут публічного права

Дзеньків В. Кібербезпека в умовах сучасних загроз: ізраїльський досвід і його застосування в Україні.

У цій статті запропоновано детальний аналіз досвіду Ізраїлю у сфері правового регулювання кібербезпеки та його потенційну адаптацію для України. Ізраїль є однією з провідних країн у галузі кібербезпеки завдяки своєму інтегрованому підходу до захисту кіберпростору. Розглянуто основні законодавчі акти та організаційні заходи, запроваджені в Ізраїлі, що охоплюють створення спеціалізованих кіберпідрозділів, як-от TEHILA та Ізраїльський національний кібердиректорат (INCD), і координаційних центрів для забезпечення злагоджених зусиль між державними і приватними організаціями. Висвітлено важливість інтеграції кібербезпекових механізмів у національну оборонну стратегію Ізраїлю, а також активну участь приватного сектору, зокрема численних технологічних компаній і стартапів, у захисті інформаційної інфраструктури. Особливу увагу приділено питанням забезпечення постійного вдосконалення технологій кіберзахисту та підвищення кваліфікації фахівців у цій галузі.

У статті також акцентовано увагу на ролі міжнародної співпраці, зокрема з країнами ЄС та США, у розробці ефективної кіберстратегії, що може бути особливо важливо для України в умовах війни з Росією. Окреслено ключові аспекти адаптації ізраїльських підходів до українських реалій, зокрема, необхідність створення спеціалізованих органів, розробки національної кіберстратегії та залучення приватного сектору до забезпечення кібербезпеки. Підкреслено важливість міжвідомчої координації та співпраці з міжнародними партнерами для підвищення рівня кібербезпеки. Зауважено, що інтеграція найкращих ізраїльських практик може значно підвищити рівень кіберзахисту України, сприяючи ефективнішому реагуванню на кіберзагрози та захисту критично важливих інфраструктур. Крім того, розглянуто питання правового регулювання, яке охоплює як нормативно-правову базу, так і практичні аспекти імплементації кібербезпекових заходів на державному та місцевому рівнях. Особливо підкреслено необхідність постійного моніторингу та оцінки ефективності впроваджених заходів для своєчасного виявлення та нейтралізації потенційних загроз.

Ключові слова: кібербезпека, правове регулювання, Ізраїль, Україна, кіберзлочинність, координація, національна безпека, інформаційні технології.

Dzenkiv V. Cybersecurity in the context of modern threats: Israeli experience and its application in Ukraine.

This article comprehensively analyzes Israel's experience in the legal regulation of cybersecurity and explores its potential adaptation for Ukraine. Israel is a leading cybersecurity nation due to its integrated approach to cyber protection. The paper examines key legislative acts and organizational measures implemented in Israel, such as establishing specialized cyber units like TEHILA and the Israel National Cyber Directorate (INCD), and coordination centers that facilitate cohesive efforts between governmental and private organizations. The article highlights the significance of incorporating cybersecurity mechanisms into Israel's national defense strategy and the active involvement of the private sector, including numerous tech companies and startups, in safeguarding information infrastructure. The crucial role of international cooperation, particularly with the EU and the USA, in developing an effective cyber strategy is also discussed, emphasizing its relevance for Ukraine amidst the ongoing conflict with Russia.

Additionally, the article delves into the continuous improvement of cybersecurity technologies and the professional development of specialists in this field. It highlights the importance of a holistic approach encompassing technological advancements and strategic planning. The paper also emphasizes the need for interagency coordination and the collaboration with international partners to elevate the overall cybersecurity posture. Key aspects of adapting Israeli approaches to Ukrainian realities are outlined, including the necessity of establishing specialized bodies, developing a national cybersecurity strategy, and engaging the private sector in cybersecurity efforts. By integrating Israel's best practices, Ukraine can significantly bolster its cyber defense capabilities, enhancing its ability to respond to cyber threats more effectively and protecting its critical infrastructures. Furthermore, the study addresses legal regulation issues, including both the regulatory framework and practical aspects of implementing cybersecurity measures at national and local levels. Continuous monitoring and evaluation of the effectiveness of these measures are essential to identify and neutralize potential threats timely.

Key words: cybersecurity, legal regulation, Israel, Ukraine, cybercrime, coordination, national security, information technology.

Постановка проблеми. Активний розвиток кібертехнологій та ІТ-бізнесу в Україні, яка перебуває у стані війни з Росією, створює нові можливості для злочинів онлайн та у сфері інформаційних технологій, що робить захист інформаційної інфраструктури надзвичайно актуальним. Інформаційні технології посідають важливе місце в економіці України, стабільно входячи до трійки галузей ВВП.

Більшість громадян має доступ до Інтернету та активно використовує електронну пошту, соціальні мережі, що робить їх потенційними цілями для кіберзлочинців. Традиційні методи захисту, такі як криптографія та міжмережеві екрани, стають недостатніми проти сучасних кіберзагроз, які ставлять під удар інформацію з фінансовою, військовою або політичною цінністю, додаючи ризик перехоплення управління критичними об'єктами.

Введення воєнного стану впливає на права та свободи громадян, вимагаючи забезпечення ефективного контролю за обмеженнями прав, щоб гарантувати баланс між національною безпекою та захистом прав. Вивчення ізраїльського досвіду правового регулювання кібербезпеки може надати Україні ефективні моделі для посилення захисту в інформаційній сфері та впровадженні найкращих практик. Ізраїль, маючи багатий досвід у боротьбі з кіберзлочинністю, розробив ефективні механізми правового регулювання, які можуть бути корисними для України у забезпеченні інформаційної безпеки в умовах сучасних загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових публікацій свідчить про значний внесок як закордонних, так і вітчизняних науковців у дослідження правового регулювання кібербезпеки. Серед закордонних вчених, таких як Д. Шелдон, Г. Раттрей, П. Домровський, Дж. Наямол, С. Старр та А. Клімбург, було здійснено глибоке дослідження різних аспектів кіберзлочинності та захисту інформаційного простору. В Україні кібербезпеку та, зокрема, проблему кібертероризму досліджували Д. Дубов, В. Пилипчук, В. Петров, М. Ожеван та М. Погорецький [2].

Особливу увагу в українських наукових колах привертає досвід Ізраїлю в галузі забезпечення кібербезпеки. Вітчизняні дослідники, такі як Гребенюк М.В. та Леонов Б.Д., аналізують ізраїльські практики, зосереджуючись на їхньому високому рівні інтеграції між державними та приватними структурами, а також на розвитку спеціалізованих кіберпідрозділів [1]. На основі цих досліджень розробляються рекомендації щодо вдосконалення українського законодавства у сфері кібербезпеки з урахуванням ізраїльського досвіду. Водночас, зазначається, що в науковій літературі системні дослідження, присвячені комплексному аналізу ізраїльських підходів до кібербезпеки та їхньої адаптації до умов України, залишаються недостатніми.

Мета дослідження. Метою статті є визначення можливостей удосконалення законодавства України у сфері кібербезпеки на основі аналізу передового досвіду держави Ізраїль. Для досягнення цієї мети здійснено вивчення основних елементів ізраїльського правового регулювання кібербезпеки, оцінено їх ефективність, та розроблено рекомендації щодо їх адаптації та впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. Особливістю кіберпростору є його екстериторіальність, що робить його надзвичайно складним для регулювання національними засобами. Незважаючи на це, дедалі більше держав наголошують на міжнародному рівні на необхідності встановлення кордонів і принципів національно-державного суверенітету в цьому специфічному «просторі». Про-

відні країни світу активно нарощують свої можливості для агресивних дій у кіберпросторі, що проявляється у розробці та застосуванні складних програмних комплексів, основною метою яких є завдання шкоди об'єктам атаки [2].

Ізраїль, як країна з обмеженими природними ресурсами та постійними військовими загрозами, зосередив свої зусилля на розвитку науки і технологій, ставши світовим центром інновацій. Відсутність сировинних ресурсів і безперервна потреба в обороні стимулювали Ізраїль досягти значних успіхів у різних галузях, включаючи медицину, де його технології є одними з найпередовіших, а також в IT-секторі, де країна швидко стала лідером інновацій. Жителі Ізраїлю, живучи в умовах терористичної загрози протягом 75 років, цінують поточні досягнення і прагнуть забезпечити стабільне та безпечне майбутнє, сприяючи зміцненню і розвитку держави.

Сфера кібербезпеки є одним із ключових пріоритетів для Ізраїлю, оскільки країна є однією з найбільш комп'ютеризованих на Близькому Сході.

Вразливість інформаційної інфраструктури може призвести до серйозних наслідків для обороноздатності та національної безпеки, тому Ізраїль приділяє особливу увагу розробці та впровадженню надійних кібербезпекових рішень, що захищають її критичну інформаційну інфраструктуру від потенційних загроз [1].

Ізраїль демонструє швидкі темпи збільшення інвестицій у кібербезпеку, на його частку припадає 15% світових інвестицій у розвиток цієї сфери. Ізраїльська модель кібербезпеки зосереджена на інтеграції новітніх технологій та створенні правових механізмів для захисту інформаційної інфраструктури. Сучасні кіберзагрози потребують не лише національних, а й міжнародних стратегій забезпечення безпеки, що підкреслює необхідність глобального підходу до регулювання кіберпростору. Мілітаризація кіберпростору створює нові виклики, оскільки спроби здійснити атаки на критичну інфраструктуру можуть мати непередбачувані наслідки. Для запобігання таким сценаріям провідні держави розпочали діалоги на різних рівнях та формують цілісні стратегії поведінки в кіберпросторі, що включає як національні, так і міжнародні заходи [2].

Хоча, Ізраїль вважається однією з провідних країн у сфері кібербезпеки і навіть лідером у цій галузі. Проте, за даними різних звітів та досліджень, Ізраїль не входить до числа провідних світових кібердержав. За класифікацією Міжнародного інституту стратегічних досліджень (IISS) Ізраїль належить до другого рівня серед глобальних кібердержав разом з Австралією, Канадою, Китаєм, Францією, Росією та Великою Британією [9]. У глобальному рейтингу кібербезпеки Міжнародної спілки електрозв'язку (ITU) Ізраїль посів 36 місце серед 194 країн і 23 місце серед європейських країн [11]. Національний індекс кібербезпеки (NCSI) у вересні 2023 року відвів Ізраїлю 39 місце серед 176 країн, що свідчить про зниження порівняно з 24 місцем у 2019 році [12]. У Національному індексі кіберпотужності 2022 року Ізраїль зайняв 19 місце серед 30 країн, [16] тоді як в Індексі кіберзахисту він взагалі не включений до переліку «основних світових економік» за критеріями колективних кібербезпекових активів, організаційних можливостей та політичних підходів [14]. Оскільки деякі з цих індексів враховують правову базу та заходи щодо забезпечення кібербезпеки як показники національних кіберспроможностей, важливо проаналізувати законодавство, ухвалене Ізраїлем для регулювання кіберсфери.

Сучасна інфраструктура кібербезпеки в Ізраїлі охоплює приблизно 450 компаній, включаючи відомі фірми, такі як «Check Point», а також численні стартапи та венчурні фонди, зокрема «Jerusalem Venture Partners (JVP) Cyber Labs», що активно інвестують у цю галузь. Крім того, значну роль відіграють науково-дослідні проєкти, які сприяють співпраці між високотехнологічними компаніями та дослідницькими центрами.

У 2017 році інвестиції у сферу кіберзахисту в Ізраїлі становили 10,8 мільйона доларів, що на 26% більше порівняно з 2016 роком. На сьогодні Ізраїль є другим за обсягом експортером програмного забезпечення у світі після США. Таким чином, Ізраїль перетворюється з постачальника стартапів на міжнародний центр високих технологій, і, перш за все, стає одним із провідних світових лідерів у галузі кібербезпеки [2].

Вважається, що 1997 рік став визначальним моментом у регулюванні кіберпростору Ізраїлю завдяки створенню TEHILA (акронім від «Урядова інфраструктура для Інтернет-епохи») при Міністерстві фінансів Ізраїлю. TEHILA, як одна з перших у світі урядових кібербезпекових агенцій, забезпечувала державні установи безпечною платформою для підключення до Інтернету та надання послуг громадськості, захищаючи їх від кіберзагроз. Центр державної інформаційної безпеки Ізраїлю, створений у рамках TEHILA, здійснював моніторинг глобальних подій у сфері

інформаційної безпеки, координував взаємодію між урядовими структурами, розв'язував питання безпеки, підтримував зв'язки з зовнішніми організаціями та проводив дослідження [8].

У 2002 році, згідно з рішенням B/84 Міністерського комітету з національної безпеки, в Ізраїлі було створено Національне управління з інформаційної безпеки (NISA), яке діє в рамках Загальної служби безпеки (Шабак). NISA отримало мандат на захист критично важливої комп'ютеризованої інфраструктури держави. Його основними завданнями стали розробка інструкцій та забезпечення захисту для критичних комп'ютеризованих систем в обраних державних і приватних цивільних організаціях. Це рішення підкреслило важливість захисту національної інформаційної безпеки та заклало основу для організованого кіберзахисту в Ізраїлі. Таке управління стало центральним елементом у забезпеченні кібербезпеки на національному рівні, включаючи координацію між різними урядовими та приватними організаціями, що мають стратегічне значення для держави [11].

З часом, в рамках розвитку та модернізації національної кібербезпеки, функції NISA були інтегровані до Ізраїльського національного кібердиректорату (INCD), що був створений у 2018 році. Це дозволило об'єднати стратегічні та оперативні аспекти кібербезпеки під єдиним керівництвом, забезпечуючи більш ефективний захист кіберпростору Ізраїлю.

Цей орган відповідальний за всі аспекти кіберзахисту, починаючи від розробки державної політики та нарощування технологічних потужностей до оперативної діяльності спеціальних підрозділів. Він також забезпечує кібероборону в цивільному секторі, сприяючи ефективній координації та співпраці між державними установами та приватним сектором. Очікується, що Ізраїльський національний кібердиректорат, як нова комплексна державна структура, стане платформою для реалізації цілеспрямованої і збалансованої політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю і тероризмом, об'єднуючи можливості військового і цивільного секторів. Вона відіграватиме ключову роль у захисті інтересів громадян, суспільства та держави в кіберпросторі [2].

Регулювання інформаційної безпеки в Ізраїлі базується на комплексному законодавстві, яке охоплює широкий спектр нормативних актів. Окрім законів, діє багато підзаконних актів, включаючи положення Міністерства юстиції та урядові постанови. Значний вплив на формування політики мають правила, розроблені неурядовими організаціями щодо надання інтернет-послуг. Ця нормативна база забезпечує захист як для користувачів інформаційних послуг, так і для національної безпеки, не порушуючи при цьому свободу інформації. Органи, що мають повноваження на доступ до інформації, такі як правоохоронні органи та спецслужби, дотримуються принципів прозорості та підзвітності перед громадськістю [1].

Як зазначають дослідники, система регулювання інформаційної безпеки в Ізраїлі більше схожа на європейську модель [10]. Вона включає детальний законодавчий опис прав і обов'язків власників баз даних. Ізраїльський закон «Про захист персональних даних» від 1981 року, розроблений із залученням провідних юристів і комітетів Кнесету у 1970-х роках, був новаторським у цій галузі. У 1994 році створена Ізраїльська Інтернет-асоціація, яка з 1997 року займається реєстрацією доменних імен для ізраїльських сайтів та надає послуги з переадресації і хостингу DNS (Система доменних імен) для ізраїльських інтернет-провайдерів [17].

Поняття «інформаційна безпека» чітко визначене в статті 7 Закону Ізраїлю «Про захист персональних даних» від 1981 року. Цей закон передбачає захист інформації від незаконного розкриття, використання та копіювання, забезпечуючи цілісність даних. Це положення узгоджується з умовами обмеження поширення інформації, зазначеними в статтях 9-11 Закону Ізраїлю «Про свободу інформації» від 1998 року. Наприклад, стаття 9 регулює повну заборону на розповсюдження інформації, яка може загрожувати державі, тоді як стаття 11 визначає умови для обмеженого поширення інформації або її передачі з певними умовами. Стаття 13 описує порядок нерозповсюдження інформації для захисту інтересів третіх сторін. Інформаційні ресурси в Інтернеті прирівнюються до засобів масової інформації і регулюються тими ж правовими нормами, що й інші медіа-джерела. Крім того, згідно з Правилами оборони (надзвичайний час) від 1945 року, у країні діє система військової цензури, яка надає право цензору забороняти будь-які публікації, що можуть загрожувати безпеці Ізраїлю, його мирному існуванню або громадському порядку [1].

У червні 2018 року Ізраїльський національний кібердиректорат (INCD) оприлюднив проєкт закону про кібербезпеку для обговорення громадськістю. Цей проєкт закону спрямований на регулювання діяльності INCD відповідно до рішень уряду та є завершальною стадією створення національної кібербезпекової структури. Документ складається з трьох основних розділів: 1) **організаційний розділ** визначає структуру та організаційні аспекти INCD; 2) **оперативний розділ**

описує повноваження щодо виявлення та реагування на кібератаки; 3) **регуляторний розділ** встановлює національні та секторальні регуляції, спрямовані на підвищення стійкості різних секторів та визначає роль INCD як національного регулятора у сфері кібербезпеки.

Протягом 2019-2020 років INCD провів понад 30 зустрічей з різними зацікавленими сторонами, установами та урядовими міністерствами для обговорення коментарів щодо цього проєкту закону. На основі цих обговорень у березні 2021 року був опублікований доопрацьований проєкт закону, який зазнав значної критики через надані INCD повноваження та питання захисту приватності громадян [13].

У липні 2016 року Армія оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ) ухвалила стратегію, що підкреслює важливість розвитку кіберпотенціалу через два основні напрями. По-перше, було вирішено створити окреме кіберкомандування, яке підпорядковуватиметься начальнику Генерального штабу. Це командування відповідає за стратегічне планування та реалізацію кібероперацій, забезпечуючи інтеграцію кіберзахисту в загальну військову стратегію країни. По-друге, наголошується на необхідності розвитку технологічних можливостей для кіберзахисту, що включає як операційні, так і підтримувальні функції, як-от персонал і логістичні системи. Цей підхід дозволяє ЦАХАЛу ефективно реагувати на сучасні кіберзагрози та забезпечує безперервну оперативну готовність для захисту критичних військових систем та інфраструктури [15].

У 2017 році Ізраїль зайняв позицію серед провідних країн світу в плані підготовки та ефективності своїх кібервійськ. Щорічно на кібербезпеку виділяється 150 мільйонів доларів США, а понад 1000 спеціалістів працюють у кіберпідрозділах. Лідером у цій галузі є США, які вкладають 7 мільярдів доларів на рік і мають приблизно 9 тисяч кіберфахівців.

Ізраїль, спільно зі США, реалізує проєкти з кібербезпеки, спрямовані на освітню підготовку школярів та дітей дошкільного віку, як частину своєї комплексної боротьби з хакерськими загрозами. Починаючи з 2016 року, ізраїльський уряд запровадив новий тип робочих віз для залучення іноземних фахівців у сфері високих технологій. Завдяки цьому Ізраїль, відомий як постачальник стартапів, поступово перетворюється на глобальний центр передових технологій. На цьому тлі Ізраїль активно інтегрує компанії приватного сектору у сферу кібербезпеки. У 2017 році в країні діяло 420 кібербезпекових підприємств, а загальні витрати на цей сектор становили 815 мільйонів доларів США. Така активність закріпила за Ізраїлем репутацію глобального лідера в галузі інноваційних кібернетичних технологій.

З метою створення ефективної системи кібербезпеки уряд Ізраїлю ініціює та підтримує навчальні програми для підготовки спеціалізованих кадрів і інформування громадськості, включаючи навчання школярів навичок цифрового захисту. Також діють кілька освітніх програм для молоді віком 16-18 років. Ці програми сприяють підвищенню обізнаності населення у сфері інформаційної безпеки, що є важливим позитивним фактором для загального кіберзахисту країни.

Одна з ключових основ кібербезпеки в Ізраїлі – це протидія терористичним загрозам. 15 червня 2016 року ізраїльський Парламент ухвалив новий закон «Про боротьбу з тероризмом», який набув чинності 1 листопада 2016 року. Цей закон встановлює відповідальність за використання Інтернету та соціальних мереж у терористичних цілях. Він охоплює такі дії як використання кіберпростору для пропаганди терористичної діяльності, вербування, радикалізація суспільства, підбурювання до насильства та фінансування тероризму.

Ізраїльське кримінальне законодавство було доповнено положенням про кримінальну відповідальність за підбурювання до тероризму та демонстрацію солідарності з терористичними організаціями. Це включає діяльність в Інтернеті, яка підтримує або заохочує терористичні акти проти Ізраїлю та його громадян.

Законом передбачено кримінальну відповідальність за вербування до терористичних організацій, участь у тренуваннях, організованих терористами, публікацію закликів до терористичних актів, а також поширення повідомлень, які схвалюють або підтримують тероризм.

Додатково, закон надає суду право вимагати від адміністраторів соціальних мереж, таких як Facebook, YouTube, Twitter, видалення контенту, який пропагує тероризм. Зміни до закону, внесені на початку 2018 року, передбачають можливість застосування смертної кари до винних у тероризмі

Варто зауважити, що згідно зі статтею 1 Закону Ізраїлю «Про захист честі і гідності» від 1965 року, публікації в Інтернеті не включаються до джерел засобів масової інформації. Проте судова практика визнає, що статті, розміщені на вебсайтах і які порушують цей закон, можуть бути за-

криті як джерела інформації. Суд також визнає обов'язок редакторів та власників сайтів розкривати інформацію про осіб, які публікують незаконний контент, а також має право забороняти доступ винних осіб до таких сайтів і тимчасово зупиняти їхню діяльність. При цьому використовується аналогія зі статтею 9 цього закону. У 2008 році в поліції Ізраїлю був створений спеціальний підрозділ ЛАХАВ 443, який спеціалізується на боротьбі з кіберзлочинністю та незаконними азартними іграми в Інтернеті [1].

Законодавчі заходи Ізраїлю відображають його стратегічний підхід до кібербезпеки, спрямований на створення ефективної нормативної бази для управління цифровими загрозами та боротьби з кіберзлочинністю.

Україна знаходиться на початковому етапі боротьби з кіберзлочинністю, але влада вже активно розвиває цю сферу. Значним кроком стало створення у жовтні 2015 року кіберполіції, яка функціонує в межах Національної поліції України і спеціалізується на захисті прав і свобод громадян, а також на запобіганні, виявленні та розслідуванні кіберзлочинів.

З 2016 року, коли була прийнята Стратегія кібербезпеки України, почалася активна розбудова національної системи кібербезпеки. Були створені спеціалізовані центри кіберзахисту у ключових державних установах, таких як Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служба безпеки України, Національний банк України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство оборони України, та Збройні Сили України.

У жовтні 2017 року був ухвалений Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», що визначає правові основи захисту національних інтересів у кіберпросторі. Він встановлює цілі та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів та інші ключові аспекти.

У 2021 році було затверджено оновлену Стратегію кібербезпеки України та створено Національний координаційний центр кібербезпеки, що координує діяльність всіх органів у сфері кібербезпеки. Ці заходи доповнюються активною міжнародною співпрацею з країнами ЄС, США, НАТО та іншими партнерами для проведення кібернавчань та обміну передовим досвідом.

Висновки. Отже, досвід Ізраїлю у формуванні ефективної системи кібербезпеки є надзвичайно цінним для України, особливо в умовах поточної війни з Росією. Україна, подібно до Ізраїлю, постійно перебуває у стані підвищеної готовності до різних загроз національній безпеці, що вимагає інтеграції комплексних підходів до захисту кіберпростору.

Ізраїль демонструє успішну інтеграцію правових, організаційних і технологічних заходів у сфері кібербезпеки, що включає створення спеціалізованих кіберпідрозділів і координаційних центрів. Ефективне залучення як державних, так і приватних зусиль, а також міжнародна співпраця відіграють ключову роль у забезпеченні кіберзахисту.

Для України, яка стикається з постійними кіберзагрозами, ізраїльський досвід може слугувати моделлю для розбудови власної системи кібербезпеки. Впровадження подібних стратегій та структур сприятиме підвищенню здатності України протидіяти кіберзлочинності і захищати національні інтереси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бєлєвцева В. (2024). Основи правового регулювання інформаційної сфери у державі Ізраїль. *Інформація і право*, 1(48), 162–169.
2. Гребенюк М.В., & Леонов Б.Д. (2018). Досвід Ізраїлю у сфері забезпечення кібербезпеки. *Інформація і право*, 2(25), 45–50.
3. Конвенція про кіберзлочинність: від 07.09.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 22.04.2024).
4. Кримінальний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234114?find=1&text=кібер#n1263 (дата звернення: 29.04.2024).
5. Указ Президента України № 447/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 14 травня 2021 року "Про Стратегію кібербезпеки України". URL: https://www.president.gov.ua/ documents/4472021-40013 (дата звернення: 04.05.2024).
6. Водовський В. (2023). Кіберзлочинність в Україні. URL: https://equity.law/press-center/publications/1169.html (дата звернення: 07.06.2024).
7. Legal IT Group. Правове регулювання відповідальності за кіберзлочини в Україні. URL:

https://legalitgroup.com/pravove-regulyuvannya-vidpovidalnosti-za-kiberzlochini-v-ukrayini/ (дата звернення: 03.06.2024).
8. Cohen M.S., Freilich C.D., & Siboni G. (2015). Israel and Cyberspace: Unique Threat and Response. International Studies Perspectives, 1–15. URL: https://www.inss.org.il/ he/wpcontent/uploads/sites/2/systemfiles/Israel%20and%20cyberspace.pdf (дата звернення: 20.05.2024).
9. Cyber Power – Tier Two. (2021, 28 June). International Institute for Strategic Studies (IISS). URL: https://www.iiss.org/research-paper/2021/06/cyber-power---tier-two/ (дата звернення: 26.04.2024).
10. Directive 96/9/EC of the European Parliament and of the Council on 11 March 1996 on the Legal Protection of Databases. (1996). Official Journal of the European Union (L77), 20. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:31996L0009 (дата звернення: 25.05.2024).
11. Global Cybersecurity Index 2020. (2021). URL: https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2021-PDF-E.pdf (дата звернення: 10.06.2024).
12. NCSI: Israel. (2023, 01 September). National Cyber Security Index (NCSI). URL: https://ncsi.ega.ee/ncsi-index/?type=c&archive=1 (дата звернення: 23.05.2024).
13. Stancu A.-I., & Pavel T. (2023). Unveiling Israel's Cyber Legal Landscape: A Comprehensive Analysis of Cybersecurity Regulations and Policies. Perspectives of Law and Public Administration, 12(4), 643–650.
14. The Cyber Defense Index 2022/23. (2023). MIT Technology Review. URL: https://mittrinsights.s3.amazonaws.com/CDIreport.pdf (дата звернення: 24.05.2024).
15. The IDF Strategy. (2016). URL: https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/ sites/2/2017/04/IDF-Strategy.pdf (дата звернення: 30.04.2024).
16. Voo J., Hemani I., & Cassidy D. (2022). National Cyber Power Index 2022. URL: https://www.belfercenter.org/project/cyber-project (дата звернення: 02.06.2024).
17. The Israel Internet Association (ISOC-IL). URL: http://www.isoc.org.il/ about_heb/index.html (дата звернення: 09.11.2023).

УДК: 347.121.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.13

ЗНАЧЕННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

Діордіца І.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного та публічного права
Київського Національного університету технологій та дизайну
ORCID: 0000-0001-7765-6591
e-mail: dior-law@ukr.net

Коваленко І.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного та публічного права
Київського Національного університету технологій та дизайну
ORCID: 0000-0001-7595-777X
e-mail: ilchenkoin@ukr.net

Діордіца І.В., Коваленко І.А. Значення персональних даних у сфері охорони здоров'я в умовах інформатизації.

Роботу присвячено дослідженню проблеми захисту персональних даних в охороні здоров'я. Сьогодні у світі панує глобальний соціокультурний процес інформатизації, в основі якого лежить пріоритет збирання, накопичення, створення, обробки, зберігання, обміну та використання інформації в будь-якій формі.

Зростаючий попит на інформаційні технології дозволив сучасній науці охарактеризувати новий етап розвитку суспільства як «інформаційне суспільство». Водночас кількість порушень функціонування носіїв інформації та інформації про особу постійно зростає. Було наголошено, що сфера охорони здоров'я та медицини не стала винятком у процесі інформатизації всіх сфер життєдіяльності людини, що сприяло та оптимізувало функціонування та розвиток таких галузей.

Сучасна тенденція до стрімкого збільшення кількості даних, що циркулюють в інформаційному просторі, не оминула й сферу охорони здоров'я, яка має високий ступінь уразливості через чутливість даних про стан здоров'я людини та громадянина.

У наш час, з розвитком інформаційного суспільства, ідентифікувати особу конкретної людини та отримати конфіденційну особисту інформацію про неї досить легко. Тому залишаються актуальними питання захисту від третіх осіб персональних даних, що містяться в централізованих базах медичних інформаційних систем.

Реформи в охороні здоров'я, такі як впровадження електронних систем та зміни в законодавстві, справді породжують багато наукових досліджень у сфері захисту персональних даних. Це важливий аспект, оскільки збереження конфіденційності медичної інформації та захист персональних даних пацієнтів є ключовим для забезпечення довіри до системи охорони здоров'я.

Дослідження в цій області можуть включати оцінку ефективності заходів захисту даних, аналіз ризиків використання електронних систем для обробки медичної інформації, розробку та вдосконалення методів шифрування та аутентифікації даних, а також вивчення правових аспектів захисту персональних даних у сфері охорони здоров'я.

Ці дослідження допомагають розуміти потенційні загрози та визначити кращі практики для забезпечення безпеки та конфіденційності медичної інформації, що сприяє покращенню якості охорони здоров'я та підвищенню довіри громадськості до системи охорони здоров'я.

Ключові слова: персональні дані, захист персональних даних, охорона здоров'я, право на приватне життя, електронний реєстр.

Diorditsa I.V., Kovalenko I.A. The value of personal data in the field of health care in the conditions of informatization.

The work is devoted to the study of the problem of personal data protection in health care. Today, the world is dominated by a global socio-cultural process of informatization, which is based on the priority of collecting, accumulating, creating, processing, storing, exchanging and using information in any form.

The growing demand for information technologies allowed modern science to characterize the new stage of society's development as an «information society». At the same time, the number of violations of the functioning of information carriers and information about a person is constantly increasing. It was emphasized that the sphere of healthcare and medicine was not an exception in the process of informatization of all spheres of human activity, which contributed and optimized the functioning and development of such spheres.

The modern trend towards a rapid increase in the amount of data circulating in the information space has not escaped the sphere of health care, which has a high degree of vulnerability due to the sensitivity of data on the state of health of a person and a citizen.

Nowadays, with the development of the information society, it is quite easy to identify a specific person and obtain confidential personal information about him. Therefore, issues of protection from third parties of personal data contained in centralized databases of medical information systems remain relevant.

Reforms in health care, such as the introduction of electronic systems and changes in legislation, indeed generate a lot of scientific research in the field of personal data protection. This important aspect, after maintaining the confidentiality of medical information and the protection of personal data, is key to ensuring trust in the health care system.

Research in this area may include evaluating the effectiveness of data protection measures, analyzing the risks of using electronic medical information processing systems, developing and improving data encryption and authentication methods, as well as studying legal aspects of personal data protection in health care.

These studies help understand potential threats and identify best practices for ensuring the security and privacy of health information, which contributes to improving the quality of health care and increasing public confidence in the health care system.

Key words: personal data, protection of personal data, health care, right to privacy, electronic register.

Постановка проблеми. З урахуванням зазначеної нижче мети дослідження ставимо перед собою завдання проаналізувати значення персональних даних у сфері охорони здоров'я в умовах інформатизації. Адже концепція розвитку електронної системи охорони здоров'я містить положення щодо забезпечення доступу пацієнтів до своїх персональних даних та інших функціональних можливостей електронної системи охорони здоров'я через електронний кабінет пацієнта [1]. Згідно із заявами МОЗ України, медичні дані, які зберігаються в електронній системі охорони здоров'я, захищені краще, ніж картки пацієнтів на паперових носіях у закладах охорони здоров'я.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають в медичній сфері з приводу використання персональних даних.

Стан опрацювання проблеми. Дослідженням даної проблематики займалися такі науковці: І.М. Сопілко, В.О. Торічний, А.В. Мусієнко, В.В. Мусієнко, В.І. Теремецький, Д.В. Цвірюк, М.В. Ковалів, Т.М. Ямненко, І.Ф. Літвінова, Н. Коробцова, А.М. Гуз та інші. Однак, в умовах безперервного процесу діджиталізації сфери охорони здоров'я актуальність окресленої проблематики зростає.

Метою роботи є дослідження проблематики захисту персональних даних у сфері охорони здоров'я в умовах інформатизації.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо за необхідне окреслити позиції низки українських науковців у напрямку вироблених доктринальних поглядів на таку правову категорію, як персональні дані.

Так, М.І. Саєнко зазначає, що «під поняттям персональних даних слід розуміти дані про живу особу, яка ідентифікована або може бути ідентифікована на основі цих даних або на основі додаткової інформації. інформація, яка може досягти особи, яка контролює дані, яка містить вираження

дружнього ставлення до цієї особи та вказівку на конкретну мету чи плани стосовно цієї особи особою, яка контролює дані, або іншою особою» [2, с. 103].

В. Брижко зазначає, що «персональні дані – це одиничні відомості про фізичну особу або сукупність таких відомостей, які ідентифіковані або можуть бути ідентифіковані» [3, с. 168].

Це визначення було застосовано в загальноприйнятому Законі України «Про захист персональних даних» від 16 березня 2006 р. Пізніше в Законі України «Про захист персональних даних» від 6 січня 2010 р. було зазначено, що «персональні дані» означає дані – відомості або сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована» [4].

Проте О. Брель вважає, що наведене в законі України «Про захист персональних даних» визначення персональних даних, незважаючи на його відповідність міжнародній практиці, не є вичерпним і не містить чітких критеріїв щодо того, які дані про фізичну особу можуть вважатися особистими [5, с. 220].

Таким чином, проаналізувавши положення Закону та позиції науковців, можемо зазначити, що запропонований у Законі України «Про захист персональних даних» термін «персональні дані» базується на принципі ідентифікації даних про фізичну особу. Ідентифікація (від лат. identifico – «ототожнюю») означає виділення індивідуально визначеного об'єкта з ряду подібних, однорідних об'єктів, яке здійснюється на основі достовірно встановленої системи ідентифікаційних ознак.

Зазначена ідентифікація здійснюється за багатьма критеріями, які чітко розмежовані в чинному законодавстві України, що підтверджує думку вченого О. Бреля про те, що в чинному законодавстві відсутній вичерпний перелік, який би вказував, які дані про фізичну особу можуть бути вважається особистим, що не належить йому.

Крім того, для визначення та вдосконалення персональних даних як правової категорії необхідно звернути увагу на те, що в суспільстві ми можемо спостерігати використання персональних даних без згоди особи, якої стосуються персональні дані. Яскравим прикладом цього є використання персональних даних під час виборів та складання списків виборців, яке відбувається без згоди власника таких персональних даних. Таких прикладів багато, особливо в галузі медицини, де використовуються персональні дані пацієнта, особливо дані історії хвороби чи інші дані.

Використання персональних даних з публічних реєстрів без згоди суб'єкта є складним питанням, яке вимагає уваги до правового регулювання та захисту приватності. З одного боку, доступ до публічних реєстрів може бути обмеженим або регульованим відповідним законодавством, яке забезпечує захист особистої інформації. З іншого боку, використання певних персональних даних з публічних реєстрів може бути обґрунтованим у зв'язку з виконанням певних завдань громадського інтересу або захисту законних прав та інтересів третіх осіб.

Проте, необхідно дотримуватися принципу обґрунтованості та пропорційності в зборі та використанні персональних даних з публічних реєстрів. Крім того, важливо забезпечити адекватний рівень захисту цих даних від несанкціонованого доступу та зловживання [6].

У сфері правової практики, використання персональних даних може бути обмеженим відповідно до вимог конфіденційності та приватності, які регулюються відповідними нормами законодавства. У тих випадках, коли використання персональних даних є обов'язковим або необхідним, можуть вимагатися відповідні правові механізми для захисту приватності та забезпечення дотримання принципу конфіденційності.

Фізична особа має право на збереження конфіденційності щодо свого стану здоров'я та медичної інформації. Законодавство передбачає, що будь-яка інформація, отримана лікарем у зв'язку з медичним обстеженням або лікуванням, повинна бути збережена як конфіденційна. Лікарська таємниця є однією з основних складових права на приватність та конфіденційність медичної інформації.

Лікарська таємниця включає в себе не лише сам діагноз та методи лікування, а й будь-яку іншу медичну інформацію, яка може бути об'єктом приватності пацієнта. Це може включати функціональні особливості організму, інформацію про фізичні вади, психологічні особливості, майновий стан, а також будь-які інші особисті дані, які були надані лікарю у медичних цілях.

Заклад охорони здоров'я (далі – ЗОЗ) обробляє дані пацієнтів, щоб забезпечити виконання відносин у сфері охорони здоров'я. ЗОЗ може мати три типи баз персональних даних із підбазами даних, а саме:

1) база даних персональних даних працівників;

2) база даних з персональними даними пацієнтів;

3) база даних з персональними даними партнерів - фізичних осіб.

Персональні дані – відомості або сукупність відомостей про пацієнта, співробітника або партнера (фізичну особу), за якими можна ідентифікувати конкретну особу [7].

До даних, за якими можна ідентифікувати особу, відносяться всі паспортні дані, а також деяка інша інформація:

1. Прізвище, ім'я та по батькові.
2. Дата і місце народження.
3. Місце проживання.
4. Ідентифікаційний номер (код).
5. Соціальний статус.
6. Пільги згідно із законодавством (одинокі матері, жінки, які мають дітей віком до трьох років, «чорнобильці», неповнолітні, пенсіонери тощо).
7. Звернення та отримання медичної допомоги чи послуг особою-пацієнтом, участь у клінічних дослідженнях лікарських засобів тощо.

Класифікація персональних даних, які особливо стосуються охорони здоров'я:

– дані про здоров'я відповідно до GDPR: це будь-які дані, які стосуються фізичного або психічного здоров'я особи. Це може включати історію захворювань, результати медичних обстежень, інформацію про прийом ліків, процедури або хірургічні втручання, а також будь-яку іншу інформацію, що стосується медичного стану та догляду, який отримує пацієнт.

– генетичні дані: це будь-які дані або характеристики, які можуть розкрити деталі про генетичну структуру, фізіологію чи здоров'я особи. Це може включати генетичні тести, результати генетичних аналізів та будь-яку іншу інформацію, отриману з молекулярно-генетичних досліджень.

– біометричні дані: це дані, які стосуються певних фізичних або поведінкових характеристик особи, які можуть бути використані для ідентифікації. Це може включати зображення обличчя, відбитки пальців, голосові записи, інформацію про ритм серця або інші унікальні фізіологічні характеристики.

Виявлення і обробка персональних даних є необхідною складовою процесу надання медичних послуг та допомоги в закладах охорони здоров'я. Під час першого відвідування оздоровчого центру або під час підписання договорів про співпрацю, клієнти надають свої персональні дані медичним працівникам. Це може включати інформацію про їх стан здоров'я, історію захворювань, генетичні дані, біометричні дані та інші особисті відомості.

Після збирання такої інформації вона обробляється і систематизується в медичній, кадровій та іншій документації, яка складається для кожного пацієнта або клієнта. Ці дані заносяться до загальної бази даних, що дозволяє зберігати та організовувати інформацію про клієнтів та їх медичну історію. Це важливо для забезпечення якісної медичної допомоги та ведення обліку клієнтів [8, с. 23].

Однак, збирання, обробка та зберігання персональних даних має відбуватися відповідно до вимог законодавства про захист персональних даних, а також з урахуванням принципів конфіденційності та приватності клієнтів.

Звертаємо увагу, що персональні дані однієї особи (фізичної особи) можуть бути внесені до різних баз та підбаз системи охорони здоров'я. Відповідно, інформація буде оброблена, систематизована та сформована в базу даних різними працівниками здравниці.

В контексті ЗОЗ працівники, які обробляють та ведуть базу персональних даних, виступають як розпорядники цих даних. Вони несуть відповідальність за правильну обробку, зберігання та оновлення персональної інформації пацієнтів.

Третя особа, зазначена у вашому повідомленні, в цьому контексті визначається як будь-яка особа, крім осіб, які мають прямий доступ до персональних даних, володільця бази даних та уповноваженого органу державної влади з питань захисту персональних даних.

Реєстрація банку персональних даних відбувається шляхом подання відповідної заяви до Головного управління Національної поліції України (ГУНП), що відповідає за захист персональних даних. Це необхідна процедура для забезпечення відповідності обробки персональних даних законодавству.

Висновки. Так, точне визначення персональних даних, включаючи їх класифікацію на загальні та конфіденційні, є дуже важливим для забезпечення належного захисту приватності та конфіденційності інформації пацієнтів. Закон України «Про захист персональних даних» визначає по-

няття персональних даних та встановлює принципи їх обробки, але на практиці виникає потреба у детальнішому уточненні цих понять, особливо в контексті медичної сфери.

Створення баз даних з персональними даними пацієнтів вимагає визначення відповідальної особи або підрозділу, який буде забезпечувати дотримання законодавства про захист персональних даних. Ця особа або підрозділ повинні мати достатні знання та ресурси для забезпечення безпеки та конфіденційності медичної інформації, а також для виконання всіх вимог, передбачених законодавством.

Державна реєстрація баз даних, які містять персональні дані пацієнтів, може допомогти у забезпеченні контролю за їх обробкою та захистом. Крім того, важливо враховувати міжнародні стандарти та найкращі практики у цій сфері для забезпечення ефективного захисту конфіденційності медичних даних пацієнтів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рекомендація R11(97)5 щодо захисту медичних даних від 13.02.1997 р. та Пояснювальний Меморандум. URL: http://www.umj.com.ua/ article/37381/rekomendacii-radi-yevropi-shhodo-zaxistumedichnix-danix.
2. Саєнко М.І. Сучасне правове регулювання інформаційних відносин у сфері захисту персональних даних в Україні. *Право і суспільство.* 2015. № 3. С. 103.
3. Брижко В.М. Організаційно-правові питання захисту персональних даних: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.07. (НДЦ правової інформатики НАПрН України, Національна академія державної податкової служби). К., 2004. 251 с.
4. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 р. № 2168-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text.
5. Брель О. Персональні дані як об'єкт інформаційних правовідносин за участю суб'єктів господарювання. *Право України*. 2011. № 4. С. 220–224.
6. Торічний В.О. Проблема інформаційної безпеки в умовах розвитку інформаційного суспільства. *Теорія та практика державного управління*. 2019. Вип. 2(65). С. 256–262.
7. Муравйов В.Є. Інформаційне суспільство: трансформація від індустрії знань до цифровізації. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2019. Вип. 1 (53). С. 39–47.
8. Коробцова Н. Заклади охорони здоров'я як учасники відносин із захисту персональних даних. *Медичне право*. 2014. Вип. 1(13). С. 26–32.

УДК [342. 95:343. 54] (477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.14

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

Дмитришин О.О.,
ад'юнкт
кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу факультету № 3 ІПФПНП
Львівського державного університету внутрішніх справ

Дмитришин О.О. Захист прав та домашнє насильство щодо дітей в умовах війни.

В статті наголошено, що для удосконалення захисту прав дітей під час військових конфліктів та протидії домашньому насильству, виявлення фактів домашнього насильства щодо дитини удосконалити та уніфікувати форми збирання, аналізу, узагальнення та врахування статистичних даних про випадки всіх форм насильства за ознакою статі та домашнього насильства та ефективності заходів, які вживаються за цими випадками.

Домашнє насильство є одним із таких явищ, що в період військової агресії лише загострюється, водночас може залишатися невидимим або мати неналежний рівень реагування з боку суспільства внаслідок багатьох причин. Проблема домашнього насильства не нова. Особливо це стосується саме дітей та підлітків. Проте, як і до війни, так і наразі, діти – свідки домашнього насильства далеко не завжди визнаються потерпілими. Потерпілими їх визнають лише в тому випадку, коли фізичне насильство безпосередньо було спрямоване проти дитини. Що, адже, дитина, яка стала свідком домашнього насильства, очевидно, є неправильним, адже дитині, яка стала свідком домашнього насильства, як мінімум вже була спричинена шкода, зокрема її психічному здоров'ю.

Різні статистичні форми у суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству, а також невраховування в них особливостей глобальних викликів сьогодення, унеможливлюють якісний аналіз даних щодо ефективності системи запобігання та протидії домашньому насильству / насильству за ознакою статі та обумовлюють брак комплексних наукових досліджень щодо впливу пандемії та війни на ситуацію з домашнім насильством / насильством за ознакою статі. При цьому важливо врахувати в статистичних формах уразливі категорії постраждалих осіб, таких як жінки, діти, особи з інвалідністю, з метою подальшого аналізу такої інформації та формування на основі отриманих даних дієвих програм допомоги таким категоріям осіб.

Ключові слова: дитина, захист дитини, нормативно-правова база захисту дітей, насильство в сім'ї, насильство в сім'ї над дитиною.

Dmytryshyn O.O. Protection of rights and domestic violence against children in the conditions of war.

The article emphasizes that in order to improve the protection of children's rights during military conflicts and combat domestic violence, to identify facts of domestic violence against children, to improve and unify the forms of collecting, analyzing, summarizing and taking into account statistical data on cases of all forms of violence based on gender and domestic violence and the effectiveness of measures taken in these cases.

Domestic violence is one such phenomenon that only worsens in the period of military aggression, while it can remain invisible or have an inadequate level of response from society due to many reasons. The problem of domestic violence is not new. This is especially true for children and teenagers. However, just as before the war, so now, children who are witnesses of domestic violence are not always recognized as victims. They are recognized as victims only if physical violence was directly directed against the child. Which, after all, a child who has witnessed domestic violence is obviously wrong, because the child who has witnessed domestic violence has at least already been harmed, in particular to his mental health.

Different statistical forms in the subjects of prevention and counteraction to domestic violence, as well as their failure to take into account the features of today's global challenges, make it impossible to qualitatively analyze data on the effectiveness of the system of prevention and counteraction to domestic violence / gender-based violence and lead to a lack of comprehensive scientific research on the impact of the pandemic and war on the situation of domestic violence / gender-based violence. At the same time, it is important to take into account in statistical forms vulnerable categories of affected persons, such as women, children, persons with disabilities, for the purpose of further analysis of such information and formation of effective assistance programs for such categories of persons based on the received data.

Key words: child, child protection, legal framework for child protection, violence in the family, violence in the family against a child.

Постановка проблеми. Домашнє насильство й досі залишається одним з тих негативних явищ, які під час війни, скоріше, посилюються аніж навпаки. В умовах сьогодення проблема домашнього насильства над дітьми набуває нових аспектів. Відкрита збройна агресія російської федерації (далі – рф) проти України лише посилює цю проблему. Адже, по-перше, це призвело до того, що більшість соціальних контактів як дорослих, так і дітей та підлітків втрачається. Особливо це стосується саме дітей та підлітків, адже вони вимушені разом з батьками покидати своє звичне життя та переїжджати або до інших регіонів України [1, с. 5], або до інших країн, а відтак відбувається втрата звичного кола спілкування. По-друге, батьки, або особи, що їх замінюють, перебувають у стані стресу, та не завжди здатні опанувати свої емоції, а, відтак, вдаються до непедагогічних та навіть жорстоких методів виховання дітей.

Зауважимо, що незважаючи на досить значну кількість нормативно-правових актів, які регулюють питання щодо протидії домашньому насильству та забезпечення прав дітей а також значну кількість методичних матеріалів та наукових праць з цього питання, проблема домашнього насильства існує і залишається актуальною [2, с. 486].

Стан дослідження проблеми. Проблемні питання протидії домашньому насильству привертає увагу науковці, які у своїх працях досліджували різні аспекти цього негативного явища. Правову характеристику домашньому насильству в сім'ї, виявлення причин його виникнення, визначення способів протидії цьому асоціальному явищу здійснювали низка вчених, як: Л. Волинець, Л. Гурковська, В. Казміренко, О. Коломоєць, К. Левченко, М. Легенька, І. Савчук, О. Сидоренко, І. Трубавіна тощо. Безпосередньо працюють над розробкою методики попередження домашнього насильства над дітьми науковці: С. Буров, І. Дубиніна, К. Левченко, М. Легенька, К. Маєвська тощо. Саме протидія цьому явищу та зменшення ризиків виникнення домашнього насильства, особливо щодо неповнолітніх, є актуальною темою на будь-якій стадії розвитку суспільства.

Окрім зазначених вчених теоретичним підґрунтям для розкриття сутності адміністративно-правових засад діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству слугували праці таких вчених, як: В. Авер'янов, Ю. Битяк, О. Безпалова, В. Басс, В. Білик, С. Братель, Ю. Гаруст, В. Гаращук, Є. Гетьман, Т. Губанова, К. Гусєва, О. Джафарова, П. Діхтієвський, О. Дрозд, Я. Квітка, Т. Коломоєць, В. Колпаков, С. Константінов, О. Кузьменко, К. Куркова, М. Лошицький, Р. Мельник, Є. Соболь, О. Юнін та інших.

Метою статті є дослідження захисту прав дітей та домашнє насильство щодо дітей в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець наголосив, що захист дітей від домашнього насильства – це складний процес, який охоплює багато механізмів, у тому числі судових. Одним з найактуальніших питань у цій сфері є батьківський кіднепінг [3]

Уповноважений застеріг, що через випробування, спричинені війною, держава стикатиметься з різким зростанням кількості розлучень, що призведе до сплеску домашнього насильства, коли один із батьків намагатиметься забрати дитину в другого.

Так, упродовж 2022–2023 років до Секретаріату Уповноваженого ВРУ з прав людини надійшло 157 звернень щодо самовільної зміни місця проживання дитини одним із батьків. З них 41 звернення стосується переміщення дітей у межах України, 4 – вивезення дітей на тимчасово окуповану територію України, до рф або республіки білорусь, 122 – вивезення дітей в інші країни. Як зауважив Дмитро Лубінець, проблема полягає в тому, що юридичного врегулювання таких ситуацій немає [3].

Омбудсмен зазначив, що сучасне законодавство з питань кіднепінгу має певні прогалини: відсутність ефективних законодавчих механізмів примусового виконання рішень суду про встановлення місця проживання дитини, відібрання дитини, визначення способів участі у вихованні дитини, а також відсутність відповідальності за самовільну зміну місця проживання дитини, зокрема всупереч договору, рішенню органу опіки та піклування чи суду [3].

В Україні також функціонують Консультаційний центр Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (Київ, Львів, Хмельницький, Дніпро, Одеса) [5], де кожному громадянину можна отримати роз'яснення щодо: можливих шляхів повернення дитини або сімей з дітьми на підконтрольну Уряду України територію; отримання свідоцтва про народження дитини, яка народилася в межах адміністративно-територіальної одиниці, де через війну державна реєстрація актів цивільного стану тимчасово не проводиться; процедури легалізації свідоцтва про народження, у разі його отримання на тимчасово окупованій території; встановлення контакту з дитиною, яку було

вивезено одним із батьків з-за кордону; отримання консультацій стосовно заповнення форми розшуку дитини; заповнення заявки на отримання допомоги дітям, які зазнали травмувань, внаслідок війни [4, с. 744].

З 4 листопада 2022 року в Україні розпочав роботу державний портал розшуку дітей «Діти війни», у якому подають зведену інформацію про дітей, які постраждали внаслідок війни [6].

Питання щодо захисту дітей регулюється Женевською конвенцією про Захист цивільного населення, IV Гаазькою конвенцією про закони і звичаї війни на суходолі [7, 8] та іншими міжнародно-правовими нормами у сфері

захисту жертв війни, яких Росія системно не дотримується. Резолюція Ради Безпеки ООН 1261 (1999) визначає шість серйозних порушень проти дітей під час збройного конфлікту. Ці порушення є предметом щорічної доповіді Генерального секретаря ООН «Діти та збройні конфлікти» та щорічної доповіді Спеціального представника Генерального секретаря з питань дітей та збройних конфліктів. Вони включають: 1) вербування та використання дітей; 2) вбивства та каліцтво дітей; 3) зґвалтування та інші форми сексуального насильства над дітьми; 4) напади на школи, лікарні та пов'язаних з ними осіб, які охороняються; 5) викрадення дітей; 6) відмова у доступі дітей до гуманітарної допомоги [9]. Наразі є достатні підстави вважати, що російські військовослужбовці здійснюють на території України щонайменше п'ять видів серйозних порушень міжнародного гуманітарного права: вбивства та каліцтво дітей, зґвалтування та інші форми сексуального насильства щодо дітей, напади на школи, лікарні та осіб, які не перебувають під захистом, викрадення дітей, також відмова в доступі до гуманітарної допомоги. Ці серйозні порушення міжнародного гуманітарного права є військовими злочинами. Нижче наведемо приклади порушення РФ правил війни та заподіяння шкоди дітям з початку повномасштабних військових дій на території України (з 23.02.22 р.) [4, с. 739]:

1. Майже 70% українських дітей були вимушені покинути рідні домівки та переміститися в межах країни або за кордон. Війна розлучила дітей з батьками, які стали на захист батьківщини, або в умовах воєнного стану не змогли виїхати з дітьми за межі України. Влада РФ на тимчасово окупованих територіях активно та наполегливо впроваджує свої стандарти, знищує українську ідентичність, змінює свідомість дітей і молоді, формує позитивне ставлення до дій держави агресора, до загарбницької російської армії, знищує доступ до рідної мови й історії та активно налаштовує дітей проти України, залучаючи їх до воєнізованих дитячих рухів. 27 жовтня 2022 р.

Комітетом ООН з прав дитини прийнято «Заключні зауваження щодо об'єднаних п'ятої та шостої періодичних доповідей України», де Комітет висловив глибоку стурбованість, що збройний напад РФ з 24 лютого 2022 р. мав руйнівний вплив на людей в Україні, особливо на дітей, і відтоді створив серйозні перешкоди для реалізації всіх прав дитини, визначених у Конвенції та її факультативних протоколах [4, с. 740].

2. Як повідомляє Офіс Генерального прокурора України станом на ранок 01.04.2023 р., 467 дітей загинуло, а понад 944 дітей отримали травми різного ступеню тяжкості в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії РФ. Найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 448, Харківській – 275, Київській – 127, Херсонській – 94, Запорізькій – 88, Миколаївській – 85, Чернігівській – 68, Луганській – 66, Дніпропетровській – 66 [10].

3. Порушення статей 6 і 37 Конвенції ООН про права дитини, статті 3 Женевської конвенції і статті 77 Протоколу I до Женевської конвенції – право на життя та захист від катувань. Так, 18

березня 2022 р. з-під завалів Чернігівського гуртожитку рятувальники витягли тіла семирічних двійнят.

Також попри всі заборони російські військові вдаються до катувань цивільного населення, зокрема дітей. Наприклад, в Ізюмському районі на Слобожанщині виявлено закатовані та спалені тіла трьох осіб, одне з яких належить дитині [4, с. 740].

4. Порушення статті 49 Женевської конвенції, статті 78 Додаткового протоколу до Женевської конвенції, статті 21 Конвенції ООН про права дитини – викрадення та вивезення дітей. 8 квітня на блокпосту у Василівці окупанти викрали 16-річного сина голови Запорізької РДА Олега Буряка, який їхав у складі евакуаційної автоколони [11].

5. Порушення ст. 23 Гаазької Конвенції, статті 51 Додаткового протоколу до Женевської конвенції. Російські війська неодноразово застосували недозволену зброю, зокрема фосфорні бомби, касетні снаряди та запалювальні авіабомби. Міжнародне право забороняє такі види зброї через те, що вони завдають людям додаткових страждань (глибоких ран, змертвіння тканин). Проте це не завадило 30–31 березня 2022 року використати фосфорні боєприпаси на Слобожанщині, поранивши 11 цивільних, зокрема 4 дітей.

А 4 квітня 2022 року окупанти обстріляли касетними боєприпасами цивільну інфраструктуру Миколаєва, внаслідок чого загинуло 9 дорослих і 1 дитина.

6. Порушення ст. 55 Женевської конвенції. У Херсоні 11 квітня 2022 року окупанти захопили склад із ліками, продуктами та дитячим харчуванням.

Зафіксовано систематичні випадки, коли росіяни не пропускали гуманітарну допомогу, перешкоджали виїзду мешканців під час облоги, розкрадали і знищували магазини та склади з продуктами і навіть безпосередньо відбирали їжу в місцевих [4, с. 740].

Росіяни порушують право на освіту, визначене ст. 28 Конвенції ООН про права дитини, адже освіта має бути доступною і безпечною. Однак зруйновані школи, дитячі садочки, інші заклади середньої та вищої освіти, повітряні тривоги та переховування в укриттях утруднюють й дистанційну освіту. В окупованих населених пунктах росіяни примусово змінюють навчальні програми на власні пропагандистські. Виникають проблеми з освітою і в евакуації (мовний бар'єр, можливість іноземних шкіл та класів, відмінності у навчальних програмах тощо) [4, с. 740].

7. Росіяни нищать інфраструктуру для позашкільного розвитку дітей, тобто порушують право на дозвілля і культурний розвиток відповідно до ст. 31 Конвенції ООН про права дитини). Кожна дитина повинна мати доступ до культурної і творчої діяльності, дозвілля і відпочинку. В окупації чи на території бойових дій про це не йдеться, однак навіть у відносно безпечних чи вже звільнених від окупації містах є зруйновані заклади культури, спортивної та розважальної інфраструктури. Наприклад, у Києві 20 березня 2022 р. війська РФ обстріляли торговельно-розважальний центр, також є всесвітньовідомим випадок із авіаударом по драматичному театру в Маріуполі, а в Іванкові 27 лютого 2022 р. окупанти спричинили пожежу в місцевому історико-краєзнавчому музеї, де зберігалися картини всесвітньо відомої художниці М. Примаченко [4, с. 740].

8. Порушення ст. 17 Женевської конвенції – перешкоджання евакуації дітей із окупованих територій. Наприклад, 8 квітня 2022 р. внаслідок ракетного обстрілу залізничного вокзалу в Краматорську Донецької області, на території якого більше 4 тисяч людей очікували на евакуацію, загинуло 7 дітей [12].

9. У дітей порушено право на фізичне і психічне відновлення, визначене ст. 39 Конвенції ООН про права дитини. Це особливо стосується дітей, які зазнали катувань, принижень, експлуатації чи будь-якого насильства.

Соціологічна компанія Gradus проводила опитування дітей зі сходу, півночі й півдня України. За її даними, 33 % батьків оцінюють психологічний стан дітей як середній, 79 % вважають, що психологічний стан дитини погіршився від початку повномасштабної війни, а 75 % дітей мають нервові розлади. Все це потребує відновлення дитячої психіки [13].

Сьогодні є достатня база міжнародного законодавства, яке дає поштовх для розвитку національного законодавства і точкового врегулювання прогалин. Конвенція про права дитини визначає, що держава має забезпечити, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, а дитина, яка розлучається з одним із батьків, має право підтримувати на регулярній основі особисті взаємини та прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини. Аналогічні позиції висловлює і ЄСПЛ у своїх рішеннях, зокрема вказуючи, що батьки повинні мати рівні права у спорах про опіку і що найкращі

інтереси дитини, залежно від їх характеру та серйозності, інколи можуть переважати над інтересами батьків [3].

Які ж дії потрібно виконувати для захисту прав дітей під час війни, на нашу думку:

– сприяти організації гуманітарних коридорів і доставленню гуманітарної допомоги на окуповані території України, території, на яких ведуться активні бойові дії та які потерпають від гуманітарної катастрофи, формувати запаси харчів, води й медикаментів на територіях, де є значний ризик російської окупації.

- сприяти фіксації всіх скоєних російськими військовими злочинів: вбивств, каліцтв, жорстокого поводження. Невіддільною складовою цього процесу є формування довіри та донесення до громадян потреби звертатися до правоохоронних органів із заявами й доказами скоєних злочинів, зокрема через інтернет і телефонний зв'язок.
- збільшити зусилля щодо фіксації злочинів сексуального характеру, зокрема проти дітей. Більшість з них залишаються латентними і вкрай мало фіксуються правоохоронними органами.
- максимально використовувати міжнародні канали для моніторингу стану дітей, які були депортовані до Росії, документувати скоєні проти них злочини. Сприяти більшому залученню міжнародних організацій і волонтерських спільнот до процесу повернення додому українських дітей.

Висновки: Для удосконалення захисту прав дітей під час військових конфліктів та протидії домашньому насильству, виявлення фактів домашнього насильства щодо дитини удосконалити та уніфікувати форми збирання, аналізу, узагальнення та врахування статистичних даних про випадки всіх форм насильства за ознакою статі та домашнього насильства та ефективності заходів, які вживаються за цими випадками [14, с. 260].

Різні статистичні форми у суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству, а також невраховування в них особливостей глобальних викликів сьогодення, унеможливлюють якісний аналіз даних щодо ефективності системи запобігання та протидії домашньому насильству / насильству за ознакою статі та обумовлюють брак комплексних наукових досліджень щодо впливу пандемії та війни на ситуацію з домашнім насильством / насильством за ознакою статі. При цьому важливо врахувати в статистичних формах уразливі категорії постраждалих осіб, таких як жінки, діти, особи з інвалідністю, з метою подальшого аналізу такої інформації та формування на основі отриманих даних дієвих програм допомоги таким категоріям осіб [14, с. 260]. На нашу думку, потрібно під час дії воєнного стану забезпечити функціонування координаційних центрів-штабів щодо забезпечення соціального захисту дітей, в тому числі які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, на різних рівнях військових адміністрацій та загалом обласних та районних адміністрацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Звіт дослідження: Швидка оцінка ситуації щодо кібербезпеки дітей 10–18 років. Київ, 2022. 48 с.
2. Павленко Т.А., Корабель М.Г. Домашнє насильство щодо дітей в умовах війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10.2023. С. 486–489.
3. Питання щодо захисту дітей від домашнього насильства особливо актуальне під час війни. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1496637/.
4. Рибачек В.К. Захист прав дітей в Україні в період військової агресії рф. Human rights and public governance in modern conditions: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. 952 p.. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-320-0-37. http://baltijapublishing.lv/omp/ index.php/ bp/catalog/view/342/9404/19634-1.
5. В Одесі відкрився Консультаційний центр Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3696277-v-odesi-vidkrivsakonsultacijnij-centr-upovnovazenogo-radi-z-prav-ludini.html.
6. В Україні запрацював портал розшуку дітей «Діти війни». URL: https://suspilne.media/266526-v-ukraini-zapracuvav-portal-rozsuku-ditej-diti-vijni/.
7. Конвенція про захист цивільного населення під час війни, 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/995_154.
8. Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї. Положення про закони і звичаї війни на суходолі, 1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222.

9. Коментар МЗС України щодо річної доповіді Генсека ООН з питань дітей та збройних конфліктів. URL: https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ukrayini-shchodorichnoyi-dopovidi-genseka-oon-z-pitan-ditej-ta-zbrojnih-konfliktiv.
10. Армія РФ вбила в Україні вже 467 дітей. URL: https://www.ukrinform.ua/ rubricato/3690187-armia-rf-vbila-v-ukraini-vze-467-ditej.html.
11. На блокпосту у Василівці окупанти викрали неповнолітнього сина голови Запорізької РДА. URL: https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220417-na-blokpostu-u-vasylivcziokupanty-vykraly-nepovnolitnogo-syna-golovy-zaporizkoyi-rda/.
12. Росія вдарила ракетами по вокзалу в Краматорську: все, що відомо про трагедію. URL: https://tsn.ua/ato/okupanti–vdarili-po-vokzalu-v-kramatorsku-ponad-30-osib-zaginuloponad-100-poraneni-foto-2031880.htm.
13. Злочини росії проти українських дітей. URL: https://ukrainer.net/ zlochyny-proty-ditey/.
14. Сучасний стан та перспективи розвитку системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі в умовах глобальних викликів сьогодення : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 08 липня 2022 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 276 с.

УДК 342.35
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.15

МИТНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЗАХИЩЕНОСТІ ІНТЕРЕСІВ

Дорофеєва Л.М.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
Ужгородського національного університету,
начальник юридичного управління Закарпатської митниці
ORCID: 0000-0002-0585-5927

Дорофеєва Л.М. Митна безпека України: перспективи підвищення рівня захищеності інтересів.

У статті розглядаються питання перспектив підвищення рівня захищеності інтересів у сфері митної безпеки України, у тому числі через розширення інституційних спроможностей Державної митної служби щодо правоохоронної діяльності. Проведено аналіз існуючих функціональних повноважень митних органів у напряму протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із незаконним переміщенням товарів і предметів через кордон. Досліджено сучасний стан та механізми реалізації заходів по боротьбі з контрабандою та іншими злочинами на кордоні. Детально розглянуто важливість надання вітчизняним митним органами прав на здійснення оперативно-розшукових заходів та проведення досудового розслідування у справах про контрабанду. Наголошено, що після набрання чинності змін у законодавстві щодо криміналізації контрабанди товарів, в Україні повноваження щодо протидії контрабанді є практично у всіх правоохоронних органів, крім митних. При цьому останні – єдині, хто може безпосередньо виявити факти приховування товарів, предметів і речовин від митного контролю або переміщення поза митним контролем. Акцентовано увагу на тому, що митні адміністрації майже всіх європейських країн мають повноваження щодо кримінального переслідування та права на оперативно-розшукові дії, що значно підвищує ефективність боротьби з такими злочинами. Відповідно, без аналогічних повноважень митна служба нашої країни не може розраховувати на повноправне партнерство. Зроблено наголос на вимогах та рекомендаціях Всесвітньої митної організації щодо формування інституційних спроможностей національних митних адміністрацій з включенням до їх повноважень максимально широкого та уніфікованого спектру правоохоронних функцій. Розширення процесуальних повноважень надасть можливість українській митній службі стати рівноправним партнером у взаємодії та обміні розвідувальними даними з аналогічними службами інших країн у боротьбі проти комерційного шахрайства та незаконного обігу наркотиків. Акцентовано увагу, що можливість виявляти протиправні діяння, пов'язані з контрабандою товарів, у тому числі з використанням оперативно-розшукових заходів, дасть змогу митним органам забезпечити оперативне та якісне розслідування кримінальних правопорушень та притягнення до відповідальності як безпосередніх виконавців, так і організаторів злочинів. Висвітлено шляхи імплементації міжнародних стандартів у сфері правоохоронних процедур для посилення безпеки кордонів. Додатковим аргументом розширення таких можливостей названо те, що перспектива членства в Європейському Союзі покладає на Україну завдання із захисту не лише власних митних інтересів, а й східних кордонів ЄС в цілому.

Ключові слова: інституційний розвиток, євроінтеграція, міжнародні стандарти, реформування митних органів, правоохоронні повноваження, митна безпека, партнерські відносини держави і бізнесу, протидія контрабанді, обмін інформацією, міжнародне співробітництво.

Dorofeieva L.M. Customs security of Ukraine: prospects for increasing the level of protection of interests.

The article deals with the issues of prospects for increasing the level of protection of interests in the field of customs security of Ukraine, including through the expansion of institutional capacity of the State

Customs Service in the field of law enforcement. The author analyses the existing functional powers of customs authorities in the field of combating criminal offences related to illegal movement of goods and items across the border. The current state and mechanisms of implementation of measures to combat smuggling and other crimes at the border are investigated. The importance of granting domestic customs authorities the right to carry out operational and search activities and conduct pre-trial investigations in smuggling cases is considered in detail.

It is noted that after the entry into force of amendments to the legislation criminalising smuggling of goods, almost all law enforcement agencies in Ukraine, except for customs, have the authority to counter smuggling. At the same time, they are the only ones who can directly detect the facts of concealment of goods, objects and substances from customs control or movement outside customs control. The author emphasises that the customs administrations of almost all European countries have the powers of criminal prosecution and the right to conduct operational and investigative actions, which significantly increases the effectiveness of combating such crimes. Accordingly, without similar powers, the customs service of our country cannot count on a full partnership. The author emphasises the requirements and recommendations of the World Customs Organisation regarding the formation of institutional capacities of national customs administrations with the inclusion of the widest possible and unified range of law enforcement functions in their powers. The expansion of procedural powers will enable the Ukrainian customs service to become an equal partner in the interaction and exchange of intelligence with similar services of other countries in the fight against commercial fraud and drug trafficking. It is emphasised that the ability to detect illegal acts related to smuggling of goods, including through the use of operational and investigative measures, will enable customs authorities to ensure prompt and high-quality investigation of criminal offences and prosecution of both direct perpetrators and organisers of crimes. Ways of implementing international standards in the field of law enforcement procedures to strengthen border security are highlighted. An additional argument for the expansion of such opportunities is that the prospect of membership in the European Union imposes on Ukraine the task of protecting not only its own customs interests, but also the eastern borders of the EU as a whole.

Key words: institutional development, European integration, international standards, customs reform, law enforcement powers, customs security, countering smuggling, partnership relations of the state and business, information exchange, international cooperation.

Постановка проблеми. Сучасні реалії, в яких перебудовується митна система України, вимагають ефективної моделі перетворення її на збалансовану структуру, що поєднує фіскальну та захисну функції. Вимоги щодо наповнення дохідної частини державного бюджету вже не одне десятиліття превалюють серед завдань, які стоять перед Державною митною службою, що пояснюється цілком об'єктивними причинами. Проте, процеси євроінтеграції та імплементації міжнародних стандартів у митній сфері потребують зміни векторів при формуванні інституційних спроможностей української митниці. У теперішніх реаліях митниця дедалі частіше сприймається як регуляторний та безпековий інструмент держави, який у повній мірі має бути наділений правоохоронними повноваженнями.

Метою статті є дослідження сучасного стану функціональних повноважень митних органів у сфері протидії контрабанді, відповідність міжнародним стандартам та їх порівняння з правоохоронними повноваженнями митних адміністрацій інших держав, а також пошук шляхів підвищення інституційної спроможності митних органів по захисту митних інтересів.

Стан опрацювання матеріалу. Проблемам реформування митних органів присвячено чимало праць І.Г. Бережнюка, Є.В. Гармаша, Ю.М. Дьоміна, І.М. Квеліашвілі, Я.М. Кістанової, Б.А. Кормича, Д.В. Приймаченка, В.В. Прокопенка, О.П. Федотова, В.В. Філатова, В.В. Ченцова та інших науковців. Питання митної безпеки досліджували А.І. Крисоватий, П.В. Пашко, О.П. Рябченко, В.Я. Настюк, а проблематика розширення правоохоронних повноважень митних органів упродовж двох десятиліть вивчалась вченими, серед яких К.В. Антонов, В.В. Варава, В.В. Заяц, І.П. Кекіш, О.О. Пунда, А.П. Місяць, Е.С. Молдаван, В.Й. Титор та іншими фахівцями. Однак, активізація євроінтеграційних процесів в Україні вимагає сучасних досліджень, спрямованих на пошук новітніх механізмів підвищення рівня захищеності митних інтересів України.

Виклад основного матеріалу. Митний кодекс України визначає митну безпеку як стан захищеності митних інтересів України, які у свою чергу, розглядаються як національні інтереси країни, забезпечення та реалізація яких досягається шляхом здійснення митної справи [1].

Науковці вважають, що митна безпека як складова економічної безпеки держави виступає своєрідним комплексом (системою) ефективних економічних, правових, політичних та інших заходів держави і суспільства із захисту інтересів народу та держави в зовнішньоекономічній сфері [2, с. 86-87].

У своєму поєднанні митна безпека та зовнішньоекономічна безпека створюють підсистему економічної безпеки держави. Серед факторів, які найдеструктивніше впливають на загальний стан економічної безпеки держави, виділяють надвисокий рівень лжеекономіки (тіньовий сектор). На думку фахівців через те, що вона є тотальною, в економіці України відбуваються фактично неконтрольовані процеси, які не тільки розвалюють державну машину зсередини, підривають довіру до верховенства права, а і є джерелом геть усіх протиправних діянь у господарсько-політичній сфері [3].

Виклики сьогодення сформували в суспільстві стійкий запит на ефективну та злагоджену протидію державних інституцій загрозам національній безпеці. Однією з найбільших загроз для національної безпеки України в економічній сфері спеціалісти називають контрабанду, а боротьбу з нею – одним із першочергових завдань держави [4, с. 75].

Організація та діяльність митних органів давно знаходяться у фокусі уваги уряду, політиків, фахівців та пересічних громадян нашої країни. Данило Гетманцев, розглядаючи пріоритети економічної політики на 2024 рік, звертає увагу, насамперед, на детінізацію, що є на його переконання найбільшим внутрішнім джерелом для посилення обороноздатності та підтримки економічного відновлення, та подолання корупції на митниці, від чого ним прогнозуються додаткові надходження до бюджету у сумі 100–120 млрд грн на рік [5].

На необхідності посилення інституційної спроможності Держмитслужби постійно наголошується представниками Консультативної місії Європейського Союзу в Україні (EUAM), Місії EUBAM, інших міжнародних установ. Всесвітня митна організація в звітах своєї технічної місії ще в грудні 2022 року та серпні 2023 року зазначила про нагальну необхідність включення Держмитслужби до переліку органів, які здійснюють ОРД та слідчу діяльність. Як зазначено у звіті МВФ «…в доповнення до криміналізації товарної контрабанди необхідно переглянути роль та повноваження митної служби. Митниця повинна грати центральну роль в виявленні і переслідуванні контрабанди та інших суттєвих злочинів у митній сфері»[6].

У Національній стратегії доходів до 2030 року, визнається, що повноваження митних органів України порівняно з іншими правоохоронними органами є значно обмеженими. При цьому, у контексті розбудови правоохоронної функції митних органів, прогнозується, що зосередження в митному органі всього спектру повноважень, починаючи від виявлення, у тому числі шляхом здійснення оперативно-розшукових заходів, продовжуючи документуванням та здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні, закінчуючи направленням матеріалів справи суду, дасть змогу ефективно протидіяти кримінальним правопорушенням, пов’язаним із незаконним переміщенням товарів [7].

Національна стратегія доходів України – це дорожня карта реформування митної системи, а також удосконалення процедур митного адміністрування, прийняття якої засвідчує наміри Уряду України щодо пошуку шляхів збільшення доходів бюджету на стійкій основі, покращення надходження податків шляхом закриття існуючих можливостей для ухилення від оподаткування, підвищення рівня дотримання законодавства та боротьби з тіньовою економікою.

Поширенню тіньової економіки сприяє, насамперед, відсутність належного контролю над тіньовою активністю з боку держави та надмірна забюрократизованість процедур переміщення товарів через кордон. Це негативно впливає на мотивацію законослухняних суб’єктів господарювання та знижує інвестиційну привабливість України. Серед пріоритетних варіантів подолання цього явища слід розглядати можливість спрощення умов ведення легального бізнесу (з тим, щоб він був конкурентним з тіньовим), а також посилення і невідворотність відповідальності за порушення встановленого порядку експортно-імпортних операцій. Доброчесним суб’єктам зовнішньоекономічної діяльності необхідно максимально лібералізувати вимоги до переміщення товарів через митний кордон, активно впроваджувати концепцію авторизованого оператора для підприємств які довели, що ведуть бізнес прозоро і з дотриманням законодавства, гарантувати убезпечення їх від недобросовісної конкуренції з боку шахраїв і контрабандистів. Що ж стосується останніх, то об’єднані зусилля правоохоронної системи мають виступати надійним щитом у захисті економічних інтересів країни та її митної безпеки.

Окреслені напрями цілком узгоджуються із європейськими концепціями формування партнерських відносин держави і бізнесу, у тому числі у сфері митної справи. Обравши курс євроінтеграції, Україна заявила про готовність інтегруватись до Європейської Спільноти, що включає і безпекові аспекти [8]. Гармонізація митного законодавства України до законодавства ЄС, як один з ключових кроків країни-кандидата на вступ до спільноти, серед іншого включає розбудову правоохоронної функції митних органів.

Після набрання чинності змін у кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві щодо криміналізації контрабанди товарів [9] в Україні повноваження щодо протидії контрабанді є практично у всіх правоохоронних органів, крім митних, які єдині, хто може безпосередньо виявити факти приховування товарів, предметів і речовин від митного контролю або переміщення поза митним контролем.

Натомість, митні адміністрації майже всіх європейських країн мають повноваження щодо кримінального переслідування та права на оперативно-розшукові дії, що значно підвищує ефективність боротьби з такими злочинами. Відповідно, без аналогічних повноважень митна служба нашої країни не може розраховувати на повноправне партнерство. Тут доречно звернути увагу на ряд міжнародних документів Всесвітньої митної організації, членом якої Україна є з 1992 року, якими надано рекомендації щодо формування інституційних спроможностей національних митних адміністрацій з включення до їх повноважень максимально широкого та уніфікованого спектру правоохоронних функцій.

Так, Резолюцію Ради митного співробітництва щодо важливості розвідки для підтримки правоохоронної діяльності митних органів (1992) [10], в якій відмічається, що розвідувальні дані є важливою зброєю для митних адміністрацій у боротьбі проти комерційного шахрайства та незаконного обігу наркотиків, які набувають дедалі більшого міжнародного характеру, пропонується удосконалювати обмін розвідданими на національному, регіональному та міжнародному рівнях для підвищення ефективності митних служб та забезпечення оптимального використання наявних ресурсів.

З урахуванням положень Найробійської конвенції (1977) та Рекомендацій Ради митного співробітництва про взаємну адміністративну допомогу (1953) та обмін і об'єднання інформації про митне шахрайство та незаконний обіг наркотиків (1967, 1971, 1975, 1985), країнам-членам ВМО рекомендовано забезпечити наявність необхідних адміністративних структур й відповідних процедур для активного збору інформації про всі типи шахрайства, включно з комерційним шахрайством і незаконним обігом наркотиків, а також прийняти законодавчі норми, які забезпечать можливість передачі такої розвідувальної інформації. У Резолюції наголошено на необхідності митним адміністраціям брати активну участь в обміні розвідданими як на національному, так і на регіональному рівнях і, таким чином, посилювати адміністративне та оперативне співробітництво.

Не менш значимою є і Резолюція комісії з питань політики Всесвітньої митної організації про роль митниці в контексті безпеки (Пунта-Кана 2015 р.) [11], у якій підкреслюється важлива роль митниці в безпеці кордонів завдяки забезпеченню контролю за переміщенням товарів, коштів, громадян і транспортних засобів та у вирішенні питань транскордонного співробітництва з протидії тероризму і його фінансуванню. Митні органи в усьому світі названі першою лінією захисту від багатьох насильницьких злочинців, екстремістських та терористичних організацій. Наголошено на тому, що діяльність митних адміністрацій забезпечує національне економічне процвітання (через справедливий і точний збір платежів), економічний розвиток (через сприяння торгівлі), громадське здоров'я та безпеку (через припинення незаконної торгівлі) та національну безпеку (через запобігання та виявлення контрабанди обмежених в обігу, заборонених і стратегічно важливих товарів). Всесвітня митна організація вважає необхідною тісну співпрацю на всіх рівнях між митними та іншими правоохоронними органами щодо обміну інформацією та проведення розслідувань з метою посилення безпеки кордону, а також закликає включити безпеку до повноважень і функцій національних митних органів з тим, щоб вони мали можливість брати активну участь у правоохоронних операціях.

Імплементація міжнародних стандартів має відбуватись поетапно та комплексно, тому наступним кроком після криміналізації контрабанди товарів має стати розширення правоохоронних повноважень митної служби. У зв'язку з цим, підтримуємо позицію міжнародного експерта з питань митних реформ Вітяніса Алішаускаса, що боротьба з контрабандою – це не внесення нової статті

в Кримінальний кодекс, а цілий комплекс заходів, та бачення, що Держмитслужба України повинна отримати право кримінального переслідування і оперативно-розшукової діяльності, як і в більшості країн ЄС, як можливість реально і ефективно боротись з контрабандою [12].

Урядом України визнається, що сьогодні повноваження національних митних органів порівняно з іншими правоохоронними органами є значно обмеженими (відсутня можливість негласного збору інформації, оперативного обміну інформацією, у тому числі з митними органами іноземних держав, тощо), що унеможливлює якісний збір доказів вчиненого правопорушення.

Поряд із змінами в кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві, які охоплюються поняттям криміналізація товарної контрабанди, планується забезпечити надання митним органам права здійснювати оперативно-розшукову діяльність та проводити досудове розслідування у справах про контрабанду товарів з метою посилення безпекової функції Держмитслужби шляхом її перетворення в правоохоронний орган відповідно до міжнародної практики, здійснення ефективної боротьби з недобросовісними суб'єктами ЗЕД, усунення дублювання правоохоронних функцій в митній сфері[7].

Міжнародне співробітництво та його розвиток також потребують вирішення ряду проблем, серед яких покращення безпекової, фіскальної та правоохоронної функцій Держмитслужби, підвищення ефективності митного контролю, зменшення переміщення через митний кордон заборонених предметів, налагодження обміну попередньою митною інформацією про товари та транспортні засоби для прискорення переміщення вантажів через кордон, перевірки законності зовнішньоекономічних операцій, митної вартості товарів, виявлення ризикових зовнішньоекономічних операцій та посилення заходів щодо боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил.

І тут цілком прогнозованим є те, що за умови набуття членства в Європейському Союзі на Україну покладатиметься завдання із захисту не лише власних митних інтересів, а й східних кордонів європейської спільноти в цілому. Послідовно доводячи необхідність надання митниці функцій оперативно-розшукової діяльності керівник Державної митної служби зауважує, що незважаючи на «прозорість» кордонів всередині європейського співтовариства, у країнах-учасницях митні органи відіграють ключову роль у реалізації захисної функції, направленої на виявлення факторів незаконного переміщення зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, боєприпасів, вибухових речовин, тобто на протидію так званій «класичній» контрабанді [6].

У листопаді 2023 року у своєму звіті Європейська комісія наголошувала на тому, що Україна має прийняти законодавство щодо криміналізації товарної контрабанди у великих розмірах та наростити адміністративний потенціал для його застосування. Також Європейською комісією зазначено, що отримання права оперативно-розшукової діяльності Держмитслужбою є необхідним для підвищення її ефективності. Також необхідним є надання митним органам повноважень на проведення слідчих дій у справах про контрабанду. Можливість виявляти протиправні діяння, пов'язані з контрабандою товарів, у тому числі з використанням оперативно-розшукових заходів, дасть змогу митним органам забезпечити оперативне та якісне розслідування кримінальних правопорушень та притягнення винних осіб до відповідальності. При цьому повноваження на здійснення ОРД сприятимуть виявленню не тільки безпосередніх виконавців, а й організаторів злочинів. Зосередження в митному органі всього спектру повноважень, починаючи від виявлення, у тому числі шляхом здійснення оперативно-розшукових заходів, продовжуючи документуванням та здійсненням досудового розслідування у кримінальному провадженні, закінчуючи направленням матеріалів справи суду, дасть змогу ефективно протидіяти кримінальним правопорушенням, пов'язаним з незаконним переміщенням товарів.

Перед Державною митної службою України сьогодні стоїть ряд викликів організаційного та функціонального характеру, а пріоритетні реформи, необхідні для вирішення виявлених проблем, стосуються підвищення безпекової функції Держмитслужби шляхом її перетворення в правоохоронний орган відповідно до міжнародної практики, посилення ефективності боротьби з недобросовісними суб'єктами ЗЕД, усунення дублювання правоохоронних функцій в митній сфері. Через зміцнення інституційних можливостей митних органів відбудеться і фактичне підвищення рівня захищеності митних інтересів України.

Планом реформування Держмитслужби, який базується на Національній стратегії доходів до 2030 року, передбачено у продовж 2024–2027 років надання митним органам права здійснювати оперативно-розшукову діяльність та проводити досудове розслідування у справах про контрабан-

ду товарів. Таке поєднання повноважень вивчалось фахівцями митної справи з огляду на Стандарт 12 Митних прототипів, який відносить слідчу і оперативно-розшукову діяльність до компетенції митних адміністрацій. За результатами ґрунтовних досліджень група науковців дійшла висновку, що з погляду інтересів митної безпеки, наділення митної служби одночасно оперативними і слідчими повноваженнями, покликане забезпечити цілісність та ефективність правоохоронної місії державної митної служби [13, с. 261].

До того ж, в Плані реформування Державної митної служби України на 2024–2030 роки, затвердженому наказом Держмитслужби України від 24.05.2024 № 686, передбачено у період до 2026 року розроблення законопроекту щодо внесення змін до чинного законодавства в частині надання права проводити оперативно-розшукової діяльності підрозділами, які згідно з компетенцією забезпечують у Держмитслужбі та її територіальних органах безпеку діяльності посадових осіб та працівників від протиправних посягань, пов'язаних із виконанням ними службових обов'язків, а також проведення заходів, спрямованих на практичну реалізацію таких повноважень[14].

Висновки. Окреслені урядом України перспективи реформ, необхідних для підвищення безпекової функції Держмитслужби шляхом її перетворення в правоохоронний орган відповідно до міжнародної практики, усунення дублювання правоохоронних функцій в митній сфер, у тому числі упродовж 2024–2027 років надання митним органам права здійснювати оперативно-розшукові діяльність та проводити досудове розслідування у справах про контрабанду товарів, є цілком реалістичними. Для їх втілення вже ведеться робота з підготовки проектів правових актів, які забезпечать нормативне підґрунтя нових повноважень митних органів України. Наступним кроком стане організаційне і кадрове забезпечення функціонування органів Державної митної служби.

Проблематика перерозподілу повноважень щодо оперативних та слідчих дій у справах про злочини, пов'язані із незаконним переміщенням предметів і товарів через кордон, між суб'єктами оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності потребуватиме додаткового комплексного вивчення. До таких дискусій, на нашу думку, доцільно залучити науковців в галузях митного, адміністративного, кримінально-процесуального, міжнародного права та практиків правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text.
2. Тимошенко А.В. Протидія контрабанді у забезпеченні економічної безпеки підприємств: дис. ... канд. екон. наук: 21.04.02. Київ, 2021. 231 с.
3. Самойленко Ю., Григорчук М. Економічна безпека України: правовий аспект. *Віче.* 2013. № 17. Вересень. URL: https://veche.kiev.ua/ journal/3838/.
4. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Про рекриміналізацію товарної контрабанди в контексті євроінтеграційних прагнень України. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*, 2021, вип. 3(95), 75–94.
5. Гетманцев Д. Основні виклики для української економіки на 2024 рік та пріоритети економічної політики і фінансової сфери. *Економічна правда* URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2024/03/6/710794/.
6. Звягінцев С. Навіщо митниці функції оперативно-розшукової діяльності і слідства? Економічна правда, 21 лютого 2024 року. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2024/02/21/710230/.
7. Національна стратегія доходів до 2030 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf.
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
9. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів: Закон України від 09.12.2023 № 3513-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3513-20#Text.
10. Резолюція Ради митного співробітництва щодо важливості розвідки для підтримки правоохоронної діяльності митних органів (червень 1992 р.).Сайт ВМО. URL: https://

www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/about-us/legal-instruments/resolutions/importance_of_intelligence.pdf?la=en.
11. Резолюція комісії з питань політики Всесвітньої митної організації про роль митниці в контексті безпеки (Пунта-Кана грудень 2015 р.). Сайт ВМО. URL: https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/about-us/legal-instruments/resolutions/resolution-of-the-wco-policy-commission-on-the-role-of-customs-in-the-security-context.pdf?la=en.
12. Вітяніс Алішаускас. Як криміналізувати контрабанду, не ущемлюючи інтересів бізнесу. Відтворено з: https://eu4pfm.com.ua/interviews/yak-krumilazuvatu-kontrabandu-ne-uzhemlyauchi-+interesiv-biznecu/?lang=uk.
13. Титор В., Заяц В., Кекіш І. Організаційно-структурне забезпечення оперативно-розшукової діяльності митних органів. *Світ фінансів.* 1(66), 2021. С. 249–263. URL: http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1432/1438.
14. План реформування Державної митної служби України на 2024–2030 роки, затверджений наказом Держмитслужби України від 24.05.2024 № 686. URL: https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti.

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.16

ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН У МЕЖАХ ЇХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Запотоцька О.В.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0000-0003-3390-4586

Пустовіт Ю.Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету;
ORCID: 0000-0003-1845-7044

Запотоцька О.В., Пустовіт Ю.Ю. Особливості характеристики земельних правовідносин у межах їх адміністративно-правового регулювання.

У статті авторами здійснена ґрунтовна характеристика адміністративно-правового регулювання у сфері земельних відносин. Ними охарактеризовано поняття «регулювання», «правове регулювання» та «земельні відносини». Обґрунтовано, що земельні відносини є одним із найбільших за обсягом масивів врегульованих нормами права суспільних відносин, до яких залучено абсолютну більшість як приватних, так і публічних суб'єктів права. Але завдяки розмаїттю таких суб'єктів та відмінностям у їх правовому статусі правове регулювання земельних відносин використовує методи, властиві як цивільному, так і адміністративному праву. Крім того, в межах земельного права наголошується на існуванні власного методу правового регулювання. Визначено, що «правове регулювання» можна вважати інститутом загального виду, який включає в себе специфічні характеристики, що породжують, адміністративно-правове регулювання. Сформульоване авторське визначення «адміністративно-правового регулювання» як виду галузевого правового регулювання, що ґрунтується на прямій дії норм адміністративного права і є адміністративно-правовим інструментом, який впливає на суспільні відносини, що виникають у сфері публічного управління. враховуючи особливості законодавчого визначення поняття «земельних відносин», для цілей наукового дослідження більш коректним є використання терміну «адміністративно-правове регулювання у сфері земельних правовідносин» на противагу терміну «адміністративно-правове регулювання земельних відносин». На нашу думку, під терміном «сфера земельних відносин» слід розуміти сукупність відносин, які, крім земельних, включають відносини, що виникають у зв'язку зі реалізацією владних повноважень органами публічної адміністрації щодо управління земельними ресурсами. Об'єктами цих відносин є земля, земельні ділянки, права на них, а також похідні від них блага та об'єкти. Під «адміністративно-правове регулювання у сфері земельних правовідносин» треба розуміти як різновид галузевого правового регулювання, що ґрунтується на прямій дії норм адміністративного, цивільного та земельного права і є правовим інструментом, який впливає на суспільні земельні правовідносини, що виникають у сфері публічного управління земельними справами.

Ключові слова: правові відносини, земельні правовідносини, регулювання, правове регулювання, адміністративно-правове регулювання, земля, адміністративно-правове регулювання земельними правовідносинами.

Zapototska O.V., Pustovit Yu.Yu. Peculiarities of characteristics of land legal relations within the limits of their administrative and legal regulation.

In the article, the authors made a thorough description of administrative and legal regulation in the field of land relations. They characterized the concepts of «regulation», «legal regulation» and «land relations». It is substantiated that land relations are one of the largest massifs of public relations regulated by legal norms, in which the absolute majority of both private and public legal entities are involved. But due to the diversity of such subjects and the differences in their legal status, the legal regulation of land relations uses methods characteristic of both civil and administrative law. In addition, within the limits of land law, the existence of its own method of legal regulation is emphasized. It was determined that «legal regulation» can be considered an institution of a general type, which includes specific characteristics that give rise to administrative and legal regulation. The formulated author's definition of «administrative-legal regulation» as a type of sectoral legal regulation, which is based on the direct effect of the norms of administrative law and is an administrative-legal instrument that affects social relations arising in the field of public administration. taking into account the peculiarities of the legislative definition of the concept of «land relations», for the purposes of scientific research it is more correct to use the term «administrative-legal regulation in the field of land relations» as opposed to the term «administrative-legal regulation of land relations». In our opinion, the term «sphere of land relations» should be understood as a set of relations, which, in addition to land relations, include relations arising in connection with the exercise of power by public administration bodies in relation to land management. The objects of these relations are land, land plots, rights to them, as well as goods and objects derived from them. «Administrative and legal regulation in the field of land legal relations» should be understood as a type of sectoral legal regulation, which is based on the direct effect of the norms of administrative, civil and land law and is a legal instrument that affects public land legal relations arising in the field of public land management affairs.

Key words: legal relations, land legal relations, regulation, legal regulation, administrative-legal regulation, land, administrative-legal regulation of land legal relations.

Постановка проблеми. Земельні правовідносини є одним із найбільших за масштабом масивів врегульованих нормами права суспільних відносин, до яких залучено абсолютну більшість як приватних, так і публічних суб'єктів права. Але завдяки розмаїттю таких суб'єктів та відмінностям у їх правовому статусі правове регулювання земельних відносин використовує методи, властиві як цивільному, так і адміністративному праву. Крім того, в межах земельного та адміністративного права наголошується на існуванні власного методу адміністративно-правового регулювання.

Теоретична основа визначення. Дослідженню адміністративно-правового регулювання земельних відносин присвячено досить багато робіт, зокрема таких вчених, як В.Б. Авер'янов, Є.О. Гладкова, В.Е. Залєвський, М.Р. Ковальський, В.В. Пахомов, М.В. Шульга, О.І. Невмержицький, Д.В. Бусуйок та інших. Теоретичні напрацювання та аналіз чинного законодавства з питань, які пов'язані з адміністративно-правовим регулюванням земельних правовідносин, є актуальними, особливо в умовах сьогодення. Це спонукало до аналізу чинного адміністративного та земельного законодавства України, а також теоретичних напрацювань О. Баїк, О. Біттера, І. Бухтіярової, В. Галунько, Ф. Заставного, І. Личенко, М. Махненка, В. Сіренка, О. Ткаченка, І. Пастуха, О. Стрельченко, які з сучасних позицій оцінюють стан адміністративно-правового захисту земельних відносин в умовах ринкової економіки. У відповідних роботах з позицій науки адміністративного права акцентується увага на тому, що значна частина відносин, які своїм предметом мають землю та пов'язані із землею явища, охоплюються саме адміністративним правом.

Метою статті є з'ясування сутності адміністративно-правового регулювання у сфері земельних правовідносин та визначення межі кола відносин, пов'язаних із землею та пов'язаними із землею явищами, для яких властиве адміністративно-правове регулювання.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи проблеми, які виникають під час адміністративно-правового регулювання у сфері земельних відносин, насамперед потрібно, на нашу думку, виходити вже з наявного натепер підґрунтя теоретико-правових уявлень щодо понять «регулювання», «правове регулювання» та «земельні відносини» взагалі.

Згідно з академічним тлумачним словником української мови термін «регулювати» означає впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкорювати щось відповідним правилам, певній системі [1, с. 480].

Сам термін є запозиченням з німецької мови; н. Regulieren «регулювати» та походить від пізньолатинського «Regulo» означає «регулюю, влаштовую; навчаю» [2, с. 45]. Словник іншомовних слів визначає термін «регулювати» як: 1) упорядковувати, вносити порядок, систему в якусь діяльність [3, с. 659].

Розуміємо, що регулювати, в широкому розумінні, можна будь яке явище, інститут тощо, який за їх природньою суттю можливо піддати регулюванню, тобто упорядкуванню у визначеному порядку з метою досягнення певної мети. Врегулюванню можуть підпадати різноманітні процеси, і таке врегулювання повинно відповідати певним правилам. Врегульовуватись вони можуть за правилами чи нормами визначеними в нормативних документах або на підставі «побутових» правил – соціальних норм. Регулювання будь чого не на основі правових норм, не належить до регулювання правового і не може бути частиною діяльності державних органів. У правовій державі будь яке регулювання містить елемент правового регулювання [4, с. 218].

У тлумачному словнику юридичних термінів «*правове регулювання»* визначається, як «форма регулювання суспільних відносин, яка забезпечує відповідність поведінки їхніх учасників вимогам і дозволам, що міститься у нормі права» [4, с. 218].

Тобто, явища, процеси, інститути, котрі підпадають під регулювання на основі правових норм держави, набувають змісту суспільних правовідносин. Основними рисами, які відрізняють правові норми від інших соціальних норм є те, що правові норми: виникають лише у правовій державі; приймаються державними органами у нормативно-визначеній процедурі; існує чітка взаємозалежна система прав та обов'язків; має формально визначений характер, тобто зовнішня форма виражена у документі; правові норм у державі формують чітку ієрархічну систему (досить специфічну, в якій основний закон є одночасно фундаментом, а також і вершиною змісту норми); регулюють чітко визначену сферу суспільних відносин; крім регулювання державної (національної) сфери суспільних відносин, регулюють і міжнаціональні (міжнародні); є обов'язковими для виконання суб'єктами незалежно від сприйняття чи розуміння ними змісту норми; реалізуються у чітко визначених формах (дотримання, виконання, використання, застосування); засновуються на визначених засадах; гарантуються державою, можливістю застосування засобів примусового впливу [5, с. 38].

Вивчаючи «правове регулювання» в межах загально-правової доктрини слід відмітити, що спираючись на наявні численні дослідження зазначеної категорії О. Зайчук та Н. Оніщенко вважають, що «в юридичній літературі сформувалося майже єдине розуміння правового регулювання як сукупності різноманітних форм та засобів юридичного впливу держави на поведінку учасників суспільних відносин, що здійснюються в інтересах всього суспільства або певного колективу чи особистості, з метою підпорядкувати поведінку окремих суб'єктів встановленому в суспільстві правопорядку» [6].

Вчена І. Шопіна вважає, що значна кількість трактувань правового регулювання породжує певні проблеми щодо його однозначності. Ці проблеми, як вважає дослідниця, полягають у тому, що: «самі визначення часто суперечать одне одному та мають не тільки теоретичний, а й прикладний характер: чисельні вимоги щодо «удосконалення системи правового регулювання» у певній галузі суспільних відносин можуть бути реалізовані лише за умови єдиного розуміння і нормо творцем, і право користувачем того змісту, який у дане поняття вкладається [7, с. 1055], саме ця проблематика спонукала дослідницю переформатовати на феномен «правового регулювання» і полягає в одночасній уніфікації змісту через багатогранність правового явища.

Загалом науковці у сфері права під поняттям правового регулювання здебільшого розуміють: 1) результативний вплив права на конкретні суспільні відносини з метою їх впорядкування [8, с. 256], гарантування [9, с. 208] закріплення [10, с. 31] охорони та розвитку [11, с. 404]; 2) спосіб упорядкування суспільних відносин, який зводиться до нормативного встановлення стандартів, меж належної та можливої поведінки [12, с. 12]; 3) систему дій та операцій, які здійснюються органами державної влади у встановлених процесуальних формах за допомогою певних методів та з використанням при цьому юридичних засобів, спрямованих на встановлення і реалізацію певних моделей суспільного розвитку [12, с. 22]; 4) цілеспрямовану дію на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів [10, с. 327], тощо.

І. Шопіна зазначає, що причина такого розмаїття визначень правового регулювання в теоретичних джерелах полягає в тому, що існує розмаїття підходів до праворозуміння. При цьому кожен з цих підходів має своє обґрунтування, свій понятійно-логічний апарат, і вибір між ними в

кінцевому підсумку залишається за дослідником, що визначається особливостями та завданнями конкретного дослідження. Виокремлюючи найбільш загальні закономірності кожного з підходів, феномен правового регулювання можна розглядати в таких аспектах

В інструментальному аспекті - виходячи з теорії природного права, згідно з якою правове регулювання - це частина (елемент) юридичного впливу держави на суспільні відносини за допомогою специфічних юридичних засобів (норм права, правовідносин, актів застосування права) з метою упорядкування, інтеграції, охорони та розвитку суспільних відносин.

В інституційному аспекті правове регулювання - це процес, за допомогою якого держава здійснює цілеспрямований правовий вплив на суспільні відносини. У нормативно-правовому аспекті правове регулювання – це впорядкування суспільних відносин за допомогою спеціальних юридичних інструментів, які включають правову інтеграцію, охорону, управління стабільністю та відновлення у разі порушень.

У діяльнісному аспекті правове регулювання – це діяльність держави, її органів і посадових осіб, а також уповноважених на те громадських організацій щодо встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм (правил) поведінки суб'єктів права їх реалізації в конкретних відносинах та застосування державного примусу до правопорушників з метою досягнення стабільного правопорядку в суспільстві [7, с. 1059]. Отож, «правове регулювання» можна вважати інститутом загального виду, який включає в себе специфічні характеристики, що породжують, адміністративно-правове регулювання.

Виходячи з наведеного вище визначення терміна, можна зробити висновок, що «адміністративно-правове регулювання» – це вид галузевого правового регулювання, що ґрунтується на прямій дії норм адміністративного права і є адміністративно-правовим інструментом, який впливає на суспільні відносини, що виникають у сфері публічного управління.

Досліджуючи проблематику адміністративно-правового регулювання земельних відносин в Україні потрібно відзначити, що земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею. Цією ж статтею визначено два елементи цих відносин, а саме: суб'єктів та об'єкти [13].

Суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади, а об'єктами – землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї). Як випливає із наведеного законодавчого визначення, об'єктами земельних відносин, які охоплюються терміном «земля», є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї). При цьому акцент у зазначених нормах Земельного Кодексу України робиться на цивільно-правовому аспекті правового регулювання через категорії, які утворюють добре відому тріаду правомочностей зі складу права власності, а саме володіння, користування та розпорядження певними об'єктами [14, с. 284].

Разом із тим, як стверджує В.В. Носик, у юридичному значенні земля (як основне національне багатство) – це розташована над надрами в межах державних кордонів частина земної поверхні з родючим шаром ґрунту, який використовується для виробництва у сільському господарстві абсолютної і додаткової вартості, що має розподілятися між сільським господарством, промисловістю і державою через приватну і суспільну форми власності за об'єктивним природним законом прогресивного економічного розвитку суспільства, що забезпечує збереження і підвищення родючості ґрунту, відновлення людської праці і розширене відтворення капіталу з метою забезпечення потреб та інтересів кожного громадянина і всього Українського народу [15]. Я стає помітним, що проблематика адміністративно-правового регулювання у сфері земельних правовідносин врегульовується нормами адміністративного, земельного та цивільного права.

Потрібно звернути увагу на власне предмет земельного права, яке врегульовує земельні відносини. При цьому у доктрині земельного права переважає думка стосовно того, що земельними вважаються відносини, які пов'язані з використанням, охороною та відтворенням земель [16].

На науковій доктрині фахівці земельного права визначено земельні правовідносини як предмет правового регулювання: 1) виникають щодо землі як об'єкта правового регулювання, суб'єктами яких виступають, з одного боку, органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування, а з іншого – фізичні особи, юридичні особи, територіальні громади, які володіють, користуються та розпоряджаються земельною ділянкою на відповідній правовій підставі; 2) спрямовані на раціональне та ефективне використання землі усіма суб'єктами земельних правовідносин; 3)

характеризуються поєднанням публічно-правових та приватноправових засад їх регулювання3. Такий підхід фактично узгоджує позиції щодо співвідношення предметів земельного, цивільного та адміністративного права в галузі земельних відносин [14, с. 284].

Як стає помітним земельні правовідносини можуть мати як адміністративно-правове регулювання так і цивільно-правове регулювання.

Власне для земельного права характерним є те, що в основі виділення відносин, що утворюють його предмет, знаходиться земля як об'єкт чи предмет таких відносин. На відміну від цього, для адміністративного права характерно розглядати відносини, що утворюють його предмет, через особливості змісту та суб'єктний склад, безвідносно до їх об'єкта. Тобто для адміністративного права ключовим є наявність серед учасників відносин суб'єкта владних повноважень і щоб їх зміст був пов'язаним із реалізацією цих владних повноважень [14, с. 284].

Земельний кодекс України характеризує компетенцію значної кількості суб'єктів публічної адміністрації у сфері земельних відносин, зокрема, Кабінету Міністрів України (ст. 13 ЗКУ), центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища (ст. 14 ЗКУ), центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища (ст. 14-1 ЗКУ), центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів (ст. 14-2 ЗКУ), центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері земельних відносин (ст. 15 ЗКУ), центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин (ст. 15-1 ЗКУ), центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі (ст. 15-2), Ради міністрів Автономної Республіки Крим (ст. 16 ЗКУ), місцевих державних адміністрацій (ст. 17 ЗКУ) [14, с. 284].

Аналіз наукової позиції дослідників щодо характеристики правових норм та сутності державного управління та адміністрування у адміністративно-правовій науці сформувалася тенденція сучасного тлумачення адміністрування у сфері земельних правовідносин.

Є.О. Гладкова під «земельними правовідносинами», які виникають з приводу права власності на землі та землекористування, становлять матеріально-правову основу земельних відносин та виражають їх статику і динаміку. Це сукупність уже набутих (легалізованих) правомочностей щодо конкретних земельних ділянок. Разом із тим, враховуючи соціальну та природничу важливість земель як предмета земельних відносин, до їх урегулювання залучається й публічна адміністрація, що виконує функцію гаранта законності, володіє монополією на розпорядження земельними ресурсами, впливом на правопорушників [17].

Висновок. Отож, враховуючи особливості законодавчого визначення поняття «земельних відносин», для цілей наукового дослідження більш коректним є використання терміну «адміністративно-правове регулювання у сфері земельних правовідносин» на противагу терміну «адміністративно-правове регулювання земельних відносин». На нашу думку, під терміном «сфера земельних відносин» слід розуміти сукупність відносин, які, крім земельних, включають відносини, що виникають у зв'язку зі реалізацією владних повноважень органами публічної адміністрації щодо управління земельними ресурсами. Об'єктами цих відносин є земля, земельні ділянки, права на них, а також похідні від них блага та об'єкти.

Під «адміністративно-правове регулювання у сфері земельних правовідносин» треба розуміти як різновид галузевого правового регулювання, що ґрунтується на прямій дії норм адміністративного, цивільного та земельного права і є правовим інструментом, який впливає на суспільні земельні правовідносини, що виникають у сфері публічного управління земельними справами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білодід І. Словник української мови в 11 томах. 8-ме вид. Київ: Наук. думка, 1977. Т. 8: Словник української мови. 480 с. URL: http://sum.in.ua/s/reghuljuvaty (дата звернення: 01.08.2023).
2. Коломієць В., Мельничук О. Етимологічний тлумачний словник української мови у семи томах. 5-те вид. Київ: Наук. думка, 2006. Т. 5: Етимологічний тлумачний словник украї-

ської мови. 705 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/Slovnuk/ etymolog_slovnyk_tom5.pdf (дата звернення: 02.08.2023).
3. Мельничук О. Словник іншомовних слів. Київ, 1974. 865 с. URL: https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2018/04/Мельничук-О.-ред.-Словник іншомовних-слів.pdf (дата звернення: 02.08.2023).
4. Гончаренко В., Андрушко П. Юридичні терміни : Тлумач. слов. Київ: Либідь, 2003. 320 с.
5. Гуцуляк О.А., Поняття адміністративно-правового регулювання діяльності дільничних офіцерів поліції в контексті забезпечення безпеки територіальних громад. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* № 3. 2023. С. 38–42
6. Зайчук О., Оніщенко Н. Теорія держави і права: академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. URL: http://www.ebk.net.ua/ Book/law/zaychuk_tdp/part3/1201.htm (дата звернення: 04.08.2023).
7. Шопіна І. Щодо концептуальних підходів до визначення поняття правового регулювання. *Форум права*. 2011. № 2. С. 1055–1061. URL: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/FP_index.htm_2011_2_173 (дата звернення: 02.08.2023).
8. Гусарєв С., Тихомиров О. Теорія держави та права: навч. посіб. Київ: Освіта України, 2017. 320 с.
9. Цвік М., Петришин О. Загальна теорія держави та права: підручник. Харків: Право, 2009. 584 с.
10. Мельник О. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 208 с.
11. Ткаченко В., Ручкін Є. Загальна теорія держави і права: підручник / ред.: М. Цвік, В. Ткаченко, О. Петришин. Харків: Право, 2002. 432 с.
12. Куракін О. Поняття і зміст нормативно-правового регулювання як юридичного явища. *Держава та регіони. Серія: право.* 2013. № 3(41). С. 10–15.
13. Земельний Кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4, ст. 27. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2768-14#Text.
14. Залєвський В.Е. Сфера земельних відносин як складова предмета адміністративно-правового регулювання. *Часопис Київського університету права.* 2019. № 4. С. 283–289.
15. Носік В.В. Право власності на землю українського народу: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 496 с.
16. Сенюта Л.Б. Система земельного права України як галузі права: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06 / Львівський національний університет ім. Івана Франка, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2019. С. 17.
17. Гладкова Є.О Адміністративно-правове регулювання земельних відносин в Україні: стан та перспективи розвитку. *Європейські перспективи.* 2014. № 6. С. 75.

УДК 351.79+ 641.8
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.17

ДОМЕДИЧНА ДОПОМОГА У СИСТЕМІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ З СУМІЖНИМИ КАТЕГОРІЯМИ

Зима О.Т.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
ORCID: 0000-0003-4937-871X

Бойко І.В.,
кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
ORCID: 0000-0003-3878-5985

Зима О.Т., Бойко І.В. Домедична допомога у системі охорони здоров'я та її співвідношення з суміжними категоріями.

Медична допомога є однією з базових категорій медичного права. Законодавство її тлумачить як діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямовану на профілактику, діагностику та лікування у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами. Вона зорієнтована на забезпечення реалізації конституційного права людини на охорону здоров'я. Однак охорона здоров'я в критичних ситуація може здійснюватися і шляхом надання інших видів допомоги: домедичної та невідкладної. Інтерес до останніх особливо зріс під час війни, коли невідкладні стани людини стали зустрічатись значно частіше, а кількість осіб, спроможних надавати медичну допомогу, скоротилась. На практиці виникають неоднозначні тлумачення категорії «домедична допомога» та суміжним із нею понять, а тому правове регулювання надання домедичної допомоги потребує вдосконалення. Термін «невідкладна допомога» не використовується законодавством, але його зміст у статті проаналізований, щоб охарактеризувати комплекс дій, спрямованих на подолання невідкладних станів, які надають люди, що не мають освіти, необхідної для здійснення медичної та домедичної допомога. Запропоновано три критерії для порівняння медичної, домедичної та невідкладної допомоги: 1) підстави (умови надання допомоги), 2) обсяг допомоги, яка надається, та 3) суб'єкти, уповноважені надавати медичну, домедичну та невідкладну допомогу. Завдяки цим критеріям, встановлено спільні риси у цих видах домедичної допомоги, а також відмінності між ними. Виявлено комплекс недоліків у правовому регулюванні надання домедичної допомоги, основні з яких пов'язані з проблемою встановлення кола осіб, які мають право та зобов'язані надавати домедичну допомогу. Поставлено питання правомірності здійснення медичних маніпуляцій щодо потерпілих, які перебувають у невідкладному стані, особами, які мають право надавати лише невідкладну допомогу.

Ключові слова: охорона здоров'я, медична допомога, домедична допомога, невідкладний стан.

Zima O.T., Boiko I.V. Pre-medical assistance in the health care system and its relationship with related categories.

Medical care is one of the basic categories of medical law. The legislation interprets it as the activity of professionally trained medical workers, aimed at prevention, diagnosis and treatment in connection with diseases, injuries, poisoning and pathological conditions, as well as in connection with pregnancy and childbirth. It is aimed at ensuring the implementation of the constitutional human right to health

care. However, health care in critical situations can be provided by providing other types of care: pre-medical and emergency. Interest in the latter especially increased during the war, when urgent human conditions began to occur much more often, and the number of people capable of providing medical assistance decreased. In practice, there are ambiguous interpretations of the category «pre-medical care» and concepts related to it, and therefore the legal regulation of the provision of pre-medical care needs improvement. The term «emergency care» is not used by legislation, but its content is analyzed in the article to characterize a set of actions aimed at overcoming emergency conditions, which are provided by people who do not have the education necessary to provide medical and paramedical care. Three criteria are proposed for comparing medical, pre-medical and emergency care: 1) the grounds (conditions for providing care), 2) the amount of care provided, and 3) entities authorized to provide medical, pre-medical and emergency care. Thanks to these criteria, common features in these types of pre-medical care, as well as differences between them, have been established. A complex of shortcomings in the legal regulation of providing pre-medical care was identified, the main of which are related to the problem of establishing the circle of persons who have the right and obligation to provide pre-medical care. The issue of the legality of carrying out medical manipulations on victims who are in an emergency condition by persons who have the right to provide only emergency aid is raised.

Key words: health care, medical care, pre-medical care, emergency.

Постановка проблеми. Основи законодавства України про охорону здоров'я (надалі – Основи) [1] є одним з перших законодавчих актів, прийнятих у незалежній Україні, який досі зберігає свою чинність. Для якісного врегулювання суспільних відносин у царині охорони здоров'я визначальну роль відіграє такий термін, як «медична допомога». В Основах він з'явився лише в 2012 р. і в подальшому його зміст законодавець неодноразово змінював та уточнював. Подібна ситуація зі структурою медичної допомоги - в різні часи її складовими виступали первинна, вторинна, спеціалізована, високоспеціалізована, екстрена, невідкладна, санітарно-курортна, паліативна, хоспісна, реабілітаційна, медико-санітарна, профілактична та інші види допомоги. Нині вчергове відбувається зміна внутрішньої будови медичної допомоги. У статті ми акцентуємо увагу переважно на встановленні відмінностей та розмежуванні медичної, домедичної та невідкладної допомоги, які спрямовані на охорону здоров'я людини.

На перший погляд, питання є досить простим та очевидним, особливо з огляду на існування легальних визначень двох перших понять, однак проблема значно складніша. Вона носить не суто теоретичний характер. Відсутність чіткого розуміння між цими категоріями призводить до ускладнення визначення обсягу обов'язків суб'єктів, які надають допомогу, підстав для їх відповідальності у разі невиконання обов'язків, обсягу прав осіб, яким допомога має бути надана, тощо.

Стан опрацювання теми. Різні аспекти медичної допомоги досліджені у наукових статтях Т. Балащук, В. Ковригіної, І. Сенюти, С. Стеценка, О. Соловйової та інших. В 2021 році була захищена дисертація Корнілової О.В. на тему «Медична допомога як вид соціального забезпечення» [2]. Разом з тим, проблемам домедичної допомоги приділено значно менше уваги. У навчальній літературі з окресленої проблематики переважно піднято питання медичних маніпуляцій та організаційних заходів. Єдиним виключенням є робота за загальною редакцією П. Волянського [3]. Щодо допомоги, яка передує домедичній, вона взагалі залишилась поза полем зору вчених-юристів.

Метою статті є окреслення спільних рис та відмінностей між медичною, домедичною та невідкладною допомогою, уточнення їх співвідношення та напрацювання пропозицій щодо внесення змін до законодавства, які б дозволили більш чітко розмежувати зміст цих видів медичної допомоги.

Викладення основного матеріалу. Медична, домедична та невідкладна[1] допомога мають спільну мету. Вона пов'язана з охороною здоров'я і може бути сформульована як збереження та відновлення здоров'я людини при максимальній індивідуальній тривалості її життя. Однак між видами допомоги багато відмінностей. Спробуємо виявити їх, порівнюючи ці категорії за трьома критеріями: (а) випадки (підстави) надання допомоги; (б) обсяг допомоги; (в) суб'єкт, що надає допомогу.

[1] Під терміном «невідкладна допомога» ми розуміємо комплекс дій, спрямованих на збереження життя людини, який застосовується до чи у разі неможливості надання медичної або домедичної допомоги.

Випадки (підстави) надання допомоги. Згідно з абз. 11 ч. 1 ст. 3 Основ медична допомога надається у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами. При чому цей перелік слід тлумачити досить розширено. Необхідно пам'ятати, що медична допомога охоплює не лише лікування і діагностику хвороб та патологічних станів, а й їх профілактику, запобігання їх виникненню. Профілактичні заходи можуть бути уніфікованими, мати загальний характер та поширюватися на всю країну (наприклад, профілактичні щеплення), а можуть бути вузькоспеціалізованими та спрямованими на специфічні потреби конкретної особи (такі заходи складають значну частину діяльності спортивного лікаря чи лікаря, який займається космічною медициною). З іншого боку, медична допомога охоплює низку сфер, які не пов'язані з подоланням чи запобіганням негативному стану здоров'я людини. До них можна віднести діяльність у сферах пластичної хірургії, сурогатного материнства, патронажної підтримки, вилученням органів для подальшої трансплантації, в тому числі у трупа, встановленням причин смерті тощо.

Зазначимо, що сформувати підстави надання медичної допомоги, які б охопили усі її складові, особливо нині, коли новітні технології та наукові відкриття відбуваються регулярно, неможливо. Однак, для уникнення різноманітних колізій, особливо у судовій практиці, було б доречно залишити перелік підстав надання медичної допомоги відкритим, завершити його сполучником «тощо» чи схожою морфологічною конструкцією.

Домедична та невідкладна допомога мають спільну підставу для надання - це виникнення у людини невідкладного стану. Визначення невідкладного стану наведено у п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону «Про екстрену медичну допомогу» [34], а також у абз. 18 ч. 1 ст. 3 Основ. Отже, невідкладний стан людини – це раптове погіршення фізичного або психічного здоров'я, яке становить пряму та невідворотну загрозу життю та здоров'ю людини або оточуючих її людей і виникає внаслідок хвороби, травми, отруєння або інших внутрішніх чи зовнішніх причин. Крім того, Постанова Кабінету Міністрів України № 1271 від 2020 р. [5] визначає основні види невідкладних станів, встановлює їх ознаки та умовно розподіляє на критичні (такі, що безпосередньо загрожують життю та потребують реанімаційних заходів) та екстрені (такі, що можуть призвести до різкого погіршення стану у разі затримки надання допомоги однак не загрожують смертю), а наказ МОЗ № 263 від 2021 р. [6] запроваджує детальну класифікацію невідкладних станів, яка покликана спростити їх подолання.

Окремо зазначимо, що виникнення невідкладного стану є підставою і для надання екстреної медичної допомоги (див. п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про екстрену медичну допомогу»). Таким чином, можна стверджувати, що підстави надання домедичної та невідкладної допомоги охоплюються підставами надання медичної допомоги і співпадають з підставою надання одного з її підвидів. Відповідно медична, домедична та невідкладна допомога не можуть бути розмежовані за такою ознакою як випадки (підстава) їх надання.

Під **обсягом допомоги** ми розуміємо сукупність медичних маніпуляцій та інших заходів, які можуть бути застосовані для досягнення мети допомоги у випадку виникнення підстав для її застосування.

Обсяг медичної допомоги є досить значним. Ми можемо навести лише методику його визначення. На першому етапі слід звернутись до номенклатури лікарських спеціальностей (нині їх в Україні 139) [7] і обрати одну з лікарських професій. На другому – до Довідника класифікаційних характеристик професій працівників охорони здоров'я, та встановити, які групи хвороб та патологічних станів є підставою для надання медичної допомоги лікарем цієї спеціалізації. Так, наприклад, дитячий гастроентеролог надає спеціалізовану медичну допомогу дітям, хворим на захворювання органів травлення (крім інфекційних та онкологічних) [8]. Після цього звернутись до реєстру медико-технологічних документів і віднайти у ньому галузеві стандарти та клінічні настанови, які використовуються при лікуванні конкретних захворювань (для згаданого вище дитячого гастроентеролога – дитячих хвороб шлунку). Згаданий реєстр розміщений на сайті Державного експертного центру МОЗ України і містить близько 200 стандартів та настанов, кожна з яких може об'єднувати в собі більше десятка клінічних протоколів та інших медико-технологічних документів. Кожен із таких протоколів передбачає перелік дій, обов'язкових та необов'язкових при лікуванні цієї хвороби. Через сукупність цієї інформації можна встановити офіційний обсяг медичних маніпуляцій, які застосовуються фахівцем однієї із 132 лікарських спеціальностей. Однак, неофіційний обсяг медичних маніпуляцій значно ширший. До нього слід додати дії, передбачені у 996 міжнародних клінічних протоколах компанії Duodecim Medical Publications Ltd,

які викладені англійською мовою і лише частково перекладені, але можуть застосовуватись в Україні, дії, що охоплюються методами, які не допущені до застосування, але перебувають на розгляді і можуть використовуватись за згодою тощо [9].

Підсумовуючи зазначимо, що обсяг надання медичної допомоги значний, нестабільний та не має чітких меж. Це створює передумови юридичних конфліктів щодо законності застосування/незастосування тих чи інших медичних маніпуляцій під час лікування, однак чітке встановлення обсягу медичної допомоги об'єктивно неможливе.

Обсяг домедичної допомоги можна визначити більш точно. Зазначимо, що він складається з організаційних заходів та невідкладних дій. Сутність організаційних заходів можна встановити, аналізуючи повноваження надавачів цього виду допомоги, особливості їх статусу та мету діяльності. Ці заходи слід тлумачи як такі, що спрямовані на забезпечення надання медичної допомоги. До них віднесемо обмеження доступу сторонніх на територію, де перебуває потерпілий, виклик бригади екстреної медичної допомоги, залучення інших осіб, що мають право надавати медичну допомогу, доставлення постраждалого до закладу охорони здоров'я, встановлення контактів з близькими постраждалого тощо.

Щодо невідкладних дій, то хоча цей термін не розтлумачено у чинному законодавстві, однак його можна ідентифікувати, завдяки Наказу МОЗ № 441 від 9.03.22 р. [10], яким затверджено 29 порядків надання домедичної допомоги при різних невідкладних станах. За своєю природою порядки є медико-технологічними документами, хоча і не включені до їх реєстру. Вони визначають механізм, уніфікують систему надання домедичної допомоги. У більшості з них пункт 4 називається «Послідовність дій при наданні домедичної допомоги постраждалим при підозрі на….», тому вважаємо логічним припустити, що саме дії, викладені у цьому пункті і слід вважати невідкладними. Частина з них носить суто медичний характер, є медичними маніпуляціями і цілком ідентична тим, які передбачені новим клінічним протоколом «Екстрена медична допомога: догоспітальний етап» [11].

Таким чином, обсяг домедичної допомоги складається з двох елементів: (а) невідкладних дій, визначених порядками надання домедичної допомоги, частина з яких є ідентичними тим, що здійснюються при наданні екстреної медичної допомоги; (б) організаційних заходів, спрямованих на забезпечення надання потерпілому медичної допомоги. Перелік цих заходів залежить від правового статусу та повноважень суб'єкта, що їх надає.

Визначення обсягу невідкладної допомоги викликає серйозні питання. У ч. 3 ст. 3 Закону «Про екстрену медичну допомогу» перелічено дії, які слід вчинити непідготованій особі при виявленні людини у невідкладному стані. До них належать наступні: 1) негайно здійснити виклик екстреної медичної допомоги; 2) повідомити працівників найближчого закладу охорони здоров'я про людину у невідкладному стані; 3) повідомити про людину у невідкладному стані особу, яка зобов'язана надавати домедичну допомогу та знаходиться поблизу місця події; 4) за можливості, надати потерпілому необхідну допомогу; 5) доставити потерпілого до закладу охорони здоров'я власним транспортним засобом; 6) за можливості, забезпечити доставлення людини до закладу охорони здоров'я іншим чином.

П'ять із шести дій спрямовані на забезпечення надання в подальшому потерпілому медичної чи домедичної допомоги. Однак, дія за номером чотири, яка передбачає надання необхідної допомоги, випадає із загалу. Жодна вказівка, яка б дозволила розтлумачити термін «необхідна допомога», відсутня. Тому наведемо усі, на наш погляд, можливі варіанти його тлумачення. По-перше, вчинення дій, які не можуть заподіяти шкоду потерпілому, але сприятимуть подоланню невідкладного стану (залишитись поруч до прибуття бригади екстреної медичної допомоги, вкрити від дощу, більш зручно розмістити тощо). По-друге, вчинення дії та заходів, аналогічних тим, що здійснюються при наданні домедичної допомоги, за винятком медичних маніпуляцій, які потребують відповідної підготовки. По-третє, вчинення усіх дій та заходів, що вчиняються при наданні домедичної допомоги. Третій варіант видається слушним та очевидним, однак тоді втрачає сенс розмежування домедичної і невідкладної допомоги. Ідея обмеження надання медичної допомоги чітко прослідковується в низці приписів Закону України «Про екстрену медичну допомогу». Вона базується на ч. 1 ст. 42 Основ, згідно з якою застосування методів лікування, пов'язаних із впливом на організм людини, допускається лише в тому разі, коли воно не може завдати шкоди здоров'ю пацієнта. Відповідно, застосування методів лікування, здійснення медичних маніпуляцій непідготованою особою може завдати більше шкоди, аніж користі.

Таким чином, обсяг невідкладної допомоги визначений ч. 3 та 4 ст. 4 Законом України «Про екстрену медичну допомогу», однак чітко його встановити не можна. Йдеться про невизначеність однієї з його складових - надання необхідної допомоги. Цей термін потребує уточнення або офіційного роз'яснення.

Отже, обсяги медичної, домедичної та невідкладної допомоги істотно різняться, сутнісно скорочуючись від початку переліку. Вони частково співпадають один з одним, але жоден не охоплює інший повністю.

Щодо суб'єктів, то надання медичної допомоги здійснюється виключно медичними працівниками. Останні мають відповідати трьом ознакам: (а) отримати фахову передвищу або вищу медичну освіту; (б) належним чином підвищувати кваліфікацію через інтернатуру, атестацію тощо; (в) не втратити права на зайняття медичною практикою. Відмітимо, що законодавець не пов'язує можливість надання медичної допомоги з перебуванням у трудових відносинах із медичним закладом.

Суб'єкт надання домедичної допомоги характеризується трьома ознаками: (а) відповідно до закону зобов'язаний надавати домедичну допомогу; (б) за своїми службовими обов'язками повинен володіти основними практичними навичками з надання такої допомоги; (в) не має медичної освіти.

Розберемо кожну з ознак окремо. Згідно з ч. 2 ст. 12 закону «Про екстрену медичну допомогу» особами, які зобов'язані надавати домедичну допомогу, є: (а) рятувальники аварійно-рятувальних служб; (б) працівники державної пожежної охорони; (в) поліцейські; (г) фармацевтичні працівники; (д) провідники пасажирських вагонів; (е) бортпровідники; (є) інші особи. До цього переліку можна додати працівників гірничо-рятувальної служби, державного морського рятувально-координаційного центру тощо. Вважаємо за доцільне закріпити у законі вичерпний перелік осіб, зобов'язаних надавати домедичну допомогу. Це допоможе уникнути плутанини на практиці, яка існує нині. Наведемо її приклади.

У ст. 34 Закону України «Про автомобільний транспорт» вказано, що до обов'язків перевізника належить «проведення періодичного навчання водіїв методам надання домедичної допомоги потерпілим від дорожньо-транспортних пригод» [12]. Проте, серед обов'язків водія (ст. 40 – для пасажирських перевезень та ст. 49 – для вантажних перевезень) надання домедичної допомоги відсутнє. Постає питання – навіщо готувати водія до надання допомоги, якщо він не має права її надавати. На останнє вказує і наступна обставина. З 2014 року в Україні діяв Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при дорожньо-транспортних пригодах, що опосередковано вказувало на обов'язок надавати таку допомогу [13]. Але у 2022 році Наказ МОЗ України № 441 [10] запровадив нову систему порядків реагування на невідкладні стани, серед яких порядок надання допомоги при ДТП відсутній.

Ще складніша ситуація з фармацевтами. Стаття 12 Закону України «Про екстрену медичну допомогу» передбачає, що вони зобов'язані надавати домедичну допомогу. Разом із тим, п. б ч. 1 ст. 78 Основ визначає, що медичні, фармацевтичні працівники та фахівці з реабілітації зобов'язані безоплатно надавати відповідну невідкладну медичну допомогу громадянам у разі нещасного випадку та в інших екстремальних ситуаціях. Постає питання – який з цих приписів слід використовувати, особливо якщо визначити, яка з норм є спеціальною, складно.

Друга ознака вказує на те, що суб'єкт повинен володіти основними практичними навичками з надання домедичної допомоги. Термін «повинен» вкрай невдалий. Він вказує на обов'язок, але залишає поза увагою рівень його виконання. На практиці усе заплутано. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 1115 від 21.11.2012 р. [14] направлення зобов'язаних осіб для проходження підготовки з надання домедичної здійснюється протягом трьох місяців з моменту призначення на посаду. При чому це бажаний результат. Така підготовка є платною і фінансується за рахунок державного бюджету. Не занурюючись у цю проблему (див. Постанову Кабінету Міністрів України № 1078 за 2017 р. [15]), відзначимо, що цілком ймовірною є ситуація, коли поліцейський чи рятувальник через брак фінансування не зможе пройти необхідну підготовку і за рік чи два з моменту призначення на посаду. Крім того, навчання з домедичної допомоги закінчується тестовим контролем та практичним іспитом, за результатами яких приймається рішення (позитивне чи негативне) та видається посвідчення встановленого зразку. Це посвідчення є строковим і діє п'ять років, після чого необхідно підтвердити кваліфікацію. Тобто, можливою є ситуація, коли фахівець, зобов'язаний надавати домедичну допомогу, не володітиме необхідними

навичками, оскільки: (а) не встиг пройти навчання; (б) не пройшов перекваліфікації; (в) пройшов навчання та не склав іспити.

Наступна складова другої ознаки – суб'єкт повинен володіти основними практичними навичками з надання домедичної допомоги. Підготовка з домедичної допомогу здійснюється за трирівневою програмою, розробленою з урахуванням основних вимог міжнародних програм: «Основи підтримки життя», «Перший на місці події», «Професійна підтримка життя» [16]. Кожен з рівнів займає відповідно 8, 40, 120 навчальних годин. Зрозуміло, що обсяг практичних навичок, який можна опанувати за 120 годин, значно перевищує той, який можна опанувати за 8. Але який із них є основним?

Зазначимо, що обсяг надання домедичної допомоги, які надаються під час ведення бойових дій та підготовки сил безпеки і сил оборони, за призначенням у тактичних умовах жодним чином не кореспондується з трьохрівненвою програмою МОЗ України. Для військових запроваджена власна структура підготовки до надання домедичної допомоги. Виокремлюється домедична допомога, навичками надання якої мають володіти всі військові, та розширена домедична допомога, яка поділяється на базовий, середній та вищий рівні [17]. Порядок проведення підготовки військових фактично не визначений. Вигляд та термін дії рішення, яке надає право надавати домедичну допомогу, не встановлені.

Щодо фармацевтичних працівників, які віднесені до суб'єктів надання домедичної допомоги, то законодавець не передбачає навчання їх навичкам домедичної допомоги взагалі. В кваліфікаційних вимогах, які висуваються до осіб, що займають посаду фармацевта передбачено, що вони повинні знати лише «принципи надання домедичної допомоги».

Ще складніша ситуація з особами, які мають медичну освіту, але втратили право займатись медичною практикою. Вони не можуть надавати медичну допомогу, оскільки не є медичними працівниками, але не можуть надавати і домедичну допомогу, оскільки особам з медичною освітою це заборонено.

У підсумку зазначимо, що проблема суб'єктів надання домедичної допомоги абсолютно заплутана. Законодавство з цього приводу потребує не просто внесення окремих змін, а ґрунтовного переосмислення. Принаймні, слід визначитись, хто конкретно зобов'язаний надавати домедичну допомогу, в яких випадках і на який обсяг такої допомоги може розраховувати потерпілий.

Щодо суб'єктів надання невідкладної допомоги, то ними можуть бути будь-які особи, які не мають права надавати медичну допомогу та не зобов'язані надавати домедичну допомогу.

Висновки. Охорона здоров'я може здійснюватися шляхом надання людині медичної, домедичної та невідкладної допомоги (останній термін умовний). Медична допомога застосовується, коли необхідно запобігти, встановити та усунути загрози здоров'ю у формі хвороб, патологічних станів, травм тощо. Можливі й інші підстави надання медичної допомоги. Домедична та невідкладна допомога застосовуються лишу у випадку, коли особа перебуває у невідкладному стані. Обсяг медичної допомоги складає надзвичайно широке коло медичних маніпуляцій, чіткі межі якого встановити неможливо. Домедична допомога передбачає здійснення простих медичних маніпуляцій та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення надання постраждалому медичної допомоги. Необхідна допомога також зорієнтована на забезпечення надання постраждалому медичної допомоги, однак законодавець не визначився з питанням, чи може громадянин здійснювати медичні маніпуляції з потерпілим, який перебуває у невідкладному стані, чи не будуть такі дії розцінені як протиправні. Існуючі норми законодавства можна тлумачити по-різному. Щодо суб'єктів, які надають медичну допомогу, то ними можуть бути виключно медичні працівники. Невідкладну допомогу можуть надавати громадяни та інші особи, які не є медичними працівниками та працівниками, зобов'язаними надавати домедичну допомогу. Разом з тим, коло осіб, які надають домедичну допомогу, законом не встановлено. Норма, закріплена у ст. 12 Закону «Про екстрену медичну допомогу», містить низку внутрішніх протирічь, не узгоджується з іншими положеннями законодавства. Як наслідок, довільно тлумачиться органами виконавчої влади під час розробки підзаконних актів, які визначають суб'єктний склад надавачів домедичної допомоги та регулюють пов'язані з цим питання. Загалом, існуючий підхід до домедичної допомоги в Україні потребує серйозного переосмислення та розробки юридичних конструкцій, які б відповідали сучасним вимогам суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text.
2. Корнілова О.В. Медична допомога як вид соціального забезпечення: дис. на здобуття ступеня д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». Одеса, 2021. 262 с.
3. Домедична допомога на місці події: практичний посібник / П.Б. Волянський, А.М. Гринзовський, С.О. Гур'єв та ін.; за заг. ред. д. н. держ. упр., професора П.Б. Волянського та д. мед. н., професора С.О. Гур'єва. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 224 с.
4. Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 5.07.2012 р. № 5081-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#n22.
5. Про норматив прибуття бригад екстреної (швидкої) медичної допомоги на місце події: Пост. КМ України від 16.12.2020 р. № 1271. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1271-2020-%D0%BF#Text.
6. Про затвердження Переліку причин звернень та скарг про необхідність надання екстреної медичної допомоги: наказ МОЗ України від 16.02.2021 р. № 263. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0263282-21#Text.
7. Деякі питання безперервного професійного розвитку лікарів: наказ МОЗ України від 22.02.2019 р. № 446. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/z0294-19#Text.
8. Про впровадження випуску Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я»: наказ МОЗ України від 29.03.2002 № 117. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0117282-02#Text.
9. Сайт Державного експертного центру Міністерства охорони здоров'я України. Розділ «Галузеві стандарти та клінічні настанови». URL: https://www.dec.gov.ua/cat_mtd/galuzevi-standarti-ta-klinichni-nastanovi/.
10. Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах: наказ МОЗ України від 09.03.2022 р. № 441. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0356-22#Text.
11. Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги: наказ МОЗ України від 05.06.2019 р. № 1269. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1269282-19#Text.
12. Про автомобільний транспорт: Закон України від 5.04.2011 р. № 2344-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text.
13. Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах: наказ МОЗ України від 16.06.2012 р. № 398. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-14#n31.
14. Про затвердження Порядку підготовки та підвищення кваліфікації осіб, які зобов'язані надавати домедичну допомогу: Пост. КМ України від 21.11.2012 р. № 1115. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115-2012-% D0%BF#top.
15. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підготовки та підвищення кваліфікації осіб з надання домедичної допомоги: Пост. КМ України від 27.12.2017 р. № 1078. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1078-2017-%D0%BF#Text.
16. Про удосконалення підготовки з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти: наказ МОЗ України від 04.08.202 р. № 1627. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1627282-21#Text.
17. Про затвердження Обсягів надання домедичної допомоги, які надаються під час ведення бойових дій та підготовки сил безпеки і сил оборони за призначенням у тактичних умовах: наказ Міністра оборони України від 29.06.2024 р. № 436. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0984-24#top.

УДК 328.184:354
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.18

АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГЕНТІВ ВПЛИВУ ЯК ОДНОГО З МЕТОДІВ ПРИХОВАНОГО ЛОБІЮВАННЯ

Калетнік В.В.,
аспірант кафедри конституційного і адміністративного права, Національний авіаційний університет

Калетнік В.В. Аналіз національного законодавства в контексті протидії діяльності агентів впливу як одного з методів прихованого лобіювання.

В рамках статті проаналізовано спроби нормативно-правового врегулювання лобістської діяльності в Україні з моменту здобуття нею незалежності й до лютого 2024 року.

Розкрито переваги та ризики, які можуть очікувати бізнес та організації громадянського суспільства з введенням в дію Закону України «Про лобіювання».

До переваг автором віднесено: прозорість діяльності та фінансування лобістських організацій; реєстрація лобістів у відкритому реєстрі; звітування про роботу; контроль та моніторинг діяльності з боку окремого державного органу.

До ризиків віднесено: розмитість поняття «лобіювання» та звуження його сфери лише щодо просування змін законодавства; не чітка відмежованість професійної, оплачуваної діяльності з лобіювання інтересів клієнтів від роботи громадських організацій; невдала спроба виведення діяльності громадських організацій з-під дії закону; відкритість питання, що не являється лобіюванням; не зазначено, яке ж лобіювання зрештою вважатиметься «доброчесним»; надмірна концентрація повноважень контрольного органу.

Зауважено, що законодавче врегулювання лобістської діяльності із запровадженням обмежень для фізичних та юридичних осіб держави, що здійснює збройну агресію проти України виступає одним із механізмів протидії деструктивному зовнішньому впливу.

Зазначено, що регулювання різних аспектів лобістської діяльності, крім спеціального закону, фактично, здійснюється низкою інших нормативно-правових актів, що в цілому забезпечують функціонування інституту лобізму в Україні.

Визначено потреби удосконалення Закону України «Про лобіювання» в аспектах: чіткості понятійного апарату; розмежування лобістської діяльності та участі громадськості в прийнятті рішень органів публічної влади; відповідальності лобістів; визначення прав та обов'язків об'єктів лобіювання; контрольної діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції тощо.

Підкреслено, що організаційні форми роботи агентів впливу, а також їх статус роблять практично неможливим створення надійної системи протидії їх діяльності і прийняття Закону України «Про лобіювання» не вирішує всіх питань.

Наприкінці автором визначено напрями підвищення ефективності механізмом протидії деструктивному зовнішньому впливу шляхом запровадження в Україні міжнародної практики щодо забезпечення прозорої діяльності громадських об'єднань з іноземною підтримкою (фінансуванням), а також запровадження додаткові категорії осіб, яким забороняється обіймати посади, пов'язані із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування.

Наголошено на тому, що найбільш прийнятним способом імплементації такого механізму є прийняття закону «Про протидію зовнішньому впливу» з наданням таким особам та організаціям в Україні відповідного юридичного статусу.

Ключові слова: лобістська діяльність, лобіювання, зовнішній вплив, агенти впливу.

Kaletnik V.V. Analysis of national legislation in the context of counteracting the activities of agents of influence as one of the methods of covert lobbying.

Within the framework of the article, attempts to regulate lobbying activities in Ukraine from the moment of its independence until February 2024 are analyzed.

The advantages and risks that business and civil society organizations can expect with the implementation of the Law of Ukraine «On Lobbying» are disclosed.

It was noted that the legislative regulation of lobbying activities with the introduction of restrictions for individuals and legal entities of the state carrying out armed aggression against Ukraine acts as one of the mechanisms for countering destructive external influence.

It is noted that the regulation of various aspects of lobbying activity, in addition to a special law, is actually carried out by a number of other normative legal acts that generally ensure the functioning of the institution of lobbying in Ukraine.

The needs for improvement of the Law of Ukraine «On Lobbying» have been identified in the aspects of: clarity of the conceptual apparatus; distinguishing between lobbying activities and public participation in decision-making by public authorities; responsibility of lobbyists; definition of the rights and obligations of lobbying objects; control activities of the National Agency for the Prevention of Corruption, etc.

It is emphasized that the organizational forms of work of agents of influence, as well as their status, make it practically impossible to create a reliable system for countering their activities, and the adoption of the Law of Ukraine «On Lobbying» does not solve all issues.

The author identified directions for increasing the effectiveness of the mechanism for countering destructive external influence by introducing international practice in Ukraine to ensure the transparent activity of public associations with foreign support (financing), as well as introducing additional categories of persons who are prohibited from holding positions related to the performance of functions state or local government.

It was emphasized that the most acceptable way of implementing such a mechanism is the adoption of the law «On Combating External Influence» with the granting of the appropriate legal status to such persons and organizations in Ukraine.

Key words: lobbying activity, lobbying, external influence, agents of influence.

Постановка проблеми. За роки незалежності України було здійснено чимало спроб унормувати лобізм – як в цілому, так і деякі його окремі складові. На жаль, всі законопроєкти, що надходили до Верховної Ради України були зупинені на тому чи іншому етапі проходження. Ситуацію змінила лише широкомасштабна агресія російської федерації проти України з одного боку та євроінтеграційні процеси з іншого, змусивши науковців та законодавців повернутися до унормування даного питання.

Нині на порядку денному стоїть адаптація національного законодавства до європейського правового простору в тому числі врегулювання лобістської діяльності (одна з вимог Європейського Союзу для подальшої євроінтеграції), як частини антиолігархічного плану дій. Запровадження законодавчого регулювання лобістської діяльності – важлива гарантія усунення негативних наслідків, притаманних лобізму, і забезпечення дотримання основоположних принципів прозорості і відповідальності під час лобіювання в демократичній державі.

Актуалізує проблему дослідження лобізму, насамперед, сама об'єктивна необхідність у ньому. Досвід України у засвідчив, що держава-ініціатор агресії використовує широкий арсенал можливих інструментів та механізмів для досягнення своїх стратегічних цілей, залучаючи всі можливі ресурси, зокрема корупційну складову і ресурси агентів впливу, як одного з методів прихованого лобіювання.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематиці дослідження лобізму в цілому та окремих особливостей цього явища зокрема присвячували свою увагу ряд вітчизняних та зарубіжних вчених. Підґрунтям для даного дослідження стали окремі ідеї та напрацювання В. Головка, В. Горбуліна, Е. Гугніна, О. Гросфельда, Д. Дубова, А. Євгенієвої, М. Лендьєла, Р. Мацкевича, В. Нестеровича, А. Онупрієнко, О. Порфировича, Є. Тихомирової, В. Федоренка та інших дослідників.

Однак, комплексного дослідження еволюції спроб законотворчого врегулювання лобізму саме як одного з механізмів протидії діяльності агентів впливу у вітчизняній науковій думці ще не проводилось.

Метою статті є аналіз вітчизняних законотворчих ініціатив, спрямованих на врегулювання лобістської діяльності як одного з механізмів протидії деструктивній діяльності агентів впливу.

Виклад основного матеріалу. З моменту проголошення незалежності Україною й до сьогодення, у науковій громаді ведуться гострі дискусії стосовно необхідності врегулювання лобізму в країні. Лобізм, як складний соціально-політичний феномен, потребує не лише теоретичного вивчення, але й уваги з боку законодавців. Висока суспільна значущість лобізму обумовлена, передусім, природою цього явища, яке можна вважати водночас і одним з механізмів демократії, і дієвим важелем впливу на органи державної влади з боку найбільш активної, ініціативної частини населення, і ефективним інструментом протидії корупції, і дієвим засобом протидії деструктивній діяльності агентів впливу.

Варто зазначити, що загальною основою лобістської діяльності як цивілізованої прозорої практики є ст. 34, 36, 38–40 Конституції України [1]. Викладені в них положення створили належне підґрунтя для формування чіткої та дієвої моделі нормативно-правового забезпечення лобізму. В напрямку такого формування вітчизняна законотворчість пройшла довгий і складний шлях.

Перші спроби законодавчо врегулювати лобістську діяльність в Україні сягають ще 1999 року. З того часу законодавці неодноразово намагалися врегулювати лобістську діяльність розробивши для цього чимало проєктів нормативно-правових актів. На жаль, більшість з таких законопроєктів залишилися на папері, навіть не потрапивши на розгляд до комітетів Верховної Ради України. Інші ж, які потрапили на розгляд, були відхилені на наступних етапах проходження.

Так, у квітні 1999 році було зареєстровано та подано до Верховної ради України два законопроєкти «Про діяльність лобістів у Верховній Раді України» (від 13 квітня 1999 року № 3188) та «Про правовий статус груп об'єднаних спільними інтересами (лобістських груп) у Верховній Раді України» (від 3 листопада 1999 року № 3188-1). Обидва законопроєкти були піддані досить жорсткій критиці з боку законодавців та суспільства як такі, що мають декларативний характер, тому не розглядалися на засіданнях парламенту. Продовженням зусиль у напрямку законодавчого врегулювання лобізму став законопроєкт «Про діяльність лобістів у Верховній Раді України» (від 9 листопада 2005 року № 8429), що характеризувався недостатньою практичною спрямованістю, внаслідок чого він був відхилений парламентом [2, с. 132]. У квітні 2009 року Кабінет Міністрів України ухвалив Розпорядження «Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів» (від 22 квітня 2009 року № 448-р), але після зміни уряду в 2010 році розгляд даного проєкту закону визнано було політично недоцільним [3, с. 40–42]. Спільним недоліками зазначених ініціатив були намагання врегулювати різні аспекти окремих вузькоспеціалізованих напрямів лобістської діяльності незважаючи на відсутність законодавчої бази яка б регулювала лобізм в цілому, а також слабка орієнтація на реальні потреби практики [4, с. 104].

На цьому законодавці не зупинилися і вже у жовтні 2010 року подали на розгляд відповідних комітетів Верховної Ради України законопроєкт «Про регулювання лобістської діяльності в Україні» (від 20 жовтня 2010 року № 7269), проте він отримав негативний відгук Головного науково-експертного управління Верховної Ради України та в підсумку так і не був розглянутий на засіданні парламенту.

Поновлення уваги до відповідних питань відбулося в контексті Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2014 р., оскільки ст. 444 цього документу містила положення про сприяння процесу інституційної розбудови та консолідації організацій громадянського суспільства, у тому числі, лобістській діяльності [5]. Як наслідок, у вересні-жовтні 2016 року до Верховної Ради України були подані два законопроєкти «Про лобізм» (від 20 вересня 2016 року № 5144) та «Про лобіювання» (5 жовтня 2016 року № 5144-1). В цілому дані законопроєкти вважалися досить виваженими, які містили ряд визначень, унормовували принципи лобізму, допустимі методи лобістської діяльності та процедуру набуття і припинення права на лобізм суб'єктами такої діяльності. Проте, після року процедури розгляду законопроєкти, були відкликані ініціаторами. Спільним принциповим недоліком всіх зазначених законопроєктів можна вважати нечітке відокремлення лобізму як професійної оплачуваної діяльності від механізмів участі громадськості в прийнятті рішень органами публічної влади [4, с. 105].

Законодавці не полишали спроб врегулювання лобізму в України і вже у вересні 2017 року у Верховній Раді України було зареєстровано черговий проєкт закону «Про забезпечення прозо-

рості та законності комунікації з суб'єктами владних повноважень» (від 20 вересня 2017 року № 7129). Однак, навіть поверхневий аналіз даного законопроєкту засвідчив його суттєву обмеженість, а подекуди і суперечливість щодо заборони суб'єктам лобістської діяльності займатися іншим видом діяльності, окрім лобіювання, а також щодо мінімального часу «спілкування» суб'єкта владних повноважень (15 годин на місяць) з суб'єктами лобіювання. У серпні 2019 року законопроєкт було відкликано.

У 2020 році законодавці знову повернулися до вирішення питання врегулювання лобізму в Україні. Так, лише протягом лютого-березня 2020 року народні депутати зареєстрували чотири альтернативних законопроєкти про лобізм: «Про державну реєстрацію суб'єктів лобіювання та здійснення лобіювання в Україні» (від 11 лютого 2020 року № 3059); № 3059-1 «Про лобізм» (від 28 лютого 2020 року № 3059-1); «Про правове та прозоре регулювання діяльності з лобіювання» (від 2 березня 2020 року № 3059-2); «Про лобістську діяльність» (від 3 березня 2020 року № 3059-3). В них автори дещо по-різному підходять до сфер застосування чи незастосування цього закону, але загалом на рівні ідей зареєстровані законопроєкти про лобізм були однакові. Комітет Верховної Ради з питань правової політики відхилив три з чотирьох законопроєктів, законопроєкт № 3059 після певних корегувань залишився на опрацюванні в парламентських комітетах, але на початку 2024 року був відхилений на сесійному засіданні Верховної Ради України. Також, Комітет Верховної Ради з питань правової політики утворив в жовтні 2021 року робочу групу щодо законодавчого регулювання лобістської діяльності. Але у зв'язку з тим, що через три місяці розпочалася широкомасштабна збройна агресія російської федерації проти України робота групи так і не розпочалася.

Плідним на законодавчі ініціативи щодо врегулювання лобізму в Україні став 2023 рік і в першу чергу, як було зазначено вище, це обумовлено євроінтеграційними процесами України, оскільки вирішення зазначеного питання виступало однією з вимог вступу України до Європейського союзу. В грудні 2023 року були зареєстровані два урядові законопроєкти (розробник – Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК)): «Про доброчесне лобіювання» (від 13 грудня 2023 р. № 10337), «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо порушення законодавства в сфері здійснення лобіювання» (від 25 грудня 2023 року № 10373). Попередньо НАЗК оприлюднило ці законопроєкти (6 листопада 2023 року) та провело (10, 23 листопада 2023 року) їх громадські обговорення, врахувавши близько 90% пропозицій наданих учасниками.

Також, в грудні 2023 року були зареєстровані альтернативні законопроєкти суб'єктами законодавчої ініціативи яких виступали народні депутати України: «Про лобізм та лобістську діяльність в Україні» (від 26 грудня 2023 року № 10337-1), «Про державну реєстрацію суб'єктів лобіювання та здійснення лобіювання в Україні» (від 28 грудня 2023 року № 10337-2), «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо протидії порушенням у сфері лобіювання» (від 27 грудня 2023 року № 10373-1).

10 січня 2024 року Верховна Рада України прийняла за основу урядовий законопроєкт № 10337 «Про доброчесне лобіювання» (законопроєкти з реєстраційними номерами №№ 10337-1, 10337-2 були відхилені).

Дуже показовим є той факт, що вже 23 лютого 2024 року Верховна Рада України у другому читанні прийняла Закон України № 3606-IX «Про лобіювання» [6]. Разом з тим, закон вводиться в дію через два місяці з дня функціонування Реєстру прозорості, однак не пізніше 1 січня 2025 року.

Як доповнення до цього закону 21 березня 2024 року Верховна Рада України прийняла Закон України № 3620-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за порушення законодавства у сфері лобіювання» *(набрання чинності відбудеться з дня введення в дію Закону України «Про лобіювання»)* [7].

Документ має на меті врегулювати правові засади процесів лобіювання, а саме – контроль за лобістською діяльністю та визначення відповідальності за її здійснення без реєстрації.

Ним пропонується внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, які передбачають [7]:

доповнення адміністративних стягнень забороною здійснення лобіювання;

настання відповідальності за здійснення лобіювання без реєстрації;

відповідальність за неподання або несвоєчасне подання звіту суб'єктом лобіювання, подання завідомо недостовірних відомостей суб'єктом лобіювання до Реєстру прозорості, неподання або несвоєчасне подання до НАЗК заяви про припинення здійснення лобіювання, здійснення лобіювання в інтересах особи, яка не може бути бенефіціаром відповідно до вимог Закону «Про лобіювання», чи на замовлення особи, яка не може бути клієнтом відповідно до вимог Закону України «Про лобіювання»;

розширення повноважень працівників НАЗК шляхом надання їм повноважень щодо складання протоколів за вищенаведеними статтями.

Наразі важко спрогнозувати всі позитивні і негативні наслідки прийнятого Закону України «Про лобіювання», оскільки він ще не запрацював, але у експертного середовища деякі їх положення все ж викликали занепокоєння.

Насамперед, йдеться про дещо розмите поняття «лобіювання» та звуження його сфери лише щодо просування змін законодавства [8]. Тут слід зазначити, що відповідно до рекомендацій організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) сфера лобіювання поширюється не лише на законодавство, але і на політику чи адміністративні рішення [9].

Також, в документі не чітко відмежована професійна, оплачувана діяльність з лобіювання інтересів клієнтів від роботи громадських організацій, зокрема антикорупційних та тих, які просувають політичні реформи, зміни виборчого законодавства, судову реформу, правозахисних [9]. Натомість, як вказують європейські документи, «нормативні акти про лобіювання не мають перешкоджати законній діяльності громадянського суспільства й не мають покладати на такі організації непропорційний адміністративний тягар» [10].

Попри те, що з тексту законопроєкту до другого читання вилучено поняття «адвокації» та зроблено спробу виведення діяльності громадських організацій з-під дії закону, але ризики того, що таким організаціям необхідно буде включитися до Реєстру прозорості, звітувати та розкривати багато інформації про свою діяльність, зберігаються [8, 11]. Оскільки в проголосованій редакції закону зазначено, що діяльність громадських об'єднань та інших неприбуткових організацій не вважається лобіюванням, крім випадків, коли така діяльність стосується комерційних інтересів [6].

Варто зазначити, що більшість антикорупційних та реформаторських організацій фінансуються за рахунок залучення грантів. Враховуючи визначення комерційного інтересу: грошові кошти чи інше майно, особисті переваги, пільги, інші вигоди матеріального чи нематеріального характеру, які особа отримає чи може отримати в межах провадження господарської діяльності після впливу або спроби впливу на об'єкт лобіювання, отримання грантового фінансування якраз і буде вважатися комерційним інтересом.

Попри широкий перелік виключень щодо діяльності, яка не містить всіх ознак лобіювання та відповідно не вважається такою (ст. 3), все ж залишаються відкриті питання, що не являється лобіюванням. Наприклад, участь в робочих групах по розгляду законопроєктів в профільних міністерствах чи комітетах Верховної Ради України, діяльність експертів та консультантів Комітетів, діяльність членів Громадських рад при органах державної влади, якщо вона стосується пропозицій до законодавства [8].

Окрім вказаних недоліків, у самому законі не зазначено, яке ж лобіювання зрештою вважатиметься доброчесним. Мабуть, тому з його назви до другого читання виключили вказівку на доброчесність. Залишається здогадуватись, що, очевидно, доброчесним лобіюванням є діяльність, здійснювана з дотриманням принципів, передбачених в ст. 4 закону – законності, прозорості, підзвітності, відповідальності, професійності та етичності лобіювання [6].

Цікавим є те, що до принципу законності законодавець відніс не просто лобіювання з дотриманням вимог Конституції України та законів, а і такі умови, як незастосування незаконного втручання (зокрема шляхом обману, підкупу, погроз, примусу) у здійснення повноважень органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного права [6]. І, якщо з обманом та підкупом все більш-менш зрозуміло, то поняття «примусу» в законі не розкривається. З теорії відомо, що примус може бути фізичним та психічним [12, с. 122]. Тобто, залишається ризик, що суб'єкт лобіювання, проводячи кампанію по просуванню якоїсь ініціативи, завжди може бути звинувачений депутатами чи чиновниками в застосовуванні психічного тиску на них.

Також, в експертного середовища викликає занепокоєння занадто короткий строк в 1 рік, який надається чиновникам після звільнення з посади, впродовж якого вони не можуть займатися лобі-

юванням. Тут варто було б вказати не менше 5 років для так званого «охолодження» і зменшення корупційних ризиків.

Не варто забувати, що для впровадження закону в життя та введення в дію ще потрібно буде створити сам Реєстр прозорості (не пізніше 1 січня 2025 року) та ухвалити кілька підзаконних актів, зокрема порядок ведення реєстру та Правила етичної поведінки суб'єктів лобіювання, які мають бути затверджені Кабінетом Міністрів України після проведення публічних консультацій із заінтересованими особами. Такі Правила за законом є обов'язковими лише для суб'єктів лобіювання, а варто було б поширити їх дію і на іншу сторону – зокрема на органи державної влади та їх посадових осіб [8].

Викликає занепокоєння і той факт, що надмірна концентрація повноважень контрольного органу щодо ухвалення етичних норм, їх трактування, застосування санкцій створить підґрунтя для свавільного обмеження організаціям громадянського суспільства у виробленні публічної політики в державі та не сприятиме подоланню політичної корупції в країні [11].

Загалом, можна сказати, що закон про лобіювання все ж таки впроваджує певні європейські правила:

прозорість діяльності та фінансування лобістських організацій;

реєстрація лобістів у відкритому реєстрі;

звітування про роботу;

контроль та моніторинг діяльності з боку окремого державного органу.

Зважаючи на те, що одним із методів «прихованого» або «тіньового» лобіювання є впровадження (інфільтрація) агентів впливу у «центри формування думок» та «центри прийняття рішень», який широко використовується державою-агресором, як складова «активних заходів», то законодавче врегулювання лобістської діяльності, в тому числі, із запровадженням обмежень для фізичних та юридичних осіб держави, що здійснюють збройну агресію проти України, виступає одним із запобіжних заходів.

Прийняття Закону України «Про лобіювання» передбачає регламентацію цієї діяльності в інших законодавчих актах. Так, на рівні парламенту зміни до ст. 93 Регламенту Верховної Ради України надають право суб'єктам лобіювання під час підготовки і попереднього розгляду законопроєктів подавати до них аналітичні матеріали, які направляються головному комітету для розгляду. При цьому останній має право залучати до участі в попередньому розгляді законопроєктів представників об'єднань громадян, експертів, фахівців та інших осіб, серед яких можуть бути лобісти. Крім того, зміни до ст. 91 зумовлюють необхідність включати в пояснювальні записки до законопроєктів відомості про аналітичні матеріали суб'єктів лобіювання в разі їх надання [13]. Зміни до ст. 48 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» встановлюють обов'язок головного комітету запрошувати на свої засідання з розгляду законопроєкту суб'єктів лобіювання, які подали аналітичні матеріали до такого законопроєкту, й наділяє лобістів правом виступу з відповідних питань [14].

Ст. 4 Закону України «Про правотворчу діяльність» включає в цю діяльність органів державної влади всіх рівнів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та інших суб'єктів правотворчості механізми лобіювання, оскільки передбачає участь в ній заінтересованих осіб (громадських об'єднань, професійних спілок, організацій роботодавців, окремих громадян та ін.), в тому числі, відповідно до закону про лобізм та лобістську діяльність [15].

Змінами до ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначено, що до інших видів правничої допомоги не належить лобіювання, що здійснюється відповідно до Закону України «Про лобіювання» [16].

Ключове значення для функціонування інституту лобізму має низка положень Закону України «Про запобігання корупції». Зокрема, ст. 1 визначає терміни, що використовуються в законі про лобіювання, а саме, «правопорушення, пов'язане з корупцією», «неправомірна вигода», «потенційний та реальний конфлікт інтересів», «викривач» та ін. Ст. 3 містить перелік осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, які не можуть бути суб'єктами лобіювання. Зміни до ст. 11 встановлюють повноваження НАЗК здійснювати моніторинг дотримання вимог законодавства з питань лобіювання, забезпечувати ведення Реєстру прозорості, надавати рекомендаційні роз'яснення, методичну та консультаційну допомогу з питань застосування актів законодавства з питань лобіювання. Ст. 51-3 визначає сукупність службових осіб, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище, лобістські контакти з якими повинні відображатися у піврічних звітах суб'єктів лобіювання [17].

Якщо вести мову про дотичне до лобістської діяльності регулювання, то в Україні, в тому числі останніми роками, приймалася ціла низка законів та інших нормативно-правових актів, які містять норми, що, фактично, регулюють різні аспекти лобізму.

Так, у ст. 7 Закону України № 1780-IX «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» передбачено, що особа, визнана олігархом, не має права здійснювати внески на підтримку політичних партій та до виборчих фондів, бути покупцем (бенефіціаром покупця) у процесі приватизації об'єктів великої приватизації, фінансувати будь-яку політичну агітацію або проведення мітингів чи демонстрацій з політичними вимогами. Прикметним є те, що у разі контакту публічного службовця з олігархом згідно ст. 8 цього закону, такий публічний службовець зобов'язаний подати спеціальну декларацію про контакти, яка повинна містити дані про зміст спілкування, обставини зустрічі тощо [18].

Суттєві зрушення в питанні політичного фінансування відбулися з прийняттям Закону України № 731-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» [19]. Утім, як показали результати дослідження профільних громадських організацій ефективність чинних обмежень та контролю залишилася недостатньою. Питання фінансування політичних партій та передвиборної агітації є складовими політичного фінансування, водночас їх в Україні регулюють різні нормативні акти, які зазнали змін, але не були комплексно взаємоузгоджені [20].

Досить широке коло законів та інших нормативно-правових актів містить норми, що, фактично, регулюють різні аспекти лобізму. Насамперед, мова йде про інформаційне законодавство, що забезпечує публічність та прозорість як лобістської діяльності, так і процесу прийняття рішень органів публічної влади, водночас встановлюючи обмеження для суб'єктів лобіювання щодо отримання та поширення інформації. Так, відповідно до ст. 5 Закону України «Про інформацію», кожний має можливість вільно одержувати, використовувати, поширювати, зберігати та захищати інформацію, необхідну для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Ст. 7 даного закону передбачає гарантування державою всім суб'єктам інформаційних відносин рівних прав і можливостей доступу до інформації [21]. Такі норми надають можливість отримання, використання та поширення інформації суб'єктами лобізму з метою впливу на процес прийняття нормативно-правових актів [22, с. 609].

Провідним у аспекті забезпечення прозорості діяльності органів публічної влади та прийняття їх рішень, в тому числі для лобістів, є Закон України «Про доступ до публічної інформації» [23]. Згідно зі ст. 1 даного закону, публічна інформація є відкритою, крім випадків, встановлених законом. У загальному вигляді такі випадки визначені у ст. 6, що передбачає обмеження доступу до конфіденційної, таємної та службової інформації, причому обмеженням підлягає саме інформація, а не весь документ, що її містить. Враховуючи сучасні тенденції розвитку електронного уряду, ст. 10-1 передбачає обов'язок розпорядників інформації (органів публічної влади та ін.) надавати публічну інформацію у формі відкритих даних на запит, оприлюднювати і регулярно оновлювати її на єдиному державному веб-порталі відкритих даних і на своїх веб-сайтах. Ст. 14 зобов'язує розпорядників інформації надавати та оприлюднювати достовірну, точну та повну інформацію, а також за потреби перевіряти правильність і об'єктивність наданої інформації, оновлювати оприлюднену інформацію тощо.

Важливі положення з погляду лобістської діяльності містять Закони України: «Про громадські об'єднання» (від 22 березня 2012 р. № 4572-VI), «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» (від 22 червня 2012 р. № 5026-VI), «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV), адже, фактично, змістом діяльності даних структур виступає лобізм. В аспекті комунікацій суб'єктів лобіювання з органами публічної влади за допомогою звернень базовим є Закон України «Про звернення громадян» (02 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР).

Також, дотичними до сфери лобістської діяльності є окремі положення Законів України: «Про захист персональних даних» (від 1 червня 2010 року № 2297-VI) щодо законодавчих обмежень щодо персональних даних, «Про медіа» (від 13 грудня 2022 року № 2849-IX) щодо власників медіа; «Про публічні закупівлі» (від 25 грудня 2015 року № 922-VIII) щодо забезпечення прозорості публічних закупівель та інших.

Варто зауважити, що робота з адаптації національного законодавства до європейського правового простору, в тому числі з питань врегулювання лобістської діяльності, продовжується.

Так, Верховна Рада України в другому читанні прийняла за основу законопроєкт від 23 жовтня 2020 року № 4254 «Про публічні консультації» [24]. Він напряму стосується лобіювання, що завжди здійснюється в певних комерційних інтересах. Даний законопроєкт зобов'язує всі органи публічної влади проводити публічні консультації із заінтересованими сторонами з питань формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення, підготовки проєктів стратегічних та програмних документів, нормативно-правових актів для узгодження публічних та приватних інтересів.

Висновки. Прийняття Законів України: «Про лобіювання», «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за порушення законодавства у сфері лобіювання» дало поштовх до подальших законодавчих зрушень щодо унормування такої діяльності в Україні і слугуватиме головною передумовою виведення лобізму з «тіні», забезпечення його «цивілізованості» та трансформації на ефективний механізм представництва інтересів суспільства, забезпечення ефективного державно-громадського контролю за лобістською діяльністю, стане одним із головних факторів зменшення корумпованості в країні, збалансування інтересів між усіма верствами населення, а також запобіжним заходом з протидії деструктивній діяльності агентів впливу.

Слід зазначити, що всі попередні невдалі спроби законодавчого унормування лобістської діяльності в Україні не передбачали обмежень щодо клієнтів, бенефіціарів, джерел фінансування лобіювання і тим самим не містили механізмів протидії деструктивній діяльності агентів впливу держави-агресора. Не можна виключати і того факту, зважаючи на основні сфери впливу (політична, економічна, інформаційна, соціокультурна) [25, с. 16], які становлять першочерговий інтерес для агентів впливу, що врегулюванню даного питання вдало протидіяли останні.

Але не варто плекати великі надії, що з прийняттям цих законів питання протидії зовнішньому впливу вирішиться. Організаційні форми роботи агентів впливу, а здебільшого їх статус роблять практично неможливим створення надійної системи протидії [26, с. 41].

В рамках пошуку найбільш прийнятного способу імплементації дієвого механізму протидії деструктивній діяльності агентів впливу з наданням таким особам та організаціям в Україні відповідного юридичного статусу, необхідно прийняти закон «Про протидію зовнішньому впливу» (внести зміни до деяких законодавчих актів (Законів України: «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про очищення влади»)) та запровадити в Україні міжнародну практику щодо забезпечення прозорої діяльності громадських об'єднань з іноземною підтримкою (фінансуванням), а також запровадити додаткові категорії осіб, яким забороняється обіймати посади, пов'язані із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування.

За основу закону «Про протидію зовнішньому впливу» доцільно взяти положення проєкту Постанови Верховної Ради України від 8 вересня 2021 року № 6009 «Про Декларацію Верховної Ради України щодо необхідності вжиття заходів стосовно негайного відновлення державного суверенітету в сфері державного управління», ініціатором якої виступив депутат IX скликання від групи «Партія «За майбутнє» Антон Поляков (Проєкт Постанови було відкликано 19 жовтня 2021 року) [27]. Постановою передбачалося засвідчити необхідність законодавчих змін, які б унеможливили втручання у здійснення державної політики з боку іноземних держав, іноземних фізичних чи юридичних осіб, в тому числі через пов'язаних з ними громадян України, які отримували кошти, майно, послуги від іноземних суб'єктів і відповідно можуть діяти в їхніх інтересах у випадку зайняття ними посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України,* 1996 р., № 30, Ст. 141.
2. Головко В. Становлення лобізму в Україні: проблеми законодавчого регулювання. *Гуманітарний журнал*. 2012. № 4. С. 130–134.
3. Нестерович В.Ф. Легітимація лобіювання в Україні: від ідеї до закону. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2015. № 4. С. 36–46.
4. Коцупал Д.В. Аналіз нормативно-правового забезпечення лобістської діяльності в публічному управлінні України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2024. Том 35 (74), № 1. С. 103–110.

5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифікована Законом України від 16 верес. 2014 р. № 1678-VII / Верховна Рада України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. С. 83.
6. Про лобіювання: Закон України від 23 лютого 2024 р. № 3606-IX. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2024 р., № 18, С. 55, Ст. 77.
7. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за порушення законодавства у сфері лобіювання: Закон України від 21 березня 2024 року № 3620-IX. *Офіційний вісник України*. 2024 р., № 39, С. 25, Ст. 2362, код акта 124284/2024.
8. Чи відповідає український закон про доброчесне лобіювання європейським практикам? *Liga : Zakon*: веб-сайт. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/225930_chi-vdpovda-ukranskiy-zakon-pro-dobrochesne-lobyuvannya-vropeyskim-praktikam (дата звернення: 10.07.2024).
9. Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. *OECD Legal Instruments*: веб-сайт. URL: https://legalinstruments.oecd.org/ en/ instruments/OECD-LEGAL-0293 (дата звернення: 10.07.2024).
10. International standards for lobbying regulation URL: https://lobbyingtransparency.net/ standards/ regulatory-framework/ (дата звернення: 10.07.2024).
11. Чим загрожує лобізм організаціям громадянського суспільства. *Реанімаційний пакет реформ.* веб-сайт. URL: https://rpr.org.ua/news/chym-zahrozhuie-lobizm-orhanizatsiiam-hromadianskoho-suspilstva/ (дата звернення: 10.07.2024).
12. Козюрба М.І. Загальна теорія права. Київ, 2015. 392 с.
13. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 2010 р., №№ 14–17, Ст. 133.
14. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 р. № 116/95-ВР. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 1995 р., № 19, Ст. 134.
15. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 2023 р., № 93, С. 2, Ст. 364.
16. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5067-VI. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 2013 р., № 27, С. 1438, Ст. 282.
17. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 2014 р., № 49, С. 3186, Ст. 2056.
18. Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів): Закон України від 23 вересня 2021 року № 1780-IX. *Відомості Верховна Рада України.* 2021 р., № 51, С. 7, Ст. 421.
19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції: Закон України від 8 жовтня 2015 № 731-VIII. *Відомості Верховна Рада України.* 2015 р., № 49-50, С. 2429, Ст. 449.
20. Гроші та політика: що таке політичне фінансування та якою є відповідальність за порушення його правил. *Опора* : веб-сайт. URL: https://www.oporaua.org/vybory/groshi-ta-politika-shcho-take-politichne-finansuvannia-ta-iakoiu-ie-vidpovidalnist-za-porushennia-iogo-pravil-24502 (дата звернення: 10.07.2024).
21. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 1992 р., № 48, Ст. 650.
22. Нестерович В.Ф. Конституційно-правові засади інституту лобіювання: зарубіжний досвід та перспективи для України: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. 752 с
23. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 2011 р., № 32, С. 1491, Ст. 314.
24. Про публічні консультації: проєкт Закону України від 23 жовтня 2020 року № 4254. *Офіційний портал Верховної Ради України*: веб-сайт. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/ pls/zweb2/ webproc4_1?pf3511=70235 (дата звернення: 10.07.2024).
25. Kaletnik V. Impact of destructive activities of agents of influence on the national security of the state. *Modern Science: Global Trends, Technologies and Innovations : Conference Proceedings* (October 20-21, 2023. Riga, Latvia: "Baltija Publishing"). Riga, 2023. 15-19 pages.

26. Дубов Д.В. «В інтересах іншої держави...»: проблеми виявлення та протидії агентам впливу: аналіт. доп. К. : НІСД, 2018. 48 с.
27. Проект Постанови про Декларацію Верховної Ради України щодо необхідності вжиття заходів стосовно негайного відновлення державного суверенітету в сфері державного управління від 8 вересня 2021 р. № 6009. *Офіційний портал Верховної Ради України* : вебсайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72698 (дата звернення: 10.07.2024).

УДК 342.96.21
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.19

МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЙОГО СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ

Кантор Н.Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри адміністративного та інформаційного права
Національного університету «Львівська політехніка»

Кантор Н.Ю. Механізм адміністративно-правового регулювання та його складові елементи.

Вказується, обов'язковою передумовою високого рівня фундаментальних наукових досліджень питань адміністративного права, а також можливості науки адміністративного права слугувати прогресивною теоретико-правовою основою для осмислення та вдосконалення явищ та процесів, що складаються під час реалізації норм адміністративного права, є досягнення правильності розуміння основоположних теоретичних конструкцій адміністративного права. Однією з них, яка користується значним попитом серед наукового та фахового співтовариства у їх діяльності, є механізм адміністративно-правового регулювання. Цей ключовий складовий елемент понятійно-категоріального апарату адміністративного права є адміністративно-правовою варіацією правового механізму, уявлення про який розвиваються у межах теорії права.

Взявши до уваги висловлені теоретиками права та представниками науки адміністративного права погляди на сутність механізму адміністративно-правового регулювання, автор дійшла висновку, що механізм адміністративно-правового регулювання є упорядкованою сукупністю правових засобів, які у їх взаємозв'язку забезпечують належне функціонування держави й місцевого самоврядування з метою якнайбільш повного задоволення законних інтересів приватних осіб, громадянського суспільства та досягнення інших цілей адміністративного права у відповідній сфері публічно-правових відносин. Водночас, твердження про те, що механізм адміністративно-правового регулювання регулює суспільні відносини видається безпідставним, оскільки воно штучно звужує структуру цього різновиду правового механізму до норм права, тоді як для забезпечення реалізації регуляторного впливу права він включає й інші необхідні для цього елементи. Також, неправильним з точки зору формальної логіки може бути визнане охоплення визначенням механізму адміністративно-правового регулювання його мети, адже якщо йдеться про механізм саме адміністративно-правового регулювання, то він є автоматично спрямованим на реалізацію мети адміністративно-правового регулювання, що виключає необхідність її дублювання у його визначенні.

Система правових засобів, які утворюють механізм адміністративно-правового регулювання, включає норми адміністративного права та акти їх офіційного тлумачення, адміністративні правовідносини (у тому числі відповідні юридичні факти та фактичні склади), акти реалізації прав та обов'язків у цих правовідносинах (у тому числі, акти застосування норм права), а також правосвідомість учасників адміністративних правовідносин (як факультативний елемент).

Ключові слова: адміністративно-правова норма, механізм адміністративно-правового регулювання, правовий механізм, правові засоби, структура механізму адміністративно-правового регулювання.

Cantor N.Yu. Mechanism of administrative legal regulation and its constituent elements.

It is indicated that a mandatory prerequisite for a high level of fundamental scientific research on issues of administrative law, as well as the possibility of the science of administrative law to serve as a progressive theoretical and legal basis for the understanding and improvement of phenomena and processes that occur during the implementation of the norms of administrative law, is the achievement of the correct understanding of the fundamental theoretical constructions of administrative law. One of

them, which is in great demand among the scientific and professional community in their activities, is the mechanism of administrative and legal regulation. This key constituent element of the conceptual-categorical apparatus of administrative law is an administrative-legal variation of the legal mechanism, ideas about which are developed within the framework of legal theory.

Having regard to the views expressed by legal theorists and representatives of the science of administrative law on the essence of the mechanism of administrative legal regulation, the author came to the conclusion that the mechanism of administrative legal regulation is an ordered set of legal means, which in their interrelationship ensure the proper functioning of the state and local self-government with the aim of satisfying to the greatest extent the legitimate interests of private persons and civil society as well as of achieving other goals of administrative law in the relevant sphere of public law relations. Nevertheless, the statement that the mechanism of administrative legal regulation governs social relations seems unfounded, because it artificially narrows the structure of this type of legal mechanism to the norms of the law, while to ensure the implementation of the regulatory influence of the law, it includes other elements necessary for this. Moreover, it could be considered wrong from the point of view of formal logic to encompass the its goal by the definition of the mechanism of administrative legal regulation, because if the mechanism of administrative legal regulation itself is meant, then it is automatically aimed at realizing the goal of administrative-legal regulation, which excludes the need for its duplication in its definition.

The system of legal means that form the mechanism of administrative and legal regulation includes norms of administrative law and acts of their official interpretation, administrative legal relations (including relevant legal facts and factual structures), acts of fulfillment of rights and duties in these legal relations (including, acts of application of legal norms), as well as legal awareness of participants in administrative legal relations (as an optional element).

Key words: administrative legal norm, legal mechanism, legal means, mechanism of administrative legal regulation, structure of the mechanism of administrative legal regulation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Обов'язковою передумовою високого рівня фундаментальних наукових досліджень питань адміністративного права, а також можливості науки адміністративного права слугувати прогресивною теоретико-правовою основою для осмислення та вдосконалення явищ та процесів, що складаються під час реалізації норм адміністративного права, є досягнення правильності розуміння основоположних теоретичних конструкцій адміністративного права. Однією з них, яка користується значним попитом серед наукового та фахового співтовариства у їх діяльності, є механізм адміністративно-правового регулювання. Цей ключовий складовий елемент понятійно-категоріального апарату адміністративного права є адміністративно-правовою варіацією правового механізму, уявлення про який розвиваються у межах теорії права. Разом з тим, практика використання поняття механізму адміністративно-правового регулювання у науково-дослідницькій діяльності показує, що не склалось єдиного усталеного підходу до розуміння механізму адміністративно-правового регулювання та бачення його структури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор та в яких розглядають цю проблему і підходи її розв'язання. Широке використання категорії механізму адміністративно-правового регулювання завжди супроводжується необхідністю для авторів досліджень загальнотеоретичного та спеціалізованого характеру самостійно опрацьовувати значний масив літератури, що присвячена цьому явищу та доходити власних висновків, які нерідко різняться навіть за визначальними ознаками механізму адміністративно-правового регулювання та точкою зору щодо його структурних елементів. Однак, наука адміністративного права все ж просувається до формування єдиного та цілісного підходу до розуміння цього явища. Зокрема, значний внесок у наближення до цього результату зробили

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цього дослідження є визначення механізму адміністративно-правового регулювання та його складових елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочинаючи дослідження, оглянемо запропоновані науковою спільнотою погляди на сутність правового механізму.

Перш за все, зазначимо, що у загальнонауковому розумінні механізм нерідко визначається як узгоджена взаємодія складових єдиного цілого, а також відповідні процедури, засоби і способи з метою досягнення їх мети функціонування як цілісного утворення [1, с. 72].

У теорії права механізм прийнято розуміти як систему послідовно організованих юридичних засобів (явищ), за допомогою яких досягають певних цілей [2, с. 413]. Так само, за визначенням О.Ф. Скакун механізмом правового регулювання є система правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок [3, с. 499]. Особливий науковий інтерес мають також результати дослідження з тематики механізму правового регулювання, яке виконала С.І. Бевз. Зокрема, вчена слушно посилається на запропоноване В.М. Горшеньовим класичне визначення механізму правового регулювання як способів впливу, реалізації прав, а також проміжних ланок – правосуб'єктності, юридичних фактів та правовідносин, які переводять нормативність права в упорядкованість суспільних відносин. Погоджуючись із цими міркуваннями, С.І. Бевз зауважила, що правове регулювання завжди здійснюють завдяки особливому «інструментарію», притаманному лише правовому механізму, покликаному юридично гарантувати досягнення цілей, які ставить законодавець, видаючи або санкціонуючи юридичні норми в межах певних типів (моделей) юридичного впливу. За твердженням вченого, якщо правове регулювання – один із проявів правового впливу за допомогою правових засобів, то механізм правового регулювання – це сукупність цих засобів, які пов'язані між собою та сприяють досягненню правовим регулюванням визначеної мети [4, с. 43-44].

На цих базових уявленнях про правовий механізм ґрунтуються й розуміння сутності правових механізмів масштабу галузі та інституту права, у тому числі механізму адміністративно-правового регулювання. Ознайомившись із науковою думкою у відповідній частині, можемо констатувати, що об'єднує дослідників механізму адміністративно-правового регулювання або тих чи інших його аспектів усвідомлення того, що у його сутності цей механізм являє собою групу правових засобів, які опосередковують собою вплив адміністративного права на відповідні суспільні відносини. Водночас, у науковій літературі немає визначеності та одностайного бачення щодо характеру зв'язків між правовими засобами механізму адміністративно-правового регулювання, щодо структури цих правових засобів, а також щодо функціонального призначення цього механізму.

Наприклад, механізм адміністративно-правового регулювання у наукових працях С.Г. Стеценка визначається як сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права [5, с. 32]. Так само, Т.Л. Антонова поняттям «механізм адміністративно-правового регулювання» позначає систему елементів (обов'язкових та факультативних), які урегульовують суспільні відносини, що виникають в сфері публічного управління в процесі виконання владними суб'єктами своїх прав та обов'язків з метою задоволення публічних інтересів громадян [6, с. 94]. До дещо іншого підходу до розуміння сутності механізму адміністративно-правового регулювання схиляється І.П. Голосніченко, згідно з точкою зору якого він являє собою сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється вплив на відносини, що виникають у процесі виконавчо-розпорядчої діяльності держави [7, с. 231]. Подібно до цього, В.В. Галунько дійшов уявлення про механізм адміністративно-правового регулювання як про засоби функціонування єдиної системи адміністративно-правового регулювання з метою забезпечення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, функціонування громадянського суспільства і держави [8, с. 87].

Продовжуючи дослідження та переходячи до розкриття структури правового механізму, зазначимо, що вона охоплює правові засоби, які є його складовими елементами, що у їх організованій сукупності забезпечують потенціал правового механізму щодо формування, зміни та припинення суспільних відносин у відповідній сфері.

За слушним зауваженням І.Ю. Настасяк, у наукових джерелах є різні підходи також щодо розуміння основних ознак правових засобів: 1) вони відображають всі узагальнені способи забезпечення інтересів суб'єктів права, досягнення поставлених цілей; 2) відображають інформаційно-енергетичні властивості та ресурси права, що надає їм особливої юридичної сили; 3) у взаємодії є основними частинами (елементами) дії права, механізму правового регулювання; 4) приводять до юридичних наслідків, конкретних результатів, відповідного ступеня ефективності правового регулювання; 5) забезпечуються державою [9, с. 24]. Серед ознак правових засобів вчені називають, зокрема, те, що вони є правовими явищами, переводять правові вимоги в соціальну поведінку суб'єктів, виражають соціальну цінність права, забезпечують досягнення суспільно (зокрема, юридично) значущих результатів, є оптимальним інструментом організації суспільних відносин,

є соціально необхідними, відображають частку правових засобів у системі соціального впливу, відображають рівень правового розвитку суспільства [10, с. 375].

Особливу увагу наукова спільнота звертає на двоякість призначення правових засобів, поділяючи їх на субстанціональні та функціональні. Зокрема, як зауважила Н.В. Заяць, у контексті характеристики правових засобів можна виокремити їх функціональний складник, підкреслюючи тим самим їх регулятивну роль та можливість бути інструментом у вирішенні певних соціальних завдань та реалізації цінності права як регулятора суспільних відносин. Іншими словами, хоч правові засоби і є субстанціональними засобами, в них закладена перспектива використання, а саме можливість за їх допомогою досягнути бажаного результату. Також, вчена підкреслила, що правові засоби є багатогранним теоретико-правовим явищем, яке можна розглядати у юридичному (як сукупність правового інструментарію та формалізований результат діяльності суб'єктів) та соціальному (закріплюють цінності права, відображають певні інтереси та сприяють досягненню відповідного результату) аспектах [11, с. 204].

Дотримуючись цього підходу до розуміння правових засобів й їх різновидів та наводячи складові частини (елементи) механізму адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, С.Г. Стеценко класифікує їх на: 1) органічні (норми права, акти реалізації норм права, правові відносини); 2) функціональні, до яких відносяться юридичні факти (фактичні склади), правова свідомість та правова культура, законність, акти тлумачення норм права, акти застосування норм права [5, с. 33]. Так само, Т.О. Коломоєць у механізмі адміністративно-правового регулювання виділяє органічні (норми права, акти реалізації норм права, правові відносини) та функціональні (юридичний факт, правова свідомість суб'єктів адміністративно-правового регулювання, законність, акти тлумачення норм права, акти застосування норм права) складники [12, с. 32-33]. Схиляючись до подібного бачення, укладачі Великого енциклопедичного юридичного словника (за ред. Ю.С. Шемшученка) указали на те, що головними складниками механізму правового регулювання є такі: а) норми права; б) юридичні факти; в) власне правові відносини; г) акти реалізації прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин; ґ) правові санкції щодо порушників норм права. Одночасно з цим, вчені підкреслили те, що процес правового регулювання також зумовлений рівнем правосвідомості й правової культури громадян [13, с. 715].

Посилаючись на результати дослідження Т.І. Тарахонич, С.І. Бевз зазначив, що цей вчений пропонує виокремлювати два способи визначення елементів механізму правового регулювання. Перший із них – це широкий підхід, відповідно до якого механізм правового регулювання охоплює значну сукупність елементів, які беруть участь у процесі упорядкування суспільних відносин: норми права, нормативно-правові акти, юридичні факти, правовідносини, тлумачення, реалізація права, законність, правосвідомість, правову культуру, правомірну поведінку, протиправну поведінку, юридичну відповідальність. Другий спосіб розгляду складових елементів механізму правового регулювання – вузький, що включає норми права, нормативно-правові акти, правовідносини, реалізацію права, законність [4, с. 45].

У протилежність до того, більш стримано окреслюють склад різновидів правових засобів більша частина дослідників. Зокрема, за твердженням І.П. Голосніченко, структура механізму адміністративно-правового регулювання включає норми адміністративного права, адміністративно-правові відносини, акти тлумачення норм адміністративного права та акти реалізації адміністративно-правових норм [7, с. 20-21]. Також, С.І. Бевз до основних елементів механізму адміністративно-правового регулювання державного управління господарською діяльністю відносить норми адміністративного права, адміністративно-правові відносини, акти тлумачення норм адміністративного права, акти реалізації адміністративно-правових норм, а також правосвідомість учасників відповідних відносин [4, с. 46].

Висновки з дослідження. Узагальнивши вищевикладені погляди на сутність механізм адміністративно-правового регулювання маємо підстави виходити з того, що механізм адміністративно-правового регулювання є упорядкованою сукупністю правових засобів, які у їх взаємозв'язку забезпечують належне функціонування держави й місцевого самоврядування з метою якнайбільш повного задоволення законних інтересів приватних осіб, громадянського суспільства та досягнення інших цілей адміністративного права у відповідній сфері публічно-правових відносин. Водночас, твердження про те, що механізм адміністративно-правового регулювання регулює суспільні відносини видається безпідставним, оскільки воно штучно звужує структуру цього різновиду правового механізму до норм права, тоді як для забезпечення реалізації регуляторного

впливу права він включає й інші необхідні для цього елементи. Також, неправильним з точки зору формальної логіки бути визнане охоплення визначенням механізму адміністративно-правового регулювання його мети, адже якщо йдеться про механізм саме адміністративно-правового регулювання, то він є автоматично спрямованим на реалізацію мети адміністративно-правового регулювання, що виключає необхідність її дублювання у його визначенні.

Система правових засобів, які утворюють механізм адміністративно-правового регулювання, включає норми адміністративного права та акти їх офіційного тлумачення, адміністративні правовідносини (у тому числі відповідні юридичні факти та фактичні склади), акти реалізації прав та обов'язків у цих правовідносинах (у тому числі, акти застосування норм права), а також правосвідомість учасників адміністративних правовідносин (як факультативний елемент).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурак В.Я. Правовий механізм захисту трудових прав та законних інтересів працівників: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.05. Львів, 2021. 500 с.
2. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Х.: Консум, 2008. 656 с.
4. Бевз С.І. Поняття та елементи механізму адміністративно-правового регулювання державного управління господарською діяльністю. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (25). Т. 2. С. 43–47.
5. Стеценко С.Г. Механізм адміністративно-правового регулювання: сучасні проблемні питання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 35. С. 31–34.
6. Антонова Т.Л. Адміністративно-правове регулювання поводження з відходами: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 244 с.
7. Голосніченко І.П., Стахурський М.Ф. Адміністративне право України: основні поняття. К.: ГАН, 2005. 231 с.
8. Галунько В.В. Адміністративно-правові відносини: алгоритм дослідження суспільних відносин. *Наукові записки Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Право*. 2017. Вип. 1. С. 4–10.
9. Настасяк І.Ю. Правові засоби як основа нормативної частини правової системи. Право і суспільство. 2019. Вип. 1. С. 22–29.
10. Луць Л.А. Загальна теорія держави і права: навч.-метод. посібник (за кредитно-модульною системою). Київ: «Атіка», 2008. 412 с.
11. Заяць Н.В. Сутнісна характеристика правових засобів у механізмі правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 202–205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_12_38.
12. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. К.: «Юрінком Інтер», 2011. 576 с.
13. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. 2-е вид., переробл. і доповн. К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. 1020 с.
14. Лазур Я.В. Забезпечення прав і свобод громадян України у сфері публічного управління: адміністративно-правовий механізм: монографія. К.: Четверта хвиля. 2010. 240 с.
15. Лазур Я.В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392–398.
16. Бєлов Д.М., Бєлова М.В., Палапа Б.Б. Соціальне підприємництво: поняття та ознаки. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право».* Випуск 75(1). Ч. 1. 2023. С. 33–39.
17. Бєлов Д.М., Легеза Є.О. Форми та методи правового регулювання захисту прав споживачів щодо поводження з відходами на державному рівні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2024. С. 105–109.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.20

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ

Капітаненко Н.П.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії держави і права,
конституційного права та державного управління
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

Капітаненко Н.П. Правове забезпечення електронного документообігу.
В статті проаналізовано правове забезпечення електронного документообігу в Україні. Визначено, що впровадження інноваційних перетворень в Україні в умовах розвитку інформаційних технологій передбачає використання сучасних форм і методів роботи, які базуються на електронному обміні інформацією. Численні форми і методи, які використовувались протягом десятиліть у сфері інформаційно-комунікаційних відносин щодо опрацювання інформації, виявилися невиправданими і малоефективними в нових соціальних та інформаційно-інноваційних реаліях. На зміну паперовому документообігу прийшов електронний.

В процесі дослідження встановлено, що система електронного документообігу в Україні проходить тривалий шлях становлення та розвитку. Введення електронного документообігу сприяє цифровій модернізації України. Важливим для проведення якісних змін є наявність відповідного реформованого законодавства, що породжує правову визначеність статусу суб'єктів процесу суттєвих перетворень. Електронна форма документів забезпечує необхідний рівень інформаційної безпеки учасників правовідносин, бо обмін документами відбувається у зашифрованому вигляді з використанням кваліфікованого електронного підпису. З'ясовано, що має місце економія людських та матеріальних ресурсів, які раніше використовувалися для друку, відправки та зберігання документів. Дистанційні переваги забезпечують мобільність та зручність пересилання документів через платформи електронного документообігу або електронну пошту. Встановлення вказаної системи документообігу дозволяє створювати електронні архіви для більш ефективного зберігання документів.

Виявлено, що головний ефект впровадження електронного документообігу – ресурсний. Водночас, необхідно враховувати і ризики запровадження електронного документообігу як органами державної влади та місцевого самоврядування, так і суб'єктами господарської діяльності.

Проаналізовано стан електронного документообігу в Україні у сфері публічного управління та виявлено шляхи подальшого його становлення. Встановлено, що правове забезпечення електронного документообігу потребує подальшої розбудови, оновлення, збалансованості, гармонізації з міжнародно-правовими нормами та стандартами. Здійснення якісних правових, інституційних, організаційних, управлінських перетворень у сфері публічного управління в контексті євроінтеграційних вимог на основі визнання людини найвищою соціальною цінністю є нагальною життєвою необхідністю, що сприятиме становленню України як конкурентоспроможної держави із сильною економікою та передовими технологіями.

Ключові слова: правове забезпечення, електронний документообіг, електроний документ, публічне управління, реалізація права, законодавство.

Kapitanenko N. Legal support for electronic document management.
The article analyzes the legal support for electronic document management in Ukraine. It is determined that the introduction of innovative transformations in Ukraine in the context of information technology development involves the use of modern forms and methods of work based on electronic information exchange. Numerous forms and methods that have been used for decades in the field of information and communication relations for information processing have proven to be unjustified and

ineffective in the new social and information and innovative realities. Electronic document management has replaced paper document management.

The study found that the electronic document management system in Ukraine is undergoing a long path of development and formation. The introduction of electronic document management contributes to the digital modernization of Ukraine. The availability of reformed legislation is important for carrying out qualitative changes, which generates legal certainty of the status of subjects of the process of significant transformations. The electronic form of documents provides the necessary level of information security for participants in legal relations, since the exchange of documents occurs in encrypted form using a qualified electronic signature. It has been established that there is a saving of human and material resources that were previously used for printing, sending and storing documents. Remote advantages provide mobility and convenience of document transfer via electronic document management platforms or e-mail. The implementation of this document management system allows creating electronic archives for more efficient document storage.

It has been established that the main effect of introducing electronic document management is resource-based. At the same time, it is necessary to take into account the risks of introducing electronic document management by both state and local government bodies and business entities.

The state of electronic document management in Ukraine in the field of public administration has been analyzed and ways of its further development have been identified. It has been established that the legal support for electronic document management requires further development, updating, balance, harmonization with international legal norms and standards. Implementation of high-quality legal, institutional, organizational, and managerial transformations in the sphere of public administration in the context of European integration requirements based on the recognition of a person as the highest social value is an urgent vital necessity, which will contribute to the development of Ukraine as a competitive state with a strong economy and advanced technologies.

Key words: legal support, electronic document management, electronic document, public administration, implementation of law, legislation.

Постановка проблеми. Шлях України до демократичної, правової та соціально-орієнтованої держави базується на утвердженні та гарантії конституційних прав та свобод людини та громадянина. Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки передбачає побудову в Україні спроможної сервісної та цифрової держави, яка забезпечить захист інтересів громадян на основі європейських стандартів та досвіду [1].

Впровадження інноваційних перетворень в Україні в умовах розвитку інформаційних технологій передбачає використання сучасних форм і методів роботи, які базуються на електронному обміні інформацією. Учасниками оновлення процесу публічного управління на шляху до електронного урядування є все суспільство: громадяни, державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування, юридичні особи публічного та приватного права [2, с. 185]. Швидка та якісна обробка інформації органами державної влади, органами місцевого самоврядування, комерційними та некомерційними суб'єктами господарювання надає можливість прискорити отримання інформації, її опрацювання та прийняття найбільш оптимального рішення. Численні форми і методи, які використовувались протягом десятиліть у сфері інформаційно-комунікаційних відносин щодо опрацювання інформації, виявилися невиправданими і малоефективними в нових соціальних та інформаційно-інноваційних реаліях. На зміну паперовому документообігу прийшов електронний.

Трансформаційні процеси в суспільному розвитку спонукають не лише до оновлення доктринальних засад сфери публічного управління, а також до технічного супроводу донесення пропонованих змін до суспільства. Відтак, комплексний аналіз питань застосування електронного документообігу в сфері публічного управління та пошук шляхів його вдосконалення викликає підвищений науковий та практичний інтерес як у науковців, так і громадян. Аналізуючи стан правового забезпечення електронного документообігу загалом, приділено більше уваги його значенню саме у сфері публічного управління.

Мета дослідження полягає у встановленні особливостей правового забезпечення електронного документообігу в Україні на основі аналізу нормативно-правових актів, наукових джерел та результатів правозастосовної практики.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження правового забезпечення електронного документообігу в Україні та узагальнення існуючого масиву напрацювань з цієї проблематики, є

достатньо новими. Окремі аспекти цього питання, у той чи інший спосіб досліджували такі вітчизняні науковці, як: О. Білик [3], М.М. Головченко [4], Н.В. Грицяк [5], П.С. Клімушин [6], В.І. Клюцевський [7], К.В. Копняк [8], Н.Б. Новицька [9], О.В. Петришин [10], В.П. Писаренко [11], Н.О. Прилипко [12] та інші.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи зазначену проблематику, передусім, дотично звернемося до поняття «правове забезпечення», яке останнім часом набуває широкого застосування. В науковій літературі до сих пір точаться дискусії щодо визначення та розмежування понять «правове регулювання», «правовий вплив» та «правове забезпечення». На загальнотеоретичному правовому рівні вказані питання досліджуються такими науковцями, як: Н.М. Оніщенко [13], Н.М. Пархоменко [14], О.В. Петришин [15], Т.І. Тарахонич [16] та ін.

При всій синонімічності вказаних категорій, кожна із них має власні риси, що поєднує чи розмежовує її з іншими. Встановлення змісту та ознак кожного поняття, що є теоретичним надбанням сфери права, є надзвичайно важливим для правотворчої та правозастосовної діяльності. Чіткість, конкретність та однозначність фундаментальних понять створює умови для подальших творчих пошуків як в теорії права, так і в галузях права. Такий підхід є однією із гарантій реалізації та захисту прав, свобод та обов'язків учасників правовідносин.

В дослідженні категорію «правове забезпечення» будемо застосовувати в розумінні сукупності достатніх засобів, які надають можливість гарантувати реалізацію електронного документообігу в Україні. Увагу буде приділено саме нормативним та організаційним складовим правового забезпечення у вказаній сфері.

Повертаючись до проблематики електронного документообігу, зазначимо про важливість модернізації вказаної сфери для створення та розвитку інформаційного суспільства в Україні в процесі реалізації Національної програми інформатизації. Широке застосування інформаційно-комунікаційних технологій як «результату інтелектуальної діяльності, сукупності систематизованих наукових знань, технічних, організаційних та інших рішень про перелік та послідовність виконання операцій для збирання, обробки, накопичення та використання інформаційної продукції, надання інформаційних послуг» [17] потребують використання електронного документа як матеріальної форми подання інформації та електронного документообігу.

Перше нормативне згадування про електронний документ містить Конвенція про міжнародне право спростування Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1952 року, зазначаючи, що «інформаційне повідомлення» означає інформаційний матеріал, що передається письмово або з допомогою електрозв'язку в тій формі, якою звичайно користуються інформаційні агентства при передачі інформаційного матеріала в газети, періодичні видання та організації радіомовлення для його опублікування» (ст. 1) [18]. В подальшому розвиток інформаційно-комунікаційних технологій в світі потребував уніфікації міжнародного законодавства, зокрема стосовно визначення понять у зазначеній сфері. Як наслідок, Типовий закон про електронну торгівлю, прийнятий Комісією ООН по праву міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) та затверджений Резолюцією А/51/628 Генеральної Асамблеї ООН 16 грудня 1996 року, визначив, що «повідомлення даних означає інформацію, зібрану, відправлену, отриману чи таку, що зберігається, за допомогою електронних, оптичних або аналогічних засобів, включаючи електронний обмін даними, електронну пошту, телеграму, телекс або телефакс, але не обмежуючись ними» (ст. 2) [19]. Тобто, електронна форма обміну даними була визнана на міжнародному рівні одним із засобів отримання та зберігання інформації поряд з іншими засобами.

Система електронного документообігу в Україні проходить тривалий шлях становлення та розвитку. Процеси модернізації системи державного та муніципального управління, активізовані в Україні у відповідь на внутрішні та зовнішні виклики, в 90-х рр. XX ст. – на початку XXI ст. призвели до прийняття Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року № 851-IV [20] та Закону України «Про електронний цифровий підпис» від 22 травня 2003 року № 852-IV. Закони було розроблено і прийнято також з метою гармонізації українського законодавства із законодавством ЄС. Зазначені нормативні акти передбачали організаційно-правові засади електронного документообігу, правовий статус електронного цифрового підпису, надавали визначення основних термінів сфери.

Та все ж варто визнати, що прийняття вказаних законів не призвело до широкого застосування запропонованих інтелектуальних інформаційно-правових продуктів у сфері публічного управління. З урахуванням того, що закони містили загальні положення сфери застосування електронно-

го документообігу, органи виконавчої влади використовували власні регламентуючі інструкції в процесі обміну електронними документами. Водночас, не було розроблено та прийнято уповноваженими органами виконавчої влади необхідних підзаконних нормативно-правових актів на підставі закону, відповідно до закону і в порядку його виконання, які б узагальнювали та упорядковували процедуру застосування системи документообігу між учасниками правовідносин. Недосконаліть законодавства з цього питання, недовіра до нових методів роботи та засобів комунікації, передусім в органах державної влади та місцевого самоврядування, відсутність належних сертифікованих технічних програмних інструментів для використання в діяльності, психологічна та технічна непідготовленість кадрів для роботи з електронними документами, небажання запровадження прозорості та відкритості щодо діяльності органів державної влади стримували повсюдне застосування електронного документообігу у сфері публічного управління.

Разом з тим, подальші істотні зміни в українському суспільстві, використання інноваційних комунікаційних технологій з метою гармонізації відносин між органами державної влади та людиною, потребували швидкого та результативного вирішення питань, означених в дослідженні. Доцільно звернути увагу на накази Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання» від 11.11.2014 № 1886/5 та «Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях» від 18.06.2015 № 1000/5, які визначали порядок застосування положень чинних законів у сфері електронного документообігу [21; 22].

В подальшому Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання документування управлінської діяльності» від 17 січня 2018 р. № 55 встановила порядок проходження електронного документа з моменту його створення або одержання і до моменту відправлення або передавання до архівного підрозділу установи, загальні засади функціонування і використання системи електронної взаємодії органів виконавчої влади та оперативний інформаційний обмін з використанням службової електронної пошти, затвердивши Типову інструкцію з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну, Типову інструкція з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади та Регламент організації взаємодії органів виконавчої влади в електронній формі [23]. Прийнята Постанова Кабінету Міністрів визнала електронну форму діловодства як основну. Певним чином «прискорила» перехід органів державної влади на електронний документообіг відмова уряду приймати документи з 2019 року в неелектронній формі. Саме з січня 2019 року міністерства та інші органи виконавчої вдали почали активно запроваджувати електронний документообіг.

Крім того, 23 липня 2014 року на заміну Директиві 1999/93/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 грудня 1999 року про рамки Співтовариства для електронних цифрових підписів прийнято Регламент (ЄС) № 910/2014 Європейського Парламенту та Ради від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій в межах внутрішнього ринку, який набрав чинності 01 липня 2016 року. За таких обставин з метою гармонізації вітчизняного законодавства з вказаним Регламентом було прийнято Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 року, який визначав «правові та організаційні засади електронної ідентифікації та надання електронних довірчих послуг, права та обов'язки суб'єктів відносин у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг, порядок здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства» у вказаних сферах [24]. Відповідно Закон України «Про електронний цифровий підпис» від 22 травня 2003 року втратив чинність.

Першоджерелом електронного документообігу є електронний документ, який Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року визначає, як «документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа» (ч. 1 ст. 5) [20]. Відповідно до наказу Державного агентства з питань електронного урядування України «Про затвердження Вимог до форматів даних електронного документообігу в органах державної влади» від 07.09.2018 № 60 електронний документ оформлюється за загальними правилами документообігу та має реквізити, аналогічні документу з паперовим носієм інформації, з урахуванням таких особливостей: 1) створення окремих реквізитів електронного документа (електронного підпису та/або електронної печатки); 2) для електронних

документів постійного та тривалого (понад 10 років) строку зберігання обов'язковим є використання електронних підписів та/або печаток у форматі, придатному для тривалого архівного зберігання [25]. Документування управлінської інформації в установах здійснюється в електронній формі із застосуванням кваліфікованого електронного підпису, кваліфікованої електронної печатки та кваліфікованої електронної позначки часу. Накладанням електронного підпису та/або електронної печатки завершується створення електронного документа. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму, тобто має бути відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною. Оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до закону. Юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму. Проходження в діловодстві установи одного і того ж документа в електронній та паперовій формі не допускається.

Відповідно, електронний документообіг – це «сукупність процесів створення, оброблення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які виконуються із застосуванням перевірки цілісності та у разі необхідності з підтвердженням факту одержання таких документів» (ч. 1 ст. 9) [20]. Система електронного документообігу установи повинна відповідати вимогам законодавства до форматів даних, сервісу інтеграції до системи взаємодії та вимогам нормативно-правових актів у сфері захисту інформації. В той же час чинне законодавство визначає підстави для документування управлінської інформації лише у паперовій формі, якими визнаються: документи, що містять інформацію з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом; електронні документи, що не можуть бути застосовані як оригінал згідно з вимогами закону; документи, вимога щодо опрацювання яких у паперовій формі встановлена актами Кабінету Міністрів України [25].

Питання обмеження використання електронних документів в процесі електронного документообігу регулюють відповідні закони. Так, відносини стосовно документування інформації, віднесеної до державної таємниці, регулює Закон України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року [26]. Проблематику захисту персональних даних користувачів електронних довірчих послуг регламентує Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року [27]. Загальні питання упорядкування відносин у сфері захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах визначає Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» від 5 липня 1994 року [28]. Правові засади функціонування системи обов'язкового примірника документів та інформаційні відносини, пов'язані з поповненням національного інформаційного фонду України, встановлює Закон України «Про обов'язковий примірник документів» від України від 9 квітня 1999 року [29]. Правові та організаційні основи державної політики у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра, а також права, обов'язки та відповідальність фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у відповідній діяльності або користуються електронними комунікаційними послугами розкриває Закон України «Про електронні комунікації» від 16 грудня 2020 року [30]. Відносини, пов'язані із формуванням, обліком, зберіганням і використанням Національного архівного фонду, регулює Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 24 грудня 1993 року [31]. Отже, відносини, що виникають у процесі створення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, оброблення, використання та знищення електронних документів, регулює широке коло нормативно-правових актів.

Розглядаючи організаційні засади електронного документообігу та використання електронних документів, слід наголосити на тому, що державну політику в зазначеній сфері реалізують Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади в межах повноважень, визначених законом. Державне регулювання у сфері електронного документообігу спрямовано на: реалізацію єдиної державної політики електронного документообігу; забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів електронного документообігу; нормативно-правове забезпечення технології оброблення, створення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів (ст. 4 Закону) [20].

Серед органів виконавчої влади безпосередньо реалізують єдину політику держави щодо електронного документообігу Міністерство цифрової трансформації України, Державна служба спе-

ціального зв'язку та захисту інформації України. Так, відповідно до Положення про Міністерство цифрової трансформації України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 року, серед основних завдань Мінцифри є забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері впровадження електронного документообігу, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства (п. 3) [32]. Згідно з ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» від 23 червня 2006 року одним із основних завдань Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України є участь у формуванні та реалізації державної політики у сферах електронного документообігу в інформаційно-комунікаційних системах, в яких обробляються службова інформація та державна таємниця (в частині захисту інформації державних органів та органів місцевого самоврядування), захисту критичної інформаційної інфраструктури [33]. Організація електронного документообігу в установі покладається на її службу діловодства, яка забезпечує виконання завдань на підставі власної інструкції з діловодства, що розробляється на підставі Інструкцій, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання документування управлінської діяльності» від 17 січня 2018 р. № 55, та з урахуванням інших актів законодавства. Технічне супроводження системи електронного документообігу в установі та його програмно-апаратне забезпечення, відповідальність за збереженість документів та сформованих справ, забезпечення функціонування єдиного масиву електронних документів, а також формування структури електронних довідників у системі електронного документообігу покладаються на структурний підрозділ з питань інформаційного забезпечення або інформаційних технологій. Забезпечення захисту інформації, що обробляється в системі електронного документообігу установи, покладається на структурний підрозділ з питань захисту інформації або працівника установи, на якого покладається виконання завдань та функцій структурного підрозділу з питань захисту інформації [23]. Отже, організаційні засади електронного документообігу визначені чинним законодавством.

Введення електронного документообігу сприяє цифровій модернізації України. Важливим для проведення якісних змін є наявність відповідного реформованого законодавства, що породжує правову визначеність статусу суб'єктів процесу суттєвих перетворень. Статус електронного документа закріплений законодавством ЄС та України, відповідно, статус електронного документообігу визначений положеннями чинного національного законодавства. Електронна форма документів забезпечує необхідний рівень інформаційної безпеки учасників правовідносин, бо обмін документами відбувається у зашифрованому вигляді з використанням кваліфікованого електронного підпису. Обмін оригіналами електронних документів відбувається надзвичайно швидко, як свідчить практика – протягом трьох хвилин, що значно економить час суб'єктів відносин. Має місце економія людських та матеріальних ресурсів, які раніше використовувалися для друку, відправки та зберігання документів. Дистанційні переваги забезпечують мобільність та зручність пересилання документів через платформи електронного документообігу або електронну пошту. Встановлення вказаної системи документообігу дозволяє створювати електронні архіви для більш ефективного зберігання документів.

У країні формується також ера електронного архівування як складника документообігу. Прикладом є пілотний проект, розпочатий в 2019 році, запровадження електронного архіву та створення належних умов для постійного зберігання електронних документів Національного архівного фонду і державних електронних інформаційних ресурсів, який реалізували Міністерство юстиції, Державна архівна служба України та Міністерство цифрової трансформації спільно з Проектом ЄС «Право-Justice» та іншими партнерами. Завдяки запровадженню електронного документообігу в Північно-Східне міжрегіональне управління юстиції (Полтавська, Сумська, Чернігівська області) вдалося забезпечити безперервність роботи обласних структур Міністерства юстиції та зберегти всю документацію під час тимчасової окупації частини Сумської області в 2022 році [34]. Фактично, запровадження електронного документообігу в органах державної влади та місцевого самоврядування не завершено, а продовжується і в умовах воєнного стану, бо мова йде про збереження функцій держави.

Відтак, уявляється можливим вважати, що головний ефект впровадження електронного документообігу – ресурсний (людський, матеріальний, часовий, психологічний тощо). Водночас, необхідно враховувати і ризики запровадження електронного документообігу як органами державної влади та міцевого самоврядування, так і суб'єктами господарської діяльності. Справді, важливим є захист інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комуніка-

ційних системах від несанкціонованих дій, тобто таких, які провадяться з порушенням порядку доступу до цієї інформації, установленого відповідно до законодавства. Захист інформації в документах є значним в мирний час, а в умовах воєнного стану він стає значущим. Об'єктами захисту в системі є інформація, що обробляється в ній, та програмне забезпечення, яке призначено для обробки цієї інформації [28]. Зазвичай виокремлюють правовий, організаційний та технічний захист.

Подальше становлення електронного документообігу в країні, безпосередньо у системі публічного управління, на наш погляд, забезпечать: кваліфікований кадровий склад державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, які володіють відповідними інформаційно-технічними, правовими та управлінськими знаннями, вміннями та навичками; забезпечення органів державної влади та місцевого самоврядування високотехнологічними технічними та програмними стандартизованими інтелектуальними продуктами; створення Єдиної інформаційної системи країни шляхом доступності для відповідних органів державної влади та взаємодії різних автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів і баз даних органів державної влади, які створені та функціонують у різних сферах суспільного життя, що сприяє покращенню комунікації держави з суспільством та скорочує час вирішення проблем, важливих для людини. Актуальним на сьогодні в умовах воєнного стану є доступ суб'єктів електронного документообігу до послуг об'єктів електроенергетики та кабельної каналізації електрозв'язку для створення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, оброблення, використання та знищення електронних документів.

Висновки. Таким чином, правове забезпечення електронного документообігу полягає в застосуванні сукупності достатніх засобів, зокрема організаційних та правових, які надають можливість гарантувати реалізацію зазначеного правового явища в Україні. Правові та організаційні засади встановлюють найважливіші підвалини та закономірності, передбачені чинними нормами права, які регулюють відносини між суб'єктами в процесі створення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, оброблення, використання та знищення електронних документів.

Сферу електронного документообігу регулюють публічно-правові норми права як національного, так і міжнародного рівня. Правові відносини у сфері електронного документообігу характеризуються значною динамікою, оскільки швидко змінюється в сторону розширення сфера регулювання вказаного явища. Невідкладні процеси реформування публічного управління, стрімкий технологічний прорив у світі ставить перед правовою наукою та законодавцем нові виклики. Слід чітко визнавати, що правовідносини є головним засобом, за допомогою якого відбувається дія норм права.

Здійснений пошук засвідчує, що правове забезпечення електронного документообігу потребує подальшої розбудови, оновлення, збалансованості, гармонізації з міжнародно-правовими нормами та стандартами. Здійснення якісних правових, інституційних, організаційних, управлінських перетворень у сфері публічного управління в контексті євроінтеграційних вимог на основі визнання людини найвищою соціальною цінністю є нагальною життєвою необхідністю, що сприятиме становленню України як конкурентоспроможної держави із сильною економікою та передовими технологіями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text.
2. Капітаненко Н.П. Інформаційне забезпечення органів місцевого самоврядування в процесі реформування публічного управління в Україні: шляхи вдосконалення. Scientific explorations and practical achievements of the period of global challenges : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2024. 239 p. С. 184–204. URL: https://www.eo.kiev.ua/resources/arhiv Monographs/mono17/mono%20_2024%20_17.pdf.
3. Білик О. Сучасні підходи до впровадження електронного документообігу у систему державного управління. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти.* Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування». 2023. № 4, с. 38–45.

4. Мельничук Л.І., Головченко М.М. Питання впровадження електронного документообігу в органах державної влади. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського.* Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2019. Т. 30 (69). № 1, ч. 2, с. 154–159.
5. Грицяк Н.В. Електронний документообіг та захист інформації. Київ: НАДУ, 2015. 84 с.
6. Клімушин П.С. Стратегії та механізми електронного урядування в інформаційному суспільстві: монографія. Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2016. 524 с.
7. Клюцевський В.І. Механізми здійснення електронного документообігу в організації діяльності місцевих органів виконавчої влади. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер.: Державне управління*. 2012. Т. 194. Вип. 182. 6-30. URL: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/ Npchdu_2012_194_182_6.
8. Копняк К.В., Покиньчереда В.В. Електронний документообіг в публічному управлінні: проблеми впровадження, переваги та перспективи. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2020. № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2020_10_12.
9. Новицька Н. Електронний документообіг та електронний цифровий підпис як елементи інформаційної культури. *Правова інформатика*. 2006. № 4 (12). С. 76–81.
10. Петришин О.В., Політанський В.С., Самородов А.С. Система електронного документообігу в діяльності країн Європейського Союзу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Том 29, № 2. С. 15–34.
11. Писаренко В.П. Організаційно-правові засади електронного документування в органах влади : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2012. 250 с.
12. Прилипко Н. О. Вдосконалення системи електронного документообігу в органах державної влади. *Збірник наукових праць Донецького державного університету управління.* Серія: Державне управління. 2014. Т. 15, вип. 286. С. 155–164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ znpdduu_du_2014_15_286_16.
13. Оніщенко Н.М. Правове регулювання, правовий вплив та правове забезпечення: індекс взаємовизначеності. *Правова держава*. 2020. Випуск 31. С. 46–53.
14. Загальна теорія держави і права : (основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції): навч. посіб. / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2016. 400 с.
15. Теорія держави і права: підручник / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2015. 368 с.
16. Тарахонич Т.І. Правове регулювання та правовий вплив як юридичні категорії: співвідношення понять. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 10–14.
17. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 1 грудня 2022 року № 2807-IX. *Відомості Верховної Рад*и. 2023. № 51. Ст. 127.
18. Конвенція про міжнародне право спростування Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1952 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 995_319#Text (дата звернення 12.08.2024).
19. Типовой закон ЮНСИТРАЛ об электронных подписях и Руководство по принятию. URL: https://uncitral.un.org/ (дата звернення 12.08.2024).
20. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 36. Ст. 275.
21. Про затвердження Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання: Наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2014 № 1886/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/z1421-14#Text (дата звернення 12.08.2024).
22. Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях: Наказ Міністерства юстиції України від 18.06.2015 № 1000/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15#n15 (дата звернення 12.08.2024).
23. Деякі питання документування управлінської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#Text (дата звернення 12.08.2024).
24. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 45. Ст. 400.

25. Про затвердження Вимог до форматів даних електронного документообігу в органах державної влади: наказ Державного агентства з питань електронного урядування України від 07.09.2018 № 60. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1309-18#Text (дата звернення 12.08.2024).
26. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII . *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. Ст. 93.
27. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481.
28. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 31. Ст. 286.
29. Про обов'язковий примірник документів: Закон України від 9 квітня 1999 року № 595-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 199.
30. Про електронні комунікації: Закон України від 16 грудня 2020 року № 1089-IX. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text.
31. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24 грудня 1993 року № 3814-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 15. Ст. 86.
32. Положення про Міністерство цифрової трансформації України: затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#n24 (дата звернення 12.08.2024).
33. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: Закон України від 23 червня 2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 258.
34. Презентація пілотного проєкту електронного архівування, реалізованого за сприяння Проєкту ЄС «Право-Justice». URL: https://www.pravojustice.eu/ ua/post/vidbulasya-prezentaciya-pilotnogo-proyektu-elektronnogo-arhivuvannya-realizovanogo-za-spriyannya-proyektu-yes-pravo-justice.

УДК: 342.951
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.21

МЕДИЧНА ДОПОМОГА НАСЕЛЕННЮ ЯК ЧИННИК РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Логвиненко Б.О.,
професор кафедри адміністративного права і процесу
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1894-4889

Логвиненко Б.О. Медична допомога населенню як чинник реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Статтю присвячено висвітленню значення медичної допомоги населенню як чинника реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Відповідно до поставленої мети розкриті сутність та особливості організації охорони здоров'я на деокупованій території, а також визначена роль медичної допомоги у інтенсифікації механізму реінтеграції. Звернуто увагу на те, що реалізація державної політики по реінтеграції тимчасово окупованих територій має передбачати наявність відповідного механізму, що поєднував би у собі різноманітні заходи, спрямовані на відновлення державної влади на відповідних територіях, а також інтеграцію місцевого населення у політичне, культурне, економічне та соціальне життя країни. Наголошено, що допускаючи тимчасові обмеження права на охорону здоров'я у цілому та медичну допомогу зокрема, держава в особі уповноважених суб'єктів має забезпечити дієвий механізм для відновлення цього права після скасування особливого правового режиму, або ж передбачити відповідні гарантії для реалізації цього права у такий особливий період. Визначено обставини, що свідчать про важливість медичної допомоги населенню як чинника реінтеграції тимчасово окупованих територій: а) забезпечення доступу до медичної допомоги як ключового пріоритету; б) залучення кваліфікованого медичного персоналу з числа внутрішньо переміщених осіб, волонтерів, представників міжнародних охороноздоровчих організацій та іноземних медичних фахівців; в) реалізація регіональних медичних програм і заходів; г) співпраця з міжнародними донорськими організаціями для надання гуманітарної допомоги, протезування, реабілітації тощо; ґ) просвітницька кампанія у сфері охорони здоров'я для своєчасного інформування населення про програми медичних гарантій, реімбурсацію лікарських засобів, реабілітаційні програми та інше. Констатовано, що урахування зазначених обставин не лише сприятиме розумінню важливості медичної допомоги, а й дозволить удосконалити механізм реінтеграції, прискорити його реалізацію для покращення якості життя людей.

Ключові слова: медична допомога, право на охорону здоров'я, організація медичної допомоги, органи публічної влади, деокупація, реінтеграція, територіальна цілісність, механізм реінтеграції, права і свободи людини.

Lohvynenko B.O. Medical care for the population as a factor of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine.

The article is devoted to highlighting the importance of medical care for the population as a factor in the reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine. In accordance with this goal, the essence and peculiarities of health care organization in the de-occupied territory are revealed, and the role of medical care in intensifying the reintegration mechanism is determined. The author emphasizes that the implementation of the state policy on reintegration of the temporarily occupied territories should provide for an appropriate mechanism that would combine various measures aimed at restoring state power in the respective territories, as well as at integrating the local population into the political, cultural, economic and social life of the country. The author emphasizes that by allowing temporary restrictions on the right to healthcare in general and medical care in particular, the State, represented by authorized entities, should provide an effective mechanism for restoring this right after the special

legal regime is lifted, or provide appropriate guarantees for the exercise of this right during such a special period. The author identifies the circumstances that indicate the importance of medical care for the population as a factor in the reintegration of the temporarily occupied territories: a) ensuring access to medical care as a key priority; b) involvement of qualified medical personnel from among internally displaced persons, volunteers, representatives of international health organizations and foreign medical specialists; c) implementation of regional medical programs and activities; d) cooperation with international donor organizations to provide humanitarian assistance, prosthetics, rehabilitation, etc.; e) health education campaign to inform the population in a timely manner about medical guarantee programs, reimbursement of medicines, rehabilitation programs, etc. It is stated that taking into account these circumstances will not only promote understanding of the importance of medical care, but will also allow improving the reintegration mechanism and accelerating its implementation to improve the quality of life of people.

Key words: medical care, right to health care, organization of medical care, public authorities, de-occupation, reintegration, territorial integrity, reintegration mechanism, human rights and freedoms.

Постановка проблеми. Розв'язана проти України повномасштабна війна призвела до тимчасової окупації значних територій нашої держави. Деокупація та подальша реінтеграція захоплених внаслідок збройної агресії територій є складним і довготривалим процесом. Його складність полягає у застосуванні комплексного підходу, коли необхідно поєднати військові, організаційні, правові, соціальні, ідеологічні, економічні та інші заходи для відновлення територіальної цілісності України. Причому важливим компонентом цього процесу є забезпечення прав і свобод населення, яке проживає на деокупованій території. Успіх реінтеграції значною мірою залежить від формування дієвого механізму її реалізації, головним критерієм оцінки якого має слугувати повнота забезпечення прав і свобод громадян на такій території.

У зазначеному аспекті важливо зупинитися на організації медичної допомоги населенню, адже значення здоров'я як соціальної цінності та фундаментального права людини складно переоцінити як на індивідуальному, так і на громадському рівнях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема деокупації та реінтеграції території України набули постала у 2014 році після анексії Автономної Республіки Крим та частини Луганської і Донецької областей й залишається актуальною дотепер. Різноманітні питання, пов'язані із деокупацією та реінтеграцією частини української території ставали предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. Так, вбачається важливим доробок І.О. Грицай, М.В. Корнієнка, Л.Р. Наливайко, Р.М. Опацького, Д.А. Селіхова, О.Р. Скобельської, А.М. Чвалюка та багатьох інших. Водночас, розв'язана проти України повномасштабна військова агресія обумовлює актуальність наукового пошуку в напрямку формування найбільш ефективного механізму реінтеграції тимчасово окупованої території України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) статтю присвячено висвітленню значення медичної допомоги населенню як чинника реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Відповідно до поставленої мети необхідно розкрити сутність та особливості організації охорони здоров'я на деокупованій території, а також визначити роль медичної допомоги у інтенсифікації механізму реінтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження потрібно розпочати із того, що згідно до п. 2) ч. 1 ст. 4-1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» № 1207-VII від 15.04.2014, до цілей державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованій території належить забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у передбаченому законом обсязі. Відповідно і право на охорону здоров'я потребує свого належного забезпечення через здійснення заходів для захисту прав і свобод цивільного населення органами державної влади, в тому числі органами сектору безпеки і оборони, їх посадовими особами [1].

Тут варто погодитись із О.Р. Скобельською у тому, що політика України сьогодні спрямована на вжиття невідкладних заходів з деокупації територій, здійснення стабілізаційних заходів на деокупованих територіях та проведення планомірної і послідовної політики реінтеграції таких територій у правовий простір України [2, с. 98].

Отже, реалізація державної політики щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій має передбачати наявність відповідного механізму, що поєднував би у собі різноманітні заходи, спря-

мовані на відновлення державної влади на відповідних територіях, а також інтеграцію місцевого населення у політичне, культурне, економічне та соціальне життя країни.

Комплексний характер механізму реінтеграції потребує уваги до всіх його компонент, а особливо тих, які посилюють його ефективність. До таких нами віднесено медичну допомогу, належне забезпечення якої виступає чинником реінтеграції населення деокупованої території України.

Варто наголосити, що право на охорону здоров'я не лише належить до конституційних прав людини, а й становить собою одну із найвищих соціальних цінностей. Крім того здоров'я безпосередньо пов'язане із життям у біологічному, медичному, соціальному та юридичному вимірах [3, с. 230].

Нагадаємо, що відповідно до ст. 49 Конституції України, право на охорону здоров'я гарантується кожному та охоплює власне охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Водночас, ст. 64 Конституції України не відносить право охорону здоров'я до таких прав і свобод, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану [4]. З огляду на фундаментальне значення здоров'я, як полісемантичної категорії, такий підхід законодавця виглядає неоднозначно.

З приводу ефективності реінтеграції Д.А. Селіхов зазначає, що така реінтеграція має ґрунтуватися на ефективній державній політиці та втілюватися завдяки відповідному механізму її реалізації. Вчений вважає доцільним формування такої політики, що має втілюватись у відповідному стратегічному документі. Останній має визначати візію самої реінтеграції тимчасово окупованих територій у правовий, інформаційний, соціальний, освітній простір, стати основою подальших політик держави у правовій, інституціональній, ідеологічно-культурній, соціальній та інших сферах на деокупованих територіях [5, с. 45-46].

Повертаючись до заходів з реінтеграції, звернімося до ст. 7 «Забезпечення реалізації прав осіб, які проживають на тимчасово окупованій території, на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту» цитованого вище Закону України № 1207-VII. Так, щодо прав на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, на надання соціальних послуг, закріплено, що їхня реалізація здійснюється відповідно до законодавства України [1]. Натомість про охорону здоров'я у цілому та медичну допомогу зокрема у законі взагалі не йдеться. Це також викликає питання, адже належність здоров'я до соціальної сфери так само є домінуючою позицією у вітчизняній адміністративно-правовій науці.

Відсутність належної уваги до забезпечення медичної допомоги у Законі України № 1207-VII не компенсується положеннями інших актів законодавства. Своєрідним виключенням тут є Основи законодавства про охорону здоров'я № 2801-XII від 19.11.1992. У ч. 2 Розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» цього закону закріплено перелік заходів на період дії воєнного стану в Україні та протягом шести місяців після його припинення чи скасування: 1) розширений перелік осіб, яким надано право надавати медичну та реабілітаційну допомогу; 2) дозволяється надання медичної, реабілітаційної допомоги поза місцем провадження господарської діяльності з медичної практики, зазначеним у заяві про отримання ліцензії та супровідних документах; 3) у виняткових випадках дозволяється залучення до надання медичної, реабілітаційної допомоги на волонтерських засадах медичних працівників, фахівців з реабілітації, які є іноземцями (за винятком громадян Російської Федерації або Республіки Білорусь), або особами без громадянства, які прибули в Україну для надання медичної допомоги [6].

Розглядаючи право на життя Х.М. Маркович звертав увагу на те, що попри свій фундаментальний статус воно перестає бути захищеним в умовах збройного конфлікту. Вчений пов'язує це з тим, що військові дії спричиняють різноманітні прояви насильства, включаючи вбивства, тілесні ушкодження, викрадення, катування, які безпосередньо порушують право на життя, гідність та недоторканність особи [7, с. 97]. Так само і право на охорону здоров'я втрачає інструменти захисту через наступні обставини: а) відсутність його у визначеному ст. 64 Конституції переліку прав і свобод, які не підлягають тимчасовому обмеженню; б) уразливість цього права в умовах збройних конфліктів; в) відсутність ефективних засобів для відновлення, реалізації та охорони цього права на реінтегрованих територіях.

Зупиняючись на проблемі медичної допомоги, слушною є думка Л.Р. Наливайко про те, що обмеження прав людини відбувається у тих випадках, коли держава чи інші суб'єкти обмежують

використання окремих прав у конкретних ситуаціях керуючись законними цілями, а також захистом прав та свобод інших осіб чи інтересів суспільства в цілому [8, с. 630].

Отже, допускаючи тимчасові обмеження права на охорону здоров'я у цілому та медичну допомогу зокрема, держава в особі уповноважених суб'єктів має забезпечити дієвий механізм для відновлення цього права після скасування особливого правового режиму, або ж передбачити відповідні гарантії для реалізації цього права у такий особливий період.

Про важливість досліджуваної проблеми свідчить те, що згідно п. 5) ч. 2 ст. 5 Закону України № 1207-VII, надання медичних та соціальних послуг належить до основних напрямів захисту прав і свобод цивільного населення на контрольованих Україною територіях [1]. З цього випливає, що медичні послуги надзвичайно важливі для населення деокупованих територій України. Водночас, належна організація медичної допомоги може сприяти збереженню життя, досягненню максимально можливого рівня здоров'я населення, забезпечити можливість реабілітації постраждалих осіб, а також відновити довіру до органів публічної влади в цілому.

У наведеному аспекті також варто згадати Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 № 1219-р «Про затвердження плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад». У цьому документі визначено заходи, частина з яких стосується сфери охорони здоров'я та медичної допомоги зокрема. Наприклад, п. 33 передбачено «організацію надання медичної допомоги, де заклади охорони здоров'я зруйновано та неможливо здійснити логістичне забезпечення, шляхом організації розгортання тимчасових пунктів надання медичної допомоги у непошкоджених приміщеннях». Зазначений захід має бути реалізований протягом одного місяця з дати завершення тимчасової окупації, а відповідальними за його виконання визначені обласні державні адміністрації, військові адміністрації населених пунктів, органи місцевого самоврядування (за згодою) та Міністерство охорони здоров'я України [9].

На підставі викладеного можна дійти висновку про те, що медична допомога населенню є важливим чинником реінтеграції тимчасово окупованих територій. Наша позиція аргументується наступними обставинами:

а) забезпеченням доступу до медичної допомоги (медичних послуг) як ключового пріоритету;

б) залученням кваліфікованого медичного персоналу з числа внутрішньо переміщених осіб, волонтерів, представників міжнародних охороноздоровчих організацій та іноземних медичних фахівців;

в) реалізацією регіональних медичних програм для стабілізації епідемічної ситуації, відновленням планових щеплень, а також програм психологічної допомоги постраждалим внаслідок бойових дій особам;

г) співпрацею з міжнародними донорськими організаціями для надання гуманітарної допомоги, протезування, реабілітації тощо;

ґ) просвітницькою кампанією у сфері охорони здоров'я для своєчасного інформування населення про програми медичних гарантій, реімбурсацію лікарських засобів, реабілітаційні програми та інше.

Урахування зазначених обставин не лише сприятиме розумінню важливості медичної допомоги, а й дозволить удосконалити механізм реінтеграції, прискорити його реалізацію для покращення якості життя людей.

Висновки з дослідження. Підводячи підсумки потрібно зазначити, що надання медичної допомоги населенню тимчасово окупованих територій є невід'ємною запорукою успішної реінтеграції деокупованих територій.

Реінтеграція полягає не лише у відновленні функціонування органів публічної влади на деокупованих територіях. Її значення значно глибше і полягає у поверненні довіри місцевого населення до української держави. Належним чином функціонуюча система охорони здоров'я відображає турботу держави про громадян, дозоляє кожній особі досягнути максимально можливого рівня фізичного і психічного здоров'я. В умовах повоєнного відновлення України саме медична допомога здатна виступити чинником для швидкої реінтеграції тимчасово окупованих територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text (дата звернення 04.08.2024).

2. Скобельська О.Р. Шляхи деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій і відновлення довіри населення до держави Україна. *Нове українське право*. 2023 № 4. С. 94-99. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2023.4.12.
3. Логвиненко Б.О. Здоров'я як правова категорія: до постановки питання. *Форум права*. 2017. № 5. С. 230-235. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.1202503.
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 9254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення 04.08.2024).
5. Селіхов Д.А. Механізм реінтеграції тимчасово окупованих територій України: окремі напрями та їх шляхи реалізації. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки.* 2024. № 2 (70). С. 42-46. DOI: https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.2.9
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення 04.08.2024).
7. Маркович Х.М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2023. № 4. С. 95-99. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.13
8. Наливайко Л.Р. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 3 (31) С. 622-635. DOI https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-622-635
9. Про затвердження плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад: Розпорядження Кабінету Міністрів України; План від 30.12.2022 № 1219-р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1219-2022-%D1%80#Text (дата звернення 04.08.2024).

УДК 340 : 004
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.22

IT-ПРАВО У СИСТЕМІ ПРАВА: ДИСКУСІЙНІ МОМЕНТИ СУЧАСНОСТІ

Мазур Я.В.,
здобувач освіти СО «Бакалавр»,
юридичний факультет,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
e-mail: mazur.iaroslav@donnu.edu.ua

Міхайліна Т.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії, історії держави
і права та філософії права,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
e-mail: mihaylina@donnu.edu.ua

Мазур Я.В., Міхайліна Т.В. IT-право у системі права: дискусійні моменти сучасності.

У даній роботі порушуються проблема розмежування Інтернет-права від інформаційного права та IT-права, встановлення його місця серед інших галузей права, розкриваються основні критерії правового регулювання IT-права та закріплення основних засад його функціонування.

Акцентується увага на тому, що IT та Інтернет-мережа є взаємопов'язаними, оскільки друге є середовищем існування першого, і в той же час, останнє не має жодного сенсу без інструментів, за допомогою яких може опрацьовуватись будь-яка інформація.

Таким чином при розгляді дефініцій «інформація», «інформаційні технології» та «Інтернет-мережа» в контексті цифрового простору, було визначено, що вони є взаємопов'язаними – інформація є основним елементом, інформаційні технології використовуються для роботи з інформацією (для збирання, зберігання, обробки), а Інтернет-мережа використовується для передачі та обміну даними. Такий висновок може дати цілісну картину того, яким чином та у відповідності до якої ієрархії дані поняття мають відображатись з точки зору інформаційного права, IT-права та Інтернет-права.

Було встановлено, що інформаційне право за своєю суттю є ширшим поняттям, ніж IT-право та безперечно включає його, проте, зважаючи на специфіку середовища у якому виникають відповідні правовідносини та суб'єкта, який здійснює різного роду операції з інформацією, доцільніше було б відокремлювати його в окремий інститут першого. Такий поділ зумовлений зокрема виникненням нових напрямків розвитку, таких як інститут штучного інтелекту, інститут хмарних технологій, інститут цифрового підпису та глобалізацією Інтернет-мережі.

Таким чином інформаційне право та IT-право регулюють однорідне коло суспільних відносин та за своєю сутністю співвідносяться як галузь та інститут, проте мають певні відмінності, які зумовлені середовищем виникнення регулюючих відносин.

У свою чергу, Інтернет право – це окрема галузь права, яка повинна врегульовувати суспільні відносини, що виникають у відповідному середовищі та закріплювати основоположні цифрові права та обов'язки, опираючись на міжнародний характер.

Ключові слова: IT-право, Інтернет-право, інформаційне право, цифрові права, Інтернет-мережа, інформаційні технології, права людини, свобода.

Mazur Ia., Mihaylina T. IT law in the legal system: current discussion points.

The paper deals with the problem of distinguishing Internet law from Information Law and IT Law, establishing its place among other branches of law, reveals the main criteria for legal regulation of IT Law and fixing the basic principles of its functioning.

Attention is focused on the fact that IT and the Internet network are interrelated, since the latter is the habitat of the former, and at the same time, the latter does not make any sense without tools with which any information can be processed.

Thus, when considering the definitions of „information", „information technologies" and „Internet network" in the context of the digital space, it was determined that they are interrelated – information is the main element, information technologies are used to work with information (for collecting, storing, processing), and the Internet network is used for transmitting and exchanging data. Such a conclusion can provide a complete picture of how and in accordance with what hierarchy these concepts should be displayed from the point of view of Information Law, IT Law and Internet Law.

It was found that Information Law is essentially a broader concept than IT Law and undoubtedly includes it, however, given the specifics of the environment in which the relevant legal relations arise and the subject performing various operations with information, it would be more expedient to separate it into a separate institution of the former. This division is due in particular to the emergence of new areas of development, such as the institute of artificial intelligence, the institute of cloud technologies, the institute of digital signature and the globalization of the Internet network.

Thus, Information Law and IT Law regulate a homogeneous range of public relations and are essentially related as an industry and an institution, but they have certain differences that are due to the environment of the emergence of regulatory relations.

In turn, Internet Law is a separate branch of law that should regulate public relations that arise in the appropriate environment and consolidate fundamental digital rights and obligations, based on an international character.

Key words: IT Law, Internet Law, Information Law, digital rights, Internet network, information technologies, human rights, freedom.

Постановка проблеми. Інтернет-мережа – це, перш за все, потужний інструмент для взаємодії людей один з одним незалежно від місця перебування. Вона надає змогу спілкуватись, навчатись, працювати, вести бізнес, отримувати доступ до новин, ефективно брати участь у політичному житті та багато чого іншого.

Згідно звіту Digital 2022 Global Statshot, представленого Британською компанією DataReportal, станом на 2022 рік понад 5 мільярдів людей користуються Інтернетом, що становить 62,5% від всього населення планети. Окрім цього, користувачі проводять в середньому по 6 годин і 53 хвилини онлайн щодня. Типовий користувач Інтернету зараз проводить в мережі понад 40% свого життя [1]. Дослідження 2023 року, показують, що дані показники виросли 1,9% та становлять 64,4%, при населені 5,16 мільярди людей [2].

Що стосується України, то за даними цієї ж компанії, на початок 2023 року в Україні було 28,57 мільйона користувачів Інтернету, тоді рівень проникнення становив 79,2%. У січні 2023 року – 26,70 мільйонів користувачів соціальних мереж, що дорівнювало 74% від загального населення [3].

Таким чином, можна помітити загальносвітову тенденцію щодо глобалізації Інтернет-мережі. Такі зміни стаються під впливом різних факторів, які часто не залежать від волі самої особи.

Зважаючи на такі зміни, сьогодні у юридичній науковій практиці виникли поняття ІТ-права, Інтернет права та інформаційного права, що в свою чергу призвело до створення дискусійного питання, яке полягало в тому, яким чином дані галузі мають співіснувати та співвідноситись.

Стан опрацювання проблеми. ІТ-право, Інтернет право та інформаційне право за своєю суттю є доволі новим явищем, попри це вже сьогодні немає єдності думок і у національних наукових колах. Деякі з вчених: О. Селезньова, Є. Литвинов, О. Петришин, О. Гиляка, А. Новицький, І. Паньонко та багато інших, акцентували свою увагу на розгляді питань, що пов'язані із відносинами, які виникають у глобальній мережі, при цьому вживаючи поняття ІТ-право та Інтернет право, як тотожні, рівноцінні, що вбачається недоцільним та неправильним.

Окрім цього, сьогодні Інтернет-мережа залишається недостатньо законодавчо врегульованим середовищем не тільки на національному, а й міжнародному рівні. Це спричинено великою кількістю чинників, зокрема глобальним характером, екстериторіальністю, анонімністю, відсутністю матеріально-технічної бази та економічними міркуваннями тощо.

Метою статті є виявлення місця ІТ-права у системі права, зокрема, з-поміж суміжних категорій, таких як Інформаційне право та Інтернет-право, а також аналіз передумов їх формування як окремих елементів структури системи права.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання врегулювання інформаційного та Інтернет-простору, можна стверджувати, що сьогодні не існує єдиної думки щодо того, як розмежовувати поняття «інформаційне право», «Інтернет-право» та «ІТ-право». Зокрема, сьогодні О. Селезньова, Є. Литвин, О. Петришин, О. Гиляка, А. Новицький, І. Паньонко та багато інших акцентують свою увагу на розгляді питань, що пов'язані із відносинами, які виникають у глобальній мережі, при цьому вживаючи поняття ІТ-право та Інтернет-право, як тотожні, рівноцінні, що є недоцільним та неправильним. Іншим питанням є співвідношення понять «інформаційного права», «ІТ-права» та «Інтернет-права».

Таким чином, перш ніж обговорювати проблемні питання, потрібно зрозуміти, що собою являють поняття «інформація», «інформаційні технології» та «Інтернет-мережа». Термін «інформація» походить від латинського «informatio», що означає – роз'яснення, «пояснення, викладення, обізнаність» [4, с. 170–183]. У онлайн словниках поняття «інформація» відображає відомості про які-небуть події, чиюсь діяльність або ж повідомлення про щось [5].

У наукових колах, в контексті інформаційного права автори не схиляються до думки узагальнення даного терміну в єдине поняття, а акцентують увагу переважно на властивостях інформації, аргументуючи це тим, що вмістити всю суть даного терміну в одне поняття неможливо. Так, наприклад, Н. Логінова та Р. Дробожук розділяють властивості інформації:

1) загальні властивості інформації – системність, невичерпність, селективність, здатність до поширення, субстанційна несамостійність, здатність до трансформації;

2) юридичні властивості – фізична невідчужуваність, необхідність відособлення, незалежність права на інформацію та її матеріальні носії, здатність до тиражування;

3) властивості якості інформації – адекватність, актуальність, достовірність, повнота, об'єктивність та суб'єктивність, надлишковість;

4) властивості інформації, що визначають стан її безпеки –конфіденційність, цілісність, доступність [6].

Поняття «інформація» також закріплено у нормативно правових актах – у першій статті Закону України «Про інформацію», де зазначається, що інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [7].

Останнє твердження є найбільш доречним, оскільки відображає інформацію, як те, що може бути висвітлено матеріально, тобто на документах, або зберігатись на цифрових носіях у вигляді коду та, наприклад, може слугувати доказом юридичного факту у судовому процесі.

Говорячи про інформацію, варто зазначити, що саме вона, а точніше те коло суспільних відносин, яке виникає стосовно неї, складає предмет вивчення інформаційного права та ІТ-права.

Термін «інформаційні технології», вони ж «ІТ», сьогодні активно використовується у нашому просторі. Як правило, він вживається для позначення того, що пов'язано із Інтернет-середовищем, фахівцями, які виконують певні роботи, що пов'язані із забезпеченням функціонування таких технологій, юристів, котрі надають належний супровід у такій сфері, а також діджиталізації та цифровізації загалом.

В цілому, можна говорити про те, що інформаційні технології так чи інакше пов'язані із усім вище переліченим. Проте доволі часто виникає питання, стосовно того, що собою охоплює дане поняття.

В загальному вигляді під поняттям інформаційних технологій розуміють сукупність методів, процесів, та інструментів, що використовуються для збирання, зберігання, обробки, передачі та поширення інформації у будь-якому вигляді.

Розглядаючи дане поняття в розрізі інформаційного права та ІТ-права, можна говорити, що дане поняття є ідентичним за своїм змістом, оскільки в основі концепції даних галузей лежать схожі методи. Проте основною відмінністю буде середовище, у якому виникають такі відносини.

Інтернет – це всесвітня інформаційна система загального доступу, яка логічно пов'язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами [8].

Інтернет походить від ARPAnet, створеного Агенцією дослідницьких проектів Міністерства оборони США у 1960-х роках. Ними було розвинуто багато інших мереж, які використовували деякі комерційні компанії, проте основна проблема полягала у тому, що вони не могли легко спілкуватися між собою. Її вирішення запропонували Вінт Серф та Боб Кан, розробивши TCP/IP – „Протокол взаємодії пакетної мережі" (1974) для підключення різних мереж [9].

Говорячи про взаємодію ІТ та Інтернет-мережі, варто зазначити, що дані явища є взаємопов'язаними, оскільки друге є середовищем існування першого, і в той же час, останнє не має жодного сенсу без інструментів, за допомогою яких може опрацьовуватись будь-яка інформація.

Отже, розглядаючи дефініції інформації, інформаційних технологій та Інтернет-мережі у контексті цифрового простору, було визначено, що вони є взаємопов'язаними – інформація є основним елементом, інформаційні технології використовуються для роботи з інформацією (тобто є інструментом для збирання, зберігання, обробки), а Інтернет-мережа використовується для передачі та обміну даними. Такий висновок може дати цілісну картину того, яким чином та у відповідності до якої ієрархії дані поняття мають відображатись з точки зору інформаційного права, ІТ-права та Інтернет-права.

Попри наявність досліджень М. Савчина, О. Сімсони, О. Яворської, О. Селезньова, М. Ковалів, С. Єсімова, О. Яреми, Є. Литвинова, щодо доктрин інформаційного права, ІТ-права та Інтернет-права, поки не існує єдиної сформованої думки щодо того, чи потрібно виділяти їх в окремі галузі. Окрім цього, не сформовано думки щодо їхнього співвідношення та відокремлення одне від одного.

Частково зачепивши раніше питання співвідношення інформаційного права та ІТ-права, вказавши, що останнє має специфічне середовище виникнення відносин, а також суб'єкта, який реалізує збирання, зберігання, обробку, передачу та поширення інформації, хотілось більш детально розглянути та розвинути дану тезу. Тому для цього варто пояснити те, що собою охоплюють відповідні галузі.

Інформаційне право – це комплексна галузь права, яка регулює суспільні відносини, що виникають з приводу збирання, зберігання, накопичення, обробки, використання і поширення інформації щодо різних сфер життя і діяльності суспільства, яка має спеціальний предмет – суспільні інформаційні відносини [10].

На думку О. Сімсон, ІТ-право – це галузь права, предметом якої виступають відносини у цифровому середовищі, а саме, відносини з приводу створення, зберігання, передачі та захисту інформації в електронному вигляді, обробка якої відбувається з використанням інформаційних технологій у глобальних та локальних інформаційних системах [11, с. 180–187]. З даним твердженням важко не погодитись, проте називати ІТ-право галуззю права поки що недоречно.

Річ у тім, що інформаційне право за своєю суттю є ширшим поняттям, ніж ІТ-право та безперечно включає його, проте, зважаючи на специфіку середовища, у якому виникають відповідні правовідносини, та суб'єкт, який здійснює різного роду операції з інформацією, доцільніше було б відокремлювати його в окремий інститут першого. Такий поділ зумовлений зокрема виникненням нових напрямків розвитку, таких як інститут штучного інтелекту, інститут хмарних технологій, інститут цифрового підпису та глобалізацією Інтернет-мережі.

Варто зауважити, що сьогодні серед практико орієнтованих юристів витає думка, що ІТ-право охоплює також відносини, що виникають у сфері прав інтелектуальної власності, кібербезпеки, договірних відносин, кримінального права тощо. Окрім цього, вони часто посилаються на те, що ІТ-право є міждисциплінарним інститутом [12].

Дані твердження можна обґрунтувати появою нових напрямків розвитку юридичної практики, таких як надання різного роду юридичних послуг ІТ-компаніям, забезпечення функціонування права інтелектуальної власності в Інтернеті, криміналізація діянь, пов'язаних із втручанням у функціонування інформаційних, електронних, комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж тощо.

Проте у даному випадку варто розуміти, що ІТ-право не повинно регулювати всі відносини, що виникають у Інтернеті, чи подібних йому мережах, оскільки більшість з них є спорідненими із іншими галузями права.

Так, наприклад, укладання договору на розробку сайту повинно регулюватись спеціальними положеннями цивільного чи господарського законодавства та іншими нормативно-правовими актами, які будуть враховувати всю його специфіку.

Таким чином, інформаційне право та ІТ-право регулюють однорідне коло суспільних відносин та за своєю сутністю співвідносяться як галузь та інститут, проте мають певні відмінності, які зумовлені середовищем виникнення регулюючих відносин.

Говорячи про суб'єктів даних правовідносин, варто зазначити те, що вони будуть відрізнятись одне від одного, причиною чого є середовище виникнення.

У статті 7 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року закріплюється загальний перелік суб'єктів інформаційного права: 1) громадяни України; 2) юридичні особи; 3) держава Україна, а також інші держави, їх громадяни та юридичні особи; 4) міжнародні організації та особи без громадянства [7].

В наукових колах існує багато критеріїв класифікації суб'єктів інформаційного права, проте у нашому випадку найбільш наглядною буде класифікація за функціональним критерієм А. Цуняка, у якій за основу поділу взято характер дій з інформацією: автор одержує (створює) інформацію, споживач використовує її, поширювач розповсюджує, а зберігач (охоронець) зберігає та захищає інформацію [13, с. 100-101].

Аналізуючи дану класифікацію у розумінні ІТ-права, можна виділити особливий статус зберігача інформації – провайдера, який безпосередньо має доступ до різних видів даних: про підключення до Інтернету користувача, про використання Інтернет-серверів, про апаратне та програмне забезпечення комп'ютера. Для здійснення цієї діяльності такий суб'єкт повинен мати спеціальний дозвіл, а також дотримуватись вимог законодавства про захист персональних даних та не використовувати їх без згоди користувача або без належної поважної причини.

Розглядаючи Інтернет-право та його взаємодію з ІТ-правом, перш за все варто зазначити, що сьогодні воно не має яскраво вираженого характеру в наукових колах – деякі наковці доволі часто зупиняються на ньому побічно та не визначають його місце в системі права.

В загальному, всі наукові дослідження стосовно даної теми можна поділити на три групи, у яких описується що:

1) Інтернет-право є інститутом інформаційного права;

2) Інтернет-право є комплексною галуззю права;

3) Інтернет-право – різновид інформаційних відносин.

Дослідженням першої групи займалась О. Селезньова. Вона зазначала, що Інтернет-право – це інститут інформаційного права, обґрунтовуючи це тим, що: предмет правового регулювання Інтернет-права – частина суспільних відносин, пов'язаних з Інтернетом; Інтернет-відносини є однорідними і формують певний масив; завдяки схожій сутності Інтернет-відносин з іншими видами інформаційних відносин, Інтернет-право входить до складу підгалузі інформаційного права – зв'язкового права [14, с. 239].

З даним твердженням не можна погодитись. Це зумовлено зокрема тим, що сама природа Інтернет-права є ширшою за розуміння предмету інформаційного права. Ототожнення його з правовим інститутом останнього, буде нести як наслідок звуження його розуміння.

Розглядаючи Інтернет-право, як комплексну галузь права, науковці, як правило, обґрунтовують свою позицію, спираючись на взаємозв'язок першої із різними галузями, відносини якої в певній мірі розвиваються в мережі Інтернет.

Так, наприклад, Л. Тарасенко, обґрунтовуючи свою позицію, апелює до того, що:

– цивільне та господарське право унормовують здійснення майнових і особистих немайнових прав у мережі Інтернет, в тому числі у сфері господарювання;

– право інтелектуальної власності врегульовує використання об'єктів авторського права, торговельних марок тощо в мережі Інтернет;

– інформаційне право визначає порядок збирання інформації з Інтернету, поширення інформації в Інтернеті, зберігання інформації, стягнутої з Інтернету, тощо;

– ІТ-право унормовує відносини електронної комерції, визначає правовий режим доменного імені;

– кримінальне право передбачає кримінально-правовий захист від кіберзлочинності, шахрайства в Інтернеті;

– процесуальне право унормовує порядок подання та використання електронних доказів, визначає порядок функціонування системи електронного суду;

– конституційне право передбачає можливість здійснення окремих прав у мережі Інтернет, наприклад, права на свободу вираження поглядів, права на інформацію тощо;

– адміністративне право унормовує порядок надання адміністративних послуг з використанням ресурсів мережі Інтернет [15, с. 51].

З такими твердженнями можна частково погодитись, оскільки такі відносини справді виникають у мережі Інтернет. Проте, говорити про те, що їх варто виділяти в окрему комплексну галузь права, посилаючись виключно на особливість Інтернет-середовища, на нашу думку, є недоціль-

ним. Найкращим рішенням буде створення окремих інститутів в галузях, які будуть враховувати таку специфіку.

Прикладом цього може бути вже розглянуте співвідношення інформаційного права та ІТ-права, де перше є галуззю, а друге – інститутом.

Окрім цього, у даній публікації дається поняття Інтернет-права: «Інтернет-право – це комплексна галузь законодавства, сукупність правових норм, що містяться як у міжнародних нормативно-правових актах, так і в національному законодавстві різних країн, інших регуляторах, які регулюють відносини між учасниками правовідносин, які виникають, змінюються та припиняються у цифровому середовищі (у мережі Інтернет)». На нашу думку, таке твердження є хибним, оскільки апелює лише до специфіки середовища виникнення даних відносин і висвітлює Інтернет-право, як збірку норм різних галузей, котрі різняться між собою суб'єктивним складом, об'єктом та змістом.

У свою чергу, відносини цивільні, кримінальні, адміністративні та інші відносини, що виникають у Інтернет чи іншій схожій мережі, як уже доводилось вище, повинні регулюватись окремими інститутами відповідних галузей, враховуючи як їхню специфіку, так і специфіку відповідної мережі.

Прихильником третьої групи, у свою чергу, є Н. Бааджи, котра вказує, що Інтернет-правовідносини є різновидом інформаційних правовідносин, які виникають, змінюються і припиняються у віртуальному просторі та регулюються нормами різних галузей права [16, с. 115].

В цілому, даний підхід чимось схожий до того, що наводив Л. Тарасенко, – він також посилався на те, що такі правовідносини регулюються різними нормами права. Проте, на противагу цьому, Н. Бааджи посилається на загальну теорію інформації, інформатизації та захисту інформації.

На нашу думку, Інтернет-право повинно виділятись в окрему галузь права, норми якої повинні бути закріпленні на міжнародному рівні та визнаватись окремо кожною державою.

Цю позицію можна пояснити, спираючись на транснаціональний характер Інтернет-мережі та специфічність середовища, у якому виникають такі суспільні відносини.

Так, наприклад, розслідувати кримінальні правопорушення, що були скоєні у Інтернет-мережі користувачем із іншої країни, сьогодні доволі важко, ще важче притягнути таку особу до кримінальної відповідальності, оскільки національні законодавства стосовно даної сфери виглядають по-різному.

Таку думку підтримують також В. Попко та Є. Попко, зокрема, вони зазначають, що для більшості кримінальних правопорушень, що вчиняються у глобальних комп'ютерних мережах, характерні наступні особливості: підвищена латентність здійснення злочину, що забезпечується специфікою мережевого інформаційного простору (розвинені механізми анонімності, складність інфраструктури тощо); транснаціональний характер мережевих злочинів, при якому злочинець, об'єкт злочинного посягання, потерпілий можуть знаходитися на територіях різних держав; особлива підготовленість злочинців, інтелектуальний характер злочинної діяльності; нестандартність, складність, багатоманітність і часте оновлення способів вчинення кримінальних правопорушень і спеціальних засобів, що застосовуються; можливість вчинення кримінального правопорушення в автоматизованому режимі в кількох місцях одночасно; багатоепізодний характер злочинних дій при чисельності потерпілих; необізнаність потерпілих про те, що вони піддались злочинному впливу; дистанційний характер протиправних дій в умовах відсутності фізичного контакту злочинця і потерпілого; неможливість попередження і припинення кримінального правопорушення даного виду традиційними засобами [17, с. 279].

Схожа ситуація прослідковується також у цивільному законодавстві. Так, наприклад, при укладанні договору купівлі-продажу у Інтернет-мережі між суб'єктами різних держав можуть виникати питання стосовно прав споживачів, а також тлумачень деяких термінів.

Зважаючи на вищезазначене, варто говорити про потребу уніфікації норм, які б могли узагальнити регулювання відносин, що виникають у сфері використання комп'ютерних мереж. Доцільно було б також встановити коло прав та обов'язків, які були б фундаментальними та непорушними, щось на зразок Декларації прав людини у віртуальному просторі.

Резюмуючи все вищезазначене, можна говорити про те, що єдиного визначення, а тим більше співвідношення, понять інформаційного права, ІТ-права та Інтернет-права в правовій природі не існує.

Велика когорта вчених схиляється до думки, що ІТ-право є міждисциплінарною галуззю, або ж інститутом інформаційного права, при цьому майже завжди нехтуючи природою походження

інформаційних технологій, апелюючи до часткового охоплення або ж цілісної приналежності до інших галузей права.

Що ж стосується Інтернет-права, ситуація ще більш неоднозначна. Враховуючи невелику кількість досліджень, а також переважне приписування регулювання суспільних відносин у Інтернет-середовищі саме до ІТ-права, або ж до інших галузей, можна говорити про відсутність його визначення як такого. Проте сьогодні потрібно говорити про нагальну потребу у закріпленні Інтернет-прав та обов'язків, або так званих цифрових прав та обов'язків, на основі яких має будуватись взаємодія суб'єктів у комп'ютерних мережах. Така уніфікація дозволить не тільки ефективно захищати права людей, а також зможе слугувати орієнтиром для створення норм у інших галузях права, за допомогою яких будуть врегульовуватись відносини у відповідній галузі.

Висновки. Таким чином, попри всесвітню поширеність Інтернет-мережі сьогодні в науковому юридичному та практичному полях існує ряд нагальних питань, які потребують комплексного вирішення. Зокрема це стосується розмежування Інтернет-права, ІТ-права та інформаційного права.

Детально розглянувши вищезазначене питання, було з'ясовано, що інформаційне право та ІТ-право регулюють однорідне коло суспільних відносин та за своєю сутністю співвідносяться як галузь та інститут, проте мають певні відмінності, які зумовлені середовищем виникнення регулюючих відносин.

У свою чергу, Інтернет право – це окрема галузь права, яка повинна врегульовувати суспільні відносини, що виникають у відповідному середовищі, та закріплювати основоположні цифрові права та обов'язки, опираючись на міжнародний характер.

Попри таке розмежування, відповідні галузі тісно переплітаються між собою, оскільки так чи інакше врегульовують суспільні відносини у Інтернет-середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 63% людей зараз онлайн. *Великий звіт Digital 2022 про користувачів Інтернету*. *AIN.UA*. URL: https://ain.ua/2022/04/30/zvit-digital-2022.
2. DIGITAL 2023: GLOBAL OVERVIEW REPORT. URL: https://datareportal.com/ reports/ digital-2023-global-overview-report.
3. DIGITAL 2023: UKRAINE. *DATAPORTAL*. URL: https://datareportal.com/ reports/digital-2023-ukraine.
4. Демкова М., Фігель М. Інформація, як основа інформаційного суспільства: поняття та правове регулювання. *Інформаційне суспільство. Шлях України.* Київ: Міжнародний Фонд „Відродження", 2004. С. 170–183.
5. Словник: портал української мови та літератури. URL: https://slovnyk.ua/ index.php?swrd =%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.
6. Логінова Н., Дробожур Р. Правовий захист інформації: навч. посібник. Одеса: Фенікс, 2015. 264 с.
7. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року, № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
8. Яворська О. ІТ право. Львів: Левада, 2017. 470 с.
9. Що таке Інтернет. *FutureNow*. URL: https://futurenow.com.ua/shho-take-internet.
10. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Ярема О.Г. Інформаційне право України: навч. посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.
11. Сімсон О. ІТ-право V. Інформаційного права: на зламі епох. *ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні*: ІІ Науково-практична конференція (м. Львів, НУ „Львівська політехніка", 2017 р.). Львів, 2017. С. 180–187.
12. ІТ право. *Блог ІТ юристів з Києва*. URL: https://legalitgroup.com/blog-z-it-prava.
13. Цуняк А. Суб'єкти інформаційних відносин: поняття та види. *76-та Студентська науково-технічна конференція*. Видавництво Львівської політехніки, 2018. С. 100-101. URL: https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/a603d69d-bf53-4327-9ac4-b3813080d7ec/conten.
14. Селезньова О.М. Інтернет право і його місце в системі інформаційного права. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського*. 2013. № 4. С. 236–240.

15. Тарасенко Л. Правова природа Інтернет-права. *Вісник Львівського університету*. 2021. № 72. С. 47–54.
16. Бааджи Н. Правова природа правовідносин у мережі Інтернет. *Часопис цивілістики*. 2017. № 22. С. 112–116.
17. Попко В., Попко Є. Міжнародно-правова регламентація транснаціональної кіберзлочинності у кіберпросторі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. № 66. С. 276–283.

УДК 37.014.5:347.77.043](477)+37.018+37.091
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.23

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ. ЧАСТИНА 5: ЛІЦЕНЗОВАНИЙ ОБСЯГ І ЛІЦЕНЗУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Марініч В.К.,
адвокат, керівник ГО «Магістрат»
ORCID: 0000-0002-3206-1436

Голуб С.М.,
учасник ГО «Магістрат»
ORCID: 0000-0003-2365-064X

Марініч В.К., Голуб С.М. Правове регулювання освіти в Україні. Частина 5: Ліцензований обсяг і ліцензування закладів освіти.

Метою даної статті є висвітлення результатів дослідження певних правових особливостей регулювання освітньої діяльності в Україні, які виникли внаслідок застосування Міністерством освіти і науки України поняття «ліцензований обсяг» для регулювання максимальної сумарної кількості здобувачів безоплатної і платної вищої освіти у державних, комунальних і приватних закладах освіти, у тому числі тих здобувачів освіти, які можуть протягом одного календарного року вступити на навчання до закладу вищої освіти чи бути поновлені у ньому або переведені до нього з інших закладів.

При проведенні даного дослідження було проаналізовано основні умови ліцензування освітньої діяльності, з урахуванням необхідності дотримання основних прав і свобод людей, а також з урахуванням основних принципів ліцензування господарської діяльності, встановлених законодавством України і міжнародними актами, які регулюють або впливають на процес регулювання основних прав і свобод людини у сфері освіти в Україні. При цьому під час аналізу умов ліцензування освітньої діяльності було визначено певні правові колізії і ознаки неконституційності деяких положень законодавства України про вищу освіту, а також можливі варіанти некоректного застосування процедури ліцензування і терміну «ліцензований обсяг» в освітній діяльності.

За результатом дослідження доведено необхідність розмежування процесів регулювання освітньої діяльності (у тому числі, із використанням процедури ліцензування), які можуть застосовуватися до контролю діяльності закладів вищої освіти державної і комунальної форми власності і тих процесів, які можуть застосовуватися до діяльності приватних закладів вищої освіти. Також, доведено необхідність розрізнення умов регулювання освітньої діяльності, які можуть застосовуватися до процесів надання безоплатної освіти і до процесів надання платної освіти у формі господарської послуги. З урахуванням цього, було запропоновано окремі варіанти можливого застосування терміну «ліцензований обсяг», які можуть забезпечити дотримання конституційних прав і свобод, та визначено протиправність застосування цього терміну в інших випадках.

Зазначена стаття є п'ятою статтею із цього циклу досліджень і включає результати правового дослідження процесу регулювання освіти в України, зокрема, принципів, меж і особливостей ліцензування освітньої діяльності, а також умов застосування терміну «ліцензований обсяг».

Ключові слова: правове регулювання освіти, освіта, освітня діяльність, ліцензований обсяг, ліцензування.

Marinich V., Holub S. Legal regulation of education in Ukraine. Part 5: Licensed amount and licensing of educational institutions.

The purpose of this article is to highlight the results of the study of certain legal features of the regulation of educational activities in Ukraine, which arose as a result of the Ministry of Education and Science of Ukraine's application of the concept of "licensed amount" to regulate the maximum total number of applicants of free and fee basis higher education in state, communal and private educational

institutions, including those students who can apply to a higher education institution within one calendar year or resume studies or transfer to it from other institutions.

When conducting this study, the main conditions for licensing educational activities were analyzed, taking into account the need to observe the basic rights and freedoms of people, as well as considering the basic principles of licensing of economic activity established by the legislation of Ukraine and international acts that regulate or influence the process of regulating basic rights and freedoms in the field of education in Ukraine. At the same time, during the analysis of the conditions of licensing of educational activity, certain legal conflicts and features of unconstitutionality of some provisions of Ukrainian legislation on higher education were identified along with incorrect application of the licensing procedure and the term "licensed amount" in educational activity.

According to the results of the study, the necessity of distinguishing between the processes of regulating educational activity (including the use of the licensing procedure) that can be applied to the control of the activities of state and communal institutions of higher education and those processes that can be applied to the activities of private institutions of higher education has been proven. Additionally, the necessity of distinguishing the conditions of regulation of educational activity that can be applied to providing free education and fee-based education in the form of an economic service has been proven. With this in mind, separate variants of the possible application of the term "licensed amount" were proposed, which can ensure the observance of constitutional rights and freedoms and the illegality of using this term in other cases.

The article is the fifth article from the cycle of research and includes the results of a legal study of the process of education regulation in Ukraine, in particular, the principles, limits, and features of licensing of educational activities as well as the conditions of application of the term "licensed amount".

Key words: the legal regulation of education, education, educational activity, licensed amount, licensing.

1. Вступ

1.1. Постановка проблеми. Забезпечення доступу до освіти є головним обов'язком держави, яка планує створення цивілізованого суспільства і діяльність якої спрямована на дотримання європейських цінностей.

При цьому ще в середині 20 століття міжнародною спільнотою було зроблено важливі кроки для забезпечення доступності освіти, шляхом визначення основних прав людини у Загальній декларації прав людини, прийнятої і проголошеної резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 217 А (III) від 10 грудня 1948 року (далі – **Загальна декларація ООН**) [11], а також у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підписаної 04 листопада 1950 року (далі – **Європейська Конвенція з прав людини**) [10].

В свою чергу, після виходу у 1990 році України із складу СРСР, в Україні також були зроблені кроки для забезпечення доступу до освіти, шляхом прийняття Закону України «Про освіту» від 23 травня 1991 року за № 1060-XII [4] і визначення основних прав і свобод людини і громадянина у Конституції України, затвердженої Законом України від 28 червня 1996 року за № 254к/96-ВР (далі – **Конституція України**) [6].

Однак, в подальшому, в Україні відбулося безліч освітніх реформ, остання з яких завершилась прийняттям Закону України «Про освіту» від 05 вересня 2017 року за №2145-VIII (далі – **ЗУ Про освіту 2017 року**) [5]і Закону України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року за № 1556-VII (далі – **ЗУ Про вищу освіту**) [2].

При цьому, під гаслом європеїзації, незалежності і автономії закладів освіти, зазначені реформи встановили жорсткий контроль Міністерства освіти і науки України над закладами освіти, що збільшило корупційну складову в сфері освіти і фактично встановило державно-бюрократичний контроль над освітою.

Більш того, шляхом застосування ліцензування для всіх видів освітньої діяльності і запровадження ліцензованого обсягу для обмеження кількості здобувачів освіти у закладах освіти, Міністерство освіти і науки України порушило принцип доступної освіти і основні умови господарської діяльності в частині заборони дискримінації і монополізації діяльності.

Таким чином, можливо відзначити те, що на сьогоднішній день процес правового регулювання освіти призвів до численних правових колізій, монополізації освіти Міністерством освіти і науки України, порушення прав приватних закладів освіти і порушення прав людей на доступну освіту.

В зв'язку з цим, виникла необхідність у проведенні глибокого і системного правового дослідження основних принципів і процедур ліцензування освітньої діяльності в Україні.

1.2. Статус питання. На сьогоднішній день існує низка міжнародних і національних наукових досліджень в галузі освіти. Однак, всі ці дослідження переважно пов'язані з якістю освіти і міжнародною інтеграцією освітнього процесу.

На жаль, жодне з цих досліджень не вивчає проблеми правового регулювання ліцензування освітньої діяльності в Україні.

1.3. Метою цієї статті є визначення принципів, меж і особливостей ліцензування освітньої діяльності, а також умов застосування терміну «ліцензований обсяг» в сфері освіти в Україні. .

2. Ліцензування освітньої діяльності в Україні

2.1. Межі ліцензування освітньої діяльності

Положеннями частини 1 статті 2 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02 березня 2015 року за № 222-VIII (далі – **ЗУ про ліцензування)** встановлено те, що:

«*Цей Закон регулює суспільні відносини у сфері ліцензування видів* ***господарської діяльності****, визначає виключний перелік видів* ***господарської діяльності****, що підлягають ліцензуванню …*» [3].

В свою чергу, положеннями частини другої статті 2 і підпункту 6 частини 1 статті 7 **ЗУ про ліцензування** встановлено те, що освітня діяльність підлягає ліцензуванню.

Водночас згідно положень частини 2 статті 3 **ЗУ про ліцензування:**

«*Принципи державної політики у сфері ліцензування поширюються на порядок ліцензування всіх видів* ***господарської діяльності****, що підлягають ліцензуванню.*

Ліцензування видів ***господарської діяльності****, що не відповідає наведеним у цій статті принципам державної політики,* ***забороняється***» [3].

Таким чином, можливо стверджувати про те, що ліцензуванню підлягає лише та освітня діяльність, яка вважається господарською діяльністю.

При цьому, відповідно до положень частини першої статті 3 Господарського кодексу України, прийнятого Верховною Радою України 16 січня 2003 року за № 436-IV (далі – **ГК України)**:

«*Під господарською діяльністю у цьому Кодексі розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність*» [1].

Враховуючи вищевикладене, можливо стверджувати про те, що **ЗУ про ліцензування** дозволяє ліцензувати лише ту господарську освітню діяльність, яка спрямована на надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Відповідно, освітня діяльність щодо надання безоплатної освіти (за рахунок державних і місцевих асигнувань), яка не вважається господарською діяльністю, не підлягає ліцензуванню.

При цьому згідно положень частини 1 статті 189 **ГК України**:

«*1. Ціна в цьому Кодексі є вираженим у грошовій формі еквівалентом одиниці товару (продукції, робіт, послуг, матеріально-технічних ресурсів, майнових та немайнових прав), що підлягає продажу (реалізації), який повинен застосовуватися як тариф, розмір плати, ставки або збору …* » [1].

Тобто, ліцензуванню підлягає лише та господарська освітня діяльність, яка спрямована на надання платних освітніх послуг, що мають ціну, яка визначена в грошовій формі і є еквівалентом одиниці послуг, що надаються (продаються).

В свою чергу, стосовно платної освіти законодавством України дозволено закладам вищої освіти здійснювати господарську діяльність у сфері освіти шляхом надання платних освітніх послуг. Так, положеннями статті 73 **ЗУ Про вищу освіту** встановлено те, що:

«*1. Заклад вищої освіти відповідно до законодавства та статуту може надавати фізичним та юридичним особам платні послуги …*

…

5. Платні освітні та інші послуги надаються закладами вищої освіти за умови відповідності матеріально-технічної бази вимогам законодавства, а у разі встановлення законодавством вимог щодо необхідності ліцензування або отримання дозволів для надання платної послуги - після отримання таких дозвільних документів.

6. Розмір плати за весь строк навчання для здобуття відповідного ступеня вищої освіти, …, а також порядок оплати освітньої послуги … ***встановлюються в договорі*** *(контракті), що укладається між закладом вищої освіти та фізичною (юридичною) особою, яка замовляє платну освітню послугу …*» [2].

При цьому необхідно зазначити про те, що згідно положень частини 3 статті 180 **ГК України**:

«*При укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет,* ***ціну*** *та строк дії договору*» [1].

Також, в положеннях частини 2 статті 189 **ГК України** встановлено те, що: «*ціна є істотною умовою господарського договору ...*» [1].

Відповідно, можливо стверджувати про те, що ліцензуванню підлягає лише та господарська освітня діяльність, яка здійснюється на підставі господарського договору і спрямована на надання платних освітніх послуг, що мають ціну, яка визначається в грошовій формі і є еквівалентом одиниці послуг, що надаються (продаються).

В свою чергу, згідно положень статті 181 **ГК України**:

«*Господарський договір укладається в порядку, встановленому Цивільним кодексом України, з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом*» [1],

а згідно положень частини 2 статті 638 Цивільного кодексу України, прийнятого Верховною Радою України 16 січня 2003 року за № 435-IV (далі –**ЦК України)**:

«*Договір укладається шляхом пропозиції однієї сторони укласти договір (оферти) і прийняття пропозиції (акцепту) другою стороною*» [9],

При цьому згідно положень частини 1 статті 640 **ЦК України**:

«*Договір є укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції*» [9].

Також, положеннями статті 202 **ЦК України** встановлено те, що договір є правочином, який згідно вимог статей 206 і 207 **ЦК України** повинен бути вчинений у письмовій формі і підписаний сторонами, а його зміст зафіксований в одному або кількох документах [9].

Тобто, в сфері освіти, надання господарських освітніх послуг має підтверджуватися договором між закладом освіти і здобувачем освіти.

Таким чином, **межі ліцензування освітньої діяльності** і, відповідно, межі застосування **ЗУ про ліцензування** щодо освітньої діяльності можливо визначити наступним чином:

«Ліцензуванню підлягає лише та освітня діяльність, яка є господарською діяльністю, що здійснюється на підставі господарського договору, укладеного між закладом освіти і здобувачем освіти, і спрямована на надання платних освітніх послуг, що мають ціну, яка визначається в грошовій формі і є еквівалентом одиниці послуг, що надаються (продаються) і підлягають оплаті.

Забороняється ліцензування освітньої діяльності, яка не є господарською діяльністю. Таким чином, освітня діяльність щодо надання безоплатної освіти (за рахунок державних і місцевих асигнувань), яка не вважається господарською діяльністю, не підлягає ліцензуванню».

Окремо необхідно зазначити про те, що в положеннях частини 1 статті 24 **ЗУ Про вищу освіту** вказано наступне:

«*Освітня діяльність у сфері вищої освіти провадиться закладами вищої освіти ... на підставі ліцензій, що видаються центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки, відповідно до закону*» [2].

Тобто, зазначені положення не містять поділу освітньої діяльності на господарську освітню діяльність (здобуття освіти через надання платних освітніх послуг закладами освіти) і на негосподарську освітню діяльність (здобуття освіти за рахунок державних і місцевих асигнувань).

Однак, враховуючи визначені **межі ліцензування освітньої діяльності**, положення частини 1 статті 24 **ЗУ Про вищу освіту** необхідно розуміти наступним чином:

«*Господарська освітня діяльність у сфері вищої освіти провадиться закладами вищої освіти на підставі ліцензій, що видаються центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки, відповідно до закону*».

2.2. Принципи ліцензування освітньої діяльності

Відповідно до положень пункту 6 частини 1 статті 7 **ЗУ про ліцензування,** освітня діяльність ліцензується відповідно до вимог цього закону, з урахуванням особливостей, визначених спеціальними законами у сфері освіти.

При цьому положеннями частини 2 статті 7 **ЗУ про ліцензування** встановлено те, що:

«*Ліцензування видів господарської діяльності, що відповідно до цієї статті ліцензуються з урахуванням особливостей, визначених законами у відповідних сферах, здійснюється* ***з дотриманням вимог статті 3 цього Закону***» [3].

В свою чергу, положеннями частини 1 статті 3 **ЗУ про ліцензування** встановлено наступні Принципи державної політики у сфері ліцензування, які мають значення для розуміння умов ліцензування у сфері освіти:

«*1) принципі єдиної державної системи ліцензування, що реалізується шляхом:*

...

– визначення вичерпного переліку документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії, *виходячи з мінімальної кількості таких документів,* ***достатніх лише для підтвердження виконання вимог відповідних ліцензійних умов****;*

...

3) принципі дотримання законності шляхом того, що:

...

– виключно законами визначаються підстави для видачі ліцензії, ... відмови у видачі ліцензії, ... розширення та звуження провадження виду господарської діяльності ліцензіатом ... анулювання ліцензії повністю або частково ...;

– вимоги ліцензійних умов мають бути однозначними, прозорими та виключати можливість їх суб'єктивного застосування *органами ліцензування чи ліцензіатами;*

4) ***принципі пріоритетності захисту прав, законних інтересів, життя і здоров'я людини****, навколишнього природного середовища, захисту обмежених ресурсів держави та забезпечення безпеки держави, що передбачає:*

– ліцензування застосовується лише до такого виду господарської діяльності, провадження якого становить загрозу порушення прав, законних інтересів громадян ...;

5) принципі рівності прав суб'єктів господарювання, що передбачає:

...

– встановлення єдиних вимог ліцензійних умов *шляхом визначення їх відповідності рівням ризику від провадження відповідного виду господарської діяльності;*

– уникнення необґрунтованих обтяжень *чи зайвих адміністративних процедур;*

– заборону використання ліцензування видів господарської діяльності для обмеження конкуренції» [3].

Більш того, положеннями частини 2 статті 1 **ЗУ Про вищу освіту** встановлено те, що:

«*Терміни «ліцензія», «ліцензійні умови», «орган ліцензування» вживаються в цьому Законі у значеннях, наведених у Законі України «Про ліцензування видів господарської діяльності»*» [2].

В свою чергу, відповідно до положень частини 1 статті 1 **ЗУ про ліцензування**:

«*ліцензійні умови – нормативно-правовий акт Кабінету Міністрів України, іншого уповноваженого законом органу державної влади, положення якого встановлюють* ***вичерпний перелік вимог до провадження господарської діяльності,*** *що підлягає ліцензуванню, обов'язкових для виконання ліцензіатом, та* ***вичерпний перелік документів****, що додаються до заяви про отримання ліцензії*» [3].

Враховуючи вищевказані положення, **принципи ліцензування освітньої діяльності** можливо викласти наступним чином:

«1. Права і законні інтереси людини є пріоритетом при застосуванні ліцензування освітньої діяльності.

2. Ліцензійні умови освітньої діяльності повинні відповідати наступним вимогам:

– повинні бути єдиними для всіх закладів освіти і повинні встановлювати вичерпний перелік вимог до провадження господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню (тобто, ліцензійні умови не можуть встановлюватися для кожного закладу освіти окремо, а повинні мати загальний характер і встановлюватися для конкретного виду господарської діяльності);

– повинні бути однозначними та виключати можливість їхнього суб'єктивного застосування (тобто, не можуть по-різному трактуватися, а також змінюватися і встановлюватися після надання ліцензії);

– повинні бути прозорими (тобто, оприлюдненими завчасно до подання особою заяви і документів на отримання ліцензії щодо освітньої діяльності);

– перелік документів, що має додаватися до заяви про отримання ліцензії, повинен складатися лише з документів, які підтверджують виконання єдиних і завчасно оприлюднених вимог ліцензійних умов.

3. Ліцензія підтверджує право суб'єкта господарювання на провадження виду господарської діяльності або частини виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню».

2.3. Особливості ліцензування освітньої діяльності у сфері вищої освіти

Положеннями підпункту 6 частини 1 статті 1 **ЗУ про ліцензування** встановлено те, що:

«*ліцензування – засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, спрямований* ***на забезпечення*** *...* ***прав та законних інтересів, життя і здоров'я людини*** *...*» [3].

При цьому положеннями частин 1 і 2 статті 43 **ЗУ Про освіту 2017 року** встановлено:

«*1. Ліцензування освітньої діяльності - це процедура визнання спроможності юридичної або фізичної особи надавати освітні послуги на певному рівні освіти* ***відповідно до ліцензійних умов****.*

2. Освітня діяльність провадиться на підставі ліцензії, що видається органом ліцензування відповідно до законодавства ...» [5].

Це також підтверджується положеннями пункту 15 частини 1 статті 1 **ЗУ Про вищу освіту**, згідно яких:

«*ліцензування – процедура визнання спроможності юридичної особи провадити освітню діяльність* ***відповідно до ліцензійних умов*** *провадження освітньої діяльності*» [2].

Таким чином, враховуючи **межі ліцензування освітньої діяльності** (описані раніше), можливо зробити висновок про наступне:

«*ліцензування освітньої діяльності в сфері вищої освіти – це процедура визнання спроможності юридичної особи провадити відповідно до ліцензійних умов господарську освітню діяльність, що здійснюється на підставі господарського договору, укладеного між закладом освіти і здобувачем освіти, і надавати платні освітні послуги на певному рівні освіти, що мають ціну, яка визначається в грошовій формі і є еквівалентом одиниці послуг, що надаються (продаються) і підлягають оплаті*».

Однак, при цьому, необхідно враховувати те, що освітня діяльність має певні унікальні особливості – це єдиний вид ліцензованої господарської діяльності, щодо якого прямо і імперативно встановлено обов'язкові умови доступності в **Конституції України**, **Європейській Конвенції з прав людини** і в **Загальній декларації ООН**.

Так, положеннями статті 9 **Європейської Конвенції з прав людини** встановлено те, що *«кожен має* ***право на … навчання*** *...»* [10].

Положеннями статті 26 **Загальної декларації ООН** встановлено те, що *«кожна людина має* ***право на освіту****»* [11].

Положеннями частин 1, 3 і 4 статті 53 **Конституції України** встановлено:

«Кожен має ***право на освіту****.*

...

Держава забезпечує ***доступність*** *і безоплатність ...* ***вищої освіти*** *...»* [6].

Також, положеннями частин 1 і 9 статті 3 **ЗУ Про освіту 2017 року** встановлено те, що:

«*1.* ***Кожен має право на якісну та доступну освіту****....*

9. ***Право на освіту не може бути обмежене законом*** *...»* [5].

Тобто, жоден закон (у тому числі, **ЗУ про ліцензування** чи інші закони) не може обмежувати право людей на освіту.

Відповідно, жодні процедури ліцензування та ліцензійні умови для закладів освіти не можуть встановлювати умови, що можуть обмежити доступ людей до освіти.

Це також підтверджується положеннями підпункту 2 частини 2 статті 3 **ЗУ про вищу освіту**, якими встановлено те, що:

«Державна політика у сфері вищої освіти ґрунтується на принципах: ... доступності вищої освіти» [2],

а положеннями частини 1 статті 4 цього закону встановлено те, що:

«Кожен має право на вищу освіту ... Право на вищу освіту гарантується незалежно від віку» [2].

Зазначене також підтверджується висновком **Конституційного Суду України** у пункті 4.2 **Рішення № 5-рп/2004 від 04 березня 2004 року**:

«Конституційний Суд України вважає, що ***доступність освіти за конституційно-правовим смислом необхідно розуміти так, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити можливості реалізувати це право»*** [8].

Враховуючи вищевказані положення, можливо зробити наступний висновок щодо **Особливостей ліцензування освітньої діяльності** у сфері вищої освіти:

«*Ліцензування освітньої діяльності в сфері вищої освіти – це процедура визнання спроможності юридичної особи провадити відповідно до ліцензійних умов господарську освітню діяльність,*

що здійснюється на підставі господарського договору, укладеного між закладом освіти і здобувачем освіти, шляхом надання платних освітніх послуг на певному рівні освіти, що мають ціну, яка визначається в грошовій формі і є еквівалентом одиниці послуг, що надаються (продаються) і підлягають оплаті.

Ліцензійні умови можуть визначати якість освіти, але не можуть встановлювати вимоги, що прямо чи опосередковано обмежують доступ людей до освіти.

Держава зобов'язана забезпечити доступ громадян до освіти та відновити право кожного громадянина на доступну освіту, у разі його порушення внаслідок застосування ліцензування освітньої діяльності»**.**

2.4. Ліцензійні умови господарської освітньої діяльності у сфері вищої освіти

Відповідно до положень підпункту 4 частини 1 статті 1 **ЗУ про ліцензування:**

«*ліцензійні умови - нормативно-правовий акт Кабінету Міністрів України, іншого уповноваженого законом органу державної влади, положення якого встановлюють вичерпний перелік вимог до провадження господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, обов'язкових для виконання ліцензіатом, та вичерпний перелік документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії*» [3].

При цьому положеннями частини 9 статті 9 **ЗУ про ліцензування** встановлено те, що вимоги ліцензійних умов мають бути обумовлені особливостями провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, та повинні включають лише наступне:

«*1) вичерпний перелік підтвердних документів, що підтверджують відповідність суб'єкта господарювання вимогам ліцензійних умов ...*

2) кадрові вимоги щодо:

– мінімальної кількості працівників за окремими посадами ...;

– даних про наявність трудових договорів з усіма найманими працівниками;

3) організаційні вимоги щодо:

– строку повідомлення органу ліцензування про всі зміни даних ...;

– провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, виключно в межах місць провадження господарської діяльності ...;

– провадження виду господарської діяльності виключно з використанням засобів провадження, зазначених у відомостях, поданих органу ліцензування згідно з вимогами ліцензійних умов;

– подання передбаченої законом звітності;

– порядку дій суб'єкта господарювання у разі повного або часткового зупинення дії ліцензії;

4) технологічні вимоги щодо:

– наявності певної матеріально-технічної бази разом з даними, що дають можливість її ідентифікувати;

– доступності місць провадження господарської діяльності для маломобільних груп населення;

5) спеціальні вимоги, передбачені законом, стосовно:

– обмеження щодо суміщення здійснення видів господарської діяльності;

– виконання передбачених законом вимог щодо відокремлення і незалежності;

– можливості провадження видів господарської діяльності лише юридичними особами або лише юридичними особами окремих організаційно-правових форм;

– розміру статутного капіталу;

– ділової репутації» [3].

При цьому положеннями частини 2 статті 9 **ЗУ Про вищу освіту** встановлено аналогічні вимоги до ліцензійних умов:

«*Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності визначають:*

1) кадрові вимоги до працівників, які мають визначену освітню та/або професійну кваліфікацію;

2) технологічні вимоги щодо наявності певної матеріально-технічної бази разом з даними, що дають змогу її ідентифікувати (для освітніх програм, що передбачають присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання, та з урахуванням необхідності створення умов для осіб з особливими освітніми потребами);

3) інші вимоги, передбачені Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності»» [2].

Водночас положеннями статті 43 **ЗУ Про освіту 2017 року** встановлено:

«*3. Ліцензійні умови визначаються окремо для кожного рівня освіти ...*» [5].

Враховуючи вищевказані положення, **ліцензійні умови господарської освітньої діяльності у сфері вищої освіти** можливо визначити наступним чином:

«*Ліцензійні умови у сфері вищої освіти визначаються вичерпним переліком вимог для кожного рівня вищої освіти, дотримання яких має підтвердити заклад освіти.*

При цьому такий перелік вимог може включати лише наступне:

1) кадрові вимоги до працівників закладу освіти, які мають визначену освітню та/або професійну кваліфікацію;

2) технологічні вимоги щодо наявності певної матеріально-технічної бази;

3) вичерпний перелік документів, що можуть підтверджувати відповідність суб'єкта господарювання вимогам ліцензійних умов;

4) організаційні вимоги щодо процедури зміни даних суб'єкта господарювання, місця і засобів провадження господарської діяльності, звітності і зупинення ліцензії;

5) спеціальні вимоги щодо суміщення здійснення видів господарської діяльності, відокремлення і незалежності, організаційно-правових форм провадження господарської діяльності, розміру статутного капіталу і ділової репутації.

Ліцензійні умови не можуть включати жодних інших вимог до закладів освіти».

При цьому згідно положень частини 2 статті 24 **ЗУ Про вищу освіту:**

«*Для отримання ліцензії на провадження освітньої діяльності здобувач ліцензії подає до органу ліцензування через Єдину державну електронну базу з питань освіти заяву та документи, що підтверджують відповідність забезпечення освітнього процесу заявника ліцензійним умовам провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти ...*

...

Здобувачі ліцензії та ліцензіати повинні забезпечити виконання ліцензійних умов, що затверджені відповідно до закону» [2].

Таким чином, можливо вкотре зробити висновок про те, що ліцензійні умови освітньої діяльності повинні бути повністю оприлюднені завчасно для того, щоб особа, яка бажає здійснювати освітню діяльність, могла підготувати документи для їхнього подання на отримання ліцензії. Тобто, ліцензійні умови повинні бути оприлюдненні до подання заяви і не можуть встановлювати нові вимоги після подання особою заяви на отримання ліцензії, і тому жодні вимоги, встановлені для закладу освіти після подання таких документів або після отримання ліцензії, не є ліцензійними умовами.

При цьому заклади вищої освіти зобов'язані під час провадження господарської діяльності щодо надання платних освітніх послуг дотримуватися лише ліцензійних умов (тобто, умови, які оприлюдненні завчасно до подання ними заяви), вичерпний перелік яких наведено вище і встановлено **ЗУ про ліцензування** і **ЗУ Про вищу освіту**.

2.5. Поняття «Ліцензований обсяг» у сфері вищої освіти і умови його застосування

Насамперед необхідно звернути увагу на те, що «ліцензований обсяг» не входить до складу обов'язкових ліцензійних умов, встановлених **ЗУ про ліцензування** і **ЗУ Про вищу освіту** і тому заклади освіти не зобов'язані його дотримуватися.

Більш того, згідно положень підпункту 24-2 частини 3 статті 32 **ЗУ Про вищу освіту:**

«*Заклади вищої освіти мають рівні права, що становлять зміст їх автономії та самоврядування, у тому числі мають право:*

...

24-2) встановлювати нормативи чисельності осіб, які навчаються, на одну посаду науково-педагогічного та наукового працівника» [2].

Враховуючи вищевикладене, можливо зробити висновок про те, що заклади вищої освіти самостійно встановлюють загальну чисельність осіб, які можуть навчатися в такому закладі освіти залежно від кількості науково-педагогічних та наукових працівників, і це є основним правом автономії закладу вищої освіти.

В свою чергу, в законодавстві України існує суперечливе положення частини 3 статті 24 **ЗУ Про вищу освіту**, яким встановлено наступне**:**

«*Ліцензія на провадження освітньої діяльності надається рішенням органу ліцензування про надання суб'єкту господарювання права на провадження освітньої діяльності на певному рівні вищої освіти в межах ліцензованого обсягу ...*

Ліцензований обсяг встановлюється на певному рівні вищої освіти … і визначає максимальну сумарну кількість здобувачів вищої освіти, які можуть протягом одного календарного року вступити на навчання до закладу вищої освіти, бути поновлені у ньому або переведені до нього з інших закладів вищої освіти для здобуття вищої освіти відповідного рівня, або за відповідною освітньою програмою.

Звуження провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти в закладі вищої освіти (відокремленому структурному підрозділі) - це зменшення ліцензованого обсягу на певному рівні вищої освіти або для певної освітньої програми, що передбачає присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання.

Розширення провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти у закладі вищої освіти (відокремленому структурному підрозділі) - це збільшення ліцензованого обсягу на певному рівні вищої освіти або для певної освітньої програми, що передбачає присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання» [2].

Фактично, згідно цього положення, «ліцензований обсяг» є вимогою, яка не входить до вичерпного переліку обов'язкових ліцензійних умов, не є єдиною вимогою для всіх закладів освіти і не оприлюднюється завчасно, а встановлюється після видання ліцензії окремо для кожного закладу освіти, але при цьому визначається як обов'язкова вимога для закладів вищої освіти щодо загальної кількості здобувачів освіти (в порушення автономії закладів освіти і без окремого визначення здобувачів платної освіти і здобувачів безоплатної освіти, яка взагалі не підлягає ліцензуванню).

Таким чином, можливо стверджувати про те, що зазначене положення створило наступну правову колізію в частині «ліцензованого обсягу»:

– в цьому положенні вимога «ліцензованого обсягу» визначена як вимога, яку зобов'язані дотримуватися заклади освіти, але в іншому положенні ця вимога не включена до вичерпного переліку ліцензійних умов і тому не є обов'язковою до виконання;

– в цьому положенні вимога «ліцензованого обсягу» встановлює максимальну кількість здобувачів освіти у закладі освіти і таким чином суперечить умовам автономії закладів освіти, які згідно інших положень мають право самостійно визначати кількість здобувачів освіти.

Враховуючі вищевикладене, а також описані вище **Межі і принципи ліцензування освітньої діяльності, Особливості ліцензування освітньої діяльності у сфері вищої освіти** і **Ліцензійні умови господарської освітньої діяльності у сфері вищої освіти**, можливо зробити висновок про те, що вказані положення (в частині правової колізії) не повинні суперечити **ЗУ про ліцензування** і **ЗУ Про вищу освіту** і повинні завжди трактуватися на користь суб'єкта господарської діяльності і здобувачів освіти, що також підтверджується наступним.

Так, вичерпний перелік **Ліцензійних умов господарської освітньої діяльності у сфері вищої освіти** (описаний раніше), який встановлений **ЗУ про ліцензування** і **ЗУ Про вищу освіту**, не містить жодної вимоги щодо ліцензованого обсягу та максимальної кількості здобувачів вищої освіти, оскільки це є прерогативою закладу вищої освіти в межах його автономії і є умовою здійснення господарської діяльності без дискримінаційних обмежень, встановленою положеннями статті 31 **ГК України** [1].

Таким чином, можливо зробити висновок про те, що ліцензований обсяг не є частиною ліцензійних умов, передбачених положеннями частини 9 статті 9 **ЗУ про ліцензування** і частини 2 статті 9 **ЗУ Про вищу освіту** та, відповідно, не є обов'язковою ліцензійною умовою, якої має дотримуватися заклад освіти, з огляду на наступне:

– ліцензований обсяг не є єдиною (однаковою) і прозорою (завчасно оприлюдненою) умовою для всіх закладів освіти, а встановлюється для кожного закладу освіти окремо вже після подання заяви на отримання ліцензії;

– термін «ліцензований обсяг» визначає кількість осіб, які здобувають як платну освіту (в межах господарської діяльності закладу освіти, яка ліцензується), так і безоплатну освіту (яка надається за межами господарської діяльності закладів освіти і яка не ліцензується), - тобто не стосується виключно ліцензованої господарської діяльності;

– ліцензований обсяг не може встановлювати максимальну кількість здобувачів платної вищої освіти, оскільки це є прерогативою закладу вищої освіти в межах його автономії і умовою здійснення господарської діяльності без дискримінаційних обмежень.

Враховуючи вищевикладене, а також те, що ліцензійні умови не містять жодних вимог про кількість здобувачів освіти, то ліцензований обсяг не може визначати жодного обов'язкового об-

сягу кількості здобувачів вищої освіти для закладів освіти, а може лише рекомендувати обсяг таких здобувачів, який може пропонуватися для закладів освіти залежно від наявної у них кількості викладачів та технічного забезпечення та для забезпечення якості освіти.

Однак, заклади вищої освіти можуть це враховувати або не враховувати у своїй діяльності, оскільки самі забезпечують якість і ефективність освіти на практиці, а не теоретично, як це робить Центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки.

В свою чергу, Центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки може лише перевіряти якість освіти з урахуванням наданих рекомендацій, шляхом проведення Інституційного аудиту, як це передбачено положеннями статті 45 **ЗУ Про освіту 2017 року** [5], але не може встановлювати обмеження щодо кількості осіб, які можуть навчатися у закладі освіти.

У разі, якщо під час Інституційного аудиту буде встановлено те, що кількість викладачів або матеріально-технічна база закладу освіти не дозволяє забезпечити належне навчання всіх здобувачів освіти, які вступили до цього закладу, то Центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки не може позбавити заклад освіти ліцензії, а може лише вчинити дії щодо забезпечення (відповідно до вимог статті 53 **Конституції України** [6]) фінансування цього закладу освіти для забезпечення якості освіти всіх здобувачів освіти цього закладу освіти або запропонувати здобувачам освіти здобувати освіту в іншому закладі освіти на аналогічних умовах.

Більш того, необхідно звернути увагу на те, що на відміну від інших видів господарської діяльності, що ліцензується (таких, як продаж алкогольних і тютюнових виробів, діяльність казино тощо), освітня діяльність має певні особливості, які встановлені **Конституцією України**.

Так, згідно положень статті 53 **Конституції України** [6] і висновків Конституційного Суду України (наведені раніше), кожна особа має право доступу до освіти, а держава зобов'язана забезпечити цей доступ.

Тобто, у разі, якщо у закладі освіти недостатні умови для надання освіти, то Держава (в особі Центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки) зобов'язана не обмежувати кількість здобувачів платної освіти, а надати закладу освіти допомогу та додаткові умови, які забезпечать доступ людей до освіти.

Таким чином, ліцензований обсяг не може обмежувати кількість здобувачів освіти у закладі освіти, оскільки це обмежує право здобувачів освіти на отримання освіти, встановлене імперативними нормами частини 1 статті 53 **Конституції України**.

Відповідно, термін «ліцензований обсяг» має лише рекомендаційний характер для здійснення господарської освітньої діяльності або може застосовуватися органами центральної влади у сфері освіти за межами ліцензійної діяльності для визначення кількості здобувачів безоплатної освіти (за рахунок державних і місцевих асигнувань).

Враховуючи вищевикладене, а також **Межі і Принципи ліцензування освітньої діяльності**, **Особливості ліцензування освітньої діяльності у сфері вищої освіти** та **Ліцензійні умови господарської освітньої діяльності у сфері вищої освіти**, можливо зробити наступний висновок щодо **визначення «ліцензованого обсягу» і умов його застосування у сфері вищої освіти**:

«*Ліцензований обсяг є умовним поняттям, яке має рекомендаційних характер для забезпечення якості освіти.*

При цьому ліцензований обсяг не є вимогою обов'язкових ліцензійних умов, яких має дотримуватися заклад вищої освіти, і не може застосовуватися органами центральної влади у сфері освіти і науки для обмеження кількості здобувачів платної вищої освіти в жодному закладі освіти.

Органи центральної влади у сфері освіти і науки можуть застосовуватися вимоги ліцензійного обсягу лише поза межами ліцензійних умов господарської освітньої діяльності і лише для визначення сумарної кількість здобувачів безоплатної вищої освіти (за рахунок державних і місцевих асигнувань), які можуть протягом одного календарного року вступити на навчання до закладу вищої освіти, бути поновлені у ньому або переведені до нього з інших закладів вищої освіти для здобуття безоплатної вищої освіти відповідного рівня або за відповідною освітньою програмою (у тому числі, в межах державного замовлення)».

Зазначений висновок щодо «ліцензованого обсягу» повністю корелюється з положеннями пунктів 4 і 8 статті 78 **ЗУ Про освіту 2017 року**, які визначають фінансування освіти і також застосовують термін «обсяг» лише у наступному значенні:

«*… 4. Держава створює умови для забезпечення фінансування здобуття особами освіти* ***в обсязі****, необхідному для досягнення результатів навчання, передбачених стандартами освіти, та виконання закладами освіти державної та комунальної форм власності ліцензійних умов …*

8. Фінансування вищої і післядипломної освіти здійснюється за рахунок коштів державного, місцевого бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством» [5].

Таким чином, термін «ліцензований обсяг» також може застосовуватися до державного замовлення, умови якого визначаються положеннями частин 1 і 7 статті 72 **ЗУ Про вищу освіту** наступним чином**:**

«*1. Показники державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою формуються за рівнями вищої освіти та спеціальностями з урахуванням середньострокового прогнозу потреби у фахівцях на ринку праці центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері економічного розвитку і торгівлі, у порядку, встановленому законом, за участю закладів вищої освіти, Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, роботодавців та їх об'єднань*.

…

7. Інформація про ***обсяги*** *розміщеного державного замовлення в розрізі закладів вищої освіти, спеціальностей і рівнів вищої освіти, … оприлюднюється державними замовниками на їх офіційних веб-сайтах кожного року не пізніше 1 жовтня*» [2].

2.6. Особливості застосування Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності» від 30 грудня 2015 р. за № 1187 (далі – Постанова КМУ № 1187)

2.6.1. Насамперед необхідно звернути увагу на те, що відповідно до преамбули **Постанови КМУ № 1187,** вказана постанова прийнята відповідно до пункту 6 частини першої статті 7 і частини другої статті 9 **ЗУ про ліцензування** [7], тобто межі її трактування і застосування обмежуються вимогами **ЗУ про ліцензування**.

Таким чином, застосування цих Ліцензійних умов необхідно здійснювати з урахування вищевикладених принципів, меж, умов, особливостей і вичерпного переліку вимог.

Це також підтверджується положеннями пункту 22 Розділу «Організаційні вимоги щодо започаткування та провадження освітньої діяльності» **Постанови КМУ № 1187**, згідно яких отримувач ліцензії і ліцензіат (заклад освіти), а також їхня діяльність повинні відповідати лише вимогам Ліцензійних умов щодо започаткування та провадження освітньої діяльності на певному (певних) рівні (рівнях) або у сфері (сферах) освіти в кожному місці провадження освітньої діяльності [7].

Тобто, в частині ліцензійної діяльності, заклади освіти не зобов'язані дотримуватися будь-яких інших вимог, які не входять до вичерпного переліку Ліцензійних умов, визначеного вище.

Окрім цього, положеннями пункту 3 Розділу «Загальні положення» **Постанови КМУ № 1187** встановлено види освітньої діяльності, які підлягають ліцензуванню, зокрема зазначено наступне:

«*Ліцензуванню підлягають такі види освітньої діяльності:*

на рівні вищої освіти - за певним рівнем вищої освіти (початковий (короткий цикл), перший (бакалаврський), другий (магістерський), третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий), за освітніми програмами, що передбачають присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання на певному рівні вищої освіти …» [7].

Однак, враховуючи **Межі ліцензування освітньої діяльності**, наведені раніше і обґрунтовані вимогами законодавства України, вказані положення **Постанови КМУ № 1187** необхідно розуміти так, що ліцензуванню підлягає лише та освітня діяльність, яка є господарською діяльністю, що здійснюється на підставі господарського договору, укладеного між закладом освіти і здобувачем освіти, і спрямована на надання платних освітніх послуг, що мають ціну, яка визначається в грошовій формі і є еквівалентом одиниці послуг, що підлягають наданню (продажу) і оплаті.

2.6.2. Окремо необхідно звернути увагу на те, що положеннями підпункту 1 пункту 2 Розділу «Загальні положення» **Постанови КМУ № 1187** визначено поняття «ліцензованого обсягу»:

«*ліцензований обсяг на рівнях вищої освіти – визначена ліцензією максимальна сумарна кількість здобувачів вищої освіти на певному рівні вищої освіти або для певної освітньої програми, що передбачає присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання, на відповідному рівні вищої освіти, які можуть протягом одного календарного*

року вступити на навчання до закладу вищої освіти, бути поновлені у ньому або переведені до нього з інших закладів вищої освіти для здобуття вищої освіти відповідного рівня, або за відповідною освітньою програмою на певному рівні вищої освіти» [7].

Також, положеннями пунктів 7 і 11 Розділу «Загальні положення» **Постанови КМУ № 1187** встановлено те, що:

«*7. Ліцензіат провадить освітню діяльність на рівнях вищої, фахової передвищої, професійної (професійно-технічної) освіти та у сфері післядипломної освіти в межах* ***ліцензованого обсягу*** *...*

11. У разі встановлення факту використання за календарний рік менше 50 відсотків ***ліцензованого обсягу*** *за певним рівнем вищої освіти або за певною освітньою програмою, що передбачає присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання, на відповідному рівні вищої освіти, орган ліцензування приймає рішення про звуження провадження освітньої діяльності у закладі освіти з урахуванням найбільшої фактичної кількості здобувачів вищої освіти протягом одного календарного року навчання за певним рівнем вищої освіти або за певною освітньою програмою, що передбачає присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання, на відповідному рівні вищої освіти.*

У разі встановлення факту використання менше 25 відсотків ***ліцензованого обсягу*** *протягом навчального року за певною спеціальністю орган ліцензування приймає рішення про звуження провадження освітньої діяльності у закладі освіти з урахуванням найбільшої фактичної кількості здобувачів фахової передвищої освіти на одному курсі (році навчання) за відповідною спеціальністю*» [7].

В свою чергу, враховуючи **умови застосування «ліцензованого обсягу» у сфері вищої освіти**, викладені раніше і обґрунтовані нормами законодавства України, «ліцензований обсяг» не є вимогою обов'язкових ліцензійних умов, яких має дотримуватися заклад вищої освіти, і не може застосовуватися органами центральної влади у сфері освіти для обмеження кількості здобувачів платної вищої освіти в жодному закладі освіти.

Зазначене також підтверджується положеннями Розділу «Започаткування та провадження освітньої діяльності на рівні вищої освіти» цієї ж **Постанови КМУ № 1187** (пункти 35–42), які не містять жодної вимоги щодо ліцензованого обсягу, а містить лише наступні ліцензійні умови:

– «*Кадрові вимоги щодо започаткування та провадження освітньої діяльності за рівнем вищої освіти та освітніми програмами, що передбачають присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання*»,

– «*Технологічні вимоги щодо започаткування та провадження освітньої діяльності для освітніх програм на відповідному рівні вищої освіти*»,

– «*Перелік документів, які подає здобувач ліцензії (ліцензіат) для започаткування (розширення) провадження освітньої діяльності на відповідному рівні вищої освіти або за освітньою програмою, що передбачає присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання, на відповідному рівні вищої освіти*» [7].

Крім того, застосування «ліцензованого обсягу» не може порушувати принципи автономії закладів освіти, встановлені положеннями підпункту 24-2 частини 3 статті 32 **ЗУ Про вищу освіту** (описано раніше), відповідно до яких заклади вищої освіти самостійно встановлюють загальну чисельність осіб, які можуть навчатися в такому закладі освіти залежно від кількості науково-педагогічних та наукових працівників [2].

Також, застосування «ліцензованого обсягу» не може порушувати умови здійснення господарської діяльності без дискримінаційних обмежень, встановлені і гарантовані положеннями статті 31 **ГК України** [1].

Враховуючи **умови застосування «ліцензованого обсягу» у сфері вищої освіти**, викладені раніше, термін «ліцензований обсяг», визначений **Постановою КМУ № 1187,** є лише умовним поняттям, яке має рекомендаційних характер для забезпечення якості платної освіти і може визначати лише рекомендований обсяг здобувачів вищої освіти, який може пропонуватися для закладів освіти залежно від наявної у них кількість викладачів та технічного забезпечення та для забезпечення якості освіти. Однак, заклади вищої освіти можуть як враховувати, так і не враховувати ці рекомендації у своїй діяльності, оскільки самі забезпечують якість освіти.

При цьому, як вже зазначалося раніше, органи центральної влади у сфері освіти можуть застосовувати вимоги ліцензованого обсягу поза межами ліцензійних умов господарської освітньої

діяльності для визначення сумарної кількість здобувачів безоплатної вищої освіти (за рахунок державних і місцевих асигнувань), які можуть протягом одного календарного року вступити на навчання до закладу вищої освіти, бути поновлені у ньому або переведені до нього з інших закладів вищої освіти для здобуття безоплатної вищої освіти відповідного рівня або за відповідною освітньою програмою (у тому числі, в межах державного замовлення).

3. Висновок

Враховуючи все вищевикладене, можливо зробити узагальнюючий висновок про наступне:

«*Ліцензуванню підлягає лише та освітня діяльність, яка є господарською діяльністю.*

Ліцензійні умови можуть визначати якість освіти, але не можуть встановлювати вимоги, що прямо чи опосередковано обмежують доступ людей до освіти.

Ліцензійні умови у сфері вищої освіти визначаються вичерпним переліком вимог для кожного рівня вищої освіти, дотримання яких має підтвердити заклад освіти. При цьому такий перелік вимог може включати лише наступне:

1) кадрові вимоги до працівників закладу освіти, які мають визначену освітню та/або професійну кваліфікацію;

2) технологічні вимоги щодо наявності певної матеріально-технічної бази;

3) вичерпний перелік документів, що можуть підтверджувати відповідність суб'єкта господарювання вимогам ліцензійних умов;

4) організаційні вимоги щодо процедури зміни даних суб'єкта господарювання, місця і засобів провадження господарської діяльності, звітності і зупинення ліцензії;

5) спеціальні вимоги щодо суміщення здійснення видів господарської діяльності, відокремлення і незалежності, організаційно-правових форм провадження господарської діяльності, розміру статутного капіталу і ділової репутації.

Ліцензійні умови не можуть включати жодних інших вимог до закладів освіти.

Ліцензійні умови повинні бути оприлюдненні до подання заяви і не можуть встановлювати нові вимоги після подання особою заяви на отримання ліцензії.

Держава зобов'язана забезпечити доступ громадян до освіти та відновити право кожної особи на доступну освіту у разі його порушення внаслідок застосування ліцензування освітньої діяльності.

Ліцензований обсяг, визначений положеннями ***ЗУ про вищу освіту*** *і* ***Постановою КМУ № 1187****, не може встановлюватися і застосовуватися до господарської освітньої діяльності щодо надання платної освіти і не може обмежувати кількість здобувачів платної освіти у закладі освіти*».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Господарський кодекс України. (2003). № 436-IV.
2. Закон України «Про вищу освіту». (2014). № 1556-VII.
3. Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності». (2015). № 222-VIII.
4. Закон України «Про освіту». (1991). № 1060-XII.
5. Закон України «Про освіту». (2017). № 2145-VIII.
6. Конституція України. (1996). № 254к/96-ВР.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності». (2015). № 1187.
8. Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2004. (2004).
9. Цивільний кодекс України. (2003). № 435–IV.
10. The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedom (Council of Europe). (04.11.1950).
11. The Universal Declaration of Human Rights (UN). (10.12.1948). Resolution № 217 A (III).

УДК 347.23:004.9](492)+340.13
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.24

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТА ЗМІНИ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ МАЙНОВИХ ВІДНОСИН В НІДЕРЛАНДАХ

Менджул М.В.,
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-3893-4402
e-mail: mendzhul.marija@uzhnu.edu.ua

Менджул М.В. Цифровізація та зміни у правовому регулюванні майнових відносин в Нідерландах.

У рамках статті представлено результати аналізу тих змін, які відбулися у правовій системі Нідерландів під впливом цифровізації, зокрема у частині регулювання майнових відносин. Виявлено позитивний досвід у Нідерландах по впровадженню цифрових технологій у сфері ведення низки державних реєстрів, що мають безпосередній зв'язок із механізмом належного здійснення майнових прав. З'ясовано ті поступові змни, що мали місце ще із 1996 року до сьогодні. Здійснено огляд автентичного реєстру будівель, що містить відомості про будівлі, об'єкти та постійні майданчики (причали) та функціонує із 1 липня 2011 року.

Підкреслено, що при регулюванні майнових реєстрів особливе значення приділяється захисту персональних даних, зокрема проаналізовано чинний Закон про захист персональних даних (прийнятий 25 травня 2018 року). Вказаний законодавчий акт максимально враховує вимоги ЄС у сфері запису та використання персональних даних. Окремо сформовано Базу персональних даних (BRP), яка містить особисті дані людей, які проживають у Нідерландах (резиденти), і громадян, які проживають за кордоном та інших нерезидентів.

Виявлено, що у Нідерландах планують протягом наступних років систему базових реєстрів перетворити на Об'єднану систему даних. Ця розробка є частиною програми міжадміністративної стратегії даних. Дослідження показали, що використання базових реєстрів не завжди просте, особливо для тих, хто намагається об'єднати дані з кількох реєстрів. Основна увага в найближчі роки буде зосереджена на впорядкуванні процесу вилучення даних у джерел та їх подальшому інтегрованому використанню, навіть для секторів та цілей, які спочатку не передбачалися.

Проаналізовно правові засади та практику проведення електронних закупівель в Нідерландах. Здійснено огляд судової практики щодо розгляду питання про право власності на цифрові дані. Встановлено, що не вирішеними є питання щодо прийняття спеціальних актів по регулюванню використання штучного інтелекту, визнання криптовалют та права власності на цифрові дані.

Ключові слова: цифровізація, майнові відносини, право власності, електронні закупівлі, штучний інтелект, цифрові дані.

Mendjul M.V. Digitalization and changes in the legal regulation of property relations in the Netherlands.

The article presents the results of the analysis of the changes that have taken place in the legal system of the Netherlands under the influence of digitalization, in particular in the area of property relations regulation. Positive experience in the Netherlands in the implementation of digital technologies in the field of maintaining a number of state registers, which have a direct connection with the mechanism of proper exercise of property rights, has been revealed. The gradual changes that took place from 1996 to today have been clarified. A review of the authentic register of buildings, which contains information on buildings, objects and permanent sites (berths) and has been in operation since July 1, 2011, was carried out.

It is emphasized that in the regulation of property registers, special importance is attached to the protection of personal data, in particular, the current Law on the Protection of Personal Data (adopted

on May 25, 2018) was analyzed. This legislative act maximally takes into account EU requirements in the field of recording and use of personal data. A Personal Data Base (BRP) has been created separately, which contains personal data of people living in the Netherlands (residents), and citizens living abroad and other non-residents.

It was revealed that the Netherlands plans to transform the system of basic registers into a Unified Data System in the coming years. This development is part of the interagency data strategy program. Research has shown that using core registries is not always straightforward, especially for those trying to combine data from multiple registries. The main focus in the coming years will be on streamlining the process of extracting data from sources and their further integrated use, even for sectors and purposes that were not initially envisaged.

Analyzed the legal principles and practice of electronic procurement in the Netherlands. A review of judicial practice regarding consideration of the issue of ownership of digital data was carried out. It was established that the issues regarding the adoption of special acts on the regulation of the use of artificial intelligence, the recognition of cryptocurrencies and the ownership of digital data are unresolved.

Key words: digitization, property relations, ownership, electronic procurement, artificial intelligence, digital data.

Постановка проблеми. Цифровізація охопила всі можливі сфери життя людини в європейських державах, де ключовим каталізатором цифрових змін став COVID-19, а у результаті таких процесів створено нові можливості для окремих категорій населення, у тому числі маломобільних груп. Враховуючи євроінтеграційні прагнення України важливим є також ретельний аналіз цифрових змін та трансформацій, їх вплив на правову систему, що сприятиме розробці важливим і потрібних реомендацій.

Стан опрацювання. Серед українських вчених триває дискусія щодо термінології яку слід використовувати – «цифровізація» чи «діджиталізація». Можна зустріти підхід і використання терміну «діджиталізація» [1; 2], так само як і широке використання до сфери різних послуг поняття «цифровізація» [3; 4]. Щодо порівняльних досліджень впливу цифровізації на законодавство окремих європейських держав, то їх здійснено доволі мало.

Метою статті є системний аналіз трансформаційних впливів цифровізації на правове регулювання майнових відносин в Нідерландах.

Виклад основного матеріалу. Позитивний досвід у Нідерландах по впровадженню цифрових технологій у сфері ведення низки ***державних реєстрів***, що мають безпосередній зв'язок із механізмом належного здійснення майнових прав. Ще у 1996 році уряд Нідерландів розпочав програму під назвою «Overheidsloket 2000», яка мала на меті зменшити адміністративне навантаження та створити загальнонаціональну мережу електронних реєстрів, доступну 24/7 для голландських громадян та юридичних осіб. Хоча вказана програма не призвела до створення єдиної мережі, програма заохочувала всіх використовувати Інтернет. Саме тому, уряд Нідерландів розпочав нову трирічну програму (2000–2003) під назвою «Упорядкування ключових даних», яка мала призвести до «незворотної реструктуризації» державної інформаційної інфраструктури, друга фаза цієї програми тривала з 2004 по 2007 рік. Згодом було прийнято рішення оптимізувати ключові дані через реалізацію Національної програми впровадження послуг та електронного урядування (NUP). Для реалізації належного електронного обміну даними між урядом, органами влади, громадянами та компаніями NUP передбачив керівні принципи для всіх урядових веб-сайтів, які б мали бути максимально доступними для всіх користувачів (пошукових систем, браузерів, мобільних додатків і людей з особливими потребами). У системі автентичних реєстрів основні дані збираються та зберігаються в одному місці, покращуючи якість та актуальність даних та покращуючи взаємозамінність даних, що робить ефективною програму «Упорядкування ключових даних». З 1 січня 2008 року кадастрова реєстрація була змінена та запроваджена автентична кадастрова реєстрація (BRK), на разі земельний реєстр включає раніше існуючі формальні адміністративні та картографічні компоненти земельного реєстру, а також «кадастрову реєстрацію» та «кадастрову карту». Автентичний реєстр будівель містить відомості про будівлі, об'єкти та постійні майданчики/причали (скорочено ARAB) набув чинності з 1 липня 2011 року та є муніципальним реєстром, який є загальнодоступним через Kadaster [5].

При цьому особливе значення приділяється захисту персональних даних, зокрема Закон про захист персональних даних був прийнятий парламентом Нідерландів ще у липні 2000 року та

набув чинності 1 вересня 2001 року. На разі чинним є Закон про захист персональних даних, прийнятий 25 травня 2018 року [6]. Вказаний законодавчий акт максимально враховує вимоги ЄС у сфері запису та використання персональних даних. Окремо сформовано Базу персональних даних (BRP), яка містить особисті дані людей, які проживають у Нідерландах (резиденти), і громадян, які проживають за кордоном та інших нерезидентів – База даних нерезидентів (RNI). Кожна особа, яка проживає у Нідерландах менше 4 місяців (працюють, навчаються) може бути зареєстрована в BRP. Дані зберігаються на постійній основі, а для отримання інформації певною організацією формується запит, відомості про надання інформації зберігаються протягом 20 років [7].

Протягом наступних років Система базових реєстрів перетвориться на Об'єднану систему даних. Ця розробка є частиною програми міжадміністративної стратегії даних (IBDS) (нідерландською мовою Interbestuurlijke Datastrategie). Система базових реєстрів пропонує важливу загальнодержавну, незалежну від організації інфраструктуру даних з автентичними даними. Дослідження показали, що використання базових реєстрів не завжди просте, особливо для тих, хто намагається об'єднати дані з кількох реєстрів. Основна увага в найближчі роки буде зосереджена на впорядкуванні процесу вилучення даних у джерел та їх подальшому інтегрованому використанню, навіть для секторів та цілей, які спочатку не передбачалися.

Система базових реєстрів є одним із об'єктів, які розглядаються для юридичної консолідації на другому етапі дії Закону про цифровий уряд (діє із 2023 року, Wet Digitale Overheid або Wdo) [8]. Закон про цифровий уряд гарантує, що фізичні та юридичні особи в Нідерландах можуть безпечно та надійно входити в систему під час доступу до послуг, які надаються публічними інституціями. З цією метою особа отримує надійний метод електронної ідентифікації (eID), що пропонує істотний або високий рівень гарантії особи користувача [9].

Питання можливості особи володіти на праві власності цифровими даними було предметом судового розгляду. Так, у 21 квітня 2023 р. Нідерландський комерційний суд ухвалив рішення за результатами розгляду справи щодо того, чи є цифрові дані об'єктом права власності, чи можуть вони передаватися іншій особі, бути об'єктом забезпечення? Позивачем у справі була DiaMedica Therapeutics (із штату Міннесота, США), а відповідачем – Pharmaceutical Research Associates Group (розташована в Гронінгені, в північній частині Нідерландів, далі – PRA). PRA займалася бізнесом із надання послуг, пов'язаних із розробкою, управлінням та впровадженням програм клінічного розвитку для фармацевтичної, біотехнологічної промисловості та промисловості медичного обладнання. DiaMedica хотіла залучити PRA для надання таких послуг у зв'язку з фармацевтичним продуктом, який вона розробляла. Зокрема, хотіла, щоб продукт був випробуваний відповідно до методу, описаного в протоколі для підготувати звіту про безпеку продукту та його переносимість пацієнтами з діабетом другого типу. Угода між сторонами регулювалася законами штату Нью-Йорк, проте нідерландське законодавство регулювало питання – «чи можна створювати право власності на документи та дані, що знаходяться в Нідерландах?». Суд вирішив: «хоча в наш цифровий день може бути бажаним застосувати концепцію власності аналогічно цифровим даним, це суперечило б «закритій» системі нідерландського майнового права, в якому права конкретно перераховані. Як наслідок, суди не мають визначати речові права, якими можуть бути наділені цифрові дані – це залежить від національного законодавця». Висновок суду полягав у тому, що позов DiaMedica про відшкодування не може бути задоволений у частині, що стосується цифрових документів. Рішення суду також означає, що згідно із законодавством Нідерландів цифрові дані не можуть бути передані, вони не можуть бути предметом забезпечення [10].

Виникло очевидне питання, чи означає це рішення також те, що у Нідерландах суди не визнають власність на криптовалюту, у той час коли США та більшість юрисдикцій у світі загального права визнають цифрові активи власністю? На разі на рівні нідерландського законодавства це питання залишається відкритим.

Щодо питань правової регламентації електронних закупівель, то у Нідерландах жодного централізованого нормативного акту у цій сфері не прийнято. Питання публічних закупівель врегульовано окремим Законом про публічні закупівлі 2012 року [11]. У 2016 році до закону були внесені суттєві зміни для приведення його у відповідність до директив ЄС у сфері закупівель (2014/23/EU, 2014/24/EU та 2014/25/EU). Зазначений нормативно-правовий акт поширюється на всі публічні контракти, якщо закупівлю здійснюють національний уряд (міністерства), муніципалітети, державні установи та публічні заклади, юридичні особи у певних секторах (таких як водопровідні та енергетичні компанії, а також компанії громадського транспорту), а також партнер-

ства за участі публічного органу. Для впровадження у Нідерландах європейських стандартів було створено Нідерландський експертний центр державних закупівель (PIANOo), який став основою для професіоналізації закупівель з метою підвищення ефективності та дотримання правил. Було запроваджено систему TenderNed – урядову систему онлайн-тендерів Нідерландів, що є сертифікованим постачальником європейської платформи публікацій Tenders Electronic Daily (TED), де кожен зобов'язаний публікувати свої національні та європейські тендери. Через TenderNed, яка також є частиною PIANOo, усі сторони можуть у електронній формі керувати всіма кроками протягом тендерного процесу [12].

Окрему увагу у Нідерландах приділено питанню кібербезпеки, що є ключовим у аспекті гарантування та захисту майнових прав в умовах цифровізації. Стратегія кібербезпеки Нідерландів на 2022–2028 рр. була опублікована в жовтні 2022 р. та передбачає роль різних інституцій щодо безпеки цифрового суспільства, а також чіткий план дій по підвищенню безпеки у чотирьох ключових сферах (покращення кіберстійкості уряду, бізнесу та організацій громадянського суспільства; забезпечення безпечних та інноваційних цифрових продуків та послуг; протидія кіберзагрозам та злочинам; забезпечення достатнього досвіду з кібербезпеки, зміцнення освіти з питань кібербезпеки та підвищення кіберстійкості суспільства) [13]. У Нідерландах було здійснено аналіз використання необов'язкових файлів cookie та подібних технологій, і в грудні 2019 року нідерландське DPA опублікувало результати розслідування використання файлів cookie для відстеження. Зі 175 веб-сайтів половина використовувала файли cookie для відстеження без дотримання вимог отримання згоди, що є явним порушенням. Після набуття чинності Закону про колективні збитки в колективних позовах у січні 2020 року, стало можливим ініціювання судових справ за порушення законодавства про захист даних. У серпні 2020 року зацікавлена організація Privacy Collective розпочала перший груповий позов, пов'язаний із GDPR. The Privacy Collective вимагав від Oracle і Salesforces відшкодування збитків за ймовірну незаконну обробку персональних даних голландських користувачів Інтернету шляхом використання файлів cookie третіх сторін для відстеження та націлювання реклами [14].

У 2020–2023 роках у Нідерландах у контексті кібербезпеки та захисту персональних даних найбільше зусиль зосереджено правоохоронними органами на аналізі використання штучного інтелекту та алгоритмів, захисті осіб від неправомірного втручання, у тому числі і розробці пропозицій до законодавства. Загальне ставлення в Нідерландах до використання штучного інтелекту позитивне, хоч відсутній акт, який би містив спеціальні норми про використання ШІ.

Як частина Голландської програми цифровізації, Dutch Blockchain Coalition (DBC) є спільним підприємством між партнерами з уряду, наукових і освітніх установ та промисловості. Місія DBC полягає в просуванні надійних і надійних технологій блокчейн, створенні найкращих умов для того, щоб дозволити створювати блокчейн-додатки та використовувати блокчейн як джерело довіри, добробуту, процвітання та безпеки голландського суспільства. Для цієї місії DBC є переважно каталізатором і фасилітатор, який активує та об'єднує широку публічно-приватну мережу [15].

Висновки. Таким чином, Нідерланди одна із передових держав в ЄС по цифровізації різних сфер життя людини, що зумовило потребу у змінах законодавства у сфері регулювання майнових відносин, у тому числі проведенні закупівель, впровадженні загальних реєстрів. Водночас, не вирішеними є питання щодо прийняття спеціальних актів по регулюванню використання штучного інтелекту, визнання криптовалют та права власності на цифрові дані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Діджиталізація в Україні: електронне врядування та держпослуги. URL: http://week.dp.gov.ua/osvitnia-prohrama/pislya91/digitalizaciya-v-ukraini (дата звернення: 14.08.2024 р.).
2. Омельчук, О.В.; Левицька, Л.М. Діджиталізація суспільства і гаджет-залежність сучасної молоді – покоління Digital Natives. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Випуск 3 К (123). 2020. С. 296–300.
3. Світлак І.І. Трансформація цивільних правовідносин з надання послуг в умовах цифровізації: теоретичні та практичні аспекти: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Тернопіль, 2021. 36 с.
4. Правова природа особистих немайнових прав особи та прав на віртуальні активи в умовах цифровізації: монографія / за редакцією проф., д.ю.н. Булеци С.Б., проф., д.ю.н. Менджул М.В. Ужгород: РІК-У, 2023. 272 с.

5. Authentic Registers in The Netherlands. URL: https://www.elra.eu/authentic-registers-in-the-netherlands/ (дата звернення: 15.08.2024 р.).
6. Wet bescherming persoonsgegevens. URL: https://wetten.overheid.nl/ BWBR0011468/2017-03-10 (дата звернення: 16.08.2024 р.).
7. Personal Records Database (BRP). URL: https://www.government.nl/topics/ personal-data/ personal-records-database-brp (дата звернення: 16.08.2024 р.).
8. Wet digitale overheid. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0048156/2023-07-01 (дата звернення: 16.08.2024 р.).
9. Development of the System of Base Registries into the Federated Data System. URL: https://www.nldigitalgovernment.nl/overview/system-of-base-registries/ (дата звернення: 16.08.2024 р.).
10. Bob Wessels. 2023-09-doc1 Can digitaldata be the subject of property rights? URL: https://bobwessels.nl/blog/2023-09-doc1-can-digitaldata-be-the-subject-of-property-rights/ (дата звернення: 16.08.2024 р.).
11. Aanbestedingswet 2012. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0032203/ 2022-03-02/0 (дата звернення: 17.08.2024 р.).
12. Legal framework procurement in The Netherlands. URL: https://www.pianoo.nl/ en/legal-framework-procurement-netherlands (дата звернення: 17.08.2024 р.).
13. Netherlands Cybersecurity Strategy 2022-2028. URL: https://english.nctv.nl/ documents/ publications/2022/12/06/the-netherlands-cybersecurity-strategy-2022-2028 (дата звернення: 17.08.2024 р.).
14. In a nutshell: data protection, privacy and cybersecurity in Netherlands. URL: https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=e8ca4008-880f-439a-ad22-d28ea9c15dbd (дата звернення: 17.08.2024 р.).
15. Digital Public Administration factsheet, 2023. The Netherlands. URL: https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/inline-files/DPA_Factsheets_2023_ Netherlands_vFinal.pdf (дата звернення: 17.08.2024 р.).
16. Byelov Dmytro, Bielova Myroslava. Challenges for children's rights in connection with the development of artificial intelligence. *Visegrad Journal on Human Rights*. Issue 2. 2023. P. 33–39.

УДК 342.95:351.74 (075)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.25

АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ

Павлович-Сенета Я.П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3491-8878

Павлович-Сенета Я.П. Адміністративні послуги у сфері соціального захисту та соціального забезпечення: сучасний стан та перспективи реформування.

У статті здійснено науковий аналіз поняття, характерних рис, видів та механізмів надання адміністративних послуг у сфері соціального захисту. Розглянуто сучасний стан механізму надання соціальних послуг в Україні та перспективи реформування цієї сфери у майбутньому. Зазначено, що правове забезпечення надання соціальних послуг в Україні базується на кількох ключових нормативно-правових актах та стратегічних документах. Це, зокрема, Закон України «Про соціальні послуги», що визначає основні принципи, види, порядок надання соціальних послуг та спрямований забезпечення їх доступності для всіх громадян. Стратегія розвитку системи соціальних послуг на період до 2025 року, визначає стратегічні напрями та завдання для покращення якості соціальних послуг, включаючи децентралізацію, стандартизацію та моніторинг якості. Правове забезпечення соціальних послуг включає також цілу низку державних соціальних стандартів та гарантій. Охарактеризовано соціальний захист, як систему економічних, соціальних, правових, організаційних заходів, що забезпечує працездатній людині і громадянину відповідні умови для поліпшення свого добробуту за рахунок особистого трудового внеску, а непрацездатним та соціально вразливим верствам працездатного населення – гарантії у користуванні суспільними фондами споживання, матеріальну підтримку, зниження податків.

Висвітлено різні підходи щодо класифікації адміністративних послуг соціального характеру, що ґрунтується на законодавчих та науково-теоретичних засадах. Розкрито механізм надання адміністративних послуг соціального характеру. Встановлено, що адміністративні послуги надаються суб'єктами надання адміністративних послуг безпосередньо та через центри надання адміністративних послуг або через Єдиний державний портал адміністративних послуг. При цьому органи місцевого самоврядування мають право на встановлення, за рахунок власних коштів і благодійних надходжень, додаткових до встановлених законодавством гарантій щодо соціального захисту населення.

Наголошено, реформування соціальних послуг в Україні є важливим напрямом державної політики, спрямованим на підвищення якості та доступності соціальних послуг для громадян.

Ключові слова: адміністративні послуги, гарантії, громадяни, децентралізація, доступність, органи місцевого самоврядування, соціальний захист, соціальні послуги, центр надання адміністративних послуг.

Pavlovich-Seneta J.P. Administrative services in the field of social protection and social security: current state and prospects for reform.

The article carries out a scientific analysis of the concept, characteristic features, types and mechanisms of providing administrative services in the field of social protection. The current state of the mechanism for the provision of social services in Ukraine and the prospects for reforming this sphere in the future are considered. It is noted that the legal provision of social services in Ukraine is based on several key legal acts and strategic documents. This is, in particular, the Law of Ukraine «On Social Services», which defines the basic principles, types, procedure of providing social services

and is aimed at creating a competitive market of social services and ensuring their availability for all citizens. The strategy for the development of the social services system for the period until 2025 defines strategic directions and tasks for improving the quality of social services, including decentralization, standardization and quality monitoring. The legal provision of social services also includes a number of state social standards and guarantees established by laws and other normative legal acts, which standards determine the minimum amounts of social benefits, pensions and other types of social assistance. Social protection is characterized as a system of economic, social, legal, and organizational measures that provides able-bodied people and citizens with appropriate conditions for improving their well-being at the expense of personal labor contributions, and the disabled and socially vulnerable strata of the able-bodied population - guarantees in the use of public consumption funds, material support, tax reduction.

Various approaches to the classification of administrative services of a social nature based on legislative and scientific-theoretical principles are highlighted. The mechanism for providing administrative services of a social nature is revealed. It has been established that administrative services are provided by subjects of administrative service provision directly and through centers for the provision of administrative services or through the Unified State Portal of Administrative Services. It is emphasized that reforming social services in Ukraine is an important direction of state policy aimed at improving the quality and availability of social services for citizens

Key words: administrative services, guarantees, citizens, decentralization, accessibility, local self-government bodies, social protection, social services, center for providing administrative services.

Постановка проблеми. Стаття 1 Конституції України проголошує нашу державу суверенною і незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою [1]. Конституційний суд України, даючи тлумачення цієї статті, зазначає, що однією з ознак України як соціальної держави є забезпечення загальносуспільних потреб у сфері соціального захисту за рахунок коштів Державного бюджету України виходячи з фінансових можливостей держави, яка зобов'язана справедливо і неупереджено розподіляти суспільне багатство між громадянами і територіальними громадами та прагнути до збалансованості бюджету України. При цьому рівень державних гарантій права на соціальний захист має відповідати Конституції України, а мета і засоби зміни механізму нарахування соціальних виплат та допомоги – принципам пропорційності і справедливості [2].

Одночасно у статті 46 Конституції України визначено, що право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1].

Таким чином, право на соціальний захист є конституційним правом громадян України і входить до основоположних прав і свобод людини і громадянина.

Стан опрацювання теми. В українській адміністративно-правовій науці дослідженням інституту адміністративних послуг займалися В. Авер'янов, К. Афанасьєв, Ю. Битяк, О. Бандурка, В. Бесчастний, І. Голосніченко, С. Дембіцька, А. Комзюк, Т. Коломоєць, І. Коліушко, О. Кузьменко, Є. Курінний, Г. Писаренко, В. Тимощук, К. Химичук та інші.

Метою статті є аналіз сучасного стану та перспектив реформування адміністративних послуг у сфері соціального захисту та соціального забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Основна мета соціального захисту – створити умови, які мають забезпечувати достойний рівень життя усім громадян. Поняття «соціальний захист» у широкому розумінні визначають як: діяльність держави, спрямовану на забезпечення формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження у житті. У вузькому розумінні соціальний захист визначають як: сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціально прийнятного рівня життя [3, с. 36].

Як зазначає М. Чорна, соціальний захист – це система економічних, соціальних, правових, організаційних заходів, що забезпечує працездатній людині і громадянину відповідні умови для поліпшення свого добробуту за рахунок особистого трудового внеску, а непрацездатним та соціально вразливим верствам працездатного населення – гарантії у користуванні суспільними фондами споживання, матеріальну підтримку, зниження податків [4, с. 156].

У міжнародному законодавстві, зокрема у Конвенції ООН про мінімальні норми соціального забезпечення, соціальний захист повинен створити умови достатні для організації здорових і гідних умовах життя для громадян та їх родин [5].

Сьогодні в Україні визначено понад 100 видів пільг та соціальних допомог, якими користуються близько 19 млн. громадян. Перелік та процедури надання адміністративних послуг у сфері соціального захисту щороку змінюються та залежать від зовнішніх та внутрішніх чинників, а також соціальних, економічних, політичних та інших процесів, що відбуваються в Україні. Особливо гостро проблема надання адміністративних послуг у сфері соціального захисту постає в умовах воєнного стану. Адже сотні тисяч наших громадян втрачають життя, здоров'я, житло та інші матеріальні цінності внаслідок ворожих обстрілів та бомбардувань. Разом з тим, люди зазнають серйозних психологічних травм, позбавляючись можливості повноцінно працювати та забезпечувати себе і свої сім'ї.

Базову правову основу надання адміністративних послугу сфері соціального захисту населення становлять Конституція України, Бюджетний кодекс України, Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України, Кодекс законів про працю України, а також низка законів України. Зокрема: «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про соціальні послуги», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», тощо.

Важливо зазначити, що в Україні затверджено Стратегію розвитку системи соціальних послуг на період до 2025 року. Цей документ визначає стратегічні напрями та завдання для покращення якості соціальних послуг, включаючи децентралізацію, стандартизацію та моніторинг якості.

Разом з тим, в Україні адміністративних послуг у сфері соціального захисту є така величезна кількість, що можна розглядати правове регулювання окремих груп адміністративних послуг у сфері соціального захисту як от соціальний захист дітей, внутрішньо переміщених осіб, непрацездатних, малозабезпечених, у сфері соціального та пенсійного забезпечення, у сфері трудових правовідносин, гендерної рівності, тощо.

Згідно з Законом України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року соціальні послуги – це дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають. Особі/сім'ї можуть надаватися одна або одночасно декілька соціальних послуг [6]. Зазначеним Законом соціальні послуги класифіковано за різними критеріями: за типами, залежно від місця надання, залежно від строку надання тощо.

Перелік соціальних послуг, що надаються відповідно до цього Закону, визначається класифікатором соціальних послуг, який затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення.

Сьогодні Міністерство соціальної політики визнає базовими такі соціальні послуги:

1) догляд вдома, денний догляд;
2) підтримане проживання;
3) соціальна адаптація;
4) соціальна інтеграція та реінтеграція;
5) надання притулку;
6) екстрене (кризове) втручання;
7) консультування;
8) соціальний супровід;
9) представництво інтересів;
10) посередництво;
11) соціальна профілактика;
12) натуральна допомога;
13) фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору;
14) переклад жестовою мовою;
15) догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних;
16) супровід під час інклюзивного навчання;
17) інформування;
18) медіація.

Суб'єктами надання адміністративних послуг соціального характеру є:

- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення;
- Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації;
- виконавчі органи міських рад міст обласного значення, рад об'єднаних територіальних громад.

Статтею 9 Закону України «Про адміністративні послуги» встановлено, що адміністративні послуги надаються суб'єктами надання адміністративних послуг безпосередньо та через центри надання адміністративних послуг або через Єдиний державний портал адміністративних послуг [7].

Найбільш поширеними моделями надання адміністративних послуг соціального характеру в Україні є надання їх виконавчими органами місцевого самоврядування та у центрах надання адміністративних послу.

Статтею 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлено перелік власних та делегованих повноважень органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту населення [8]. При цьому, у частині першій цієї статті закріплене право органів місцевого самоврядування на встановлення за рахунок власних коштів і благодійних надходжень додаткових до встановлених законодавством гарантій щодо соціального захисту населення.

Сьогодні найбільш поширеними послугами соціального характеру, що надаються на місцях органами місцевого самоврядування є наступні.

1. Житлові субсидії. Субсидія – це адресна безготівкова допомога громадянам, яка надається на погашення витрат з оплати житлово-комунальних послуг. Субсидія призначається на всіх зареєстрованих осіб у житловому приміщенні. Субсидія надається щомісячно для відшкодування витрат на оплату управління багатоквартирним будинком, користування житлом або його утримання, послуг з транспортування та розподілу природного газу та комунальних послуг (водо-, тепло-, газопостачання, водовідведення, електроенергія, вивезення побутового сміття та рідких нечистот), а також один раз на рік субсидії готівкою на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива [9].

2. Державні соціальні допомоги сім'ям з дітьми. Законом України «Про державну соціальну допомогу сім'ям з дітьми» визначені види допомог:

1) ·Використання Програмного комплексу «Інтегрована інформаційна система «Соціальна громада» (ПК «ІІС «Соціальна громада»). ПК «Інтегрована інформаційна система «Соціальна громада» – це клієнт-серверний WEB-додаток, який розроблено з метою наближення адміністративних послуг соціального характеру до мешканців територіальних громад. ПК «ІІС «Соціальна громада» об'єднує у єдиному інформаційному середовищі «фронт»-офіси прийому документів від населення, що знаходяться, приміром, у ЦНАП з «бек»-офісом у структурних підрозділах соціального захисту населення райдержадміністрації, де приймається рішення про надання адміністративної послуги соціального характеру.

Таким чином, адміністратор ЦНАП приймає заяви та документи від громадян, формує електронну справу та надсилає її до структурних підрозділів з питань соціального захисту населення (СПСЗН) для прийняття рішення.

2) Надання послуг без використання ПК «ІІС «Соціальна громада»:

Адміністратор ЦНАП приймає документи у паперовому вигляді та передає їх до структурних підрозділів соціального захисту населення для прийняття рішення [15].

Реформування соціальних послуг в Україні є важливим напрямом державної політики, спрямованим на підвищення якості та доступності соціальних послуг для громадян. В ході реформи децентралізації, що триває сьогодні в Україні, повноваження з надання соціальних послуг населенню передають з центрального рівня на місцевий, тобто – територіальним громадам. З 1 січня 2020 року набула чинності нова редакція Закону України «Про соціальні послуги». Отже з початку 2020 року змінився розподіл повноважень центральних та місцевих органів влади, а також встановлена система соціальних послуг та її учасників, етапи визначення потреб, планування, організації та фінансування соціальних послуг. Щоб реалізувати ці повноваження в громаді мають створити відповідний структурний підрозділ. Кожна громада зобов'язана надавати базові соціальні послуги. Водночас, кожна соціальна послуга надаватиметься за відповідним соціальним стандартом, який затверджує Міністерство соціальної політики [16].

Висновки. Таким чином, основні аспекти реформування механізму надання соціальних послуг включають:

1) децентралізацію – передачу повноважень з надання соціальних послуг на місцевий рівень, що дозволяє громадам краще реагувати на потреби своїх мешканців;

2) стандартизацію – впровадження державних стандартів соціальних послуг для забезпечення їх якості та ефективності;

3) соціальне замовлення – залучення недержавних та приватних організацій до надання соціальних послуг через механізм соціального замовлення;

4) моніторинг та оцінку – встановлення критеріїв для оцінки якості надання соціальних послуг та створення реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг.

Ці заходи спрямовані на покращення життєвих умов громадян, забезпечення їх прав та підтримку в складних життєвих обставинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-% D0%B2%D1%80#Text.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1 …. в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України: Рішення Конституційного суду України від 25.01.2012 № 3-рп/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text.
3. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000, № 4. С. 36–41.
4. Чорна М. Сутність права громадян на соціальний захист. *Підприємництво, громадянство і право*. 2019, № 4. С. 151–156.
5. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення: Конвенція Міжнародної організації праці від 28.06.1952 р. ратифікована в Україні Законом України «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення» від 16.03.2016 № 1024-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/993_011#Text.
6. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text.
7. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-% D0%B2%D1%80#Text.
8. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#n83.
9. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.1995 № 848. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-%D0%BF#Text (дата звернення 24.07.2024).
10. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text (дата звернення 24.07.2024).
11. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000 № 1768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 1768-14#Text (дата звернення 24.07.2024).
12. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 18.05.2004 № 1727-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1727-15#Text (дата звернення 24.07.2024).
13. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16.11.2000 № 2109-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2109-14#Text (дата звернення 24.07.2024).
14. Концепція створення Центру надання адміністративних послуг Виконавчого комітету Мереф'янської міської ради. URL: https://cnap.merefaotg.gov.ua.

15. Програмний комплекс «Інтегрована інформаційна система «Соціальна громада» – швидке оформлення адміністративних послуг соціального характеру: вебсайт. URL: https://socgromada.ioc.gov.ua/ (дата звернення 24.07.2024).
16. Реформа сфери соціальних послуг в умовах децентралізації. *Децентралізація:* вебсайт. URL: https://decentralization.ua/social (дата звернення 24.07.2024).

УДК 343.6+349
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.26

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ НА РОБОЧОМУ МІСЦІ В ОРГАНАХ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

Перунова О.,
заступник начальника
Управління моніторингу дотримання прав людини МВС України,
доктор філософії в галузі права.
ORCID: 0000-0003-3507-5144
e-mail: perunova.os@gmail.com

Перунова О. Забезпечення гендерної рівності на робочому місці в органах сектору безпеки і оборони.

Гендерна нерівність на робочому місці залишається актуальною проблемою у багатьох галузях, і сектор безпеки та оборони не є винятком. Сектор безпеки і оборони – це система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, який історично домінувався чоловіками, що створювало унікальні виклики для жінок, які мали бажання проходити службу в цим органах. Дослідження свідчать про те, що проблеми гендерної нерівності проявляються у різних формах, включаючи дискримінацію за ознакою статі, сексуальні домагання та обмежені можливості для кар'єрного зростання. Врахування психологічних та організаційних засад, що впливають на взаємодію чоловіків і жінок у професійному середовищі, сприяє підвищенню професійної етики, зменшенню конфліктів, покращенню морально-психологічного клімату та загалом підвищенню ефективності роботи в органах сектору безпеки і оборони. Метою статті є розкриття основних аспектів гендерно обумовлених службових відносин, висвітлити їх значення та необхідність врахування для досягнення гармонійного та продуктивного функціонування органів сектору безпеки і оборони. Основними завданнями дослідження стало виявлення проблем, які стоять перед статевою рівністю у цій галузі, а також обґрунтування шляхів їх вирішення та визначення перспектив розвитку. Під час дослідження використовувались емпіричні методи, метод порівняння та аналізу.

В результаті було виявлено, що проблеми гендерної нерівності на робочому місці в органах сектору безпеки і оборони включають низьку представленість жінок на керівних посадах, дискримінацію за ознакою статі та недостатню увагу до проблем, які стосуються жінок, які працюють в таких органах. Практичне значення дослідження полягає в розробці рекомендацій для державних та приватних організацій щодо впровадження ефективних політик і практик, спрямованих на зменшення гендерної нерівності та покращення робочого середовища. Теоретичне значення полягає у поглибленні наукового розуміння механізмів дискримінації за ознакою статі та наслідків гендерно обумовленого насильства в специфічному контексті сектору безпеки та оборони.

Ключові слова: гендерна рівність, дискримінація, органи безпеки, сексуальні домагання, органи безпеки і оборони.

Perunova O. Ensuring gender equality in the workplace in the security and defense sector.

Gender inequality in the workplace remains a pressing issue in many industries, and the security and defense sector is no exception. The security and defense sector encompasses a system of state authorities, the Armed Forces of Ukraine, other military formations established in accordance with Ukrainian law, law enforcement and intelligence agencies, state bodies with law enforcement functions, civil protection forces, and the defense-industrial complex of Ukraine, which has historically been male-dominated, creating unique challenges for women seeking to serve in these bodies. Research indicates that gender inequality manifests in various forms, including gender-based discrimination, sexual harassment, and

limited career advancement opportunities. Considering the psychological and organizational foundations that affect the interaction between men and women in a professional environment contributes to the enhancement of professional ethics, reduction of conflicts, improvement of the moral and psychological climate, and overall increase in the efficiency of work in the security and defense sector. The aim of the article is to reveal the main aspects of gender-based service relations, highlight their significance, and emphasize the need for consideration to achieve harmonious and productive functioning of the security and defense sector. The main objectives of the research were to identify the problems faced by gender equality in this field, to justify solutions, and to outline development prospects. The study employed empirical methods, comparison, and analysis. Results: it was found that gender inequality issues in the workplace within the security and defense sector include the low representation of women in leadership positions, gender-based discrimination, and insufficient attention to issues affecting women working in these bodies. The practical significance of the study lies in developing recommendations for public and private organizations to implement effective policies and practices aimed at reducing gender inequality and improving the work environment. The theoretical significance lies in deepening the scientific understanding of gender discrimination mechanisms and the consequences of gender-based violence in the specific context of the security and defense sector.

Key words: gender equality, discrimination, security agencies, sexual harassment, security and defense agencies.

Постановка проблеми. Гендерна рівність на робочому місці є ключовою складовою сучасного соціального прогресу і демократичного розвитку. У контексті органів сектору безпеки і оборони, де традиційно було виявлено значну диспропорцію між чоловіками та жінками, питання гендерної рівності стає особливо важливим. Необхідно зробити кроки для забезпечення рівних можливостей, доступу та участі жінок і чоловіків у секторі безпеки та оборони, особливо під час прийняття рішень.

Метою даної статті є аналіз питання забезпечення гендерної рівності на робочому місці в органах сектору безпеки і оборони. Основними завданнями дослідження є виявлення проблем, які стоять перед гендерною рівністю у цій галузі, а також обґрунтування шляхів їх вирішення та визначення перспектив розвитку.

Для досягнення поставленої мети використовувалися наступні **методи** дослідження:

1. Аналіз наукової літератури та законодавства щодо гендерної рівності в органах сектору безпеки і оборони.

2. Емпіричні методи, такі як анкетування працівників органів сектору безпеки і оборони щодо їхнього сприйняття питань гендерної рівності на робочому місці.

3. Порівняльний аналіз досвіду інших країн у вирішенні проблем гендерної рівності у сфері безпеки і оборони.

Результати. На основі проведеного дослідження було виявлено, що проблеми гендерної нерівності на робочому місці в органах сектору безпеки і оборони включають низьку представленість жінок на керівних посадах, дискримінацію за ознакою статі та недостатню увагу до проблем, які стосуються жінок, які працюють в таких органах.

Виклад основного матеріалу. Передові країни вже вживають заходів для забезпечення гендерної рівності у сфері безпеки і оборони. Це включає створення політики, що сприяє рівному представництву, розвиток програм наставництва та підтримки кар'єрного зростання для жінок, а також впровадження сексуального та гендерного навчання для всіх працівників.

Стан опрацювання проблематики. О.О. Дичко, А.А. Лозко, О.Ю. Карлов зазначають, що гендерна рівність у секторі безпеки та оборони є досить важливою, адже сприяє справедливості та рівності прав громадян, підвищує ефективність та успішний розвиток цієї сфери, створює актуальні підходи та інноваційні рішення для вирішення сьогоднішніх проблем. Вчені слушно зауважують, що основою забезпечення рівних можливостей для осіб обох статей у секторі безпеки та оборони є теоретичні та правові засади, що базуються на ряді теоретичних концепцій, міжнародних нормативних актів, а також на внутрішній законодавчій базі України. Вони виокремлюють гендерну теорію, як ключову теоретичну концепцію, відповідно до якої гендерна ідентичність формується під впливом соціальних та культурних факторів, а не лише біологічних відмінностей між статями. Ця теорія фокусує важливість розуміння гендерних ролей та стереотипів у суспільстві і визнає, що їх переосмислення сприяє створенню більш рівних можливостей для всіх [1, с. 77].

Досліджуючи питання розвитку гендерної рівності у Збройних силах України С. Ганаба робить висновок, що воно може відбуватись двома шляхами. Перший полягає у тому, що жінки адаптуються до вже існуючих маскулінних норм і порядків. Натомість, суть другого у тому, що жінки своєю присутністю змінюють характер та організацію Збройних сил України, роблячи їх гендерно нейтральними. Варто підтримати пропозицію вченої, що оптимальним варто вважати другий шлях. Оскільки, жінки не гірше за чоловіків виконують свої обов'язки і сприяють зміцненню дисциплінарних та етичних норм у військовій службі. Змішані підрозділи, як стверджують фахівці з гендерних питань, більш схильні до емпатії та врахування національних, культурних, релігійних та інших особливостей країн, де проводяться військові операції [2, с. 27].

На нашу думку, дотримання гендерної рівності у секторі безпеки є надзвичайно важливою в сучасних умовах. Забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків у військовій службі не тільки сприяє справедливості та дотриманню основних прав людини, але й підвищує оперативну ефективність та адаптивність у секторі безпеки і оборони в цілому. Гендерна різноманітність у військових підрозділах приносить різні перспективи та підходи до вирішення проблем, що є ключовим фактором для інновацій та успішного виконання складних завдань. Крім того, змішані підрозділи демонструють більшу чутливість до культурних, соціальних та релігійних аспектів у місцях проведення операцій, що сприяє більшій довірі та співпраці з місцевим населенням. Враховуючи зростаючі глобальні виклики та необхідність відповідати міжнародним стандартам, впровадження гендерної рівності у секторі безпеки і оборони є не лише питанням етики, але й стратегічною необхідністю для забезпечення національної безпеки та ефективності військових операцій.

Разом з тим, впровадження гендерної політики в діяльність інших органів сектору безпеки та оборони є важливим кроком для забезпечення рівних прав та можливостей для всіх працівників, а також для підвищення ефективності та інклюзивності цього сектору. Однак цей процес стикається з численними викликами, які ускладнюють його реалізацію. Врахування гендерних аспектів є ключовим для створення справедливого та рівноправного робочого середовища, що сприятиме більшій залученості та мотивації всіх працівників, а також відповідатиме сучасним міжнародним стандартам та зобов'язанням України. У цьому контексті важливо розглянути основні складнощі, з якими доводиться стикатися під час впровадження гендерної політики в органах сектору безпеки та оборони, щоб визначити шляхи їх подолання та досягнення поставлених цілей.

Так, наприклад, при впровадженні гендерної політики в діяльність органів системи Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС) як складової сектору безпеки, визначають наступні складнощі:

1. Недостатня кількість спеціалістів з питань гендерної рівності;
2. Недосконаліть інституційного механізму реалізації гендерної політики, що уповільнює ефективну координацію та системну впровадження політики рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
3. Низький рівень фінансування;
4. Гендерні стереотипи та дискримінація;
5. Потреба в постійному вдосконаленні національного законодавства відповідно до сучасного розвитку гендерної політики в рамках європейської інтеграції;
6. Відсутність інтегрованого уніфікованого підходу до системної та належної підготовки тренінгів з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, протидії дискримінації за ознакою статі, сексуальним домаганням, застосування позитивних дій та інших питань забезпечення гендерної рівності та розвитку гендерної компетентності працівників органів системи;
7. Низькій рівень реального забезпечення поєднання жінками і чоловіками сімейних та професійних обов'язків [3, с. 14].

Вказаний перелік не є вичерпним, тому заходи впровадження гендерної політики у роботу органів державної влади в цілому повинні мати комплексних характер. На робочому місці у секторі безпеки і оборони також важливо забезпечити захисту прав жінок, запобігти будь-якій формі дискримінації та насильства, а також створити сприятливу атмосферу для розвитку професійних навичок та кар'єрного зростання.

Важливою частиною забезпечення гендерної рівності є інтеграція гендерної перспективи у всі напрямки діяльності сектору безпеки і оборони. Це включає аналіз впливу прийнятих нормативно-правових актів та управлінських рішень на чоловіків та жінок, а також врахування їхніх потреб та інтересів у розробці стратегій і політик.

Забезпечення гендерної рівності на робочому місці в органах сектору безпеки і оборони – це не лише моральна необхідність, а й стратегічний крок для підвищення ефективності та результативності їхньої діяльності. Для досягнення цієї мети необхідна системна підтримка з боку Уряду, цілеспрямовані програми та стратегічне керівництво, спрямоване на створення справедливого та рівного робочого середовища для всіх.

Однією з основних форм гендерної нерівності є дискримінація, яка часто проявляється через присутність та усталеність гендерних стереотипів. Жінки у секторі безпеки та оборони часто стикаються з упередженнями, що їхня роль менш важлива або, що вони менш здатні виконувати завдання, пов'язані з фізичною силою або високим рівнем стресу та відповідальності. Такі стереотипи можуть призводити до того, що жінок не сприймають серйозно, їхні професійні досягнення знецінюються, а можливості для просування по службі обмежуються [4, с. 35].

Іншою серйозною проблемою є сексуальні домагання та інші форми небажаної поведінки. За даними проведених нами досліджень, значна частина працівників сектору безпеки та оборони стикалася з коментарями із сексуальним підтекстом, фізичними контактами та іншими формами небажаної уваги. Наприклад, коментарі з сексуальним підтекстом становили 12,8% усіх повідомлень про небажану поведінку, а фізичний контакт – 10,6%. Жінки і чоловіки однаково часто ставали мішенню надмірної уваги – 9%. Крім того, 4% респондентів зазначили, що отримували небажані пропозиції з умовою підвищення на посаді або отримання інших привілеїв [5, с. 113].

Ми дослідили фактичний досвід поліцейських, їхнє ставлення до гендерно обумовленого насильства, а також проаналізували наслідки цього насильства не лише для постраждалих, але й для свідків цих дій. Переважна більшість респондентів 69,2% працюють в Національній поліції, 14,6% – працюють у відповідних закладах освіти, що належать до сфери управління МВС, 13,8% навчаються у відповідних закладах освіти (курсанти), 2,1% працюють в апараті Міністерства внутрішніх справ України. Було зібрано інформацію про насильницькі дії та інші форми небажаної поведінки на робочому місці. Значну частку відповідей становили коментарі із сексуальним підтекстом – 12,7%. Основними показниками поширеності та характеру небажаної сексуальної поведінки, з якою стикаються поліцейські на робочому місці, стали коментарі з сексуальним підтекстом – 12,8% та фізичний контакт – 10,6%. Жінки та чоловіки однаково часто ставали мішенню надмірної уваги – 9% (Рис. 1) [5, с. 108].

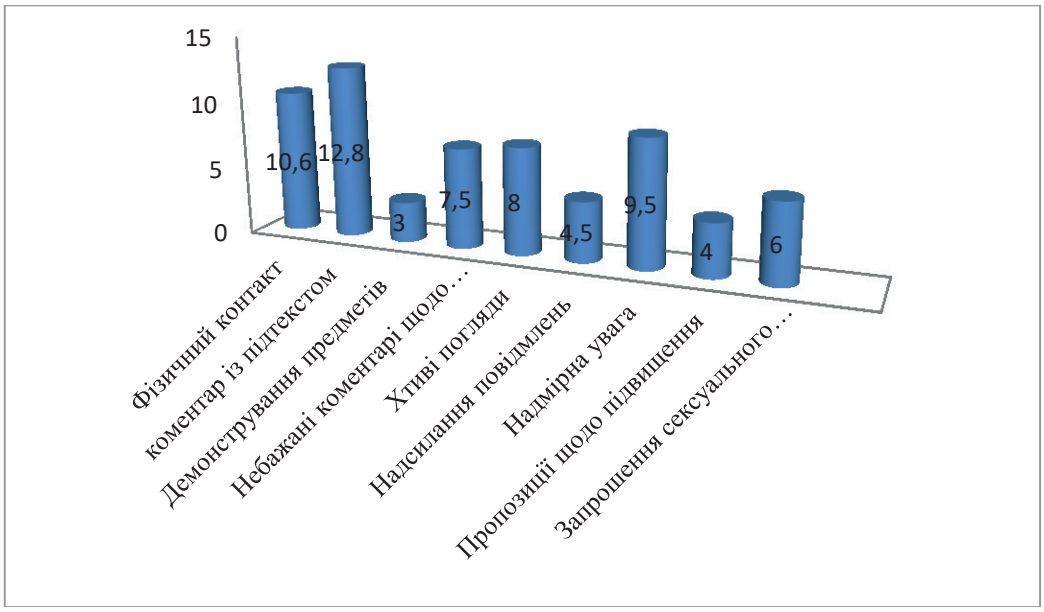

Рис. 1 (розроблено автором)

Окремі респонденти зазначили, що психічне насильство проявлялося у вигляді хтивих поглядів – 8%, небажаної уваги та коментарів щодо одягу – 7,5%. Майже кожен десятий опитуваний зазнав надмірної уваги, а кожен п'ятнадцятий отримував запрошення сексуального характеру. Більше того, 4% респондентів зазначили, що отримували небажані пропозиції з умовою підви-

щення на посаді, зменшення навантаження, отримання премії, можливості участі у заходах та закордонних відрядженнях [5, с. 114].

Варто зазначити, що насильство та дискримінація впливають не тільки на постраждалу особу, але й на свідків цих дій. Працівники, які спостерігають за гендерно обумовленим насильством або дискримінацією, також можуть відчувати психологічний стрес, зниження мотивації та впевненості у безпеці в робочому середовищі. Дослідження показали, що наслідки насильства за ознакою статі є значними не лише для безпосередніх постраждалих, але й для їхніх колег, що негативно впливає на загальну атмосферу в колективі.

Гендерна нерівність також проявляється у вигляді бар'єрів для кар'єрного зростання жінок у секторі безпеки та оборони. Жінки часто стикаються з перешкодами на шляху призначення на керівні посади через відсутність підтримки, наставництва та можливостей для професійного розвитку. Багато жінок зазначають, що їм важче отримати підвищення або призначення на відповідальні посади через упередження та стереотипи щодо їхніх професійних здібностей.

У 2022 році розпорядженням Кабінетом Міністрів України від 12 серпня 2022 р. № 752-р було схвалено Державну стратегію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022–2024 роки (далі – Стратегія). Схвалення вказаної Стратегії на період до 2030 року зумовлено необхідністю реалізації єдиної державної політики, спрямованої на досягнення гендерної рівності у всіх сферах суспільного життя та вдосконалення механізмів її впровадження. Метою її застосування є об'єднання суспільства навколо цінностей прав і свобод людини, заснованих на принципах рівності та недискримінації для всіх жінок і чоловіків, хлопців та дівчат. Вона спрямована на консолідацію зусиль центральних і місцевих органів влади, міжнародних організацій, соціальних партнерів, громадських об'єднань, представників громадянського суспільства, різних установ і організацій, а також приватного сектору для виконання міжнародних та національних зобов'язань щодо забезпечення гендерної рівності, що сприятиме сталому розвитку держави у всіх сферах [6].

Для подолання гендерної нерівності необхідно здійснення комплексних заходів, які повинні включати як зміни на рівні політик (національному рівні), так і практичні кроки на рівні організацій (регіональний рівень). Це можуть бути програми наставництва, спеціальні тренінги з гендерної рівності, впровадження чітких механізмів для повідомлення про випадки насильства та дискримінації, а також підтримка та захист постраждалих осіб . Важливо також підвищувати обізнаність про гендерні питання серед усіх працівників та створювати середовище, де поважаються права кожного незалежно від статі.

Наприклад, у період з 14 по 17 листопада 2023 року онлайн тренінги з питань запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі та сексуальним домаганням пройшли 120 працівників структурних підрозділів апарату МВС, 100 працівників Національної поліції України, 70 працівників Адміністрації Державної прикордонної служби України та Національної гвардії України, 60 працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Державної міграційної служби України. Упродовж 21-22 листопада 2023 року офлайн тренінги пройшли по 21 працівнику від структурних підрозділів апарату МВС та Національної поліції України. Упродовж 27–28 листопада 2023 року офлайн тренінги пройшли 27 працівників Адміністрації Державної прикордонної служби України та 21 працівник Національної гвардії України. Загалом тренінги пройшло 440 працівників органів системи МВС, кожен з яких отримав відповідний сертифікат про проходження навчання.

Аналіз досвіду зарубіжних країн у вирішенні проблем гендерної нерівності у сфері безпеки і оборони є надзвичайно важливим для розробки ефективних стратегій та політик в цій галузі. Деякі країни вже досягли значних успіхів у цьому напрямі.

Наприклад, у Швеції і Норвегії військові формування вже давно впроваджують активні заходи з просування гендерної рівності. Ці країни активно працюють над забезпеченням рівних можливостей для чоловіків і жінок у військовій службі, включаючи запровадження квот для жінок, розвиток програм підтримки сімейного життя, та інші заходи для створення сприятливого середовища для роботи жінок у військових формуваннях [7].

Канада також є прикладом країни, яка активно впроваджує стратегії гендерної рівності у оборонному секторі. Вона враховує гендерні аспекти при формуванні політики безпеки та оборони, забезпечуючи широкі можливості для жінок у всіх сферах військової служби, включаючи активну участь у бойових операціях [8].

Такий досвід зарубіжних країн може бути показовим для України та інших країн, які прагнуть покращити ситуацію з гендерною рівністю у сфері безпеки і оборони. Розуміння та використання цих стратегій може сприяти досягненню більшої ефективності в цій галузі.

Висновки. Питання дотримання гендерної рівності на робочому місці в органах сектору безпеки та оборони є серйозною проблемою, яка потребує уваги та дій. Усунення цієї нерівності потребує колективних зусиль на всіх рівнях – від державної політики до конкретних заходів у кожній організації. Тільки таким чином можна забезпечити справедливе та безпечне робоче середовище для всіх працівників, незалежно від їхньої статі.

Психологічні та організаційні засади гендерно обумовлених службових відносин у правоохоронних та інших органах сектору безпеки базуються на врахуванні різниць у сприйнятті та комунікації між чоловіками та жінками. Ці принципи сприяють створенню сприятливого середовища для рівноправної участі обох статей у поліцейській роботі, включаючи підтримку гендерної рівності, адаптацію робочих процесів до потреб різних груп співробітників та запобігання стереотипам й дискримінації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дичко О.О., Лозко А.А., Карлов О.Ю. Теоретичні та правові засади забезпечення рівності в секторі безпеки та оборони. *Наука і техніка.* № 12(26). 2023. С. 73–83.
2. Ганаба С. Жінки у збройних силах України: можливості інтеграції. Правові гарантії гендерної рівності в секторі безпеки і оборони України: збірник тез доповідей учасників круглого столу (17 червня 2021 року) / упор. І.М. Євхутич. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 168 с.
3. Камінська Н.В., Чернявський С.С., Перунова О.С. Забезпечення гендерної рівності в системі МВС та інших центральних органів виконавчої влади [Текст]: лекція. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 31 с.
4. Біла-Тюріна Ю. Міжнародно-правовий аспект дотримання прав людини в умовах воєнних дій. Права людини та ґендерна рівність під час воєнних дій на території України: збірник тез доповідей учасників наукового форуму (17 червня 2022 року) / упор. Ірина Євхутич. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 33–37.
5. Перунова О.С. Юридико-психологічні засади профілактики гендерно обумовленого насильства в органах Національної поліції України: дис. …д-ра філос.: 081 «Право» (08 – Право) / Національний академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 255 с.
6. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022–2024 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 р. № 752-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text.
7. Anders Ahlbäck, Fia Sundevall, Johanna Hjertquist. A Nordic model of gender and military work? Labour demand, gender equality and women's integration in the armed forces of Denmark, Finland, Norway and Sweden. *Scandinavian Economic History Review*. V 72. 2024. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03585522.2022.2142661.
8. Veterans Affairs Canada Implementation Plan for Canada's National Action Plan on Women, Peace and Security – 2023 to 2029. Government of Canada. 2024. URL: https://www.international.gc.ca/transparency-transparence/women-peace-security-femmes-paix-securite/2023-2029-implementation-plans-mise-ceuvre-veteran.aspx?lang=eng.

УДК 342.92 (477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.27

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНО-СЛУЖБОВИХ ВІДНОСИН У ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ

Присяжнюк О.А.,
кандидат юридичних наук,
докторант
Харківського національного університету внутрішніх справ

Присяжнюк О.А. Поняття та особливості державно-службових відносин у правоохоронних органах.

У статті аналізується та розкривається поняття державно-службових правовідносин в органах державної влади взагалі, та правоохоронних органах зокрема, наголошено, що вказані правовідносини характеризуються специфічністю та мають безпосередній вплив на розвиток та функціонування державного апарату, а також створюють підґрунтя для ефективної реалізації державними службовцями свої безпосередніх повноважень та функцій, які були делеговані їм суспільством і державою.

Підкреслено, що у сучасній правовій науці сутність дефініції «правовідносини» вкладається у розуміння відносин між фізичними особами, які уособлюють правове відображення соціальних, політичних, економічних, сімейних, у деяких випадках моральних, а також інших суспільних відносин, де сублімується процес виникнення, зміни та припинення на фундаменті норм права суспільний зв'язок, учасники якого мають юридичні права й обов'язки, дотримання яких гарантується державою.

Встановлено, що на сьогоднішній день відсутні чіткі критерії приналежності феномену державно-службових відносин до конкретної групи правових норм.

Констатовано, що державно-службові правовідносини за основними критеріями регулюються нормами трудового та адміністративного права.

Відзначено, що ґенеза державно-службових правовідносин полягає у синтезі регламентованих діючим законодавством суспільних відносин, що складаються за участі держави в уособленні її органів та відповідних посадових осіб з одного боку, і державними службовцями - з іншого, які реалізуються з метою виконання завдань і функцій державної служби.

Підкреслено, що державно-службові правовідносини, у тому числі і у правоохоронних органах, є явищем, притаманним не тільки сфері державної служби, основні засади якої регулюються Законом України «Про державну службу», ними також слід вважати і процес проходження служби в Збройних Силах України, Національній гвардії України, Національній поліції України, Службі безпеки України, прокуратурі та інших правоохоронних та правозахисних органах.

Ключові слова: державна служба, правоохоронні органи, правовідносини, державні органи.

Prysiazhnyuk O.A. Concepts and features of state-service relations in law enforcement agencies.

The article analyzes and reveals the concept of state-official legal relations in state authorities in general, and law enforcement agencies in particular, it is emphasized that these legal relations are characterized by specificity and have a direct impact on the development and functioning of the state apparatus, as well as create the basis for the effective implementation by public servants of their direct powers and functions that were delegated to them by society and the state.

It is emphasized that in modern legal science, the essence of the definition of «legal relations» lies in the understanding of relations between natural persons, which embody the legal reflection of social, political, economic, family, in some cases, moral, as well as other social relations, which sublimate the process of emergence, change and termination of a social relationship based on legal norms, the participants of which have legal rights and obligations, the observance of which is guaranteed by the state.

It was established that there are no clear criteria for belonging of the phenomenon of state-service relations to a specific group of legal norms in the modern legal system.

It was established that state-official legal relations are governed by the norms of labor and administrative law according to the main criteria.

It was noted that the genesis of public-service legal relations lies in the synthesis of social relations regulated by the current legislation, which are formed with the participation of the state in the personification of its bodies and relevant officials on the one hand, and civil servants - on the other, which are implemented in order to fulfill the tasks and functions of the state services

It is emphasized that state-official legal relations, including in law enforcement agencies, are a phenomenon inherent not only in the field of civil service, the main principles of which are regulated by the Law of Ukraine «On Civil Service», the process of serving in the Armed Forces of Ukraine should also be considered as such , the National Guard of Ukraine, the National Police of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the Prosecutor's Office and other law enforcement and human rights protection bodies.

Key words: public service, law enforcement agencies, legal relations, state agencies.

Постановка проблеми. Доктринальна динаміка правового регулювання державно-службових відносин в умовах сьогодення відзначається системним вдосконаленням адміністративно-правового статусу державних службовців та відповідних процедурних аспектів. Вказаний вектор побудови масиву нормативно-правових актів, що регламентують державно-службові відносини, пояснюється їх особливою специфікою, з огляду на те, що їх розвиток має вплив на еволюцію державного апарату, а також можливість державних службовців ефективно реалізовувати свої завдання та функції, покладені на них суспільством і державою.

У сучасній правовій науці сутність дефініції «правовідносини» вкладається у розуміння відносин між фізичними особами, які уособлюють правове відображення соціальних, політичних, економічних, сімейних, у деяких випадках моральних, а також інших суспільних відносин, де сублімується процес виникнення, зміни та припинення на фундаменті норм права суспільний зв'язок, учасники якого мають юридичні права й обов'язки, дотримання яких гарантується державою, а також несуть юридичну відповідальність [1, с. 17].

Мета дослідження. На основі наукових узагальнень провести детальний правовий аналіз дефініції «державно-службові правовідносини», охарактеризувати їх основні ознаки та визначити відмінності з службово-трудовими відносинами.

Стан опрацювання проблематики. Проблемні питання проходження державної служби та службової кар'єри у різні часи досліджувалися такими нуковцями як Г.В. Атаманчук, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла-Тіунова, М.І. Іншин, О.М. Клочко, О.В. Петришина та інші. Незважаючи на достатню розробленість означеної теми, велика кількість спірних аспектів досі ще залишається у колі жвавої дискусії вчених.

Виклад основного матеріалу. Детальний аналіз наукової літератури дав змогу констатувати відсутність єдності думок вчених щодо характеристики поняття «державно-службові відносини». Наведемо деякі з них.

Слід підкреслити, що більша частина вчених – адміністративістів наголошує на невизначеності групи норм права, які б чітко регламентували приналежність до тієї чи іншої галузі правовідносини, що пов'язані із проходженням державної служби. В сучасній доктрині адміністративного права загальноприйнятною є думка, що державно-службові відносини необхідно розмежовувати за двома основними критеріями:

1) відносини, які виникають в процесі організації державної служби, а саме – у зв'язку з підготовкою, добором і розстановкою кадрів, встановленням статусу службовців, заміщенням посад, проведенням оцінки праці і просуванням по службі. Зазначається, що такі відносини мають адміністративно-правовий характер;

2) відносини, які складаються в процесі діяльності робітника всередині державного органу під час організації робочого часу та часу відпочинку тощо. Відповідно цю групу відносин відносять до галузі трудового права [1, с. 94]

Слушним вбачається твердження В.Ю. Поплавського, який зауважував, що термін «державно-службові відносини» відбиває дві невід'ємні складові частини державної служби як правового явища – державне значення та службову діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави, крім політичної [2, с. 17; 3, с. 5].

В свою чергу М.П. Грай державно-службові відносини характеризує як «сукупність урегульованих нормами права суспільних відносин між державою, представленою державним органом або вповноваженою посадовою особою, і особою, що виникають і реалізуються з метою виконання завдань і функцій держави щодо виникнення й припинення державної служби та зміни статусу державного службовця» [2, с. 18; 4, с. 13].

Цікавим є підхід М.І. Іншина, який правовідносини, що вивчаються, характеризує як службово-трудові відносини та визначає їх особливим видом суспільних відносин. Основними їх ознаками вчений пропонує вважати:

– виникнення між державними службовцями і державними органами;

– виникнення, зміна чи припинення відповідно до правових норм, які впливають на поведінку суб'єктів службово-трудових відносин і через неї реалізуються;

– зв'язок між суб'єктами службово-трудових відносин суб'єктивними правами і юридичними обов'язками;

– індивідуалізація за суб'єктами;

– вольовий характер;

– охорона державою.

Службово-трудові правовідносини визначені як двосторонні вольові відносини, що виникають у зв'язку з укладанням трудового договору (контракту) між громадянином України і державою в особі відповідного органу, змістом яких є встановлення, розвиток, зміна і припинення праці державних службовців з виконання ними функцій держави, які здійснюються у формі суб'єктивних трудових прав і обов'язків державних службовців [5, с. 156]

У той же час Л.Р. Біла-Тіунова, наголошує на принципових розбіжностях між службово-трудовими і державно-службовими відносинами, наводячи наступні відповідні аргументи, що характеризують останні:

а) для трудових відносин характерний метод договірного регулювання, на відміну від державно-службових, яким притаманне регулювання суто правовими приписами переважно публічних галузей права;

б) державно-службовим відносинам притаманний імперативний характер;

в) державно-службові відносини – це службові відносини з позиції ієрархічності;

г) державно – службові правовідносини виникають з приводу забезпечення виконання завдань і функцій держави;

д) наявність обов'язкових учасників – державний орган або його апарат, з одного боку, а з іншого – державний службовець;

е) можуть виникати, змінюватись і припинятись за ініціативи однієї із сторін;

ж) державно-службові відносини – це відносини довіри і відданості державного службовця;

з) вони є переважно субординаційними [6, с. 246].

Вказану тезу підтверджує І.П. Сімонова, яка на прикладі контролюючих органів у сфері оподаткування зазначала, що державно-службові відносини в них завжди існують як правовідносини; їх учасниками є держава в особі керівника контролюючого органу або його посадової особи та державного службовця чи претендента на заняття посади державної служби; вони виникають під час добору персоналу та реалізуються з метою забезпечення ефективного виконання завдань і здійснення функцій контролюючих органів суворо відповідно до законодавства, зокрема й антикорупційного; вони є «владовідносинами», в яких має місце юридична нерівність сторін; вони мають комплексний правовий характер, однак їх більшість урегульована нормами адміністративного права; мають субординаційний характер [7, с. 14].

Із згаданого вище можна зробити висновок, що ґенеза державно-службових правовідносин полягає у синтезі регламентованих діючим законодавством суспільних відносин, що складаються за участі держави в уособленні її органів та відповідних посадових осіб з одного боку, і державними службовцями – з іншого, які реалізуються з метою виконання завдань і функцій державної служби.

Формуючи авторське уявлення про базові аспекти державно-службових відносин, у тому числі і у правоохоронних органах, треба наголосити на тому, що спираючись на норми діючого законодавства, правова категорія, що досліджується, вбачається явищем, притаманним не тільки сфері державної служби, основні засади якої регулюються Законом України «Про державну службу», ними також слід вважати і процес проходження служби в Збройних Силах України, Національній

гвардії України, Національній поліції України, Службі безпеки України, прокуратури та інших правоохоронних та правозахисних органах.

У вказаному розрізі слід погодитись з думкою О.М. Музичука про те, що специфіка правового статусу органів виконавчої влади, до яких, у тому числі, належать і правоохоронні, і на які, з огляду на вказане, законодавцем покладена реалізація державно-владних повноважень, пояснює і особливий характер державно-службових правовідносин громадян, що в них проходять службу.

Охарактеризоване вище становище у повному обсязі стосується і працівників правоохоронних органів, основними завданнями яких є захист прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, охорона громадського порядку і забезпечення громадської безпеки, боротьба із правопорушеннями, забезпечення запобігання злочинам, їх припинення, розкриття і розслідування, розшук осіб, що вчинили злочини, вжиття заходів до усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень, забезпечення безпеки дорожнього руху, захист власності від злочинних посягань, участь у поданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків тощо [1, с. 94]

Слід погодитись з вченим в тому, що державно-службові відносини є комплексним правовим інститутом, який регулює організацію та діяльність всіх службовців, в тому числі і працівників правоохоронних органів, та поєднує у собі правові норми різних галузей права.

При цьому норми трудового права регулюють такі аспекти трудової діяльності працівників правоохоронних органів як: робочий час та час відпочинку; оплата праці; охорона праці; питання матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин; порядок розгляду трудових спорів. В свою чергу норми адміністративного права регламентують: процедуру складання службово-кваліфікаційних характеристик; процедуру атестування; присвоєння і позбавлення спеціальних звань; переміщення по службі за ініціативою керівника (начальника); конкурсне провадження, застосування дисциплінарних стягнень; здійснення контролю та нагляду за дисципліною та законністю в органах внутрішніх справ; відносини, пов'язані із організацією професійного навчанням правоохоронців [1, с. 95].

Висновки. Підбиваючи підсумки наведеному слід констатувати, що сутність державно-службових правовідносини в правоохоронних органах у загальних контурах відбиває аналогічні відносини в інших державних органах влади та полягають у реалізації декларованих нормами адміністративного права суспільних відносин, що виникають, змінюються або припиняються під час проходження державної служби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Музичук О.М. Особливості державно-службової діяльності працівників органів внутрішніх справ. *Форум права*. № 3. 2006. С. 93–98.
2. Лежненко І.П. Поняття та характер правового регулювання державно-службових відносин в оперативних підрозділах податкової міліції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. № 6. 2017. С. 16–21.
3. Поплавський В.Ю. Правове регулювання вирішення публічно-правових спорів у державно-службових відносинах: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07; Нац. авіац. ун-т. К., 2015. С. 36.
4. Грай М.П. Державно-службові відносини в Україні: стан та напрями розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.:спец. 25.00.03; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К., 2012. С. 13.
5. Іншин М.І. Правове регулювання службово-трудової діяльності державних службовців як особливої категорії зайнятого населення України: [навч. посібник]. Х.: Вид-во «ФІНН», 2010. 672 с.
6. Біла-Тіунова Л.Р. Службова кар'єра в Україні: [монографія]. О.: Фенікс, 2011. 540 с
7. Сімонова І.П. Державно-службові відносини в контролюючих органах у сфері оподаткування: поняття та ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 37. Т. 3. С. 22.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.28

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Савіцька В.В.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри адміністративного права та процесу
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Савіцька В.В. Актуальні питання адміністративно-деліктного права України.
Зазначається, що активний розвиток суспільних відносин вплинув на оновлення доктринальних засад українського адміністративного права, внаслідок чого в сучасній науці адміністративного права України точаться постійні дискусії, в тому числі ті, що безпосередньо стосуються адміністративно-правових відносин. Перспективи адміністративно-правової науки, як і галузей адміністративного права, пов'язані із сучасними завданнями, які ставить перед собою наука відповідно до суспільних вимог, які необхідно вирішувати, у тому числі шляхом застосування заходів. Зазначається, що адміністративне право регулює значну кількість різноманітних суспільних відносин, серед яких особливе місце посідають адміністративно-деліктні відносини, які охоплюють різноманітні відносини, на які поширюється дія норм адміністративного права, яке на сьогодні перебуває у стадії системного реформування і здебільшого пов'язана з відносинами щодо забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, розгляду адміністративних спорів, застосування заходів адміністративної відповідальності, притягнення до дисциплінарної відповідальності осіб публічного права. Звертається увага на спроби реформування адміністративно-деліктного законодавства, оскільки прийнятий за радянських часів кодифікований акт адміністративно-деліктного законодавства не відповідає реаліям і вимогам сьогодення. Тому проблематика оновлення адміністративно-деліктного законодавства посідає чільне місце в наукових розробках вітчизняних правознавців. Існуючі наукові дискусії щодо виокремлення адміністративно-деліктного права в самостійну галузь права існують і донині, але мусимо констатувати, що адміністративно-деліктне право, незважаючи на власну специфіку, виконує значну кількість різноманітних функцій (регулятивну, зобов'язуючу, дозвільну, охоронна, виховна тощо), це підгалузь адміністративного права, яка має особливий предмет правового регулювання, який являє собою сукупність правових норм, що регулюють відносини, що виникають із доктрини адміністративної деліктності. Наголошується, що становлення сучасного адміністративно-деліктного права передбачає взаємодію з інститутами адміністративної відповідальності, передбаченими галузевими нормами законів, які можуть включати порядок притягнення особи до адміністративної відповідальності, зовсім відмінний від регламентованого Кодексом України про адміністративні правопорушення, що вимагає нових теоретичних поглядів на встановлення системи адміністративних стягнень.
Ключові слова: адміністративне право, реформування, правовідносини, адміністративна відповідальність.

Savitska V. Actual issues of administrative and tort law of Ukraine.
It is noted that the active development of social relations influenced the renewal of the doctrinal foundations of Ukrainian administrative law, as a result of which there are constant discussions in the modern science of administrative law of Ukraine, including those directly related to administrative-legal relations. The perspectives of administrative and legal science, as well as the branches of administrative law, are related to modern tasks that science sets before itself in accordance with social requirements, which must be solved, including through the application of measures. It is noted that administrative law regulates a significant number of various social relations, among which a special place is occupied

by administrative-delict relations, which cover a variety of relations, which are covered by the norms of administrative law, which is currently in the stage of systemic reform and is mostly related to relations regarding ensuring the realization of human and citizen rights and freedoms, consideration of administrative disputes, application of measures of administrative responsibility, bringing to disciplinary responsibility persons under public law. Attention is drawn to attempts to reform the administrative-tort legislation, since the codified act of administrative-tort legislation adopted during the Soviet era does not meet the realities and requirements of today. Therefore, the issue of updating the administrative-delict legislation occupies a prominent place in the scientific developments of domestic jurists. Existing scientific discussions on the separation of administrative-tort law into an independent branch of law exist to this day, but we must state that, despite its own specificity, administrative-tort law performs a significant number of various functions (regulatory, binding, permissive, protective, educational, etc., is a sub-branch of administrative law, which has a special subject of legal regulation, which is a set of legal norms regulating relations arising from the doctrine of administrative tort. It is emphasized that the formation of modern administrative and tort law involves interaction with the institutions of administrative responsibility provided for by the sectoral norms of laws, which may include the procedure for bringing a person to administrative responsibility, which is completely different from that regulated by the Code of Ukraine on administrative offenses, which requires new theoretical views on establishing a system of administrative penalties

Key words: administrative law, reformation, legal relations, administrative responsibility.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільних відносин в оцінці і ролі адміністративного права є необхідність спиратися на закріплення форм і напрямків діяльності держави, що потребує переосмислення ряду ключових науково-теоретичних засад адміністративного права шляхом його оновлення та змін основних частин значного масиву чинного адміністративного законодавства.

Це в значній мірі стосується інституту адміністративної відповідальності, вітчизняна правова доктрина щодо якої базується на розмежуванні кримінальних діянь і адміністративних правопорушень, тобто, серед окремих видів юридичної відповідальності – існує кримінальна і адміністративна відповідальність. З метою реалізації адміністративної відповідальності в Україні існує інститут адміністративних санкцій, визначений чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення та іншими законами, при цьому ефективність і якість реалізації адміністративної відповідальності залежить не тільки від ефективності діяльності уповноважених органів та їх посадових осіб, але чіткої структурованої систему адміністративних санкцій, що вимагає нових поглядів на функції адміністративно-деліктного права. На сьогодні законодавче регулювання адміністративної відповідальності здійснюється на підставі значної кількості законодавчих актів, вона також встановлюється постановами місцевих рад та їх виконкомів, що суперечить пункту 22 частини першої ст. 92 Конституції України, в якій міститься імператив, що лише законами визначаються діяння, які є адміністративними правопорушеннями.

Враховуючи дискусійність питань, пов'язаних з адміністративно-деліктними відносинами, зазначене підкреслює актуальність проведення існуючих проблемних питань адміністративно-деліктного права України.

Мета дослідження. Мета роботи полягає в правовому аналізі актуальних проблем адміністративно-деліктного права України.

Стан опрацювання проблематики. Сьогодні інститут адміністративно-деліктного права зайняв своє чільне місце в адміністративно-правовій літературі, про що свідчать численні наукові праці, серед яких варто відзначити вчених-адміністративістів: В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, Д.М. Лук'янца, О.І. Миколенко, С.Г. Стеценка та інших науковців, які у своїх публікаціях звертали увагу на проблемні питання адміністративно-деліктного права. Але наявні в юридичній літературі проблемні питання характеристики змісту та особливостей реалізації функції адміністративної відповідальності та особливості сучасної проблематики адміністративно-деліктного права потребують нових поглядів на існуючі проблені питання науки адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Активний розвиток суспільних відносин не могло позначитися на оновленні доктринальних засад українського адміністративного права. Як слушно наголошував академік В.Б. Авер'янов: «запровадження і реалізація нового погляду на сутність адміністра-

тивного права має сприяти істотному посиленню ролі у формуванні громадянського суспільства, демократичної, соціальної правової держави. Адже запровадження необхідних змін в адміністративному праві означає зрештою створення якісно нового, відмінного від колишнього, правового режиму регулювання відносин між органами виконавчої влади, їх посадовими особами і громадянами» [1, с. 9].

Висловлена двадцять років тому думка шановного науковця є актуального і сьогодні, а існуючі погляди на сутність сучасного адміністративного права, в сучасній науці адміністративного права України точаться й донині. Перспективи розвитку адміністративно-правової науки, як й інших галузей адміністративного права, пов'язані із завданнями, які наука ставить перед собою та методами, якими вона має розв'язуватися. У загальному вигляді завдання науки адміністративного права, як і науки про право, зводяться насамперед до пізнання закономірностей розвитку публічно-правових явищ, визначення місця і ролі адміністративного права та адміністративно-правові відносини в системі права і законодавства України, дослідження адміністративно-правових інститутів з метою визначення меж взаємодії публічних і приватних інтересів з метою розробки шляхів їх узгодження, з'ясування ролі та значення публічно-правових і, зокрема, адміністративно-правових відносин у становленні та розвитку громадянського суспільства, удосконалення механізмів адміністративно-правового регулювання з метою ефективного впливу на розвиток державних і громадських інститутів [2, с. 169].

Враховуючи зазначене, в сучасній науці адміністративного права України активно формуються своєрідні напрями наукових досліджень, основною метою яких є розробка конкретних напрямків розвитку теорії адміністративного права, зокрема розвитку та удосконалення наукової доктрини адміністративно-деліктного права. Варто зазначити, що спроби реформування адміністративно-деліктного законодавства простежувалися протягом усього періоду незалежності Української держави, оскільки кодифікований акт адміністративно-деліктного законодавства було прийнято ще за радянських часів (1984), незважаючи на те, що багато його правові норми не відповідають реаліям і вимогам сьогодення. ми змушені ним користуватися, незважаючи на те, що чинний КУпАП містить багато концептуальних недоліків, норми якого характеризується розпоширеністю та не системністю, що спонукає наукову думку до численних теоретичних пошуків, шляхом внесення змін до КУпАП, або прийняти новий Кодекс про адміністративні проступки. З цього питання важливою є думка В.К. Колпакова, який зазначає, що «кодекс державницьких цінностей старої і вже віджилої тоталітарної системи, в якій правовідносини складалися за принципом «заборонено все, що не дозволено законом», і втручання держави в усі сфери суспільне життя, права і свободи людини були нормою» [3, с. 306].

На думку А.О. Банчука, щоб надати правильні відповіді на ці питання та багато інших питань у сфері реформування адміністративно-деліктного законодавства допоможе вивчення досвіду європейських країн [4, с. 183].

Дійсно, можна запозичити позитивний досвід реформування адміністративно-деліктного законодавства провідних країн Європи, водночас для того щоб наблизити вітчизняне адміністративно-деліктне законодавство до європейських принципів і стандартів необхідно активне його реформування, визначити пріоритетні напрямки подальшого розвитку. Проте, оскільки мова йде про адміністративну відповідальність, то складно переоцінити її соціальну роль. Вона виникає як правовий наслідок неприйнятної форми поведінки осіб, як фізичних, так і юридичних, неприйнятної форми реалізації їхніх прав та обов'язків у соціумі. Вона, перш за все, виконує завдання позитивного аспекту застосування, тобто формує певний внутрішній стан особи, її ставлення до дорученої справи, суспільства, а вже потім ставить собі за мету ретроспективність як наслідок правопорушення [5, с. 82]. Також науковці зазначають, що адміністративна відповідальність відрізняється від інших видів юридичної відповідальності, таких як кримінальна або цивільно-правова, за низкою параметрів: за органами, які компетентні її застосувати; за підставами її застосування, за правовими наслідками, що настають після її застосування; за органами, які її застосовують; за встановленими законом санкціями та визначеною правовою процесуальною процедурою її застосування [5, с. 84-85].

Наведений перелік також охоплюється і тими завданнями, що випливають із змісту ст. 1 КУпАП, яка ґрунтується на ст. 3 Конституції України, згідно якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава

відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [6]. Це завдання конкретизується в низці статей КУпАП, зокрема, в ст. 248, яка закріплює засади рівності громадян при розгляді справи про адміністративне правопорушення; відкритий розгляд справи про адміністративне правопорушення (ст. 249); ст. 268 визначає права особи, яка притягається до адміністративної відповідальності [7]. Водночас положення ст. 24 того ж кодексу, в якій систематизовані різні види адміністративних стягнень, а також ст. 24-1 в частині застосування заходів впливу, що застосовуються до неповнолітніх – не відповідають сучасним вимогам.

У юридичній літературі можна зустріти різні думки щодо застосування адміністративних стягнень. Наприклад, О.П. Світличний, досліджуючи адміністративну відповідальність за порушення законодавства у сфері надання побутових послуг, наголошує, що така відповідальність може бути передбачена не лише ст. 155 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а й іншими законодавчими актами. Зокрема, він зазначає, що одним із таких законодавчих актів є Закон України «Про захист прав споживачів», згідно ст. 23 якого центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту прав споживачів, здійснює здійснює державний контроль за додержанням законодавства про захист прав споживачів, забезпечує реалізацію державної політики щодо захисту прав споживачів, має право накладати адміністративні стягнення на винних осіб у випадках, передбачених законом, стягнення[8, с. 191].

Дійсно, якщо проаналізувати норми багатьох законодавчих актів, норми яких передбачають адміністративну відповідальність, то ці норми не визначають підстави її відповідальності, її зміст та порядок реалізації.

Тому проблематика оновлення адміністративно-деліктного законодавства посідає чільне місце в наукових розробках вітчизняних правознавців. Науковці аналізують проблеми законодавчого регулювання адміністративно-деліктних відносин [9], адміністративної відповідальності в системі юридичної відповідальності [10], функції адміністративно-деліктного права [11], проблеми становлення адміністративно-деліктного права та розвиток його нормативних джерел [12] тощо.

Наведені у цих працях приклади є підтвердженням того, що вчені-адміністративісти перебувають у постійному пошуку переосмислення ролі сучасного адміністративного права України, його предмета та системи.

До речі В.В. Чернобук вважає, що адміністративно-деліктне право утворює самостійну галузь права України. На його думку, проблеми, пов'язані з адміністративно-деліктним правом, можна розділити на декілька груп. До першої групи він відносить питання визначення місця адміністративно-деліктного права в правовій системі України, до другої групи він відносить відсутність чітких критеріїв систематизації законодавцем норм права в цілому та норм, що стосуються законодавчого процесу, адміністративно-деліктного права, зокрема, до третьої групи – невиправдане використання юридичної термінології у формулюваннях статей КУпАП [13, с. 524–526].

Вважаємо, що В.К. Колпаков у монографічному дослідженні переконливо обґрунтував основні теоретичні підходи до розуміння адміністративно-деліктного права як підгалузі адміністративного права [3, с. 86–99]. О.В. Панасюк також обстоює позицію, що адміністративно-деліктне право є підгалуззю адміністративного права. Адміністративно-деліктне право вчений розуміє як сукупність відповідних правових норм, а адміністративну відповідальність є його предметом [14, с. 22]. У свою чергу О.М. Миколенко обґрунтовано вважає, що сьогодні відсутні підстави для виділення у системі права України галузі чи підгалузі «адміністративно-деліктне право». Особливості предмету, методу, цілей, способів і типів адміністративно-деліктного правового регулювання, а також правового статусу суб'єктів адміністративно-деліктних правовідносин дозволяють стверджувати, що адміністративно-деліктне право є правовим інститутом адміністративного права України [15, с. 21].

Тому, актуальним для науки про право залишається питання визначення поняття адміністративно-деліктного права, його місця не лише в системі адміністративного права, а й у системі права загалом, предмета, структури (системи), джерел, суб'єктів. адміністративне право. Перш за все, слід зазначити, що адміністративно-деліктне право – це сукупність правових норм, які визначають підстави адміністративної відповідальності, її зміст та порядок реалізації [12, с. 33].

Також варто підкреслити, що ключовим у носії адміністративно-деліктного права є інститут адміністративної відповідальності, який є одним із видів юридичної відповідальності. Важливість адміністративної відповідальності, як одного з основних видів юридичної відповідальності, наголошується в п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, в якій зазначено, що виключно законами

України визначаються: засади цивільно-правової відповідальності; дії, що є злочинами, адміністративними чи дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них [6]. З приводу адміністративної відповідальності А.Т. Комзюк, зазначає, що така невизначеність є підставою для численних суперечок, зокрема, чи є цей перелік видів юридичної відповідальності вичерпним? Чи можна визнати існування, наприклад, економіко-правового, фінансово-правового, еколого-правового та інших видів? Як наслідок, чинне законодавство містить багато різних санкцій, не пов'язаних із зазначеними в Конституції України видами відповідальності – економічною, адміністративною, фінансовою, просто заходами впливу», при цьому читкі і достатньо повні гарантії їх застосування практично відсутні [12, с. 34].

Поряд із цим у ст. 9 КУпАП надається визначення поняття «адміністративне правопорушення». Щодо адміністративної відповідальності лише зазначено, що вона настає, якщо порушення, передбачені КУпАП, за своїм характером не тягнуть за собою відповідальності відповідно до кримінального законодавства [7].

Відсутність законодавчого визначення поняття «адміністративна відповідальність» спонукає науковців до його авторського визначення. У загальному визначенні вчені-адміністративісти визначають адміністративну відповідальність як вид юридичної відповідальності, що являє собою сукупність адміністративних правовідносин, що виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими державними органами та їх посадовими особами встановленого порядку до осіб, які вчинили адміністративне правопорушення, шляхом застосування заходів державного примусу, передбачених законом.

З цього приводу І.П. Голосніченко зазначав, що законодавчо закріплено поняття адміністративного делікту має вилике методологічне і практичне значення. Від того, який зміст буде вкладатися в це поняття, залежить від вибору юридичних і спеціальних заходів для здійснення профілактики і підвищення ефективності адміністративного законодавство [16, с. 43].

На думку Н.В. Павловської підставі для упорядкування системи адміністративно-деліктного законодавства потрібно встановлення: 1) загальних положень і принципів законодавства про адміністративні правопорушення; 2) переліку видів адміністративних покарань та правил їх застосування; 3) адміністративної відповідальності з питань, які мають суттєве значення при вирішенні адміністративних спорів; 4) порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення, в тому числі встановлення заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення; 5) порядку виконання постанов про призначення адміністративних покарань, що знайшло відповідне відображення і закріплення в КупАП, проте адміністративно-деліктні відносини постійно змінюються і розвиваються, ряд регулюючих їх норм застаріває, не виконує основних функцій адміністративно-деліктного законодавства в сфері покарання, перевиховання, попередження і вимагає внесення відповідних змін і доповнень, що викликає неодноразові спроби законодавців прийняти новий Кодекс в сфері врегулювання адміністративно-деліктних відносин або кардинально змінити діючий [17, с. 235].

Наведена думка свідчить про об'єктивну реальність ревізії адміністративно-деліктного законодавство та визначення шляхів його удосконалення.

Висновки. Таким чином, роблячи загальний висновок з викладеного, перш за все наголосимо на тому, що аналіз наукових думок, перерахованих існуючих проблем адміністративно-деліктного права, вказує на те, що питання адміністративно-деліктного права України потребують серйозного аналізу продуктивного теоретичного осмислення, зокрема, його взаємодію з іншими інститутами адміністративного права – суб'єктами публічної адміністрації, їхніми посадовими особами. Визначити поняття «адміністративно-деліктне право», його предмет, структуру. В практичній площині перш за все необхідно на законодавчому рівні вирішити питання пов'язане із визначенням поняття «адміністративна відповідальність», впорядкувати в чинному КУпАП, або в новому Кодексі про адміністративні проступки порядок притягнення до адміністративної відповідальності юридичних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник у двох томах. Том. 1. Загальна частина / Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.

2. Правова доктрина України (2013) у 5 т. Т. 2. Публічно-правова доктрина України / Ю.П. Битяк, Ю.Г. Барабаш, М.П. Кучерявенко та ін. За заг. ред. Ю.П. Битяка. Харків. Право, 864 с.
3. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2004. 528. с.
4. Банчук А.О. Доповідь. «Адміністративно-деліктне законодавство європейських державах і пропозиції щодо його реформування в Україні». *Юридичний електронний науковий журнал.* 2016. № 2. С. 183–185.
5. Алфьоров С.М., Ващенко С.В., Долгополова М.М., Купін А.П. Адміністративне право. Загальна частина: нав. посіб. К.,: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.
6. Конституція України. Рініята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Постанова Верховної Ради Української РСР № 8074-10 від 07.12.1984 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР.* 1984. № 51. ст. 1122.
8. Світличний О.П. Особливості адміністративної відповідальності за правопорушення у галузі надання побутових послуг. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2020. № 6. С. 188–193.
9. Літошенко О.С. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності: автореф. дис. … канд. юрид. наук. К., 2005. 21 с.
10. Гуржій Т.О. Актуальні проблеми законодавчого регулювання адміністративно-деліктних відносин у сфері безпеки дорожнього руху. *Право України*. 2009. № 3. 90–94.
11. Миколенко О.М. Каральна функція адміністративно-деліктного права. *Правова держава.* 2019. № 33. 71–77.
12. Комзюк А.Т. Адміністративно-деліктне право: деякі актуальні проблеми формування. Підготівка поліцейських в умовах реформування системи МВС України. Харків. 2020. 33–35.
13. Чернобук В.В. Актуальні проблеми адміністративно-деліктного права України. *Електронне наукове видання «Аналітично-рівняльне правознавство».* 2023. № 6. С. 524–527.
14. Панасюк О.В. Адміністративно-деліктне право України: теоретичні питання розвитку та формування: автореф. дис. … док. юрид. наук. Дніпро, 2021. 32 с.
15. Миколенко О.М. Функції адміністративно-деліктного права (теоретико-правовий аспкт): автореф. дис. … док. юрид. наук. Запоріжжя, 2018. 38 с.
16. Голосніченко І.П. Адміністративне право України (Основні категорії і поняття). Ірпінь. 1998. 450 с.
17. Павловська Н.В. Адміністративно-деліктне законодавство та шляхи його удосконалення. *Наукові записки. Серія «Право».* 2019. Випуск 7. С. 232–237.

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.29

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТЕЛЕГРАМ

Самагальська Ю.Я.,
кандидат юридичних наук
доцент кафедри інтелектуальної власності,
інформаційного та корпоративного права
Львівського національного університету ім. І. Франка
ORCID: 0000-0001-7313-8623
e-mail: ysamagalska@gmail.com

Шпуганич І. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри інтелектуальної власності,
інформаційного та корпоративного права
Львівського національного університету ім. І. Франка
ORCID: 0000-0002-4149-8939
e-mail: iryna.shpuganych@gmail.com

Самагальська Ю.Я., Шпуганич І.І. Проблеми правового регулювання Телеграм.

Права особи на свободу слова та на доступ до інформації зазнали суттєвих змін у законодавчому підході, тепер це основні цифрові права особи. У статті описується чинний стан правового регулювання медіа сфери та пояснюється окреслене законодавцем розуміння онлайн-медіа та можливість правового регулювання соціальних мереж, які відповідно до чинного законодавства називаються платформами спільного доступу до інформації та відео.

Основну увагу автори приділяють платформі Телеграм, яка хоч станом на сьогодні не є суб'єктом у сфері медіа, проте стрімко набирає обертів по цілому світу, є найпопулярнішою в Україні, та суттєво впливає на український інформаційний простір. В статті описано всі ризики, які пов'язані з використанням відповідної платформи для окремого користувача, та національної безпеки загалом. Це зв'язок платформи з країною-агресором, відсутність прозорої структури власності та фінансування, а також відсутність належного захисту персональних даних та іншої інформації щодо користувачів. Окремою проблемою для національної безпеки України є анонімні Телеграм-канали та величезна кількість дезінформації, яка через них поширюється.

Досліджено нещодавно прийняті акти регулювання медіа сфери в Європейському Союзі, частиною якої є великі платформи, серед яких є Телеграм. Також досліджено вітчизняний законопроект, який має на меті врегулювати діяльність Телеграму та інших платформ спільного доступу на території України.

В результаті аналізу всіх вищезазначених ризиків автори приходять до висновку про недостатність запровадження правил розумного користування платформою та необхідність заборони відповідної платформи на території України за прикладом вже заборонених на території України платформ Вконтакте і Одноклассники. Таке рішення відповідатиме Стратегії інформаційної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 28 грудня 2021 року. Адже лише повна заборона сервісів, пов'язаних з країною-агресором може забезпечити національну безпеку та не порушить права її користувачів на свободу слова.

Ключові слова: медіа, соціальні мережі (платформи спільного доступу), право на інформацію, захист інформації, дезінформація, право на приватність, база даних, політика конфіденційності, цифрове середовище, цифрові права.

Samahalska Y., Shpuganych I. Issues related to legislative regulation of Telegram.

A person's rights to freedom of speech and access to information have undergone significant changes in the legislative approach, now they are the basic digital rights of a person. The article describes the

current state of legal regulation of the media sphere and explains the legislator's understanding of online media and the possibility of legal regulation of social networks, which, according to current legislation, are named as platforms for sharing information and video.

Main attention is paid to the Telegram platform, which although it is not currently a subject in the media sphere, but it is rapidly gaining momentum throughout the world and is the most popular in Ukraine, which make a significant impact on the Ukrainian information space. The article describes all risks that are associated with the use of the platform for the user and for national security in general. They are platform connection with Russia, the lack of a transparent ownership structure, as well as the lack of proper protection of personal data and other information about users. Another problem for Ukrainian national security is anonymous Telegram channels and the huge amount of disinformation that spreads by them.

The article analysed European media regulation acts, which were recently adopted. Also, Ukrainian draft law, which aims to regulate the Telegram activity and other online platforms on the territory of Ukraine, was also studied.

As a result of this reserch the authors come to the conclusion about the insufficiency of the introduction of the rules of reasonable Telegram use and the need to ban this platform on the territory of Ukraine, as it was done with Vkontakte and Odnoklassniki platforms (already banned on the territory of Ukraine). After all, only a complete ban on services related to the Russia can protect national security and will not harm the rights of its users to freedom of speech.

Key words: media, social networks (online platforms), right to information, protection of information, disinformation, right to privacy, database, privacy policy, digital environment, digital rights.

Постановка проблеми. В українському суспільстві відношення до Телеграм є неоднозначним. З однієї сторони, представники спецслужб, радять видалити цей застосунок, а з іншої, всі органи публічної адміністрації офіційно представлені та активно ведуть свої Телеграм-канали. Попри дискусії про небезпеку Телеграм більшість громадян України використовує його як основне джерело отримання інформації.

Для мінімізації загроз українські законодавці вирішити прийняти напівміру –врегулювати соціальні мережі, зокрема Телеграм, через внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації, через які поширюється масова інформація.

Стан опрацювання. Через глобальних характер соціальних мереж вітчизняна правова доктрина не приділяла їм належної уваги. Та окремі питання поняття та природи акаунту в соціальній мережі розглядались такими науковцями як Некіт К., Гадомський Д., Карпець А., Томаров І. та Янковський Р. Щодо проблематики захисту персональних даних, то вітчизняна доктрина містить доволі велику кількість досліджень Арістова І, Радкевич В., Семчук Н., Теремецький В. та Швець М., проте досі бракує комплексних науково-правових досліджень, пов'язаних із захистом цифрових прав особи в соціальних мережах та щодо правового статусу соціальних мереж загалом.

Метою статті є проаналізувати запропоновані зміни до законодавства та встановити, чи можуть вони захистити зокрема цифрові права громадян України та національну безпеку загалом.

Виклад основного матеріалу. 13 грудня 2022 року був прийнятий євроінтеграційний Закон України «Про медіа», який мав на меті комплексно врегулювати вітчизняну медіа сферу та захистити інформаційний простір від загроз, з якими зіштовхнулась країна після повномасштабного вторгнення Росії. Закон встановив низку нових понять, передбачив можливість співрегулювання медіа та відповідальність за порушення медіа законодавства.

Серед важливих нововведень це зміна підходу законодавців до термінології. Так ЗМІ стали медіа, а соціальні мережі – платформами спільного доступу до відео та інформації та закладено розуміння їхніх можливостей впливу на інформаційний простір. Закон встановлює поняття онлайн медіа та визначає підходи до їх врегулювання. І хоча поки критерії віднесення до суб'єктів у сфері онлайн-медіа ще не визначені, та одразу велика кількість осіб добровільно звернулась до Національної ради України з телебачення та радіомовлення для реєстрації як суб'єктів у сфері онлайн медіа. На подив самих представників Національної ради, окрім веб-сайтів, суб'єктами у сфері онлайн медіа стали сторінки у Facebook, Instagram, X та TikTok, а також канали у Telegram, Youtube, Viber і Whatsapp [1]. Це явище виглядає доволі закономірним, адже тепер більшість гро-

мадян України отримують інформацію саме через відповідні платформи і потреба у створені вартісних веб-сайтів для онлайн медіа відпадає. Та спрощення способів поширення інформації несе в собі і низку ризиків, оскільки будь-яка особа, не маючи статусу журналіста, може поширювати неперевірені новини, без необхідності дотримання стандартів та етичних кодексів журналіста, не несучи за це відповідальність. Саме платформи спільного доступу виявились найбільш сприятливим середовищем для поширенням дезінформації.

За останніми дослідженнями найпопулярнішим в Україні є Телеграм, яким користуються 72% українців [2]. Телеграм доволі швидко набрав обертів як в Україні, так і по цілому світу, як альтернатива найвідомішим «зарегульованим» платформам. Та аналіз його Умов використання, Політики конфіденційності [3] та контенту існуючих Телеграм-каналах дозволяє зробити висновок, що відсутність регулювання це відсутність безпеки. Адже декларативна норма про невикористання сервісу для обману і пропаганди насильства абсолютно не виконується і платформа наповнена шкідливим контентом. Про захист права інтелектуальної власності в Політиці платформи взагалі нема згадки. Приклади вилучення контенту на платформі є поодинокими. На платформі відсутня навіть форма для скарг на незаконний контент, користувачу пропонується звертатись на електронну пошту компанії. Це все свідчить про не забезпечення права на свободу слова, а навпаки призводить до його постійного порушення.

Найбільша складність у боротьбі з дезінформацією є пов'язаною з ще однією особливістю платформи – анонімними Телеграм-каналами, які невідомо ким адмініструються. Це ускладнює діяльність правоохоронним органам, що покликані захищати національну безпеку від інформаційних загроз.

Викриття постійних зловживань в Телеграмі призвело до низки науково-політичних дискусій щодо усіх ризиків, які пов'язані з його використанням. В першу чергу, занепокоєння викликані російським походженням відповідної платформи. Засновником вказаний росіянин Павло Дуров, який покинув РФ, проте чи він єдиний справжній власник Телеграму підтверджень немає.

Офіційно компанія зареєстрована в Об'єднаних Арабських Еміратах, проте адреса не вказана і під час розслідування офісу не виявилось [4]. Схожа ситуація відбулась з представниками німецьких органів, які не змогли вручити процесуальні документи, під час судового позову до Телеграм [5]. Також немає відповідей щодо місцезнаходження серверів, інвесторів, працівників компанії. Проте є публічна інформація, що у 2018 році російські олігархи інвестували в компанію, яка на той час була збитковою [6]. На офіційній сторінці Телеграм вказується лише про те, що його працівники це вихідці з Санкт-Петербургу, які були змушені залишити країну через ІТ регулювання.

Проте, докази свідчать про протилежне та про лояльність Телеграму до РФ. Аналітики агенції «Мольфар» вказують, що віце-президент Телеграму в час заборони платформи в РФ вільно знаходився в РФ та публікував свої фото з російськими чиновниками найвищого рівня [6]. Через деякий час російські посадовці заявили, що конфлікт був вирішений і заборона була скасована.

Ще одним доказом співпраці Телеграму з російськими спецслужбами є свідчення українських полонених, які повідомляли, що під час допитів їм показували їхні стерті дані, повідомлення у платформі Телеграм [6]. Експерти вказують на те, що платформа не використовує наскрізне шифрування і наше листування зберігається на сервері в незашифрованому вигляді. З OSINT-розслідувань відомо, що сервери Telegram є на території Росії [6]. Тому з огляду на все вищевказане, в умовах війни надати країні-агресору можливість сформувати базу даних українських громадян є надто небезпечно і прямо суперечить Стратегічній цілі 4 Стратегії інформаційної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 28 грудня 2021 року, де вказується, що Україна прагне забезпечити дотримання прав особи на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, свободу вираження своїх поглядів і переконань, захист приватного життя, доступ до об'єктивної та достовірної інформації, а також забезпечення захисту прав журналістів, гарантування їх безпеки під час виконання професійних обов'язків, протидія поширенню незаконного контенту.

Щодо захисту персональних даних користувачів, то в Політиці конфіденційності платформи вказано, що дані європейських користувачів зберігаються в дата-центрах в Нідерландах, а сервери цих дата-центрів належать Телеграму [7]. Про інших користувачів і спосіб збереження їхніх даних в Політиці не вказано, що прямо суперечить європейському та українському законодавству про захист персональних даних. Співзасновник Інституту дослідження кібервійни В. Кучерук застерігає, що завантажуючи відповідний додаток ми надаємо доступ до телефонної книги, галереї, документів та іншої важливої інформації, наприклад геолокації [6]. Хто матиме доступ до цієї

інформації та як її використовуватиме є невідомим. І хоча розраховувати про абсолютну безпеку в мережі Інтернет не можна взагалі, та «зарегульовані» європейським законодавством платформи виглядають більш надійними.

Варто зазначити, що попередній досвід боротьби окремих країн з порушеннями національного законодавства на платформі Телеграм не був успішним. Німеччина накладала на платформу великий штраф за поширення насильницького контенту, який був збільшений через відсутність представника платформи в країні для комунікації, в Іспанії, Франції та Бразилії Телеграм взагалі на деякий час забороняли через поширення насильницького та порнографічного контенту, проте суспільна думка щодо важливості платформи для свободи спілкування переважила. Станом на сьогодні однією з небагатьох країн, що остаточно заборонила Телеграм, є Китай.

Тож, будучи вірними ліберальним цінностям та задля захисту прав користувачів на інформацію в цифровому середовищі Європейський Союз прийняв декілька законодавчих актів, зокрема 16 червня 2018 року був прийнятий Кодекс практики боротьби з дезінформацією, який у 2022 році був посилений та зобов'язував її підписантів (Facebook, Twitter, Youtube, TikTok та ін.) вживати заходів щодо: контролю за розміщенням реклами, співпраці з фактчекерами та розширення прав користувачів [8]. Після цього, були ухвалені Акти «Про цифрові ринки» (14 жовтня 2022 року) та «Про цифрові послуги» (19 жовтня 2022 року). А 13 березня 2024 року був прийнятий Європейський акт «Про свободу медіа». Ці акти покликані створити безпечне цифрове середовище, де онлайн платформи зобов'язані забезпечити прозорість поширення інформації, розрізняти офіційні медіа та інших користувачів, розробити та дотримуватись політики оцінки та зупинення незаконного контенту, захищати цифрові права користувачів, а також співпрацювати з відповідними контролюючими органами (надавати звітність щодо кількості користувачів, тип та причини видалення контенту, кількість скарг та способи їх вирішення).

Найцікавішим аспектом такого регулювання є те, що поки він поширюється не на усі платформи, а лише на так звані цифрові гіганти (VLOP – very large online platforms), у яких є понад 45 млн користувачів, що відповідає 10% населення ЄС. Наприклад, станом на сьогодні це META, LinkedIn, Tik Tok, X, Booking. На думку європейського законодавця, такі платформи можуть спричинити значні суспільні ризики на інформаційний простір ЄС, тому вони мають відповідати найвищим стандартам захисту [9]. Важливо, що Європейська Комісія уповноважена моніторити їхню діяльність та уповноважити національні контролюючі органи моніторити діяльність інших онлайн платформ та приймати рішення про поширення до них вимог VLOP з огляду на ті суспільні ризики, які вони можуть становити. Так, російська онлайн платформа Telegram, до якої постійно виникають питання, ще не зарахована до VLOP, проте через свою поширеність на територію ЄС, зобов'язана призначити свого представника в ЄС. Тож у травні 2024 року було прийнято рішення, що Бельгійський інститут поштових послуг та комунікації уповноважений моніторити діяльність Телеграму, що дозволить ефективніше притягати Телеграм до відповідальності у разі виявлення порушень. Та результатів такого моніторингу поки немає і робити висновки щодо ефективності європейського регулювання зарано.

З огляду на те, що Україна не має часу спостерігати, чи піде Телеграм на виконання європейських правил регулювання, українські законодавці вирішити спробувати самостійно його врегулювати. 25 березня 2024 року до Верховної Ради України був поданий спільний від усіх проукраїнських партій проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації, через які поширюється масова інформація» [10]. Відповідно до законопроекту законодавець виділяє окремого суб'єкта у сфері медіа – платформа спільного доступу до інформації, через яку поширюється масова інформація. Це платформа спільного доступу до інформації, на якій створюються і функціонують облікові записи (сторінки, канали тощо) користувачів, через які поширюється масова інформація.

Метою законопроекту є зобов'язати провайдерів платформ спільного доступу до інформації, через які поширюється масова інформація: передбачити в умовах користування сервісом платформи, яка порушує вимоги статей Закону України «Про медіа», вимоги законодавства про авторське право та суміжні права, можливість зупинення або припинення користування сервісом платформи; на підставі звернення Національної ради обмежувати поширення на території України програм та/або користувацької інформації, у тому числі користувацького відео, що порушують вимоги відповідного законодавства; впровадити прозорі та зрозумілі механізми оцінки та направлення володільцям сторінок (облікових записів) на платформі звернень користувачів щодо інформації, розміщеної на такій платформі, що може порушувати вимоги законодавства та умови користу-

вання, механізми ефективного розгляду звернень та повідомлення користувачам про результати такого розгляду, а також забезпечити прозорий, простий та ефективний механізм оскарження дій володільців сторінок (облікових записів) на платформі щодо розгляду звернень користувачів; та виконувати вимоги Національної ради, визначені Законом України «Про медіа» [10].

Одним з найважливіших норм законопроекту є вимога до провайдера платформи спільного доступу до інформації, через яку поширюється масова інформація, який не підпадає під юрисдикцію України або держави – члена Європейського Союзу, зобов'язаний забезпечити наявність в Україні повноважного представника для здійснення комунікації з Національною радою, іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування.

Саме на вимогу Національної ради відповідні платформи будуть повинні розкривати структуру власності, а також джерела фінансування, в тому числі з метою дослідження питання наявності або відсутності обставин, встановлених Законом України «Про медіа», де визначено, що в Україні не допускається діяльність суб'єктів у сфері медіа, які належать або фінансуються резидентами держави-агресора.

В пояснювальній записці до законопроекту наголошується на наявний несправедливий підхід до провайдерів платформ спільного доступу до відео та провайдерів платформ спільного доступу до інформації, за яким лише перші зобов'язані модерувати контент та захищати права користувачів, а до других таких вимог не має [2].

Важливо зазначити, що законопроект передбачає презумпцію, що неможливість здійснити перевірку через відсутність комунікації з провайдером (як через відсутність представництва, так і через ненадання витребуваних документів та інформації) є підставою для визнання структури власності такого провайдера непрозорою. Таким чином, Україна планує змусити платформу безпосередньо співпрацювати з національним медіа регулятором та обмежити його діяльність в межах відповідного правового поля.

Та, на нашу думку, малоймовірно, що Україні вдасться досягти очікуваного результату, адже мета Телеграм впливати на користувачів через поширений контент, а не дотримання їхніх цифрових прав. Тому, не зважаючи на лояльність української влади до Телеграму, для захисту українських користувачі та зменшення дезінформаційних загроз Україні доведеться повністю заборонити вищезгадану платформу за прикладом заборони найпопулярніших на той час платформ Вконтакте та Одноклассники. Цей крок був неоднозначно сприйнятий міжнародними організаціями та українським суспільством, проте з часом виявився виправданим. Так було і з забороною російських телеканалів, заборона яких спочатку критично сприймалась в ЄС, проте в березні 2022 року ЄС теж прийняв такі обмеження. Україна повинна бути першопроходцем та показувати демократичним країнам приклад.

А допоки питання врегулювання Телеграм не вирішено спеціалісти радять зменшити ризики його небезпеки через «розумне використання», правила якого передбачають не передавати через та не надавати доступ сервісу до чутливої інформації, а також не підписуватись на анонімні Телеграм-канали.

Висновки. Варто пам'ятати, що цифрове середовище постійно вимагатиме пошуку балансу між комфортом реалізації права на інформацію та ризиками порушення персональних даних її користувачів. Діяльність платформ спільного доступу, які пов'язані з РФ, як країною-агресором варто повністю заборонити.

Для закриття Телеграму в Україні потрібна лише політична воля, оскільки формальних та фактичних підстав для цього кроку є більш ніж достатньо. По-перше, це його російське походження, непрозора структура власності та невідомі джерела фінансування. По-друге, представники правоохоронних органів постійно вказують на його небезпеку через зберігання особистих даних користувачів та співпрацю платформи з спецслужбами країни-агресора. По-третє, ця платформа є однією з найбільш пов'язаних з поширенням дезінформації та іншого незаконного контенту.

Законодавче врегулювання Телеграму та співпраця з його представниками не може усунути всі ризики, які він несе навіть за умови його «розумного використання». Для захисту національної безпеки та персональних даних українських користувачів Телеграм варто заблокувати на території України так само, як це вже відбулось з платформами Вконтакте та Одноклассники, особливо враховуючи, що є альтернативні платформи, які становлять меншу небезпеку для національної безпеки та дають змогу українським медіа та блогерам створювати канали зі схожим набором інструментів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ольга Герасим'юк: реєстрація онлайн-медіа є добровільною. Національна рада України з телебачення та радіомовлення: веб-сайт. URL: https://webportal.nrada.gov.ua/olga-gerasym-yuk-reyestratsiya-onlajn-media-ye-dobrovilnoyu/ (дата звернення: 15.08.2024).
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації, через які поширюється масова інформація». Верховна рада України: веб-сайт. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43884 (дата звернення: 15.08.2024).
3. Умови використання Telegram: веб-сайт. URL: https://telegram.org/tos/ua (дата звернення: 15.08.2024).
4. Міфи про Telegram, у які ми віримо. Матеріал проєкту ЦЕДЕМ «TelegramDetox». URL: https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/cedem-telegram.pdf (дата звернення: 15.08.2024).
5. Німеччина оштрафувала Telegram на понад 5 млн євро. MediaSapiens: веб-сайт. URL: https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/30467/2022-10-18-nimechchyna-oshtrafuvala-telegram-na-ponad-5-mln-ievro/ (дата звернення: 15.08.2024).
6. Лавришин Ю. Такий зручний, але небезпечний: неприємна правда про телеграм. MediaSapiens: веб-сайт. URL: https://ms.detector.media/kiberbezpeka/ post/33803/2023-12-21-takyy-zruchnyy-ale-nebezpechnyy-nepryiemna-pravda-pro-telegram/ (дата звернення: 15.08.2024).
7. Політика конфіденційності Telegram: веб-сайт. URL: https://telegram.org/ privacy/ua#4-bezpeka-personalnih-danih (дата звернення: 15.08.2024).
8. The Strengthened Code of Practice on Disinformation 2022. URL: https://disinfocode.eu. URL: https://disinfocode.eu/introduction-to-the-code/ (дата звернення: 15.08.2024).
9. Digital Services Act. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj (дата звернення: 15.08.2024).
10. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації, через які поширюється масова інформація. Верховна рада України: веб-сайт. URL: https://itd.rada.gov.ua/ billInfo/Bills/Card/43884 (дата звернення: 15.08.2024).

УДК 342:951: 354
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.30

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ІНДИВІДУАЛЬНОГО БРОНЕЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИМ НАСЕЛЕННЯМ

Стрельченко А.М.,
здобувач кафедри галузевого права
та загальноправових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
Університету «Україна»
ORCID: 0009-0009-4535-3647
e-mail: strel1977@ukr.net

Стрельченко А.М. Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням.

У статті автором здійснено характеристику суб'єктів адміністративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням. У межах дослідження визначено поняття суб'єктів адміністративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням доцільно розуміти як систему органів публічної адміністрації, які за допомогою правових інструментів (способів, засобів, методів та процедур), формують та забезпечують реалізацію державної політики у сфері використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням, котра спрямована на збереження життя та здоров'я людини у разі її загрози. Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням автором класифіковані за декількома критеріями, першим з-поміж яких є порядок формування: а) виборні органи (організації) – ті, які обрані Українським народом, жителями певних адміністративно-територіальних одиниць, радами громадських організацій (Верховна Рада України, Президент України, органи місцевого самоврядування, громадські організації); б) органи, створені за порядком призначення (Рада національної безпеки і оборони України, вищі органи виконавчої влади - Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ, інші центральні органи виконавчої влади, Збройні Сили України, інші військові формування, утворені у відповідності до чинного законодавства України); в) органи, які створюються за виборчо-призначувальним порядком (відповідні суб'єкти громадянського суспільства, зокрема, Громадська рада при Міністерстві оборони України, члени якої обираються представниками громадянського суспільства та затверджуються Міністром оборони України). Крім того, за предметною компетенцією та повноваженнями суб'єкти адміністративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням класифікуються за такими критеріями: а) органи загальної компетенції (Рада національної безпеки України, Президент України, Кабінет Міністрів України, органи місцевого самоврядування); б) органи (організації) зі особливими повноваженнями (Рада національної безпеки і оборони України, Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство охорони здоров'я України, Збройні Сили України, Національна гвардія України, інші військові формування, які сформовані у відповідності до чинного законодавства України, громадські об'єднання, правова мета яких обмежується діяльністю у сфері адміністративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням).

Ключові слова: суб'єкт, суб'єкт забезпечення, адміністративно-правове забезпечення, класифікація суб'єктів, порядок формування, виборні органи (організації); органи, створені за порядком призначення; виборчо-призначувальний порядок; предметна компетенція; повноваження суб'єктів; органи загальної компетенції; органи (організації) зі особливими повноваженнями.

Strelchenko A.M. The system of subjects of administrative and legal support for the use of individual armor protection by the civilian population.

In the article, the author describes the subjects of administrative and legal support for the use of individual armor protection by the civilian population. Within the scope of the study, the concept of subjects of administrative and legal support for the use of individual armor protection by the civilian population is defined, it is appropriate to understand it as a system of public administration bodies that, with the help of legal instruments (methods, means, methods and procedures), form and ensure the implementation of state policy in the field of use means of individual armor protection by the civilian population, which is aimed at preserving the life and health of a person in the event of a threat. Subjects of administrative and legal support for the use of individual armor protection by the civilian population are classified by the author according to several criteria, the first of which is the order of formation: a) elected bodies (organizations) – those elected by the Ukrainian people, residents of certain administrative and territorial units, councils of public organizations (the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, local self-government bodies, public organizations); b) bodies created according to the order of appointment (the National Security and Defense Council of Ukraine, higher executive bodies – the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Defense of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs, other central bodies of the executive power, the Armed Forces of Ukraine, other military formations formed in accordance to the current legislation of Ukraine); c) bodies created according to the election-appointment procedure (relevant subjects of civil society, in particular, the Public Council under the Ministry of Defense of Ukraine, whose members are elected by representatives of civil society and approved by the Minister of Defense of Ukraine). In addition, according to subject competence and powers, subjects of administrative and legal support for the use of individual armor protection by civilians are classified according to the following criteria: a) bodies of general competence (the National Security Council of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, local self-government bodies); b) bodies (organizations) with special powers (the National Security and Defense Council of Ukraine, the Ministry of Defense of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs, the Ministry of Health of Ukraine, the Armed Forces of Ukraine, the National Guard of Ukraine, other military formations formed in accordance with the current legislation of Ukraine, public associations, the legal purpose of which is limited to activities in the field of administrative and legal support for the use of individual armor protection by the civilian population).

Key words: subject, subject of provision, administrative and legal provision, classification of subjects, order of formation, elected bodies (organizations); bodies created by order of appointment; election and appointment procedure; subject competence; authority of subjects; bodies of general competence; bodies (organizations) with special powers.

Постановка проблеми. З метою ґрунтовного дослідження суб'єктів адміністративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням необхідно розглянути поняття «суб'єкт», «суб'єкт права», «суб'єкт правовідносин», «суб'єкт адміністративно-правового забезпечення», «суб'єкти адміністративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального бронезахисту» та «суб'єкти адміністративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням».

Стан опрацювання проблематики. Проблематика щодо характеристики суб'єктів адміністративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням не розглядалася ні на науковому рівні ні на практичній площині. Частково досліджували проблематику захисту індивідуальними засобами захисту такі вчені як В. Авер'янов, В. Галунько, К. Барсуков, І. Бухтіярова, І. Ієрусалімова, О Маслянко [1], В. Марчук, М. Стригунов [2], О. Стрельченко, В. Тютюник, О. Тютюник, Т. Юрова, О. Ященко та інші. А також такі зарубіжні дослідники як: Роберто Мугаверо, Володимир Андронов, Максим Кустов та інші.

Метою статті є характеристика та класифікація суб'єктів адміністративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням.

Виклад основного матеріалу. Суб'єкт (від лат. «subjectum» – те, що лежить внизу, перебуває в основі) у загальному розумінні тлумачиться як істота, здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності; особа, група осіб, організація, яким належить активна роль у певному процесі, акті; особа або організація як носій певних прав і обов'язків [3, с. 814].

У юридичній науці категорія «суб'єкт» традиційно постає у двох аспектах: як *суб'єкт права і як суб'єкт правовідносин*. Суб'єкт права – це потенційний учасник правовідносин, розглянутий законодавцем у статичному стані, з погляду володіння ним правосуб'єктністю [4, с. 586], учасник суспільних відносин, який на підставі чинного законодавства визнається носієм суб'єктивних прав і відповідних обов'язків [5, с. 16], конструкція, що уособлює людське начало в системі права, є її первинним (вихідним) елементом, що об'єднує (синтезує) індивідуально-особистісне з безособистісним, формально-юридичним у ній [6, с. 149]. Суб'єкт правовідносин визначається як суб'єкт права, який вступив у правовідносини для реалізації прав і обов'язків [6, с. 228], індивідуальний або колективний суб'єкт, який на підставі правових норм використовує свою правосуб'єктність у конкретних правовідносинах, тобто реалізує суб'єктивні права і юридичні обов'язки, повноваження і юридичну відповідальність [7, с. 136]. Як помічаємо, різні науковці по-різному розуміють такі правові категорії як «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин», одні їх визначають як одну правову категорію, інші ототожнюють, а деякі з дослідників вважають їх різними правовими категоріями. На наш погляд, ці категорії не доцільно ототожнювати. Відповідно, на користь цієї позиції висуваються такі аргументи: по-перше, якщо суб'єкт права і суб'єкт правовідносин – категорії ідентичні, із цього випливає, що вони є суб'єктами одного і того ж поняття, отже, цим ставиться знак рівності між правом і правовідносинами, що, врешті-решт, призводить до заперечення нормативної природи права; по-друге, якщо суб'єкт права тільки потенційно володіє правами й обов'язками, які в кінцевому підсумку можуть лишитися нереалізованими, то суб'єкт правовідносин – це завжди учасник реально існуючого процесу здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; по-третє, суб'єкт права визначається правовою нормою (сукупністю норм), а для суб'єкта правовідносин разом з правовими нормами необхідна наявність реалізованого вольового елемента; по-четверте, суб'єкт права виступає як щось абстрактне, не персоналізоване, а суб'єктові правовідносин завжди відводиться конкретна роль; по-п'яте, за обсягом коло суб'єктів правовідносин і права не співпадає, оскільки окремі суб'єкти права через брак у них необхідних якостей не мають можливості взяти участь у деяких правовідносинах [8, с. 463]. *Отож, ми довели, що не є доцільним ототожнювати дві різні правові категорії «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин». Звичайно, остання з наведених вище відмінностей не є унікальною для відносин у сфері публічного адміністрування, особливо в таких сферах публічного адміністрування, як національна безпека та оборона, оскільки суб'єкти повинні мати широкий спектр правосуб'єктності відповідно до завдань і функцій, які на них покладаються, в тому числі й процесі забезпечення використання засобів індивідуального бронезахисту.*

Коло суб'єктів адміністративно-правового забезпечення, якими виступають суб'єкти правовідносин, у кожному окремому випадку є різним і залежить від сфери публічного управління, діяльність в якій ці суб'єкти забезпечують. Це стосується і такої сфери публічного управління, як сфера оборони держави, що має своє визначене коло суб'єктів адміністративно-правового забезпечення. Особливістю суб'єктів адміністративно-правового забезпечення оборони є те, що ними можуть бути лише органи, наділені відповідними повноваженнями у сфері оборони. За своєю сутністю, діяльність суб'єктів адміністративно-правового забезпечення оборони охоплює не всі засоби, методи та процедури, які сприяють досягненню публічного інтересу у сфері оборони, а лише ті з них, які носять правовий характер і регулюються нормами права, передусім адміністративного права. Крім того, специфіка публічного інтересу у сфері національної безпеки та оборони до якої входить захист життя та здоров'я громадян (під публічним інтересом розуміються визнані державою інтереси, які конкретизовані в об'єктивному законодавстві або випливають з його загального змісту, об'єктом яких є інтереси, необхідні для нормального функціонування і розвитку суспільства в цілому, а також соціальних груп та окремих осіб) визначає сферу адміністративно-правового правової допомоги інститутам, на які законом покладено функцію застосування адміністративно-правових засобів, методів тощо [9, с. 26] *зумовлюють звуження кількості суб'єктів адміністративно-правового забезпечення до закладів, котрі уповноважені застосовувати адміністративно-правові способи, засоби, методи та процедури, що пов'язані із підготовкою до оборони, захисту державного суверенітету, збройного захисту країни у процесі активних бойових дій та інших збройних конфліктів і не лише. Розглядаючи особливості компетенції суб'єктів адміністративно-правового забезпечення оборони України, слід підкреслити, що таке забезпечення завжди має загальний характер і стосується всіх суб'єктів правовідносин у сфері оборони держави. Відповідно, відзначуючи особливості повноважень суб'єктів адміні-*

стративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням, треба зауважити, що такий вид адміністративно-правового забезпечення має універсальний характер і торкається усіх суб'єктів правовідносин у сфері національної безпеки та оборони держави, в тому числі й цивільної оборони.

Із вище визначеного, необхідно зазначити, що відсутнє поняття єдине поняття щодо тлумачення «адміністративно-правового забезпечення». Саме тому прагнемо дослідити представлену категорію на науковому рівні.

О.Г. Стрельченко під «адміністративно-правовим забезпеченням» розуміє безперервну професійну діяльність суб'єктів публічної адміністрації, яка здійснюється за допомогою адміністративно-правових засобів та способів, спрямованих на створення належних умов для ефективної реалізації, охорони, захисту та відновлення прав і свобод громадян.

Адміністративно-правове забезпечення розглядається як один із видів правового забезпечення, яке, на думку М.В. Цвіка, є цілеспрямованою дією на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів [10, с. 327].

М.П. Запорожець, аналізуючи «адміністративно-правове забезпечення», зосередив увагу на внутрішньо-організаційній діяльності як предмета адміністративно-правового регулювання, окремих внутрішньо-організаційних відносинах та їх адміністративно-правовому регулюванні, адміністративній відповідальності в системі адміністративно-правових засобів забезпечення [11, с. 8].

Наукові здобутки в галузі адміністративного права дають підставу стверджувати, що природа адміністративного права свідчить про неможливість розкриття поняття «адміністративно-правового забезпечення» без такої важливої ознаки, як діяльність державних органів у межах їх компетенції, спрямована на виконання основних функцій та поставлених завдань [12, с. 18].

І.О. Ієрусалімова визначає «адміністративно-правове забезпечення» як регулювання за допомогою норм адміністративного права суспільних відносин, що виникають для та в процесі реалізації прав і свобод людини та громадянина, вплив на них за допомогою передбачених у законодавстві елементів [13, с. 83].

О.М. Дручек під поняттям «адміністративно-правове забезпечення» розуміє здійснення державою за допомогою сукупності спеціального механізму упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорону, реалізацію та розвиток [14, с. 126-127].

О.В. Надьон визначає «адміністративно-правове забезпечення» як безперервна діяльність суб'єктів права у сфері державного управління зі створення правових умов закріплення, реалізації, гарантування, охорони та захисту прав і свобод осіб та їх груп [15, с. 19].

У наведених працях увага науковців зосереджена на вирішенні проблеми, яка є предметом дослідження, що загалом призвело до визначення її основних ознак. Також запропоновані визначення доводять своєрідність поняття «адміністративно-правового забезпечення» та його самостійність в юридичній термінології [15, с. 18].

Також дослідники розглядають сутність адміністративно-правового забезпечення проходження служби у різних сферах публічного адміністрування.

Так, К.В. Барсуков розглядає поняття «забезпечення» у двох значеннях. По-перше, як діяльність уповноважених державою органів щодо здійснення своїх функцій. По-друге, як результат цієї діяльності, що виражається у фактичній реалізації правових приписів, прав і свобод громадян. На його думку, адміністративно-правове забезпечення проходження служби у складі миротворчих підрозділів – це складне, багатопланове, комплексне поняття, головним змістом якого є діяльність держави щодо створення належних правових умов відбору персоналу, підготовки кадрів, направлення до миротворчих місій та гарантування правового захисту, шляхом встановлення відповідного нормативно-правового забезпечення проходження служби. Адміністративно-правове забезпечення повинне відбуватися в основних трьох напрямах: нормативно-правовому, науковому та інформаційному [16, с. 7, 17, 18].

Водночас, Є.Є. Колесников визначає адміністративно-правове забезпечення як здійснюване державою за допомогою спеціального механізму упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона, реалізація та розвиток. З цього він робить висновок, що адміністративно-правове забезпечення захисту справ споживачів є впливом держави на суспільні відносини з метою впорядкування, захисту та охорони відносин між органами влади, споживачами та суб'єктами господарювання, що здійснюється за допомогою норм права та через спеціальний механізм

[19, с. 434]. Дещо схоже визначення адміністративно-правове забезпечення права інтелектуальної власності, дає Г.С. Римарчук. Вона вважає, що адміністративно-правове забезпечення права інтелектуальної власності – це здійснення державою за допомогою правових норм, приписів і сукупності засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона, реалізація та розвиток [20, с. 8].

Відома вчена у сфері адміністративного права Т.Г. Корж-Ікаєва досліджуючи адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх, приходить до висновку, що це сукупність адміністративно-правових заходів, спрямованих на створення відповідних умов для ефективної реалізації, охорони, захисту й відновлення порушених прав і свобод неповнолітніх [21, с. 7-8].

Безпосередньо у сфері управління В.І. Марчук під *адміністративно-правовим забезпеченням* розуміє як створення та підтримку умов для виконання вимог встановленого порядку управління за допомогою адміністративно-правових засобів у правовій сфері [22, с. 9].

Висновок. У відповідності до проаналізованих позицій дослідників з метою приведення до єдиної позиції щодо трактування поняття «адміністративно-правового забезпечення» необхідно сформулювати його власне трактування під яким доцільно розуміти діяльність суб'єктів адміністрування, яка здійснюється з метою забезпечення прав, свобод та законних інтересів об'єктів правовідносин з використанням правових інструментів правового регулювання.

Відповідно, під суб'єктами адміністративно-правового забезпечення необхідно розуміти систему органів публічного адміністрування, які за допомогою правових інструментів здійснюють діяльність, що спрямована на забезпечення прав, свобод та законних інтересів об'єктів правовідносин.

У межах дослідження необхідно визначити поняття суб'єктів адміністративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням доцільно розуміти як систему органів публічної адміністрації, які за допомогою правових інструментів (способів, засобів, методів та процедур), формують та забезпечують реалізацію державної політики у сфері використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням, котра спрямована на збереження життя та здоров'я людини у разі її загрози.

Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням можуть бути класифіковані за декількома критеріями, першим з-поміж яких є порядок формування: а) виборні органи (організації) – ті, які обрані Українським народом, жителями певних адміністративно-територіальних одиниць, радами громадських організацій (Верховна Рада України, Президент України, органи місцевого самоврядування, громадські організації); б) органи, створені за порядком призначення (Рада національної безпеки і оборони України, вищі органи виконавчої влади - Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ, інші центральні органи виконавчої влади, Збройні Сили України, інші військові формування, утворені у відповідності до чинного законодавства України); б) органи, які створюються за виборчо-призначувальним порядком (відповідні суб'єкти громадянського суспільства, зокрема, Громадська рада при Міністерстві оборони України, члени якої обираються представниками громадянського суспільства та затверджуються Міністром оборони України). Крім того, за предметною компетенцією та повноваженнями суб'єкти адміністративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням класифікуються за такими критеріями: а) органи загальної компетенції (Рада національної безпеки України, Президент України, Кабінет Міністрів України, органи місцевого самоврядування); б) органи (організації) зі особливими повноваженнями (Рада національної безпеки і оборони України, Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство охорони здоров'я України, Збройні Сили України, Національна гвардія України, інші військові формування, які сформовані у відповідності до чинного законодавства України, громадські об'єднання, правова мета яких обмежується діяльністю у сфері адміністративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Обзор: бронежилеты для украинской армии. URL: http://markets.eizvestia.com/ full/857-obzor-bronezhilety-dlya-ukrainskoj-armii.
2. Новый платформенный жилет Aglite K3 Keramon IDF Plate Carrier. URL: http://www.gearshout.net/novyiy-platformennyiy-zhilet-agilite-k3-keramon-idf-plate-carrier/.

3. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР; Ін-т мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. К.: Наук. думка, 1970–1980. Т. 9. 1978. 896 с.
4. Окунєв І.С. Правовий статус суб'єкта права: поняття та ознаки. *Правова держава: щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*. К., 2005. Вип. 16. С. 583–590.
5. Чанишева Г.І., Болотіна Н.Б. Окремі теоретичні проблеми сучасного трудового права України. *Право України.* 1999. № 9. С. 12–19.
6. Загальна теорія права: підруч. / за заг. ред. М.І. Козюбри. К.: ВАІТЕ, 2015. – 392 с.
7. Скакун О.Ф., Подберезский Н.К. Теория права и государства [Текст]: учеб. Х.: Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С. Сковороди, 1997. 500 с.
8. Андріїв В.В. Правовідносини із соціального страхування: суб'єктно-правове питання. Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 15–16 квітня 2011 р. / відп. ред. І.С. Канзафарова; ред. кол. І.С. Канзафарова, В.В. Валах, О.О. Нігреєва; Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса: Астропринт, 2011. С. 462–464.
9. Бринцева Л.В. Адміністративно-правовий спір: сутність, поняття, ознаки [Текст]: монографія. Х.: Вид-во ФІНН, 2010. 112 с.
10. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права: підруч / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Рогачова, О.В. Петришин, С.М. Олейников, М.В. Цвік (ред.). Х.: Право, 2002. 432 с.
11. Запорожець М.П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2004. 18 с.
12. Надьон О.В. Адміністративно-правове забезпечення фінансової безпеки банків: поняття та необхідні ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Випуск 39. Том 2. С. 17−21.
13. Ієрусалімова І.О. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2006. 205 с.
14. Дручек О.М. Поняття адміністративно-правового забезпечення прав, свобод та інтересів дитини органами внутрішніх справ України. *Форум права*. 2013. № 2. С. 123–128. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/ cgiirbis_64.exe.
15. Надьон О.В. Адміністративно-правове забезпечення фінансової безпеки банків: поняття та необхідні ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* 2016. Випуск 39. Том 2. С. 17−21.
16. Барсуков К.В. Адміністративно-правове забезпечення проходження служби працівниками органів внутрішніх справ у складі міжнародних миротворчих підрозділів: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2010. 20 с.
17. Марчук В.І. Адміністративно-правове забезпечення встановленого порядку управління в Україні органами внутрішніх справ: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2011. 16 с.
18. Циверенко Г.П. Адміністративно-правове забезпечення народного волевиявлення в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 21 с.
19. Колесников Є.Є. Поняття та особливості адміністративно-правового забезпечення захисту прав споживачів. *Форум права*. 2011. № 2. С. 432–438.
20. Римарчук Г.С. Адміністративно-правове забезпечення права інтелектуальної власності: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2013. 18 с.
21. Корж-Ікаєва Т.Г. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2008. 17 с.
22. Марчук В.І. Адміністративно-правове забезпечення встановленого порядку управління в Україні органами внутрішніх справ: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2011. 16 с.

УДК: 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.31

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО (ДОСУДОВОГО) УРЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВОГО КОНФЛІКТУ

Угольков Є.О.,
аспірант Київського університету права НАН України
ORCID: 0009-0001-5207-5309

Угольков Є.О. Окремі аспекти впровадження обов'язкового адміністративного (досудового) урегулювання податкового конфлікту.

В умовах сьогодення надмірне завантаження адміністративних судів України є причиною досить тривалого розгляду податкових спорів, відтак у суспільстві наявний запит на пошук та застосування альтернативних механізмів вирішення спорів між податковим органом та платником податків, який забезпечить розвантаження судів та оперативний захист прав платників податків.

Одним із таких способів у цій статті пропонується впровадження обов'язкового адміністративного (досудового) урегулювання податкового конфлікту, як одного із способів забезпечити більш швидкий та оперативний спосіб захисту прав платників податків.

Порівняльний аналіз статистичних показників ДПС України та адміністративних судів свідчить про те, що більшою мірою платники податків звертаються за захистом відразу до судових органів без застосування права на досудове оскарження.

Серед чинників, які спонукають платників податків ігнорувати право на адміністративне оскарження, можна виділити «формальний підхід» контролюючого органу до розгляду скарг платників податків та дискреційне право ДПС України збільшувати суму грошового зобов'язання.

Відтак, перед запровадженням обов'язкового адміністративного (досудового) оскарження необхідним є внесення змін до законодавства України, які усунуть такі негативні чинники для платників податків.

Загалом, обов'язкове адміністративне (досудове) оскарження податкового конфлікту має деякі переваги над судовим вирішенням спору, зокрема це процесуальна простота ініціювання вирішення податкового конфлікту, відсутність обов'язкового платежу та економія часу.

Варто зауважити, що зарубіжний досвід свідчить про значну ефективність обов'язкового адміністративного (досудового) урегулювання податкового конфлікту.

Таким чином, запровадження обов'язкового адміністративного (досудового) урегулювання податкового конфлікту може позитивно вплинути на захист прав платників податків та сприяти вирішенню однієї із актуальних проблем у суспільстві – розвантаження адміністративних судів.

Ключові слова: Рішення податкового органу, оскарження, податковий конфлікт, досудове оскарження.

Ugolkov E.O. Certain aspects of the introduction of mandatory administrative (pre-trial) tax conflict settlement.

In today's conditions, the excessive workload of the administrative courts of Ukraine is the reason for the rather long consideration of tax disputes, therefore there is a demand in society for the search and application of alternative mechanisms for resolving disputes between the tax authority and the taxpayer, which will ensure the relief of the courts and the prompt protection of the rights of taxpayers.

One of these methods is proposed in the article to introduce a mandatory administrative (pre-trial) settlement of the tax conflict, as one of the ways to ensure a faster and more efficient way to protect the rights of taxpayers.

A comparative analysis of statistical indicators of the DPS of Ukraine and administrative courts shows that, to a greater extent, taxpayers apply for protection immediately to judicial authorities without applying the right to pre-trial appeal.

Among the factors that encourage taxpayers to ignore the right to an administrative appeal, one can single out the «formal approach» of the controlling body to the consideration of taxpayer complaints and the discretionary right of the DPS of Ukraine to increase the amount of the monetary obligation.

Therefore, before introducing a mandatory administrative (pre-trial) appeal, it is necessary to make changes to the legislation of Ukraine that will eliminate such negative factors for taxpayers.

In general, a mandatory administrative (pre-trial) appeal has some advantages over the judicial resolution of the dispute, in particular, it is the procedural simplicity of initiating the resolution of the tax conflict, the absence of a mandatory payment, and saving time.

It is worth noting that foreign experience shows the significant effectiveness of mandatory administrative (pre-trial) tax conflict settlement.

Thus, the introduction of mandatory administrative (pre-trial) settlement of the tax conflict can have a positive effect on the protection of the rights of taxpayers and contribute to the solution of one of the urgent problems in society - the relief of administrative courts.

Key words: Decision of the tax authority, appeal, tax conflict, pre-trial appeal.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. В умовах діючого надмірного навантаження на адміністративні суди України, що позначається на швидкості розгляду податкових спорів, особливу актуальність набирає застосування альтернативних ефективних способів вирішення податкових конфліктів з метою захисту прав та інтересів платників податків.

Одним із таких способів є оскарження рішень податкового органу у адміністративному (досудовому) порядку.

Метою дослідження є аналіз можливості впровадження обов'язкового адміністративного (досудового) урегулювання податкового конфлікту як механізму який забезпечить розвантаження адміністративних судів та швидкий захист прав платників податків.

Стан опрацювання проблематики. Юридичні аспекти досудового урегулювання спорів були предметом дослідження наукових праць І. Лещух, Р. Паславської, Є. Усенко та ін.

Зважаючи на наукові результати з цього напрямку, багато аспектів потребують більш ґрунтовного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Загальновизнаним є право платника податків захищати своє порушене право шляхом звернення до компетентного органу.

Таке твердження кореспондується з прямою дією частини 6 статті 55 Конституції України, відповідно до якої кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [1].

Способи захисту прав поділяються на судові та позасудові.

Судовий захист порушеного права чи свободи особи є основною державною гарантією дотримання і охорони прав і свобод, а також у свою чергу одним і цих самих фундаментальних прав особи.

Позасудовий захист передбачає можливість для особи в цілях захисту порушених прав і свобод звертатися з вимогами безпосередньо до порушника або шляхом звернення із заявами чи клопотаннями до компетентних органів та державних і недержавних установ [6].

Право платника податків захищати своє порушене право у сфері податкових правовідносин прямо передбачене Податковим кодексом України (далі по тексту – «ПК України»).

Зокрема, відповідно до пунктів 56.1 та 56.2 статті 56 ПК України, рішення, прийняті контролюючим органом, можуть бути оскаржені в адміністративному або судовому порядку. У разі якщо платник податків вважає, що контролюючий орган неправильно визначив суму грошового зобов'язання або прийняв будь-яке інше рішення, що суперечить законодавству або виходить за межі повноважень контролюючого органу, встановлених цим Кодексом або іншими законами України, такий платник має право звернутися із скаргою про перегляд цього рішення до контролюючого органу вищого рівня [2].

Норми діючого законодавства не передбачають обов'язок платника податків до моменту звернення з позовною заявою до суду застосовувати адміністративний (досудовий) порядок оскарження рішення податкового органу.

Тобто, платник податків може обрати два шляхи:

- або спочатку звернутись зі скаргою до контролюючого органу вищого рівня, а вже потім до суду (у разі якщо рішення про результати розгляду скарги не відповідає інтересам платника податків);

- або відразу до суду (без застосування адміністративного (досудового) порядку оскарження).

Щодо оскарження рішення контролюючого органу у судовому порядку, варто зауважити, що процесуальним законом визначено процесуальні строки розгляду справи у суді:

- згідно частини 4 статті 173 КАС України, підготовче провадження має бути проведене протягом шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі;
- статтею 193 КАС України, визначено, що суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження - не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку, та суд має розглянути справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті [3].

Проте, в умовах сьогодення адміністративні суди не в змозі забезпечити дотримання процесуальних строків, визначених КАС України. Так, відповідно до офіційних інформаційно-аналітичних звітів [14], впродовж останніх років у адміністративних судах наявний кадровий дефіцит суддів, що негативно впливає на оперативність та якість розгляду справ, призводить до зростання кількості невирішених судових справ.

Навантаження на суддів місцевих адміністративних судів, до юрисдикції яких належить розгляд податкових спорів, зростає з року в рік.

Зокрема, середня кількість справ і матеріалів, що надійшли на розгляд у 2023 році, у розрахунку на одного суддю окружного адміністративного суду, становила 1259 одиниць проти 717 одиниць у 2022 році [9].

Відтак, у наявних реаліях, звернення платника податків за захистом порушеного права безпосередньо до суду не є гарантією оперативного та відносно швидкого розгляду справи. Розгляд справи у суді першої інстанції може тривати більше року, а до моменту набрання законної сили судовим рішенням у справі проходить ще більше часу.

Для вирішення такої проблеми доцільним є запровадження обов'язковості адміністративного вирішення податкового конфлікту, тобто у разі якщо платник податків не погоджується з будь-яким рішенням контролюючого органу, то першою сходинкою у оскарженні такого рішення має бути виключно звернення зі скаргою до контролюючого органу вищого рівня.

Міжнародний досвід у сфері досудового вирішення податкових спорів показує, що в деяких зарубіжних країнах досудове врегулювання податкових спорів є обов'язковим і, відповідно, більшість податкових спорів у цих країнах розглядаються в досудовому порядку.

Обов'язковий досудовий порядок вирішення податкових конфліктів передбачений у Нідерландах, Німеччині, Великобританії, Австралії [10], а також і у Японії [5].

При цьому в Нідерландах, Німеччині, Великобританії, Австралії до стадії судового розгляду доходить менше 10% податкових конфліктів [10].

В свою чергу, платники податків в Україні набагато рідше застосовують досудову процедуру оскарження рішень податкового органу, зокрема ДПС України наводить наступну інформацію щодо скарг платників впродовж останніх трьох років:

1. За 2021 рік до ДПС надійшло 10 925 скарг на 16 042 податкових повідомлень-рішень (рішень, вимог), за результатами розгляду задоволених скарг платників податків скасовано повністю та частково 5016 податкових повідомлень-рішення (рішень, вимог) [11];
2. За 2022 рік до ДПС надійшло 5184 скарг на 8075 податкових повідомлень-рішень (рішень, вимог), за результатами розгляду задоволених скарг платників податків скасовано повністю та частково 1561 податкових повідомлень-рішення (рішень, вимог) [12];
3. За 2023 рік до ДПС України надійшло 98 246 скарг, при цьому розглянуто 10 048 скарг на 14 897 повідомлень-рішень (рішень, вимог), за результатами розгляду задоволених скарг платників податків скасовано повністю та частково 3899 податкових повідомлень-рішення (рішень, вимог) [13].

Аналізуючи статистичні дані ДПС України, вбачається, що впродовж останніх трьох років контролюючим органом у порядку досудового оскарження було скасовано (повністю або частково) 31% (у 2021 році), 19% (у 2022 році), 26% (у 2023 році) податкових повідомлень-рішень (рішень, вимог).

При цьому, результати задоволення звернень (позовних вимог) платників податків у судових інстанціях з приводу адміністрування податків, зборів, платежів, є набагато вищими у порівнянні з діяльністю ДПС України, зокрема адміністративними судами було задоволено позовних вимог

із загальної кількості розглянутих справ у 2021 році – 79% [7], у 2022 році – 83% [2], у 2023 році – 83% [13].

Тобто, статистичні дані свідчать про те, що платники податків мають більш ніж у двічі більше шансів отримати очікуваний захист порушених прав у судових органах, ніж під час адміністративного (досудового) оскарження до ДПС України.

Серед причин таких низьких показників звернень платників податків зі скаргами до ДПС України можна виділити наступні:

1. «Формальний підхід» до розгляду скарг платників податків.
2. Дискреційне право ДПС України збільшити суму грошового зобов'язання.

Формальний підхід до розгляду скарг платників податків обумовлюється неврахуванням усіх аргументів та доводів платників податків зазначених у скаргах.

Відповідно до абз. 1 п. 2 розділу VIII Порядку оформлення і подання скарг платниками податків та іншими особами та їх розгляду контролюючими органами, затвердженого Наказом Міністерства фінансів України від 21.10.2015 № 916 (далі по тексту – Порядок), під час процедури адміністративного оскарження обов'язок доведення того, що будь-яке нарахування, здійснене контролюючим органом, або інше рішення контролюючого органу є правомірним, покладається на контролюючий орган [4].

Разом із тим, у абзацах 4-5 Підпункт 3 пункту 3 розділу IX Порядку зазначено, що у мотивувальній частині рішення вказуються:

- мотиви, з яких відхиляються вимоги чи заперечення платника податків;
- посилання на норми Податкового кодексу України та інші нормативно-правові акти, якими обґрунтовано рішення про результати розгляду скарги.

Проте, Порядок не містить чіткого та прямого обов'язку контролюючого органу вказувати мотиви та правове обґрунтування щодо кожного аргументу та доводу платника податків зазначеного у скарзі.

Непоодинокими є випадки коли рішення про результати розгляду скарги платника податків дублює зміст акту перевірки, на підставі якого було сформовано оскаржувані рішення, а доводи та аргументи платника податків зазначені у скарзі залишаються без відповідного реагування з боку контролюючого органу.

Відтак, запровадження обов'язкового реагування контролюючого органу на кожен аргумент та довід платника податків зазначений у скарзі буде гарантією того, що платник податків отримає безумовну реалізацію права на захист.

Щодо дискреційного права ДПС України збільшити нарахування варто зазначити, що це є суттєвим негативним фактором який зменшує очікування платника податків отримати бажаний захист порушених прав.

Відповідно до абз. 2 п. 2 розділу IX Порядку, під час прийняття цих рішень контролюючий орган має право збільшити суму грошового зобов'язання або податкового боргу, суми бюджетного відшкодування та/або від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток або від'ємного значення суми податку на додану вартість платника податків та у відповідній частині суми штрафних (фінансових) санкцій [4].

Відтак, в нинішніх реаліях досудового оскарження рішень податкового органу, наявне правове підґрунтя для погіршення стану платника податків, тобто звертаючись зі скаргою до контролюючого органу вищого рівня за захистом порушеного права такий орган має дискреційне право збільшити суму грошового зобов'язання, що вочевидь погіршить становище платника податків.

Більш того, ні у Податковому кодексі України, ні у Порядку, не розкриваються підстави за наявності яких контролюючим органом може застосовуватись дискреційне право збільшувати суму грошового зобов'язання.

Сама по собі наявність дискреційного права ДПС України збільшити суму грошового зобов'язання за результатами розгляду скарги платника податків є однією з ознак, що в принципі нівелює право на захист скаржника.

Таким чином, за результатами розгляду скарги платника податків можливий результат збільшення негативних наслідків для такого платника та відсутнє правове регулювання підстав, за наявності яких контролюючий орган застосовуватиме дискреційне право збільшувати суму грошового зобов'язання.

Зазначені вище два чинники є причинами через які платники податків надають перевагу захисту порушених прав шляхом звернення безпосередньо до суду, без застосування процедури адміністративного (досудового) оскарження.

В умовах сьогодення запровадження обов'язкового досудового (адміністративного) оскарження рішень податкового органу є одним із способів який реально може розвантажити адміністративні суди.

Проте, цьому має передувати зміна підходу до розгляду скарг платників податків шляхом запровадження обов'язкового розгляду кожного аргументу та доводу платника податків та відміни дискреційного права збільшувати суми грошових зобов'язань, що дасть змогу платникам податків отримати реальний захист порушених прав.

Окремо варто зауважити також і на перевагах досудового (адміністративного) оскарження:

- процесуальні переваги – процесуальні вимоги до процедури адміністративного (досудового) оскарження є менш «вибагливими» ніж аналогічна процедура у судовому порядку;
- відсутність обов'язкового платежу – ініціювання адміністративного (досудового) розгляду скарги платника податків не вимагає здійснення будь-яких обов'язкових платежів на відміну від судового процесу який вимагає наявності сплати судового збору;
- економія часу – оскарження рішень податкового органу у адміністративному (досудовому) порядку є менш тривалою у часі ніж у судовому порядку.

Висновок. Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що запровадження обов'язкового адміністративного (досудового) урегулювання податкового конфлікту може вирішити актуальні проблеми у сфері податкових правовідносин, зокрема, розвантажити адміністративні суди та забезпечити швидкий та оперативний розгляд скарг платників податків.

Але такому нововведенню має передувати внесення змін до діючого Порядку від 21.10.2015 № 916 для того, щоб процедура адміністративного (досудового) урегулювання податкового конфлікту мала сутнісну ефективність захисту прав платників податків, а у контролюючого органу не було необмеженого права погіршувати становище платників податків шляхом збільшення грошового зобов'язання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96- %D0%B2%D1%80#Text.
2. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.
3. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n10995.
4. Порядок оформлення і подання скарг платниками податків та іншими особами та їх розгляду контролюючими органами від 21.10.2015 № 916. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1617-15#Text.
5. Беспалова А.О. Податкові суди та квазісудові податкові органи: зарубіжний досвід. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/27905/1/%d0%9f%d0%9e%d0%94%d0%90%d0%a2%d0%9a%d0%9e%d0%92%d0%86%20%d0%a1%d0%a3%d0%94%d0%98%20%d0%a2%d0%90%20%d0%9a%d0%92%d0%90%d0%97%d0%86%d0%a1%d0%a3%d0%94%d0%9e%d0%92%d0%86.pdf.
6. Чижмарь К.І., Лавринович О.В., Конституція України. Науково-практичний коментар. – Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2018. – 290 с.
7. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2021 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_KAS_2021.pdf.
8. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2022 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_KAS_2022.pdf.
9. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2023 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_KAS_2023.pdf.

10. Досудова медіація в податкових спорах. URL: https://ngoipr.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/Dosudova-mediatsiya-v-podatkovyh-sporah.pdf.
11. Інформація щодо оскаржень рішень (Станом на 01.01.2022). URL: https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/vregulyuvannya-podatkovih/informatsiya-schodo-oskarjen-rishen/562151.html.
12. Інформація щодо оскаржень рішень (Станом на 01.01.2023). URL: https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/vregulyuvannya-podatkovih/informatsiya-schodo-oskarjen-rishen/644327.html.
13. Інформація щодо оскаржень рішень (Станом на 01.01.2024). URL: https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/vregulyuvannya-podatkovih/informatsiya-schodo-oskarjen-rishen/743304.html.
14. Судова статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.

УДК 342.951:351.87
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.32

УПОВНОВАЖЕНИЙ У СПРАВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

Федчишин С.А.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-3096-3214

Федчишин С.А. Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини в системі публічного адміністрування у сфері юстиції в Україні.

Наукова стаття присвячена характеристиці місця Уповноваженого у справах ЄСПЛ в системі публічного адміністрування у сфері юстиції в Україні. Наголошено, що Уповноважений у справах ЄСПЛ формально визначається як посадова особа Міністерства юстиції України, а його посада характеризується ознаками як політичних, так і адміністративних посад (зокрема, посад державних службовців). Підкреслено, що Уповноважений у справах ЄСПЛ реалізує завдання та функції у взаємодії із ЄСПЛ та Комітетом міністрів Ради Європи, а також із внутрішньодержавними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та ін. Завдання та функції Уповноваженого у справах ЄСПЛ запропоновано класифікувати залежно від таких критеріїв як: зміст діяльності (представницькі, координаційно-виконавчі, інформаційні та ін.); суб'єкти, у відносинах з якими реалізуються (ті, що здійснюються у взаємодії із зарубіжними та внутрішньодержавними суб'єктами); рівень управлінської системи, на яких вони реалізуються (ті, що здійснюються на центральному та регіональному рівні) тощо. Діяльність Уповноваженого у справах ЄСПЛ забезпечується інституційною системою у межах апарату Міністерства юстиції України та його міжрегіональних управлінь, а у відносинах із ЄСПЛ та Комітетом міністрів Ради Європи отримує сприяння Міністерства закордонних справ України через Постійне представництво України при Раді Європи. Уповноважений у справах ЄСПЛ представлений як на центральному рівні системи публічного адміністрування у сфері юстиції (Уповноважений у справах ЄСПЛ як посадова особа Міністерства юстиції України та Секретаріат Уповноваженого у справах ЄСПЛ на правах департаменту Міністерства юстиції України), так і на регіональному рівні (представники Уповноваженого у справах ЄСПЛ та регіональні відділення Секретаріату Уповноваженого у справах ЄСПЛ при відповідних міжрегіональних управліннях Міністерства юстиції України).

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, публічне адміністрування, уповноважений у справах ЄСПЛ, Європейський суд з прав людини, суд, юстиція, повноваження, права, свободи, відповідальність.

Fedchyshyn S.A. The Commissioner for the European Court of Human Rights in the system of public administration in the sphere of justice in Ukraine.

The scientific article is dedicated to characterizing the role of the Commissioner for the European Court of Human Rights (ECHR) in the public administration system in the sphere of justice in Ukraine. It is emphasized that the Commissioner for the ECHR is formally defined as an official of the Ministry of Justice of Ukraine, and the position is characterized by features of both political and administrative posts (civil service positions). It is highlighted that the Commissioner for the ECHR performs tasks and functions in interaction with the ECHR and the Committee of Ministers of the Council of Europe, as well as with domestic bodies, local government bodies, enterprises, institutions, organizations, and others. The tasks and functions of the Commissioner for the ECHR are proposed to be classified based on

several criteria, such as the content of activities (representative, coordination-executive, informational, etc.); subjects with whom relations are carried out (those performed in interaction with foreign and domestic entities); the level of the management system at which they are implemented (those performed at the central and regional levels), etc. The activities of the Commissioner for the ECHR are supported by an institutional system within the apparatus of the Ministry of Justice of Ukraine and its interregional administrations, and in relations with the ECHR and the Committee of Ministers of the Council of Europe, receive assistance from the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine through the Permanent Representation of Ukraine to the Council of Europe. The Commissioner for the ECHR is represented both at the central level of the public administration system in the sphere of justice (the Commissioner for the ECHR as an official of the Ministry of Justice of Ukraine and the Secretariat of the Commissioner for the ECHR at the department level of the Ministry of Justice of Ukraine) and at the regional level (representatives of the Commissioner for the ECHR and regional departments of the Secretariat of the Commissioner for the ECHR at the respective interregional administrations of the Ministry of Justice of Ukraine).

Key words: administrative-legal status, public administration, Commissioner for ECHR, European Court of Human Rights, court, justice, authority, rights, freedoms, responsibility.

Постановка проблеми. В умовах реформування та пошуку оптимальних підходів до розбудови вітчизняної системи публічного адміністрування у сфері юстиції важливого значення набуває аналіз як системи відповідних управлінських суб'єктів загалом, так і окремих їх видів, особливостей їх організації та правового статусу. Безпосередньо це стосується й аналізу особливостей адміністративно-правового статусу Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) як посадової особи Міністерства юстиції України, на яку покладено повноваження щодо здійснення представництва України в ЄСПЛ під час розгляду справ про порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, координації виконання його рішень, інформування Комітету міністрів Ради Європи про хід виконання рішень ЄСПЛ. Актуальність такого аналізу підвищується й з однієї сторони – трансформаціями правового статусу відповідної посадової особи та змінами її назви, що свідчить про відсутність сталих підходів у цій сфері, а з іншої – триваючою в Україні реформою публічного управління на шляху адаптації до європейських стандартів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Організаційно-правові проблеми публічного адміністрування у сфері юстиції були предметом аналізу низки вітчизняних вчених-адміністративістів (О.В. Агапової, Ю.П. Битяка, Н.А. Железняк, Р.В. Ігоніна, С.В. Ківалова, Х.І. Кобацької, Т.Є. Кагановської, Т.О. Коломоєць, Н.П. Матюхіної, О.І. Мерзи, І.І. Микульця, М.М. Прийдака, С.С. Розсохи та ін.). При цьому, проблеми адміністративно-правового статусу такого особливого суб'єкта управління у сфері юстиції як Уповноважений у справах ЄСПЛ ще не отримали комплексної наукової розробки, а розглядались переважно фрагментарно на рівні окремих публікацій [7, 9 та ін.]. Це стосується як визначення особливостей та належності посади Уповноваженого у справах ЄСПЛ до державних посад певного типу (політичних, адміністративних або патронатних), так і аналізу компетенції та інших складових адміністративно-правового статусу цієї посадової особи. Наведені обставини і зумовлюють **завдання** цієї статті, котрі полягають у визначенні місця Уповноваженого у справах ЄСПЛ в системі публічного адміністрування у сфері юстиції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Публічне адміністрування у сфері юстиції – це виконавчо-розпорядча діяльність, спрямована на зміцнення законності, організацію захисту прав і законних інтересів громадян та об'єднань, підприємств, установ і державами. Цільовим призначенням такої діяльності, її змістом є реалізація державної правової політики, забезпечення точного виконання законів, підзаконних актів усіма органами, організаціями, посадовими особами і громадянами, забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина у визначеній сфері та ін. З-поміж особливостей публічного адміністрування у сфері юстиції виділяють її підзаконний, державно-владний, організуючий та багаторівневий характер. Відповідна виконавчо-розпорядча діяльність здійснюється на таких рівнях як: а) вищий (Кабінет Міністрів України); б) центральний (Міністерство юстиції України, Координаційний центр з надання правової допомоги, державна установа «Центр пробації» та ін.); в) регіональний (міжрегіональні управління Міністерства юстиції України) [10, с. 68].

У системі публічного адміністрування у сфері юстиції Уповноважений у справах ЄСПЛ займає особливе місцем, що зумовлюється системою його організаційного забезпечення, завданнями та функціями, котрі ним реалізуються, насамперед, у відносинах із такими міжнародними суб'єктами як ЄСПЛ та Комітет міністрів Ради Європи. Адміністративно-правовий статус Уповноваженого у справах ЄСПЛ вирізняється низкою специфічних рис. Формально-юридично Уповноважений у справах ЄСПЛ визначається як посадова особа Міністерства юстиції України, а його діяльність забезпечується Секретаріатом Уповноваженого у справах ЄСПЛ у складі центрального апарату Міністерства юстиції України з правами департаменту. У разі відсутності Уповноваженого у справах ЄСПЛ його обов'язки виконує керівник Секретаріату, крім представництва України в ЄСПЛ Міністром юстиції України згідно із законодавством. При цьому, посада Уповноваженого у справах ЄСПЛ законодавством чітко не віднесена до державних посад певного типу – чи то до політичних, патронатних або адміністративних (посад державних службовців).

Завдання Уповноваженого у справах ЄСПЛ є уявленнями про напрями управлінської діяльності відповідної посадової особи та очікувані наслідки, котрі, у свою чергу, реалізуються через виконання певних функцій. Завдання та функції Уповноваженого у справах ЄСПЛ як посадової особи Міністерства юстиції України зумовлюються правовим статусом цього міністерства. Законодавством України передбачено, що саме на Міністерство юстиції України покладені функції органу, відповідального за забезпечення представництва України в ЄСПЛ, координації виконання його рішень, а також інформування Комітету міністрів Ради Європи про хід виконання рішень ЄСПЛ. Закріплюється, що відповідні завдання та функції Міністерство юстиції України здійснює в установленому порядку через Уповноваженого у справах ЄСПЛ [3].

Важливим питанням, що заслуговує на аналіз, є класифікація (від лат. «classis» – клас і «facio» – роблю) завдань та функцій Уповноваженого у справах ЄСПЛ. Загалом під класифікацією прийнято розуміти розподілення об'єктів за класами (групами) відповідно до визначених ознак. Завдяки класифікації отримується нове знання про предмет дослідження (у нашому випадку – завдання та функції Уповноваженого у справах ЄСПЛ), але вже більш організоване та впорядковане. Так, аналіз Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. [1], постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України» від 02.07.2014 р. [2], «Про організаційні заходи, пов'язані із забезпеченням представництва України під час розгляду справ у Європейському суді з прав людини» від 29.04.2004 р. [4], «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 31.05.2006 р. [3], а також інших правових актів, які визначають статус Уповноваженого у справах ЄСПЛ, дозволяє основні його завдання (а у їх межах функції) умовно класифікувати за такими критеріями:

1) за змістом діяльності: *а) представницькі* (вивчення фактів та обставин справи про порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції) відповідно до запитів ЄСПЛ; надання відповідей в установленому порядку на запити ЄСПЛ, надання доказів, надсилання повідомлень та додаткових письмових зауважень, а також іншої інформації у справах про порушення Конвенції; вжиття за необхідності заходів для залучення в установленому порядку представників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, юридичних радників, примирювачів, фахівців, експертів, зокрема іноземних, для здійснення представництва України в ЄСПЛ; координація роботи з підготовки пропозицій з організаційно-правових, процедурних та інших питань щодо представництва України в ЄСПЛ та ін.). З метою вирішення питання доцільності залучення юридичних радників, примирювачів, фахівців, експертів, зокрема іноземних, для забезпечення представництва України в ЄСПЛ або укладення угоди про дружнє врегулювання спору, надіслання односторонньої декларації тощо Уповноважений у справах ЄСПЛ ініціює утворення міжвідомчої робочої групи, до складу якої включаються представники відповідних державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій; *б) координаційно-виконавчі* – координація виконання рішень ЄСПЛ, а також надіслання до державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій запитів із пропозиціями щодо вжиття заходів для розв'язання проблем, констатованих ЄСПЛ; *в) інформаційні* – підготовка і подання Комітету міністрів Ради Європи в установленому ним порядку інформації та звітів про хід виконання рішень ЄСПЛ у справах, в яких Україна є стороною, та ін.;

2) за суб'єктами, у відносинах з якими вони реалізуються: а) завдання, що здійснюються у взаємодії із зарубіжними суб'єктами, – ЄСПЛ та Комітетом міністрів Ради Європи. Діяльності Уповноваженого у справах ЄСПЛ, що пов'язана з роботою у ЄСПЛ, а також з інформуванням Комітету міністрів Ради Європи про хід виконання рішень ЄСПЛ, сприяє Міністерство закордонних справ України через Постійне представництво України при Раді Європи; б) завдання, які реалізуються у взаємодії із внутрішньодержавними суб'єктами, – державними органами України, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями (координація виконання рішень ЄСПЛ; надіслання до державних органів, установ, організацій пропозицій для включення до навчальних програм із вивчення Конвенції та практики ЄСПЛ; подання державним органам та органам місцевого самоврядування пропозицій щодо можливих шляхів запобігання порушенням прав людини в Україні та ін.);

3) за рівнем управлінської системи, на яких вони реалізуються: а) завдання, які здійснюються на центральному рівні, – безпосередньо Уповноваженим у справах ЄСПЛ та/або Секретаріатом Уповноваженого у справах ЄСПЛ у складі центрального апарату Міністерства юстиції України; б) завдання, які здійснюються на регіональному рівні – представниками Уповноваженого у справах ЄСПЛ у міжрегіональних територіальних органів Міністерства юстиції України тощо.

Під «повноваженнями» розуміють систему прав та обов'язків, набутих у легітимний спосіб державою та місцевим самоврядуванням, їх органами та посадовими особами, іншими суб'єктами правовідносин з метою забезпечення можливостей, потреб та інтересів людини і громадянина, окремих соціальних груп та суспільства в цілому [8, с. 54]. Відповідно до законодавства України Уповноважений у справах ЄСПЛ має право: 1) звертатися із запитами до державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та отримувати від них необхідні матеріали та інформацію; 2) ініціювати утворення експертних та робочих груп, залучення спеціалістів, науковців та юридичних радників, примирювачів, фахівців, експертів, у тому числі іноземних, до вирішення питань, що належать до його компетенції; 3) звертатися до державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій із запитами щодо надання матеріалів та інформації, необхідних для забезпечення представництва України в ЄСПЛ, координації виконання його рішень та інформування Комітету міністрів Ради Європи, а також щодо створення необхідних умов для проведення ЄСПЛ розслідування у справі про порушення Конвенції та вжиття заходів згідно його Регламенту [3, п. 6].

Привертає увагу, що Уповноважений у справах ЄСПЛ, будучи посадовою особою Міністерства юстиції України, має не лише структурний підрозділ апарату цього міністерства, який забезпечує його діяльність, а й відповідну *регіональну інституційну інфраструктуру*. Передбачається, що діяльність Уповноваженого у справах ЄСПЛ на регіональному рівні забезпечують представники Уповноваженого у справах ЄСПЛ, що працюють у складі міжрегіональних територіальних органів Міністерства юстиції України і очолюють регіональні відділення Секретаріату Уповноваженого у справах ЄСПЛ [3]. Відповідні територіальні органи утворені у формі міжрегіональних управлінь Міністерства юстиції України. За сучасних підходів з урахуванням реорганізації міжрегіональних територіальних органів міністерства утворені такі міжрегіональні управління Міністерства юстиції України – Західне, Центральне, Східне, Південне [5].

Регіональне відділення Секретаріату Уповноваженого у справах ЄСПЛ утворюється при міжрегіональних управліннях Міністерства юстиції України. Завданнями регіональних відділень є: виконання доручень Уповноваженого у справах ЄСПЛ стосовно збору доказів, матеріалів та інформації у справах про порушення Україною Конвенції, справах за заявами України стосовно порушення Конвенції іншими Договірними Сторонами, а також під час розгляду справ за заявами громадян України або юридичних осіб – резидентів України проти інших Договірних Сторін, у яких Україна залучена як третя сторона; інформування населення про положення Конвенції, практику ЄСПЛ, діяльність та порядок звернення до ЄСПЛ; надання роз'яснень посадовим особам державних органів, органів місцевого самоврядування щодо застосування Конвенції та практики ЄСПЛ як джерела права. До його складу залучаються державні службовці міжрегіональних управлінь, а також на безоплатній основі можуть входити представники державних органів, зокрема місцевих державних адміністрацій, судових органів, територіальних органів прокуратури, Міністерства внутрішніх справ України тощо, представники громадських організацій (за погодженням з їх керівниками).

За письмовим поданням відповідного начальника міжрегіонального управління Міністерства юстиції України наказом Міністра юстиції України за погодженням з Уповноваженим у справах ЄСПЛ представником Уповноваженого у справах ЄСПЛ визначається перший заступник (заступник) начальника міжрегіонального управління. З метою виконання доручень такий представник: а) координує роботу регіонального відділення Секретаріату Уповноваженого у справах ЄСПЛ; б) у встановлений строк відповідає на запити Уповноваженого у справах ЄСПЛ; в) надсилає до державних органів, органів місцевого самоврядування запити стосовно надання матеріалів і пояснень у справах про порушення Конвенції; г) щороку до 25 грудня інформує Уповноваженого у справах ЄСПЛ про діяльність регіонального відділення, виконання відповідних доручень та проведення публічних заходів за звітний період; ґ) у випадках, якщо доручення не може бути виконане у встановлений термін або існують перешкоди для виконання доручення Уповноваженого у справах ЄСПЛ, своєчасно інформує про це останнього; д) несе відповідальність за діяльність регіонального відділення перед Уповноваженим у справах ЄСПЛ [6].

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що Уповноважений у справах ЄСПЛ в системі публічного адміністрування у сфері юстиції займає особливе місце, реалізуючи представницькі, координаційно-виконавчі, інформаційні та інші завдання та функції у безпосередній взаємодії із ЄСПЛ та Комітетом міністрів Ради Європи, а також внутрішньодержавними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями. Уповноважений у справах ЄСПЛ, маючи ознаки як політичних діячів (політиків), так і державних службовців, є посадовою особою Міністерства юстиції України, діяльність якого забезпечується інституційною системою у межах апарату Міністерства юстиції України та його міжрегіональних управлінь, а у відносинах із ЄСПЛ та Комітетом міністрів Ради Європи отримує сприяння Міністерства закордонних справ України через постійне представництво України при Раді Європи. Уповноважений у справах ЄСПЛ представлений як на центральному рівні системи публічного адміністрування у сфері юстиції (Уповноважений у справах ЄСПЛ як посадова особа Міністерства юстиції України та Секретаріат Уповноваженого у справах ЄСПЛ на правах департаменту Міністерства юстиції України), так і на регіональному рівні (представники Уповноваженого у справах ЄСПЛ та регіональні відділення Секретаріату Уповноваженого у справах ЄСПЛ при відповідних міжрегіональних управліннях Міністерства юстиції України).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV зі змін. та доп. *Офіц. вісн. України*. 2006. № 12. Ст. 792.
2. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228, зі змін. та доп. *Офіц. вісн. України*. 2014. № 54. Ст. 1455.
3. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2006 р. № 784, зі змін. та доп. *Офіц. вісн. України*. 2006. № 22. Ст. 1655.
4. Про організаційні заходи, пов'язані із забезпеченням представництва України під час розгляду справ у Європейському суді з прав людини: постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2004 р. № 553, зі змін. та доп. *Офіц. вісн. України*. 2004. № 17. Ст. 1183.
5. Про реорганізацію міжрегіональних територіальних органів Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.2022 р. № 912. *Офіц. вісн. України*. 2022. № 67. Ст. 4028.
6. Про затвердження Положення про представника Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини і регіональне відділення Секретаріату Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини: наказ Міністерства юстиції України від 21.01.2020 р., № 198/5. URL: https://pzmrujust.gov.ua/images/2022/position.pdf (дата звернення: 25.07.2024).
7. Баламуш М.А., Лазарєва М.І. Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини як суб'єкт публічної служби. *Правова держава*. 2023. Вип. 49. С. 39–48.
8. Голосніченко Д.І. Теорія повноважень: вітчизняний та зарубіжний досвід їх формування: монографія. Київ: Г.А.М, 2009. 356 с.

9. Кожемякіна Т.В. Роль Уповноваженого у справах ЄСПЛ у системі суб'єктів, що забезпечують захист прав і свобод людини та громадянина (адміністративно-правовий аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2023. Т. 1. Вип. 80. С. 489–494.
10. Матюхіна Н.П. Система публічного адміністрування у сфері юстиції. *Основи публічного адміністрування*: навч. посіб. / за заг. ред. Н.П. Матюхіної. Харків: Право, 2021. С. 68–85.

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.33

МНОЖИННЕ ГРОМАДЯНСТВО ЗА СУЧАСНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Фенич Я.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0004-6857-4497

Фенич Я.В. Множинне громадянство за сучасним законодавством України.

Дана стаття присвячена дослідженню особливостей правового регулювання множинного громадянства за сучасним законодавством України. В рамках статті автор намагається проаналізувати нинішній стан закріплення права на громадянство в нормативно-правовій базі та ступінь регулювання множинного громадянства. З'ясовано можливість та встановлено необхідність впровадження множинного громадянства в Україні. Проаналізовано анонсовані зміни до законодавства про громадянство.

Автором акцентується увага на актуальності питань множинного громадянства, викликаного масовою еміграцією українців, наявністю в зарубіжних країнах багаточисельної української діаспори, а також проживанням в нашій країні численних представників національних меншин. В контексті статті наголошується на важливості вирішення питань множинного громадянства на законодавчому рівні та виробленні однозначної державної політики в цій сфері, оскільки закріплення в законодавстві так званого принципу «невизнання множинного громадянства» означає виключно невизнання його правових наслідків.

За результатами аналізу нормативно-правової бази, зроблено проміжний висновок про наявність значних прогалин у законодавстві України щодо врегулювання питань множинного громадянства. Автор переконаний, що множинне громадянство в Україні виникло з свідомої діяльності законодавця і потреба вирішення питань множинного громадянства в Україні є вкрай високою.

Проаналізовано теоретично-правові засади розуміння власне поняття громадянства та ставлення українського законодавства до поняття права на громадянство. Встановлено, що множинне громадянство можна визначити як особливе правове положення людини одночасно в громадянстві двох, або більше держав. Автор наголошує на відсутності поняття біпатризму у Законі України «Про громадянство» та принципу недопустимості випадків множинного громадянства серед принципів державної політики у сфері громадянства.

Зроблено висновок про те, що внесені законопроєкти Президентом України спрямовані саме на зміну звичайного, а не конституційного законодавства про громадянство. Саме тому висловлена думка щодо доцільності зміни законодавства про громадянство для розв'язання проблем застарілої міграційної політики та задоволення інтересів значної частини українців.

Ключові слова: громадянство, законодавство України, законопроєкт, множинне громадянство, міграційна політика.

Fenych Y.V. Multiple citizenship according to the modern legislation of Ukraine.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the legal regulation of multiple citizenship under the modern legislation of Ukraine. Within the framework of the article, the author tries to analyze the current state of enshrining the right to citizenship in the legislation of Ukraine and the degree of the regulation of multiple citizenship. The possibility of introducing the multiple citizenship in Ukraine has been clarified and its necessity has been established. The announced changes to the legislation on citizenship were analyzed.

The author put an emphasis on the relevance of issues of multiple citizenship, caused by the emigration of Ukrainians, by the large Ukrainian diaspora in the foreign countries as well as by the numerous representatives of national minorities who live in our country. In the context of the article, the importance of solving multiple citizenship issues at the legislative level and developing a clear state policy in this area are emphasized. Since enshrining in the legislation the so-called principle of «non-recognition of multiple citizenship» means only the non-recognition of its legal consequences.

An intermediate conclusion about the significant gaps in the legislation of Ukraine about multiple citizenship based on the results of the analysis of normative-legal base was made. The author is convinced that the multiple citizenship in Ukraine come of conscious activity of the legislator and the need to solve the issues of multiple citizenship in Ukraine is extremely high.

The theoretical and legal foundations of understanding the actual concept of citizenship and the concept of the right to citizenship by the legislation of Ukraine were analyzed. The multiple citizenship as a special legal position of a person who at one time is in the citizenship of two or more states was established. The author put an emphasis on the fact of absence of the concept of bipatrism in the law of Ukraine "On citizenship" and on the absence of the principle of inadmissibility of cases of multiple citizenship among the principles of state policy in the field of citizenship.

It was concluded that the draft laws introduced by the President of Ukraine are directed towards changing the ordinary, not the constitutional, legislation on citizenship. That is why the opinion regarding the expediency of changing the legislation on citizenship in order to solve the problems of the outdated migration policy and satisfy the interests of a large part of Ukrainians was expressed.

Key words: citizenship, legislation of Ukraine, draft law, multiple citizenship, migration policy.

Постановка проблеми. Закріплення в Конституції України одного з основоположних принципів – принципу єдиного громадянства є умовою існування міцної суверенної української держави, яка побудована на демократичних і правових засадах. Визнання конституційного положення, передбаченого ст. 4, покликане забезпечити єдиний правовий статус для всіх громадян, які проживають на території України та мають українське громадянство. Єдине громадянство в Україні є запорукою стабільності політичної і соціальної ситуації, що стримує національну конфронтацію людей, які на засадах спільної патріотичної мети і солідарності будують незалежну державу – Україну. Встановивши принцип єдиного громадянства, Конституція України вносить цим упорядкованість і врегульованість у суспільні процеси, що мають місце в нашій державі. Проте, таке конституційне положення залишає за законодавством України про громадянство право на його деталізацію (тобто на фактичне тлумачення). Так Закон України «Про громадянство України» і виконує цю функцію та, посилаючись на принцип єдиного громадянства, виключає можливість існування у громадянина України громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Можна прослідкувати, що в вищенаведеному законі розкриваються два аспекти зазначеного принципу. Перший обумовлений унітарним устроєм нашої держави і полягає в тому, що виключається можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць. Другий аспект принципу єдиного громадянства, за законом, пов'язаний із таким явищем, як біпатризм, що передбачає наявність в особи одночасно громадянства двох і більше держав. Множинне громадянство це, нині, доволі поширене явище, яке існувало і продовжуватиме існувати, незалежно від ставлення до нього тієї, чи іншої держави.

Актуальності даному питанню додають анонсовані зміни до законодавства про громадянство, а саме внесення Президентом України до Верховної Ради України 22 січня 2024 року проєкту Закону № 10425 «Про деякі питання у сфері міграції щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України» [1], та проєкту Закону № 11469 від 7 серпня 2024 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України» [2], передумовою яких стала масова еміграція українців, наявність в зарубіжних країнах багаточисельної української діаспори, а також проживання в нашій країні численних представників національних меншин, материнські нації яких надають співвітчизникам закордоном громадянство інших відповідних країн.

Метою даної статті є дослідження правового регулювання множинного громадянства в Україні, за допомогою аналізу наукових праць та нормативно-правових актів з питань множинного громадянства та з'ясування необхідності та можливості впровадження множинного громадянства в нашій державі.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика, пов'язана з дослідженням статусу, при якому особа послідовно визнається громадянином (громадянкою) двох, чи більше держав за законами цих держав, завжди викликала науковий інтерес серед вчених-правознавців. Дослідженням тенденцій розвитку інституту множинного громадянства приділяли увагу такі науковці, як Суржинський М.І., Ковальський В., Кавун В.Ф., Бедрій Р.Б., Майданник О.О., Буткевич О.В., Гнатовський М., Великоречанін О.П. тощо. Проте, незважаючи на відносно високий рівень наукової розробленості теми та враховуючи її актуальність на сьогодні, деякі аспекти розуміння множинного громадянства, все ж таки залишилися поза увагою дослідників. Саме тому вищевикладене свідчить про необхідність та доцільність дослідження нормативно-правового забезпечення множинного громадянства за сучасним законодавством України, як важливої наукової проблеми, котра потребує вирішення.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, досліджуючи множинне громадянство, варто спершу звернутись до теоретично-правових засад розуміння власне поняття громадянства та ставлення українського законодавства до поняття права на громадянство. Понятійний апарат громадянства характеризується різноманітними науковими поглядами та підходами відомих дослідників у галузі права, думки яких є суперечливими і не зводяться до створення єдиної концепції розуміння громадянства. Одна група вчених розглядає громадянство як правовий статус особи [3, с. 114; 4, с. 72]. Друга група сформованих підходів у юридичній науці до громадянства представлена його розумінням як правового зв'язку між особою та державою [5, с. 239–242]. Третя група вчених визначає громадянство як правовідношення між державою та людиною [6, с. 10]. Четверта група вчених-юристів визначає громадянство як належність до певної держави [7, с. 48].

Згідно із Законом України «Про громадянство України» громадянство України – правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках» [8]. Стаття 15 Загальної декларації прав людини 1948 р. проголошує, що кожна людина має право на громадянство, і ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство [9]. Право на громадянство – це особливе суб'єктивне право особи, що становить комплекс вимог особи до держави, в особі органів публічної влади, їх посадових чи службових осіб у адміністративно-правовому забезпеченні їх доступу до громадянства. В останньому випадку термін «громадянство» вживатиметься як правовий статус. Право на громадянство означає рівний доступ особи до громадянств будь-якої держави, а вже умови набуття правового статусу громадянства є межами здійснення цього права. Тому друге громадянство потрібно розглядати як право особи на друге громадянство, а вже правовий статус множинного громадянства як результат здійснення права на друге громадянство. Отже, межі здійснення такого права кожна держава визначає в своєму законодавстві задля поширення чи навпаки уникнення правового статусу множинного громадянства [10].

Варто зауважити, що становлення інституту громадянства нерозривно пов'язане з формуванням новітньої української державності, паралельно з якими відбувається і розвиток множинного громадянства, що відображає правові реалії сучасної України. Проте аналіз чинної нормативно-правової бази свідчить про наявність значних прогалин у законодавстві України щодо врегулювання питань множинного громадянства. Зокрема, відсутнє визначення поняття біпатризму у Законі України «Про громадянство», проте серед принципів державної політики у цій сфері відсутній і принцип недопустимості випадків множинного громадянства.

Множинне громадянство можна визначити як особливе правове положення людини одночасно в громадянстві двох, або більше держав. Пункт б статті 2 Європейської конвенції про громадянство трактує множинне громадянство як наявність в однієї особи одночасно громадянства двох, чи більше держав [11]. Множинне громадянство, як свідчить зарубіжний досвід в цьому питанні виникає з різних підстав об'єктивного та суб'єктивного характеру. Щодо об'єктивних підстав, то випадки множинного громадянства мають місце внаслідок різноманітного вирішення законодавством окремих держав питань щодо набуття та втрати громадянства.

Варто зауважити, що множинне громадянство є результатом колізії законів про громадянство різних держав, адже його складна природа утруднює вироблення до нього єдиного ставлення в державах з різними правовими системами та правовими культурами та обтяжує формування єдиного стандарту в контексті його регламентації. Підтвердженням чого слугує думка, що навіть заборону володіти двома і більше громадянствами різних держав не можна віднести до норми позитивного міжнародного права, її швидше можна кваліфікувати як постулат відповідної пра-

вової політики держави. Отже, можна зробити висновок, що закріплення в законодавстві деяких держав так званого принципу «невизнання множинного громадянства» означає виключно невизнання його правових наслідків.

Щодо змісту поняття множинного громадянства, варто спочатку проаналізувати зміст права на громадянство. Як правовий інститут зміст права на громадянство має витоки з Конституції України, яка встановлює основні принципи та основоположні механізми реалізації цього права в законодавстві України і в діяльності державних органів. Стаття 25 Конституції України містить положення щодо змісту права на громадянство, яке включає в себе: право мати громадянство України; право не бути позбавленим громадянства; право змінити громадянство; право не бути вигнаним за межі України; право не бути виданим іншій державі; право на піклування та захист від своєї держави під час перебування за її межам. Якщо розглядати детальніше ці правомочності, то варто зауважити наступне: в Конституції України існує заборона на позбавлення громадянства громадянина України, і необхідно зазначити, що має абсолютизований характер, оскільки, в ст. 25 Конституції України зазначається: «Громадянин України не може бути позбавлений громадянства» [12]. І жодним чином не йдеться про умову «безпідставності». Отже, фактично за нормами Конституції, громадянин України має право на набуття громадянства іншої держави й одночасне перебування у громадянстві (підданстві) однієї або кількох держав, так зване право на друге громадянство. Але, варто зауважити, що за принципом єдиного громадянства, такий громадянин у правових відносинах з Україною буде вважатися лише громадянином України.

Переважна більшість законодавчих ініціатив з питань множинного громадянства не передбачала нових дієвих механізмів регулювання випадків виникнення множинного громадянства в громадян України та не була направлена на розв'язання проблеми щодо удосконалення питань пов'язаних з набуттям, чи припиненням громадянства України. Проте, станом на сьогодні Україна стоїть на порозі значущих змін, які можуть кардинально змінити ставлення до множинного громадянства та в цілому трансформувати концепцію громадянства в країні. Отже, законопроєктом, внесеним Президентом України, зокрема, пропонується, щоб множинність громадянства (підданства) допускалась у таких випадках:

1) одночасне набуття дитиною за народженням громадянства України та громадянства (підданства) іншої держави чи держав;

2) набуття дитиною, яка є громадянином України, громадянства (підданства) своїх усиновлювачів унаслідок усиновлення її іноземцями;

3) автоматичне набуття громадянином України іншого громадянства (підданства) унаслідок одруження з іноземцем;

4) автоматичне набуття громадянином України, який досяг повноліття, іншого громадянства (підданства) унаслідок застосування законодавства про громадянство іноземної держави, якщо такий громадянин України не отримав документ, що підтверджує наявність у нього громадянства (підданства) іншої держави;

5) набуття громадянства України у спрощеному порядку, передбаченому ст. 101 цього Закону, іноземцями, які є громадянами (підданими) держав, включених до переліку держав, громадяни (піддані) яких набувають громадянство України у спрощеному порядку;

6) набуття громадянином України громадянства (підданства) держав, включених до переліку держав, громадяни (піддані) яких набувають громадянство України у спрощеному порядку [2].

Крім цього, пропонуються такі підстави для втрати громадянства України:

1) добровільне набуття громадянином України громадянства держави, визнаної Верховною Радою державою-агресором, або державою-окупантом, або громадянства (підданства) держави, включеної до переліку держав, громадяни (піддані) яких набувають громадянство України у спрощеному порядку, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття;

2) використання повнолітнім громадянином України, який має громадянство (підданство) іноземної держави, на території України паспортного документа іноземця, наслідком якого є створення загроз національній безпеці та/або національним інтересам України;

3) набуття особою громадянства України внаслідок подання неправдивих відомостей, підроблених документів, приховування особою будь-якого суттєвого факту, за наявності якого щодо особи могло бути прийнято рішення про прийняття до громадянства України, обману або невиконання зобов'язання про складання іспитів з основ Конституції України, історії України та на рівень володіння державною мовою;

4) встановлення факту проходження особою військової служби за контрактом у державі, визнаній Верховною Радою державою-агресором, або державою-окупантом;

5) набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо осіб, засуджених в Україні за вчинення злочину проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, за вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, за фінансування тероризму, створення злочинної організації, керівництво такою організацією, або її структурними частинами, створення злочинної спільноти, встановлення або поширення злочинного впливу, сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності;

6) участь у збройній агресії проти України у складі збройних формувань держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, або державою-окупантом, або яка перебуває у збройному конфлікті (війні) з Україною, чи сприяла (сприяє) вчиненню збройної агресії проти України [2].

Інший законопроєкт, внесений Президентом України у сфері громадянства, Про деякі питання у сфері міграції щодо підстав набуття та припинення громадянства України [1], дозволить запровадити множинне громадянство в Україні. Свідченням чого, його наступні положення:

1) щодо визначення держав, громадяни (піддані) яких набувають громадянство України у спрощеному порядку, а також особливості набуття громадянства України деякими категоріями осіб;

2) щодо визначення категорії осіб, які подаватимуть зобов'язання припинити іноземне громадянство для набуття громадянства України;

3) щодо запровадження декларація про визнання себе громадянином України – документ, у якому іноземець, який є громадянином (підданим) держави, громадяни (піддані) якої набувають громадянство України у спрощеному порядку, при поданні заяви про набуття громадянства України, або його законний представник засвідчує, що в разі набуття громадянства України у правових відносинах з Україною особа визнає себе лише громадянином України;

4) щодо актуалізації категорії осіб, які не можуть набути громадянство України (яка засуджена в Україні за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, до погашення або зняття судимості), з урахуванням рівня загрози для національної безпеки держави, яка вчинила на території іншої держави діяння, що визнане Кримінальним кодексом України тяжким або особливо тяжким злочином, яка створює загрозу національним інтересам, національній безпеці, охороні громадського порядку, суверенітету і територіальній цілісності України);

5) щодо перегляду підстав для втрати громадянства України.

Декларація про визнання себе громадянином України – документ, у якому іноземець, який є громадянином дружніх держав, при поданні заяви про набуття українського громадянства засвідчує, що у правових відносинах з Україною він визнає себе лише громадянином України. Саме це і є свідченням того, що впровадження спрощеного порядку набуття громадянства не суперечить конституційній нормі про єдине громадянство. Оскільки у правовідносинах України і громадянина України, громадянство завжди єдине – українське. У цьому разі наявність іноземного паспорту можна сприймати як один з документів, що має відношення у правовідносинах особи з іншими, окрім України, країнами.

Висновки. Отже, зважаючи на вищевикладене, можна зауважити, що множинне громадянство в Україні виникло з свідомої діяльності законодавця. Беручи до уваги сучасні тенденції розвитку України, як правової держави, потреба вирішення питань множинного громадянства в Україні є вкрай високою. Адже, в умовах розвинутої демократії правова складова громадянства стає не тільки яскраво вираженою і забезпеченою правом, але й справляє вирішальний вплив на владу, адже питання множинного громадянства нерозривно пов'язані з правами та свободами людини та громадянина, з одного боку, та суверенітетом держави, з іншого.

Внесені законопроєкти Президентом України спрямовані саме на зміну звичайного, а не конституційного законодавства про громадянство. Зміни до законодавства про громадянство потрібні з одного боку для того, щоб розв'язати проблему застарілої міграційної політики, а з іншого, сприяти збереженню правового зв'язку з українськими біженцями. Запропоновані нововведення відповідають інтересам значної частини українців, оскільки множинне громадянство розширює можливості для працевлаштування, ведення бізнесу, чи навчання українців закордоном.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про деякі питання у сфері міграції щодо підстав набуття та припинення громадянства України: проект Закону від 22.01.2024, № 10425. URL: https://ips.ligazakon.net/ document/ JI10578A.
2. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України: проект Закону від 07.08.2024, № 11469. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/JI11464I?from=draft_laws.
3. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: підручник. Київ: Прецедент, 2006. 344 с.
4. Майданик О.О. Про інститут громадянства України. *Право України.* 1999. № 2. С. 70–75
5. Тодика Ю.М. Громадянство України: конституційно-правовий аспект: навч. посіб. Харків: Факт, 2002. 254 с.
6. Бедрій Р.Б. Громадянство України: конституційно-правові основи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: 12.00.02. Київ, 2005. 16 с.
7. Пильгун Н.В. Сутність та особливості громадянства в Україні. *Юридичний вісник*. 1 (38), 2016. С. 47–52
8. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.
9. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
10. Фенич Я.В. Адміністративно-правове забезпечення права на громадянство в Україні: дис. канд. ю. н.: 12.00.07. Ужгород, 2019. 211 с.
11. Європейська конвенція про громадянство від 6 листопада 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 13. Ст. 359.
12. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України* від 23.07.1996. № 30. Стаття 141.

УДК 351-77477
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.34

СФЕРА ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОМІСІЇ З ЦІННИХ ПАПЕРІВ ТА ФОНДОВОГО РИНКУ НА ЕТАПІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ РИНКІВ КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

Хандога А.В.,
аспірант кафедри цивільного,
трудового та господарського права
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

Хандога А.В. Сфера державного нагляду та контролю Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на етапі становлення та розвитку ринків капіталу в Україні.

У статті зроблений аналіз законодавчих актів, якими визначалася сфера реалізації контрольних та наглядових повноважень Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – Комісія) під час зародження та формування ринку цінних паперів в Україні з метою виявлення тенденцій розвитку цього напрямку правового регулювання відносин на ринках капіталу. Показано зміни у системі органів державного управління на ринку цінних паперів. Відзначається, що функція державного контролю за предметними та функціональними ознаками була розподілена між трьома органами. При цьому центральне місце було відведено Комісії. Відзначено стійку тенденцію до розширення законодавцем напрямків діяльності та кола питань Комісії. Розширення сфери державного контролю Комісії та кола підконтрольних суб'єктів мало своє логічне обґрунтування, яке визначалося предметом їхньої діяльності. Але сфера державного контролю розширилася до неімовірних масштабів і вимагала значних людських і матеріальних ресурсів, що вимагало реформування структури і методів її роботи. У статті відзначено істотні зміни у визначенні форм реалізації контрольних повноважень Комісії. У контексті завдань, визначених чинною редакцією Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» набуває другорядного значення державний контроль із властивим йому основним методом планових перевірок, а на перший план виходять методи спостережень за подіями на ринках капіталу, характерні для державного нагляду. Увага законодавця переміщується з контролю за учасниками ринків на стан функціонування ринків, що у свою чергу потребує подальшого розвитку системи спостережень та вдосконалення наглядових повноважень. Цей підхід знаходить розвиток при визначенні змісту діяльності Комісії. Подальший розвиток відносин держави та підвладних суб'єктів вимагає диференційованого підходу до регламентації її контрольної та наглядової функції з метою зменшення сфери застосування заходів державного контролю і лібералізації економіки.

Ключові слова: ринок цінних паперів, сфера державного управління, форми управління, державний нагляд, державний контроль.

Handoga A.V. Scope of state supervision and control of the National Securities and Stock Market Commission of Ukraine at the stage of establishment and development of the capital markets in Ukraine.

The article analyzes the legislative acts that defined the scope of the control and supervisory powers of the National Securities and Stock Market Commission (hereinafter – the Commission) during the inception and formation of the securities market in Ukraine. The purpose is to identify the development trends in the legal regulation of relations within the capital markets.

The article highlights changes in the system of state administration bodies overseeing the securities market. It notes that the function of state control was divided among three bodies based on substantive and functional characteristics, with the Commission taking a central role.

A steady trend towards the legislator expanding the areas of activity and the range of issues under the Commission's control is observed. The expansion of the Commission's state control sphere and the

range of subjects under its jurisdiction had logical justification determined by their activities. However, the scope of state control expanded significantly, requiring substantial human and material resources, which necessitated reforms in the Commission's structure and methods.

The article also notes significant changes in defining the forms of implementation of the Commission's control powers. According to the current version of the Law of Ukraine «On State Regulation of Capital Markets and Organized Commodity Markets,» traditional state control methods, such as scheduled inspections, have become secondary. Instead, state supervision methods focusing on observing events in the capital markets have gained prominence. The legislator's attention has shifted from monitoring individual market participants to assessing overall market functioning. This shift requires further development of the monitoring system and enhancement of supervisory powers, reflecting the evolving content of the Commission's activities.

The future development of relations between the state and subordinate subjects necessitates a differentiated approach to regulating its control and supervisory functions. This approach aims to reduce the scope of state control measures and promote economic liberalization.

Key words: securities market, state administration, forms of administration, state supervision, state control.

Постановка проблеми. З розширенням економічної свободи суб'єктів господарювання форми і методи впливу держави зазнавали певної трансформації. Зокрема, змінюється діяльність української держави з реалізації функції державного контролю у сфері акумулювання і перерозподілу фінансових ресурсів на ринку цінних паперів. Спостерігається тенденція до пом'якшення впливу держави на суб'єктів господарювання у сфері впливу держави на економічні відносини. Розширюється використання такої форми реалізації управлінських повноважень держави, як державний нагляд, що позначається на розвитку правової термінології. Це, зокрема, характерно для сфери обороту цінних паперів та інших фінансових інструментів. Основним органом, уповноваженим реалізовувати функцію державного управління на ринках капіталу на цей час, є Національна комісія з ринку цінних паперів та фондового ринку (далі - НКЦПФР). Її діяльність є надзвичайно багатогранною, зміст та напрямки її роботи змінювалися з розвитком ринку цінних паперів і багато аспектів її діяльності залишаються не дослідженими.

Стан опрацювання проблематики. Діяльність НКЦПФР на різних етапах її функціонування за окремими напрямками досліджували: Д.О. Андрєєв, А.Л. Бровкова, С.О. Грицай, О.О. Калюга, В.С. Князєв, Ю.В. Лупенко, Є.В. Пугачова, Є.В. Редзюк, Д.М. Тевелєв. Проте розвиток правового регулювання сфери реалізації контрольно-наглядових повноважень НКЦПФР не досліджувався. На нашу думку, заслуговує на окрему увагу дослідження змін у визначенні сфери реалізації контрольних повноважень НКЦПФР, а також зміни у формах впливу держави на учасників ринків на різних етапах становлення системи акумулювання і перерозподілу фінансових ресурсів.

Метою цієї роботи є аналіз законодавства, яким визначалася сфера реалізації контрольних та наглядових повноважень НКЦПФР в історичному аспекті та виявлення тенденцій розвитку цього напрямку правового регулювання відносин на ринках капіталу.

Виклад основного матеріалу. Науково-теоретичне осмислення поняття «державний контроль» є предметом науки адміністративного права, якою визначена сутність та основні відмінності правових понять: «контроль», «нагляд», «моніторинг» як пов'язаних між собою, але усе ж різних «форм реалізації управлінських повноважень»[1, с. 350]. Аналізуючи роль держави на ринках капіталу Д.К. Андрєєв розглядав контрольно-наглядову діяльність Комісії як єдину функцію, не розрізняючи контрольних та наглядових повноважень. «Мета контролю і нагляду на ринку цінних паперів полягає в тому, щоб виявляти стан справ із дотриманням учасниками ринку норм спеціального законодавства, зіставляти відповідність цього стану наміченим цілям державного регулювання і в разі необхідності застосовувати корегуючі заходи по приведенню підконтрольного суб'єкту до належного стану, а саме: заходи попередження та припинення правопорушень. Отже, кінцевою метою державного контролю за правовідносинами на ринку цінних паперів є виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки з боку будь-якого учасника ринку цінних паперів» [2, с. 16]. На відповідному історичному проміжку розвитку законодавства такий підхід відповідав його змісту і практиці реалізації НКЦПФР своїх повноважень. З прийняттям Закону України № 3585-IX [3] з'явилися практичні потреби у розрізнянні цих форм реалізації повноважень НКЦПФР.

Законодавчою основою формування в Україні ринку цінних паперів став Закон Української РСР від 18.06.1991 р. «Про цінні папери та фондову біржу» № 1201-XII (далі – Закон № 1201-XII). У цьому законі одним із напрямків впливу держави на ринок цінних паперів було визначено функцію державного контролю. Органом, на який покладалася реалізація цієї функції, було визначено Міністерство фінансів та місцеві фінансові органи (ч. 1 ст. 38 Закону № 201-XII) [4]. Указом Президента України від 12.06.1995 р. № 446/95 було затверджене «Положення про державну комісію з цінних паперів та фондового ринку» (далі – ДКЦФР), яка Законом № 3610-VI від 07.07.2011 р. була перейменована у Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку. Одним із завдань для ДКЦФР визначене забезпечення державного контролю за додержанням законодавства, який на той час Законом № 1201-XI було покладено на органи Міністерства фінансів України. Законом № 283/96-ВР від 09.07.1996 р. усі повноваження визначені цим законом для Міністерства фінансів та його територіальних органів було передано Державній комісії з цінних паперів і фондового ринку і її територіальним органам без зміни їх обсягу. Крім того, згодом до числа органів державного контролю було включено Антимонопольний комітет України, який наділявся повноваженнями здійснювати контроль за дотриманням вимог антимонопольного законодавства при обігу цінних паперів. Відповідні зміни Закону № 202-XI було внесено Законом України від 02.03.1995 р. № 82/95-ВР. До кола органів, наділених функцією державного контролю, також входив Фонд державного майна України - відповідні зміни було внесено Законом України від 09.07.1996 р. № 283/96-ВР. На цей орган було покладено державний контроль за обігом приватизаційних паперів. Таким чином, функцію державного контролю за предметними та функціональними ознаками було розподілено між трьома органами. При цьому центральне місце було відведено ДКЦПФР.

Сфера здійснення НКЦФР державного контролю на ринках капіталу постійно розширялася. Частиною 1 ст. 38 первісної редакції Закону № 1201-XI передбачалося, що сферою державного контролю є випуск та обіг цінних паперів, «контроль за додержанням положень статуту та правил фондової біржі» (ч. 2 ст. 38 Закону); «відхилення від умов, визначених у дозволах на здійснення діяльності по випуску і обігу цінних паперів, а також у статуті та правилах фондової біржі» (ч. 1 ст. 39 Закону № 1201-XI) [4].

Зміни у визначенні сфери державного контролю ДКЦПФР відбулися з прийняттям Закону України № 448/96-ВР від 30.10.1996 р. Статтею 3 первісної редакції цього закону був встановлений контроль за діями емітентів з дотримання порядку реєстрації випуску цінних паперів та інформації про випуск цінних паперів, умов продажу (розміщення) цінних паперів, передбачених такою інформацією; контроль за дотриманням емітентами прав інвесторів; контроль за системами ціноутворення на ринку цінних паперів; контроль за діяльністю осіб, які обслуговують випуск та обіг цінних паперів. ДКЦПФР отримала повноваження здійснювати регулювання та контроль за випуском і обігом не лише цінних паперів, а й їх похідних. Згідно з п. 3 ст. 7 Закону № 448/96-ВР ДКЦПФР отримала контроль «додержання законодавства у цій сфері» [5]. Отже, сфера державного контролю була обмежена лише змістом профільного законодавства і, можна сказати, що контрольні повноваження були визначені всеосяжно. Сфера державного контролю ДКЦПФР розширилася внаслідок включення до кола об'єктів стану корпоративного управління емітентів, а також здійснення операцій з розміщення та обігу цінних паперів. До п. 9 ст. 8 Закону № 448/96-ВР були внесені зміни Законом № 801-V від 25.12.2008 р. [6]. До сфери державного контролю включено рекламування цінних паперів. У ст. 11 Закону № 448/96-ВР у редакції Закону України від 04.07.2012 р. № 5042-VI. були визначені конкретні види правопорушень у цій сфері. Крім того, згідно з цим законом Комісія отримала право «у продовж трьох років здійснити перевірку учасників фондового ринку, ліцензії яких припинилися або були анульовані (п. 9-1 ст. 8 Закону № 448/96-ВР) [7]. Отже, спостерігалася, чітка тенденція охопити заходами контролю навіть тих суб'єктів, які припинили діяльність на ринку і не впливали на його стан. При величезному обсязі завдань із контролю за поточними подіями на ринку видається нераціональним витрачання людських та матеріальних ресурсів на такі перевірки. Гіпотетично такі заходи могли призводити до вирішення фіскальних завдань. Але досягнення таких результатів видається примарним з огляду на те, що суб'єкт, який втратив право на виключну діяльність, не резервує грошових ресурсів для виконання рішень про застосування до нього санкцій.

Контроль за фінансовою звітністю учасників фондового ринку, а також за розміщенням ними регульованої інформації у загальнодоступній інформаційній базі даних НКЦПФР було включено

до її повноважень Законом України від 16.11.2017 р. № 2210-VIII (п. 10-3 ст. 7 Закону № 448/96-ВР у редакції Закону від 16.11.2017 р. № 2210-VIII) [8].

Систему накопичувального пенсійного забезпечення було включено до сфери державного контролю НКЦПФР Законом України від 12.09.2019 р. № 79-IX [9], що значно збільшило обсяг реалізації контрольних повноважень НКЦПФР. Законом України № 122-XI від 20.09.2019 р. до сфери державного контролю НКЦПФР було віднесено повноваження проводити перевірки осіб, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів, на предмет дотримання законодавства про захист прав споживачів фінансових послуг, а також розглядати справи про порушення прав споживачів фінансових послуг та накладати адміністративні стягнення, фінансові санкції та застосовувати заходи впливу, передбачені законодавством. Статтю 8 Закону № 448/96-ВР було доповнено пунктами 9-2 та 5-6 [10].

З прийняттям Закону України № 738-IX від 19.06.2020 р. (далі – Закон № 738-IX) Закон України № 448/96-ВР «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» отримав нову назву: «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» [11]. У преамбулі цього закону до сфери НКЦПФР віднесено регулювання ринків капіталу і організованих товарних ринків та здійснення державного контролю з емісії (видачи) і обігу, укладення та виконання фінансових інструментів в Україні [11]. Таким чином, до сфери реалізації повноважень НКЦПФР потрапила діяльність на організованих товарних ринках з фінансовими інструментами. Постійне розширення сфери державного контролю НКЦПФР та кола підконтрольних суб'єктів мало своє логічне обгрунтування, яке визначалося предметом їхньої діяльності. Але сфера державного контролю розширилася до величезних масштабів і вимагала значних людських і матеріальних ресурсів, що вимагало реформування структури і методів роботи НКЦПФ.

Аналіз змін внесених до Закону № 448/96-ВР з Законом України № 738-IX від 19.06.2020 р., а також Законом України № 3585-IX від 22.02.2024 р. дозволяє помітити, що позначився перехід від використання методів державного контролю до використання форм управління, властивих для реалізації наглядових повноважень. Відмінності цих форм реалізації управлінських повноважень держави продовжують дискутуватися. Зокрема, Т.П. Мінка розглядає контроль та нагляд як складові державного управління, та погоджуючись з Р.С Козяковим, зазначає, що з етимологічної точки зору «нагляд» розуміється як: спостереження з метою перевірки». Контроль він визначає, як «діяльність уповноважених органів або посадових осіб, спрямована на перевірку відповідності діяльності суб'єктів встановленим нормам, правилам і стандартам з метою забезпечення належного виконання завдань і функцій» [13, с. 308]. Є.В. Пугачова вважає, що метою контрольної діяльності НКЦПФР «є виявлення та попередження правопорушень законодавства, яке регулює оборот цінних паперів» [14, с. 163]. На нашу думку, впровадження такого підходу до організації послідовності реалізації повноважень НКЦПФР дозволило б розглядати реалізацію наглядових повноважень, як первинні і основні форми реалізації управлінських повноважень НЦПФР, за результатами яких визначаються підстави проведення контрольних заходів. Контрольні заходи у Законі № 3585-IX від 24.02.2024 р. отримали визначення як інспекційні перевірки. Важливо також звернути увагу на закріплення у цьому законі такої форми здійснення контрольних повноважень як розслідування. Це має дати змогу уповноваженим особам виходити за межі заходів із перевірки окремого суб'єкта і зосередити увагу на негативному явищі, що виникло на ринку, встановленні осіб, причетних до його виникнення, та вжити більш ефективних заходів правозастосування.

У редакції Закону № 3585-IX від 22.02.2024 р. державний нагляд як система спостережень на ринках капіталу покликаний до виконання більш масштабних завдань. Вони закріплені у ст. 2 Закону № 448/96-ВР. Згідно з ч. 2 цієї статті: «Завдання Комісії щодо державного регулювання та нагляду полягає у забезпеченні: розвитку ринків капіталу та організованих товарних ринків, їх справедливості, прозорості та ефективності; захисту прав та інтересів інвесторів; зменшення системних ризиків для функціонування ринків капіталу». Як бачимо увага законодавця переміщується з контролю за учасниками ринків на стан функціонування ринків, що у свою чергу потребує подальшого розвитку системи спостережень та вдосконалення наглядових повноважень. Цей підхід знаходить розвиток при визначенні змісту діяльності НКЦПФР. У ст. 32 Закону розкритий зміст поняття державний нагляд, визначені форми та заходи державного нагляду. Саме у сфері функціонування ринків капіталу ми можемо спостерігати, що реалізація функції державного нагляду не зводиться до виявлення правопорушень. Система державного нагляду має забезпечити реалізацію більш масштабних завдань, таких як забезпечення нормального функціонування рин-

ків капіталу. У цій сфері завдання нагляду виходять за межі спостереження за станом законності, оскільки це завдання може розглядатися лише як один із напрямків організації державного нагляду. Без належної організації державного нагляду складно своєчасно реагувати на наростаючі негативні явища на ринках капіталу. У несприятливих умовах зменшується інвестиційна складова ринків капіталу з одночасним збільшенням спекулятивної складової, виникають загрози «втечі капіталу». Інші негативні явища вимагають реалізації управлінських та законодавчих рішень з розширення системи спостережень. Видається, що цілком обґрунтовано відбулося законодавче закріплення державного нагляду як самостійної форми реалізації управлінських повноважень держави.

Висновки. Стан ринків капіталу красномовно свідчить про те, що методи перевірок учасників правовідносин на фондових ринках, виявлення правопорушень та застосування відповідних санкцій є найменш ефективним напрямком впливу держави на стан ринків капіталу з огляду на наявні державні ресурси, кількість учасників, які працюють на ринках капіталу, та кількість господарських операцій на цих ринках. Перевірки не здатні позитивно вплинути на оздоровлення сфери діяльності учасників цього сектора економіки, про що свідчить стан розвитку нашої економіки. Подальший розвиток відносин держави та підвладних суб'єктів вимагає диференційованого підходу до регламентації застосування її контрольної та наглядової функції з метою зменшення її впливу на економіку. На нашу думку, з метою лібералізації економіки розробки у галузі адміністративного права мають активніше впроваджуватись у сфери галузевого правового регулювання з метою впровадження у практику державного управління правових заходів і процедур реалізації державного нагляду із зменшенням сфери застосування заходів державного контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. – 584 с.
2. Андрєєв Д.О. Щодо питання правової природи контрольно-наглядових проваджень Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. *Форум права*. 2007. № 3. С. 15–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
3. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках» від 22.02. 2024 р. № 3585-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/3585-20#Text.
4. Закон Української РСР «Про цінні папери та фондову біржу» від 18.06.1991 р. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-12/ ed19910618#Text.
5. Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР (перша редакція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/448/96-%D0%B2%D1% 80/ed1 9961030#Text.
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення на ринку цінних паперів» № 801-V від 25.12.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/801-17#Text.
7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства про цінні папери» від 04.07.2012 р. № 5042. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/5042-17/ ed20130101#Text.
8. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення ведення бізнесу та залучення інвестицій емітентами цінних паперів» від 16.11.2017 р. № 2210-VIII. 0150 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-19#Text.
9. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг» від 12.09.2019 р. № 79-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-20/ ed20190912#Text.
10. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав споживачів фінансових послуг» від 20.09.2019 р. № 122-IX. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/122-20/ ed20190920#Text.

11. Закон України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» № 448/96-ВР у редакції Закону № 3585-IX від 22.02.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-% D0%B2%D1%80#Text.
12. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» від 19.06.2020 р. № 738-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text.
13. Мінка Т.П. Теоретико-правова природа понять нагляду та контролю і їх співвідношення. / *Науковий вісник Ужгородського Національного університету.* Сер.: Право. 2024. Вип. 83, ч. 2. С. 307–310. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/46-1.pdf.
14. Пугачова Є.В. Правове становище та функції національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер.: Право. 2014. Вип. 26. С. 162–165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ nvuzhpr_2014_26_42.

УДК. 342.95
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.35

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ: МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ

Шевчук О.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права
та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
ORCID: 0000-0003-4864-7316
e-mail:oleksandr-shevchuk@ukr.net

Матат Ю.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
адвокат,
Національна асоціація адвокатів України
ORCID: 0000-0002-5604-7241
e-mail: yuriy.matat2023@gmail.com

Шевчук О.М. Матат Ю.І. Організаційно-правові засади протидії наркозлочинності: міжнародний аспект.

В статті досліджено особливості теоретичних та практичних проблем організаційно-правових засад протидії наркозлочинності у міжнародному аспекті. Запропоновано під організаційно-правовими засадами протидії наркозлочинності розуміти систему нормативно-правових актів, які складаються з адміністративно-правових норм і регулюють найбільш важливі аспекти організації й функціонування його суб'єктів протидії з дотримання законодавства у сфері забезпечення протидії наркозлочинності. Указано на підходи проекту Стратегії державної політики України на період до 2030 року в контексті вимог євроінтеграції із врахуванням положень Угоди про асоціацію України та ЄС 2014 року та виокремлено пріоритетні напрямки Стратегії ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. Визначено, що Стратегія ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. має на меті захистити та покращити добробут суспільства та окремої людини, захистити та зміцнити громадське здоров'я, запропонувати високий рівень безпеки та добробуту для широкої громадськості та підвищити медичну грамотність. Встановлено що політики Стратегії ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. проголошенні в трьох сферах, а саме: (1) зменшення пропозиції наркотиків та посилення безпеки; (2) зниження попиту на наркотики (послуги з профілактики, лікування та догляду); (3) подолання шкоди, пов'язаної з наркотиками, а також включає напрямки: (а) міжнародна співпраця, (б) дослідження, інновації та прогнозування; (в) координація, управління та впровадження. Указано, що одним із важливих стратегічних пріоритетів Стратегії ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. є забезпечення доступу до послуг лікування та догляду, що передбачає добровільний і недискримінаційний доступ до широкого спектру ефективних послуг, заснованих на фактичних даних, включаючи професійне консультування, психосоціальне, поведінкове та медикаментозне лікування, в тому числі орієнтовану на застосування програм замісної опіоїдної підтримуючої терапії, реабілітацію, соціальну реінтеграцію та програми підтримки відновлення.

Ключові слова: запобігання наркозлочинності, публічне адміністрування, незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, антинаркотична безпека, міжнародний аспект, організаційно-правові засади.

Shevchuk O.M. Matat Yu.I. Organizational and legal principles of countering drug crime: international aspect.

The article examines the peculiarities of the theoretical and practical problems of the organizational and legal foundations of combating drug crime in the international aspect. It is suggested that the organizational and legal principles of countering drug crime should be understood as a system of normative and legal acts, which consist of administrative and legal norms and regulate the most important aspects of the organization and functioning of its subjects of countering in compliance with legislation in the field of countering drug crime. The approaches of the draft Strategy of the State Policy of Ukraine for the period until 2030 in the context of the requirements of European integration, taking into account the provisions of the Association Agreement between Ukraine and the EU of 2014, are indicated, and the priority areas of the EU Drug Strategy for 2021–2025 are highlighted. The EU Drugs Strategy 2021–2025 is set to protect and improve societal and individual well-being, protect and strengthen public health, offer a high level of safety and well-being for the general public, and increase health literacy. It is established that the policies of the EU Drug Strategy for 2021–2025 are announced in three areas, namely: (1) reducing the supply of drugs and strengthening security; (2) reducing the demand for drugs (prevention, treatment and care services); (3) addressing drug-related harm, and includes: (a) international cooperation, (b) research, innovation and forecasting; (c) coordination, management and implementation. It is indicated that one of the important strategic priorities of the EU Drug Strategy for 2021–2025 is to ensure access to treatment and care services, which involves voluntary and non-discriminatory access to a wide range of effective services based on evidence, including professional counseling, psychosocial, behavioral and drug treatment, including targeted opioid replacement therapy programs, rehabilitation, social reintegration, and recovery support programs.

Key words: drug crime prevention, public administration, illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors, anti-narcotic security, international aspect, organizational and legal principles.

Постановка проблеми. Основні вектори організаційно-правових засад протидії наркозлочинності у міжнародному аспекті повинні бути спрямовані на сприяння більшій міжнародній співпраці для протидії впливу світової проблеми наркотиків на здоров'я, управління та безпеку, а й на надання допомоги державам-членам ЄС та світу у передбаченні та усуненні загроз, які становлять незаконні ринки наркотиків, і пом'якшення їх наслідків на громадське здоров'я [1]. У Всесвітньому звіті про наркотики 2023 року вказано, що корупція та незаконний обіг наркотиків є близькими, взаємодоповнюючими та взаємно підсилюючими правопорушеннями та є однією із загроз для суспільства. У цьому ж Звіті 2023 року вказано, що кількість людей, які використовують наркотики не у медичних цілях у світі, виросла з 240 мільйонів осіб у 2011 році до 296 мільйонів у 2022 році [2].

За даними Всесвітнього звіту про наркотики за 2024 рік також зазначено, що у 2022 році більше 292 мільйони людей, або кожна 18-а, вживали наркотики в протягом останнього року – що на 20 відсотків більше, ніж десять років тому. Приблизно 30 мільйонів людей протягом останнього року вживали амфетаміни та 60 мільйонів людей вживали опіоїди, з яких приблизно половина вживала опіати [1]. Так, у 2022 році близько 7 мільйонів людей у всьому світі офіційно контактували з поліцією у зв'язку зі наркозлочинами, причому близько двох третини випадків були пов'язані з вживанням наркотиків або зберіганням їх з метою вживання. Менш ніж половина –2,7 мільйона осіб – було залучено до кримінальної відповідальності за наркозлочини, та більше 1,6 мільйона було засуджено [1]. Відзначимо, що приблизно 64 мільйони людей у всьому світі страждають від розладів, пов'язаних із вживанням наркотиків, лише кожен 11 лікується. Жінки отримують менший доступ до лікування, ніж чоловіки, лише одна з 18 жінок із розладами, пов'язаними з вживанням наркотиків, лікується проти кожного сьомого чоловіка [1].Тобто, зберігається зростання кількість людей, які використовують наркотики не у медичних цілях у світі та спостерігається тенденція зростання наркозлочинів у цій сфері. Однією із важливих міжнародних проблем також є збільшення незаконної торгівлі наркотичними засобами в мережі Інтернет. Вищенаведене указує на актуальність дослідження проблематики організаційно-правових засад протидії наркозлочинності у міжнародному аспекті на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання протидії наркозлочинності досліджували багато науковців, що вказує на підвищений інтерес до цієї проблематики в юридичній науці.

Так, звернули науковці звернули уваги адміністрування протидії незаконному обігу синтетичних наркотичних засобів [3], проблемні питання адаптації законодавства України щодо контролю за обігом наркотиків до законодавства Європейського Союзу [4], адміністративні повноваження органів державної влади у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин [5], особливості забезпечення прав наркозалежних на реабілітацію в Україні та Європейському Союзі [6], проблемні питання взаємодії оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів [7], специфіку діяльності органів публічної адміністрації України щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [8], та окремі проблемні питання реалізації права на охорону здоров'я наркозалежних осіб в Україні [9], проблемні питання запобігання наркообігу [10] та ін. Однак, окремі питання визначення сутності організаційно-правових засад протидії наркозлочинності у міжнародному аспекті в сучасних умовах розвитку права залишились поза увагою дослідників та експертів адміністративного права.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей теоретичних та практичних проблем визначені сутності організаційно-правових засад протидії наркозлочинності у міжнародному аспекті, його ознак та особливостей.

Виклад основного матеріалу. Протидія наркозлочинності – це діяльність держави і суспільства, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію причин наркозлочинності та умов, що їй сприяють, явищ і процесів, які обумовлюють зростання окремих типів і видів незаконного обігу наркотиків, факторів, що впливають на формування наркозалежності у певних категорій осіб, вплив на умови їх життя і виховання, усунення конкретних умов, які обумовлюють участь у не законному обігу наркотиків окремих осіб, визначення форм і методів соціального контролю за обігом наркотиків з метою утримання його на мінімальному рівні, здійснення кримінально-правового та іншого правового примусу за фактами винної участі у протиправній діяльності [11, с. 193]. Протидія наркозлочинності повинна здійснюватись на різних рівнях: міжнародному, національному, регіональному та місцевому тощо [8; 12]. Щодо визначення незаконного обігу наркотичних засобів. Так, М. Хруппа під розглядуваним поняттям розуміє небезпечне для здоров'я людей та економіки антисоціальне явище, що полягає в не періодично повторюваній не ліцензованій діяльності по виробництву, розподілу, торгівлі наркотичними засобами, спрямованій на задоволення незаконного попиту на них на «чорному» ринку з метою одержання наживи [14, с. 31]. Щодо категорії «протидія незаконному обігу наркотичних засобів» – то це застосування комплексу заходів правового, економічного, медичного і соціального характеру, спрямованих на скорочення їх незаконного обігу та немедичного вживання наркотичних засобів, і пов'язаних з ними кримінальних проступків та адміністративної деліктності, до рівня мінімальної небезпеки для суспільства [4, с. 136; 13, с. 31].

Організаційно-правові засади протидії наркозлочинності ми розглядаємо в межах публічного адміністрування. Зокрема, існує науковий підхід, що публічне адміністрування – це регламентована законами та іншими нормативно-правовими актами діяльність суб'єктів публічного адміністрування, спрямована на здійснення законів та інших нормативно-правових актів шляхом прийняття адміністративних рішень, надання встановлених законами адміністративних послуг [14, с. 9]. Публічне адміністрування – це система адміністративних інститутів, за допомогою якої відповідальність за виконання державних рішень реалізується зверху донизу. Тобто, на думку автора – це керовані дії групи людей щодо справ державних, які пов'язані із 3-ма гілками влади, а саме: законодавчою, виконавчою і судовою [15, с. 4]. В наукових джерел, приміром, передбачено категорію «організаційно-правові засади взаємодії незаконному обігу наркотичних засобів» яке являє собою спільну цілеспрямовану та узгоджену за змістом діяльність всіх суб'єктів, які мають повноваження щодо реалізації державної політики у цій сфері та створення необхідних правових та технічних можливостей державними інститутами, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями щодо запобігання протидії та припинення незаконного обігу наркотичних засобів та мінімізації наслідків їх використання [6, с. 3]. На нашу думку, організаційно-правові засади протидії наркозлочинності слід розуміти систему нормативно-правових актів, які складаються з адміністративно-правових норм і які визначають основні принципи, завдання, форми та методи розвитку нормотворчої і розпорядчої діяльності суб'єктів протидії наркозлочинності із дотримання законодавства у сфері забезпечення протидії наркозлочинності.

Відмітимо, що процес встановлення законодавчого регулювання з питань організаційно-правових засад протидії наркозлочинності відбувався всі роки поточного сторіччя, починаючи з першої в історії конвенції про наркотики в Гаазі (1912 р.) [18, с. 119]. Усесвітня антинаркотична діяльність, що набирала темпів, привела до прийняття Міжнародної конвенції з опіуму 1925 р. і створення Центрального постійного комітету з опіуму. Через шість років у Женеві 13 червня 1931 р. підписана і в 1933 р. вступила в дію міжнародна Конвенція з обмеження виробництва й регулювання розподілу наркотичних засобів [13, с. 31]. У подальшому, заходи протидії наркозлочинності на міжнародному рівні набули відображення у ряді нормативних документів, зокрема впровадження положень Конвенції про боротьбу з незаконним обігом небезпечних лікарських засобів (1936 р.) та Протоколу (1946 р.) про внесення змін в Угоди, Конвенції та Протоколи про наркотики, що були укладені в Гаазі 23 січня 1912 р., в Женеві 11 лютого 1925 р., 19 лютого 1925 р. і 13 липня 1931 р., в Бангкоці 27 листопада 1931 р. і в Женеві 26 червня 1936 р., створили підґрунтя для введення системи статистичного контролю дозволів на імпорт та експорт наркотиків, ввели обмеження світового виробництва наркотиків до обсягу медичних і наукових потреб та встановлення суворих заходів щодо покарання осіб, які задіяні в незаконному обороті наркотиків [17, с. 87].

У 1964 р. Україна, як суб'єкт ООН, ратифікувала Єдину конвенцію (1961 р.), а в 1978 р. – Конвенцію 1971 р., якими передбачено основні вимоги у сфері контролю за обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. У 1991 р. Україною ратифіковано Міжнародну конвенцію ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року. Тобто міжнародне законодавство з питань організаційно-правових засад протидії наркозлочинності складається з трьох основних Конвенцій ООН; Єдиної конвенції про наркотичні засоби 1961 року [18], Конвенції про психотропні речовини 1971 року [19], Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року [20] тощо. Зокрема, у Конвенції ООН про наркотичні засоби 1971 року наголошено, що Сторони визнали, що застосування наркотичних засобів у медицині продовжує бути необхідним для полегшення болю і страждань і що повинні бути вжиті належні заходи для задоволення потреб у наркотичних засобах для таких цілей. Також особливе значення у сфері протидії наркозлочинності відіграють приписи Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року.

З метою захисту та покращення добробуту суспільства та окремої людини, захисту та зміцнення громадського здоров'я, запровадження високого рівня безпеки та добробуту для широкої громадськості та підвищення медичної грамотності на постійній основі приймаються відповідні стратегії щодо наркотиків [6, с. 267]; [21]; [4, с. 121]. Так, у 2013 році уряд України схвалив Стратегію державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року [21] на сьогодні йде процес схвалення Стратегії державної політики на період до 2030 року [22], в якій зазначено, що основна ціль правоохоронних органів – це організація протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, виявлення, недопущення вчинення та розкриття правопорушень, а також проведення профілактичних заходів, спрямованих на зменшення пропозиції таких засобів та речовин у незаконному обігу. Дана Стратегія до 2030 року враховує Рекомендації Ради № 2003/488/ЄС від 18 червня 2003 року про запобігання та зменшення шкоди здоров'ю, пов'язаної із наркотичною залежністю [23].

Стратегія державної політики на період до 2030 року повинна відповідати зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції, передбаченими Розділом III «Юстиція, свобода та безпека» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію України та ЄС 2014 року) у статті 21 та 27, Главою 22 «Громадське здоров'я» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» (статті 427 та 428) Угоди про асоціацію 2014 року [24]. Зокрема, у проекті Стратегії державної політики на період до 2030 року у порівняні із положеннями Стратегії державної політики на період до 2020 року впроваджено нові приписи та організаційно-правові заходи протидії наркозлочинності.

Відповідно до статті 21 Угоди про асоціацію України та ЄС [24] Сторони співробітничають у питаннях, що стосуються боротьби з незаконним обігом наркотиків, ґрунтуючись на спільно погоджених принципах, що відповідають міжнародним конвенціям у цій сфері, при цьому беручи до уваги Політичну декларацію та Декларацію про керівні принципи скорочення попиту

на наркотики, прийняті у червні 1998 року. Таке співробітництво спрямоване на боротьбу з незаконним обігом наркотиків, зменшення обсягів постачання, торгівлі та попиту на наркотики, боротьбу з наслідками для здоров'я та соціальними наслідками наркозалежності, а також на більш ефективне запобігання відводу хімічних прекурсорів, що використовуються для нелегального виробництва наркотиків та психотропних речовин. Сторони використовують необхідні методи співробітництва для досягнення зазначених цілей, забезпечуючи збалансований та інтегрований підхід до зазначених питань [24]. Згідно із статтею 426 вищенаведеної Угоди про асоціацію, сторони розвивають співробітництво в галузі охорони здоров'я з метою підвищення рівня його безпеки та захисту здоров'я людини як передумови сталого розвитку та економічного зростання [24].

Повертаючись до приписів проекту Стратегії державної політики на період до 2030 року варто відмітити, що одним із напрямків Стратегії є зменшити кількість доступних на нелегальному ринку психоактивних речовин; зменшення попиту на наркотичні засоби, що знаходяться в незаконному обігу, що передбачає як популяризацію здорового способу життя, вжиття заходів із збереження здорового та працездатного населення держави, так і раннє виявлення проблем залежності та інших розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин, своєчасне та якісне надання медичної та психосоціальної допомоги особам, що її потребують, їх ресоціалізацію [22] є достатньо перспективним напрямком. Крім того, у проекті Стратегії державної політики на період до 2030 року визначено форми співробітництва у тому числі й сфері протидії наркозлочинності, зокрема, охоплює такі сфери: (1) попередження та контроль за неінфекційними хворобами шляхом обміну інформацією та найкращими практиками, пропагування здорового способу життя; (2) визначення основних детермінант здоров'я та проблем в галузі охорони здоров'я, наприклад здоров'я матері і дитини, психічне здоров'я, алкогольна, наркотична та тютюнова залежність, зокрема імплементацію Рамкової конвенції з контролю над тютюном 2003 року [22] тощо.

Потрібно звернути увагу на такий важливий документ організаційно-правових засад протидії наркозлочинності у напрямку європейської інтеграції України у цій сфері як Стратегія ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр.. Цей міжнародний спрямований на захист і покращення добробуту суспільства та окремої людини захистити та зміцнити громадське здоров'я, й метою має запропонувати високий рівень безпеки та добробуту для населення громадськості та підвищення медико-санітарної грамотності. Стратегія ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. має науково-обґрунтований, комплексний, збалансований характер та міждисциплінарний підхід до явища наркотиків на національному, європейському та міжнародному рівнях [26]. Стратегія структурована навколо трьох основних напрямів подолання проблеми торгівлі незаконними наркотиками, а саме: (1) зменшення пропозиції наркотиків й посилення безпеки; (2) зменшення попиту на наркотики включаючи профілактику, лікування та догляд за послуги; (3) подолання шкоди, спричиненої вживанням наркотиків, а також в контексті (міжнародного співробітництва; дослідження нових наркотичних засобів, інновацій та форсайт; координація, управління та впровадження новітніх заходів запобігання незаконному обігу нароктиків [26].

Стратегія ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. також включає в себе перспективу гендерної рівності та справедливості у сфері охорони здоров'я [26]. Одним із пріоритетів вищенаведеної Стратегії направлений на запобігання організованим злочинним групам високого ризику, які діють в ЄС і за кордоном на ринках незаконного обігу наркотиків; передбачити пріоритети в синергії з політичним циклом ЄС для організованих і серйозних міжнародних злочинів у сфері незаконного обігу й порушити злочинні бізнес-моделі особливо тих, які сприяють співпраці між різними організованими злочинними групами й запобігти та усунути зв'язки з іншими загрозами безпеці людини [26]. Крім того, Стратегія ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. направлена на підвищення шляхів відстежування, замороження та конфіскування доходів та інструментів, якими користуються організовані злочинні групи, які займаються незаконним обігом наркотиків. Також, Стратегія ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. направлена на запобігання злочинам, пов'язаним з наркотиками, з особливим акцентом на необхідності протидії насильству, обмежити корупцію та боротися з експлуатацією вразливих груп шляхом вирішення проблеми основоположних факторів, які призводять до їх участі в незаконних ринках наркотиків [26].

Відмітимо що, із стратегічних пріоритетів Стратегії ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. визначено що забезпечення доступу до послуг лікування та догляду, що передбачає добровільний

і недискримінаційний доступ до широкого спектру ефективних послуг, заснованих на фактичних даних, включаючи професійне консультування, психосоціальне, поведінкове та медикаментозне лікування, в тому числі орієнтовану на опіоїдну підтримуючу терапію, реабілітацію, соціальну реінтеграцію та програми підтримки відновлення. Крім того, у Стратегії ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. зазначено, що відсутність доступу та доступності контрольованих речовин для медичних та наукових цілей є причиною непотрібних людських страждань, і це не відповідає міжнародним угодам та дотриманню прав людини. У той же час, існує реальний ризик неправомірного використання та поширення цих речовин [26].

В подальшому зупинимось 11 стратегічних пріоритетів Стратегії ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. містить у сфері протидії наркозлочинності: (1) знищення та ліквідація організованих злочинних груп високого ризику, пов'язаних із торгівлею наркотиками, які діють у державах-членах ЄС, походять із них або націлені на них; усунення зв'язків з іншими загрозами безпеці та покращення запобігання злочинності; (2) посилення виявлення незаконного оптового обігу наркотиків і прекурсорів у пунктах в'їзду та виїзду з ЄС; (3) припинення використання логістичних і цифрових каналів для розповсюдження заборонених наркотиків у середніх і малих обсягах і збільшувати обсяги вилучень заборонених речовин, що перевозяться контрабандою через ці канали, у тісній співпраці з приватним сектором; (4) припинення незаконного виробництва наркотиків і протидія незаконному вирощуванню; запобігання витоку та обігу прекурсорів наркотиків для незаконного виробництва наркотиків; та усунення шкоди навколишньому середовищу; (5) профілактика вживання наркотиків та підвищення обізнаності про побічні ефекти наркотиків; (6) забезпечення доступу до послуг з лікування та догляду та покращення їх; (7) зменшення ризику та шкоди при втручанні та інших заходах для захисту і підтримки людей, які вживають наркотики; 8) забезпечувати здоров'я та соціальні потреби людей, які вживають наркотики у в'язниці та після звільнення; (9) посилення міжнародного співробітництва з третіми країнами, регіонами, міжнародними та регіональними організаціями, а також на багатосторонньому рівні для досягнення підходу та цілей Стратегії ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. Посилення ролі ЄС як глобального посередника для політики щодо наркотиків, орієнтованої на людей і захисту прав людини; (10) створення синергії для надання ЄС та його державам-членам комплексної науково-дослідної бази та можливостей для прогнозування, необхідних для більш ефективного, інноваційного та гнучкого підходу до зростаючої складності явища наркотиків, а також для підвищення готовності ЄС та її держав-членів щодо реагування на майбутні виклики та кризи; (11) забезпечення оптимальної реалізації Стратегії та Плану дій щодо протидії незаконному обігу наркотиків, координація за замовчуванням усіх зацікавлених сторін та надання відповідних ресурсів на рівні ЄС та національному рівні [27].

Висновок: Стратегія ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. має на меті захистити та покращити добробут суспільства та окремої людини, захистити та зміцнити громадське здоров'я, запропонувати високий рівень безпеки та добробуту для широкої громадськості та підвищити медичну грамотність. У рамках **скорочення пропозиції наркотиків та покращення безпеки** Стратегії ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. спрямована на всі аспекти ринку незаконних наркотиків і включає запобігання, стримування та припинення наркозлочинності, зокрема організованої злочинності, шляхом співпраці між правосуддям і правоохоронними органами, розвідкою, та спрямована на заборону, конфіскація активів пов'язаних із наркозлочинністю, розслідування та управління кордоном із метою запобігання контрабанді наркотичних засобів. Сфера політики щодо **зменшення попиту на наркотики** охоплює низку взаємодоповнювальних заходів, включаючи профілактику наркозлочинності, раннє виявлення та втручання, консультування, лікування, реабілітацію, соціальну реінтеграцію та ресоціалізацію. Більшість вищенаведених положень Стратегії ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. та Плану дій ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 роки уже запропоновано для впровадження в національне антинаркотичне законодавство, однак на сьогодні не затверджено проект Стратегії державної політики України на період до 2030 року, який потребує негайно його схвалення урядом України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. World Drug Report 2024. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drug-report-2024.html (дата звернення: 06.08.2024).

2. World Drug Report 2023. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drug-report-2023.html (дата звернення: 06.08.2024).
3. Підгорний Б.А. Адміністрування протидії незаконному обігу синтетичних наркотичних засобів: поняття та сутність. *Проблеми законності.* 2014. Вип. 126. С. 133–138.
4. Shevchuk, O., Protsiuk, I., Mohonchuk, S., Papusha I. Adaptation of Ukrainian legislation on drug trafficking control to the European Union legislation (separate aspects) *Juridical tribune-tribuna juridica.* 2019. Vol. 9 Special Issue: SI. P. 117–126.
5. Пристінська К.О. Організаційно-правові засади взаємодії органів публічної адміністрації щодо запобігання незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: автореф. …. канд. юрид. наук за спец.: 12.00.07. Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», 2021. 21 с.
6. Shevchuk O., Matyukhina N., Davydenko S., Babaieva O., Lysodyed O. Features of ensuring the rights of drug addicts for rehabilitation in Ukraine and the European Union: Comparative Legal Aspect. *Juridical Tribune – Tribuna Juridica*. 2022. Volume 12, Issue 2, P. 264–282.
7. Грень Р.Р. Взаємодія оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2016. Вип. 38 (2). С. 99–102.
8. Волощук А.М. Діяльність органів публічної адміністрації України щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: питання теорії та практики: монографія. Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса: ОДУВС, 2011. 427 с.
9. Shevchuk O. et. all. Implementation of the right to health protection drug addicts (separate aspects). *Georgian Medical News*. № 3 (276). 2018. P. 161–167.
10. Орловська Н.А., Степанова Ю.П. Актуальні питання запобігання наркообігу: європейський досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 348–351.
11. Корнякова Т.В., Кондратьєва А.Г. Наркоманія: витоки, аспекти розвитку та протидії, стан сьогодення. *Науковий вісник приватного та публічного права.* 2022. № 6. С. 193–197.
12. Хруппа М. Виробити кримінологічне поняття нелегального обороту наркотичних засобів. *Право України.* 1994. № 3-4. С. 31–34.
13. Настюк В.Я., Шевчук О.М. Адміністрування наркоконтролю в Україні: навчальний посібник. Харків: Право, 2015. 272 с.
14. Миронюк Р.В. Публічне адміністрування: конспект лекцій. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 81 с.
15. Зарубіжний досвід публічного адміністрування: метод. рек. / за заг. ред. Н.М. Мельтюхової. Київ: НАДУ, 2010. 28 с.
16. Ходоковський М.Б. Розвиток конвенційних норм міжнародного права, які регулюють вироблення, розподіл і застосування наркотичних речовин. *Вісн. Київськ. ун-ту. Серія «Право».* 1969. № 9. С. 119–125.
17. Шевчук О.М. Правове регулювання у сфері контролю за обігом наркотиків: монографія. Харків: Право, 2017. 424 с.
18. Єдина Конвенція про наркотичні засоби 1961 року. URL: https://www.incb.org/ documents/ Narcotic-Drugs/1961-Convention/convention_1961_ru.pdf (дата звернення: 12.08.2024).
19. Конвенції про психотропні речовини 1971 року. URL: https://www.incb.org/ documents/ Psychotropics/conventions/convention_1971_ru.pdf (дата звернення: 12.08.2024).
20. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин: міжн. док. від 20.12.1988 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_096 (дата звернення: 12.08.2024).
21. Про схвалення Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р. *Офіційний вісник України.* 2013. № 76. С. 270. Ст. 2829.
22. Проєкт розпорядження КМ України «Про схвалення Державної стратегії наркополітики на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2023–2025 роки». URL: https://www.apteka.ua/article/671797 (дата звернення: 12.08.2024).
23. Рекомендація Ради 2003/488/ЄС «Про запобігання та зменшення шкоди здоров'ю, пов'язаної із наркотичною залежністю» від 18 червня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_994#Text (дата звернення: 12.08.2024).

24. Угода про асоціацією між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Офіційний вісник України.* 2014. № 75. Ст. 2125.
25. Угода про асоціацією між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжн. док. від 27.06.2014 р. № 984_011. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.
26. EU Drugs Strategy 2021–2025 / Brussels, 18 December 2020. URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14178-2020-INIT/en/pdf (дата звернення: 12.08.2024).
27. EU Drugs Action Plan 2021-2025 2021/C 272/02 (ST/9819/2021/INIT) URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AJOC_2021_272_R_ 0002 (дата звернення: 12.08.2024).

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.36

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАЛУЧЕННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ТА КОШТІВ ЄС НА ЗДІЙСНЕННЯ «ЗЕЛЕНОГО» ПЕРЕХОДУ ЕНЕРГЕТИЧНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ ТА РЕАЛІЗАЦІЮ ПРОЄКТІВ (ПРОГРАМ) В СФЕРІ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ

Якимчук Н.Я.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фінансового права
НН інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-4848-2323

Савенкова В.Г.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри фінансового права
НН інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
бізнес медіатор,
ORCID: 0000-0003-1472-5443

Житник Ю.В.,
доктор філософії у галузі права (PhD),
адвокат
ORCID: 0009-003-3152-4843

Якимчук Н.Я., Савенкова В.Г., Житник Ю.В. Правові засади залучення бюджетних коштів та коштів ЄС на здійснення «зеленого» переходу енергетичного сектору економіки та реалізацію проєктів (програм) в сфері енергоефективності.

Стаття присвячена аналізу питань правові засади залучення коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та коштів ЄС на здійснення "зеленого" переходу енергетичного сектору економіки та реалізацію проектів (програм) в сфері енергоефективності. В статті з'ясовано, що в бюджетному законодавстві України закріплено ряд інструментів, які дають можливість залучити бюджетні кошти для реалізації заходів та інвестиційних проектів в енергетичній сфері, зорема: А) для реалізації держвних інвестиційних проектів (програм) та інших інвестиційних проектів в сфері енергетики здійснюються: 1) видатки бюджету, що спрямовуються з метою державного інвестування в об'єкти державної власності з використанням державних капітальних вкладень; 2) кредитування бюджету реалізації інвестиційних проектів, що реалізуються шляхом державного інвестування; 3) надання державних або місцевих гарантій реалізації інвестиціних проектів в сфері енергетики, забезпечених бюджетними коштами відповідного бюджету; Б) для надання державної фінансової підтримки учасників ринку електричої енергії, на яких покладено спеціальні обов'язки із забезпечення збільшення частки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії (ДП "Гарантований покупець"), здійснюються видатки Державного бюджету; В) для реалізації заходів "зеленого" переходу, що реалізуються за рахунок видатків Державного бюджету України Фондом енергоефективності, за відповідними бюджетними програмами, в бюджетною програмою "Державний фонд декарбонізації та енергоефективної трансформації",

програмами Фонду енергоефективності; Г) для реалізації за рахунок видатків Державного та місцевих бюджетів довгострокових зобов'язань за енергосервісом відповідно до договорів енергсервісу, укладених розпорядниками бюджетних коштів для підвищення енергетичної ефективності об'єктів державної та комунальної власності; Д) для реалізації за рахунок коштів ЄС відповідно до Інструменту Ukraine Facility заходів, передбачених Планом України 2024-2027, в формі видатків Державного бюджету України (Компонент І), та кредитування відібраних інвестиційних проектів (Компонент ІІ), "видимість" використання яких Україна має забезпечити. Відзначено, що доповнення потребує бюджетне законодавство України в частині закріплення правового режиму бюджетного інвестування, що має відмінні риси від видатків та кредитування, закріплення обов'язку забезпечення "видимості" використання коштів ЄС, залучених до відповідних бюджетів, здійснення операцій з ними, а також закріплення поняття "кошти ЄС", як це має місце в бюджетному праві держав-членів ЄС.

Ключові слова: бюджетні кошти, **"**зелені" інвестиції, екологічні інвестиції, зелені облігації, інвестиційні програми, альтернативні джерела енергії, «зелений» тариф, довгострокове зобов'язання за енергосервісом, бюджетне зобов'язання, бюджетне інвестування, кредитування бюджету, бюджетна програма, кошти ЄС, видатки бюджету, кредитування бюджету.

Yakymchuk N.Ya., Savenkova V.G., Zhytnyk Yu.V. Legal principles of attracting budget funds and EU funds for the implementation of the «green» transition of the energy sector of the economy and the implementation of projects (programs) in the field of energy efficiency.

The article is devoted to the analysis of the issues of the legal basis of attracting funds from the State Budget of Ukraine, local budgets and EU funds for the implementation of the «green» transition of the energy sector of the economy and the implementation of projects (programs) in the field of energy efficiency. The article found out that the budget legislation of Ukraine enshrines a number of instruments that make it possible to attract budget funds for the implementation of measures and investment projects in the energy sector, namely: A) for the implementation of state investment projects (programs) and other investment projects in the energy sector the following are carried out: 1) budget expenditures directed to the purpose of state investment in state-owned objects using state capital investments; 2) crediting the budget for the implementation of investment projects implemented through state investment; 3) provision of state or local guarantees for the implementation of investment projects in the field of energy provided with budgetary funds of the relevant budget; B) to provide state financial support to participants in the electricity market, who are entrusted with special duties to ensure an increase in the share of electricity production from alternative energy sources (SE «Guaranteed Buyer»), State Budget expenditures are made; C) for the implementation of «green» transition measures implemented at the expense of the State Budget of Ukraine by the Energy Efficiency Fund, according to the relevant budget programs, in the budget program «State Fund for Decarbonization and Energy Efficient Transformation», programs of the Energy Efficiency Fund; D) to realize, at the expense of State and local budgets, long-term obligations for energy service in accordance with energy service contracts concluded by managers of budget funds to improve the energy efficiency of state and communal property; D) to implement at the expense of EU funds in accordance with the Ukraine Facility the measures provided for in the Plan of Ukraine 2024-2027, in the form of expenditures of the State Budget of Ukraine (Component I), and lending to selected investment projects (Component II), the «visibility» of using which Ukraine has to provide It was noted that the budgetary legislation of Ukraine needs to be supplemented in terms of establishing the legal regime of budgetary investment, which has distinct features from spending and lending, establishing the obligation to ensure the «visibility» of the use of EU funds involved in the relevant budgets, carrying out transactions with them, as well as establishing the concept of «EU funds», as it occurs in the budgetary law of the EU member states.

Key words: budget funds, «green» investments, ecological investments, green bonds, investment programs, alternative energy sources, «green» tariff, long-term obligation for energy service, budget obligation, budget investment, budget lending, budget program, EU funds, budget expenditures, budget lending.

Постановка проблеми. Україна є державою, яка, незважаючи на енергетичну кризу, визнає необхідність переходу на відновлювальну енергетику заради скорочення викидів парникових газів і протидії зміні клімату, оновлення енергетичного сектору та здобуття енергетичної незалеж-

ності. Із ратифікацією Україною Паризької кліматичної угоди, на неї покладено ряд зобов'язань із протидії зміні клімату, впровадження "зелених" інвестиційних проектів [1].

У світлі євроінтеграції Україна орієнтується на Европейский зелений курс, який є дорожньою картою заходів, які перетворять Європейський Союз на ефективну, стійку та конкурентоспроможну економіку, визначать засоби перетворення Європи на перший у світі кліматично нейтральний континент до 2050 року, стимулюючи розвиток економіки, покращення здоров'я та якості життя людей, а також трансформують кліматичні та екологічні виклики на можливості у всіх сферах та політиках ЄС, гарантуючи справедливий та інклюзивний характер зеленого переходу [2].

У 2024 році кошти бюджету ЄС на "зелені" інвестиції передбачені за напрямами "Природні ресурси та довкілля", а також "Згуртованість, стійкість та цінності", в тому числі спрямовуються до Фонду згуртованості (Cohesion Fund), до Інструменту з відновлення ЄС (European Union Recovery Instrument). Загалом відповідно до ст. 194 Договору про функціонування Європейського Союзу "у контексті створення та функціонування внутрішнього ринку та з огляду на потребу збереження та поліпшення довкілля Енергетична політика Союзу у дусі солідарності між державами-членами спрямована на: (a) забезпечення функціонування енергетичного ринку; (b) забезпечення безпеки енергопостачання в Союзі; (c) сприяння ефективному використанню енергії та енергозбереженню, а також розвитку нових та відновлювальних форм енергії та (d) сприяння взаємопов'язаності енергетичних мереж" [3]. При цьому за кожною державою-членом визнано право визначати умови використання її енергетичних ресурсів, на право вибору різними енергетичних джерел та загальну структуру її енергетичного постачання.

Так, Програма EU4 Environment, яку започатковано в рамках проєкту «Екологізація економіки в країнах Східного партнерства ЄС» (EaP GREEN), зосереджується на оновленні «Інвентаризації енергетичних субсидій в країнах Східного партнерства ЄС» і включенні цих країн до бази даних державної підтримки викопного палива Міжнародного агентства з енергетики країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку. Вказана програма сприяє державам-партнерам виявляти потреби в "зелених" інвестиціях і можливості для "зелених" інвестицій, а також джерела державного й приватного фінансування [4] і започаткувала новий проект випуску "зелених" облігацій, для забезпечення переходу до низьковуглецевої та гнучної економіки ЄС. EU4 Environment надає допомогу Україні в сфері розроблення та реалізації політики "зеленої" економіки, зокрема заповадження економічно ефективного та екологічного виробництва.

З метою полегшення переходу від використання електричної енергії, виробленої з викопного палива, до електричної енергії з відновлювальних джерел енергії (далі – ВДЕ), у Європейському Союзі було розроблено та прийнято також, так званий, Четвертий Енергопакет "Чиста енергія для всіх європейців", відповідно до якого кожна країна-член ЄС та країни, які приєдналися до його імплементації, зобов'язані спростити процедури переходу до споживання "зеленої" електричної енергії, виробництво товарів з використанням чистої енергії, запровадження заходів стимулювання енергоефективності, у тому числі для побутових споживачів, досягнення статусу кліматично-нейтральної країни, дизайн ринку електричної енергії (спрощення процедур, простіша інтеграція виробників з ВДЕ, енергонезалежність побутового споживача тощо). Україна як держава, яка на даний час не є членом ЄС, однак є членом Енергетичного Співтовариства (міжнародна організація, яка об'єднує членів ЄС та треті держави з метою лібералізації внутрішніх ринків, запровадження єдиних правил та політик тощо), тому імплементація Четвертого Енергопакету є важливим кроком для набуття статусу члена ЄС, а також запровадження кращих європейських практик. Крім того, запровадження Четвертого Енергопакету для України матиме важливу економічну ціль, оскільки з 1 січня 2026 року починає діяти механізм транскордонного вуглецевого коригування (CBAM – Carbon Border Adjustment Mechanism), відповідно до якого поступово починають скорочуватися квоти на ввезення до ЄС товарів, вироблених не з "зеленої" електричної енергії. У зв'язку з цим, Україна не стоїть на місці та не чекає набуття статусу члена ЄС, а вже зараз запроваджує механізми переходу до чистої енергії, у тому числі запровадження гарантій походження електричної енергії (сертифікати, які підтверджують, що продукція є частково чи повністю виробленою з "зеленої" електричної енергії).

В Україні важливим кроком стало прийняття у червні 2023 року Закону України "Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України" [5], яким розпочато процес приведення українського законодавства до рекомендацій Четвертого Енергопакету та у відповідності до кращого європейського досвіду.

Крім того, Міністерством енергетики було презентовано Концепцію "Зеленого енергетичного переходу України до 2050 року" (далі - Ukraine Green Deal), яка передбачає перехід України до кліматично нейтральної енергетики до 2050 року [6], що потребує інвестування орієнтовано 5 відсотків ВВП щорічно, із залученням як державних ресурсів, так і значних коштів широкого кола приватних інвесторів.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти правового регулювання суспільних відносин в сфері зеленого інвестування за рахунок бюджетних коштів, в тому числі в сфері енергетичної галузі, виступали предметом дослідження таких вчених, як Н.М. Андрєєв, В.О. Аніщенко, С.В. Арестов, О.І. Вишницька, А. Дубко, А. Желєзний, Ю. Житник, Н.О. Комісарук, О.А. Музика-Стефанчук, С.І. Рассадніков, І.С. Синякевич, С.К. Харічков та інших, проте в контексті «зеленого» переходу виникає потреба системного аналізу правових засад залучення бюджетних коштів та коштів ЄС для реалізації державної політики, спрямованої на «зелений» перехід в енергетичній сфері економіки.

Метою статті є дослідження правових засад залучення бюджетних коштів та коштів ЄС на здійснення "зеленого" переходу енергетичного сектору економіки та реалізацію проектів (програм) в сфері енергоефективності, включаючи державне стимулювання зеленого інвестування в сфері енергетики та функціонування ринку електричної енергії.

Виклад основного матеріалу. Державна підтримка "зеленого" переходу в енергетичній сфері на рівні централізованих публічних фінансів, здійснюється передусім у формі інвестицій за рахунок бюджетних та залучених до бюджетів коштів, фінансування капітальних видатків, надання податкових та інших пільг, що передбачають зменшення доходів державного та місцевих бюджетів тощо.

Термін "інвестиції" в бюджетній сфері, переважно вживають досить широко, окреслюючи різні форми фінансування інвестиційних проектів (програм), незалежно від умов, на яких вони надаються: поворотність (безповроторність), виникнення прав інвестора (чи ні), виникнення у держави чи територіальної громади (чи ні) прав власності, інтелектуальної власності, корпоративних прав тощо на результат, одержаний в результаті реалізації інвестиційного проекту (програми) тощо. Однак, базові параметри відносин "бюджетного інвестування", які б чітко його відмежовували від "кредитування бюджету" (кредитування за рахунок бюджетних коштів), встановлювали б їх співвідношення з поняттям "видатки бюджету" на рівні Бюджетного кодексу України, залишаються такими, що потребують врегулювання.

Відповідно потребують уточнення в законодавстві і поняття "зелені інвестиції" та "екологічні інвестиції" як форми фінансування за рахунок бюджетних коштів, коштів ЄС, коштів юридичних осіб публічного права, інших публічних коштів, або об'єкта інвестування під державні чи місцеві гарантії інвестиційних проектів (програм), окремі з яких стосуються енергетичної сфери, трансформація яких відбувається в контексті "зеленого" переходу, що включає підвищення енергоефективності, використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива і скорочення викидів вуглецю. Так, відповідно до ч. 2 ст. 17 та ст. 74 БК України місцеві гарантії можуть надаватися на місцевому рівні для реалізації інвестиційних проектів, спрямованих на впровадження ресурсозберігаючих технологій [7].

Бюджетно-правове регулювання відносин власне "інвестування" пов'язане з необхідністю закріплення правових засад реалізації інвестиційних проектів (програм), як державних, так і місцевих. Відповідно до п. 20-1 ч. 1 ст. 2 БК України "державний інвестиційний проект – інвестиційний проект, що реалізується шляхом державного інвестування в об'єкти державної власності з використанням державних капітальних вкладень та/або кредитів (позик), залучених державою або під державні гарантії", а тому далеко не всі інвестиційні проекти можуть належати до числа "державних", а ті, які одержали такий правовий режим, мають спрямовуватися виключно на об'єкти державної власності [7]. В ч. 1 ст. 33-1 БК України міститься уточнення, що саме розуміється під державними інвестиційними проектами, на які спрямовуються державні капітальні вкладення.

Відбір та моніторинг стану розроблення та реалізації державних інвестиційних проектів згідно ч. 4 ст. 33-1 та ч. 15 ст. 23 БК України здійснюється Міжвідомчою комісією з питань державних інвестиційних проектів, склад якої визначено ч. 5 ст. 33-1 БК України [7].

Інші проекти належать до числа "інвестиційних проектів", якими відповідно до п. 26 ч. 1 ст. 2 БК України визнаються "комплекс заходів, визначених на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки та спрямованих на розвиток окремих галузей, секто-

рів економіки, виробництв, регіонів, виконання яких здійснюється з використанням коштів державного та/або місцевих бюджетів чи шляхом надання державних та/або місцевих гарантій" [7]. Бюджетні кошти на реалізацію інвестиційних проектів можуть надаватися, зокрема, і на умовах кредитування (рекредитування) (п. 1 ч. 4 ст. 30 БК України).

Зокрема, відповідно до ст. 8 Закону України "Про альтернативні джерела енергії" Кабінет Міністрів України має право передбачити у державному бюджеті видатки на фінансову підтримку учасників ринку електричної енергії, на яких покладено спеціальні обов'язки із забезпечення збільшення частки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії, відповідно до бюджетних запитів центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в електроенергетичному комплексі, на підставі розрахунків, наданих Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг [8]. Зазначена норма мала б зменшити борг ДП "Гарантований покупець" перед виробниками електричної енергії за "зеленим" тарифом, однак за чотири роки жодних видатків з державного бюджету не здійснювалось .

Умовні "гарантійні" зобов'язання виникають у України на підставі договорів державних гарантій, окремі з яких надаються на підставі міжнародних договорів. Так, відповідно до п. 2 ст. 6 Закону України "Про Державний бюджет України на 2024 рік" державні гарантії можуть бути надані в обсязі 38.677.881,6 тис. грн, зокрема, і для фінансування інвестиційних, інноваційних, інфраструктурних та інших проектів розвитку, які мають стратегічне значення та реалізація яких сприятиме розвитку національної економіки, проектів, спрямованих на підвищення енергоефективності та зміцнення конкурентних переваг українських підприємств [9].

Брак коштів бюджету спонукає Україну залучати кошти в формі грантів та іншої фінансової допомоги у МФО, ЄС та іноземних держав. Залучення коштів ЄС відбувається видповідно до ст. 289 Угоди про асоціацію, відповідно до якої взаємодія сторін відбувається з урахуванням Порядку денного на XXI століття стосовно навколишнього середовища і розвитку 1992 року та визнається важливість як найповнішого врахування економічних, соціальних та екологічних інтересів не тільки свого відповідного населення, а й прийдешніх поколінь і Сторони гарантують, що економічний розвиток, екологічна та соціальна політика підтримується спільно [10]. Також в ч. 5 ст. 292 Угоди про асоціацію зазначено, що Сторони здійснюють співробітництво з метою сприяння обґрунтованому і раціональному використанню природних ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку з метою зміцнення зв'язків у сфері торговельної та екологічної політики та практики Сторін [10]. Глава 6 Угоди про асоціацію прямо присвячена питанням навколишнього середовища, в якій закріплено, що "Сторони розвивають і зміцнюють співробітництво з питань охорони навколишнього середовища й таким чином сприяють реалізації довгострокових цілей сталого розвитку і зеленої економіки" (ст. 360), "співробітництво має на меті збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, захист громадського здоров'я, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів та заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища, inter alia" (ст. 361), передбачає "розвиток галузевих стратегій в галузях покращення якості повітря; якості води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище; управління відходами та ресурсами; захист природи; промислове забруднення та промислові аварії; хімічні речовини, зокрема чітко визначені терміни і основні етапи імплементації, адміністративну відповідальність, а також фінансові стратегії залучення інвестицій в інфраструктуру й технології" (ст. 365) [10].

В Регламенті ЄС щодо Інструменту Ukraine Facility зазначено важливість, щоб "інвестиції в стале відновлення, реконструкцію та модернізацію України в рамках Інструменту розпочалися якнайшвидше, щоб сприяти забезпеченню гідних умов життя для українського населення та реконструкції критичної інфраструктури, де це можливо, щоб забезпечити створення робочих місць і доходів, а також поступово зменшити обсяг необхідної міжнародної допомоги, одночасно пом'якшуючи шкоду навколишньому середовищу, наскільки це можливо, у зруйнованій війною країні та підтримуючи Україну у переході до «зелених» країн" (п. 17) [11]. Підкреслюється, що Інструмент має бути спрямований, зокрема, на підтримку України в "її процесі інтеграції у внутрішній ринок і в прискоренні її сталого зеленого та цифрового переходу відповідно до політики Союзу, сприяючи економічній інтеграції з Союзом і сприяючи соціально-економічному розвитку та транскордонному співробітництву", на те, щоб "модернізувати та покращити економіку Укра-

їни, спираючись на правила та стандарти Союзу, інвестуючи в перехід України до сталої зеленої, цифрової та інклюзивної економіки, тим самим приносячи користь суспільству в цілому, приділяючи особливу увагу потреби вразливих верств населення" (п. 29). Також в п. 31 преамбули зазначеного Регламенту зазначається, що "Інструмент має сприяти дотриманню Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (24) та Паризької угоди, ухваленої відповідно до цієї Конвенції (25) («Паризька угода»), Конвенції ООН про біологічне різноманіття (26) та Сполучених Штатів Конвенція націй про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, які зазнають серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці (27), і не повинна сприяти погіршенню навколишнього середовища або завдавати шкоди навколишньому середовищу чи клімату" [11]. Інструмент Ukraine Facility передбачає спрямування коштів ЄС, зокрема, на реалізацію Плану України (Компонент I), розділ 10 якого стосується реформ в енергетичному секторі, та здійсненя інвестицій на умовах повернення (Компонент II) в тому числі на реалізацію інвестиційних проектів у енергетичній сфері. Серед умов надання коштів ЄС є зобов'язання України із забезпечення "видимості" їх використання, в тому числі в системі Казначейства і для громадськості. Однак, в бюджетному законодавстві відсутня гарантія забезпечення «видимості» коштів ЄС, як це вимагається в ст.16 Рамкової угоди щодо Ukraine Facility, де закріплено, що «Україна повинна забезпечити, шляхом включення таких зобов'язань до договорів з відповідними особами та суб'єктами, щоб реципієнти фінансування Союзу під час виконання заходів Плану, визнавали походження та забезпечували публічність. Це включає, у разі потреби, зазначення емблеми Союзу та здійснення відповідної заяви про фінансування, що містить слова «фінансується Європейським Союзом – Ukraine Facility», зокрема у ході просування заходів та їх результатів, шляхом надання послідовної, дієвої та пропорційної цільової інформації для різних типів аудиторії, у тому числі для ЗМІ та громадськості» [12]. В Розділі 10 Плану України на 2024-2027 роки, який присвячений реформуванню енергетичного сектору, серед кроків, які Україна пропонує зробити, щоб отримати доступ до фінансування Європейського Союзу в рамках Компоненту I - прийняття Інтегрованого національного плану з енергетики та клімату (далі – ІНПЕК), вдосконалення нормативно–правової бази для відновлюваної енергетики, призначення номінованого оператора ринку електроенергії, транспозицію пакету інтеграції електроенергії, лібералізацію цін на електричну енергію та природний газ при забезпеченні належного захисту вразливих споживачів, забезпечення незалежності регулятора, покращення централізованого теплопостачання та прийняття правил енергоефективності в громадських будівлях та удосконалення процедур публічних закупівель з урахуванням вимог з енергоефективності [13, с. 225].

На сьогодні, значний обсяг видатків державного бюджету України на заходи "зеленого" переходу в сфері енергетики спрямовується на заходи із забезпечення енергоефективності, реалізацію якого покладено на ***Фонд енергоефективності,*** який є державною установою – юридичною особою публічного права (скорочена назва, яка вживається в актах Уряду – *Держенергоефективності*). Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону України "Про управління об'єктами державної власності" особливості управління Фондом енергоефективності визначаються Законом України «Про Фонд енергоефективності» [14].

Правові засади діяльності Фонду енергоефективності врегульовані Законом України "Про Фонд енергоефективності" [15]. Фонд енергоефективності відповідно до ст. 1 вказаного Закону "утворюється з метою підтримки ініціатив щодо енергоефективності, впровадження інструментів стимулювання і підтримки здійснення заходів з підвищення рівня енергетичної ефективності будівель та енергозбереження (далі - заходи з енергоефективності), зокрема в житловому секторі, з урахуванням національного плану щодо енергетичної ефективності, зменшення викидів двоокису вуглецю з метою виконання Паризької угоди впровадження acquis communautaire Європейського Союзу та Договору про заснування Енергетичного Співтовариства та Договору про заснування Єнергетичного Співтовариства, забезпечення дотримання Україною міжнародних зобов'язань у сфері енергоефективності» [15]. Серед заходів з енергоефективності, що фінансуються Фондом, наступні: 1) здійснення термомодернізації; 2) впровадження ефективних систем моніторингу та управління; 3) встановлення високоефективних опалювальних і охолоджувальних систем та обладнання, а також заміну наявних систем та обладнання більш ефективними; 4) інші заходи, здійснення яких забезпечує зменшення споживання енергетичних ресурсів за незмінної або кращої якості надання житлово-комунальних послуг у рентабельний спосіб, включаючи заходи, спрямовані на збільшення частки енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії (ч. 1

ст. 18 Закону) [15]. За рішенням Кабінету Міністрів України Фонд може здійснювати діяльність з реалізації інших програм у житловому секторі, у тому числі пов'язаних з відновленням будівель, зруйнованих та/або пошкоджених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України (ч. 1 ст. 18 Закону) [15]. Для виконання цілей та завдань Фонду енергоефективності як державної установи формується річний бюджет Фонду «за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів, які Фонд отримує як гранти або залучає в інший спосіб з будь-яких інших джерел, не заборонених законом, з урахуванням обмежень, встановлених цим Законом. При цьому обсяг державних коштів у бюджеті Фонду має бути достатнім для досягнення мінімальних цілей у сфері енергоефективності, визначених міжнародними зобов'язаннями України» (ч. 4 ст. 9 Закону) [15].

Ефективність реалізації проектів, що потребували здійснення видатків, спрямованих на здійснення заходів з енергоефективності, визначається відповідно до Порядку визначення розміру економії видатків, що виникла в результаті здійснення заходів з енергоефективності за програмами державної установи "Фонд енергоефективності", що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 року № 1170 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 22.08.2023 № 889) [16].

З метою розширення можливостей фінансування заходів, що реалізуються Фондом, Бюджетний кодекс України в 2023 році було доповнено ст. 24-6, яка закріпила створення Державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації у складі спеціального фонду Державного бюджету України [17]. Встановлено, що джерелами формування державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації відповідно до ч. 2 ст. 24-6 БК України [7] є:

1) доходи державного бюджету, визначені пунктом 7^{-5} частини третьої статті 29 БК України (екологічний податок, що справляється за викиди в атмосферне повітря двоокису вуглецю стаціонарними джерелами забруднення);

2) державні запозичення, залучені згідно з пунктом 1 частини третьої статті 15 БК України для реалізації інвестиційних проектів у сфері енергоефективності, збільшення використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива і скорочення викидів вуглецю, які використовуються згідно з вимогами відповідних міжнародних договорів України. Відповідно до ч. 2 ст. 16 БК України кошти для реалізації таких інвестиційних проектів, а також витрати на обслуговування та погашення відповідних кредитів (позик) передбачаються у законі про Державний бюджет України протягом усього строку дії кредитних договорів;

3) інші надходження, визначені законом про Державний бюджет України.

Порядок розподілу та використання коштів державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації затверджено Постановою Уряду від 21.07.2024 року [Порядок], в якому встановлено вимоги щодо розподілу коштів за зазначеними джерелами**.** Зазначений Фонд функціонує як бюджетна програма "Державний фонд декарбонізації та енергоефективної трансформації", головним розпорядником коштів та відповідальним виконавцем якої є Мінінфраструктури, а розпорядником бюджетних коштів нижчого рівня – Держенергоефективності [18]

Кошти державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації як окремої бюджетної програми відповідно до ч. 3 ст. 24-6 БК України [7] спрямовуються на:

– програму, здійснення якої покладається безпосередньо на державну установу "Фонд енергоефективності" (Держенергоефективності):

1) фінансове забезпечення заходів та державних цільових програм у сфері енергоефективності, збільшення використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива і скорочення викидів вуглецю,

– програми, до здійснення яких залучається АТ "Фонд декарбонізації України":

2) фінансове забезпечення компенсації, відшкодування, здешевлення зобов'язань фізичних та юридичних осіб за кредитними та лізинговими договорами, які укладені для реалізації енергоефективних заходів, впровадження енергосервісу, яке "здійснюється шляхом здешевлення вартості зобов'язань за кредитними договорами, які укладені з уповноваженими банківськими установами у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі (далі - уповноважені банки)" [18]. Бюджетні кошти за напрямом, визначеним цим пунктом, спрямовуються Держенергоефективності (відповідно до затвердженого обсягу асигнувань) уповноваженим банкам для здешевлення вартості кредитів відповідно до умов договорів про співробітництво, укладених між Держенергоефективності та уповноваженими банками, та розподіляються відповідно до договорів про співробітництво, укладених між Держенергоефективності та уповноваженими

банками. Розподіл бюджетних коштів є невід'ємним додатком до договорів про співробітництво. Механізм надання фінансової державної підтримки за цим напрямом. Умови здешевлення вартості зобов'язань за кредитними договорами, які укладені для здійснення енергоефективних заходів та енергосервісу, збільшення використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива і скорочення обсягу викидів вуглецю, визначені в додатку 2 до Порядку [18], в яких закріплено критерії, яким мають відповідати суб'єкти господарювання, з якими укладають зазначені договори, максимальна сума кредиту (кредитів), максимальна відсоткова ставка, вимоги до відбору та укладення добровільної угоди з енергоефективності (декарбонізації);

3) виконання боргових зобов'язань за запозиченнями, отриманими державою на реалізацію інвестиційних проектів у сфері енергоефективності, збільшення використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива і скорочення викидів вуглецю. Фінансове забезпечення зазначених заходів пов'язаних з крім зазначених державних цільових програм), передбачених підпунктом 1 пункту 3 зазначеного Порядку, здійснюється шляхом надання державної фінансової підтримки її одержувачам для здійснення заходів у сфері енергоефективності, збільшення використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива і скорочення обсягу викидів вуглецю (далі – державна підтримка) відповідно до Умов надання фінансової державної підтримки для реалізації заходів у сфері енергоефективності, збільшення використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива і скорочення обсягу викидів вуглецю, які визначаються згідно з додатком 1 до Порядку [18], де також закріплено критерії, яким мають відповідати суб'єкти отримання державної підтримки, вимоги щодо оцінки проектів, істотні умови добровільної угоди з енергоефективності (декарбонізації) тощо. Бюджетні кошти за напрямом, визначеним цим пунктом, спрямовуються на надання державної підтримки шляхом формування статутного капіталу акціонерного товариства "Фонд декарбонізації України" (код згідно з ЄДРПОУ 38519070) (далі – товариство) та використовуються виключно для кредитування заходів у сфері енергоефективності, збільшення використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива і скорочення обсягу викидів вуглецю (п. 7 Порядку) [18]. Запозичення держава може отримувати і за рахунок випуску "зелених" облігацій, зокрема відповідно до ч. 24 ст. 9-6 Закону України "Про альтернативні джерела енергії" з метою "фінансування державної цільової економічної програми стимулювання розвитку малої розподіленої генерації з відновлюваних джерел енергії здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, залучення фінансових коштів від міжнародних фінансових та донорських організацій у вигляді кредитів та грантів, випуску «зелених» облігацій, а також з інших джерел, не заборонених законодавством" [8], однак вказане положення зупинене на 2024 рік.

Окремим напрямом видатків державного бюджету в сфері "зеленого" переходу, який вже реалізується протягом останніх років, є фінансування бюджетних зобов'язань, що виникають на підставі довгострокових зобов'язань за енергосервісом. Відповідно до ч. 1 ст. 48 БК України розпорядники бюджетних коштів беруть бюджетні зобов'язання та здійснюють платежі тільки в межах бюджетних асигнувань, встановлених кошторисами, враховуючи необхідність виконання довгострокових зобов'язань за енергосервісом, взятих на облік органами Казначейства України. При цьому, довгострокове зобов'язання за енергосервісом на підставі документального підтвердження в установленому порядку скорочення обсягів споживання комунальних послуг та енергоносіїв і видатків на їх оплату за звітний період (порівняно з такими обсягами (видатками), які були б спожиті (здійснені) за відсутності енергосервісу) набуває статусу бюджетного зобов'язання у сумі, визначеній згідно з умовами договору енергосервісу виходячи з цін (тарифів), діючих у періоді, за який здійснюється розрахунок, у межах фактичного скорочення таких видатків [7]. Видатки бюджету на оплату енергосервісу згідно зі ст. 55 БК України належать до числа захищених. Вони можуть передбачатися як в Державному бюджеті України, так і згідно ст. 76 БК України, в рішеннях про місцеві бюджети.

Розпорядники бюджетних коштів мають забезпечити відповідність взятих довгострокових зобов'язань за енергосервісом затвердженим в установленому порядку умовам закупівлі енергосервісу, що закріплені передусім в ст. 3-1 Закону України «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації» від 09.04.2015 № 327-VIII [19]. Загалом вказаний Закон встановлює правові та економічні засади здійснення енергосервісу для підвищення енергетичної ефективності об'єктів державної та комунальної власності і встановлює, що "енергосер-

вісний договір – договір, предметом якого є здійснення енергосервісу виконавцем енергосервісу, оплата якого здійснюється за рахунок досягнутого в результаті здійснення енергосервісу скорочення споживання та/або витрат на оплату паливно-енергетичних ресурсів та/або житлово-комунальних послуг порівняно із споживанням (витратами) за відсутності таких заходів" [19], що сприяє реалізації загальній державній політиці "зеленого" переходу.

Висновки. Потреби в "зелених" інвестиціях в сфері енергетичного сектору економіки потребують залучення джерел як державного й приватного фінансування. В бюджетному законодавстві України закріплено ряд інструментів, які дають можливість залучити бюджетні кошти: 1) видатки бюджету, що спрямовуються з метою державного інвестування в об'єкти державної власності з використанням державних капітальних вкладень; 2) кредитування бюджету реалізації інвестиційних проектів, що реалізуються шляхом державного інвестування; 3) надання державних або місцевих гарантій реалізації інвестиціних проектів в сфері енергетики, забезпечених бюджетними коштами відповідного бюджету; Б) для надання державної фінансової підтримки учасників ринку електричої енергії, на яких покладено спеціальні обов'язки із забезпечення збільшення частки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії (ДП "Гарантований покупець"), здійснюються видатки Державного бюджету; В) для реалізації заходів "зеленого" переходу, що реалізуються за рахунок видатків Державного бюджету України Фондом енергоефективності, за відповідними бюджетними програмами, в бюджетною програмою "Державний фонд декарбонізації та енергоефективної трансформації", програмами Фонду енергоефективності; Г) для реалізації за рахунок видатків Державного та місцевих бюджетів довгострокових зобов'язань за енергосервісом відповідно до договорів енергсервісу, укладених розпорядниками бюджетних коштів для підвищення енергетичної ефективності об'єктів державної та комунальної власності; Д) для реалізації за рахунок коштів ЄС відповідно до Інструменту Ukraine Facility заходів, передбачених Планом України 2024-2027, в формі видатків Державного бюджету України (Компонент І), та кредитування відібраних інвестиційних проектів (Компонент ІІ), "видимість" використання яких Україна має забезпечити. Незважаючи на те, що БК України передбачає можливість спрямування коштів на реалізацію інвестиційних проектів (програм), правовий режим бюджетного інвестування досі не закріплений, окрім того доповнення потребує бюджетне законодавство України, з метою закріплення обов'язку забезпечення "видимості" використання коштів ЄС, залучених до відповідних бюджетів, та здійснення операцій з ними, закріплення поняття "кошти ЄС", як це має місце в бюджетному праві держав-членів ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рибіна Л.О., Адаменко А.П., Розвиток "зеленого" інвестування в Україні. *Гроші, фінанси і кредит*. 2020. Випуск 42. С. 327–331. URL: http://market-infr.od.ua/ journals/2020/42_2020_ukr/57.pdf.
2. Європейський Зелений Курс. Представництва України при Європейському Союзі. 15 квітня 2021. URL: https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda.
3. Договір про функціонування Європейського Союзу, вчинений в Римі двадцять п'ятого дня березня місяця року одна тисяча дев'ятсот п'ятдесят сьомого (Консолідована версія станом на 30.03.2010). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.
4. Зелені інвестиції та фінанси. EU4 Environment. URL: https://www.eu4environment.org/uk/areas-of-work/green-investment-and-finance/.
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України: Закон України від 30 червня 2023 року № 3220-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3220-20#Text.
6. "Ukrainian Green Deal" – концепція "зеленого" енергетичного переходу України до 2050 року. Сучасна енергія. URL: https://se.net.ua/ukrainian-green-deal-kontseptsiya-zelenogo-energetychnogo-perehodu-ukrayiny-do-2050-roku/.
7. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text.
8. Про альтернативні джерела енергії: Закону України від 20 лютого 2003 року № 555-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text.

9. Про Державний бюджет України на 2024 рік: Закон України від 9 листопада 2023 року № 3460-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20.
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/984_011#n2669.
11. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 on establishing the Ukraine Facility (OJ L, 2024/792, 29.2.2024. URL: http://data.europa.eu/ eli/ reg/2024/792/oj.
12. Рамкова угода між Україною та Європейським Союзом щодо спеціальних механізмів реалізації фінансування Союзу для України згідно з інструментом UKRAINE FACILITY від 22.05.2024 року.
13. План України, схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 березня 2024 року № 244-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2024-р#Text.
14. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 року № 185-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16/print.
15. Про Фонд енергоефективності: Закон України від 8 червня 2017 року № 2095-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2095-19#n2.
16. Порядку визначення розміру економії видатків, що виникла в результаті здійснення заходів з енергоефективності за програмами державної установи "Фонд енергоефективності", що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 року № 1170 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 22.08.2023 № 889). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1170-2018-п#Text.
17. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України: Закон № 3035-IX від 11.04.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3035-20#Text.
18. Порядок використання коштів державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2024 р. № 761. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/761-2024-п#n8.
19. Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації: Закон України від 09.04.2015 № 327-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/327-19/print.

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.236
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.37

ОСОБЛИВОСТІ ДОБРОВІЛЬНОЇ ВІДМОВИ ВІД ГОТУВАННЯ ДО ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Ангелуца Н.П.,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
ННГІ НА СБ України
ORCID: 0000-0002-8985-3426
e-mail: angel7lyca@gmail.com

Буряк Є.В,
викладач спеціальної кафедри
НА СБ України
ORCID: 0009-0003-4722-0924
e-mail: eugene.buryak.ua@gmail.com

Ангелуца Н.П., Буряк Є.В. Особливості добровільної відмови від готування до вчинення кримінального правопорушення.

Стаття присвячена питанням свідомого формування кримінально протиправного наміру, його реалізації та застосуванні у цьому контексті інституту добровільної відмови від вчинення кримінального правопорушення на стадії готування.

Автори підкреслюють значущість встановлення кримінальної відповідальності не лише за вчинене суспільно небезпечне діяння, але й за підготовчі дії та замах, що дозволяє протидіяти злочинам на ранніх стадіях, запобігати заподіянню шкоди суспільним відносинам і тим самим виконанню превентивної функції кримінального права.

Аналізуються різноманітні погляди вчених-криміналістів на можливість застосування інституту добровільної відмови від доведення злочину до кінця на стадії готування та висвітлюються проблемні моменти, що потребують наукових розвідок.

Досліджується значення прямого умислу на стадії готування і вказуються недоліки чинного законодавства, яке не враховує специфічні особливості його інтелектуального та вольового моменту на цій стадії. Основна увага приділяється аналізу різних форм добровільної відмови: від пасивного утримання від вчинення подальших дій до активних дій, спрямованих на е допущення закінчення суспільно небезпечного діяння. Зазначається, що вибір форми добровільної відмови залежить від характеру попередньої діяльності суб'єкта, зокрема від способу, яким здійснювалася підготовка – активними діями чи бездіяльністю.

Пропонується чітка формула механізму добровільної відмови, що враховує спосіб вчинення підготовчих дій. Якщо підготовка до злочину відбувалася шляхом бездіяльності, добровільна відмова повинна включати вчинення необхідних дій для усунення умов, що сприяють злочину. У випадку активних підготовчих дій, добровільна відмова може проявлятися у формі бездіяльності або активних дій, спрямованих на ліквідацію умов для вчинення злочину.

Робиться висновок про необхідність вдосконалення законодавства з урахуванням специфіки різних стадій реалізації кримінально-протиправного наміру та форм добровільної відмови. Це забезпечить більш ефективне правозастосування та охорону суспільних відносин від злочинних посягань.

Ключові слова: добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні; стадії вчинення кримінального правопорушення, виявлення наміру на вчинення кримінального правопорушення, готування до кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність.

Anhelutsa N., Buryak Y. Characteristics of voluntary refusal from preparing to commit a criminal offense.

The article is dedicated to the issues of consciously forming criminal intent, its implementation, and the application of the institution of voluntary refusal to commit a criminal offense at the preparation stage.

The authors emphasize the importance of establishing criminal liability not only for the committed socially dangerous act but also for preparatory actions and attempts, which allows for counteracting crimes at early stages, preventing harm to social relations, and thus fulfilling the preventive function of criminal law.

Various views of criminal law scholars on the possibility of applying the institution of voluntary refusal to complete a crime at the preparation stage are analyzed, and problematic issues that require scientific investigation are highlighted.

The significance of direct intent at the preparation stage is examined, and shortcomings of the current legislation, which does not take into account the specific features of its intellectual and volitional moments at this stage, are pointed out. The main focus is on analyzing different forms of voluntary refusal: from passive abstention from further actions to active measures aimed at preventing the completion of a socially dangerous act. It is noted that the choice of the form of voluntary refusal depends on the nature of the subject's previous activity, particularly the method by which the preparation was carried out – through active actions or inaction.

A clear formula for the mechanism of voluntary refusal is proposed, taking into account the method of preparation. If preparation for the crime was carried out by inaction, voluntary refusal should include taking necessary actions to eliminate conditions conducive to the crime. In the case of active preparatory actions, voluntary refusal may manifest as either inaction or active measures aimed at eliminating the conditions for committing the crime.

A conclusion is drawn on the need to improve legislation, taking into account the specifics of different stages of realizing criminal intent and forms of voluntary refusal. This will ensure more effective law enforcement and the protection of social relations from criminal encroachments.

Key words: voluntary renunciation in case of an incomplete criminal offense; stages of committing a criminal offense, revealing the intention to commit a criminal offense, preparation for a criminal offense, criminal liability.

Постановка проблеми. Незважаючи на доволі ґрунтовне дослідження в науці кримінального права України інституту стадій вчинення кримінального правопорушення, до сьогодні немає єдності поглядів щодо питання застосування інституту добровільної відмови на різних стадіях реалізації кримінально протиправного наміру.

Це стосується і проблематики добровільної відмови від вчинення кримінального правопорушення на стадії готування. Вчені та практики досі ведуть дискусії щодо критеріїв і умов, які необхідно виконати для не притягнення особи до кримінальної відповідальності в разі її добровільної відмови від реалізації кримінально протиправного наміру. Ця тема вимагає більш глибокого дослідження з урахуванням того, що при побудові деяких кримінально-правових норм законодавець застосовує конструкцію усіченого складу кримінального правопорушення, момент закінчення якого, з урахуванням підвищеного ступеня суспільної небезпечності, переноситься на стадію готування.

До того ж, законодавче регулювання умов добровільної відмови, як підстави не притягнення особи до кримінальної відповідальності, немає чітко вираженого характеру, тлумачиться науковцями та працівниками правоохоронних органів не завжди однаково.

З урахуванням того, що інститут добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні є важливим для реалізації превентивної функції кримінального права дослідження механізму його реалізації є актуальним та необхідним для протидії та запобігання злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Механізм добровільної відмови на стадії готування до вчинення кримінального правопорушення був предметом окремого розгляду в роботах таких українських вчених як В.М. Бурдін, Ю.В. Гродецький, В.П. Тихий, В.В. Топчій, О.В. Ус та інші. Водночас ці питання залишаються дискусійними та вимагають продовження наукових розвідок для вироблення більш ефективних механізмів їх застосування у правозастосовній діяльності.

Метою цієї статті є дослідження механізму добровільної відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця на стадії готування до його вчинення.

Основний зміст. В інтересах правового забезпечення охорони прав та свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально протиправних посягань, забезпечення миру й безпеки людства КК України встановлює кримінальну відповідальність не лише за вчинене умисне суспільно небезпечне діяння або настання суспільно небезпечних наслідків, але й за готування до його вчинення та за замах, що дозволяє протидіяти вчиненню кримінального правопорушення на ранніх стадіях, і цим запобігає спричиненню кримінальним правопорушенням шкоди суспільним відносинам. Встановлення відповідальності за готування до кримінального правопорушення та замаху на його вчинення дозволяє правоохоронним і судовим органам краще виконувати завдання із загального та спеціального запобігання кримінальних правопорушень.

У теорії кримінального права превалює думка, згідно з якою стадії вчинення кримінального правопорушення та добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні, можуть бути винятково в кримінальних правопорушеннях, які вчинюються з прямим умислом [1, с. 75; 2, с. 187; 3, с. 51]. Законодавчий припис ч. 1 ст. 15 КК України стосовно визначення замаху саме як діяння, вчиненого лише з прямим умислом, поклав крапку в полеміці щодо можливості стадій незакінченого кримінального правопорушення з іншою формою вини. Однак у ст. 14 КК України не йдеться про особливості умислу на стадії готування до кримінального правопорушення, що є певним недоопрацюванням законотворців. Хоча такого наголосу в ст. 14 КК України не робиться, на думку авторів, слід вважати, що і готування до кримінального правопорушення вчинюється виключно з прямим умислом. Оскільки готування та замах є взаємодоповнюючими стадіями вчинення єдиного умисного кримінального правопорушення, саме тому в них не може бути різної форми вини. Зазначене вище недоопрацювання законодавця може бути виправлено з урахуванням редакції статті 2.6.2. проекту КК України [4], що розроблений робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи, створеної на підставі Указу Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 року.

Отже, якщо готування до злочину та замах на його вчинення мають місце виключно в кримінальних правопорушеннях, що вчинюються з прямим умислом, то й добровільна відмова відповідно може бути від кримінальних правопорушень тільки із такою формою вини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наділена природною можливістю свідомо ставити перед собою цілі, особа підпорядковує їм свою волю, спосіб та характер своєї поведінки. Ще до початку умисної протиправної діяльності суб'єкт кримінального правопорушення передбачає бажані для себе результати. Ця обставина і визначає спосіб та характер діяльності суб'єкта, спрямованої на реалізацію кримінально протиправного наміру. Якщо зовнішній прояв кримінально протиправного наміру, вибір шляхів та способів його реалізації є внутрішнім процесом, який відбувається у психіці особи, і його, в більшості випадків, не вдається за можливе виявити доти, доки він не проявиться зовні, то сам процес реалізації кримінально протиправного наміру проходить низку стадій, котрі можна розрізнити.

Перш ніж перейти до розгляду форм прояву добровільної відмови на стадії готування до вчинення кримінального правопорушення, необхідно зупинитися на питанні про відмову від вчинення кримінального правопорушення під час формування та вияву наміру на його вчинення.

У теорії кримінального права під виявом наміру розуміється зовнішній прояв тим чи іншим способом (усно, письмово, за допомогою конклюдентних дій тощо) наміру особи вчинити злочин, проте без реальних дій, спрямованих на реалізацію цього наміру [5, с. 62].

Намір не може виступати підставою притягнення до кримінальної відповідальності, оскільки він не наділений певними властивостями активної чи пасивної поведінки. Це безпосередньо виливає із конституційного принципу, передбаченого ч. 1 ст. 34 Конституції України, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; із положення ч. 1 ст. 2 КК України, яка передбачає підставою кримінальної відповідальності вчинення особою виключно суспільно небезпечного діяння; положення ч. 1 ст. 11 КК України, що саме діяння, а не думки та наміри є необхідною ознакою поняття кримінального правопорушення.

Ю.В. Гродецький також зазначає, що відсутність реалізації наміру, що проявляється під час виявлення наміру, неможна розглядати як добровільну відмову. У цьому випадку злочин ще не розпочато, і, відповідно, принципи звільнення від кримінальної відповідальності є неприйнят-

ними. Звичайно, що мотиваційний вплив права зберігається і на цьому рівні, проте цей вплив не пов'язаний з нормами про добровільну відмову [1, с. 81].

Автори повністю погоджуються з думкою про неможливість існування добровільної відмови на етапі формування чи вияву наміру на вчинення кримінального правопорушення. Добровільна відмова в кримінальному праві передбачає, що за відсутності відмови винного від вчинення кримінального правопорушення його дії містять ознаки складу кримінального правопорушення (готування або замаху). Тобто відсутня добровільна відмова, коли вчинені дії ще не мають кримінально протиправного характеру, оскільки за них не передбачена кримінальна відповідальність. Саме з цих міркувань неможна визнати добровільну відмову і в низці інших випадків, де попередня діяльність не є підставою кримінальної відповідальності, зокрема: готування до кримінальних проступків та нетяжких злочинів, за які передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років, або інше, більш м'яке покарання (ч. 2 ст. 14 КК України); готування чи замах на діяння, що через свою малозначність не становить суспільної небезпечності (згідно з ч. 2 ст. 11 КК України не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла й не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі).

Перша стадія вчинення кримінального правопорушення, на якій може бути добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні, – готування. У ч. 1 ст. 14 КК України зазначається які діяння слід визначати готуванням до кримінального правопорушення. Законодавець зафіксував найбільш типові та поширені на практиці види готування до кримінального правопорушення. Однак, як зазначає В.П. Тихий, цим видам готування притаманна одна загальна ознака – всі вони спрямовані на створення умов для вчинення кримінального правопорушення. Тобто, поняттям умисного створення умов для вчинення кримінального правопорушення охоплюються всі зазначені в законі підготовчі дії, які названі законодавцем через їх найбільшу поширеність [2, с. 187].

Автори підтримують традиційну думку, що добровільна відмова на стадії готування, як правило, проявляється шляхом утримання від здійснення подальших дій, спрямованих на вчинення кримінального правопорушення. Шляхом же вчинення активних дій добровільна відмова проявляється в разі знищення особою заздалегідь пристосованих або придбаних засобів та знарядь вчинення кримінального правопорушення, планів тощо. Проте вони не є обов'язковими і не мають значення для встановлення добровільної відмови від кримінального правопорушення [2, с. 203].

В теорії кримінального права не досить ґрунтовно досліджувалося питання, залежно від чого визначається та чи інша форма добровільної відмови на стадії готування. І підходити до з'ясування форми добровільної відмови в кожному конкретному випадку слід насамперед не від того, яким чином сформульована в диспозиції окремого складу злочину його об'єктивна сторона, а від того, яким способом особа здійснювала підготовчі дії (шляхом вчинення активних дій чи шляхом кримінально протиправної бездіяльності), оскільки спосіб цих дій повинен впливати на форму позитивної кримінально-правової поведінки.

Як можна оцінити, наприклад, дії військовослужбовця, який після патрулювання (ст. 418 КК України) з метою вбивства іншої особи (ст. 115 КК України) на порушення встановленого порядку не здає вогнепальну зброю (ст. 410 КК України) або один із співучасників, який не вмикає сигналізацію, для того щоб полегшити вчинення злочину виконавцям (ч. 3 ст. 185), тощо. Зазначене дає можливість зробити висновок про те, що відкидати можливість вчинення готування шляхом бездіяльності остаточно неможна. Зокрема, готування до кримінального правопорушення шляхом бездіяльності передбачає невчинення особою обов'язкових для неї дій, які вона могла вчинити в конкретних умовах, в результаті чого створюються сприятливі умови для доведення кримінально протиправного наміру до кінця. Логічним було б зазначити, якщо особа не вчинює те, що від неї вимагається, то відмовитись від цього можна лише одним способом – вчинити такі дії. Звичайно, особа в майбутньому може відмовитися від вчинення кримінального правопорушення шляхом простого утримання від виконання об'єктивної сторони складу злочину. Такі ситуації можуть виникнути у випадку, коли умови для вчинення злочину створюються шляхом злочинної бездіяльності, а виконання об'єктивної сторони передбачено у формі активної злочинної поведінки. Але слід зазначити, що самі по собі створені умови, без виконання певних дій ще не здатні спричинити шкоду суспільним відносинам, які поставлені під охорону кримінального закону. А тому, якщо

особа вже створила умови для вчинення злочину, то відмовитися шляхом бездіяльності вона вже може лише від виконання об'єктивної сторони, тобто від замаху.

Отже, на підставі проведеного аналізу автори пропонують таку формулу механізму добровільної відмови від готування до злочину:

1) у випадку, якщо готування до злочину відбувалося шляхом бездіяльності – добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні повинна полягати у вчиненні тих дій, які особа зобов'язана була та могла вчинити, але цього не зробила. Своїми діями, вона повинна повернути зовнішні умови у попереднє безпечне становище, в якому суспільним відносинам нічого не загрожує;

2) у випадку, коли готування до злочину відбувалося шляхом активної злочинної поведінки, добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні проявляється у формі бездіяльності, тобто особа утримується від подальшого виконання дій, спрямованих на створення умов для вчинення злочину. Однак не виключена в такому разі добровільна відмова і у формі активної поведінки, яка полягає у знищенні засобів, знарядь, встановленням усунених перешкод тощо. Поряд із цим слід зазначити, що така активна діяльність суб'єкта не є обов'язковою і вимагати від особи вчинення таких дій у будь-якому разі є неприпустимим.

У деяких випадках можна припустити, що заради уникнення кримінальної відповідальності за вчинене готування особа може і за власною волею вдатися до вчинення зазначених дій. Відомо, що підготовчі дії за своїм змістом можуть бути як протиправного, так і непротиправного характеру. Зокрема, до підготовчих дій, які мають протиправний характер, можна віднести: придбання або виготовлення вогнепальної зброї, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу (ч. 1 ст. 263 або ч. 1 ст. 263-1); підроблення посвідчення або іншого документа, виготовлення підроблених печаток, штампів чи бланків підприємств, установ чи організацій незалежно від форми (ч. 1 ст. 358). Однак їх невчинення, в такому разі, на правову оцінку добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні впливати не повинне, оскільки питання щодо непритягнення особи до кримінальної відповідальності за такі дії необхідно вирішувати не за правилами добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні, а на підставі одного з інститутів звільнення від кримінальної відповідальності, тобто з урахуванням ознак, які безпосередньо передбаченні в статтях Особливої частини КК України, які встановлюють спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності (наприклад, ч. 3 ст. 263 КК України).

Знищення засобів та знарядь вчинення злочину, які були придбані правомірним шляхом, можуть бути використані як додаткові докази добровільності та остаточності прийнятого особою рішення про припинення протиправної діяльності.

Враховуючи зовнішній прояв добровільної відмови від готування до кримінального правопорушення може існувати в таких формах, як вчинення активних дій, або ж шляхом бездіяльності (тобто утримання від подальшого вчинення суспільно небезпечного діяння). І на обрання однієї із наведених вище форм добровільної відмови буде впливати характер дій суб'єкта, які він встиг вчинити (у разі добровільної відмови від готування).

З'ясування можливих форм добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні має практичне значення для правоохоронних органів України, оскільки це дозволяє їм більш предметно та цілеспрямовано здійснювати попереджувально-профілактичну роботу із застосуванням інституту добровільної відмови, що в свою чергу посилює його загально-превентивну роль. Незважаючи на те, що юридична природа добровільної відмови не змінюється залежно від того, на якому з етапів реалізації кримінально протиправного наміру вона відбувається, форми її прояву, при цьому, мають виключно специфічні особливості, врахування яких буде беззаперечно сприяти виконанню покладених на правоохоронні органи обов'язків.

Висновки. Інститут добровільної відмови має велике значення у виконанні КК України своєї основної функції – запобігання при незакінченому кримінальному правопорушенні.

У загальному основні критерії добровільної відмови від вчинення кримінального правопорушення на стадії його готування визначається залежно від характеру створення умов для його вчинення:

1) у разі, якщо готування до злочину відбувалося шляхом бездіяльності – добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні повинна полягати у вчиненні тих дій, які особа зобов'язана була та могла вчинити, але цього не зробила. Своїми діями, вона повинна по-

вернути зовнішні умови у попереднє безпечне становище, в якому суспільним відносинам нічого не загрожує;

2) у разі, коли готування до злочину відбувалося шляхом активної злочинної поведінки, добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні проявляється у формі бездіяльності, тобто особа утримується від подальшого виконання дій, спрямованих на створення умов для вчинення злочину. Однак не виключена в такому разі добровільна відмова і у формі активної поведінки, яка полягає у знищенні засобів, знарядь, встановленням усунених перешкод тощо. Поряд із цим слід зазначити, що така активна діяльність суб'єкта не є обов'язковою і вимагати від особи вчинення таких дій у будь-якому разі є неприпустимим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гродецький Ю.В. Добровільна відмова при співучасті: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: 2002. 183 с.
2. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В.Я. Тацій та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна, В.І. Борисова. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.
3. Бондаренко О.С. Кримінальне право. Загальна частина (у таблицях і схемах): навчальний посібник / О.С. Бондаренко, М.О. Думчиков. Суми: Сумський державний університет, 2022. 114 с.
4. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проекту (станом на 02.07.2024 року) URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/ 07/03/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-02-07-2024.pdf (дата звернення: 03.06.2024).
5. Вакула І.Ю. Стадії вчинення злочину за кримінальним правом України та Республіки Польща: порівняльно-правове дослідження: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів: 2019. 209 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/ bitstream/ 1234567890/3544/1/vakula_d.pdf (дата звернення: 27.07.2024).

УДК 343.2/.7(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.38

ПРОБЛЕМА ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В КІБЕРПРОСТОРІ

Аніщук В.В.,
кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права
факультету бізнесу та права
Луцького національного технічного університету
ORCID: 0000-0002-9854-4932
e-mail: viktoriya.anishchuk@ukr.net

Аніщук В.В. Проблема захисту персональних даних в кіберпросторі.

У сучасному цифровому світі, де обсяг інформації, яка зберігається та обробляється в кіберпросторі, невпинно зростає, питання захисту персональних даних набуває все більшої актуальності. Персональні дані, такі як фінансова інформація, медичні записи, а також дані соціальних мереж, є цінним ресурсом, який може бути використаний як в легітимних цілях, так і для зловмисних дій. Незважаючи на постійне вдосконалення технологій безпеки, зростаюча складність кіберзагроз та еволюція методів кібератак створюють нові виклики для захисту персональної інформації.

У зв'язку з цим виникає необхідність аналізу сучасних проблем захисту персональних даних, зокрема правових, технічних та етичних аспектів цього питання.

Забезпечення безпеки персональних даних залишається актуальною проблемою сьогодення, адже дедалі більше людей користуються. Мережею Інтернет, проходять авторизацію на різних ресурсах, використовуючи для цього свої персональні дані, а також дедалі більше різних установ створюють своєрідні бази даних, не завжди дбаючи про їх схоронність. Недостатня міра забезпечення безпеки персональних даних у кіберпросторі призводить до надмірної активності кібератак та вчинення різних махінацій із персональними даними. Актуальність теми захисту персональних даних в кіберпросторі обумовлена кількома важливими факторами, які мають значний вплив на сучасне суспільство, економіку та безпеку. Основні аспекти, що підкреслюють актуальність цього питання: зростання цифровізації; кіберзагрози; законодавчі вимоги; соціальна відповідальність і довіра; економічні наслідки; технологічні виклики; міжнародні відносини та геополітика. Таким чином, актуальність теми захисту персональних даних в кіберпросторі зумовлена складністю та глобальним характером цього питання, а також його важливістю для збереження приватності, безпеки та довіри в цифровому світі.

Дана стаття спрямована на дослідження ключових викликів у сфері захисту персональних даних в кіберпросторі, а також надання рекомендацій щодо підвищення рівня безпеки та мінімізації ризиків витоку інформації.

Ключові слова: персональні дані, Мережа Інтернет, кіберпростір, безпека, кібератака.

Anishchuk V.V. The Problem Of Personal Data Protection In Cyber Space.

In today's digital world, where the amount of information that is stored and processed in cyberspace is constantly growing, the issue of personal data protection is becoming more and more relevant. Personal data, such as financial information, medical records, and social media data, is a valuable resource that can be used for both legitimate and malicious purposes. Despite the continuous improvement of security technologies, the growing complexity of cyber threats and the evolution of cyber attack methods create new challenges for the protection of personal information.

In this connection, there is a need to analyze the modern problems of personal data protection, in particular the legal, technical and ethical aspects of this issue.

Ensuring the security of personal data remains an urgent problem today, because more and more people use it. On the Internet, they pass authorization on various resources, using their personal data for this purpose, and more and more different institutions create peculiar databases, not always taking

care of their safety. The insufficient measure of ensuring the security of personal data in cyberspace leads to excessive activity of cyberattacks and the commission of various manipulations with personal data. The relevance of the topic of personal data protection in cyberspace is due to several important factors that have a significant impact on modern society, economy and security. The main aspects that emphasize the relevance of this issue: the growth of digitalization; cyber threats; legal requirements; social responsibility and trust; economic consequences; technological challenges; international relations and geopolitics. Thus, the relevance of the topic of personal data protection in cyberspace is due to the complexity and global nature of this issue, as well as its importance for preserving privacy, security and trust in the digital world.

This article is aimed at researching key challenges in the field of personal data protection in cyberspace, as well as providing recommendations for increasing the level of security and minimizing the risks of information leakage.

Key words: personal data, Internet, cyberspace, security, cyber attack.

Постановка проблеми. В умовах сучасності, використання Мережі Інтернет, різних застосунків та ведення електронних комп'ютерних баз даних є дуже зручним. Ви можете оперативно знайти потрібну інформацію, здійснити онлайн-шопінг, скористатися різними освітніми та іншими послугами тощо. Проте, необхідно дотримуватися певних правил поводження із персональними даними, аби забезпечити їх безпеку та схоронність. Персональні дані – це відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована [1].

Стан опрацювання проблематики. Проблеми захисту персональних даних в кіберпросторі досліджували багато науковців з різних дисциплін, включаючи інформатику, право, соціологію та етику. Ось кілька відомих дослідників і їхній внесок у цю сферу:

1. Брюс Шнайєр. Один із провідних експертів у галузі криптографії та комп'ютерної безпеки. Його праці стосуються питань захисту даних, приватності та кібербезпеки, зокрема, проблеми управління ризиками та захисту від кібератак.
2. Даніель Солове. Професор права в Університеті Джорджа Вашингтона, відомий своїми дослідженнями у сфері конфіденційності та захисту персональних даних. Його роботи аналізують правові та соціальні аспекти приватності в цифрову еру.
3. Гелен Ніссенбаум. Вчена з філософії та етики, яка досліджує питання конфіденційності та етики в інформаційному суспільстві. Вона ввела концепцію «контекстуальної цілісності», яка пояснює, як контекстуальні норми впливають на очікування приватності.
4. Рос Андерсон. Професор безпеки в комп'ютерних системах в Кембриджському університеті. Його дослідження охоплюють широкий спектр питань кібербезпеки, включаючи захист персональних даних та розробку безпечних систем.
5. Шошана Зубофф. Професорка Гарвардської бізнес-школи, авторка книги «Епоха спостережуваного капіталізму». Її дослідження зосереджені на впливі великих даних та цифрових технологій на приватність і соціальне життя.

Ці науковці зробили значний внесок у розуміння проблем захисту персональних даних в кіберпросторі, їхні дослідження є важливим джерелом для подальших розробок у цій галузі. Серед українських науковців також є фахівці, які досліджують питання захисту персональних даних у кіберпросторі. Ці науковці роблять важливий внесок у розвиток наукових досліджень з проблем захисту персональних даних в Україні та мають великий вплив на формування національної політики в галузі кібербезпеки, серед них:

1. Володимир Горбулін. Академік Національної академії наук України, відомий своїми дослідженнями у сфері національної безпеки, зокрема в контексті кібербезпеки та захисту інформаційних ресурсів. Він також є автором численних публікацій з питань кіберзагроз і захисту критичної інформаційної інфраструктури.
2. Олександр Шульга. Доктор технічних наук, професор, фахівець у галузі інформаційної безпеки. Його дослідження зосереджені на питаннях криптографії, захисту інформаційних систем та захисту персональних даних в умовах кіберзагроз.
3. Ірина Прозорова. Доктор юридичних наук, професор, спеціаліст у галузі права інформаційних технологій. Вона досліджує правові аспекти захисту персональних даних, зокрема законодавче регулювання та міжнародний досвід.

4. Валентин Петрук. Доктор технічних наук, професор, спеціалізується на кібербезпеці та захисті інформації. Його праці присвячені питанням захисту персональних даних, особливо в контексті захисту від внутрішніх загроз і розробки політик безпеки.

5. Олександр Карпенко. Кандидат юридичних наук, доцент, який займається дослідженням правових аспектів кібербезпеки та захисту персональних даних. Його роботи стосуються правового регулювання кіберпростору, зокрема в українському контексті.

Мета статті. Дана стаття спрямована на дослідження ключових викликів у сфері захисту персональних даних в кіберпросторі, а також надання рекомендацій щодо підвищення рівня безпеки та мінімізації ризиків витоку інформації.

Виклад основного матеріалу. З появою всесвітньої мережі з'явились і проблеми захисту інформації в ній, адже Інтернет та інформаційна безпека несумісні за своєю природою. Відомо, що чим легший доступ в мережу, тим гіршою є її інформаційна безпека. Користувач може навіть не дізнатися, що його дані були скопійовані, змінені або навіть зіпсовані [2]. Недостатня міра забезпечення безпеки розробниками різних інтернет-ресурсів, відсутність необхідного рівня обізнаності користувачів та навпаки обізнаність шахраїв стають прямими передумовами порушення безпеки персональних даних користувачів.

В Україні питання захисту персональних даних регулюється низкою нормативно-правових актів. Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року є ключовим нормативним актом, що регулює обробку персональних даних в Україні. Він визначає права та обов'язки суб'єктів і контролерів даних, процедури збору, зберігання, використання та розповсюдження персональних даних, а також вимоги до їх захисту. Закон також передбачає адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення законодавства у сфері захисту персональних даних. Конституція України у статті 32 гарантує право на недоторканність приватного життя, захист особистої та сімейної таємниці, а також забороняє збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації без згоди особи. Цивільний кодекс України у статтях 301 та 302 визначає право особи на захист своєї особистої інформації та передбачає право на ознайомлення з інформацією про себе, яка збирається іншими особами. Кримінальний кодекс України у статті 182т встановлює кримінальну відповідальність за незаконний збір, зберігання, використання або поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року визначає правові основи інформаційних відносин і захисту інформації в Україні. Закон встановлює права на доступ до інформації, її захист, а також порядок доступу до персональних даних. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року регулює питання доступу до публічної інформації, яка знаходиться у володінні органів державної влади та місцевого самоврядування. При цьому, закон передбачає захист персональних даних, які можуть міститися в публічних реєстрах. Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 року регулює надання електронних довірчих послуг, включаючи електронний підпис і електронну ідентифікацію, які мають важливе значення для захисту персональних даних в електронному середовищі. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 920-р «Про схвалення Концепції розвитку кібербезпеки України» визначає стратегію розвитку кібербезпеки в Україні, включаючи захист персональних даних від кіберзагроз. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 р. № 616 «Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних» встановлює порядок здійснення державного контролю за додержанням законодавства у сфері захисту персональних даних. Ці нормативні акти разом утворюють основу для захисту персональних даних в Україні, регулюючи як права суб'єктів даних, так і обов'язки осіб, що обробляють ці дані.

Актуальною на наш погляд, в умовах сьогодення є проблема безпеки персональних даних при використанні інтернет-банкінгу. Користувачам слід частіше змінювати паролі до застосунків банку, не повідомляти його нікому, не переходити ні за якими посиланнями, якщо їх надіслав не офіційний представник банку, а також утримуватися від прив'язування банківських карт до різних застосунків. Проте, й самі банківські установи інколи збирають надлишкову інформацію про клієнта.

Ще однією площиною кіберпростору, яка вимагає забезпечення безпеки персональних даних є різноманітні реєстри та бази даних. На нашу думку, вони повинні мати досконалу систему захисту від зовнішнього втручання, яка складається із кількох етапів, лише так вони можуть гарантувати інформаційну безпеку та уникати несанкціонових втручань, і як наслідок – витоку інформації.

Забезпечення безпеки особистості – досить актуальне завдання для держави й суспільства. Це завдання загострюється у зв'язку із внутрішніми та зовнішніми обставинами [3]. В умовах сьогодення, на нашу думку, питання забезпечення схоронності персональних даних в кіберпросторі постає досить гостро, в тому числі внаслідок російської агресії проти України. В зв'язку із цим, не рекомендовано відвідувати будь-які інтернет-ресурси країни-агресора, а також не користуватися застосунками вказаного вище розробника, адже агресія росії проявляється не лише у яскраво виражених воєнних діях на території України, а й у значних кібератаках.

Щодня, в світі, в силу його шаленого темпу розвитку, з'являється дуже багато різних можливостей у кіберпросторі, більшість із них, відповідно потребують збору та обробки ваших персональних даних. Варто зауважити, що ні приписи норм законодавства, ні інші важелі суспільного впливу не зможуть забезпечити абсолютну безпеку ваших персональних даних у кіберпросторі, адже витік інформації може статися навіть тоді, коли ви про це не здогадуєтеся.

Потрібно стежити за своїми персональними даними і дотримуватися певних правил при користуванні мережею Інтернет:

1. Уважно вивчати угоди про обробку персональних даних на сайтах, якими користуєтеся.
2. Не довіряти важливу інформацію сайтам, які не містять угоди про обробку персональних даних.
3. Не прив'язувати банківську карту до платіжної системи сайту при користуванні послугами електронної комерції.
4. Обов'язково звертатися до відповідних контролюючих органів при виявленні порушень законодавства в сфері захисту персональних даних [4].

Крім вказаного вище, вважаємо, що необхідно повністю виключити використання безоплатного, незахищеного паролем Wi-Fi, оскільки є великі ризики несанкціонованого втручання у ваш пристрій, що може мати дуже негативні наслідки, починаючи з зараження вашого пристрою різноманітними вірусами і закінчуючи викраденням ваших даних, розповсюдженням конфіденційної інформації тощо. Також, на усіх можливих ресурсах, де ви реєструєтесь, слід встановлювати надійні паролі, використовувати двофакторну автентифікацію, бути уважними при наданні своїх персональних даних, не відкривати сумнівних повідомлень та не переходити за підозрілими посиланнями, використовувати надійне антивірусне забезпечення, створювати резервні копії даних.

Захист персональних даних вимагає комплексного підходу, який охоплює як технічні, так і організаційні заходи. До основних шляхів забезпечення захисту персональних даних можна віднести:

1. Технічні заходи:

- Шифрування: Використання криптографічних алгоритмів для захисту даних під час їх передачі та зберігання, що робить їх недоступними для сторонніх осіб у разі перехоплення.
- Аутентифікація та авторизація: Впровадження системи багатофакторної аутентифікації (MFA) для забезпечення доступу до даних лише уповноваженим користувачам. Авторизація визначає, які дії можуть виконувати користувачі з даними.
- Захист мережі: Використання міжмережевих екранів (фаєрволів), системи виявлення та запобігання вторгненням (IDS/IPS), а також VPN для захисту мережевих комунікацій.
- Моніторинг і аудит: Впровадження систем моніторингу для відстеження підозрілої активності та проведення регулярних аудитів безпеки для виявлення та усунення потенційних вразливостей.
- Резервне копіювання: Регулярне створення резервних копій даних, щоб забезпечити їх збереження у випадку атаки, збою чи втрати інформації.

2. Організаційні заходи:

- Політики безпеки: Розробка та впровадження внутрішніх політик захисту персональних даних, які включають правила поводження з даними, інструкції щодо зберігання та обробки, а також процедури у разі витоку інформації.
- Навчання персоналу: Проведення регулярного навчання для працівників щодо важливості захисту персональних даних і методів запобігання витокам, зокрема через соціальну інженерію та фішингові атаки.
- Контроль доступу: Обмеження доступу до персональних даних тільки тим працівникам, які мають відповідні повноваження, а також регулярний перегляд і оновлення прав доступу.
- Відповідність законодавству: Забезпечення дотримання міжнародних та національних стандартів і норм захисту персональних даних (наприклад, GDPR у Європейському Союзі) для мінімізації правових ризиків.

• Управління ризиками: Виявлення, оцінка та управління ризиками, пов'язаними з обробкою персональних даних, з метою зниження ймовірності витоку або втрати даних.

3. Етичні та правові заходи:

• Прозорість: Забезпечення прозорості в обробці персональних даних, щоб користувачі знали, які дані збираються, з якою метою і як вони будуть використовуватися.

• Згода користувача: Отримання чіткої і однозначної згоди від користувачів на обробку їхніх даних, з можливістю відкликання цієї згоди в будь-який момент.

• Право на забуття: Забезпечення права користувачів на видалення їхніх даних з бази, якщо ці дані більше не потрібні для обробки або користувач відкликав свою згоду.

• Оцінка впливу на приватність: Проведення оцінки впливу на приватність (Privacy Impact Assessment) при впровадженні нових технологій або зміні процесів обробки даних.

Застосування цих заходів у комплексі може значно підвищити рівень захисту персональних даних і допомогти мінімізувати ризики витоку або несанкціонованого доступу.

Висновок. Таким чином, вживаючи самостійно ряд заходів для забезпечення безпеки ваших персональних даних у кіберпросторі, ви тим самим забезпечуєте безпеку своєї особистості, фінансів та репутації від неправомірних посягань на скільки це можливо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text.
2. Землянська О.В., Праховнік Н.А., Ковтун А.І., Ковтун М.А. Безпека в Інтернеті та захист персональних даних. *Збірник Всеукраїнської науково-практичної конференція «Безпека життя і діяльності людини: теорія та практика»*, 28.04.2022. Полтава, 2022. С. 62–64.
3. Зелений Б. Р. Безпека особистості в умовах глобалізації. *Безпека життя і діяльності людини: теорія та практика : збірник наук. праць Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої Всесвітнім Дням цивільної оборони та охорони праці*. Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2020. С. 165–168.
4. Воловик Б.П., Томчук М.А.. Безпека персональних даних в мережі інтернет. *Матеріали науково-практичної конференції «Якість і безпека. Сучасні реалії»,* ВНТУ, 2019. С. 11–13.

УДК 343.9:004:351.78:327.54
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.39

ЗАГРОЗИ ОБ'ЄКТАМ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Герасименко О.М.,
кандидат юридичних наук, докторант,
Національна академія Служби безпеки України
ORCID: 0009-0005-5078-3829

Герасименко О.М. Загрози об'єктам критичної інфраструктури України в умовах воєнного стану.

Стаття присвячена аналізу загроз критичній інфраструктурі України. Актуальність дослідження зумовлена небезпечною динамікою рівня загроз, які впливають на національну безпеку та соціально-економічну стабільність держави в умовах воєнного стану. Аналіз наукової літератури показав, що на сьогоднішній день відсутній єдиний підхід до класифікації та оцінки таких загроз. З огляду на це, мета статті – проаналізувати існуючі класифікації загроз критичній інфраструктурі та запропонувати авторську класифікації їх проявів на об'єктах критичної інфраструктури в умовах воєнного стану з урахуванням зарубіжного та національного досвіду.

В процесі дослідження виконано низку завдань: визначено сутність понять «загроза критичній інфраструктурі»; здійснено аналіз правових документів щодо захисту критичної інфраструктури; вивчено вітчизняний та зарубіжний досвід класифікації загроз; розглянуто принципи, на яких базуються вітчизняні й зарубіжні класифікації та оцінено їх ефективність; розроблено власну класифікацію загроз критичній інфраструктурі для України.

За результатами дослідження встановлено, що на сьогоднішній день існують різні класифікації загроз критичній інфраструктурі. Однак, на нашу думку, дієвою та такою, що відповідає сучасним викликам є класифікація, яка враховує всі форми їх прояву: фізичні посягання, кібератаки, економічні диверсії, терористичні дії, посягання з використання кліматичної зброї та ін. Така класифікація загроз критичній інфраструктурі України є розробленою з урахуванням міжнародного та вітчизняного досвіду й має важливе значення для підвищення рівня національної безпеки, адже її користь полягає у систематизації теоретичних знань та поглибленому аналізі сучасних загроз, з якими стикається держава. Основна наукова цінність запропонованої класифікації полягає в її здатності інтегрувати різні аспекти загроз у єдину класифікацію, що враховує як внутрішні, так і зовнішні фактори, таким чином вона дозволяє більш точно оцінити ризики та запровадити відповідні заходи для захисту об'єктів національної критичної інфраструктури.

Ключові слова: критична інфраструктура, загроза критичній інфраструктурі, національна безпека, економічна стабільність, кіберзагроза.

Herasymenko O.M. Threats to critical infrastructure objects of Ukraine under martial law.

The article is devoted to analyzing threats to Ukraine's critical infrastructure. The relevance of the study is driven by the dangerous dynamics of threat levels that affect national security and the socio-economic stability of the state under martial law. A review of the scientific literature revealed that there is currently no unified approach to the classification and assessment of such threats. Therefore, the article aims to analyze existing classifications of threats to critical infrastructure and propose an original classification of their manifestations on critical infrastructure objects under martial law, considering both international and national experiences.

During the research, several tasks were accomplished: the essence of the term «threat to critical infrastructure» was defined; an analysis of legal documents related to the protection of critical infrastructure was conducted; domestic and international experiences in threat classification were studied; principles underlying both domestic and foreign classifications were reviewed and their

effectiveness was assessed; and an original classification of threats to critical infrastructure for Ukraine was developed.

The results of the study revealed that there are various classifications of threats to critical infrastructure today. However, in our opinion, the most effective classification that meets modern challenges is one that considers all forms of their manifestations: physical assaults, cyberattacks, economic sabotage, terrorist actions, and assaults using climate weapons. This classification of threats to Ukraine's critical infrastructure is developed based on international and domestic experience and is of great importance for enhancing national security, as its value lies in the systematization of theoretical knowledge and a deep analysis of modern threats facing the state. The main scientific value of the proposed classification lies in its ability to integrate different aspects of threats into a single classification that takes into account both internal and external factors. This allows for a more accurate risk assessment and the implementation of appropriate measures to protect national critical infrastructure objects.

Key words: critical infrastructure, threat to critical infrastructure, national security, economic stability, cyber threat.

Постановка проблеми. Події останнього десятиліття в Україні, а також введення у 2022 році воєнного стану, призвели до зростання загальної кількості загроз, які спричиняють нанесення шкоди національній безпеці та обороні, соціально-економічному стану держави та іншим національним інтересам України. Серед загроз в умовах воєнного стану одними з небезпечних наразі є кримінальні правопорушення, що шкодять об'єктам транспортної мережі, електроенергетичної галузі, системи водопостачання, інформаційно-комунікаційної системи та ін. Прояви наведеної категорії загроз мають високу динаміку, а їх реалізація призводить до тяжких наслідків економічного, оборонного характеру, зростання соціальної напруги в суспільстві. В цих умовах набуває актуальності питання розробки системи класифікації загроз об'єктам критичної інфраструктури в умовах воєнного стану, що на нашу думку, сприятиме підвищенню ефективності протидії ним. Розв'язання зазначеної проблеми науковим шляхом також сприятиме удосконаленню правових та організаційних заходів протидії цим загрозам.

Враховуючи зазначене вище, а також значення критичної інфраструктури для забезпечення національної безпеки України, проведення наукового дослідження визначеного назвою статті є актуальним, своєчасним і таким, що є продовженням існуючої наукової дискусії відповідної сфери знань.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми національної критичної інфраструктури, як ключового елементу національної безпеки, тривалий час привертають увагу науковців, які досліджують різні аспекти її захисту. Наукова дискусія відбувається навколо питань вивчення основних загроз для критичної інфраструктури та способів ефективної протидії їм. Серед зазначених відзначаємо дослідження О.О. Верголяса (2020 р.), який зосередився на визначенні критичної інфраструктури в контексті різних секторів, включаючи енергетику, хімічну промисловість, транспорт, фінанси, телекомунікації, харчування, охорону здоров'я та комунальні послуги. Його дослідження визначає ці сектори як стратегічно важливі для функціонування економіки та безпеки сфер держави. Автор акцентує увагу на необхідності глибоких реформ організації захисту критичної інфраструктури України. Він вказує на важливість інтеграції новітніх технологій та підходів для забезпечення безпеки ключових об'єктів, особливо у контексті зростання гібридних загроз [5].

І.В. Уряднікова та В.М. Заплатинський провели (2020 р.) дослідження, присвячене визначенню сутності критичної інфраструктури як сукупності фізичних і віртуальних систем, об'єктів та ресурсів, руйнування яких створює значні загрози національній безпеці, здоров'ю та безпеці населення [6].

Д.Г. Бобро в своєму досліджені (2015 р.) запропонував розглядати загрози для критичної інфраструктури, як існуючі та потенційно можливі явища і чинники, які становлять небезпеку для стійкого функціонування об'єктів критичної інфраструктури. Він акцентує увагу на техногенних аваріях та технічних збоях, часто спричинених людськими помилками, стихійними лихами та зловмисними діями [8].

О.М. Суходоля за результатами проведеного (2016 р.) дослідження визначив ключові загрози для критичної інфраструктури, такі як надзвичайні ситуації (стихійні лиха та техногенні аварії), терористичні акти, диверсії та кіберзагрози. Він звертає увагу на зростаючу складність і частоту

цих загроз, що підкреслює необхідність комплексного підходу для їхнього запобігання та мінімізації [15].

Автори «Зеленої книги з питань захисту критичної інфраструктури» Д.С. Бірюков, С.І. Кондратов, О.І. Насвіт, О.М. Суходоля здійснили (2015 р.) всебічний аналіз загроз, пов'язаних із аваріями, небезпечними природними явищами та зловмисними діями. Вони підкреслили необхідність системного підходу до захисту критичної інфраструктури, враховуючи як традиційні, так і нові виклики [9].

Подібний акцент на міжнародний досвід робить і О.П. Єрменчук, аналізуючи (2018 р.) основні підходи до організації захисту критичної інфраструктури в країнах Європи. Автор звертає увагу на те, що систематичний підхід до планування та виконання заходів безпеки є ключовим елементом успіху у цій сфері [10].

Зазначені вище дослідження створили наукову основу для подальшого вивчення загроз критичній інфраструктурі України та розробки ефективних заходів для її захисту. Однак, незважаючи на це, багато питань залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, на сьогоднішній день відсутній єдиний підхід до класифікації та оцінки таких загроз.

Мета дослідження – проаналізувати існуючі класифікації загроз критичній інфраструктурі та запропонувати авторську класифікації їх проявів на об'єктах критичної інфраструктури в умовах воєнного стану з урахуванням зарубіжного та національного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Регулювання правових та організаційних засад створення та функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури здійснюється на основі ряду нормативно-правових актів [1].

«Кодекс системи передачі електроенергії» визначає критичну інфраструктуру як мережу об'єктів або компонентів Об'єднаної енергетичної системи України (ОЕС), необхідних для підтримки життєво важливих функцій суспільства, здоров'я, безпеки та добробуту громадян. Порушення або знищення цих об'єктів суттєво впливає на національну безпеку, навколишнє середовище, призведе до значних фінансових та людських втрат [2].

Закон України «Про критичну інфраструктуру» дає досить стисле визначення критичної інфраструктури, наголошуючи на її важливому значенні для економіки, національної безпеки та оборони. Він описує критичну інфраструктуру як об'єкти, системи або їх компоненти, порушення яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам [3].

Подібним чином, Директива Ради 2008/114/ЕС описує критичну інфраструктуру як будь-який об'єкт, систему або її частину в державах-членах, які мають вирішальне значення для підтримки основних громадських функцій, здоров'я, безпеки або економічного та соціального добробуту. Пошкодження або руйнування такої інфраструктури матиме глибокий вплив на здатність держави-члена підтримувати ці функції [4].

Вітчизняний дослідник О.О. Верголяс визначає критичну інфраструктуру як підприємства та установи в різних секторах, включаючи енергетику, хімічну промисловість, транспорт, фінанси, телекомунікації, харчування, охорону здоров'я та комунальні послуги. Зазначені сектори визначає стратегічно важливими для функціонування економіки та безпеки держави. Автор робить висновок, що реальний вплив загроз призведе до порушення стабільності об'єктів критичної інфраструктури та нанесення шкоди для національної та громадської безпеки [5].

На думку І.В. Уряднікової та В.М. Заплатинського, критична інфраструктура включає фізичні та віртуальні системи, об'єкти та ресурси. Знищення або пошкодження цих елементів призводить до нанесення шкоди національній безпеці, здоров'ю та безпеці населення [6].

Що стосується терміну «загроза», то він визначається в Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII як явища, тенденції та чинники, що роблять неможливою чи ускладнюють реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [7]. У контексті захисту критичної інфраструктури Д.Г. Бобро пропонує розглядати «загрозу» як існуючі та потенційно можливі явища і чинники, які становлять загрозу стійкому функціонуванню об'єктів критичної інфраструктури і можуть призвести до різних негативних наслідків [8]. Майже ідентичне формулювання зазначеного терміну міститься у Зеленій книзі з питань захисту критичної інфраструктури Д.С. Бірюкова, С.І Кондратова, О І. Насвіта, О.М. Суходолі, де під ним розуміються будь-які обставини або події, які можуть порушити стійке функціонування або знищити критичну інфраструктуру чи її елемент, а також будь-які спроби та наміри завдати шкоди критичним активам [9]. Аналогічне визначення дає О.П. Єрменчук, який розуміє

під загрозами критичній інфраструктурі існуючі або потенційно можливі явища та чинники, які можуть завдати шкоди такому об'єкту, вивести його з ладу або порушити функціонування відповідно до його призначення, тим самим поставивши під загрозу життєво важливі національні інтереси держави [10].

Виходячи з визначень, які наводяться в українському законодавстві та роботах вітчизняних дослідників, критичну інфраструктуру можна визначити як комплексну систему, що складається з об'єктів, систем і ресурсів, життєво важливих для функціонування держави. Це інфраструктура, відмова якої або її знищення можуть призвести до нанесення значної шкоди економіці, національній безпеці та обороні, соціальній безпеці. У свою чергу, загрозу критичній інфраструктурі необхідно розуміти як існуючі або потенційно можливі явища і чинники, що можуть порушити стійке функціонування або знищити об'єкт критичної інфраструктури або будь-який її елемент, а також будь-які спроби та наміри завдати шкоди критичним активам.

Проаналізуємо існуючі класифікації загроз критичній інфраструктурі та на основі цього аналізу запропонуємо авторську класифікацію загроз. Таке дослідження є важливим для розробки ефективних заходів протидії та захисту критичної інфраструктури України в сучасних умовах.

Зарубіжний досвід

У різних країнах спектр загроз критичній інфраструктурі та зміст поняття загроз визначаються індивідуально з урахуванням безпекової ситуації та пріоритетів державної політики.

США. У США загрози для критичної інфраструктури розуміються як природні або техногенні явища, суб'єкти чи дії, що становлять потенційну шкоду для життя, інформації, операцій, навколишнього середовища, власності. Основні загрози включають кібератаки, терористичні атаки та природні лиха.

ЄС. Європейський Союз визначає загрози критичній інфраструктурі через принципи та інструменти Європейської програми захисту критично важливої інфраструктури (EPCIP). Основні загрози включають кіберзагрози, тероризм, злочинні дії, природні небезпеки та техногенні аварії.

Німеччина. У Німеччині загрози для критичної інфраструктури чітко класифіковані та включають природні явища, людські прорахунки та технічні збої, а також загрози від тероризму і злочинних дій. Серед природних явищ виділяються паводки, повені, сніг, лід, посухи, урагани, землетруси, пожежі, штормові явища, лавини та зсуви. Загрози від людських прорахунків і технічних збоїв охоплюють технічні збої, помилки в поведінці людей, а терористичні загрози включають злочинні дії, спрямовані на порушення функціонування критичної інфраструктури.

Франція. У Франції загрози критичній інфраструктурі зосереджені на кіберзагрозах та терористичних загрозах. З метою протидії кіберзлочинності та тероризму діє Генеральний секретаріат із питань оборони та національної безпеки (SGDSN), який аналізує відкриту інформацію та розвіддані у сфері захисту критичної інфраструктури, стежить за недопущенням різних загроз – як внутрішніх, так і зовнішніх.

Великобританія. У Великобританії система захисту критичної інфраструктури орієнтована на загрози у сфері державної безпеки, кібербезпеки, тероризму та надзвичайних ситуацій. Центр по захисту національної інфраструктури (CPNI) консультує з питань безпеки підприємства та організації, що є операторами критичної інфраструктури, допомагаючи знизити вразливість національної критичної інфраструктури від тероризму та інших загроз. Національний центр кібербезпеки (NCSC) відповідає за протидію кіберзагрозам, а Секретаріат з питань надзвичайних ситуацій (CCS) сприяє діяльності Центру управління кризовими ситуаціями (COBR), який забезпечує швидке вироблення єдиної позиції та вжиття скоординованих заходів протидії загрозам.

Данія. Данія серед основних загроз для критичної інфраструктури виділяє надзвичайні ситуації, такі як аварії, катастрофи та стихійні лиха. Данське агентство з управління надзвичайними ситуаціями (DEMA) відповідає за збереження та продовження важливих функцій держави та суспільства у разі аварій та катастроф.

Нідерланди. У Нідерландах основні загрози для критичної інфраструктури визначаються через національну оцінку ризиків і включають тероризм, кіберзагрози, забезпечення національної безпеки та кризове управління. Національний координаційний центр із питань боротьби з тероризмом та забезпечення безпеки (NCTV) відповідає за координацію діяльності поліції, судової влади, служб безпеки та інших організацій у сфері боротьби з тероризмом.

Румунія. Румунія поділяє загрози для критичної інфраструктури на такі, що можуть мати природний, випадковий або умисний характер. Природні загрози охоплюють стихійні лиха, випад-

кові загрози включають техногенні аварії, а умисні загрози включають терористичні акти та злочинні дії [9; 11].

Таким чином, загрози критичній інфраструктурі в різних країнах мають спільні риси, проте їх конкретні переліки та класифікації відрізняються залежно від національних пріоритетів і безпекової ситуації. Кожна країна адаптує свої стратегії захисту критичної інфраструктури відповідно до власних потреб і контексту.

Вітчизняний досвід

В Україні немає єдиного підходу до класифікації загроз критичній інфраструктурі. В Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури, схваленої Розпорядження КМУ від 06.12.2017 р. № 1009-р. визначено загрози для критичної інфраструктури природного та техногенного характеру, протиправні дії та їх комбінації [12]. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 р. № 2163-VIII визначає «кіберзагрози» як окремий вид загрози критичній інфраструктурі [13]. В Стратегії кібербезпеки України, затвердженій Указом Президента України від 26.08.2021 р. № 447/2021, серед загроз кібербезпеці виділяють агресію Російської Федерації проти України у кіберпросторі, кіберзлочинність, організовані та спонсоровані урядами інших держав кібератаки, використання кіберпростору терористичними організаціями [14].

У своєму дослідженні О.М. Суходоля визначає ключові загрози для критичної інфраструктури, такі як надзвичайні ситуації (стихійні лиха та техногенні аварії), теракти, диверсії та кіберзагрози [15]. Подібним чином Д.Г. Бобро виділяє техногенні аварії та технічні збої, часто спричинені людськими помилками, стихійними лихами та зловмисними діями як основні загрози критичній інфраструктурі [8].

В свою чергу автори «Зеленої книги» Д.С. Бірюков, С.І. Кондратов, О.І. Насвіт та О.М. Суходоля обґрунтовують ймовірність загроз критичній інфраструктурі через аварії та технічні збої, небезпечні природні явища та зловмисні дії [9].

Для оцінки та порівняння запропонованих класифікацій загроз важливо розглянути принципи, на яких базуються ці класифікації, а також оцінити їх ефективність.

Принципи побудови класифікацій загроз:

Системність та комплексність. Більшість класифікацій загроз побудовані на основі системного підходу, що враховує всі можливі аспекти впливу на критичну інфраструктуру, включаючи природні, техногенні, людські та кіберзагрози. Наприклад, дослідження О.М. Суходолі охоплює широкий спектр загроз, від стихійних лих до кіберзагроз, що дозволяє краще зрозуміти взаємозв'язок між різними типами загроз.

Аналіз причинно-наслідкових зв'язків. У класифікаціях часто враховується зв'язок між різними видами загроз. Наприклад, в роботах Д.Г. Бобра підкреслюється взаємозалежність між техногенними аваріями та людськими помилками, що є ключовим аспектом для запобігання подібних інцидентів.

Акцент на сучасних викликах. Окремі класифікації фокусуються на сучасних загрозах, таких як кіберзагрози, що відображають реалії нових викликів у глобальному інформаційному просторі. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» та Стратегія кібербезпеки України є прикладами класифікації загроз, що враховують специфіку кіберпростору.

Адаптивність та актуальність. Класифікації повинні бути адаптивними до змін у геополітичній ситуації та технологічному прогресі. Наприклад, акцент на агресію Російської Федерації у кіберпросторі в Стратегії кібербезпеки України підкреслює важливість врахування загроз.

Запропоновані класифікації загроз критичній інфраструктурі є ефективними у кількох аспектах:

- ***широке охоплення загроз.*** Більшість класифікацій забезпечують комплексний підхід до ідентифікації загроз, що дозволяє вчасно вжити заходів для їх нейтралізації;
- ***фокус на специфічних загрозах.*** Наприклад, виділення кіберзагроз як окремого типу загроз у законодавчих актах України дозволяє зосередити зусилля на захисті критичних інформаційних систем, що особливо важливо у сучасному цифровому середовищі;
- ***здатність реагувати на нові виклики.*** Здатність реагувати на нові виклики, як-от кіберзагрози чи геополітичні ризики, підвищує їхню ефективність у реальному застосуванні.

Беручи до уваги як зарубіжний, так і національний досвід, доцільно сформулювати власну класифікацію загроз критичній інфраструктурі, в яку закладені принципи системності та комплексності, аналізу причинно-наслідкових зав'язків, адаптивності та актуальності.

1. Загрози національній безпеці та обороні:

- терористичні атаки, спрямовані на об'єкти критичної інфраструктури з метою підриву національної безпеки та дестабілізації ситуації в країні;
- диверсії та саботаж, які передбачають дії, спрямовані на пошкодження або знищення об'єктів критичної інфраструктури, що мають стратегічне значення для обороноздатності держави.

2. Кібератаки:

- хакерські втручання, а саме, атаки на інформаційно-телекомунікаційні системи критичної інфраструктури з метою отримання доступу до конфіденційної інформації або порушення їхньої роботи;
- віруси та шкідливе програмне забезпечення, зокрема, розповсюдження шкідливого програмного забезпечення, яке може порушити роботу критичних систем.

3. Економічні загрози:

- економічні санкції, які передбачають введення обмежувальних заходів, що можуть негативно вплинути на функціонування критичної інфраструктури;
- фінансові злочини, такі як шахрайство, відмивання грошей, що можуть підірвати економічну стабільність та фінансову безпеку.

4. Природні та техногенні загрози:

- стихійні лиха, такі як землетруси, повені, урагани, що можуть спричинити руйнування об'єктів критичної інфраструктури;
- техногенні аварії, а саме, аварії на виробництві, технічні збої, які можуть призвести до відмови критичних систем;
- загрози навколишньому середовищу в результаті воєнних дій, зокрема, екологічна шкода (забруднення повітря, води та ґрунту внаслідок використання зброї, руйнування промислових об'єктів та інфраструктури), що може мати довгострокові наслідки для здоров'я населення та екосистем.

Запропонована класифікація загроз критичній інфраструктурі ґрунтується на комплексному аналізі сучасних викликів, з якими стикається Україна, включаючи кіберзагрози, терористичні атаки, економічні санкції, природні катастрофи та техногенні аварії. Вона систематизує загрози за ступенем їхньої небезпеки та потенційного впливу на державу, суспільство та економіку, що дозволяє планувати заходи протидії і захисту з урахуванням специфіки кожного виду загроз.

Ефективність цієї класифікації полягає в її здатності забезпечити всеосяжний підхід до аналізу загроз, який охоплює як традиційні, так і нові виклики. Це досягається завдяки інтеграції принципів системності, комплексності, аналізу причинно-наслідкових зв'язків, адаптивності та актуальності. Такий підхід дозволяє не лише враховувати всі можливі аспекти впливу на критичну інфраструктуру, але й ефективно розподіляти ресурси для їх нейтралізації.

Наукова цінність цієї пропозиції полягає в її здатності інтегрувати різні аспекти загроз у єдину класифікацію, що враховує як внутрішні, так і зовнішні фактори. Це сприяє розробці більш точних і дієвих стратегій захисту критичної інфраструктури, які відповідають сучасним реаліям та специфічним потребам України. Таким чином, класифікація не лише систематизує загрози, але й забезпечує основу для розробки інтегрованих рішень, що підвищують стійкість критичної інфраструктури до різних типів загроз.

Висновки. Класифікація загроз критичній інфраструктурі України, розроблена з урахуванням міжнародного та вітчизняного досвіду, має важливе значення для підвищення рівня національної безпеки. Її користь полягає у систематизації теоретичних знань та поглибленому аналізі сучасних загроз, з якими стикається держава.

Зважаючи на виклики, пов'язані з триваючою війною, зростанням кіберзлочинності та глобальними економічними змінами, запропонована класифікація дозволяє більш чітко потенційні загрози та розробити ефективні стратегії протидії їм. Вона враховує специфіку українського контексту, що робить її особливо корисною для практичного застосування в умовах, що швидко змінюються. Крім того, запропонована класифікація сприятиме всебічному розумінню різних аспектів загроз та забезпечить основу для інтегрованого підходу до їх нейтралізації.

Здобутки дослідження планується використані для подальших наукових пошуків автора, спрямованих на підвищення ефективності організаційних засад протидії кримінальним правопорушенням на об'єктах критичної інфраструктури України в сучасних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ботнаренко І.А. Критична інфраструктура в Україні та її складові: поняття, зміст та законодавче визначення: матеріали Науково-практичної конференції (Львів, 22 грудня 2023). Львів: ЛьвівДУВС, 2024. 192 с.
2. Про затвердження Кодексу системи передачі: Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг № 309 від 14.03.2018 р. ВРУ.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309874-18#Text (дата звернення: 05.08.2024).
3. Про критичну інфраструктуру: Закон України № 1882-IX від 16 листопада 2021 року. ВРУ. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1882-20#Text (дата звернення: 05.08.2024).
4. Директива Ради 2008/114/ЄС про ідентифікацію і визначення європейських критичних інфраструктур та оцінювання необхідності покращення їх охорони та захисту від 8 грудня 2008 року. ВРУ. 2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_002-08#Text (дата звернення: 05.08.2024).
5. Верголяс О.О. Реформування системи захисту та підвищення стійкості критичної інфраструктури Україні в розрізі актуальних загроз. Coolyanews.info. 2020. URL: https:// coolyanews.info/reformuvannya-sistemi-zahistu-ta-piidvischennya-stiijkostii-kritichnoyi-iinfrastrukturi-ukrayinii-v-rozriizii-aktual.html (дата звернення: 10.08.2024).
6. Уряднікова І.В., Заплатинський В.М. Наукові підходи до визначення терміну «критична інфраструктура». *Вісті Донецького гірничого інституту*. 2020. № 2 (47). URL: https://jdmi.donntu.edu.ua/wp-content/ uploads/2021/02/Uriadnikova-JDMI_2_2020.pdf (дата звернення: 30.07.2024).
7. Про національну безпеку України: Закон України № 2469-VIII від 21 червня 2018 року. ВРУ. 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 30.07.2024).
8. Бобро Д.Г. Визначення критеріїв оцінки та загрози критичній інфраструктурі. *Стратегічні пріоритети. Серія: Економіка*. 2015. № 4. С. 83–93.
9. Бірюков Д.С., Кондратов С.І., Насвіт О.І., Суходоля О.М. Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2015. URL: https://cdn.regulation.gov.ua/ 6a/69/2a/fa/regulation.gov.ua_File_188.pdf (дата звернення: 30.07.2024).
10. Єрменчук О.П. Основні підходи до організації захисту критичної інфраструктури в країнах Європи: досвід для України: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 180 с.
11. Єрменчук О.П. Оцінка загроз критичній інфраструктурі як важлива складова частини діяльності із захисту державної безпеки. Національний юридичний журнал: теорія і практика. 2018. С. 50К54. URL: https://ibn.idsi.md/ sites/default/files/imag_file/50-54_4.pdf (дата звернення: 30.07.2024).
12. Про схвалення Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури: Розпорядження Кабінету міністрів України № 1009-р від 6 грудня 2017 р. ВРУ. 2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-2017-%D1%80#Text (дата звернення: 30.07.2024).
13. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України № 2163-VIII від 5 жовтня 2017 року. ВРУ. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text (дата звернення: 30.07.2024).
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України № 447/2021 від 21 серпня 2021 р. ВРУ. 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text (дата звернення: 30.07.2024).
15. Суходоля О.М. Захист критичної інфраструктури в умовах гібридної війни: проблеми та пріоритети державної політики України. *Стратегічні пріоритети. Серія: Політика*. 2016. № 3 (40). С. 65–67.

УДК 341.4:343.131.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.40

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

Гнатенко М.П.,
магістр права
ORCID: 0009-0001-3591-5943
e-mail: nikitadnipro50@gmail.com

Гнатенко М.П. Презумпція невинуватості в міжнародному кримінальному праві: окремі питання.

Відзначається, концепція презумпції невинуватості виступає основоположним елементом сучасної юридичної системи та ключовим принципом кримінального законодавства. Згідно з цим принципом, кожен індивід розглядається як невинний у скоєнні правопорушення до моменту, коли його провина буде встановлена відповідно до законодавства та підтверджена судовим вироком. Цей принцип виконує подвійну функцію: з одного боку, він забезпечує захист прав обвинуваченого, а з іншого – слугує механізмом стримування потенційних зловживань з боку державних органів. Таким чином, презумпція невинуватості сприяє забезпеченню справедливості судового процесу та зміцнює суспільну довіру до правової системи в цілому.

Стаття присвячена дослідженню окремих питань принципу презумпції невинуватості в контексті міжнародного кримінального права. Автор розглядає закріплення його в міжнародних правових документах та застосування в практиці міжнародних судових інстанцій.

У роботі аналізуються окремі аспекти презумпції невинуватості, включаючи її трактування Європейським судом з прав людини як фундаментального принципу здійснення правосуддя та конкретного права обвинуваченого. Особлива увага приділяється розгляду презумпції невинуватості як об'єктивного правового положення, а не суб'єктивної думки учасників процесу.

Автор досліджує відмінності у формулюванні принципу презумпції невинуватості в різних міжнародних документах та їх вплив на процедури застосування та спростування цього принципу. Розглядаються ключові рішення Європейського суду з прав людини, що інтерпретують та застосовують відповідні положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Автор підкреслює важливість цього принципу як гаранта справедливості та об'єктивності в міжнародному кримінальному правосудді.

Робота містить огляд наукових джерел, що демонструє складність та багатогранність питання презумпції невинуватості в міжнародному праві. На основі проведеного аналізу випливає необхідність подальшого дослідження та адаптації цього принципу для забезпечення його ефективності в умовах розвитку міжнародного кримінального правосуддя.

Ключові слова: презумпція невинуватості, міжнародне кримінальне право, Європейський суд з прав людини, справедливе судочинство, права обвинуваченого.

Hnatenko M.P. The Presumption of Innocence in International Criminal Law: Selected Issues.

It is noted that the concept of the presumption of innocence is a fundamental element of the modern legal system and a key principle of criminal law. According to this principle, every individual is considered innocent of committing an offense until their guilt is established in accordance with the law and confirmed by a court verdict. This principle serves a dual function: on the one hand, it ensures the protection of the rights of the accused, and on the other hand, it serves as a mechanism to deter potential abuses by state authorities. Thus, the presumption of innocence contributes to ensuring the fairness of the judicial process and strengthens public confidence in the legal system as a whole.

The article is devoted to the study of specific issues of the principle of presumption of innocence in the context of international criminal law. The author examines its enshrinement in international legal documents and application in the practice of international judicial institutions.

The paper analyzes certain aspects of the presumption of innocence, including its interpretation by the European Court of Human Rights as a fundamental principle of justice and a specific right of the accused. Particular attention is paid to the consideration of the presumption of innocence as an objective legal provision, rather than a subjective opinion of the participants in the process.

The author explores the differences in the formulation of the principle of presumption of innocence in various international documents and their impact on the procedures for applying and refuting this principle. Key decisions of the European Court of Human Rights that interpret and apply the relevant provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are examined.

The author emphasizes the importance of this principle as a guarantor of fairness and objectivity in international criminal justice.

The work contains a review of scientific sources, demonstrating the complexity and multifaceted nature of the issue of presumption of innocence in international law. Based on the analysis conducted, there is a need for further research and adaptation of this principle to ensure its effectiveness in the context of the development of international criminal justice.

Key words: presumption of innocence, international criminal law, European Court of Human Rights, fair trial, rights of the accused.

Постановка проблеми. Презумпція невинуватості є одним з наріжних каменів сучасної системи правосуддя та фундаментальним принципом кримінального права. Цей принцип стверджує, що кожна особа вважається невинною у вчиненні злочину, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Він не лише захищає права обвинуваченого, але й служить важливим запобіжником проти зловживань державною владою, забезпечуючи справедливість судового процесу та підтримуючи довіру громадськості до системи правосуддя.

Історично цей принцип розвивався протягом століть, від ранніх згадок у римському праві до його формального закріплення в міжнародних документах з прав людини та національних конституціях багатьох країн. Сьогодні презумпція невинуватості є не просто юридичною доктриною, а й важливим елементом суспільної моралі та етики. Вона відображає прагнення суспільства до справедливості, рівності перед законом та захисту гідності кожної людини. Разом з тим, у сучасному світі цей принцип стикається з новими викликами, зокрема в контексті боротьби з тероризмом, кіберзлочинністю та в умовах зростаючого впливу медіа на громадську думку [1, с. 686].

Правовий принцип, що ставить на перше місце загальнолюдські цінності справедливості, рівності та свободи, є не просто ідеалом, а фундаментальною вимогою, визнаною світовою спільнотою. Міжнародні правові документи визначають справедливість поряд із законністю, демократією, верховенством права та захистом прав людини як основу міжнародного співіснування. Цей принцип слугує етичним орієнтиром у різних сферах діяльності, включаючи законотворчість та правозастосування [3, p. 64].

Справедлива та гуманна система міжнародного кримінального правосуддя є ключовою для забезпечення основних прав людини, спонукаючи країни вдосконалювати свої правові системи відповідно до цих принципів. У кримінальному процесі, де обвинувачений протистоїть всій системі правосуддя, ставлення до підсудного демонструє рівень поваги до прав особистості в міжнародному масштабі. Кожен судовий процес є тестом на дотримання прав людини. Хоча держави зобов'язані притягувати винних до відповідальності, несправедливий суд унеможливлює справжнє правосуддя. Тому міжнародна спільнота розробила стандарти справедливого судочинства, включаючи презумпцію невинуватості, для захисту прав людини на всіх етапах процесу [4, с. 43].

Презумпція невинуватості є основоположним демократичним принципом правової держави та її кримінального судочинства. Ця тема постійно привертає увагу науковців та практиків, але все ще викликає дискусії та розбіжності у поглядах та практичному застосуванні. Для вирішення цих питань важливу роль відіграє практика Європейського суду з прав людини щодо права на справедливий суд, невід'ємною частиною якого є презумпція невинуватості.

Аналіз наукових джерел. Презумпція невинуватості в міжнародному кримінальному праві є предметом глибокого вивчення багатьох вчених. Аналіз окремих їхніх робіт дозволяє виділити ключові аспекти цього принципу та його застосування в міжнародному контексті.

Так, Andrew Ashworth у своїй праці «Four Threats to the Presumption of Innocence» (2006) [3] розглядає сучасні виклики презумпції невинуватості в міжнародному праві. Він виділяє чотири основні загрози: превентивне правосуддя, суворі зобов'язання, презумпції вини та порушення процесуальних прав. Вчений наголошує на важливості збереження цього принципу як фундаментального права людини.

Larry Laudan у книзі «Truth, Error, and Criminal Law: An Essay in Legal Epistemology» (2006) [5] аналізує презумпцію невинуватості з епістемологічної точки зору. Він розглядає, як цей принцип впливає на процес встановлення істини в міжнародних кримінальних трибуналах та пропонує переосмислити деякі аспекти його застосування.

Carl-Friedrich Stuckenberg у статті «Who is Presumed Innocent of What by Whom?» (2014) [5] досліджує різні інтерпретації презумпції невинуватості в міжнародному праві. Він звертає увагу на те, хто саме повинен презюмувати невинуватість і в яких межах, що особливо актуально в контексті міжнародних кримінальних процесів.

Victor Tadros у своїй роботі The Ends of Harm: The Moral Foundations of Criminal Law (2011) [6] розглядає моральні основи кримінального права, включаючи презумпцію невинуватості. Він аналізує, як цей принцип співвідноситься з іншими цілями міжнародного кримінального правосуддя.

Richard L. Lippke у книзі «Taming the Presumption of Innocence» (2016) [8] пропонує критичний погляд на презумпцію невинуватості в міжнародному праві. Він аргументує необхідність переосмислення цього принципу для більш ефективного балансу між правами обвинувачених та інтересами правосуддя.

Thomas Weigend у статті «There is Only One Presumption of Innocence» (2013) [9] наголошує на універсальності цього принципу в міжнародному праві. Він критикує спроби створити різні стандарти презумпції невинуватості для різних типів злочинів або юрисдикцій.

Magnus Ulväng у своїй роботі «Presumption of Innocence Versus a Principle of Fairness» (2013) [10] порівнює презумпцію невинуватості з принципом справедливості в міжнародному кримінальному праві. Він досліджує, як ці два принципи взаємодіють та іноді конфліктують у міжнародних судових процесах.

І, нарешті, Pamela Jane Schwikkard у статті «The Presumption of Innocence: What Is It?» (1998) [11] пропонує глибокий аналіз сутності презумпції невинуватості в контексті міжнародного права. Вона розглядає історичні корені цього принципу та його сучасне тлумачення в міжнародних судах.

Ці наукові роботи демонструють складність та багатогранність питання презумпції невинуватості в міжнародному кримінальному праві. Вчені не лише аналізують теоретичні аспекти цього принципу, але й розглядають практичні виклики його застосування в сучасному глобальному контексті. Їхні дослідження підкреслюють важливість постійного переосмислення та адаптації цього фундаментального принципу до реалій міжнародного кримінального правосуддя.

Метою цієї статті є комплексне дослідження концепції презумпції невинуватості в контексті міжнародного права. Це буде досягнуто шляхом:

1. Аналізу міжнародних правових норм, що стосуються презумпції невинуватості.
2. Вивчення практики застосування цього принципу міжнародними судовими інстанціями.
3. Детального розгляду окремих рішень Європейського суду з прав людини, що інтерпретують та застосовують частину 2 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка закріплює принцип презумпції невинуватості.
4. Осмислення презумпції невинуватості як об'єктивного правового положення в рамках міжнародного кримінального судочинства.
5. Визначення ролі та значення цього принципу у забезпеченні справедливого судового розгляду на міжнародному рівні.

Виклад основного матеріалу. Презумпції можна охарактеризувати як логічні висновки про існування певних фактів, подій чи обставин та їхніх наслідків. Ці висновки базуються на спостереженні за повторюваністю життєвих ситуацій. При цьому, в основі презумпцій лежить принцип індуктивного мислення: якщо певна подія регулярно відбувається за схожих умов, то можна обґрунтовано припустити, що вона повториться знову, коли виникнуть аналогічні обставини. Таким чином, презумпції є своєрідним інструментом прогнозування, який дозволяє робити обґрунтовані припущення про майбутні події чи стан речей на основі систематичних спостережень за минулими та теперішніми явищами. Це дає змогу формувати очікування та приймати рішення в умовах

неповної інформації, спираючись на статистичну ймовірність та закономірності, виявлені в подібних ситуаціях [10, p. 206].

Варто відзначити, що багато дослідників поділяють думку про те, що презумпції є юридично закріпленими припущеннями щодо наявності або відсутності певних юридичних фактів [8, p. 34]. Ці припущення ґрунтуються на встановленому зв'язку між фактами та підкріплюються попереднім досвідом. З цього випливає, що презумпції мають ймовірнісний та прогностичний характер, а не абсолютну істинність чи закономірність. Однак, незважаючи на цю особливість, презумпції, включаючи презумпцію невинуватості, відіграють важливу роль не лише як додатковий інструмент пізнання реальності, але й як засіб встановлення істини.

Ці припущення базуються на зв'язку з реальними подіями та підтверджуються практичним досвідом, що визначає їх наукову та практичну цінність. Ефективність правової презумпції та її місце серед інших презумпцій значною мірою залежить від того, як формулюються, за допомогою яких засобів виражаються та в якій послідовності застосовуються ці припущення про наявність юридичних фактів. Таким чином, хоча презумпції і не є абсолютними істинами, вони служать важливим інструментом у правовій системі, допомагаючи встановлювати факти та приймати рішення в умовах неповної інформації [12, p. 29].

Право особи вважатися невинуватою доти, поки не буде доведена її винуватість, є ще й основним принципом, що зумовлює поводження з будь-якою особою протягом всього судового процесу у якійсь кримінальній справі, аж до винесення остаточного рішення по апеляції. У пункті 2 статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачено, що *«кожен обвинувачений в кримінальному злочині має право вважатися невинуватим, поки винуватість його не буде доведена згідно із законом»* [13]. Крім того, право на презумпцію невинуватості гарантується в пункті 1 b) статті 7 Африканської хартії прав людини і народів [14], пункті 2 статті 8 Американської конвенції з прав людини [15] і пункті 2 статті 6 Європейської конвенції про права людини [16], а положення пункту 1 статті 11 Загальної декларації прав людини забезпечує кожному *«обвинуваченому у вчиненні злочину, вважатися невинуватим доти, поки його винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому йому забезпечують усі можливості для захисту»* [17]. Згодом принцип презумпції невинуватості був, крім іншого, включений до пункту 3 статті 20 Статуту Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді [18] і пункт 3 статті 21 Статуту Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії [19], а також в пункт 1 статті 66 Статуту Міжнародного кримінального суду [20].

Як відзначав Комітет з прав людини у своєму Зауваженні загального порядку № 13, принцип презумпції невинуватості означає, що *«тягар доведення вини не лежить на підсудному, а сумнів тлумачиться на користь підсудного. Ніхто не може вважатися винуватим доти, доки звинувачення не буде доведено поза сумнівами розумного характеру. Крім того, презумпція невинуватості припускає наявність права бути судимим у відповідності з цим принципом»* [21].

Отже, презумпція невинуватості обвинуваченого є фундаментальним та непорушним правовим принципом. Це право не підлягає жодним обмеженням чи винятками і має абсолютний характер. Воно гарантує, що особа вважається невинною до того моменту, поки її вина не буде встановлена відповідно до встановлених законом процедур.

Цей принцип є наріжним каменем справедливого судочинства та не може бути компромісним за будь-яких обставин. Він забезпечує захист прав обвинуваченого та є ключовим елементом верховенства права. Жодні міркування, навіть ті, що стосуються державної безпеки чи ефективності правосуддя, не можуть виправдати відступ від цього базового права.

Абсолютність презумпції невинуватості підкреслює її важливість у системі правосуддя та відображає прагнення суспільства до справедливого та неупередженого судового процесу. Це право залишається непорушним на всіх етапах кримінального провадження, від початку розслідування до винесення остаточного судового рішення..

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) розглядає презумпцію невинуватості у двох ключових аспектах. По-перше, це фундаментальний принцип здійснення правосуддя, який визначає загальний підхід до організації кримінального процесу. По-друге, і це не менш важливо, ЄСПЛ трактує презумпцію невинуватості як «конкретне та реальне» право обвинуваченого.

Таке подвійне розуміння підкреслює практичну значущість цього принципу. З одного боку, це загальна настанова для всієї системи правосуддя, яка визначає характер та спрямованість судового процесу. З іншого боку, це індивідуальне право кожного обвинуваченого, яке може бути

реалізоване та захищене в конкретних судових справах. Трактування презумпції невинуватості як «конкретного та реального» права підкреслює її практичну застосовність та обов'язковість дотримання у кожному окремому випадку. Це означає, що дане право не є лише теоретичною концепцією, а має безпосередній вплив на хід судового розгляду та становище обвинуваченого в ньому [7, p. 45].

Таким чином, ЄСПЛ наголошує на дуальній природі презумпції невинуватості, визнаючи її як загальноправовий принцип та як конкретне право особи, що підлягає захисту та реалізації в рамках кримінального процесу. Оскільки «вимога неупередженості суду є відображенням цього ... принципу», Європейський Суд розглядає презумпцію невинуватості як один з елементів права на справедливий судовий розгляд [21, с. 62]. В рішенні у справі *Девеєр проти Бельгії* наголошується: «Презумпція невинуватості, втілена в пункті 2 .., є поряд з іншими правами складовими елементами поняття справедливого судового розгляду у кримінальних справах» [23, с. 315]. Саме тому, Європейський Суд підкреслює, що «висновок про порушення вимог п. 1 звільняє Суд від необхідності розглядати ... справу в світлі пункту 2 і 3» статті 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод.

Відзначимо, формулювання презумпції невинуватості в різних міжнародних документах має певні відмінності, що впливає на процедури її спростування. Декларація прав людини передбачає, що презумпція невинуватості може бути спростована лише в результаті судового розгляду. Натомість, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Європейська конвенція з прав людини допускають можливість спростування презумпції невинуватості іншими, встановленими законом способами.

Європейська конвенція додатково роз'яснює, що порядок спростування презумпції може варіюватися залежно від важливості справи та її потенційних наслідків, при цьому наголошуючи на необхідності забезпечення додаткових гарантій права на захист. Така гнучкість у формулюваннях Пакту та Конвенції дозволяє застосовувати різні процедури встановлення винуватості залежно від серйозності справи та можливих правових наслідків. Наприклад, якщо існує можливість звільнення підсудного від кримінальної відповідальності та покарання, процедура спростування презумпції невинуватості може відрізнятися, але при цьому обов'язково повинні бути забезпечені всі необхідні засоби захисту від обвинувачення [22, с. 126].

Важливим аспектом реалізації права на презумпцію невинуватості в міжнародному кримінальному судочинстві є визначення поняття «законний порядок». Цей термін, закріплений у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод, вказує на необхідність встановлення чітких, законодавчо визначених процедур для визнання особи винною, що є ключовим елементом у забезпеченні справедливого судового розгляду [7, p. 12].

Європейський суд, тлумачачи термін «законний порядок» у формулюванні презумпції невинуватості, даною Конвенцією («кожна людина, обвинувачена у вчиненні кримінального злочину, вважається невинною доти, доки її винуватість не буде встановлена в законному порядку» (ст. 6 ч. 2) , вказали, що презумпція невинуватості, втілена в п. 2 ст. 6, а також різні права, невичерпний перелік яких закріплений в п. 3 ст. 6, є складовими елементами поняття справедливого судового розгляду у кримінальних справах. У додатковому протоколі № 11 до Конвенції про захист прав людини і основних свобод «Заголовки статей, що підлягають включенню в текст Конвенції про захист прав людини та основних свобод і Протоколів до неї» зазначено, що ст. 6 повинна бути озаглавлена «Право на справедливий судовий розгляд» [24].

Постає питання щодо природи презумпції невинуватості: чи є вона об'єктивним правовим положенням, що відображає законодавчу позицію щодо винуватості підсудного, чи суб'єктивною думкою окремих учасників міжнародного кримінального процесу? Тут важливо чітко зазначити, що презумпція невинуватості підсудного не є відображенням суб'єктивних поглядів окремих учасників кримінально-процесуальної діяльності. Навпаки, вона представляє собою об'єктивне правове положення, закріплене в законодавстві. Ця об'єктивна правова позиція не перешкоджає процесу встановлення істини у справі. Вона не забороняє збір доказів проти підсудного чи доведення його вини. Однак, вона категорично забороняє передчасне оголошення підсудного винним або поводження з ним як зі злочинцем до винесення відповідного судового рішення.

Таким чином, презумпція невинуватості виступає як об'єктивний правовий принцип, який визначає загальний підхід до статусу обвинуваченого в кримінальному процесі. Вона встановлює

баланс між необхідністю розслідування злочинів та захистом прав обвинуваченого, забезпечуючи справедливість судового розгляду та запобігаючи передчасним висновкам про винуватість.

Так, Європейський суд з прав людини у справі *Мінеллі проти Швейцарії* ухвалив: «Презумпція невинуватості порушується, якщо раніше винуватість підсудного не була доведена за законом і, перш за все, якщо він не мав можливості здійснити свої права на захист ...» [25]. Цей суд також часто заявляв, що попереднє тримання під вартою не повинно використовуватися в якості попереднього покарання (рішення у справі *Летел'є проти Франції* [26], рішення у справі *Томазі проти Франції* [27]).

Отже, в контексті міжнародного кримінального судочинства презумпція невинуватості постає як об'єктивний правовий принцип, що має фундаментальне значення. Цей принцип встановлює, що з точки зору закону підсудний вважається невинуватим до певного моменту. Цей момент настає лише тоді, коли виконуються дві ключові умови:

1. Сторона обвинувачення, яка стверджує про винуватість підсудного, надає переконливі докази цієї винуватості.

2. Суд або міжнародний трибунал, розглянувши всі надані докази, виносить обвинувальний вирок, який набуває законної сили.

До виконання цих умов закон розглядає особу як невинуватого, незалежно від тяжкості звинувачень чи суспільної думки. Це правове положення захищає права обвинуваченого та забезпечує справедливість судового процесу, вимагаючи, щоб винуватість була доведена поза розумним сумнівом у рамках встановленої правової процедури. Така інтерпретація презумпції невинуватості підкреслює її роль як гаранта справедливості та об'єктивності в міжнародному кримінальному правосудді, забезпечуючи, що жодна особа не буде визнана винною без належного судового розгляду та беззаперечних доказів.

Висновки. Отже, на наш погляд: 1. Презумпція невинуватості є фундаментальним принципом міжнародного кримінального права та ключовим елементом справедливого судочинства. Цей принцип закріплений у ряді міжнародних правових документах, включаючи Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейську конвенцію з прав людини, та статути міжнародних кримінальних трибуналів. 2. Презумпція невинуватості розглядається Європейським судом з прав людини як у якості загального принципу здійснення правосуддя, так і конкретного права обвинуваченого. 3. Існують певні відмінності у формулюванні цього принципу в різних міжнародних документах, що впливає на процедури його застосування та спростування. 4. Презумпція невинуватості є об'єктивним правовим положенням, а не суб'єктивною думкою учасників процесу, що забезпечує її універсальне застосування. Цей принцип вимагає, щоб вина обвинуваченого була доведена поза розумним сумнівом і встановлена законним рішенням суду. 5. Презумпція невинуватості залишається актуальною протягом усього судового процесу, включаючи попереднє ув'язнення. У міжнародному кримінальному судочинстві цей принцип служить важливим запобіжником проти зловживань та гарантом справедливості процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грошевий Ю.М. Проблеми удосконалення законодавства, що регулює кримінально-процесуальну діяльність. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 2(33)-3(34). С. 686–698.
2. Tadros V., The Ends of Harm: The Moral Foundations of Criminal Law. N.-Y. 2011. 256 p.
3. Ashworth, Andrew. Four Threats to the Presumption of Innocence. *South African Law Journal*. 2006. Vol. 123. No. 1. Pp. 63–97.
4. Михеєнко М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. Київ: Юрінком Інтер. 1999. 240 с.
5. Laudan, Larry. Truth, Error, and Criminal Law: An Essay in Legal Epistemology. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 331 p.
6. Stuckenberg, Carl-Friedrich. Who is Presumed Innocent of What by Whom? *Criminal Law and Philosophy*. 2014. Vol. 8. No. 2, pp. 301–316.
7. Tadros, Victor. The Ends of Harm: The Moral Foundations of Criminal Law. Oxford: Oxford University Press, 2011. 121 p.
8. Lippke, Richard L. Taming the Presumption of Innocence. Oxford: Oxford University Press, 2016. 212 p.

9. Weigend, Thomas. There is Only One Presumption of Innocence. *Netherlands Journal of Legal Philosophy*. 2013. Vol. 42, No. 3, pp. 193–204.
10. Ulväng, Magnus. Presumption of Innocence Versus a Principle of Fairness. *Netherlands Journal of Legal Philosophy*. 2013. Vol. 42. No. 3, pp. 205–224.
11. Schwikkard, Pamela Jane «The Presumption of Innocence: What Is It?» *South African Journal of Criminal Justice*. 1998. Vol. 11. No. 3, pp. 396–408.
12. Campbell P. Presumptions and Justice. N.Y., 1993. 298 p.
13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю.К. Качуренко. 2-е вид. К.: Юрінформ, 1992. С. 33–41.
14. Африканська хартія прав людини і народів від 26 червня 1981 р. URL: http://www.concourt.am/hr/rus/inter/6_4.htm.
15. Американская конвенція прав людини від 22 листопада 1969 р. URL: http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rzoas3con.html.
16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950. *Офіційний вісник України* від 16.04.1998 р., № 13 / № 32 від 23.08.2006 / стор. 270.
17. Загальна декларація прав людини. ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. *Офіційний вісник України* від 15.12.2008 р., № 93, стор. 89, стаття 3103, код акту 45085/2008.
18. Міжнародний трибунал по Руанді: Статут від 08.11.04 р. URL: http://www.un.org/ru/law/ictr/charter.shtml.
19. Міжнародний трибунал по Колишній Югославії: Статут від 25.05.93 р. URL: http://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml.
20. Римський статут міжнародного кримінального суду: Міжнародний документ від 17.07.1998. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588/print1351713560808071.
21. Eur. Court H.R. Allenet de Ribemont v. France, judgment of 10 February 1995, Series A, no. 308, п. 35.
22. Джекобс Ф., Уайт Р. Европейская конвенция по правам человека. Оксфорд: Клэрендон пресс. 233 с.
23. Eur. Court H.R. Deweer v. Belgium, Judgement of 27 Feb. 1980, Series A, No. 35; p. 30, para. 56.
24. Додаток до протокола № 11 до Конвенції по захисту прав людини й основних свобод. URL: http/www.umn.edu/humanrts /euro/Rz30prot11.html.
25. Eur. Court H.R. Minelli v. Switzerland, Judgement of 25 Mar. 1983, Series A, No. 62; para. 37.
26. Eur. Court H.R. Letellier v. France, Judgement of 26 June 1991, Series A, No. 207; para. 30.
27. Eur. Court H.R. Tomasi v. France, Judgement of 27 August 1992, Series A, No. 241-A; para. 65.
28. Громовчук М.В., Бєлов Д.М. Принцип гуманізму, як основоположний принцип побудови сучасної правової держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 65. С. 46–50.

УДК 349.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.41

ТИПОЛОГІЯ ЖЕРТВ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ[1]

Головкін Б.М.,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса
ORCID: 0000-0002-0333-9806

Головкін Б.М. Типологія жертв правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту.

Статтю присвячено дослідженню особливостей поведінки в небезпечних дорожніх ситуаціях різних категорій жертв автотранспортних злочинів. Розглянуто структурні компоненти конкретної дорожньої ситуації та їх вплив на поведінку жертв автотранспортних злочинів. Зазначається, що переважна більшість учасників дорожнього руху, які стали жертвами автотранспортних правопорушень, недооцінюють дорожньо-транспортні небезпеки, не очікують реальної загрози власному життю та здоров'ю під час руху, втрачають самоконтроль в критичних ситуаціях і виявляються неготовими до самопорятунку. Висловлюється судження, що типовою помилкою жертв автотранспортних правопорушень є розрахунок на правомірну поведінку протилежної сторони дорожньої взаємодії, перекладання відповідальності за особисту безпеку на інших учасників руху. Близько половини жертв автотранспортних правопорушень правомірно поводяться під час дорожнього руху, виконують основні правила обережності, однак за складних дорожніх обставин, не застосовують додаткові заходи безпеки, хоча мали таку можливість. Певна частина жертв свідомо йде на високий ризик внаслідок грубого порушення правил безпеки дорожнього руху і при цьому помилково розраховує, що у них вийде уникнути серйозного травмування або загибелі в критичних ситуаціях. Понад третина жертв недотримується правил безпечного поводження під час руху дорогами, оскільки помилково вважає, що їм нічого не загрожує. Враховуючи різний характер і спрямованість поведінки в конкретній дорожній ситуації, запропоновано вирізняти зневажливих, самовпевнених, необачних і нейтральних жертв автотранспортних правопорушень. Розкрито особливості поведінки кожного типу жертв перед заподіянням шкоди їхньому життю або здоров'ю внаслідок вчинення кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Зневажливі жертви допускають порушення правил дорожнього руху і при цьому відкидають для себе можливість потрапити у дорожньо-транспортну пригоду з тяжкими наслідками, а у критичних ситуаціях поводяться безпорадно. Самовпевнені жертви своїми неправомірними діями створюють аварійні ситуації, свідомо ідуть на високий ризик зазнати серйозного травмування чи загибелі і помилково розраховують уникнути тяжких наслідків, покладаючись на власні сили. Необачні жертви лише частково і далеко не завжди дотримуються норм безпечного поводження під час дорожнього руху, не виконують обов'язкових вимог обережності, вважають, що їм нічого не загрожує, а в критичних ситуаціях помилково розраховують на допомогу інших учасників руху. Нейтральні жертви автотранспортних правопорушень зазнають травмування чи

[1] Публікація підготовлена у межах виконання в НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні», номер державної реєстрації 0120U10561.

гинуть в ДТП внаслідок потрапляння в аварійні ситуації, створені не з їхньої вини, або через випадковий збіг обставин.

Ключові слова: безпека, дорожній рух, жертви, ризики і загрози, віктимізація, автотранспортні злочини.

Holovkin B.M. Typology of victims of offenses in the field of traffic safety and transport operation.

The article is devoted to the research of the peculiarities of behavior in dangerous road situations of various categories of victims of motor vehicle crimes. The structural components of a specific road situation and their influence on the behavior of victims of motor vehicle crimes are considered. It is noted that the vast majority of road users who have become victims of motor vehicle offenses underestimate traffic hazards, do not expect a real threat to their own life and health while driving, lose self-control in critical situations and are unprepared for self-rescue. The opinion is expressed that a typical mistake of victims of traffic offenses is counting on the lawful behavior of the opposite side of the road interaction, shifting responsibility for personal safety to other traffic participants. About half of the victims of motor vehicle offenses behave lawfully during traffic, follow the basic rules of caution, but in difficult road conditions, do not apply additional safety measures, although they had the opportunity to do so. A certain part of the victims deliberately takes a high risk due to a gross violation of road safety rules and at the same time mistakenly calculates that they will be able to avoid serious injury or death in critical situations. More than a third of victims do not follow the rules of safe behavior when driving on the roads, because they mistakenly believe that they are not in danger. Given the different nature and orientation of behavior in a specific traffic situation, it is proposed to distinguish disrespectful, self-confident, reckless and neutral victims of traffic offenses. The specifics of the behavior of each type of victim before causing damage to their life or health because of committing criminal offenses against traffic safety and operation of transport are revealed. Contemptuous victims allow violations of traffic rules and at the same time reject for themselves the possibility of getting into a traffic accident with serious consequences, and in critical situations behave helplessly. Self-confident victims create accident situations by their illegal actions, knowingly take a high risk of serious injury or death, and mistakenly expect to avoid serious consequences by relying on their own strength. Careless victims only partially and far from always comply with the norms of safe behavior during road traffic, do not fulfill the mandatory requirements of caution, believe that they are not in danger, and in critical situations mistakenly rely on the help of other road users. Neutral victims of motor vehicle offenses are injured or killed in road accidents because of falling into accident situations not caused by their fault or due to a random coincidence of circumstances.

Key words: safety, road traffic, victims, risks and threats, victimization, motor vehicle crimes.

Постановка проблеми. Однією з ключових ідей політики безпеки дорожнього руху в Європейському Союзі на 2021–2030 роки «Safe System» є визнання закономірності, що учасники дорожнього руху завжди допускатимуться помилок, які призводять до автомобільних аварій і серйозних наслідків. Однак ціною таких помилок не має бути втрачене життя або здоров'я людей. Новий підхід до управління безпекою дорожнього руху в ЄС передбачає більш лояльне ставлення до учасників дорожньо-транспортних пригод (*далі – ДТП*), презюмуючи помилковий характер їхньої поведінки в критичних дорожніх ситуаціях [1, с. 26-27]. Як відомо, концепція помилки в поведінці учасників дорожнього руху, що взаємодіють між собою в небезпечній дорожній ситуації, не спростовує неправомірний характер дій або бездіяльності заподіювача шкоди чи потерпілого, не виключає відповідальність злочинця за суспільно-небезпечні наслідки, що настали. Помилятися в оцінці змін дорожньої обстановки та її подальшого розвитку, передбаченні намірів інших учасників руху, а також у виборі способу реагування на виниклу небезпеку – можуть як злочинці, так і жертви необережних кримінальних правопорушень. Помилки в діяннях осіб, які керують транспортними засобами, та їх значення для настання суспільно-небезпечних наслідків менш-більш досліджені в кримінально-правовій теорії необережного злочину. Водночас, помилки в реагуванні потерпілих на безпосередню загрозу їхньому життю і здоров'ю, що призводять до серйозного травмування чи загибелі потерпілих, залишаються малодослідженими в кримінології. Не підлягає сумніву твердження, що поведінка жертв автотранспортних правопорушень в небезпечних дорожніх ситуаціях постійно повторюється, має декілька основних варіантів прояву. Це

свідчить про недостатню спроможність потерпілих, за конкретних дорожніх обставин, вчасно виявляти небезпеку під час руху, обирати правильний варіант поведінки для уникнення серйозного травмування або смерті чи зменшення шкоди внаслідок ДТП. Наявність стійких тенденцій в лінії поведінки жертв автотранспортних злочинів дає підстави для їхнього поділу на окремі групи за певним класифікаційним критерієм.

Стан опрацювання проблематики. Прикладних кримінологічних досліджень різних типів жертв автотранспортних злочинів та їх поведінки при взаємодії із правопорушником недостатньо. До цього питання в дисертаційному та монографічному дослідженнях зверталися К.О. Полтава і Жученко Є.Ю. Так, вивчаючи потерпілих від автотранспортних злочинів К.О. Полтава зауважила, що поведінка пішоходів буває двох основних видів: правомірна, у тому числі нейтральна, і неправомірна поведінка. За оцінками авторки 69 % потерпілих-пішоходів поводилися неправомірно, грубо порушуючи Правила дорожнього руху (*далі – ПДР*). Крім цього, згадується також неналежна поведінка потерпілих, що полягає в дотриманні вимог ПДР, однак неврахуванні криміногенної дорожньої обстановки [2, с. 146-147].

К.О. Жученко, враховуючи специфіку кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху, запропонував виокремлювати такі категорії потерпілих як-от: провокативні жертви, зухвалі жертви, пасивні жертви, умовні жертви і жертви-водії. Провокативні жертви свідомо порушують ПДР, усвідомлюють суспільно-небезпечний характер своїх дій і їх наслідки; зухвалі – свідомо нехтують правилами особистої безпеки в ситуаціях, коли водій порушує ПДР; пасивні жертви потрапляють в ДТП та зазнають травмування або гинуть через психологічні особливості (низька увага, лабільність); умовні жертви випадково опиняються на місці ДТП і не встигають зреагувати на загрозу своєму життю та здоров'ю, яку вони об'єктивно нездатні були виявити за конкретних дорожніх обставин; жертви-водії характеризуються не сформованістю навичок керування транспортним засобом в небезпечних дорожніх ситуаціях, нездатністю уникнути ДТП і зберегти своє життя та здоров'я [3, с. 154-155].

Метою статті є розроблення типології жертв кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту.

Виклад основного матеріалу. Типологія, як метод наукового пізнання, передбачає поділ об'єкту дослідження на окремі групи за визначеним критерієм. На відміну від класифікації, типологія не вимагає виокремлення усіх можливих типів жертв автотранспортних правопорушень. Достатньо диференціювати контингент жертв на групи за типовою ознакою, що відображає універсальну для всіх представників групи ознаку (властивість) [4, с. 271]. Типологія жертв автотранспортних правопорушень надає можливість встановити і пояснити детермінуючі зв'язки між небезпечною дорожньою ситуацією і поведінкою жертв.

Дорожній рух є динамічним процесом постійної зміни дорожньої обстановки, що відбувається в умовах невизначеності й ризику неочікуваного виникнення небезпеки для учасників руху під час взаємодії з джерелами підвищеної небезпеки.

Конкретна дорожня ситуація за якої вчиняється автотранспортний злочин, – це сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, що створили підвищену небезпеку для учасників руху та викликали поведінкові реакції, спрямовані на відвернення суспільно небезпечних наслідків і самопорятунок. Аварійна дорожня ситуація об'єктивно створює підвищену небезпеку для продовження руху транспорту і людей у незмінному режимі, безпосередньо загрожує життю і здоров'ю осіб, які опинилися у вразливому становищі. Небезпечна дорожня ситуація виникає несподівано, триває короткий проміжок часу, динамічно розвивається та швидко ускладняється, викликає гостру психоемоційну реакцію в її учасників, обумовлює різноспрямовану поведінку. Іноді така ситуація складається через випадковий збіг дорожніх обставин, або дії природних сил.

Об'єктивні фактори – це дорожні умови і дорожня обстановка, що характеризують дорожнє середовище в розрізі наявних ризиків та небезпек на момент вчинення ДТП. Дорожнє середовище є складною динамічною системою зв'язків між процесами, явищами та подіями, обумовленими використанням транспортних засобів, автомобільних доріг, дорожньої інфраструктури, а також взаємодією учасників дорожнього руху за конкретних дорожніх обставин.

Дорожні умови, за яких стаються ДТП, зазвичай є складними для забезпечення постійного контролю за дорожньою обстановкою та безпечного управління ТЗ. Найчастіше це темний період доби, недостатня видимість або обмежена оглядовість проїзної частини, складні погодні умови, висока інтенсивність руху, незадовільний стан дорожнього покриття та ін.

Дорожня обстановка, що склалася на момент вчинення ДТП, як правило, несприятлива. Вона полягає у несподіваній появі перешкоди для руху або рухомого об'єкту, що небезпечно наближається до смуги руху ТЗ чи перетинає її, або у безпідставному ненаданні переваги в русі пішоходам чи ТЗ, невиправданому маневруванні чи різкому гальмуванні, засліпленні ТЗ, що рухається назустріч, а також включає непередбачувану зміну поведінки потенційних потерпілих, що створює аварійну ситуацію і становить загрозу їхньому життю та здоров'ю.

Суб'єктивна складова небезпечної дорожньої ситуації включає: викривлене сприйняття потенційними жертвами дорожніх ризиків і загроз до моменту появи реальної небезпеки під час руху; одностороннє чи взаємне порушення ПДР учасниками небезпечної дорожньої ситуації; поверхове і нечітке прогнозування розвитку причинно-наслідкових зв'язків між порушенням ПДР і високою ймовірністю настання шкідливих наслідків; ухвалення потерпілим помилкового рішення, що підвищило його вразливість і ускладнило безпечний вихід із критичної ситуації. Суб'єктивне сприйняття, оцінка, ставлення й реагування на небезпечну дорожню ситуацію особами, які стали її учасниками й намагалися вирішити, доволі різне. На практиці, близько половини учасників ДТП належать до порушників ПДР, які не виконують або неналежно виконують вимоги правил безпечного руху, не роблять висновки з негативного досвіду і рідко вчяться на власних помилках. Зауважу, що колективна свідомість порушників ПДР не сприймає всерйоз дорожні ризики та загрози, оскільки неодноразове відхилення ними від норм безпечної поведінки, раніше не призводило до тяжких наслідків. Порушники ПДР схильні недооцінювати складність і небезпечність дорожньої ситуації, не враховувати дію випадкових чинників, зневажати правилами обережності і при цьому переоцінювати власні можливості щодо уникнення травмування чи загибелі. В основному вони розраховують на сприятливий розвиток подій, щасливий випадок, і особливо на те, що інші учасники руху будуть неухильно виконувати вимоги ПДР і, за необхідності, самостійно подбають про власну безпеку.

В реальному житті, зіштовхнувшись з підвищеною небезпекою на дорозі, значна частина учасників руху впадає у стан гострого стресу близького до афекту, який передбачає короткочасне звуження свідомості, пригнічення критичного мислення і ослаблення самоконтролю, що дезорганізовує психічну діяльність, запускає спрощений режим регуляції поведінки, за якого спрацьовує звичний спосіб реагування на схожі ситуації у минулому та обирається варіант поведінки, що не відповідає безпечному виходу із надзвичайних дорожніх обставин. Потерпілі, які рідко зіштовхуються з небезпечними дорожніми ситуаціями, виявляються психологічно неготовими раціонально думати і швидко діяти, щоб уберегтися від тяжких наслідків. Більшість потерпілих в момент виникнення небезпеки на дорозі перебувають у стані розгубленості, або ж ступору (афективно-шоковому стані чи заціпеніння), викликаного сильним нервовим потрясінням через усвідомлення раптової загрози загибелі чи серйозного травмування. Певна частина жертв не усвідомлює ступень небезпеки аварійної ситуації, учасником якої вони стали, через стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, або внаслідок впливу лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакцій. В аварійних ситуаціях психіка потерпілих не встигає швидко зорієнтуватися в наявних дорожніх обставинах, миттєво адаптуватися до екстремальних умов. В момент усвідомлення високої загрози життю і здоров'ю люди часто помиляються, діють інтуїтивно, без роздумів і вагань, чіткого уявлення, чим може завершитися для них подальший розвиток подій. Мозок дає сигнал опорно-руховому апарату про високу загрозу катастрофічних наслідків, і далі, люди із сильною нервовою системою, спрямовують свої інтелектуально-вольові зусилля на відвернення загрози і самопорятунок, а люди із слабкою нервовою системою, частіше проявляють бездіяльність, або ж допускаються фатальних помилок, діють всупереч здоровому глузду і наявним обставинам.

Вчасне і правильне реагування на підвищену небезпеку здебільшого залежить від індивідуально-психологічних особливостей учасників руху, їхніх рис характеру, спроможності постійно контролювати і правильно оцінювати поточну дорожню обстановку, передбачати несприятливі дорожні обставини, вчасно розпізнавати небезпеку, точно оцінювати її ступень, а також психологічної готовності швидко обирати правильний варіант поведінки, спираючись на знання ПДР, професійні навички, минулий досвід вирішення проблем під час дорожнього руху.

За статистикою, найчастіше жертвами ДТП стають особи, які керують ТЗ, за ними йдуть пішоходи, пасажири, велосипедисти, значно рідше – інші учасники дорожнього руху. Наведений розподіл потерпілих обумовлений структурою найпоширеніших видів ДТП в Україні, а саме:

зіткнення ТЗ, наїзд на пішохода, наїзд на перешкоду, перекидання ТЗ, наїзд на велосипедиста та ін., а так само причинами скоєння ДТП (перевищення безпечної швидкості, порушення правил маневрування і зустрічного роз'їзду, порушення правил проїзду перехресть і пішохідних переходів, недотримання дистанції, керування ТЗ у стані алкогольного сп'яніння, перехід пішоходів у невстановленому місці та ін.). Різні категорії учасників дорожнього руху неоднаково поводяться в конкретній дорожній ситуації, що передує вчиненню автотранспортного правопорушення. Зокрема, зарубіжними дослідженнями доведено, що 50 % пішоходів і понад 30 % велосипедистів поводилися віктимно (рухалися на червоний сигнал світлофора, перебували у стані алкогольного сп'яніння і втрачали рівновагу, відволікалися на користування мобільними пристроями та ін.) [5, с. 6–8]. Тож, враховуючи різний характер і спрямованість поведінки в конкретній дорожній ситуації, пропонуємо поділити потерпілих від автотранспортних правопорушень на такі типи, як: *зневажливі*, *самовпевнені*, *необачні* і *нейтральні*.

Зневажливі жертви автотранспортних правопорушень недотримуються ПДР, що регламентують безпечне керування транспортними засобами і безпечне пересування учасників руху вулично-дорожною мережею поза транспортними засобами. Левова частка із них не сприймає належним чином потенційну небезпеку зазнати серйозного травмування чи навіть втратити життя під час дорожнього руху, вважає дотримання вимог та заборон ПДР обтяжливим і необов'язковим, не бере до уваги основні дорожні ризики і загрози, не усвідомлює повною мірою можливі наслідки власної неправомірної поведінки. Домінантною рисою характеру зневажливих жертв є ригідність, що полягає у складності або нездатності переключення психічних процесів, швидкої перебудови лінії поведінки, у разі неочікуваної зміни дорожньої обстановки. Через інертність мислення такі особи погано адаптуються до мінливих умов дорожнього середовища і впливу випадкових факторів, вдаються до недоцільних дій, або ж взагалі бездіють в критичних ситуаціях і не розуміють наслідків власної нераціональної поведінки. Зневажливе ставлення потерпілих до виконання правил безпеки руху обумовлене хибним уявленням про те, що всі учасники руху у повсякденному житті непомітно допускають порушення ПДР і при цьому їм якось вдається уникати ДТП з тяжкими наслідками, а також помилковим судженням про те, що інші учасники руху повинні самостійно забезпечити власну безпеку, у разі виникнення реальної загрози їхньому життю і здоров'ю. Зневажливі жертви схильні перекладати відповідальність за безпеку на дорогах на інших учасників руху і не замислюються над негативними наслідками власної неправомірної поведінки. Більшість жертв цього типу відкидають можливість потрапити у ДТП з тяжкими наслідками, сподіваються на позитивний сценарій розвитку подій, у разі ускладнення дорожньої обстановки. На основі таких уявлень і суджень формується загальна лінія легковажної поведінки, що виражається у неготовності діяти гнучко, відповідно до мінливих дорожніх обставин, беззастережно виконувати приписи ПДР щодо безпечного виходу з критичної ситуації.

Типовими проявами поведінки зневажливих жертв, які керують транспортними засобами, можуть бути такі: перевищення встановлених обмежень швидкості руху; незаявлення про намір змінити напрям руху або здійснити перестроювання чи інший ризикований маневр; ненадання дороги транспортному засобу, що має перевагу в русі, а також пішоходу на нерегульованому перехресті; невиконання приписів попереджувальних дорожніх знаків і знаків пріоритету; нехтування заходами реагування на несприятливу зміну дорожньої обстановки; невикористання зовнішніх світлових приладів у темну пору доби; невиконання водіями вимог сигналів регулювання дорожнього руху; нехтування забороною на користування засобами зв'язку під час руху, що тримаються в руці; керування технічно несправним транспортним засобом; безпідставне передавання керування транспортним засобом, особам які не мають спеціальних навичок і достатнього водійського досвіду; керування ТЗ у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, або в іншому стані, що знижує увагу і швидкість реакцій; невикористання ременів безпеки, захисних шоломів, дитячих утримуючих систем та ін.

Типовими проявами поведінки жертв, які пересуваються дорогами поза транспортними засобами, можуть бути такі: перехід проїзної частини у невстановлених місцях; неочікуване зупинення на проїзній частині пішохода або велосипедиста під час перетинання дороги; невиконання пішоходами та прирівнюваними до них учасниками руху вимоги щодо використання світлоповертальних елементів або одягу, що їх містить у темну пору доби та в умовах недостатньої видимості; порушення техніки безпеки пасажирами; невиконання пішоходами і прирівнюваними до них учасниками руху вимог сигналів регулювання; самовільне подолання пішоходами дорожніх

огороджень бар'єрного типу із подальшим небезпечним виходом на проїзну частину; порушення пішоходами і прирівняними до них учасниками руху ПДР в стані алкогольного/наркотичного сп'яніння та ін. [6, с. 40-41].

Самовпевнені жертви автотранспортних правопорушень, будучи достеменно обізнаними про негативні наслідки грубих порушень ПДР, своїми неправомірними діями свідомо наражаються на небезпеку, ігнорують встановлені правила пересторогу у небезпечних дорожніх ситуаціях і при цьому помилково розраховують уникнути тяжких наслідків для життя та здоров'я, покладаючись на везіння і власні сили. Самовпевнені жертви поводяться зухвало, демонстративно ігнорують вимоги ПДР, конфліктують з учасниками руху, неодноразово створюють аварійні ситуації, переоцінюють свої можливості щодо убезпечення власного життя і здоров'я за надзвичайних дорожніх обставин.

Типовими проявами поведінки самовпевнених жертв-водіїв ТЗ є такі: значне перевищення безпечної швидкості на аварійно небезпечних ділянках дороги і в місцях концентрації ДТП; виїзд на смугу зустрічного руху; поїзд на червоний сигнал світлофору; грубі порушення правил обгону, проїзду перехресть і зустрічного роз'їзду; застосування невиправданого маневру або безпідставного різкого гальмування; порушення вимог наказових і заборонних знаків; розворот на дорогах з одностороннім рухом, на автомагістралях, мостах, в тунелях; продовження руху при засліпленні світлом фар зустрічного транспортного засобу та ін.

Самовпевнені жертви-пішоходи допускають раптовий вихід, вибігання на проїзну частину ділянки дороги з пожвавленим рухом транспорту; перехід проїзної частини у забороненому місці, або перехід дороги безпосередньо перед транспортним засобом, що швидко наближається, а так само ігнорування попереджувальних звукових сигналів транспортного засобу, що швидко наближається та ін.

Необачні жертви не в повному обсязі і не завжди виконують обов'язки учасника дорожнього руху, пов'язані із зменшенням ситуативної вразливості щодо ДТП, не дбають належним чином про власну безпеку. Такі особи не виконують головний обов'язок учасника дорожнього руху – бути уважними і завбачливими, докладати максимум зусиль, щоб упевнитися у відсутності небезпеки перед початком чи продовженням руху, переконатися у безпечності запланованих маневрів, усебічно враховувати можливість виникнення аварійної ситуації, передбачати несприятливий розвиток подій, бути готовими відреагувати на загрозу власному життю та здоров'ю, відповідно до встановлених правил обережності.

Необачні жертви характеризуються нестійкою поведінкою, що передбачає періодичні відхилення від загальних норм безпечного поводження під час пересування вулично-дорожньою мережею. Найчастіше такі жертви недотримуються встановлених правил обережності через поспішність, короткочасне відволікання чи розосередженість уваги, або незнання чи забування правил безпеки дорожнього руху. Необачні жертви помилково вважають, що під час пересування вулицями та дорогами їм нічого не загрожує і при цьому повністю покладаються на інших учасників дорожнього руху, що апріорі не повинні створювати небезпеку для руху чи загрозу життю або здоров'ю користувачів доріг.

Типовими проявами поведінки необачливих жертв автотранспортних правопорушень є такі: неврахування дорожніх умов і дорожньої обстановки при виборі безпечної швидкості руху, безпечної дистанції, бокового інтервалу, а також виборі прийомів безпечного керування транспортним засобом; неврахування можливої небезпеки перед початком руху, перестроюванням, зміною напрямку руху, у тому числі при виїзді з другорядної дороги на головну, виконанні лівого повороту, здійсненні маневрування на ділянках дороги з обмеженою оглядовістю; невиконання вимог попереджувальних дорожніх знаків; відволікання уваги на розмови з пасажирами.

Проявами необачної поведінки серед пішоходів та прирівняних до них учасників дорожнього руху є неврахування імовірної небезпеки перед виходом на проїзну частину з-за рухомих і нерухомих об'єктів, що обмежують оглядовість; користування пішоходами, велосипедистами мобільними пристроями (навушниками, засобами зв'язку) під час перетинання проїзної частини; рух по автомагістралі чи дорозі не по правому краю проїзної частини і не назустріч транспортному потоку та ін.[7, с. 27].

Нейтральні жертви автотранспортних правопорушень зазнають травмування чи гинуть в ДТП внаслідок потрапляння в аварійні ситуації, створені не з їхньої вини, або через випадковий збіг обставин. Такі особи виконують вимоги ПДР і дотримуються заходів обережності під час

пересування автомобільними дорогами однак потрапляють в аварійну ситуацію, створену протиправними діями правопорушника, в якій виявляють нездатність уникнути травмування чи загибелі. Типовими проявами поведінки випадкових жертв є наїзд на пішохода, велосипедиста, які поводилися правомірно і не допускали порушень ПДР; зіткнення транспортних засобів на перехрестях, вчинені з вини одного з водіїв тощо.

Висновки. Підсумовуючи викладене зауважимо, що неухильне виконання вимог ПДР потребує високої дисциплінованості, постійної концентрації уваги, стресостійкості в складних дорожніх умовах і за несприятливих дорожніх обставинах, психологічної готовності до подолання дорожньо-транспортних викликів і загроз, а також докладання необхідних інтелектуально-вольових зусиль, щоб не потрапляти в аварійні ситуації, або безпечно виходити з них.

Поведінка жертв у конкретній дорожній ситуації може сприяти вчиненню автотранспортного правопорушень або не сприяти, а також по-різному впливати на тяжкість наслідків, що настали. Помилки і прорахунки користувачів доріг щодо оцінки поточної дорожньої обстановки, передбачення намірів інших учасників руху, обрання варіанту реагування на небезпеку і прогнозування наслідків своєї поведінки нерідко обертаються їхнім серйозним травмуванням або загибеллю. Найвищий ризик зазнати тяжких тілесних ушкоджень або смерті створює зневажлива і самовпевнена поведінка жертв в небезпечних дорожніх ситуаціях. Автотранспортні правопорушення, вчинені проти необачних і нейтральних жертв порівняно рідше призводять до тяжких наслідків. Запропоновану типологію жертв доцільно враховувати при розробленні комплексу заходів віктимологічної профілактики автотранспортних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. European Commission, Directorate-General for Mobility and Transport, *Preparatory work for an EU road safety strategy 2020–2030 – Final report,* Publications Office, 2018, 122 p. URL: https://data.europa.eu/doi/10.2832/15318.
2. Полтава К.О. Кримінологічна характеристика та запобігання автотранспортним злочинам, що пов'язані з загибеллю людей або тяжким тілесним ушкодженням в Україні: моногр. Харків: Право, 2014. 284 с.
3. Жученко Є.О. Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху. Дис. докт. філос. 12.00.08; Кропивницький, 2023. 281 с.
4. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Ін юре, 2007. 424 с.
5. Road Safety Thematic Report – Cyclists. European Road Safety Observatory. Brussels, European Commission, Directorate General for Transport.: European, 2022 URL: https://road-safety.transport.ec.europa.eu/statistics-and-analysis/data-and-analysis/thematic-reports_en. 6–8 (дата звернення 6.08.2024).
6. Головкін Б.М. Типологія жертв автотранспортних правопорушень. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах*: Матеріали VII Міжнародного правничого форуму, 28 травня 2024 р., м. Чернівці. Чернівці: Технодрук, 2024. С. 39–41.
7. Головкін Б.М. Кримінологічна характеристика жертв дорожньо-транспортних пригод. *Науковий вісник Ужгородського національного університету,* 2023. Серія право. Вип. 80. Ч. 2. С. 23–29.

УДК 343.3/.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.42

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА КВАЛІФІКАЦІЇ

Демидова Л.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

Демидова Л.М. Воєнні злочини: проблеми визначення та кваліфікації.

Визначення поняття воєнні злочини досліджено в трансдисциплінарному ракурсі в тісному зв'язку кримінального і міжнародного права. Сформульовано та обґрунтовано авторську позицію стосовно юридичної визначеності термінів «війна», «воєнний конфлікт», «збройний «конфлікт», «закони та звичаї війни», «агресія» та їх співвідношення.

Підтверджено, що Римський статут Міжнародного кримінального суду передбачає дефініцію воєнних злочинів, ураховуючи ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, та визнає воєнні злочини як грубі, серозні порушення законів та звичаїв війни зі значно розширеним переліком таких порушень. І це, ураховуючи національні інтереси України, закріплено в ст. 438 Кримінального кодексу України.

Доводиться, що війни і збройні конфлікти: 1) не є тотожними поняттями й їх некоректно поєднувати за змістом навидь частково; 2) війна є різновидом воєнного конфлікту, для якого притаманне двостороннє застосування воєнної сили та 3) війна може бути воєнним конфліктом неміжнародного характеру тільки у випадку громадянської війни, які в цивілізованому світі мають бути присічені назавжди шляхом дипломатичних зусиль і мирного вирішення проблем конфлікту з дотриманням прав людини і народів.

Акцентована увага на необхідності подальшого термінологічного удосконалення редакції низці міжнародних документів та ст. 438 Кримінального кодексу України з позиції подальшого впровадження принципу верховенства права і його ключового елемента – юридичної визначеності норм, що визначають кримінальну відповідальність за вчинене діяння. Авторка вважає за доцільне і пропонує шлях вирішення проблеми коректності використання в зазначеній статті і в нормах міжнародного (насамперед так званих «права Гааги» і «права Женеви») правової конструкції «закони та звичаї війни». Висловлені міркування стосовно прийняття на міжнародному рівні рішення про заборону війн як воєнних конфліктів міжнародного характеру і будь-яких збройних конфліктів як явищ, неприпустимих для людства, а на національному рівні криміналізувати порушення заборони на війни. Термін «агресія» презентується як такий, що має визначальну психологічну складову, що ставить під сумнів обґрунтованість його використання для характеристики воєнних конфліктів у виді війни.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, воєнні злочини, порушення правил і звичаїв війни, міжнародні злочини, Римський статут.

Demydova L. War crimes: problems of definition and qualification.

The definition of the concept of war crimes is studied in a transdisciplinary course in the close connection of criminal and international law. The author's position regarding the legal definition of the terms «war», «military conflict», «armed «conflict», «laws and customs of war», «aggression» and their combination is formulated and substantiated.

It has been confirmed that the Rome Statute of the International Criminal Court provides for the definition of war crimes, taking into account Art. 6 of the Statute of the International Military Tribunal in Nuremberg, and recognizes war crimes as gross, serious violations of the laws and customs of war with a significantly expanded list of such violations. And this, taking into account the national interests of Ukraine, is enshrined in Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine.

It is proven that wars and armed conflicts: 1) are not identical concepts and it is incorrect to combine them in terms of content, apparently partially; 2) war is a type of military conflict, which is characterized by bilateral use of military force and 3) war can be a military conflict of a non-international character only in the case of civil war, which in the civilized world should be cut off forever through diplomatic efforts and peaceful resolution of conflict problems with respect for rights people and nations.

Focused attention on the need for further terminological improvement of the edition of a number of international documents and Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine from the point of view of the further implementation of the principle of the rule of law and its key element - the legal certainty of the norms that determine criminal responsibility for the committed act. The author considers it expedient and offers a way to solve the problem of the correctness of the use of the legal construct «laws and customs of war» in the specified article and in international norms (primarily the so-called «Hague laws» and «Geneva laws»). Opinions are expressed regarding the adoption of a decision at the international level to ban wars as military conflicts of an international nature and any armed conflicts as phenomena unacceptable for humanity, and to criminalize violations of the ban on wars at the national level. The term «aggression» is presented as having a defining psychological component, which calls into question the validity of its use to characterize military conflicts as a type of war.

Key words: criminal offense, war crimes, violation of the rules and customs of war, international crimes, the Rome Statute.

Постановка проблеми. Сучасному світу притаманні швидкі темпи глобалізації і інтеграції суспільних процесів з постійним зростанням взаємозв'язку між країнами. При цьому воєнні конфлікти не тільки заподіюють суттєву шкоду національним інтересам держави, на території якої це відбувається, а і всій світовій спільноті. Найвищій небезпечний ступень воєнного конфлікту, що здатний суттєво руйнувати цивілізоване життя людей і спричиняти масово їх загибель, - це війна. Вочевидь, що прогресивне людство зацікавлене в присіченні конфліктів та війн та в поновленні миру та спокою на світовому просторі, проте статистика про зростання конфліктів в світі.

Як пише у своєму спільному з Університетом Уппсали (Швеція) дослідженні PRIO, починаючи з 1946 по 2014 роки вони нарахували 256 збройних конфліктів. А Інститут дослідження миру в Осло (PRIO) останній раз підраховував кількість конфліктів у 2014 році, тоді їх було 40. У 2013 році – 34. Також Американський Центр всеохопного миру (CSP) за даними на початок 2017 року визнав 36 війн, безпосередню участь у яких беруть 28 держав. З них майже половина (13 країн) мають затягнуті конфлікти - такі, що тривають понад 10 років [1]. Наведені результати переконливо підтверджують великий ступень неспокою в світі, а події в Україні з 2014 року теж є свідченням зростання світової напруженості, а також необхідність пошуку ефективних заходів для боротьби з війнами та воєнними злочинами кримінально-правовими засобами.

При такому національному і міжнародному значенні поняття «воєнні злочини» залишається актуальним міждисциплінарним питанням, якому приділяли увагу дослідники кримінального, кримінально-виконавчого і кримінального процесуального, міжнародного права, а також кримінології, права Європейського Союзу, воєнного права, політичних наук тощо. А в умовах воєнного стану, оголошеного в Україні з 24 лютого 2022 року дискусія стосовно змісту цього поняття набула особливої гостроти. Крім того, ураховуючи, що термін воєнних злочинів використано в Римському статуті (далі – РС) Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) і Україна продовжує підготовку до ратифікації РС, точне розуміння воєнних злочинів набуло державного значення під час звернення нашої країни до МКС для захисту своїх інтересів у період активних воєнних дій на українській території.

Наведене підтверджує суспільну і наукову потребу узагальненого аналізу поняття «воєнні злочини» в трансдисциплінарному ракурсі – із дослідженням окремих загальних питань кримінального і міжнародного права.

Метою цієї статті є дослідження поняття «воєнні злочини» та формулювання авторського бачення його змісту.

Стан опрацювання проблематики. Незважаючи на значну увагу дослідників до воєнних злочинів, досі відсутня загальновизнана дефініція цього поняття. І, як правильно визначають науковці, кожний автор намагається сформулювати своє визначення цих злочинів [2, с. 48; 3, с. 283], що потребує додаткового вивчення і аналізу.

Виклад основного матеріалу. Поняття «воєнні злочини» не належить до термінологічного апарату кримінального права України як галузі права тому, що законодавець не використовує відповідний термін у чинному законодавстві України про кримінальну відповідальність (далі – КК або КК України). При цьому, це поняття широко вживається в кримінально-правовій науці і судовій практиці при дослідженні чи кваліфікації міжнародних злочинів. зокрема при застосуванні ст. 438 «Порушення законів і звичаїв війни» КК України або при розгляді інших кримінально-правових питань у їх зв'язку з нормами міжнародного права.

В юридичних джерелах інформації, як вже відмічалось, воєнні злочини визначаються неоднаково. Так, В.В. Ємельяненко і. К.М. Оробець у перспективному значенні презентують воєнні злочини за кримінальним правом України як передбачені КК України суспільно небезпечні винні діяння, вчинені відповідним суб'єктом, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують установлений порядок застосування збройної сили у зв'язку з воєнним конфліктом (збройним конфліктом міжнародного або неміжнародного характеру, війною) [4, с. 131]. М.В. Поддубна вважає, що «воєнний злочин можна визначити як винне, суспільно небезпечне, протиправне та каране діяння, що полягає в порушенні встановлених основними принципами міжнародного права *juscogens*, міжнародним гуманітарним правом правил ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру та злочинність яких визначена актами міжнародного кримінального права» [5, с. 99]. В.М. Репецький і В.М. Лисик воєнним злочином визнають міжнародний злочин, що умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них особами чи по відношенню до них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на підзахисних осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права [6, с. 125].

Аналіз зазначених та інших підходів науковців щодо дефініцій воєнних злочинів дозволяє акцентувати увагу на тому, що переважно дослідники в запропонованих ними визначеннях виділяють, на їх думку, притаманні цим злочинам загальні типові властивості. Більшість розробників аналізованого поняття, ураховуючи принципи кримінального права України і значення складу кримінального правопорушення для кримінальної відповідальності винних осіб: 1) презентують об'єкт воєнних злочинів – норми міжнародного права, що встановлюють правила (принципи) ведення збройних конфліктів; 2) вказують на наявний зв'язок діяння (порушення) зі воєнним чи збройним конфліктом, правила щодо яких передбачені нормами міжнародного права; 3) відокремлюють інші ознаки (ступень небезпечності порушення і/ або різновиди суб'єкта злочину тощо). І це є прийнятним при проведенні авторами конкретних досліджень, ураховуючи мету останніх, їх предмет та обрані рівні аналізу. При цьому загальновизнаним в публікаціях є віднесення воєнних злочинів до міжнародних злочинів.

Як відомо, питання щодо війн, збройних конфліктів передбачені в низці міжнародно-правових документів, зокрема в Гаазьких і Женевських конвенціях (IV Гаазькій конвенції про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 року та додатку до неї - Положенні про закони і звичаї війни на суходолі [7], Женевській конвенції про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях [8]**,** Женевській конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі [9], Женевській конвенції про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року [10], Гаазької конвенції про захист культурних цінностей під час військових конфліктів 1954 року, Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 року, Женевській конвенції про захист цивільного населення під час війни [11]), а також у Додаткових протоколах до певних із цих конвенцій (Додаткових протоколах до Женевських конвенцій від 12.08.1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протоколі I) від 08.06.1977 року [12], Додатковому протоколі II до Женевських конвенцій від 12.08.1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протоколі II від 08.06.1977 року) [13]. Про воєнні злочини згадується і в Статутах міжнародних та змішаних воєнних і кримінальних трибуналів *ad hoc*, документах стосовно Нюрнберзького трибуналу [6, с. 121] та в РС МКС [14].

При цьому, за слушним уточненням дослідників, сам термін «воєнний злочин» з'явився лише в 1945 році у ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, де зазначалося, що такими слід вважати порушення законів і звичаїв війни, що включають вбивства, жорстоке поводження або депортацію цивільного населення на окупованих територіях, вбивство або жорстоке поводження з військовополоненими, вбивство заручників, розкрадання державної або приватної

власності, безглузде руйнування населених пунктів, що не зумовлене військовою необхідністю [6, с. 121].

Як вже відмічалось, РС передбачає дефініцію воєнних злочинів, що містить їх більш широкий перелік з поширенням порушень законів і звичаїв війни на збройні конфлікти міжнародного і неміжнародного характеру. З цього визначення з певним ступенем узагальнення можливо виділити 4 групи таких злочинів, передбачених ч. 2 його ст. 8 Статуту:

1) грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції:

{«Про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях», «Про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі», «Про поводження з військовополоненими», «Про захист цивільного населення під час війни»} (підпункти i) – viii) пункту 2 a);

2) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, а саме будь-яке з таких діянь, встановлених підпунктами i) – xxvi) пункту 2b);

3) у разі збройного конфлікту неміжнародного характеру, грубі порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме: будь-яке з таких діянь, вчинених стосовно осіб, які не беруть активної участі у бойових діях, у тому числі військовослужбовців, що склали зброю, та осіб, виведених зі строю в результаті хвороби, поранень, тримання під вартою чи з будь-якої іншої причини (підпункти i) – d) пункту 2c));

4) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру в установлених рамках міжнародного права, а саме: будь-яке з таких діянь, вказаних у підпунктах i)- xii) пункту 2e).

Результати порівняльно-правового аналізу конвенційних і протокольних положень, а також змісту міжнародних угод, документів щодо трибуналів, є підґрунтям для підтвердження міркувань, що РС МКС передбачає дефініцію воєнних злочинів,, ураховуючи ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі - воєнні злочини є грубим, серозним порушенням законів та звичаїв війни. І це, із урахуванням національних інтересів України, закріплено в ст. 438 КК, чинна редакція якої така:

«**Стаття 438.** Порушення законів та звичаїв війни

1. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій –

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

2. Ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством, –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі».

Як випливає з тексту ст. 438 КК України: 1) українським законодавцем криміналізовано саме порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій, тобто а) таке діяння виражається порушенням виключно законів та звичаїв війни, б) ці закони та звичаї передбачені ратифікованими Україною міжнародними договорами; 2) обставиною, що обтяжує кримінальну відповідальність за цей злочин, є вчинення такого діяння у поєднанні з умисним вбивством.

Виникає низка питань щодо визначення терміну «війна» та змісту правової конструкції «закони та звичаї війни», а також їх співвідношення.

Як відмічається в юридичних публікаціях, на сучасному етапі термін «війна» у міжнародному праві вживається все рідше, будучи замінений формулюванням «збройний конфлікт» [15, с. 214], а також терміном «агресія». З позиції верховенства права і його ключового елемента – юридичної визначеності норм, що визначають кримінальну відповідальність за вчинене діяння, слід розглянути проблему коректності використання в ст. 438 КК України конструкції «закони та звичаї війни», що знаходяться під кримінально-правовою охороною цієї статті, а також під

міжнародно-правовим захистом (насамперед так званих «права Гааги» і «права Женеви»). І чи не є це певним визнанням на національному і міжнародному рівнях існування «правильних» війн, припустимих збройних конфліктів?

Здається, що війни і збройні конфлікти:

1) не є тотожними поняттями і їх некоректно поєднувати за змістом навидь частково. Таке розуміння обґрунтовано закладено в положеннях Закону України «Про національну безпеку України», де в п. 1 ч. 1 ст. 1 наведено тлумачення родового поняття «воєнний конфлікт», різновидами якого є війна і збройний конфлікт: «воєнний конфлікт – форма розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили; основними видами воєнного конфлікту є війна та збройний конфлікт». А в ч. 7 ч. 1 вказаної статті наведено визначення збройного конфлікту як збройного зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт) [16].

Війна як різновид воєнного конфлікту, ознакою якого є двостороннє використання воєнної сили, що характеризується наявністю армії та/або підготовлених озброєних формувань воєнного типу, які складають єдину воєнну систему та здатні вирішувати воєнні завдання. І це не збройний конфлікт, якому притаманний інший ступень підготовки, організованості, інтенсивності дій, мобільності, умінь і навичок тощо.

Війна, на мою думку, може бути воєнним конфліктом неміжнародного характеру тільки у випадку громадянської війни, які в цивілізованому світі мають бути присічені назавжди шляхом дипломатичних зусиль і мирного вирішення проблем конфлікту. При цьому ворогом не може визнаватися громадянин країни, який, наприклад, застосував зброю, знаходячись в складі збройного незаконного формування. Якщо і далі йти шляхом розуміння війни як неміжнародних збройних конфліктів, що закладено в низці міжнародних договорів, людство, на мій погляд, повертається до часів громадянських війн і розпалювання ворожнечі серед родин, націй, народів тощо. А це суперечить багатьом положенням міжнародних документів стосовно прав і свобод людини (права на рівність, на безпеку, самовизначенність народів, про яку йдеться насамперед у статутних документах Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) і Женевських конвенціях тощо). Війна, на мою думку, – це виключно міжнародний воєнний конфлікт;

2) слід розглядати з позиції, що в перспективі обов'язково набуде загальної визнання в світі і в переважної більшості країн, – прийняття на міжнародному рівні рішення про заборону війн як воєнних конфліктів міжнародного характеру і будь-яких збройних конфліктів як явищ, неприпустимих для людства в ІІІ тисячолітті. ООН запровадив заборону щодо агресії, проте є певні сумніви щодо цього терміну, який має змістовну й визначальну психологічну складову;

3) є порушенням такої заборони, зазначеної в попередньому пункті. При цьому війни як воєнні конфлікти міжнародного характеру вчиняються проти людства. Кожний такий конфлікт порушує спокій не тільки в будь-якій країні, де він вчиняється, а у всьому світі;

4) як порушення заборони на них доцільно визнавати: а) обставиною, що виключає кримінальну караність діяння, за наявності умов крайньої необхідності чи умов необхідної оборони (за таких умов воєнну необхідність теж слід розглядати з позиції крайньої необхідності чи необхідної оборони) або б) обставиною, що пом'якшує кримінальну відповідальність, якщо доведено в судовому порядку перевищення меж крайньої необхідності чи необхідної оборони, передбачене кримінально-правовими нормами. І ці питання потребують окремого дослідження і можуть бути певним чином враховані при удосконаленні редакції ст. 438 КК, а також уточненні спеціальних обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, у Загальній частині КК України.

Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК) визнані законодавцем кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Це здійснено з урахуванням характеру, спрямованості і ситуаційних умов вчинюваного діяння, зокрема, зв'язку зі воєнним конфліктом. Безсумнівно, що це правопорушення є міжнародним злочином, І при подальшій підготовці до ратифікації Україною РС потрібно враховувати, що наслідком впровадження в законодавство України норм РС щодо воєнних злочинів необхідним буде: 1) фактично визнати право на ведення «правильних» війн; 2) посилення кримінальної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України за певні види порушення законів і звичаїв війни (мародерство, найманство тощо), які відповідно до чинної редакції КК України не визнаються воєнними злочинами, а є військовими кримінальними правопорушеннями з менш суворим покаранням; 3) декриміналізувати

негрубі (несерйозні) порушення законів та звичаїв війни, передбачені ст. 438 КК України. Здається це є передчасним і потребує додаткових досліджень зі системним доктринальним підходом.

Висновки: Наведене дозволяє сформулювати положення для подальшого обговорення:

1. Відповідно до українського кримінального законодавства і з урахуванням ст. 8 РС МКС воєнним злочином на науковому кримінально-правовому рівні можна лише умовно визнавати порушення законів та звичаїв війни, передбачених ст. 438 КК України.
2. Потребує окремого вивчення доцільність змістовного поширення поняття воєнних злочинів, а також порушень законів і звичаїв війни, на всі випадки таких порушень, пов'язаних зі збройними конфліктами. Поширення розуміння поняття «війна» на збройні, а не воєнні, конфлікти, на думку авторки статті, є неприйнятним, бо не враховується визначальна властивість війни – наявність двостороння воєнної сили, а ворогом у таких випадках не можуть бути громадяни воюючої країни як учасники конфліктуючої сторони.
3. Воєнним злочином доцільно визнати суспільно небезпечне порушення заборони на ведення війни як воєнного конфлікту міжнародного характеру. І визначальною властивістю цього злочину є те, що порушується безпека людства як найвища цінність світової спільноти.
4. На рівні ООН чи інших міжнародних поважних інституцій необхідно знайти консенсус щодо термінологічної узгодженості в текстах низці міжнародних документів та прийняти рішення про заборону війн та збройних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Світова мапа війн. Де і за що сьогодні воює людство. *Експрессо*, 24 липня 2017. URL: https://espreso.tv/article/2017/07/24/khto_z_kym_i_za_scho_voyuye_sogodni_v_sviti (дата звернення: 25.07.2024).
2. Зубанський М.К. Поняття та склад воєнного злочину в контексті положень міжнародного кримінального права. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства.* 2022. № 58. С. 47–56.
3. Шевчишена К.П. Сутність та зміст воєнних злочинів. *Право та державне управління.* 2022. № 4. С. 283–290. DOI https://doi.org/10.32782/pdu.2022.4.40.
4. Ємельяненко В.В. Воєнні злочини: поняття, особливості та співвідношення з військовими кримінальними правопорушеннями за Кримінальним кодексом України. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право»* 2022. № 11(13). С. 123–136.
5. Поддубна М.В.. Воєнні злочини в кримінальному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2016. Випуск 40. Т. 2. С. 98–101.
6. Репецький В.М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 120–125.
7. IV Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 року / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222/print (дата звернення: 15.07.2024)
8. Женевськ**ої** конвенці**ї** про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/995_151#Text (дата звернення: 15.07.2024)
9. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text (дата звернення: 15.07.2024).
10. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року. / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/995_153#Text (дата звернення: 10.07.2024).
11. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 року / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/995_154#Text (дата звернення: 15.07.2024).
12. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977 року / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 15.07.2024).

13. Додатковий протокол II до Женевських конвенцій від 12.08.1949 року (Протокол II) від 08.06.1977 року щодо збройного конфлікту неміжнародного характеру) / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 15.06.2024).
14. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду /Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 15.06.2024).
15. Ляшко А.М. Критерії визначення поняття «агресивна війна» у кримінальному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2023. Вип. 4. С. 213–217.
16. Про національну безпеку України: закон /Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 15.06.2024).

УДК 343.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.43

ПРОБЛЕМИ АКТІВ КІБЕРТЕРОРИЗМУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Драгоненко А.О.,
доцент, кандидат юридичних наук,
доцентр кафедри кримінального права та кримінології
факультету № 1 ДонДУВС
ORCID: 0000-0001-8353-2341
e-mail: dragonenko84@gmail.com

Федорчак І.В.,
викладач кафедри криінального права та кримінології
факультету № 1 ДонДУВС
ORCID: 0000-0001-8353-2341
e-mail: kirov0079@gmail.com

Драгоненко А.О., Федорчак І.В. Проблеми актів кібертероризму в умовах воєнного стану.
Кожна сучасна соціально активна людина в Україні користується мобільними пристроями та мають доступ до Інтернету, державні установи перейшли на електронний документообіг, стабільна робота банківського сектору, залізниці, авіаційного транспорту та великих компаній залежить від стабільності кіберпростору, в якому вони працюють і покладаються на комунікацію за допомогою електронних засобів.

В умовах воєнного стану діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування зводиться до сприяння органам управління, створеним в окремих регіонах, у безпосередньому виконанні завдань національної оборони. У системі органів державної влади, що діють в умовах воєнного стану, органи внутрішніх справ займають особливе місце, що зумовлено характером завдань, які вони виконують у цих оперативних умовах. Ефективність діяльності органів внутрішніх справ є життєво важливою для безпосереднього забезпечення внутрішньої безпеки.

Саме з цією метою необхідно чітко визначити компетенцію органів внутрішніх справ. Адже лише наявність певних повноважень забезпечує гарантію дотримання законності при виконанні функцій службами та підрозділами органів внутрішніх справ. Безумовно, для успішного виконання завдань, покладених на Міністерство внутрішніх справ в умовах воєнного стану, обов'язки та права Міністерства внутрішніх справ повинні відповідати базовому принципу, що новим обов'язкам відповідають нові права. Дуже важливим є включення до системи примусових заходів розширення повноважень органів внутрішніх справ під час запровадження воєнного стану. Співробітники внутрішньої безпеки не можуть виходити за межі дозволених способів і засобів здійснення охоронних операцій. На нашу думку, обсяг повноважень працівника органів внутрішніх справ у таких випадках має бути розширений. Складність повноважень Міністерства внутрішніх справ відображається на внутрішньому управлінні різними установами.

Законодавство України про кримінальну відповідальність, яке розроблялося для потреб мирного часу, виявилося в ситуації збройної агресії РФ недостатньо ефективним у сфері протидії злочинності. Така ситуація обумовила необхідність термінової адаптації законодавства України до умов воєнного стану.

Ключові слова: кібертероризм, воєнний стан, Україна, кіберзлочин, війна.

Dragonenko A., Fedorchak I. Problems of acts of cyber-terrorism in the conditions of martial law.
Every modern socially active person in Ukraine uses mobile devices and has access to the Internet, state institutions have switched to electronic document management, the stable operation of the banking sector, railways, air transport and large companies depends on the stability of the cyberspace in which they work and rely on communication using electronic means.

In the conditions of martial law, the activities of state authorities and local self-government bodies are reduced to assisting the governing bodies created in individual regions in the direct performance of national defense tasks. In the system of state authorities operating under martial law, internal affairs bodies occupy a special place due to the nature of the tasks they perform under these operational conditions. Effectiveness of internal affairs bodies is vital for the direct provision of internal security.

It is for this purpose that it is necessary to clearly define the competence of internal affairs bodies. After all, only the presence of certain powers ensures compliance with legality in the performance of functions by services and divisions of internal affairs bodies. Of course, for the successful implementation of the tasks assigned to the Ministry of Internal Affairs under martial law, the duties and rights of the Ministry of Internal Affairs must correspond to the basic principle that new duties correspond to new rights. It is very important to include in the system of coercive measures the expansion of the powers of internal affairs bodies during the introduction of martial law. Internal security officers cannot go beyond the permitted methods and means of carrying out security operations. In our opinion, the scope of powers of the employee of internal affairs bodies in such cases should be expanded. The complexity of the powers of the Ministry of Internal Affairs is reflected in the internal management of various institutions.

The legislation of Ukraine on criminal responsibility, which was developed for the needs of peacetime, turned out to be insufficiently effective in the field of combating crime in the situation of armed aggression of the Russian Federation. Such a situation necessitated the urgent adaptation of the legislation of Ukraine to the conditions of martial law.

Key words: cyberterrorism, martial law, Ukraine, cybercrime, war.

Постановка проблеми. Виявлення проблем та розробка рекомендацій щодо удосконалення кримінально-правової протидії актам кібертероризму в умовах воєнного стану. Підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю у воєнний час та посилення відповідальності за пов'язані з нею правопорушення. Кіберпростір потребує більшого захисту та змін. Відкрита агресія Росії стимулювала вдосконалення існуючого законодавства та безпеки в сучасному інформаційному середовищі.

Мета дослідження – аналіз актів кібертероризму в умовах воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. З початком війни Україна стала об'єктом численних кібератак, що впливають на державні установи, громадські організації та громадян. Зокрема, компанії, що працюють у секторах критичної інфраструктури, таких як енергетика, телекомунікації, медіа та фінансові компанії, також повинні бути в стані підвищеної готовності, оскільки ці сектори часто визнаються пріоритетними цілями під час війни. Таким чином, об'єктом уваги діяльності органів внутрішніх справ є внутрішні загрози військового стану України, особливо такі, як криміналізація суспільства, розвиток «тіньової економіки», різні прояви тероризму, неналежне виконання законів і низький рівень правопорядку та ін. Отже, основною функцією органів внутрішніх справ та служби безпеки України щодо забезпечення режиму воєнного стану є протидія внутрішнім загрозам, чого досягають вирішенням таких завдань, як боротьба зі злочинністю, особливо з її організованими формами; протидія різним проявам тероризму; забезпечення громадської безпеки тощо.

Виклад основного матеріалу. Виклики, що постали перед Україною на фоні збройної агресії РФ 2014–2022 рр., стали серйозним випробуванням для держави, обумовили екстрену трансформацію державної політики у сфері національної безпеки, у тому числі в аспекті вдосконалення правового регулювання протидії злочинності.

Термін «кібертероризм» поєднує в собі два поняття: «кібер» («кіберпростір») і «тероризм». У літературі все частіше використовуються терміни «віртуальний простір» і «віртуальний світ». На основі поєднання понять «тероризм» і «віртуальний простір» можна дати наступне визначення: кібертероризм – це комплексна закономірність, що виражається в таких діях, як навмисні і політично мотивовані атаки на комп'ютери та інформацію, що обробляється комп'ютерними системами, порушення громадської безпеки, якщо вони вчиняються з метою провокації військового конфлікту, залякування населення, створення небезпеки для життя чи здоров'я людей або настання інших тяжких наслідків.

Розвиток інформаційних технологій та глобалізація обумовили появу нових загроз як міжнародній, так і національній безпеці, зокрема кібертероризму [1], визнається однією з найнебезпечніших формою кіберзлочинності.

Експерти, які займаються дослідженням даної проблеми, визнають, що кібертероризм відносно новий різновид тероризму, у XXI столітті має тенденцію до поширення.

Кібертероризм – це серйозна загроза людству, порівняна з ядерною, бактеріологічною та хімічною зброєю, причому ступінь цієї загрози через свою новизну не до кінця усвідомлений і вивчений [2]. Аналізуючи проблеми світових загроз, директор ЦРУ США Джордж Тенет свого часу наголошував, що кібертероризм у світі стрімко набуває неочікувано великих масштабів і зрештою стає реальною загрозою для національної безпеки будь-якої держави [3].

У колективній монографії «Світова гібридна війна: український фронт», підготовленій експертами Національного інституту стратегічних досліджень, звертається увага на те, що частка кібертероризму в світі зростає, а його вплив на національну та міжнародну безпеку стає все більш відчутним. DDoS-атаки на сайти урядів (США, Канади, Південної Кореї, Ізраїлю, Естонії та ін.), державних і приватних компаній (NASA, Delta Air Lines, Dell, Yahoo, Amazon, E-bay, Sony, CNN) та міжнародних організацій (ООН, МОК) [4] відбуваються все частіше.

Відзначаючи внесок науковців у дослідження різних аспектів тероризму загалом та кібертероризму зокрема, варто зауважити, що питання кримінально-правових заходів протидії цьому явищу досліджено недостатньо. З іншого боку, масштаби кібертерористичних актів та масштаби їх наслідків вимагають більш глибокого правового аналізу кібертерористичної загрози в Україні та розробки і впровадження ефективних кримінально-правових заходів протидії цьому явищу. Підвищення ефективності кримінально-правових заходів протидії потребує комплексних досліджень, ранньої ідентифікації загрози, розвитку правової бази та культури, а також комплексу превентивних заходів, що об'єднують зусилля світових держав, українських державних інституцій та неурядових організацій.

Науковці зазначають, що прояви кібертероризму дуже широкі, починаючи від протиправного впливу на процеси прийняття необґрунтованих рішень, поширення паніки та безладу, проникнення в канали та системи супутникового зв'язку, навігації, енергоменеджменту, транспорту, банківської справи тощо. На відміну від традиційних терористів, які для досягнення своїх цілей використовують вибухівку та стрілецьку зброю, кібертерористи використовують спеціалізоване програмне забезпечення, призначене для незаконного проникнення в сучасні інформаційні технології, комп'ютерні системи, мережі та комп'ютерні комплекси і організації віддалених атак на цільові інформаційні ресурси [6].

У Стратегії кібербезпеки України, затвердженій Указом Президента України від 26 серпня 2021 року, зазначено, що Російська Федерація залишається одним з основних джерел загроз національній та міжнародній кібербезпеці та поєднує деструктивні дії в кіберпросторі з інформаційно-психологічними операціями, активно впроваджує концепцію інформаційної війни, що базується на застосуванні інформаційних війн - механізму, який активно використовується в гібридній війні, розв'язаній проти України. Така підривна діяльність створює реальну загрозу кібертероризму та кібердиверсій проти національних інформаційних інфраструктур.

Пріоритетними цілями кібертероризму є ядерні об'єкти, електро- та водопостачання, електронні комунікації, фінансовий та банківський сектори, повітряний та залізничний транспорт, об'єкти зберігання стратегічної сировини, хімічні та біологічні об'єкти (стаття 1, пункти 5 та 8 Стратегії) [7].

Кібертероризм – терористична діяльність, що здійснюється у кіберпросторі або з його використанням (стаття 13 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 року). М.О. Єфремова у своєму дисертаційному дослідженні пропонує визначати кібертероризм як незаконний вплив на інформаційно-комунікаційні системи з метою залякування населення та впливу на процеси прийняття рішень органами влади та міжнародними організаціями; Д. Деннінг визначає кібертероризм як «незаконну атаку або загрозу атаки на комп'ютери, мережі або інформацію, що міститься в них, яка здійснюється для того, щоб змусити органи влади підтримати досягнення політичних або соціальних цілей» [8].

Аналізуючи питання боротьби з кібертероризмом, Є.Д. Данильченко зазначає, що військово-політичне керівництво США вперше розглянуло кіберпростір як нове поле бою поряд із сушею, морем і повітрям. У 2001 році Конгрес США ухвалив Антитерористичний закон, відомий як «Акт патріотів США» (USA PATRIOT Act). Цим законом Конгрес ввів нове юридичне поняття «кібертероризм», яке включає в себе різні форми кваліфікованого злому і пошкодження захищених комп'ютерних мереж громадян, юридичних осіб і державних установ, а також комп'ютерів,

що використовуються державними органами для організації національної оборони і забезпечення національної безпеки. Тепер це також включає в себе нанесення шкоди системам.

Масштабна збройна агресія Російської Федерації проти України супроводжувалася актами кібертероризму в кіберпросторі, здебільшого спрямованими на об'єкти критичної інфраструктури та цивільне населення. У 2022 році кібервійна опинилася в центрі відкритої атаки, що призвела до перехоплення секретної інформації та оборонних рішень. Кібератаки на штаби загрожують військовій стратегії, а перехоплення інформації про поведінку бойових підрозділів ставить під загрозу оборонні позиції. За даними Microsoft, загарбники здійснили кібератаки на українські державні установи та урядові організації, зливаючи та компрометуючи конфіденційну інформацію [9].

Український правознавець Р. Мовчан зазначає, що «перш ніж оголосити «спецоперації» і відкрито застосувати танки, артилерію, авіацію та одурманених пропагандою солдатів, Росія за кілька тижнів до 24 лютого 2022 року широко проводила іншу форму агресії. Це була масштабна кібератака на нашу країну, спрямована не лише на порушення функціонування об'єктів критичної інфраструктури, а й на поширення паніки серед українського населення».

Кібератаки продовжилися і після ескалації бойових дій та введення воєнного стану, хоча цілі були дещо іншими. Академік зазначив, що, по-перше, всі російські кібератаки, на які посилаються у доданому документі автори закону від 24 березня 2022 року, здійснювалися і продовжують здійснюватися з єдиною метою - послабити нашу державу. По-друге, потенційні наслідки, про які йдеться у вищезгаданій забороні у вигляді «серйозних техногенних аварій чи екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення чи інших тяжких наслідків», насправді є наслідками реалізації тієї ж диверсії, тобто суто «масового винищення людей», ушкодження людського організму чи іншої шкоди здоров'ю, знищення або пошкодження об'єктів, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, радіоактивного забруднення, масових отруєнь, поширення інфекційних хвороб, епідемій та пандемій»; Р. Мовчан стверджує, що відповідними кібератаками в РФ є ті, що зазначені в ч. 4 ст. 361 КК і фактично є лише формою диверсії та підпадають під ч. 1 ст. 113 КК за звичайних обставин, а також під ч. 2 ст. 113 КК, якщо вони вчинені в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту [10]. Є підстави вважати, що кібератаки з боку Росії здійснювалися і продовжують здійснюватися насамперед з терористичною метою (залякування населення, вплив на процеси прийняття рішень, вчинення або невчинення дій органами державної влади, міжнародними організаціями тощо) у розумінні статті 258 КК «Терористичне діяння».

За оцінками експертів, метою спонсорованих Російською Федерацією національних та військових кібероперацій є підтримка стратегічних політичних цілей Росії. Ці цілі включають підрив політичної системи США, підрив суверенітету України та зображення України як лиходія у світі, як це було під час кібератаки NotPetya у 2017 році [11].

У Регламенті від 17 травня 2019 року (статті 1(1) та 1(4)) ЄС визначає серйозну кібератаку як загрозу державі-члену ЄС, її критичній інфраструктурі, послугам або підтримці соціального функціонування, здоров'ю, безпеці та добробуту її громадян, зокрема у сферах енергетики, транспорту, банківської справи, охорони здоров'я, питної води та цифрової інфраструктури. Вона визначається як зовнішня загроза основним державним інституціям та процесам [12].

За даними СБУ, хакерське угруповання «Армагеддон» є спеціальним проектом ФСБ Росії, спрямованим проти України: з початку російської окупації у 2014 році цей підрозділ ФСБ здійснив понад 5 000 кібератак і намагався «заразити» понад 1 500 державних комп'ютерних систем. Основними цілями зловмисників були:

– контроль над об'єктами критичної інфраструктури (електростанції, системи теплопостачання, водопостачання);

– викрадення інформації та збір інформації, в тому числі з обмеженим доступом (сектор безпеки та оборони, державні установи);

– використання розвідки та психологічного впливу;

– блокування інформаційних систем [13].

У відповідь на сучасні виклики до законів деяких штатів (США, Джорджія) були внесені поправки, що включають такі злочини, як кібертероризм. На особливу увагу в цих законах заслуговує положення статті 324[1] Розділу 11 «Злочини проти держави» КК Грузії, що має назву «Кібертероризм»: «Карається кібертероризм, тобто правопорушення, вчинені з метою залякування

громадськості або (та) впливу на владу, тобто незаконне отримання, використання або загроза використання комп'ютерної інформації, що охороняється законом, з ризиком настання в результаті цього серйозних наслідків». Назва статті КК «Кібертероризм» видається невдалою, оскільки в ній йдеться про конкретні акти кібертероризму як прояв цього явища.

На нашу думку, акти кібертероризму, що вчиняються в нашій країні, повинні регулюватися статтею 258 ККУ «Терористичне діяння». У світлі вищевикладеного, заслуговує на увагу підхід М.А. Єфремової, яка пропонує визначити положення статті 258 КК під назвою «Терористичне діяння» наступним чином: «Вибухи, підпали, незаконний вплив на інформаційно-телекомунікаційні системи або інші дії з метою впливу на прийняття рішень органами влади чи міжнародними організаціями для залякування населення, заподіяння загибелі людей, створення небезпеки заподіяння тяжких наслідків у вигляді загибелі людей, заподіяння майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, а також погроза вчинення зазначених дій із зазначеною вище метою».

Такий підхід міститься в положеннях статті 237 «Акти тероризму».

Відповідно до статті 237 «Акти тероризму» розділу 3 «Кримінальні правопорушення проти державної влади» Кримінального кодексу Естонії, згідно з якою «...втручання в комп'ютерні дані або функціонування комп'ютерних систем, а також погроза вчинення таких дій, якщо вони вчинені з метою спричинити або запобігти вчиненню державою або міжнародною організацією дій ... . . караються позбавленням волі на строк від п'яти до двадцяти років або довічним позбавленням волі» [14]. Таким чином, окремі дії, перелічені у вищезгаданих актах, є актами кібертероризму.

Стаття 5.2.4 нового проекту Основного Закону України (від 18 травня 2022 року) «Терористичне діяння» звучить наступним чином: «той, хто з метою залякування населення, дестабілізації діяльності органів державної влади чи міжнародних організацій або примусу чи перешкоджання вчиненню ними будь-яких дій:

1) затримує осіб;

2) застосовує зброю чи інші предмети, здатні створити небезпеку для життя чи серйозну загрозу здоров'ю;

3) захоплює, утримує, знищує або пошкоджує об'єкти критичної інфраструктури чи обладнання, необхідне для функціонування таких об'єктів, або приводить таке обладнання у непридатність;

4) використовує літаки, кораблі, інші пасажирські або вантажні транспортні засоби;

5) виробляє, набуває, перевозить, доставляє або використовує вогнепальну зброю, вибухові пристрої, ядерну, біологічну або хімічну зброю або володіє такою зброєю;

6) викидає токсичні речовини в навколишнє середовище або спричиняє пожежу, повінь або вибух, небезпечні для життя людей;

7) порушує постачання води, а також природних ресурсів, необхідних для інших, є злочином п'ятого ступеня [15].

Висновки. Вважаємо, що в частині першій статті 258 «Терористичне діяння» чинного Кримінального кодексу України після слів «терористичні акти, тобто застосування зброї, вибухи та підпали» доцільно доповнити текст словами «незаконний вплив на інформаційно-комунікаційні системи». Ми вважаємо, що в новому проекті Кримінального кодексу України (від 18 травня 2022 року) було б доречно додати положення про кібертерористичні акти до статті 5.2.4 «Терористичне діяння». Тому статтю 5.2.4 проєкту КК, який зараз обговорюється, слід доповнити статтею 9, яка передбачає наступне формулювання: «З метою залякування населення, дестабілізації діяльності органів державної влади чи міжнародних організацій або примусу чи стримування їх від вчинення будь-яких дій використовуються такі висловлювання: .... ті, які вчиняють злочини у кіберпросторі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій». Вважаємо, що реалізація цих пропозицій сприятиме більш ефективному реагуванню на акти кібертероризму, має певний превентивний потенціал та свідчить про правильне розуміння законодавцем рівня суспільної небезпеки аналізованих діянь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойченко О.В., Ончурова О.О. Кібертероризм у складі сучасних проблем національної безпеки. *Форум права*. 2010. №2. С. 57.
2. Голубєв В.А. Кібертероризм як нова форма тероризму. URL: https://www.crime-research.org/library/Gol_tem3.htm.

3. Бурячок В.Л. Інформаційна та кібербезпека: соціотехнічний аспект: підручник / [В.Л. Бурячок, В.Б. Толубко, В.О. Хорошко, С.В. Толюпа]; за заг. ред. д-ра техн. наук, професора В.Б. Толубка. К.: ДУТ, 2015. С. 58.
4. Світова гібридна війна: український фронт / За заг. ред. В.П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2017. С. 89.
5. Gabriel Weimann. Cyberterrorism How Real Is the Threat? Special report. December 2004. P. 11. URL: https://www.usip.org/sites/ default/files/sr119.pdf.
6. Довгань О.Д., Доронін І.М. Ескалація кіберзагроз національним інтересам України та правові аспекти кіберзахисту: монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2017. С. 35-36.
7. Стратегія кібербезпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. URL: https://www.president.gov.ua/ documents/4472021–40013.
8. Denning D.E. Activism, Hacktivism, and Cyberterrorism: The Internet as a Tool for Influencing Foreign Policy. URL: https://nautilus.org/global-problemsolving/activism-hacktivism-and-cyberterrorism-the-internet-as-a-tool-forinfluencing-foreign-policy-2/?view=pdf.
9. Ахтирська Н., Гуцалюк М. Правові засоби боротьби з кіберзагрозами під час воєнного стану в світлі використання механізмів Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність. Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (12 травня 2022 року) / За заг. ред. д.ю.н., акад. НАПрН України О.П. Орлюк, к.ю.н., доц. Г.З. Остапенко, к.ю.н. А.В. Айдинян. К., 2022. С. 283-284.
10. Мовчан Р.О. Зміни, направлені на підвищення ефективності кримінально-правової протидії кіберзлочинності в умовах дії воєнного стану URL: https:// www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=3243781402611850& id=100009400659772.
11. Наскільки надійна в Україні система захисту кіберпростору, які цілі російських хакерів, хто їх фінансує та в чому їх сильні та слабкі сторони? URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2021/11/3/679341/.
12. Council Regulation (EU) 2019/796 of 17 May 2019 concerning restrictive measures against cyber-attacks threatening the Union or its Member States. ST/7302/2019/INIT. URL: https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/GA/TXT/?uri= CELEX%3A32019R0796.
13. СБУ встановила хакерів ФСБ, які здійснили понад 5 тис. кібератак на державні органи України. URL: https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vstanovyla-khakerivfsb-yaki-zdiisnyly-ponad-5-tys-kiberatak-na-derzhavni-orhany-ukrainy.
14. Penal Code of the Republic of Estonia (2001, amended 2021). URL: https:// www.legislationline.org/download/id/9098/file/EST_CC_as%20of% 20May%202021.pdf.
15. Кримінальний кодекс України (проєкт). Контрольний текст (станом на 18.05.2002). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/05/19/ kontrolnyj-proekt-kk-18-05-2022.pdf.
16. Боротьба з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану: Закон 2149-IX. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/210562_borotba-z-kberzlochinnstyu-v-umovakh-d-vonnogo-stanu-zakon-2149-ix.
17. Питання кібербезпеки в умовах воєнного часу. URL: https://kpmg.com/ua/uk/ blogs/home/posts/2022/4/pytannya-kiberbezpeky-v-umovakh-voyennoho-chasu.html.
18. 5 порад з кібербезпеки під час війни. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/5-porad-z-kiberbezpeki-pid-chas-viyni.html.

УДК 343.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.44

ЗМІСТ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВА ЛЮДИНИ НА ГЕНДЕРНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ

Дубінчук О.О.,
аспірант ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID: 0009-0002-2082-5088
e-mail: nauka.ta.robota@gmail.com

Дубінчук О.О. Зміст та правова природа права людини на гендерну ідентичність.

Стаття присвячена дослідженню змісту та правовій природі права людини на гендерну ідентичність. Зазначено, що право на гендерну ідентичність є невід'ємною частиною прав людини. Міжнародні організації, такі як ООН, визнають важливість захисту прав людей на самоідентифікацію. При цьому забезпечення правового захисту гендерної ідентичності сприяє соціальній інклюзії та рівності, що є надзвичайно важливим для створення толерантного та справедливого суспільства, де всі люди можуть жити без страху дискримінації.

Зроблено висновок, що право на гендерну ідентичність можна розуміти як надану особі можливість самовизначатися як представник певної статі, здійснювати дії відповідно до своєї гендерної ідентичності щодо зміни біологічної та/або соціальної статі, а також вимагати від інших утримання від дій, що порушують це право.

Крім того, якщо говорити про визнання гендерної ідентичності на правовому рівні, то воно має прямий вплив на психічне та фізичне здоров'я людей, адже дослідження показують, що правовий захист та підтримка гендерної ідентичності зменшують рівень стресу, депресії та суїцидальних думок серед трансгендерних людей.

Проаналізовано, що з юридичної точки зору гендерну ідентичність можна розглядати як благо, об'єкт відповідного особистого немайнового права, що характеризується наступними складовими: 1) самовизначення особи як представника певної статі; 2) гендерне самовираження через так звані соціальні манери статі (ім'я, зовнішність, манера поведінки, одяг, аксесуари тощо), що створює цілісне сприйняття особи як представника відповідної статі.

Зазначено, що Європейський суд з прав людини недвозначно встановив для європейських держав позитивне зобов'язання забезпечити юридичне визнання гендеру. Проте, коли йдеться про практичну реалізацію цього зобов'язання, необхідно ретельно оцінювати процедури щодо їх сумісності з правами людини. Цей розділ допоможе під час роботи над поправками або новим законодавством з визнання гендеру завдяки поясненню керівних принципів розробки процедур, вимог та наслідків закону, надання інформації з прецедентного права і відповідних стандартів з області прав людини, а також позначенню типових проблем.

Ключові слова: права людини, гендерна ідентичність, правова природа, гендер, стать.

Dubinchuk O.O. Content and legal nature of the human right to gender identity.

The article is devoted to researching the content and legal nature of the human right to gender identity. It is noted that the right to gender identity is an integral part of human rights. International organizations such as the UN recognize the importance of protecting people's rights to self-identification. At the same time, ensuring legal protection of gender identity promotes social inclusion and equality, which is extremely important for creating a tolerant and just society where all people can live without fear of discrimination.

It was concluded that the right to gender identity can be understood as a given person the opportunity to self-identify as a representative of a certain sex, to perform actions in accordance with his gender identity regarding the change of biological and/or social sex, as well as to demand from others to refrain from actions that violate this right.

In addition, legal recognition of gender identity has a direct impact on people's mental and physical health, as research shows that legal protection and support of gender identity reduces stress, depression and suicidal thoughts among transgender people.

It was analyzed that from a legal point of view, gender identity can be considered as a good, an object of the corresponding personal non-property right, characterized by the following components: 1) self-determination of a person as a representative of a certain gender; 2) gender self-expression through the so-called social manners of gender (name, appearance, manner of behavior, clothes, accessories, etc.), which creates a holistic perception of a person as a representative of the corresponding gender.

It is noted that the European Court of Human Rights has unequivocally established a positive obligation for European states to ensure legal recognition of gender. However, when it comes to the practical implementation of this obligation, it is necessary to carefully evaluate the procedures for their compatibility with human rights. This section will help when working on amendments or new gender recognition legislation by explaining the guidelines for developing procedures, the requirements and implications of the law, providing information on case law and relevant human rights standards, and identifying common problems.

Key words: human rights, gender identity, legal nature, gender, sex.

Постановка проблеми. Право на гендерну ідентичність є невід'ємною частиною прав людини. Міжнародні організації, такі як ООН, визнають важливість захисту прав людей на самоідентифікацію. При цьому забезпечення правового захисту гендерної ідентичності сприяє соціальній інклюзії та рівності, що є надзвичайно важливим для створення толерантного та справедливого суспільства, де всі люди можуть жити без страху дискримінації.

Крім того, якщо говорити про визнання гендерної ідентичності на правовому рівні, то воно має прямий вплив на психічне та фізичне здоров'я людей, адже дослідження показують, що правовий захист та підтримка гендерної ідентичності зменшують рівень стресу, депресії та суїцидальних думок серед трансгендерних людей.

Однак, на нашу думку, перш ніж досліджувати правове поле права на гендерну ідентичність, варто спочатку встановити її зміст та правову природу.

Стан дослідження. Різноманітні аспекти гендерної ідентичності правового та психологічного характеру досліджувало багато вчених, серед яких: Л.М. Акімова, Я.Д. Короход, О.О. Медвідь, А.В. Мирошнеченко, Е. Скиба, Л. Струс, А.С. Шелиганова та інші.

Мета статті полягає у дослідженні змісту та правової природи права людини на гендерну ідентичність.

Виклад основного матеріалу. Україна неодноразово підтверджувала, що поділяє гендерні принципи і напрями діяльності з утвердження рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, проголошені в міжнародних документах: Загальній декларації прав людини (1948 р.), Європейській конвенції прав людини та основних свобод (1950 р.), Конвенції з ліквідації усіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.), Декларації щодо рівності жінок і чоловіків (1988 р.), Віденській декларації прав людини (1993 р.), Пекінській декларації й Платформі дій (1995 р.), документах Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН з питань гендерної рівності (2000 р.), Декларації Тисячоліття (2000 р.) та ін.

Незважаючи на визнання Україною обов'язковими для себе базових міжнародних документів у сфері забезпечення гендерної рівності, закріплення принципу недискримінації за ознакою статі на конституційному рівні, прийняття спеціального закону про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, створення відповідних інституційних гарантій у цій сфері, проблема дотримання гендерної рівності залишається актуальною для України [1, с. 20].

Стать є однією з найважливіших характеристик, що індивідуалізує особу та визначає її правовий статус. Донедавна вважалося, що стать визначається при народженні, а законодавчою позицією держав було заперечення можливості зміни в правовому статусі особи у зв'язку з корекцією статевої належності.

На сьогодні традиційне розуміння статі втрачає свою актуальність, на зміну йому приходить «статеве різноманіття, що відкрилося науковому світу в результаті емансипації сексологічних знань». Розвиток медицини та біології, який зробив технічно можливою зміну біологічної статі шляхом гормонального лікування та хірургічної операції [2, с. 274].

Правова мова вимагає, в першу чергу, однозначності термінів, які вона використовує. Часто правова наука запозичує поняття з інших галузей знань і модифікує їх. Згодом ці терміни набувають чіткого юридичного значення, іноді змінюючи своє первісне значення.

Так, наприклад, сам термін «гендер» (англ. gender від лат. gens – рід) був уведений у науковий обіг сексологом Дж. Мані у ході досліджень соціальних ролей маргінальних груп (трансвеститів, транссексуалів) у сучасному суспільстві. У суспільних науках (соціології, антропології) поняття «гендер» вживається у значенні «соціальна стать», під якою розуміють соціально детерміновані ідентичності, ролі та сфери діяльності чоловіків і жінок, що залежать не від біологічної статі, а від соціальної організації суспільства.

Під терміном «гендерна ідентичність» у психології розуміють ототожнення себе з певною статтю, ставлення до себе як до представника певної статі, освоєння відповідних їй форм поведінки і формування особистісних характеристик. Також гендерна ідентичність розглядається як аспект самосвідомості, що описує переживання людиною себе як представника певної статі. У звіті за результатами дослідження «Ситуація трансгендерів в Україні», проведеному у 2010 р. громадською організацією «Інсайт», надається наступне визначення гендерної ідентичності: «Гендерна ідентичність – глибоке усвідомлення тією чи іншою особою внутрішніх та індивідуальних особливостей гендерної приналежності, що може як збігатися, так і не збігатися зі статтю за народженням, включаючи індивідуальне відчуття свого тіла та інші прояви гендера (тобто «гендерне самовираження»), такі, як одяг, мова й манера поведінки» [2, с. 274-275].

Попри досить неоднозначне розуміння терміну «гендерна ідентичність» серед науковців, більшість погоджується, що гендерна ідентичність має системний характер – вона пов'язана не лише з біологічною статтю особи, а й з культурою та інститутами соціалізації.

Як зазначає А.С. Шаліганова, беручи до уваги етимологічний динамізм терміну «гендерна ідентичність», а також те, що у вітчизняній юридичній науці він досі не використовувався, даний термін може бути використаний для позначення «права на гендерну ідентичність» як права особи на самовизначення себе представником певної статі. Необхідно конкретизувати зміст даного поняття, враховуючи те, що в юридичній інтерпретації термін «гендерна ідентичність» набуває власного значення в цілях правового регулювання.

З юридичної точки зору гендерну ідентичність можна розглядати як благо, об'єкт відповідного особистого немайнового права, що характеризується наступними складовими:

1) самовизначення особи як представника певної статі;

2) гендерне самовираження через так звані соціальні манери статі (ім'я, зовнішність, манера поведінки, одяг, аксесуари тощо), що створює цілісне сприйняття особи як представника відповідної статі.

Тобто під гендерною ідентичністю як немайновим благом фізичної особи можна розуміти поєднання біологічних та соціально-психологічних особливостей фізичної особи, пов'язаних із її статтю, котрі є основою для самовизначення як представника тієї чи іншої статі та у процесі цього самовизначення особистості об'єктивуються в певні зовнішні прояви [2, с. 275].

В свою чергу, деякі європейські дослідники вважають, що юридичне визнання гендеру – це офіційне визнання гендерної ідентичності особи, у тому числі гендерного маркеру (юридичної або паспортної статі) та імені (імен), у державних реєстрах та ключових документах.

Гендерна ідентичність стосується глибокого відчуття кожною людиною внутрішнього індивідуального досвіду гендеру, який може збігатися або не збігатися зі статтю, приписаною при народженні, включно також з особистим відчуттям тіла (до якого входять модифікації зовнішності або тілесних функцій медичними, хірургічними або іншими засобами, за вільним бажанням) та інші прояви гендеру, такі як одяг, мова і манера поведінки [3, с. 3].

Науково обґрунтована дефініція поняття «гендерна ідентичність» передбачається у Зводі юридичних принципів застосування міжнародно-правових норм з прав людини щодо сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності – «Джок'якартські принципи». Цей Звід принципів від імені коаліції правозахисних організацій (Міжнародної комісії правників та Міжнародної служби прав людини) розроблювала група з 29 авторитетних експертів різного профілю та досвіду в галузі прав людини з 25 країн на міжнародному семінарі, що проходив в Університеті Гаджа Мада в Джокьякарті (Індонезія) 6-9 листопада 2006 року 9 листопада 2006 року «Джок'якартські принципи» були одноголосно прийняті цими експертами у якості міжнародно-правових стандартів, які юридично зобов'язують всі держави їх дотримуватися з метою забезпечення майбутнього, в

якому всі люди, які народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах, матимуть можливість залишатися такими. 26 березня 2007 року у Женеві вказані принципи були оприлюднені на сесії Ради ООН з прав людини. Ці принципи наголошують, що першочерговий обов'язок будь-якої держави полягає у забезпеченні дотримання прав людини. Кожен принцип включає докладні рекомендації державам, додаткові поради недержавним суб'єктам, у тому числі наглядовим і контролюючим механізмам ООН у галузі прав людини, національним правозахисним інститутам, ЗМІ, неурядовим організаціям та донорам.

Отже, в «Джок'якартських принципах» зазначається, що гендерна ідентичність: 1) є невід'ємним елементом гідності й особистості кожної людини і не повинна бути підставою для дискримінації або порушень; 2) це глибоке усвідомлення тією чи іншою особою внутрішніх та індивідуальних особливостей гендерної приналежності, яка може як збігатися, так і не збігатися зі статтю з народження, включно з індивідуальним відчуттям свого тіла (може супроводжуватися зміною зовнішності або фізіологічних функцій медичними, хірургічними або іншими засобами за наявності особистого волевиявлення), та інші прояви, серед яких одяг, мова й особливості поведінки [4, с. 126].

Слід зазначити, що Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) недвозначно встановив для європейських держав позитивне зобов'язання забезпечити юридичне визнання гендеру. Проте, коли йдеться про практичну реалізацію цього зобов'язання, необхідно ретельно оцінювати процедури щодо їх сумісності з правами людини. Цей розділ допоможе під час роботи над поправками або новим законодавством з визнання гендеру завдяки поясненню керівних принципів розробки процедур, вимог та наслідків закону, надання інформації з прецедентного права і відповідних стандартів з області прав людини, а також позначенню типових проблем [3, с. 5].

Згідно матеріалів судових справ, що пов'язані з гендерною ідентичністю особи, за результатами розгляду яких ЄСПЛ було встановлено порушення прав людини за Європейською конвенцією з прав людини, можна умовно виділити дві великі групи визнаних Судом прав:

1) такі, що стосуються процедури зміни статі (зокрема, ЄСПЛ знайдено порушення у випадках: а) відсутності достатнього рівня законодавчого забезпечення процедури зміни статі; б) відмови страхових органів у покритті коштів на операцію по зміні статевої приналежності; в) зобов'язання особи до стерилізації, як обов'язкової умови для дозволу на операцію по зміні статі);

2) такі, що стосуються юридичного закріплення та визнання зміненої статі особи (за різних обставин, ЄСПЛ знаходив недотримання прав людини щодо: а) можливості зміни статевого маркеру для транссексуалів в ідентифікаційних документах та сертифікатах про народження, як самостійну можливість, а також в поєднанні з обмеженнями щодо б) пенсійного забезпечення та деяких інших соціальних прав; в) можливості укладати шлюб; г) окремих аспектів батьківських прав та обов'язків) [5].

Л. Струс стверджує, що гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та стосунків жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі. Тендерна ідентичність функціонує як певний соціальний конструкт, що являє собою внутрішню, цілісну, психологічну структуру складного динамічного характеру, та полягає у усвідомленні та сприйнятті себе як представника певної статі, при цьому формується шляхом зовнішньої соціалізації шляхом зіставлення себе з відповідною статтю [6, с. 53].

Крім того, соціальна психологія, орієнтована на класичну парадигму, трактує тендер як зведеної біосоціальної характеристики, в якій анатомо-фізіологічні відмінності між людьми набувають якість соціальних відносин. Гендер виступає тут у вигляді «культурної маски» біологічної статі, його соціальної «надбудовою». В рамках традиційного підходу вельми популярна рольова концепція тендера, яка зводить його до сукупності поведінкових моделей, очікуваних від чоловіків і жінок в конкретному соціокультурному просторі. Її основна ідея полягає в тому, що в силу біологічних причин жінки мають переважно експресивні особистісні характеристики, тоді як чоловіки – інструментальні.

Саме сучасне суспільство ставить особливий акцент на внутрішніх детермінантах, що провокують вибір соціобуття людини, її поведінку та взаємовідносини із зовнішнім світом. Особливо чутливими є питання тендерної ідентичності, оскільки класичний соціальний підхід має дискри-

мінаційні особливості. Нині усталені моральні та традиційні норми не можуть нав'язувати особі примусового вибору групи з якою вона схильна себе ідентифікувати. Першочергово вказане стосується неповнолітніх. Глобалізаційні процеси сучасності трансформували соціальну, а згодом правову реальність. Право на в вибір тендерної ідентичності нині належить самій особі, а не суспільстві [6, с. 54].

У результаті дослідження, проведеного Е. Скибою, було з'ясовано, що фокусування уваги суспільства на гендерних відмінностях дозволяє структурам влади легітимізувати гендерну нерівність на ессенціальних началах. Аналіз гендерних режимів головних соціальних інститутів суспільства дозволяє дійти до висновку, що гендерна відмінність (як біологічний чинник) не може використовуватися для пояснення гендерної нерівності (як соціально-культурного чинника), але лише служить ідеологічним маскуванням для постійного відновлення нерівності [7, с. 108-109].

На нашу думку, у сучасній державно-правовій ідеології важливо визнавати, що соціальний образ біологічної статі людина формує виключно самостійно, спираючись лише на природні тілесні характеристики.

Саме тому ми погоджуємося з О.О. Медвідь, що принцип індивідуального вибору гендерної ідентичності полягає у праві людини, спираючись на цінності людської гідності та її автономії, самостійно обирати тип гендера, з яким вона себе ідентифікує [8, с. 129].

Висновки. Отже, з огляду на все вищезазначене, можемо зробити висновок, що право на гендерну ідентичність можна розуміти як надану особі можливість самовизначатися як представник певної статі, здійснювати дії відповідно до своєї гендерної ідентичності щодо зміни біологічної та/або соціальної статі, а також вимагати від інших утримання від дій, що порушують це право.

Крім того, розвиток суспільних відносин вимагає, серед іншого, оновлення підходів до правової політики. Проголошення принципу рівності статей вже стало одним із основних етапів розвитку цивілізованих народів. Однак, на жаль, сучасне українське суспільство ще не виробило достатньо збалансовану гендерну ідеологію. Досі роботи поділяються на «чоловічі» і «жіночі», існує усталена думка про слабкість дівчаток і агресивність хлопчиків, а також про обов'язок жінок вести домашнє господарство та виховувати дітей. А це, в свою чергу, потребує не лише детального наукового аналізу та дослідження, а й рішучих дій з боку держави та законодавця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Уварова О.О. Права жінок та гендерна рівність : навчальний посібник. Київ, 2018. 204 с.
2. Шалиганова А.С. Щодо правової природи та змісту права на гендерну ідентичність. *Право і Безпека*. 2011. № 3. С. 274–279.
3. Kohler R., Ehrt J. Legal Gender Recognition in Europe: Toolkit. Second Revised Edition. 2016. 52 p.
4. Амелічева Л.П. Гендерна ідентичність особи як об'єкт прав людини на особисте життя та на гідні умови праці. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2021. Вип. 31. С. 123–130.
5. Гербут В.С. Еволюція змісту права на гендерну ідентичність в судовій практиці Європейського суду з прав людини. *Закарпатські правові читання : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (11–31 квітня 2019 р., м. Ужгород)*. Ужгород: РІК-У, 2019. 372 с.
6. Струс Л. Гендерна ідентичність особи. *Evropský politický a právní diskurz*. 2019. Sv. 6, Vyd. 5. С. 51–55.
7. Скиба Е. Гендерна ідентичність як прояв владних відносин. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Культурологія*. 2017. Вип. 18. С. 242-243.
8. Медвідь О.О. Основні принципи правової політики у сфері гендерної ідентичності. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 78. С. 126–132.

УДК 343.292
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.45

ГЕНЕЗА ПОМИЛУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Дуда М.П.,
аспірантка
юридичного факультету
Львівського національного університету ім. І. Франка
ORCID: 0009-0009-4487-5195
e-mail: martadudaua@gmail.com

Дуда М.П. Генеза помилування в Україні та державах-членах Європейського Союзу.
Дана наукова стаття присвячена історико-правовому дослідженню виникнення та еволюції інституту помилування в Україні та державах-членах Європейського Союзу. У роботі проаналізовано зародження помилування у Стародавньому Римі, його соціальну та політичну роль. Вказано на існування трьох основних форм здійснення помилування у Римській імперії: аболіції, інтерцесії та індульгенції. Автором підкреслено вплив рецепції римського права, а також зростаючої ролі римо-католицької церкви на утвердження права помилування як елемента абсолютної влади монарха у середньовічній Європі. Звернено увагу на сформовану традицію помилування засуджених осіб з нагоди визначних релігійних чи державних подій. Вказано на юридичне закріплення права помилування у законодавчому збірнику «Siete Partidas» в королівстві Іспанії та на сучасних суб'єктів помилування у згаданій державі. Проаналізовано еволюцію процедури помилування зокрема, щодо участі в ній не лише глави держави, але і інших суб'єктів, у тому числі і міністра юстиції, задля забезпечення більшого рівня політичної нейтральності. Виокремлено особливості здійснення помилування у середньовічній Італії, перехід цього права, разом з утвердженням сеньйорального режиму, від рад міст до монарха. Описано практику використання помилувальних грамот та листів у середньовічних Франції, Португалії, Нідерландах, Люксембургу, Бельгії, Італії. Висвітлено етапи розвитку правового інституту помилування на українських землях в часи Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, а також в часи козацької держави. Проаналізовано процедуру здійснення помилування в Україні в часи радянської окупації, а саме закріплення цього права не за одноосібним главою держави, а за колективним органом – Президією Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. У статті висвітлено закріплення права на помилування за Президентом України після відновлення незалежності, що відображено в Конституції України. Розкрито особливу роль інституту помилування для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі.

Ключові слова: помилування, порядок здійснення помилування, суб'єкти, які мають право клопотати про помилування, звільнення від покарання.

Duda M. The genesis of pardon in Ukraine and the European Union Member States.
This article is devoted to the historical and legal study of the origin and evolution of the institution of pardon in Ukraine and the European Union Member States. The author analyses the emergence of pardon in ancient Rome, its social and political role. The author points to the existence of three main forms of pardon in the Roman Empire: abolition, intercession and indulgence. The author emphasises the impact of the reception of Roman law and the growing role of the Roman Catholic Church on the establishment of the right of pardon as an element of the absolute power of the monarch in medieval Europe. Attention is drawn to the established tradition of pardoning convicted persons on the occasion of significant religious or state events. The author points out that the right to pardon is legally enshrined in the legislative collection 'Siete Partidas' in the Kingdom of Spain and to the modern subjects of pardon in the said State. The author analyses the evolution of the pardon procedure, in particular, with regard to the participation of not only the head of state, but also other subjects, including the Minister of Justice,

in order to ensure a greater level of political neutrality. The features of pardon in medieval Italy, the transfer of this right from the city councils to the monarch along with the establishment of the seigniorial regime are highlighted. The author also describes the practice of using pardoning charters and letters in medieval France, Portugal, the Netherlands, Luxembourg, Belgium and Italy. The article outlines the stages of development of the legal institution of pardon in the Ukrainian lands during the times of the Grand Duchy of Lithuania, the Polish-Lithuanian Commonwealth, and the Cossack Hetmanate. The paper analyses the procedure for granting pardons in Ukraine during the Soviet occupation, namely, the vesting of this right not in a sole head of state, but in a collective body - the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian Soviet Socialist Republic. The article highlights the right to pardon granted to the President of Ukraine after the restoration of independence, which is enshrined in the Constitution of Ukraine. The author reveals the special role of the institution of pardon for persons sentenced to life imprisonment.

Key words: pardon, clemency, pardon procedure, subjects of the appeal for mercy, release from punishment.

Постановка проблеми. Помилування є важливим елементом системи кримінального права, що дозволяє главі держави пробачати засуджених осіб у випадках, коли подальше відбування ними покарання є недоцільним. Реалізація цього права дозволяє забезпечити принцип справедливості у випадках, коли цього не вдалося зробити засобами правосуддя. Втім, помилування все частіше піддається критиці через свою архаїчність та політизованість. Ключовим етапом становлення інституту помилування був період середньовічних монархій, коли правителі користувались необмеженою владою щодо здійснення правосуддя і могли за власною волею звільняти осіб від покарання. Такий стан речей суперечить сучасним принципам правової держави, де верховенство права та прозорість здійснення влади повинні мати першочергове значення. Окрім цього, викликає занепокоєння можливість використання помилування главою держави у політичних чи особистих цілях, що ставитиме під сумнів об'єктивність та справедливість такого рішення. Саме тому деякі вчені-правники висловлюються про недоцільність існування такого інституту у сучасному світі. Знання історії розвитку правового інституту помилування є важливим для розуміння того, чому деякі традиції та практики його здійснення збереглись до наших днів, що в майбутньому буде ключовим для пошуку шляхів удосконалення та адаптації до сучасних вимог та викликів сьогодення.

Метою цієї наукової статті є аналіз генези помилування в Україні та державах-членах Європейського Союзу (далі – ЄС), виокремлення особливостей здійснення помилування в середньовічних європейських монархіях та трансформації цього інституту в період становлення республіканських форм правління.

Стан опрацювання. Питання становлення та розвитку помилування в Україні здійснювали: Музика А.А., Школа С.М., Мойсеєнко В.М., Денисовський М.Д., Томчук І.О., Чепелюк О.В., Навроцька В.В., Гончаренко В.Г., Бараш Є.Ю., Рудницьких М.І., Ярмиш О.Н. Питання дослідження генези помилування в окремих державах-членах ЄС ставала предметом дослідження в працях іноземних вчених-правників: Каріньяна Дж.Г., Веррейкена К., Новака Е., Даулінг М.Б., Леві Р.

Виклад основного матеріалу. З моменту зародження людської цивілізації, у будь-яких соціальних групах складались відповідні правила поведінки, а отже – і покарання за їх порушення. Водночас існували випадки, коли для забезпечення соціальної стабільності та справедливості, балансу між суворістю та законом, необхідно було пробачити особу, а не карати її. Так у суспільстві почало зароджуватись таке поняття відоме нам сьогодні як помилування. Питання становлення цього соціального явища як правового змушує здійснювати далекий історичний екскурс в часи до нашої ери. Попри те, що у науці відсутня однозначна позиція де та коли на теренах сучасної Європи з'явився цей інститут, відомо, що він вже функціонував у Стародавній Греції та у Стародавньому Римі. Справедливо відзначити, що помилування тоді мало дещо інший характер. Так, як зазначає Мойсеєнко В.М., помилування застосовувалось не щодо конкретно визначених осіб, а до широкого невизначеного кола, що свідчило, що таке звільнення від покарання мало ознаки амністії [1, с. 8].

Окрім цього, помилування було й своєрідним політичним інструментом. До прикладу, давньоримський державний діяч Юлій Цезар використовував його як так звану «політичну зброю» для зміцнення внутрішньої та зовнішньої влади. У своєму творі «Нотатки про Галльську війну»

Ю. Цезар розповідає про свій перший акт милосердя щодо племен белловаків та едуїв, коли про нього благав їх вождь Дівіцій опісля поразки у битві. Римський полководець прийняв це прохання та помилував галлів в обмін на зброю та повернення заручників [2, с. 50].

Помилування продовжувало утверджуватись в римському праві й за часів раннього принципату та становлення Римської республіки. Тоді інститут помилування існував крізь призму таких форм як інтерцесія, аболіція та індульгенція. Аболіція (лат. abolitio – скасування, знищення) не була прикладом класичного помилування у сучасному розумінні, а полягала у припиненні кримінальної справи (abolitio criminis) на стадії, коли винність особи не була юридично встановлена. Право інтерцесії (лат. intercessio – втручання) передбачало право народних трибунів (tribuni plebis) накладати вето (intercessio) на рішення Сенату чи інших магістратів та призупиняти судові провадження. У свою чергу, індульгенція (лат. indulgentia – милість, поблажливість, втручання) могла або пом'якшувати покарання, або повністю його скасовувати [3, с. 12].

Після періоду принципату, Римська республіка почала свою історичну трансформацію у монархію, де влада імператора була необмеженою. У цей період деяких змін зазнав й інститут помилування, зокрема у формі індульгенції, яка тепер надавалась виключно на урочисті для імператора події як вступ на престол або ж радісні події у його сім'ї. З падінням Римської імперії, Римо-католицька церква поглинула чимало державних функцій через канонічне право. Зокрема папи, єпископи або інше духовенство могли «пробачати» від імені Божественного [4, с. 98]. Інститут помилування у Середньовічній Європі розвивається під значним впливом церкви та християнства. У тісному союзі із церквою, монархи активно переймають ідею «милості» до своїх підданих, надаючи помилуванню теократичної форми [3, с. 13].

Традиція королівського помилування була фундаментальною в християнській Іспанії. Це пояснюється політичним та релігійним мотивом легітимації іспанської монархії. Документарне закріплення цей інститут здобув ще у 1291 році. У законодавчому збірнику «Siete Partidas» Альфонса X, під впливом римського права, було задекларовано, що у Страсну п'ятницю король «прощає людей, які знаходяться у в'язниці». Король також здійснював помилування індивідуально визначених осіб. Для цього останні мали відзначитись благородною службою, шляхетними вчинками тощо [5, с. 43].

У сучасній Іспанії право на помилування також залишається виключною компетенцією монарха, що свідчить про збереження повноважень монарха у сфері здійснення правосуддя. При цьому, клопотання про помилування розглядає міністр юстиції, щоб встановити, що видача відповідного королівського указу не порушить права потерпілих від злочину.

Ще однією монархічною державою, де король був суб'єктом надання помилування, є Франція. Закріплене це право було ще у XIII столітті, а саме у Великому Ордонансі Людовика Святого. Однак декілька століть по тому, у 1789 році у ході Французької революції, правом помилування було наділено парламент республіки. Згодом вищезгадане право перейшло до Наполеона Бонапарта та при цьому парламентом здійснювався певний контроль над цим інститутом [6, с. 554].

У середньовічній Італії право помилування належало спершу радам міст, але із підйомом сеньйоріального режиму це право перейшло до монархів, котрі видавали помилувальні грамоти. Останні, зокрема, були поширені й у Франції, Португалії та у «low countries» – Нідерландах, Бельгії та Люксембургу. Помилувальні грамоти або листи дозволяли реінтегрувати особу у суспільство, при цьому зобов'язуючи її укласти угоду з родиною потерпілої особи. Варто підкреслити, що такий мир із стороною жертви за своїм змістом є своєрідним приватним арбітражем, де однією з умов звільнення особи від покарання є примирення та вибачення [7, с. 11].

Інститут помилування в Україні також формувався під впливом римського та канонічного права. Перші згадки про застосування помилування в Україні, беруть свій початок ще з часів Київської Русі, проте юридичного закріплення це правове явище не мало протягом тривалого часу. Здійснювати помилування тоді могли князі, але виключно в межах власних князівств. Також було поширено застосовувати помилування на визначні події [1, с. 9].

З розпадом Русі, розвиток вищезгаданого інституту продовжився під впливом Великого князівства Литовського, а потім Речі Посполитої та російської імперії. До складу Великого князівства Литовського тоді входили частини територій сучасної Литовської Республіки, Республіки Польща та України. Саме тому особливості розвитку помилування в цих державах є спільними. У Судебнику великого князя Казимира від 1468 року у статті 12 зазначалось, що «злочинцю милості не потрібно» [8, с. 46]. Це демонструє, що застосування помилування у ті часи вважалось

недоцільним. Але оскільки, як і в інших європейських монархіях, влада князя фактично не була обмеженою, він міг приймати рішення і щодо звільнення особи від покарання. Традиція милувати з нагоди радісних оказій князя існувала й на цих територіях, більше того, через вплив церкви, князь здійснював помилування на релігійні свята.

Наступний етап розвитку помилування в Україні припадає на часи козацької держави, де діяло козацьке звичаєве право, що застосовувалось у діяльності військово-адміністративних і судових установ. У Запорізькій Січі існувала досить жорстока система покарання, де найвищою мірою покарання була смертна кара. Водночас варто звернути увагу, що попри суворість системи, на Січі функціонував інститут помилування. Злочинця серед козацтва могли пробачити у випадку, якщо останній публічно проситиме вибачення у скривдженого ним та отримає від нього пробачення [9, с. 121].

Питання помилування залишалося актуальним і в часи національно-визвольних змагань. З приходом до влади гетьмана Скоропадського основним документом, фактичною конституцією тогочасної держави, стали Закони про тимчасовий державний устрій України. Стаття 7 передбачала, що гетьманові належить помилування засуджених, полегчення кари і загальне прощення зроблених злочинних подій з скасованням проти них переслідування і висвободження їх від суду і кари, а також складання казенних взимок і дарування милости в особистих випадках, коли цим не порушаються нічиї охоронені законом інтереси і громадянські права [10].

Інститут помилування залишався в Україні і за радянської окупації. Кримінально-процесуальними кодексами Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) від 1922 року, а пізніше від 1960 року, передбачалася можливість закриття кримінальної справи у зв'язку із застосуванням до особи помилування [11; 12].

Відповідно до Конституції УРСР 1937 р. помилування громадян, засуджених судовими органами Української РСР, належало до відання УРСР в особі її найвищих органів державної влади, зокрема передбачалося, що таке помилування здійснюється Президією Верховної Ради УРСР. Таким чином, рішення про помилування приймалось колегіальним органом, а не одноособово главою держави, що істотно вирізнялось від здійснення помилування в інших країнах [13].

З відновленням Україною своєї незалежності, прерогатива здійснення помилування повернулась до глави держави – Президента України, що закріплено в Основному Законі України – Конституції[14]. До законодавчих змін 2022 р. помилування було єдиним правовим механізмом для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, для заміни їхнього покарання більш м'яким.

Висновки. Загалом, історія зародження та розвитку помилування повною мірою пояснює істотні ознаки цього інституту в його сучасній формі. Не дивлячись на триваючі тенденції деконцентрації влади і передачі все більшої кількості повноважень від одноосібних до колективних органів, здійснення помилування і досі залишається прерогативою саме глави держави. З переходом більшості країн до республіканської форми правління таке право закріпилося за президентом. Своєю чергою окремі європейські конституційні монархії зберегли традицію здійснення помилування саме королем чи королевою. Наприклад, король Бельгії зберіг за собою право повністю чи частково скасувати виконання покарання, пом'якшити його чи призначити особі випробувальний термін.

Повністю не зникла і роль помилування як політичного інструмента, що може бути використаний главою держави у власних цілях. Задля запобігання таким ситуаціям, держави можуть встановлювати особливі процедури здійснення помилування. Зокрема, залучення до процедури здійснення помилування Міністра юстиції чи Генерального прокурора передбачається у Франції, Іспанії, Швеції, Польщі, Австрії.

Також, на відміну від античного Риму чи середньовічної Європи, застосування помилування у більшості випадків не дозволяється на стадії розслідування, поки вину особи не буде остаточно доведено. Наприклад, Федеральний Конституційний Суд Німеччини у рішенні 2 BvR 552/63 вказав, що помилування є процедурою, що може бути застосована лише коли судове рішення не може бути переглянуте у інший спосіб [15].

Процес гуманізації покарань і остаточної відмови від смертної кари шляхом заміни такого виду покарання довічним ув'язненням закріпив за інститутом помилування нову функцію. Засуджені до довічного позбавлення волі можуть звертатися до глави держави з клопотанням про помилування, задля заміни їх покарання позбавленням волі на певний строк. При цьому типовим є встановлення законодавчих обмежень стосовно мінімального строку, який засуджений має відбути задля можливості такого звернення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мойсеєнко В.М. Помилувати не можна стратити: Наук.-інформ. вид. К.: Вища школа, 2011. 376 с.
2. Гай Юлій Цезар Нотатки про війну з галлами: з додатком Авла Гірція / пер. з лат. В. Литвинов. Львів: Видавництво «Апріорі», 2021. 248 с.
3. Інститут помилування в Україні та світі*:* монографія / за ред. Є. Бараша, М. Рудницьких. К.: ФОП Кандиба Т.П. 2018. 173 с.
4. Adriano Prosperi Justice blindfolded : the historical course of an image; translated by John Tedeschi, Anne Tedeschi. Brill, 2018 URL: https://doi.org/10.1163/9789004368675.
5. Carignan, Joseph Henry, «Alfonso X: A Medieval, Castilian Emperor?» Master's Thesis, University of Tennessee, 2007. URL: https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid= rep1&type= pdf&doi=15579c2bd097fc3d7c9ebd6a18e0a0ecb72fa71d.
6. Rene Levy 'Pardons and Amnesties as Policy Instruments in Contemporary France'.*Crime and Justice*, 36(1), 551–590. DOI: https://doi.org/10.1017/ CBO9781139177153.018.
7. Verreycken Q. The power to pardon in late medieval and early modern Europe: New perspectives in the history of crime and criminal justice. History Compass. 2019. URL: https://doi.org/10.1111/ hic3.12575.
8. Ковальова С.Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича 1468 року [Текст: монографія]Вид-во: Чорноморський державний університет ім. П. Могили, Миколаїв, 2009. 112 с.
9. Тараненко М.Г., Тараненко М.М. Правовідносини, судоустрій, злочини та покарання на Запорізькій Січі. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*: збірник наукових праць. 2017. № ¾ (35/36). С. 117–122.
10. Закони про тимчасовий державний устрій України. Державний вісник. 1918. URL : https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18#Text.
11. Кримінально-процесуальний кодекс Української радянської соціалістичної республіки, затверджений 13 вересня 1922 р. Харків: Видавництво Наркомюста, 1922 . Ст. 94.
12. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1961. № 2. Ст. 93.
13. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30.01.1937 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 001_001/ed20220507#Text.
14. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text.
15. Federal Constitutional Court, 23.04.1969 – 2 BvR 552/63 URL: https://opinioiuris.de/ entscheidung/3790.

УДК 343.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.46

ФОРМИ УМИСНИХ ДІЙ, СПРЯМОВАНИХ НА ДОПОМОГУ ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ (ПОСОБНИЦТВО), В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Загиней-Заболотенко З.А.,
завідувач відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України доктор юридичних наук, професор, ORCID: 0000-0002-8679-124X

Допіряк Б.П.,
аспірант Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України ORCID: 0009-0006-9277-3159

Загиней-Заболотенко З.А., Допіряк Б.П. Форми умисних дій, спрямованих на допомогу державі-агресору (пособництво), в судовій практиці.

У статті висвітлюються питання доцільності існування у Кримінальному кодексі України норми про пособництво державі-агресору, вміщеної у статті 111-2, крізь призму аналізу остаточних судових рішень, ухвалених за цією статтею. Виявлено різноманітні форми пособництва державі-агресору, які об'єднано в групи та умовно названо «благодійними», «викривальними», «ресурсними», «валютними», «інформаційними», «освітніми», «посадовими», «підприємницькими» формами пособництва державі- агресору. З аналізу всіх виокремлених форм пособництва державі-агресору вбачається, що кожна з них, насамперед, підпадає під одну з форм колабораційної діяльності. Наприклад, «освітнє» пособництво державі-агресоруохоплюється такою формою колабораційної діяльності, як впровадження стандартів освіти держави-агресора (частина 3 статті 111-1), а «викривальне» пособництво в разі його результативності, коли внаслідок надання інформації, зокрема, про працівників правоохоронних органів, військовослужбовці збройних сил російської федерації здійснили жорстоке поводження над такими працівниками, дії громадянина України, який надав відповідну інформацію, слід кваліфікувати як пособника порушенню законів та звичаїв війни. Констатовано, що найбільш загальному значенні будь-яка з названих вище форм пособництва державі-агресору охоплюється такою формою державної зради (стаття 111), як надання допомоги іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України. Вказано на неповноту кваліфікації у разі, коли окремій кримінально-правовій оцінці не піддаються дії громадян України, які були призначені на відповідні посади окупаційною адміністрацією держави-агресора. Доведено, що такі дії самі по собі повинні кваліфікуватися за частинами 2, 5 або 7 ст. 111-1). У підсумку зроблено висновок про те, що існування у Кримінальному кодексі України ст. 111-2 є прикладом непродуманої кримінально-правової політики та зайвої криміналізації.

Ключові слова: допомога державі-агресору, надання допомоги державі-агресору, пособництво, державна зрада, колабораційна діяльність, підривна діяльність проти України, злочин, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, криміналізація, кваліфікація.

Zahynei-Zabolotenko Z.A., Dopiriak B.P. Intentional actions aimed at assisting the aggressor state (aiding and abetting) – the main forms in judicial practice.

The article highlights the issues of expediency of the provision on aiding the aggressor State contained in Article 111-2 of the Criminal Code of Ukraine through the prism of analysis of final court decisions made under this Article. The author identifies various forms of aiding the aggressor state,

which are grouped and conditionally named “charitable”, “whistleblowing”, “resource”, “currency”, “information”, “educational”, “official”, “entrepreneurial” forms of aiding the aggressor state. The analysis of all the identified forms of aiding the aggressor state shows that each of them primarily falls under one of the forms of collaboration. For example, “educational” aiding and abetting the aggressor state is covered by such a form of collaboration as the implementation of the aggressor state’s education standards (Article 111-1, paragraph 3), and “whistleblowing” aiding and abetting, if it is effective, when, as a result of providing information, in particular, about law enforcement officers, military personnel of the armed forces of the Russian Federation have committed ill-treatment of such officers, the actions of the citizen of Ukraine who provided the relevant information should be qualified as an accomplice to the violation of the laws and customs of the armed forces. It is stated that in the most general sense, any of the above forms of aiding the aggressor state is covered by such a form of treason (Article 111) as assisting a foreign state, foreign organization or their representatives in conducting subversive activities against Ukraine. The author points out that the qualification is incomplete when the actions of Ukrainian citizens who were appointed to the relevant positions by the occupation administration of the aggressor State are not subject to a separate criminal law assessment. The author proves that such actions should be qualified under parts 2, 5 or 7 of Article 111-1). As a result, the author concludes that the existence of Article 111-2 in the Criminal Code of Ukraine is an example of ill-considered criminal law policy and excessive criminalization.

Key words: assistance to the aggressor state, aiding and abetting, treason, collaboration, subversive activities against Ukraine, crime, criminal offense, criminal liability, criminalization, qualification.

Постановка проблеми. Кримінальна відповідальність за пособництво державі-агресору була передбачена в Кримінальному кодексі України (далі – КК) Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» від 14.04.2022 № 2198-IX, який набрав чинності 23.04.2024 [1]. Попри очікуваний ефект – запобігти вчиненню відповідних злочинів та передбачити інші відповідні покарання для осіб, які співпрацювали з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями, шляхом встановлення кримінальної відповідальності за відповідні діяння [2], відповідний кримінальний закон, навпаки, створив дисбаланс в можливості застосування інших норм, які передбачають суміжні склади кримінальних правопорушень, а саме норм у статтях 111 «Державна зрада» та 111-1 «Колабораційна діяльність» КК. Тому після того, як минуло трохи більше двох років з моменту набрання чинності кримінальним законом про пособництво державі-агресору, доцільно проаналізувати судову практику, а саме остаточні судові рішення на предмет виявлення тих форм пособництва державі-агресору, які були констатовані в цих рішеннях.

Стан опрацювання цієї проблематики: в теорії кримінального права проблема тлумачення та застосування ст. 111-2 КК була предметом дослідження таких науковців, як О.О. Дудоров, О.К. Марін, І.Б. Медицький, Р.О. Мовчан, Н.А. Орловська, В.В. Топчій, М.І. Хавронюк та інші. Однак у жодній науковій публікації не проаналізовано форми умисних дій, спрямованих на допомогу державі-агресору в судовій практиці, що потребує самостійного розв’язання.

Метою статті є з’ясування доцільності самостійної криміналізації пособництва державі-агресору крізь призму аналізу судової практики у кримінальних провадженнях за ст. 111-2 КК.

Виклад основного матеріалу. У ст. 111-2 КК передбачається кримінальна відповідальність за умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, вчинені громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора, з метою завдання шкоди Україні шляхом: реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора.

Аналіз формулювання складу пособництва державі-агресор вказує на те, що фактично кожна з відповідних форм вчинення цього злочину дублює суспільно небезпечні діяння інших складів злочинів проти основ національної безпеки України. Наприклад, як зазначає Р.О. Мовчан, «добровільний збір, підготовка та / або передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам

держави-агресора, її збройним формуванням або окупаційній адміністрації держави-агресора» фактично дублює положення присвяченої господарському колабораціонізму ч. 4 ст. 111-1 КК, в якій встановлено кримінальну відповідальність за передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та / або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора [3, с. 79].

Більше того, фактичний збіг діянь можна прослідкувати і в інших випадках. Зокрема, така форма пособництва державі-агресору, як реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора може мати прояв практично в кожній формі колабораційної діяльності, як-то публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора (ч. 1 ст. 111-1 КК), дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК) тощо.

Також виникає питання й про те, що фактично всі форми пособництва державі-агресору є нічим іншим, як складовими державної зради у формі наданні допомоги іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України (ст. 111 КК). Адже поняття «підривна діяльність» є оцінним та визначається на сьогодні касаційним кримінальним судом як дії іноземних держав, іноземних організацій або їх представників, спрямовані на підрив основ національної безпеки України та завдання істотної шкоди суверенітетові, територіальній цілісності, недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України [4]. Вказане тлумачення не повною мірою надає зрозумілості тому, що необхідно відносити до підривної діяльності. Проте, враховуючи те, що в Україні наразі триває воєнний стан, будь-які дії, спрямовані проти України та її інтересів, потрібно розглядати як такі, що становлять собою таку підривну діяльність проти України. Тому й всі названі в диспозиції ст. 111-2 КК форми пособництва державі-агресору є нічим іншим, як підривною діяльністю проти України.

М.І. Хавронюк назвав таку ситуацію в КК «порушенням принципу пропорційності», коли законодавець під час криміналізації певного діяння ігнорує факт наявності у КК статті, яка передбачає кримінальну відповідальність за певне діяння, використовуючи такі ж або подібні формулювання та не виокремлюючи розмежувальних ознак [5].

Цілком поділяючи вказані вище точки зору стосовно недосконалої редакції ст. 111-2 КК, а також сумніви щодо необхідності її включення у КК, все ж відзначимо, що судова практика практично за 2 роки чинності вказаного кримінального закону, демонструє приріст осіб, засуджених за пособництво державі-агресору, а також, відповідно, збільшення кількості ухвалених остаточних рішень у кримінальних провадженнях за ст. 111-2 КК. За даними Державної судової адміністрації України, розміщеної на сайті «Судова влада», у 2022 р. жодна особа не була засуджена за ст. 111-2 КК [6], тоді як у 2023 р. засуджено 9 осіб [7]. Згідно з інформацією щодо розгляду кримінальних проваджень судами першої та апеляційної інстанцій на основі статистичних даних Державного підприємства «Інформаційні судові системи», однак без урахування даних Київського апеляційного суду, у період з 24.02.2022 до 02.08.2024 за ст. 111-2 на розгляд судам першої інстанції надійшло 321 кримінальне провадження за ст. 111-2 КК, з яких розглянуто 67 кримінальних проваджень. При цьому за цей період в апеляційному порядку було переглянуто 7 кримінальних проваджень за ст. 111-2 КК, з яких 3 вироки залишено без змін, а 4 вироки скасовано. Також упродовж 2022–2023 років у касаційному порядку було розглянуто 2 кримінальних провадження за ст. 111-2 КК, з яких в 1 провадженні рішення судів попередніх інстанцій залишено без зміни, а в 1 провадженні – направлено на новий судовий розгляд.

Тобто, суди ідентифікують за певними ознаками протиправну поведінку як таку, що містить ознаки певної форми пособництва державі-агресору. Тому важливо як для кримінально-правової доктрини, так і для правозастосовної практики розуміти, в яких випадках суди вбачають у вчиненому ознаки складу злочину, передбаченого ст. 111-2 КК. Звісно, важливими є всі ознаки. Однак у межах цієї публікації з аналізу більше ніж 40 вироків, ухвалених за цією статтею, проаналізуємо та систематизуємо підходи в судовій практиці стосовно того, яку поведінку особи суди відносять до пособництва державі-агресору.

Як пособництво державі-агресору у вироках Шевченківського районного суду м. Чернівці від 23.10.2023 у справі № 727/7936/23, Галицького районного суду м. Львова від 03.04.2024 у справі № 461/872/24, Овідіопольського районного суду Одеської області від 25.05.2023 у справі

№ 496/350/23 кваліфікувалися дії громадян України, які в соціальних мережах, телеграм-каналах тощо збирали грошові кошти та інші матеріальні ресурси для подальшої їх передачі представникам держави-агресора або її збройним формуванням та/або передача їм таких ресурсів, купівля на них військової техніки, зокрема безпілотних летальних апаратів. Назвемо умовно таку форму пособництва державі-агресору ***«благодійною»***. В усіх вироках дії засуджених було кваліфіковано за ч. 1 ст. 111-2 КК. Указані дії фактично підпадають під таку форму колабораційної діяльності, як передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК), а в найбільш загальному значенні – під таку форму державної зради, як надання допомоги у проведенні підривної діяльності проти України.

За ч. 2 ст. 111-2 КК кваліфікувалися дії громадянина України, який проводив навчання членів незаконно створених збройних формувань прийомам та методам вирішення бойових завдань, прийомам надання першої медичної допомоги, евакуації поранених бійців з поля бою та іншим навичкам, з метою надання останнім необхідної військової підготовки та можливості на професійному рівні вести бойові дії проти Збройних Сил України, розміщення відеоматеріалів про це на ютуб-каналі (вирок Приморського районного суду м. Одеси від 15.06.2023 у справі № 522/16244/22).

«Викривальним» пособництвом державі-агресору визнавалися такі дії громадян України, які полягали в наданні допомоги представникам незаконно створених збройних формувань на тимчасово окупованій території, а також військовослужбовцям збройних сил російської федерації (далі – зс рф) в отриманні відомостей про учасників антитерористичної операції, працівників правоохоронних органів, осіб з числа проукраїнськи налаштованих осіб, а також формування списків таких осіб (вироки Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 04.04.2024 у справі № 607/11937/23, Полтавського апеляційного суду від 02.05.2024 у справі № 529/1660/22, яким скасовано виправдувальний вирок Диканського районного суду Полтавської області від 01.09.2023). Такі дії також кваліфікувалися за ч 2 ст. 111-2 КК.

За ч. 1 ст. 111-2 КК оцінювалося судами й так зване ***«ресурсне» пособництво державі-агресору***, яке полягало в забезпеченні військовослужбовців зс рф продуктами харчування, різноманітними матеріальними ресурсами, як-от генератором, водяною помпою, надання інформації щодо домоволодінь місцевих мешканців, в яких є матеріальні цінності, запаси палива, з наданням у подальшому допомоги у заволодінні матеріальними цінностями військовослужбовцями рф у незаконний спосіб, надання їм транспортного засобу (вирок Київського районного суду м. Харкова від 30.10.2023 у справі № 953/4418/22), надання військовослужбовцям зс рф інформації про наявність легкового автомобіля в одного з мешканців тимчасово окупованого населеного пункту з метою можливої подальшої конфіскації вказаного транспортного засобу для потреб окупаційних військ зс рф, забезпечення окупаційних військ рф їжею та продуктами харчування, надання власного будинку для відпочинку, харчування, прийняття душу, прання одягу військовослужбовцям зс рф (вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 04.04.2024 у справі № 607/11937/23), надання допомоги в придбанні продуктів харчування військовослужбовцям зс рф, надання останнім місця для проживання за місцем свого тимчасового перебування та зберігання викрадених в односельчан речей, матеріальних ресурсів (вирок Київського районного суду м. Харкова від 07.06.2023 у справі № 953/6896/22), виконання завдання військовослужбовців зс рф з відшукання приміщень, де може знаходитися техніка, огляд таких приміщень разом з такими військовослужбовцями, підшукання місцевих жителів, які допомогла забезпечити військовослужбовців зс рф літнім одягом, організація приготування їжі цим військовослужбовцям (вирок Київського районного суду м. Харкова від 30.04.2024 у справі № 953/1752/23), незаконне використання інформаційних ресурсів, до яких обвинувачена мала доступ як перший заступник керівника військової цивільної адміністрації, за допомогою яких вона збирала дані про адресу реєстрації та фактичного проживання, перебування на обліках громадян України як учасників бойових дій, АТО/ООС, працівників правоохоронних органів, волонтерів тощо, та передавала представникам зс та спецслужб рф, які використовували таку інформацію для проведення незаконних затримань громадян України, проведення в них обшуків, застосування психічного та фізичного впливу з метою схилення до співпраці з ними (вирок Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 17.01.2024 у справі № 212/4695/22).

Якщо розглядати «ресурсне» та «інформаційне» пособництво державі-агресору, то вбачається, що такі дії насправді утворюють склад пособництва, але у власному значенні, без збігу відповідної функції з діями виконавця, як це має місце у ст. 111-2 КК. Військовослужбовці зс рф з точки зору МГП визнаються комбатантами, а отже суб'єктами воєнних злочинів (ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни» КК). Тому й надання таким особам відповідного сприяння, про яке йшлося вище, утворює пособництво в готуванні до порушення законів та звичаїв війни. В разі, коли, скажімо, військовослужбовці зс рф за відповідного сприяння громадян України, які надали списки учасників АТО, яких потім військовослужбовці катували чи застосовували інші форми жорстокого поводження, дії таких громадян України слід кваліфікувати як пособництво в порушення законів та звичаїв війни, а не як пособництво державі-агресору.

Згідно з проаналізованими вироками, ухваленими за ст. 111-2 КК, зустрічалося й ***«валютне» пособництво державі-агресору***, коли громадянин України брав участь у вилученні з обігу української валюти – гривні, а також видавав грошові кошти у розмірі 10 тис. російських рублів мешканцям тимчасово окупованого населеного пункту України. Дії такого громадянина України було кваліфіковано за ч. 1 ст. 111-2 КК (вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 20.02.2024 у справі № 308/14861/23).

В окремих вироках вбачається й так зване «***політичне» пособництво державі-агресору***. Наприклад, згідно з вироком Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 17.01.2024 у справі № 212/4695/22 за ч. 1 ст. 111-2 КК кваліфіковано дії першого заступника Скадовської районної військової адміністрації, яка, зокрема, здійснювала активну діяльність з підбору інших працівників та персоналу даного окупаційного органу влади, ти підпорядкованих йому установ і організацій, 09.05.2022 за вказівкою обвинуваченої учасникам організованого рф масового заходу, присвяченого річниці перемоги у Другій світовій війні, були роздані прапори та символіка рф, а з будівлі Скадовської міської ради знято Державний прапор України та вивішено прапор держави-агресора. Як і в попередніх випадках, кваліфікація дій засудженої вказаним вироком за ч. 1 ст. 111-2 КК є сумнівною, оскільки фактично містить ознаки такої форми колабораційної діяльності, як організація та проведення заходів політичного характеру у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань (ч. 6 ст. 111-1 КК), а в найбільш загальному значенні передбачає ознаки такої форми державної зради, як надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Формою пособництва державі-агресору є так зване ***«інформаційне» пособництво***, за якого, як встановлювали суди перших інстанцій, громадяни України доносили інформацію з власними судженнями про тимчасову окупацію окремих території України до інших громадян з використанням медіа, соціальних мереж, месенджерів тощо. Так, за ч. 1 ст. 111-2 КК було кваліфіковано дії першого заступника так званої Скадовської районної військової адміністрації, яка зверталася до мешканців м. Скадовськ та інших населених пунктів Скадовського району Херсонської області шляхом публічного виступу в месенджері Телеграм та в інших джерелах публічного поширення інформації переважно російськомовного контенту та тих, що контролюються окупаційними військами, в яких критикувала діючу українську владу та позиціонувала себе і мешканців міста та району, як окремий регіон, який бажає «миру» (вирок Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 17.01.2024 у справі № 212/4695/22). Як інформаційне пособництво державі-агресору вироком Деснянського районного суду м. Чернігова від 08.05.2024 у справі № 750/1473/24 було кваліфіковано дії громадянина України, який на початку повномасштабного вторгнення рф на територію України незаконно перетнув державного кордону України з територією республіки білорусь та в подальшому виступав на телевізійному каналі цієї держави, у виступі якого згідно з висновком експерта містяться висловлювання, спрямовані на підтримку рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, що кваліфіковано за ч. 1 ст. 111-2 КК.

За ч. 1 ст. 111-2 КК було кваліфіковано дії помічника глави адміністрації, який брав участь у створенні інформаційно-пропагандистських відеоматеріалів, в яких надав схвальну оцінку діям держави-агресора, відобразив свою участь у голосуванні на псевдореферендумі, взяв участь в роботі делегації із підписання угоди про входження тимчасово окупованих територій Луганської, Донецької, Херсонської та Запорізької областей до складу рф в м. Москві, взяв активну участь у проведенні у м. Каховка параду «Бессмертный полк», безпосередньо здійснював розгрузку авто-

мобіля з «гуманітарною» допомогою з рф (вирок Івано-Франківський міський суд Івано-Франківської області від 21.03.2024 у справі № 344/1984/24).

Указану кваліфікацію можна поставити під сумнів, ураховуючи те, що у ч. 6 ст. 111-1 КК передбачено таку форму колабораційної діяльності, як здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань. Водночас такі дії в цілому підпадають й під більш загальне поняття, яке описує одну з форм державної зради – надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, про що вже йшлося вище.

Значний масив вироків за ст. 111-2 КК стосується так званого ***освітнього пособництва державі-агресору***, яке, як випливає з проаналізованих вироків, вчиняється посадовими особами у сфері освіти. Під час кваліфікації таких дій суди притримувалися двох варіантів – кваліфікація освітнього пособництва державі-агресору лише за ч. 1 ст. 111-2 КК або за сукупністю ч. 3 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 111-2 КК. Так, вироком Малиновського районного суду м. Одеси від 26.04.2024 у справі № 521/13772/23 за ч. 1 ст. 111-2 КК було кваліфіковано дії громадянина України, який після призначення на посаду ректора університету окупаційною адміністрацією рф, сприяв захопленню приміщення цього університету, забороняв відвідувати українським вихователям своїх робочих місць, розробив новий Статут та печатку університету, організував інвентаризацію матеріальних цінностей закладу, підібрав кадри на посади професорсько-викладацького складу університету, видавав накази, розпорядження, вказівки, затверджував та підписував документи університету, які скріплював печаткою університету як нової «юридичної особи» рф. Також за ч. 1 ст. 111-2 КК вироком Дружківського міського суду Донецької області від 25.03.2024 № 229/2157/22 було кваліфіковано дії громадянина України, призначеного окупаційною адміністрацією держави-агресора директором навчально-виховного комплексу, який організував в приміщенні цього комплексу громадську приймальню «глави «ДНР», а вироком Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 22.11.2023 у справі № 344/18075/23 за ч. 1 ст. 111-2 КК кваліфіковано дії громадянина України, призначеного окупаційною адміністрацією держави-агресора ректором університету, який, зокрема, надав приміщення цього університету для проведення незаконного референдуму на території тимчасово окупованої Луганської області, взяв участь у створенні інформаційно-пропагандистських відеоматеріалів, опублікованих в мережі Інтернет та на інформаційних ресурсах «ЛНР»

Практично аналогічні дії було вчинено директорами школи та ліцею, створених за законодавством рф на тимчасово окупованій території, які було кваліфіковано за ч. 3 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 111-2 вироками Малиновського районного суду м. Одеси 24.11.2023 у справі № 521/8880/23 та від 21.02.2024 у справі № 521/7287/23.

Знову ж таки, якщо проаналізувати відповідні форми освітнього пособництва державі-агресору відповідно до ухвалених вироків, то вбачається, що вони фактично охоплюються формами колабораційної діяльності, як-то здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань (ч. 6 ст. 111-1 КК) та такою формою державної зради, як надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Чи не найбільший масив вироків, ухвалених за ст. 111-2 КК, стосується встановлення такої форми пособництва державі-агресору, як ***«посадове» пособництво***, суть якого в загальному полягає в тому, що громадянин України після призначення на певну посаду з організаційно-розпорядчими та/або адміністративно-господарськими функціями, на думку суду, здійснював певні дії, що становлять пособництво державі-агресору ізольовано від самого призначення на вказану посаду (яке кваліфікувалося окремими судами за частинами 2, 5 або 7 ст. 111-1 КК) або в сукупності з таким призначенням (що кваліфікувалося лише за ст. 111-2 цього Кодексу). Отже, окремі суди кваліфікували дії громадян України в такому разі або лише за ч. 1 ст. 111-2 КК, або за сукупністю ч. 1 ст. 111-2 та частин 2, 5 або 7 ст. 111-1 цього Кодексу.

Лише за ч. 1 ст. 111-2 було кваліфіковано дії громадянина України, який після призначення на посаду керівника комунальної установи («начальника» Комунального виробничого управління «Каховський водоканал») проводив наради з працівниками, надавав вказівки щодо продовження роботи під його керівництвом, забезпечував виплату заробітної плати працівникам установи в грошових одиницях рф – рублях, організовував розміщення та видачу на території підприємства «гуманітарної допомоги рф», надавав належний установі автомобіль для потреб окупаційної ад-

міністрації, а також водні ресурси підприємства для обслуговування потреб збройних формувань рф (вирок Суворовського районного суду м. Одеса 20.06.2024 у справі № 523/14846/22), дії громадянина України, який після призначення т.в.о. директора незаконно створеного окупаційною адміністрацією ДУ «Херсонводоканал» вчиняв практично такий же обсяг дій (вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 15.07.2024 у справі № 766/6336/23).

Під час вибірки вироків, ухвалених за ст. 111-2 КК, нами було виявлено серію судових рішень, які стосувалися одного й того ж підприємства та його філій, вірніше, посадових осіб такого підприємства. Йдеться про вироки Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 18.12.2023 у справі № 308/16414/23, від 05.07.2024 у справі № 308/16804/23, від 24.05.2024 у справі № 308/16714/23, від 02.04.2024 у справі № 308/16282/23, від 17.05.2024 у справі № 308/16265/23, якими лише за ч. 1 ст. 111-2 КК було кваліфіковано дії керівника філії ДП «Луганський облавтодор», а також керівників філій цього підприємства, які вчинили схожий обсяг дій, будучи призначеними на ці посаду окупаційною адміністрацією рф.

Вироком Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 02.08.2023 у справі № 331/1897/23 лише за ч. 2 ст. 111-2 КК було кваліфіковано дії незаконно призначеного окупаційною адміністрацією рф в.о. начальника Бердянського морського торговельного порту, який вчиняв протиправні дії організаційно-розпорядчого характеру на цій посаді. Також за ч. 1 ст. 111-2 КК було кваліфіковано дії двох громадян України, яких було призначено окупаційною адміністрацією держави-агресора на посади заступників голови ради міністрів військової цивільної адміністрації Запорізької області, які почали здійснювати організаційно-розпорядчі функції на цих посадах вироком Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 27.06.2024 у справі № 752/4015/23, а також дії керуючої справами незаконно створеної Садовської селищної адміністрації, яка взяла участь в реалізації опалювального сезону та протипожежних заходів на території відповідного населеного пункту (вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 14.08.2023 у справі № 569/1908/23).

Така ж кваліфікація за ч. 1 ст. 111-2 має місце у вироку Херсонського міського суду Херсонської області від 08.07.2024 у справі № 766/10162/23, але з посиланням на ч. 2 ст. 28 КК (вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб). Цим вироком було кваліфіковано дії призначеного окупаційною адміністрацією рф керівника державного підприємства, який виконував на цій посаді організаційно-розпорядчі функції.

За ч. 2 ст. 28 – ч. 1 ст. 111-2 КК було кваліфіковано дії двох громадян України, які були призначені окупаційною адміністрацією рф на посади голови військово-цивільної адміністрації Голопристанської міської територіальної громади Скадовського району Херсонської області та першого заступника голови військово-цивільної адміністрації Голопристанської міської територіальної громади Скадовського району Херсонської області, які здійснювали підшукання матеріальних ресурсів для передачі окупаційній адміністрації держави-агресора.

Вказаний вид пособництва державі-агресору констатовано вироком Шевченківського районного суду м. Києва від 28.06.2023 у справі № 761/23916/22, відповідно до якого призначений окупаційною адміністрацією рф Генеральний директор ДП «Мелітопольська залізниця» підготував та передав актив Регіональної філії «Придніпровська залізниця», належного АТ «Укрзалізниця», окупаційній адміністрації держави-агресора; вироком Червонозаводського районного суду м. Харкова від 24.04.2024 у справі № 646/3927/23, в якому надавалася кримінально-правова оцінка дій незаконно призначеного бригадира Бази палива та нафтопродуктів залізниці та його організаційно-розпорядчій та адміністративно-господарській дільності на цій посаді; вироком Рівненського міського суду Рівненської області від 10.06.2024 у справі № 569/12655/23, яким дії завідувача Старобільським відділенням Луганського обласного краєзнавчого музею так званої «ЛНР» було кваліфіковано лише за ч. 1 ст. 111-2 КК, яка перешкоджала проведенню евакуації експонатів вказаного музею шляхом невиконання відповідних вказівок керівництва музею та подальшою заміною замків у ньому, а також забезпечила реалізацію проекту «Наши Традиции» шляхом його організації та надання приміщення очолюваного нею музею для проведення серії виставок, які підготовлені міністерством культури рф та «Музеем Победы» за участі, так званого, «Міністерства культури, спорту і молоді ЛНР».

Вироком Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 11.06.2024 у справі № 333/10186/2 за ч. 1 ст. 111-2 кваліфіковано дії громадянки України, яка була призначена окупаційною адміністрацією рф заступником директора головного спеціаліста філії російського банку на тимчасово окупованій території та яка сприяла розширенню мережі російських банківських установ, впро-

ваджувала та закріплювала банківську систему рф на тимчасово-окупованій території населеного пункту, зокрема шляхом впровадження іноземної валюти, як основного обігового засобу, забезпечення надходження обов`язкових платежів – податків і зборів на користь окупаційних органів, підприємств, установ та організацій, сплати останніх у рублях та звернення їх у дохід держави-агресора рф, виплати заробітної плати особам, які працевлаштувались у незаконні органи окупаційної влади, незаконні судові та правоохоронні органи, створені на тимчасово окупованій території Запорізької області, створення умов для безальтернативної соціальної поведінки незахищених верств населення, шляхом вимушеного відкриття рахунків та емісії банківських карток російського банку з метою пасивного підтримання діяльності держави-агресора та окупаційної адміністрації, шляхом отримання соціальних виплат та пенсій у рублях.

На відміну від вище проілюстрованих випадків кваліфікації посадового пособництва лише за ч. 1 ст. 111-2 КК, вироком Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 20.02.2024 у справі № 308/14861/23 було кваліфіковано дії громадянина України, який, будучи призначеним директором Комунального підприємства «Агрофірма радгосп «Білозерський», здійснював організаційно-розпорядчі функції на цій посаді, було кваліфіковано за ч. 5 ст. 111-1 та ч. 2 ст. 111-2 КК.

Як вбачається з аналізу ідентифікованих судами у вказаних випадках дій громадян України як посадового пособництва державі-агресору, в переважній більшості випадків залишаються поза межами кримінально-правової оцінки судів призначення громадянина України на відповідну посаду в окупаційній адміністрації держави-агресора. Як нами вже неодноразово зазначалося в попередніх публікаціях, саме по собі таке призначення утворює закінчене посягання та потребує кваліфікації за частинами 2, 5 або 7 ст. 111-1 КК [8; 9]. Без такої оцінки кримінально-правова кваліфікація дій громадян України є неповною. Що стосується оцінки здійснення функції на незаконно-призначеній посаді як пособництва державі-агресору, то така кваліфікація, як і в попередніх випадках вбачається сумнівною, оскільки здійснення відповідної професійної функції, як зазначалося вище, становить надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України як форми державної зради.

Також проаналізованими вироками за ст. 111-2 КК як пособництво державі-агресору було ідентифіковано так зване ***«підприємницьке»*** пособництво, коли громадяни України здійснювали / продовжували здійснювати підприємницьку діяльність на тимчасово окупованій території у співпраці з окупаційною адміністрацією держави-агресора. Наприклад, вироком Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 20.06.2024 у справі № 359/5133/24 за ч. 1 ст. 111-2 КК кваліфіковано дії громадянина України, директора ТОВ та фізичної особи-підприємця, який продовжував здійснювати з використанням власних знань та навичок у сфері атомної енергетики, підприємницьких зносин з підприємства атомної енергетики рф, збір та аналіз необхідної інформації, проведення відповідних розрахунків, підготовка до остаточного виконання поставленого завдання та передача зі своєї електронної скриньки на електронну адресу представників російського підприємства атомної енергетики звітів та розрахунків по Курській АЕС, Курській АЕС-2, Кольській АЕС та Ленінградській АЕС для використання цим підприємствомпід час участі в державних закупівлях концерну Росенергоатом. Вироком Херсонського міського суду Херсонської області від 08.07.2024 у справі № 766/5669/23 за ч. 5 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 111-2 було засуджено особу, яка була призначена окупаційною адміністрацією рф та незаконно керувала ТОВ «Сучасні пивні технології», залучивши для роботи на вказаному підприємстві підконтрольних останньому бухгалтера та співробітників охорони, а також вчиняла дії, спрямовані на відновлення виробництва, контролювала торгівлю продукцією, яка належить ТОВ «Сучасні пивні технології» та здійснювала інкасацію виручених грошових коштів. Лише за ч. 1 ст. 111-2 КК кваліфіковано дії особи, яка добровільно зареєструвала у незаконних органах влади сільськогосподарський виробничо-обслуговуючий кооператив «Слобожанський» за російським законодавством та стала сплачувати податки та збори до бюджету «ЛНР» (вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 12.10.2023 у справі № 344/12085/23)

Кримінально-правова оцінка підприємницького пособництва державі-агресору за ч. 1 ст. 111-2 КК вбачається сумнівною, оскільки самостійною формою колабораційної діяльності є передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною ад-

міністрацією держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК). Окрім того, в переважній більшості випадків судами не враховано тієї обставини, що особа, перш ніж продовжувати здійснювати підприємницьку чи господарську діяльність на тимчасово окупованій території, була призначена на певну посаду, що вимагає додаткової кваліфікації за частинами 2, 5 або 7 ст. 111-1 КК.

Висновки. Аналіз остаточних судових рішень, якими громадяни України засуджувалися за ст. 111-2 КК (пособництво державі-агресору) вказує на те, що всі виявлені форми такого пособництва охоплюються якоюсь з форм колаборaційної діяльності (ст. 111-1 КК), а в найбільш загальному значенні – такою формою державної зради, як надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України. Тому й включення у КК ст. 111-2 в чинній на сьогодні редакції, на наш погляд, була помилкою законодавця, яка лише заплутує судову практику, створюючи різні варіанти кваліфікації та не сприяє її єдності та стабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колаборaційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки: Закон України від 14.04.2022 № 2198-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n8 (дата звернення 13 серп. 2024 р.).
2. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колаборaційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» (реєстр. № 7186 від 21.03.2022). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7186&conv=9 (дата звернення 13 серп. 2024 р.).
3. Мовчан Р.О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монограф. Київ: Норма права, 2022. 244 с.
4. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 21.12.2022 у справі № 759/5737/17 (провадження № 51-2899км20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108225763 (дата звернення 13 серп. 2024 р.).
5. Хавронюк М. Помилки у законах воєнного часу: щодо змін Кримінального кодексу України. URL: https://uplan.org.ua/pomylky-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/ (дата звернення 13 серп. 2024 р.).
6. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання за 2022 рік (форма 6) / офіційний вебсайт «Судова влада. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (дата звернення 13 серп. 2024 р.).
7. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання за 2023 рік (форма 6) / офіційний вебсайт «Судова влада. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення 13 серп. 2024 р.).
8. Загиней-Заболотенко З.А. Добровільне зайняття громадянином України посади у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, а також в незаконних судових та правоохоронних органах як форми колаборaційної діяльності. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 6. С. 318–323. URL: http://lsej.org.ua/5_2022/114.pdf
9. Загиней-Заболотенко З.А., Антонюк Н.О. На вістрі уваги: кваліфікація за сукупністю статті 111 «Державна зрада» та частин 2, 5 або 7 статті 111-1 «Колаборaційна діяльність» Кримінального кодексу України. *Слово Національної школи суддів України*. 2023. № 3 (44). С. 6–22.

УДК 351.746.2 (477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.47

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Копча В.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0001-9888-1464
e-mail: vasyl.kopcha@uzhnu.edu.ua

Копча В.В. Сучасні проблеми правового регулювання охоронної діяльності в умовах воєнного стану.

У статті досліджено окремі проблеми правового регулювання охоронної діяльності. Констатовано факт недостатньо уваги науковців до проблем правового регулювання охоронної діяльності в умовах воєнного стану. Метою дослідження є встановлення окремих проблем правового регулювання охоронної діяльності в умовах воєнного стану та формулювання пропозиції щодо їх вирішення. Для реалізації мети статті було використано певні наукові методи: догматичний – під час аналізу нормативно-правових актів у сфері охоронної діяльності; діалектичний дозволив здійснити дослідження сфери правового регулювання охоронної діяльності в Україні через призму її міжгалузевості; дедуктивний метод дозволив зробити підсумкові висновки; метод індукції використовувався при узагальненні проблем практичної діяльності персоналу охорони; аналіз і синтез дозволив розкласти вказані проблеми охоронної діяльності на складові та запропонувати напрямки їх вирішення.

У дослідженні стверджується, що охоронна діяльність в Україні здійснюється в надзвичайно складних воєнних умовах, які негативно впливають на діяльність суб'єктів охоронної діяльності. Констатовано, що обов'язок держави невідкладно реагувати на такі виклики та усувати недоліки правового регулювання охоронної діяльності. Зроблено висновок, що нормативне визначення видів охоронної діяльності (охорона майна та охорона фізичної особи), дозволяє говорити про недостатню правову регламентацію інших дій, які можуть оцінюватися як охоронна діяльність. У дослідженні запропоновано передбачити в Законі України «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 р. інші види охоронної діяльності: надання інформаційних послуг з охорони фізичної особи та майна фізичних та юридичних осіб; здійснення розшукових дій для запобігання або недопущення негативного безпосереднього впливу факторів (діяльності або бездіяльності) протиправного характеру на об'єкт охорони»; встановлення та/або використання технічних засобів охоронного призначення; здійснення технічного захисту інформації на об'єкті охорони. Встановлено, що потребують зміни й інші норми Закону України «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 р., які стосуються повноважень персоналу охорони під час виконання функціональних обов'язків.

Зроблено висновок, що потребують перегляду повноваження персоналу охорони щодо застосування вогнепальної зброї. У статті запропоновані конкретні нормативні зміни, які дозволять застосовувати вогнепальну зброю персоналу охорони під час здійснення охоронної діяльності.

Ключові слова: вогнепальна зброя, захист, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, охорона, охорона майна громадян, охорона майна юридичних осіб, охорона фізичних осіб, охоронна діяльність, персонал охорони, розшукові дії.

Kopcha V.V. Modern problems of legal regulation of security activities under martial law conditions.

The article examines certain problems of legal regulation of security activities. It was established that scientists do not pay enough attention to the problems of legal regulation of security activities under

martial law conditions. The purpose of the research is to establish separate problems of legal regulation of security activities in the conditions of martial law and to formulate a proposal for its solution. To realize the aim of the article, certain scientific methods are used: dogmatic one – to analyze normative legal acts in the sphere of security activities; dialectical method allows to carry out a study of the sphere of legal regulation of security activities in Ukraine through the prism of its interdisciplinary nature; the deductive method makes it possible to draw final conclusions; the induction method is used when generalizing the problems of the practical activities of security personnel; analysis and synthesis make it possible to break down the indicated problems of security activity into components and propose directions for its solution.

The study claims that security activities in Ukraine are carried out in extremely difficult military conditions, which negatively affect the subjects of security activities. It is established that the state has an obligation to respond urgently to such challenges and to eliminate the shortcomings of security activities' legal regulation. It is concluded that the normative definition of the types of security activities (property protection and protection of an individual) allows us to talk about the insufficient legal regulation of other actions that can be assessed as security activities. It is proposed that the Law of Ukraine «On Security Activities» dated March 22, 2012 provide for other types of security activities: provision of information services for the protection of individuals and property of individuals and legal entities; carrying out investigative actions to prevent the negative direct influence of factors (activity or inaction) of an illegal nature on the object of protection»; installation and/or use of security technical means; implementation of technical protection of information at the security facility. It is established that other regulations of the Law of Ukraine «On Security Activities» dated March 22, 2012, which relate to the powers of security personnel during the performance of functional duties, also require changes.

It has been concluded that the security personnel's authority to use firearms needs to be reviewed. The research proposes specific regulatory changes that will allow security personnel to use firearms during security activities

Key words: firearms, protection, criminal offense, criminal liability, protection, protection of citizens' property, protection of property of legal entities, protection of individuals, security activity, security personnel, investigative actions.

Постановка проблеми. Будь-яка людська діяльність повинна мати певні межі правового регулювання. На окремі сфери діяльності держава здійснює опосередкований вплив (наприклад, через конституційні норми), на інші – безпосередньо через нормативне регулювання певних суспільних відносин. До таких відносин, які не можуть обійтися без державного регулювання відноситься охоронна діяльність. Ухвалення Закону України «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 року частково на певний період вирішило проблеми, що виникали у практичній діяльності персоналу охорони. Однак наявна практика діяльності суб'єктів охоронної діяльності окреслила нові проблеми, які потребують правового регулювання. Ця проблематика надзвичайно загострилася через російську агресію проти України. Одним з питань на які нормативно органи влади вирішили вплинути – це обмеження певних категорій чоловіків в можливості працювати у сфері охоронної діяльності, через доповнення п. 17 Ліцензійних умов провадження охоронної діяльності (затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 18 листопада 2015 р. № 960) новим абзацем, згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 341 від 18 квітня 2023 р. Зокрема під час прийняття на роботу суб'єкт охоронної діяльності зобов'язаний отримати від кандидатів необхідні документи в яких містяться відомості про проходження особою служби у військовому резерві або перебування її у військовому оперативному резерві територіального центру комплектування та соціальної підтримки (військової частини), що зазначені у військовому квитку, контракті, довідці з територіального центру комплектування та соціальної підтримки (додається копія відповідного документа), крім осіб, які не підлягають призову під час мобілізації. Отже держава вирішила, що персонал охорони повинен відноситися до однієї з категорій: 1) військовозобов'язаний, який проходить службу у військовому резерві; 2) військовозобов'язаний, який перебуває у військовому оперативному резерві територіального центру комплектування та соціальної підтримки (військової частини); 3) військовозобов'язаний, який не підлягає призову під час мобілізації; 3) невійськовозобов'язані [5]. Також важливо, що нормативно-правовий акт не розділяє кандидатів на роботу в сфері охоронної діяльності на чоловіків та жінок. Тому суб'єкт охоронної діяльності повинен вимагати відповідні документи, які підтверджують вказаний ста-

тус від кандидатів на роботу в незалежності від статі. Безумовно, в умовах воєнного стану така вимога держави – це вимушений захід. Але виникає логічне питання, якщо держава намагається такими заходами знайти необхідний мобілізаційний ресурс, то чому вони мають обмежене застосування лише в одній з сфер підприємницької діяльності. За такою логікою слід поширити такий механізм на інші сфери людської діяльності. До речі окремі суб'єкти господарювання самостійно почали встановлювати власні вимоги до кандидатів на роботу, наприклад водіїв приватного транспорту, який здійснює перевезення пасажирів тощо. Перша віцепрем'єр-міністерка України – міністерка економіки Юлія Свириденко, заявила, що зараз необхідно приділити більше уваги програмам перекваліфікації українців, які залишаються в тилу, на професії, які мають максимальний попит, наприклад це стосується жінок, які вже сьогодні опановують чоловічі професії: охоронців та охоронників, водіїв вантажних автомобілів, громадського транспорту і тракторів [4]. Однак, на нашу думку, такі обмеження, які стосуються кандидатів на роботу в сфері охоронної діяльності, мають певний дискримінаційний характер та порушують конституційні норми. Як відомо, вказаний кандидат при прийнятті на роботу, відповідно до ч. 2 ст. 24 Кодексу законів про працю України, при укладенні трудового договору зобов'язаний подати наступні документи: паспорт (інший документ, що посвідчує особу), трудову книжку (у разі наявності) або відомості про трудову діяльність з реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, а у випадках, передбачених законодавством (наприклад, Законом України «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 р.), – також документ про освіту (спеціальність, кваліфікацію), про стан здоров'я, відповідний військово-обліковий документ (для призовників – це посвідчення про приписку до призовної дільниці; для військовозобов'язаних – це військовий квиток або тимчасове посвідчення військовозобов'язаного; для резервістів – це військовий квиток) та інші документи [3]. Отже трудове законодавство чітко регулює це питання, а інші обов'язки, які пов'язані з дотриманням мобілізаційного законодавства, покладені на роботодавця та уповноважені державні органи, згідно Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 р. Тому законодавство у сфері охоронної діяльності не повинно містити норми мобілізаційного законодавства, які стосуються іншої сфери діяльності.

Отже сучасна охоронна діяльність в умовах воєнного стану потребує вирішення комплексну проблем, які накопилися з 2012 року. Тому ця проблематика є актуальною та потребує подальшого наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як було зазначено, охоронна діяльність в Україні здійснюється в надзвичайно складних воєнних умовах, які негативно впливають на діяльність суб'єктів охоронної діяльності. Обов'язок держави невідкладно реагувати на такі виклики та усувати недоліки правового регулювання охоронної діяльності. У свою чергу завданням для науковців є ідентифікація таких проблем та висунення пропозицій щодо їх усунення. Окремі проблеми правового регулювання охоронної діяльності досліджували у своїх працях відомі вчені, зокрема: М.І. Бачило, В.В. Галунько, І.П. Голосніченко, Ю.В. Гридасов, В.В. Курило, Я.М. Нитка, П.В. Синицький, М.В. Сийплокі, О.П. Угровецкий, О.М. Єщук, С.С. Юрко, Я.О. Ярошенко, В.І. Шаповал та ін. Разом з тим, окремі сучасні проблеми правового регулювання охоронної діяльності в умовах воєнного стану на сьогодні не були предметом самостійного наукового аналізу.

Мета дослідження. Метою дослідження є встановлення окремих проблем правового регулювання охоронної діяльності в умовах воєнного стану. Для реалізації цієї мети було використано певні наукові методи: догматичний – під час аналізу нормативно-правових актів у сфері охоронної діяльності; діалектичний дозволив здійснити дослідження сфери правового регулювання охоронної діяльності в Україні через призму її міжгалузевості; дедуктивний метод дозволив зробити підсумкові висновки; метод індукції використовувався при узагальненні проблем практичної діяльності персоналу охорони; аналіз і синтез дозволив розкласти вказані проблеми охоронної діяльності на складові та запропонувати напрямки їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Однією з основних проблем сучасної охоронної діяльності є обмеженість такої діяльності законодавчо визначеними видами: «1) охорона майна громадян; 2) охорона майна юридичних осіб; 3) охорона фізичних осіб» (ст. 5 Закону України «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 р.) [9]. Для порівняння пригадаймо які види охоронної діяльності легалізовані в інших зарубіжних державах. Так Закон Польщі «Про захист осіб та майна» від 26 липня 1996 року № 1/26, визначає, що захист людей та майна здійснюється у таких формах: 1) прямого фізичного захисту (постійний або тимчасовий); б) у складі груп швидкого

реагування, що надходять із об'єктів охорони за допомогою електронних пристроїв і систем сигналізації; в) інкасації грошових коштів та інших цінностей або небезпечних речовин; 2) технічної охорони (монтаж електронного устаткування і систем сигналізації, технічне її обслуговування та ремонт; установка механічного устаткування) [16]. Визначення вказаних видів охоронної діяльності (охорона майна та охорона фізичної особи) [9] в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 р., дозволяє говорити про недостатню правову регламентацію інших дій, які можуть оцінюватися як охоронна діяльність. Наприклад, надання консультацій щодо встановлення тих чи інших засобів охорони або визначення ступеня ризику для об'єкта охорони та необхідних засобів реагування на потенційні загрози. Також важливим засобом недопущення негативного безпосереднього впливу факторів (діяльності або бездіяльності) протиправного характеру на об'єкт охорони є різні профілактичні та розшукові заходи, які реально здійснюються, але нормативно не урегульовані. Будь-яке посягання краще попередити ніж допустити його початок. Пригадаймо, хоча б, резонансний замах на екпрезидента США Дональда Трампа під час виборчого мітингу, який відбувся 13 липня 2024 р. у м. Батлер (штат Песнсильванія), коли лічені см (куля лише зачепила вухо) врятували життя майбутнього кандидата в президенти США [11]. Ця подія вже є предметом розслідування ФБР та Секретної служби США. Однак з оприлюдненої інформації стало відомо, що стрілець Томас Крукс двічі оглядав місце майбутнього злочину (останній раз в день мітингу) і знаходився на відкритому даху будівлі за 100 ярдів від місця події; стрілець також керував дроном, який за 200 ярдів від сцени мітингу 16 годин вів спостереження [6]. Також про потенційну загрозу поліцейських попереджали випадкові учасники зібрання, однак представники влади жодним чином не прореагували. Отже маємо численні порушення протоколу безпеки, які допустили як представники Секретної служби США (що потягло відставку директорки Секретної служби Кімберлі Чітл), так і приватні охоронці Дональда Трампа. Тому недостатня або неефективна профілактична робота персоналу охорони не дозволяє гарантувати безпеку об'єкту охорони. В Україні тільки правоохоронні органи мають повний законний арсенал для отримання інформації про потенційні загрози об'єкту охорони. Цю державну монополію без зміни законодавства неможливо подолати. Виникає питання, яким чином персонал охорони може отримати чи зібрати інформацію про потенційні загрози об'єкту охорони? На практиці все відбувається набагато простіше, персонал охорони незаконно: купує відповідні технічні засоби для зняття інформації та застосовує їх; здійснює аудіо-, відеоконтроль особи чи місця; обстежує публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи; установлює місцезнаходження радіоелектронного засобу; здійснює спостереження за особою, річчю або місцем. Виявлення правоохоронними органами таких незаконних дій (окремі з них є явно протиправні) може тягнути кримінальну відповідальність представників суб'єкта охоронної діяльності. Отже персонал охорони певним чином ризикує, вчиняючи протиправні дії та порушуючи норми кримінального процесуального законодавства. Однак у ситуації, коли є реальна загроза для життя чи здоров'я особи, яка знаходиться під охороною, вони діють фактично в умовах крайньої необхідності. Безумовно фахівці з кримінального права можуть заперечити, яка це крайня необхідність, коли персонал охорони може попередити правоохоронні органі про потенційні загрози та сподіватися, що представники влади законним шляхом отримають усю необхідну інформацію для запобігання можливому посяганню на об'єкт охорони. Але чи буде ефективним таке звернення до правоохоронних органів, особливо в наш час, коли відчутний кадровий голод в Національній поліції, пов'язаний з тим, що частина правоохоронців вже задіяні на блокпостах в прифронтових регіонах, а частина виконують бойові завдання у новостворених спецпідрозділах на фронті. До речі, за даними Київського міжнародного інституту соціології, який 29 листопада – 9 грудня 2023 року провів всеукраїнське опитування громадської думки «Омнібус», довіра до Національної поліції у грудні 2023 року склала лише 41 відсоток, що на 17 відсотків менше ніж у грудні 2022 року [1]. Чи може так ризикувати персонал охорони? На нашу думку – ні. Тому ця проблема потребує певного нормативного вирішення. Є доволі дискусійною проблема надання персоналу охорони можливостей щодо придбання технічних засобів для зняття інформації та застосовування їх, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, здійснення аудіо-, відеоконтролю за особи чи місця. У кримінально процесуальній та оперативно-розшуковій науках розглядаються різні шляхи вирішення цього питання [14, с. 191]. Однак, на наше переконання, окремі розшукові дії (встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, здійснення спостереження за особою, річчю або місцем) сьогодні цілком можливо легалізувати в охоронній діяльності.

Тому в ст. 5 Закону України «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 р. слід передбачити інші види охоронної діяльності: «4) надання інформаційних послуг з охорони фізичної особи та майна фізичних та юридичних осіб; 5) здійснення розшукових дій для запобігання або недопущення негативного безпосереднього впливу факторів (діяльності або бездіяльності) протиправного характеру на об'єкт охорони»; 6) встановлення та/або використання технічних засобів охоронного призначення; 7) здійснення технічного захисту інформації на об'єкті охорони». Також потребують зміни й інші норми профільного закону, які стосуються повноважень персоналу охорони під час виконання функціональних обов'язків. Так в ч. 1 ст. 9 Закону України «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 р., слід передбачити нові пункти: «8) надавати інформаційні послуги з охорони фізичної особи та майна фізичних та юридичних осіб; 9) здійснювати розшукові дії (встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, здійснення спостереження за особою, річчю або місцем) для запобігання або недопущення негативного безпосереднього впливу факторів (діяльності або бездіяльності) протиправного характеру на об'єкт охорони; 10) здійснювати технічний захист інформації на об'єкті охорони»; пункт 9 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 р. викласти у такій редакції: «9) здійснювати заходи, що належать до оперативно-розшукових, окрім встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, здійснення спостереження за особою, річчю або місцем, відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»; в ч. 1 ст. 12 Закону України «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 р., слід передбачити нові пункти: «8) надавати інформаційні послуги з охорони фізичної особи та майна фізичних та юридичних осіб; 9) здійснювати розшукові дії (встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, здійснення спостереження за особою, річчю або місцем) для запобігання або недопущення негативного безпосереднього впливу факторів (діяльності або бездіяльності) протиправного характеру на об'єкт охорони; 10) здійснювати технічний захист інформації на об'єкті охорони; 11) встановлювати та/або використовувати технічні засоби охоронного призначення». Безумовно потребують зміни й норми Кримінально процесуального кодексу України та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р., які стосуються можливості проведення вказаних розшукових дій не тільки уповноваженими державними органами, але й персоналом охорони. Це питання потребує самостійного майбутнього дослідження.

Також сьогодні потребують перегляду повноваження персоналу охорони щодо застосування вогнепальної зброї. Значна кількість вогнепальної зброї на руках у населення [12, с. 329-330] призводить до збільшення кримінальних правопорушень, вчинених з використанням зброї та боєприпасів. Так у 2023 році зареєстровано 30915 таких кримінальних правопорушень: із застосуванням вогнепальної зброї – 1867 кримінальних правопорушень, у тому числі 909 правопорушень – пов'язані з умисними вбивствами, 14 – умисних тяжких тілесних ушкоджень, 23 – розбоїв [13]. Чи може персонал охорони наявними заходами примусу (заходами фізичного впливу та спеціальними засобами) адекватно протидіяти озброєному нападу на об'єкти охорони? На нашу думку, категорично – ні. Як відомо, в більшості країнах Європейського Союзу (окрім Данії, Франції, Нідерландів та Великої Британії) персонал охорони має нормативно врегульоване право на носіння та застосування вогнепальної зброї при забезпеченні безпеки фізичних осіб та охорони майна [15, с. 215]. Додатковим новим аргументом є надання працівникам підрозділу поштової безпеки призначеного оператора поштового зв'язку (тимчасово, на період дії воєнного стану та протягом 2 років з дня його припинення або скасування, визначено таким оператором акціонерне товариство «Укрпошта» [7]) з метою захисту грошових коштів право застосовувати вогнепальну зброю, згідно ч. 5 ст. 19 Закону України «Про поштовий зв'язок» від 3 листопада 2022 р. [10]. Важливо, що законодавець чітко визначив два виняткових випадка застосування вогнепальної зброї працівником підрозділу поштової безпеки: «для відбиття нападу на персонал оператора поштового зв'язку у разі загрози їхньому життю чи здоров'ю; для відбиття групового чи збройного нападу на об'єкти поштового зв'язку з метою забезпечення збереженості грошових коштів» (ч. 7 ст. 19 Закону України «Про поштовий зв'язок» від 3 листопада 2022 р.) [10]. Ці положення з'явилися завдяки Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про поштовий зв'язок» щодо дії міжнародних договорів і порядку використання зброї персоналом операторів поштового зв'язку» від 9 травня 2024 р. № 3699-IX і є вимогою щодо дотримання міжнародних зобов'язань нашою державою [8]. Безумовно, працівники підрозділу поштової безпеки Укрпошти є співробітниками державного підприємства й такі нормативні положення не руйнують державної монополії на за-

стосування зброї під час охорони майна. Однак такі зміни продовжують тенденцію монопольного становища державних органів та підприємств у сфері охорони осіб та майна із можливістю застосування вогнепальної зброї [2, с. 15]. Тому такі положення потребують певної трансформації. На нашу думку, необхідно дозволити застосовувати вогнепальну зброю персоналу охорони під час здійснення охоронної діяльності. Отже пропонуємо: викласти пункт перший ч. 1 ст. 9 Закону України «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 р., у такій редакції: «1) для забезпечення охоронної діяльності придбавати, зберігати та використовувати в установленому законодавством порядку вогнепальну зброю та спеціальні засоби, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України»; пункт п'ятий ч. 1 ст. 12 Закону України «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 р., викласти у такій редакції: «5) застосовувати заходи фізичного впливу, вогнепальну зброю чи спеціальні засоби та використовувати службових собак відповідно до цього Закону»; внести зміни у назву Розділу IV у такій редакції: «Застосування в охоронній діяльності заходів фізичного впливу, вогнепальної зброї, спеціальних засобів та використання службових собак», а також замінити в ст. 16 слова «заходи фізичного впливу та спеціальні засоби» на «заходи фізичного впливу, вогнепальну зброю та спеціальні засоби».

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити певні висновки та висловити окремі пропозиції щодо удосконалення правового регулювання охоронної діяльності.

1. Охоронна діяльність в Україні здійснюється в надзвичайно складних воєнних умовах, які негативно впливають на діяльність суб'єктів охоронної діяльності. Констатовано, що обов'язок держави невідкладно реагувати на такі виклики та усувати недоліки правового регулювання охоронної діяльності.
2. Сучасне нормативне визначення видів охоронної діяльності (охорона майна та охорона фізичної особи) в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 р., дозволяє говорити про недостатню правову регламентацію інших дій, які можуть оцінюватися як охоронна діяльність. Тому в Законі України «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 р. слід передбачити інші види охоронної діяльності: надання інформаційних послуг з охорони фізичної особи та майна фізичних та юридичних осіб; здійснення розшукових дій для запобігання або недопущення негативного безпосереднього впливу факторів (діяльності або бездіяльності) протиправного характеру на об'єкт охорони; встановлення та/або використання технічних засобів охоронного призначення; здійснення технічного захисту інформації на об'єкті охорони. Потребують зміни й інші норми Закону України «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 р., які стосуються повноважень персоналу охорони під час виконання функціональних обов'язків.
3. Слід переглянути повноваження персоналу охорони щодо застосування вогнепальної зброї. Запропоновані нормативні зміни, які дозволять застосовувати вогнепальну зброю персоналу охорони під час здійснення охоронної діяльності.
4. Законодавство у сфері охоронної діяльності не повинно містити норми мобілізаційного законодавства, які стосуються іншої сфери діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грушецький А. Динаміка довіри соціальним інституція у 2021–2023 роках: пресреліз. КМІС. URL: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat= reports&id=1335&page=1.
2. Звіт про результати дослідження впливу постанови Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 № 937 «Питання забезпечення охорони об'єктів державної та інших форм власності» на економічну конкуренцію на ринку охоронних послуг. Схвалено Антимонопольним комітетом України 23 травня 2016 р. протокол № 35. 64 с. URL: https://amcu.gov.ua/storage/app/sites/ 1/imported_content/5d69101f284cb.pdf.
3. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08.
4. Кузьменко Ю. Мінекономіки хоче перекваліфіковувати жінок на тлі браку кадрів через мобілізацію. *Суспільне Мовлення*. URL: https://suspilne.media/ 762865-minekonomiki-hoce-perekvalifikovuvati-zinok-na-tli-braku-kadriv-cerez-mobilizaciu/.
5. Ліцензійні умови провадження охоронної діяльності: постанова Кабінету Міністрів України від 18 листопада 2015 р. № 960. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/4616-17#Text.
6. Нападник гуглив вбивство Кеннеді і мав безпілотник: ФБР розкрило нові подробиці замаху

на Трампа. URL: https://uainfo.org/blognews/1721892599-napadnik-gugliv-vbivstvo-kenedi-i-mav-bezpilotnik-fbr.html.
7. Про визначення призначеного оператора послуг поштового зв'язку: наказ Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 22 травня 2023 р. № 430. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1101-23#Text.
8. Про внесення змін до Закону України «Про поштовий зв'язок» щодо дії міжнародних договорів і порядку використання зброї персоналом операторів поштового зв'язку: Закон України від 9 травня 2024 р. № 3699-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/3699-20#n12.
9. Про охоронну діяльність: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4616-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17#Text.
10. Про поштовий зв'язок: Закон України від 3 листопада 2022 р. № 2722-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2722-20#Text.
11. Свиридюк Ю., Богданьок О., Михайлов Д. У Трампа стріляли під час передвиборчого мітингу у Пенсильванії. Що відомо. *Суспільне новини*. URL: https://suspilne.media/790043-na-trampa-skoeno-zamah-pid-cas-peredviborcogo-mitingu/.
12. Титаренко Ю.М. Незаконний обіг вогнепальної зброї як загроза національній безпеці України. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама*: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Вінниця: ХНУВС, 2024. С. 328–331.
13. У 2023 році зареєстровано рекордні 31 тис. правопорушень зі зброєю/боєприпасами. URL: https://skilky-skilky.info/u-2023-rotsi-zareiestrovano-rekordni-30-9-tys-pravoporushen-zi-zbroieiu-boieprypasamy.
14. Хлистік М.А., Озеруга О.В. Проблемні питання визначення правового статусу приватних детективів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 188–191. URL: http://lsej.org.ua/6_2021/52.pdf.
15. Ярошенко Ю.О. Досвід діяльності приватних охоронних структур зарубіжних країн у сфері забезпечення безпеки фізичних осіб та охорони права власності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 213–215.
16. USTAWA z dnia 21 maja 1999 r o broni i amunicji. [Dz. U. Nr 53, poz. 549]. URL: http://es.wikipedia.org/wiki/Cons.
17. Лазур Я.В. Забезпечення прав і свобод громадян України у сфері публічного управління: адміністративно-правовий механізм: монографія. К.: Четверта хвиля. 2010. 240 с.
18. Лазур Я.В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392–398.
19. Бєлов Д.М., Бєлова М.В., Палапа Б.Б. Соціальне підприємництво: поняття та ознаки. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 75(1). Ч. 1. 2023. С. 33–39.
20. Бєлов Д.М., Легеза Є.О. Форми та методи правового регулювання захисту прав споживачів щодо поводження з відходами на державному рівні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2024. С. 105–109.

УДК 343.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.48

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ

Корчак С.П.,
аспірант ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID: 0009-0002-9455-7485
e-mail: nauka.ta.robota@gmail.com

Корчак С.П. Проблемні питання притягнення до кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення.

Стаття присвячена деяким проблемним питанням притягнення до кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення. Зазначено, що аналіз звітів про кримінальні правопорушення, розміщених на сайті Офісу Генерального прокурора, які містять інформацію про кількість зареєстрованих фактів злочинів за ст. 146-1 КК України, показав динаміку, що за перші півтора роки дії цієї статті не було зареєстровано жодного кримінального провадження. У подальші роки кількість зафіксованих випадків насильницьких зникнень почала зростати, а значний стрибок відбувся на початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Однак сьогоднішні показники реєстрації таких злочинів значно менші порівняно з 2022 роком. Офіційна статистика щодо злочинів, передбачених ст. 146-1 КК України, ймовірно, не відображає реального стану, оскільки виявлення та фіксація таких випадків ускладнені через військовий час і окупацію відповідних територій України.

Досліджено, що термін «насильницьке зникнення» був вперше застосований нерядовими організаціями Латинської Америки в 1960-ті роки та є дослівним перекладом іспанського словосполучення «disaparacion forzada», який розкриває концепцію насильницького зникнення як жорстокого порушення прав людини та злочину, скоєного прямо чи опосередковано за підтримки органів державної влади з метою усунення політичних опонентів.

Проаналізовано, що склад насильницького зникнення, передбачений ч. 1 ст. 146-1 КК України, є формально-матеріальним, а ч. 2 ст. цієї статті – формальним за об'єктивною стороною.

Автором зроблено висновок, що криміналізація в нашій державі насильницького зникнення була необхідною для протидії цьому особливо тяжкому порушенню прав людини, оскільки інші положення чинного кримінального законодавства не відображають комплексного характеру тієї шкоди, яку й спричиняє (або може в подальшому спричинити) насильницьке зникнення.

Крім того, специфічна юридична природа досліджуваного кримінального правопорушення дозволяє розмежувати його від подібних злочинів. Зокрема, це включає наявність його спеціального суб'єкта та таку обов'язкову ознаку, як подальша відмова визнати факт арешту, затримання або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховування інформації про долю чи місцезнаходження цієї людини.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, насильницьке зникнення, кримінальні правопорушення, проблеми кримінальної відповідальності, розмежування злочинів.

Korchak S.P. Problem issues of criminal responsibility for forced disappearance.

The article is devoted to some problematic issues of prosecution for enforced disappearance. It is noted that the analysis of reports on criminal offenses posted on the website of the Office of the Prosecutor General, which contain information on the number of registered facts of crimes under Art. 146-1 of the Criminal Code of Ukraine, showed the dynamics that during the first one and a half years of this article, no criminal proceedings were registered. In the following years, the number of recorded cases of enforced disappearances began to increase, and a significant jump occurred at the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine. However, today's rates of registration of such crimes are significantly lower compared to 2022. Official statistics on crimes under Art. 146-1 of the

Criminal Code of Ukraine probably does not reflect the real situation, since the detection and recording of such cases are complicated due to wartime and the occupation of the relevant territories of Ukraine.

It has been studied that the term «enforced disappearance» was first used by non-governmental organizations in Latin America in the 1960s and is a literal translation of the Spanish phrase «disaparacion forzada», which reveals the concept of enforced disappearance as a brutal violation of human rights and a crime committed directly or indirectly with the support state authorities in order to eliminate political opponents.

It was analyzed that the composition of enforced disappearance, provided for in Part 1 of Art. 146-1 of the Criminal Code of Ukraine, is formal and material, and Part 2 of this Art. – formal on the objective side.

The author concluded that the criminalization of enforced disappearance in our country was necessary to counteract this particularly serious violation of human rights, since other provisions of the current criminal legislation do not reflect the complex nature of the damage that enforced disappearance causes (or may cause in the future).

In addition, the specific legal nature of the investigated criminal offense makes it possible to distinguish it from similar crimes. In particular, this includes the presence of its special subject and such a mandatory feature as the subsequent refusal to recognize the fact of the arrest, detention or deprivation of liberty of a person in any other form or concealment of information about the fate or location of this person.

Key words: criminal responsibility, enforced disappearance, criminal offenses, problems of criminal responsibility, delimitation of crimes.

Постановка проблеми. Проблема насильницьких зникнень набула актуальності в нашій державі дуже давно, проте з початком повномасштабного вторгнення РФ питання кримінальної відповідальності вийшла на інший, більш широкий та, на жаль, розповсюджений рівень. Саме тому з 2015 року Україна приєдналася до Міжнародної конвенції ООН про захист усіх осіб від насильницьких зникнень [1], що, в свою чергу, призвело до внесення відповідної ст. 146-1 в Кримінальний кодекс (далі – КК) України [2].

Аналіз звітів про кримінальні правопорушення, розміщених на сайті Офісу Генерального прокурора, які містять інформацію про кількість зареєстрованих фактів злочинів за ст. 146-1 КК України, показав динаміку, що за перші півтора роки дії цієї статті не було зареєстровано жодного кримінального провадження. У подальші роки кількість зафіксованих випадків насильницьких зникнень почала зростати, а значний стрибок відбувся на початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Однак сьогоднішні показники реєстрації таких злочинів значно менші порівняно з 2022 роком. Офіційна статистика щодо злочинів, передбачених ст. 146-1 КК України, ймовірно, не відображає реального стану, оскільки виявлення та фіксація таких випадків ускладнені через військовий час і окупацію відповідних територій України.

Ситуація, в якій опинилась Українська держава, та виклики, які стоять перед тими, хто застосовує кримінальний закон України, є сигналом «тривоги» для науки кримінального права України, коли доктринальна потуга, з-поміж інших напрямків кримінально-правових досліджень, повинна бути також зосереджена на протидії насильницькому зникнення та ефективному застосуванню КК України [3, с. 16].

Стан дослідження. Питання кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення досліджувало багато вчених, серед яких: А.В. Андрушко, М.В. Єрошкін, В.В. Ліпіна, О.К. Марін, І.А. Онишкевич, Л.В. Старостенко, В.Ю. Цвікі та інші.

Мета статті полягає у дослідженні проблемних питань притягнення до кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомим вже стало історичне походження дещо незвичного для української правничої термінології словосполучення «насильницьке зникнення». Цей термін був вперше застосований нерядовими організаціями Латинської Америки в 1960-ті роки та є дослівним перекладом іспанського словосполучення «disaparacion forzada», який розкриває концепцію насильницького зникнення як жорстокого порушення прав людини та злочину, скоєного прямо чи опосередковано за підтримки органів державної влади з метою усунення політичних опонентів. Як зазначено у спеціальній літературі, латиноамериканські диктаторські режими вважали за можливе викрадати людей, які, на їхню думку, були «неблагонадійними». Першими дер-

жавами після нацистської Німеччини, в яких насильницьке зникнення було частиною державної політики, стали Гватемала та Аргентина. Невдовзі подібну практику впровадили режими й інших держав Латинської Америки: Колумбії, Чилі, Перу, Мексики, Гондурасу, Сальвадору, Уругваю. Викрадених чи заарештованих осіб поміщали у таємні в'язниці, піддавали тортурам і, як правило, таємно вбивали [4, с. 122-123].

Незважаючи на те, що практика актів насильницьких зникнень не є новою в історії світової спільноти, загальновизнане та чітке визначення поняття розглядуваного злочину було сформульоване відносно недавно. До підписання Конвенції 2006 року не існувало універсально визнаного трактування насильницького зникнення, яке би мало зобов'язальний характер.

Стаття 2 Конвенції визначає насильницьке зникнення як: арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону. Це визначення містить в собі такі складові елементи, які являють собою сутність поняття «насильницьке зникнення»: 1) позбавлення особи свободи проти її волі; 2) суб'єктами вчинення насильницького зникнення є виключно представники держави або особи, які діють із дозволу або за підтримки держави; 3) відмова визнати факт позбавлення волі та повідомити про долю та місцезнаходження такої особи; 4) залишення особи поза захистом закону [5, с. 49].

На нашу думку, чинний КК України в повній мірі відобразив всі вимоги зазначеного міжнародного акту. Так, ст. 146-1 передбачає кримінальну відповідальність за:

1) арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, вчинене представником держави, в тому числі іноземної, з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування (ч. 1);

2) видання наказу або розпорядження про вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті, або невжиття керівником, якому стало відомо про вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті, його підлеглими заходів для їх припинення та неповідомлення компетентних органів про злочин (ч. 2) [2].

Проте, на думку В.В. Ліпіної, наявність у цьому складі злочину ознаки приховування даних про долю людини, свідчить про таке:

– по-перше, на відміну від «звичайного» позбавлення волі чи викрадення людини, насильницьке зникнення може тривати й тоді, коли обмеження фізичної свободи та волі особи реально уже припинилось через її смерть;

– по-друге, такого роду злочинні діяння порушують не лише суспільні відносини щодо забезпечення волі особи, але і суспільні відносини у сфері правосуддя [6, с. 56].

Крім того, ми погоджуємося із зазначеною вченою, що обов'язковою ознакою насильницького зникнення є подальша відмова визнати факт арешту, затримання або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховування даних про долю такої людини чи місце перебування. Саме за цією ознакою слід розмежовувати насильницьке зникнення та діяння, передбачені статтями 365 ККУ «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу», 371 ККУ «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою», 374 ККУ «Порушення права на захист».

Ще однією ознакою, що дозволяє розмежовувати кримінальні правопорушення, передбачені ст. 146-1 зі злочинами, передбаченими іншими статтями ККУ, зокрема ст. 146 і 147 ККУ, є наявність у першому спеціального суб'єкта злочину – представника держави, у тому числі іноземної [6, с. 57].

Не можна залишити поза увагою і практику Європейського Суду з прав людини. Як відзначає Є. Войтович, «ЄСПЛ визначає насильницьке зникнення як особливо тяжку форму – незаконного позбавлення волі. ЄСПЛ неодноразово наголошував на тому, що «невизнане позбавлення особи волі становить собою повне заперечення всіх гарантій та найбільш жорстоке порушення ст. 5... Ст. 5 слід розглядати, як таку, що зобов'язує держави вживати необхідних заходів для попередження ризику насильницького зникнення та проводити негайне та ефективне розслідування кожного випадку, якщо стверджується, що після того, як особа була затримана, її більше ніхто не бачив». Відсутність даних про дату, час, місце затримання, так само, як і причини затримання

особи розглядаються, як такі, що є несумісними зі ст. 5 Європейської конвенції 1950 р. Крім того, в такому випадку держави порушують положення цієї статті, оскільки не проводять розслідування зникнення особи. Проте, що стосується випадків, коли є недостатньо доказів того, що державні агенти за підтримки держави приймали участь у викраденні особи, ЄСПЛ не встановлював порушення ст. 5. Хоча в рішенні у справі Medova v. Russia 15.01.2009 ЄСПЛ постановив порушення цієї статті, не дивлячись на відсутність доказів причетності державних органів, оскільки «державні службовці не змогли запобігти викраденню людей, хоча вони володіли такою можливістю» [7, с. 283-284].

Слід також зазначити, що, на думку А.С. Політової, з метою підвищення ефективності кримінально-правової охорони протидії насильницькому зникненню необхідно внести зміни до ст. 146-1. Насильницьке зникнення КК України, зокрема, доповнити ч. 1 цієї статті «протягом тривалого часу». Доповнення вказівкою на час арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі дозволить уникнути певних складнощів при кваліфікації цих кримінально протиправних діянь [8, с. 604].

Крім того, І.А. Онишкевич стверджує, що склад насильницького зникнення, передбачений ч. 1 ст. 146-1 КК України, є формально-матеріальним за об'єктивною стороною та, серед іншого, включає такі обов'язкові ознаки, як:

1) складне суспільно небезпечне діяння, а саме арешт, затримання, викрадення, позбавлення волі у будь-якій формі (у випадку незаконності таких) та відмова визнати такий факт чи приховування даних про долю людини чи місце її перебування. При цьому позбавлення волі може вчинятися як шляхом лише активних дій (арешт, затримання, викрадення), так і шляхом бездіяльності (позбавлення волі в будь-якій іншій формі). Відмова визнати факт арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі у будь-якій іншій формі може вчинятися лише шляхом активної поведінки, а приховування даних про долю такої людини чи місце перебування може вчинятися як шляхом дії, так і бездіяльності;

2) суб'єкт – спеціальний, а саме представник держави, в тому числі іноземної. Під таким слід розуміти службових осіб, а також осіб, які виступають як офіційні (які не володіють статусом службової особи, але наділені повноваженнями діяти від імені держави), чи діють з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди;

3) суб'єктивна сторона ускладнена характером об'єктивної сторони, включає прямий умисел щодо позбавлення волі в будь-якій формі (лише щодо незаконного) та прямий умисел до насильницького зникнення.

А склад насильницького зникнення, передбачений ч. 2 ст. 146-1 КК України, є формальним за об'єктивною стороною та включає такі обов'язкові ознаки:

1) суспільно небезпечне діяння – видання наказу або розпорядження про вчинення насильницького зникнення (лише активна дія) або складне діяння – невжиття заходів для припинення дій, передбачених ч. 1 ст. 1461 КК України, та неповідомлення компетентних органів про злочин (бездіяльність);

2) суб'єкт – особа «уповноважена» на видання наказу або розпорядження про вчинення насильницького зникнення або керівник, якому стало відомо про вчинення його підлеглим дій, зазначених у ч. 1 ст. 146-1 КК України;

3) суб'єктивна сторона – прямий умисел (щодо видання незаконного наказу або розпорядження та щодо невжиття керівником заходів для припинення злочину та неповідомлення компетентних органів про злочин) [3, с. 135-136].

Слід також зазначити, що варто погодитись з думкою даного вченого, щодо доцільності внесення певних змін в чинний КК України, а саме:

1. Відмова визнати факт арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі у будь-якій іншій формі є одним із способів приховування даних про долю такої людини чи місце перебування. А тому, зважаючи, що така ознака об'єктивної сторони не несе самостійного змістовного навантаження, доцільно виключити із диспозиції ч. 1 ст. 146-1 КК України.

2. Задля уникнення надмірного переобтяження диспозиції ч. 1 ст. 146-1 КК України варто у диспозиції ч. 1 ст. 146-1 КК України в частині першого обов'язкового діяння замінити словосполучення «арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини у будь-якій іншій формі» на «позбавлення волі людини у будь-якій формі», оскільки недоцільно здійснювати перелік діянь, які є різновидами родового діяння у виді позбавлення волі.

3. Вказівка у ч. 2 ст. 146-1 КК України на «невжиття керівником, якому стало відомо про вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті, його підлеглими заходів для їх припинення» включає також «неповідомлення компетентних органів про їх вчинення». А тому останній термінологічний зворот фактично не несе самостійного змістовного навантаження та може бути виключений.

4. Суб'єкти катування та насильницького зникнення не відповідають міжнародним договорам, на підставі яких відповідні злочинні посягання були введені в український кримінальний закон. Такі недоліки можуть бути усунуті так: а) ч. 1 ст. 146-1 КК України після слів «в тому числі іноземної» доповнити словами «а також особою, яка діє з дозволу, за підтримки чи за згодою держави»; б) абз. 1 Примітки до ст. 127 КК України викласти у такій редакції «Під представниками держави у цій статті і статті 146-1 цього Кодексу слід розуміти службових осіб, а також інших осіб, які виступають як офіційні»; в) ч. 3 ст. 127 КК України після слів «у тому числі іноземної» доповнити словами «а також особами, які діють з їх підбурювання чи з їх відома» [3, с. 137-138].

Висновки. Отже, з огляду на все вищезазначене, можемо зробити висновок, що криміналізація в нашій державі насильницького зникнення була необхідною для протидії цьому особливо тяжкому порушенню прав людини, оскільки інші положення чинного кримінального законодавства не відображають комплексного характеру тієї шкоди, яку й спричиняє (або може в подальшому спричинити) насильницьке зникнення.

Крім того, специфічна юридична природа досліджуваного кримінального правопорушення дозволяє розмежувати його від подібних злочинів. Зокрема, це включає наявність його спеціального суб'єкта та таку обов'язкову ознаку, як подальша відмова визнати факт арешту, затримання або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховування інформації про долю чи місцезнаходження цієї людини.

Все це також вказує на необхідність внесення відповідних змін не лише до ст. 146-1, а й деяких інших статей чинного Кримінального кодексу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міжнародна конвенція ООН про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20.12.2006 / База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/995_l54 (дата звернення: 07.08.2024).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III / База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 07.08.2024).
3. Онишкевич І.А. Кримінальна відповідальність за насильницькі зникнення в Україні: дис. … доктора філософії: 081 «Право». Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, 2024. 218 с.
4. Марін О. Кримінальна відповідальність за насильницьке зникнення за Кримінальним правом України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Вип. 72. С. 122–130.
5. Цвікі В.Ю. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.11. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017. 240 с.
6. Ліпіна В.В. Про деякі проблеми кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення. *Молодий вчений*. 2020. № 4 (1). С. 55–58.
7. Войтович Є.М. Поняття насильницького зникнення людини. Актуальні питання криміналістики: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 груд. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 282–285.
8. Політова А.С. Практика притягнення до кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 8 (14). С. 596–606.

УДК 343.4 (477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.49

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ (КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ) У СФЕРІ ОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ліховіцький Я.О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0002-8537-2676
e-mail: jaroslav.lihovitskyy@uzhnu.edu.ua

Ліховіцький Я.О. Запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням) у сфері охоронної діяльності.

Стаття присвячена дослідженню поняття, напрямів та заходів запобігання злочинності у сфері охоронної діяльності в Україні. Проаналізовано підходи до розуміння зазначених термінів, а також враховано досвід вітчизняних вчених щодо класифікації заходів запобігання злочинності в Україні.

На основі загальнотеоретичного аналізу підходів до розуміння поняття «запобігання злочинності» та визначення його змісту, дослідження основних заходів запобігання злочинності та їх характеристики, а також вивчення системи заходів запобігання злочинності у сфері охоронної діяльності та підходів до їх класифікації, автор доходить висновку, що запобігання злочинності є багаторівневою соціально-профілактичною діяльністю. Ця діяльність спрямована на усунення та перешкоджання дії детермінантів (негативних явищ) або недопущення вчинення злочинних діянь на різних стадіях їх прояву з метою остаточного подолання певного виду злочинності.

Основною метою та напрямами запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням) в сфері охоронної діяльності в Україні є створення позитивної, соціально прийнятної діяльності особистості, впровадження в її свідомість правильного, суспільно визнаного уявлення про кримінальні правопорушення та формування у неї нетерпимості до їх вчинення.

Загальносоціальне запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням) в сфері охоронної діяльності включає комплекс заходів, які проводяться державними органами, громадськими організаціями та іншими суб'єктами з метою зниження конфліктів і стабілізації соціально-економічних, політичних, морально-психологічних та правових відносин у державі та суспільстві.

Спеціально-кримінальне запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням) в сфері охоронної діяльності включає систему спеціальних органів державної влади, які діють з метою впливу на криміногенні фактори, а також встановлення причин і умов вчинення кримінальних правопорушень у цій сфері та прийняття заходів щодо їх усунення.

Індивідуальна профілактична робота в сфері охоронної діяльності включає ранню індивідуальну профілактику, безпосередню індивідуальну профілактику та посткримінальну профілактику.

Ключові слова: безпека, боротьба зі злочинністю, запобігання, кримінальне правопорушення, злочинність, недержавні охоронні організації, охоронна діяльність, правоохоронні органи.

Likhovitskyi J.O. Prevention of crime (criminal offenses) in the field of security activities.

The article explores the concept of crime prevention (criminal offenses) in the field of security activities, providing a characterization of the directions and measures of its prevention. Various approaches to understanding these definitions are examined, taking into account the experience of Ukrainian scholars in classifying crime prevention measures.

Based on a general theoretical analysis of approaches to understanding the concept of «crime prevention» and defining its content, establishing the main crime prevention measures with their characteristics, as well as studying the system of crime prevention measures (criminal offenses) in

the field of security activities and approaches to their classification, the author concludes that crime prevention is a multi-level socio-preventive activity aimed at eliminating and hindering the action of determinants or preventing the commission of acts at various stages of criminal manifestations that lead to the emergence of a certain type of crime, with the aim of ultimately overcoming it.

The main goal and directions of crime prevention (criminal offenses) in the field of security activities in Ukraine are to create a positive, socially acceptable activity for individuals, introducing into their consciousness a correct, socially recognized understanding of criminal offenses and fostering intolerance towards their commission.

General social crime prevention (criminal offenses) in the field of security activities includes a complex of measures conducted by state bodies, public organizations, and other entities aimed at reducing conflicts and stabilizing socio-economic, political, moral-psychological, and legal relations within the state and society.

Special criminal crime prevention (criminal offenses) in the field of security activities includes a system of special government agencies that act to influence criminogenic factors, as well as identify the causes and conditions of committing criminal offenses in this sphere and take measures to eliminate them.

Individual preventive work in the field of security activities includes early individual prevention, direct individual prevention, and post-criminal prevention.

Key words: security, fight against crime, prevention, criminal offence, crime, non-governmental security organizations, security activities, law enforcement agencies.

Постановка проблеми. Актуальність теми статті зумовлена тим, що від початку російської агресії у 2022 році суспільні відносини в Україні зазнали значних змін. Це вплинуло на кримінногенну ситуацію в країні, висунувши на перший план завдання забезпечення належного рівня охорони та безпеки громадян у всіх сферах життєдіяльності, включаючи особисту безпеку (життя і здоров'я) і безпеку приватної власності.

Незважаючи на зусилля української влади, забезпечення належного рівня безпеки громадян все ще залишається невирішеним завданням. Водночас, загальносвітовою тенденцією є передача частини державних повноважень у сфері безпеки недержавним структурам та демонополізація цієї діяльності. Це виявляється у активному залученні приватних структур до виконання відповідних завдань, серед яких одним з найактуальніших є запобігання злочинності. У розвинених країнах, таких як США, Німеччина, Франція, приватна охоронна діяльність є поширеною та довела свою ефективність у запобіганні злочинності. Щодо України, то, хоча ринок охоронних послуг досить розвинений, говорити про повне становлення цього сектора поки передчасно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблеми запобігання злочинності у сфері охоронної діяльності досліджували у своїх працях: С. Алфьоров, С. Денисов, О. Джужа, Т. Кальченко, М. Колодяжний, В. Кузнецов, Л. Левицька, М. Сийплокі, Ю. Нікітін, Г. Мошак, Ю. Філей, О. Шостко, С. Якимова та ін. Однак на сьогоднішній день питання запобігання злочинності у сфері охоронної діяльності не становило предмет окремого наукового дослідження.

Мета статті – по-перше, спроба визначити поняття запобігання злочинності у сфері охоронної діяльності; по-друге, з'ясувати значення кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень для забезпечення такої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Передумови запобігання злочинності ґрунтуються на міжнародних стандартах, Конституції України, законодавчих і підзаконних нормативно-правових актах, що визначають правові основи запобігання злочинності, включаючи охоронну діяльність. Запобігання злочинності у цій сфері є важливою складовою забезпечення внутрішньої безпеки держави.

Цю небезпеку слід розглядати з двох позицій. По-перше, це можливість порушення прав клієнтів охоронних організацій третіми особами. Саме запобігання таким порушенням є основною метою діяльності охоронних організацій. По-друге, сама діяльність охоронних організацій часто вносить ризики щодо порушення прав і законних інтересів третіх осіб. Отже, в контексті запобігання злочинності у сфері охоронної діяльності слід розглядати її в двох аспектах – зовнішньому та внутрішньому.

Під злочинністю (чинне кримінальне законодавство використовує термін «кримінальні правопорушення», отже у дослідженні ці терміни будуть умовно використані як синоніми) розуміється

«система передбачених кримінальним законом діянь і тісно пов'язаних з ними інших докримінальних та післякримінальних дій, які психологічно детерміновані загальним мотивом, реалізація якого планується суб'єктом шляхом постановки та досягнення окремих, проміжних цілей» [8, с. 96].

Доцільно також розглянути саме поняття запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням). Незважаючи на його широке використання як у нормативно-правових актах, так і в науковій літературі, сьогодні неможливо говорити про існування єдиної інтерпретації цього поняття. Різноманітність термінів свідчить про нечіткість і навіть суперечливість уявлень щодо запобігання правопорушенням.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови дієслово «запобігати» визначається як: «не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане» [2, с. 414].

В спеціальній кримінологічній літературі та нормативних актах використовуються різні терміни: «запобігання», «профілактика», «попередження», «превенція» стосовно злочинності (кримінальних правопорушень) і до конкретних злочинів (кримінальних правопорушень). Проте має місце загальна відсутність узгодженої позиції щодо визначення цих понять.

На думку А. Зелінського, «запобігання злочинності розглядається як система заходів, які застосовуються суспільством з метою стримання зростання злочинності та, по можливості, зниження її реального рівня шляхом усунення та нейтралізації причин та умов, що їй сприяють, а також припинення та запобігання конкретним кримінальним правопорушенням» [7, с. 140].

Поряд із цим В. Голіна під профілактикою злочинності розуміє «сукупність заходів, які вживаються уповноваженими суб'єктами з метою нейтралізації, обмеження чи блокування впливу причин та умов, які детермінують злочинну поведінку» [3, с. 12].

Ю. Іванов та О. Джужа під запобіганням розуміють «діяльність держави (в особі її органів) та суспільства, що спрямована на утримання на мінімальному рівні злочинності шляхом нейтралізації її причин та умов, а також на недопущення й припинення конкретних кримінальних правопорушень» [9, с. 165].

І. Новасардова розглядає поняття «запобігання», «профілактика», «попередження» як синоніми, пропонуючи їх розуміти як «особливий вид соціальної діяльності, що забезпечує таке перетворення суспільних відносин, у результаті якого усуваються, нейтралізуються чи блокуються детермінанти протиправної поведінки» [16, с. 178].

Т. Кальченко визначає, що «попередити» означає перешкодити чомусь розвинутись, здійснитись за допомогою прийнятих заходів, тоді як слово «профілактика» означає «уберегти», «запобігти» [10, с. 15].

Юридична енциклопедія розмежовує поняття «профілактика», «попередження» та «припинення» в залежності від рівня причин і умов протиправної поведінки [20, с. 513]. Тобто, якщо йдеться про момент, який передує формуванню умислу, то говорять про профілактику; на етапі наявного умислу, але до початку вчинення правопорушення, – про запобігання, під час вчинення правопорушення – про його припинення.

Сучасні погляди на поняття запобігання злочинності зародилось на початку 60-х років. Саме тоді з'явилися наукові уявлення про запобігання злочинності як сукупності заходів, спрямованих на її подолання [18, с. 288]. В кримінологічній науці починає зміцнюватися позиція тих вчених, котрі під сукупністю тих заходів розуміють специфічну діяльність державних та громадських організацій.

В цілому, було сформовано відносно єдиний підхід до розуміння цього явища, а саме: запобігання злочинності є відокремленим видом людської діяльності, що виникає з усвідомлення необхідності організованого захисту суспільства від злочинних посягань, і включає два основні напрями запобігання злочинності: вплив на суспільне життя і вплив на суспільну свідомість. Кожен з цих напрямів передбачає певний набір видів і рівнів діяльності. Отже запобігання злочинності на сьогоднішній день є соціальною функцією, спрямованою, з одного боку, на усунення причин і умов злочинності, з другого – на відвернення і нейтралізацію самих факторів суспільно небезпечних діянь [12, с. 102].

Поняття «запобігання», «профілактика», «попередження», «превенція» переважно взаємозамінні між собою. Однак в деяких випадках цими термінами позначаються різні поняття (види, рівні, форми запобіжної діяльності). А. Закалюк зазначав, що «у буквальному розумінні запобігання злочинності означає діяльність, що перешкоджає вчиненню злочинів. Це коротке визначен-

ня відображає основну мету запобіжної діяльності – перешкодити вчиненню злочинів, скоротити їхню кількість і тим самим зменшити розміри злочинності» [6, с. 318].

Залежно від ступеня формування причин і умов злочинної поведінки та моменту їх реалізації, автор класифікує запобігання злочинам на такі типи: а) профілактика, яка проводиться до формування злочинного умислу; б) запобігання, що здійснюється після формування злочинного умислу, але перед початком вчинення злочину; в) припинення злочину, включаючи запобіжні заходи, які застосовуються після початку кримінальної діяльності [20, с. 513].

Таким чином, пропонується тлумачити передбачене ст. 1 КК України завдання як запобігання кримінальному правопорушенню, яке готується (тобто після реально сформованого умислу), а також шляхом припинення кримінального правопорушення, яке вже розпочалося. Для цього КК заклав відповідні правові механізми, а саме – інститут готування до кримінального правопорушення (ст. 14 КК України) та замах на кримінальне правопорушення (ст. 15 КК України).

Т. Кальченко каже про «запобігання» як про «складну, багаторівневу систему державних органів та громадських організацій, які справляють антикриміногенний вплив на соціальні об'єкти з метою недопущення порушень кримінально-правових норм і усунення (нейтралізації) чинників, що її детермінують» [10, с. 15].

В міжнародних програмних документах, зокрема у Резолюції ООН «Елементи відповідального попередження злочинності: стандарти і норми», протидія злочинності визначається «діяльність за допомогою засобів, не пов'язаних із застосуванням покарання. Це законна реакція держави і суспільства на загрозу безпеці громадян, що створюється злочинною діяльністю» [20, с. 158].

Згідно з визначенням Ради ЄС від 28 травня 2001 р. «запобігання злочинності тлумачиться як діяльність, що охоплює всі заходи, які так чи інакше сприяють скороченню злочинів, а також зменшенню відчуття небезпеки у громадян як кількісно, так і якісно, безпосередньо за допомогою утримання від злочинних дій або через політику і втручання, спрямовані на зменшення можливостей вчинення злочинів, а також через впливи на причини злочинності [20, с. 158].

Сучасне розуміння суспільного призначення запобігання злочинності полягає у забезпеченні безпеки від кримінальних правопорушень та їх проявів.

Запобігання злочинності виявляється у трьох взаємопов'язаних рівнях: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному.

Загальносоціальне запобігання злочинності охоплює широкий спектр соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на розвиток і вдосконалення суспільних відносин, а також на усунення причин і умов негативних явищ загалом і злочинності зокрема. Це ключовий інструмент для зменшення інтенсивності злочинних актів, оскільки він передбачає довготривалі заходи, спрямовані на зниження криміногенного потенціалу соціальних, політичних і економічних конфліктів серед різних верств населення [4, с. 211].

На загальносоціальному рівні реалізується стратегія кримінологічної політики в державі, яка передбачає розробку законодавчих програм для боротьби зі злочинністю, а також різноманітних соціальних ініціатив, що сприятимуть контролю за рівнем злочинності у суспільстві. Зокрема, законодавство у сфері запобігання злочинності включає матеріальні норми кримінального права, кримінального процесуального права та кримінально-виконавчого права. Воно орієнтоване не лише на кримінально-репресивний аспект запобігання злочинності, а й на організаційні аспекти загальної боротьби зі злочинністю, включаючи соціальні, виховні, психологічні та інші методи впливу на рівень злочинності. Окремі кримінологічні норми можуть бути включені до кримінального, кримінально-процесуального чи кримінально-виконавчого права.

Як вважає В. Голіна, основні цілі загальносоціального напряму запобігання злочинності включають подолання або обмеження суспільних протиріч, що створюють криміногенний потенціал (такі як економічні й політичні кризи, майнове нерівність, необґрунтоване збагачення, безробіття, затримки заробітної плати, низький рівень моралі тощо), а також поступове викорінення цих явищ у суспільстві. Ефективність цього напряму може бути досягнута через розумну та цілеспрямовану соціально-економічну політику держави [3, с. 19].

У свою чергу, А. Закалюк стверджує, що «загальносоціальні заходи, спрямовуються на вирішення соціальних проблем, які також мають побічний ефект і щодо запобігання злочинності» [5].

Загальносоціальне запобігання включає головні аспекти соціальної діяльності, широкі заходи щодо економічного розвитку, розвитку соціальної інфраструктури, управлінських реформ, підтримки культури й моральності, зміцнення конституційних засад законності щодо захисту прав,

свобод та інтересів громадян та їх соціального захисту. Ці заходи розглядаються як основа спеціальної профілактики, оскільки вони спрямовані на обмеження підґрунтя злочинності та протидію криміногенним факторам у суспільстві. Запобіжний потенціал цієї діяльності полягає в тому, що вона протидіє негативним явищам і процесам, що сприяють відтворенню або збільшенню рівня кримінальних правопорушень, сприяє законослухняній поведінці людини. Ці заходи не мають прямої мети боротьби з кримінально протиправними проявами, але їх реалізація створює умови для попередження кримінально караної поведінки.

Наступним в процесі захисту охоронної діяльності є етап спеціально-кримінологічного запобігання. Він включає сукупність заходів, спрямованих на запобігання злочинності шляхом спільної діяльності державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян. Головна мета цих заходів полягає у виправленні чинників та умов, що породжують злочинність, та уникненні кримінальних правопорушень на всіх етапах протиправної поведінки [13, с. 144]. Як відмічає В. Голіна, «ці заходи спрямовані на вчинення руйнівного впливу на явища і процеси, які зумовлюють або можуть зумовити активізацію криміногенного потенціалу суспільства у вигляді злочинних проявів» [3, с. 21].

А. Зелінський вважає, що «метою спеціально-кримінологічного запобігання злочинності є: недопущення вчинення можливих злочинів; недопущення повторного вчинення в подальшому, припинення їх на ранній стадії; виявлення та усунення криміногенних факторів за допомогою організаційних, правових, оперативно-розшукових, економічних, педагогічних та медичних заходів» [7, с. 37].

Спеціально-кримінологічне запобігання має свої характерні риси, зокрема: фокусування на певних видах або конкретних кримінальних правопорушеннях (наприклад, у сфері охоронної діяльності); застосування заходів на спеціально-кримінологічному рівні у поєднанні з управлінськими, виховними, соціальними та правовими заходами; суб'єктами цього виду запобігання є органи і державні установи, уповноважені відповідно до законодавства, для яких боротьба з злочинністю є однією з основних або додаткових функцій [17, с. 139].

Заходи спеціально-кримінологічного запобігання повинні взаємодіяти з заходами загальносоціального запобігання, щоб забезпечити комплексність цих заходів. Для цього держава повинна забезпечувати необхідні матеріальні та фінансові ресурси. Реалізація цих заходів має включати співпрацю не лише з поліцією, але й іншими державними, недержавними органами та інститутами.

Серед спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охоронної діяльності особливо слід виділити заходи інформаційно-виховного, соціально-психологічного, лікувально-профілактичного, соціально-адаптаційного, організаційно-управлінського і правового характеру.

Кримінальне правопорушення виникає в результаті суспільно небезпечних дій або бездіяльності особи, яка його скоїла. Іншими словами, злочинна дія є проявом волі людини. Тому одним із ключових аспектів запобігання кримінальним правопорушенням є попередження певних форм людської поведінки. Це означає, що необхідно активно впливати не лише на зовнішні умови, але й на саму особу злочинця, щоб уникнути злочинної поведінки. Сучасні підходи до запобігання злочинності зосереджені на особистісних характеристиках винних осіб, що є найефективнішим способом запобігання цьому складному явищу.

А. Закалюк переконаний, що «індивідуальна профілактика – це діяльність державних органів і громадськості у виявленні осіб, що своєю поведінкою засвідчили схильність до злочинів, і спрямування на них попереджувального впливу засобами виховання, допомоги, контролю, який здійснюється з метою усунення чи нейтралізації конкретних причин і умов, що сприяють злочинам за допомогою заходів, що не мають характеру покарання» [5, с. 63].

Наприклад, індивідуальна профілактика насильницьких кримінальних правопорушень проти працівників охоронних структур спрямована на виправлення соціальних дефектів у особистості та перетворення її поведінки з антигромадської на лояльну, яку схвалює суспільство. Для досягнення цієї мети необхідно зміцнити контроль за поведінкою конкретної особи так, щоб вона дотримувалася вимог кримінального закону.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення конкретних завдань:

1. Визначення осіб, чия поведінка свідчить про реальну можливість скоєння кримінальних правопорушень проти працівників охоронних структур.

2. Аналіз соціально-психологічних особливостей цих осіб та зовнішніх джерел негативного впливу на них.

3. Прогнозування ймовірності вчинення особами антигромадських і протиправних дій різної тяжкості та інтенсивності.

4. Розроблення планів індивідуальної профілактики з урахуванням суспільної небезпеки.

5. Реалізація позитивних заходів впливу та корекції.

На індивідуальному рівні запобігання полягає у спеціалізованих заходах щодо конкретної особи або групи осіб, які мають схильність до вчинення злочину або кримінального правопорушення, а також у впливі на причини та умови, що визначають їхню поведінку [14, с. 86].

Індивідуальна профілактика може бути поділена на кілька типів залежно від об'єктів впливу:

1. Рання профілактика спрямована на усунення або нейтралізацію негативних умов, які можуть сприяти формуванню криміногенної спрямованості особи.

2. Безпосередня профілактика цілеспрямована на усунення кримінальної мотивації, припинення протиправної поведінки особи і протидію актуальним криміногенним умовам.

3. Посткримінальна профілактика спрямована на запобігання рецидиву серед осіб, які вже скоїли кримінальні правопорушення.

Висновки. На основі загальнотеоретичного аналізу підходів до розуміння концепції «запобігання злочинності» та її визначення, вивчення основних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, а також дослідження системи заходів та підходів до їх класифікації, можна зробити наступні висновки:

1. Запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням) включає в себе різні рівні соціально-профілактичної діяльності, спрямованої на усунення і перешкоджання негативним явищам або на попередження вчинення правопорушень на різних етапах, що призводять до певних видів злочинності з метою остаточного подолання цих явищ.

2. Основною метою та напрямами запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням) в сфері охоронної діяльності в Україні є створення позитивної, соціально прийнятної діяльності особистості, впровадження в її свідомість правильного, суспільно визнаного уявлення про кримінальні правопорушення та формування у неї нетерпимості до їх вчинення.

3. Загальносоціальне запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням) в сфері охоронної діяльності включає комплекс заходів, які проводяться державними органами, громадськими організаціями та іншими суб'єктами з метою зниження конфліктів і стабілізації соціально-економічних, політичних, морально-психологічних та правових відносин у державі та суспільстві.

4. Спеціально-кримінальне запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням) в сфері охоронної діяльності включає систему спеціальних органів державної влади, які діють з метою впливу на криміногенні фактори, а також встановлення причин і умов вчинення кримінальних правопорушень у цій сфері та прийняття заходів щодо їх усунення.

5. Індивідуальна профілактична робота в сфері охоронної діяльності включає ранню індивідуальну профілактику, безпосередню індивідуальну профілактику та посткримінальну профілактику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бандурка О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія / О.М. Бандурка, О.М. Литвинов; МВС України, Харків. Ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2011. 308 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) [уклад. В.Т. Бусел]. К.; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
3. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
4. Голіна В.В. Запобігання злочинності: проблеми оптимізації соціальної активності. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3. С. 206–214.
5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: ІнЮре, 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
6. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 424 с.

7. Зелінський А.Ф. Кримінологія: курс лекцій. Харків: Прапор, 1996. 260 с.
8. Зелінський А.Ф. Кримінальна психологія. К: Юрінком Інтер, 1999. 240 с.
9. Іванов Ю.Ф., Джужа О.М. Кримінологія : навч. посіб. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. 264 с.
10. Кальченко Т.Л. Запобігання злочинності в Україні спеціальними органами та установами: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». К., 2003. 222 с.
11. Кримінологія. Академічний курс / кол. авторів; за заг. ред. О.М. Литвинова. Київ: Кондор, 2018. 588 с.
12. Кримінологія: підручник / за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. Харків: Право. 2014. 440 с.
13. Курс лекцій з кримінології: навч. посіб. / під ред. І.М. Даньшина (Загальна частина) и В.В. Голіни (Особлива частина). Х.: Одисей, 2006. 280 с.
14. Новасардова І.В. Форми і засоби запобігання адміністративним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху. *Держава і регіони*. 2010. № 3. С. 177–182.
15. Новіков О.В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у сфері інтелектуальної власності: монографія / за заг. ред. Б.М. Головкіна. Харків: Право. 2018. 182 с.
16. Шакун В.І. Суспільство і злочинність. Київ, 2003. 784 с.
17. Шостко О.Ю. Протидія організованій злочинності в європейських країнах. Х., 2009. 400 с.
18. Юридична енциклопедія: у 6-ти т. Київ: Укр. енциклоп., 1999. Т. 2. 742 с.
19. Бєлова М.В., Данко В.Й., Бєлов Д.М., Виконання рішень Конституційного Суду України: окремі доктринальні підходи. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 83. Ч. 1. С. 107–114.
20. Рогач О.Я., Бєлов Д.М. Категорія «парадигма» в сучасних умовах функціонування української держави: теоретичні засади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2022. С. 37–42.

УДК 343.359.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.50

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ (ОБОВ'ЯЗКОВИХ ПЛАТЕЖІВ) У СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА

Овсій Д.,
аспірант кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
ORCID: 0009-0009-3346-2336

Овсій Д. Теоретичні засади кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва.

Здійснення функцій сучасною державою в усіх сферах життєдіяльності суспільства та особистості, високий рівень соціальних зобов'язань, поряд з основними традиційними завданнями щодо підтримки обороноздатності та внутрішнього порядку, вимагають міцної та стабільної фінансової системи. Як свідчить історичний досвід, платежі населення своїй державі не мали добровільний характер і полягали в обов'язковому, примусовому вилученні частини коштів або майна платника на користь держави, оскільки, у свою чергу, це сприяло тому, що населення шукало способи ухилення від сплати цих платежів. Сфера житлового будівництва відноситься до однієї з найбільш ризикових галузей сучасної економіки. Згідно зі ст. 47 Конституції України Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Згідно статті 47 Основного Закону України, право на житло може бути реалізоване у спосіб будівництва житла, придбання його у власність або взяття в оренду, а громадянами, які потребують соціального захисту, – у спосіб отримання соціального житла від держави або органів місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону. З кожним роком зростає потреба у будівництві житла і, як наслідок, на ринку з'являється все більше будівельних компаній. На сьогодні, коли тисячі багатоквартирних житлових будинків зазнали руйнування внаслідок бойових дій, ця потреба набуває ще більшої актуальності. Тому ретельна увага до діяльності забудовників з боку держави нерідко проявляється у досить різкий зміні так званих «правил гри», у тому числі й у сфері оподаткування. В умовах зростання об'ємів будівництва та розширення ринку нерухомості, ухилення від сплати податків та зборів у сфері житлового будівництва може значно підривати фінансові ресурси держави, загрожувати бюджетній стійкості та обмежувати здатність уряду забезпечувати житлові потреби громадян. Але ефективна боротьба з цими правопорушеннями може сприяти створенню досконалої податкової системи та підвищенню фінансової дисципліни в галузі житлового будівництва. В статті досліджуються теоретико-правових аспектів кримінальної відповідальності кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва, положень Кримінального кодексу України та інших нормативно-правових актів. Сформульовані вимоги до удосконалення законодавства щодо ухилення від сплати податків у сфері житлового будівництва та необхідність надання підтримки для житлового будівництва та врегулювання податкових питань в цій галузі.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, податки, збори, обов'язкові платежі, житлове будівництво, нерухомість, корупція, податкове планування, оптимізація оподаткування.

Ovsii D. Theoretical principles of criminal liability for evasion of taxes, fees (mandatory payments) in the field of housing construction.

The performance of functions by a modern state in all spheres of life of society and individuals, a high level of social obligations, along with the main traditional tasks of maintaining defense capability and internal order, require a strong and stable financial system. Historical experience shows that payments made by the population to their state were not voluntary and consisted of mandatory, compulsory withdrawal of part of the payer's funds or property in favor of the state, which in turn contributed to the population's search for ways to avoid making these payments. The housing construction industry is one of the most risky sectors of the modern economy. According to Article 47 of the Constitution of Ukraine, everyone has the right to housing. The state shall create conditions under which every citizen will be able to build housing, purchase it as property or rent it. According to Article 47 of the Basic Law of Ukraine, the right to housing can be realized by building housing, purchasing it in ownership or renting it, and by citizens in need of social protection - by receiving social housing from the state or local governments free of charge or for a fee affordable to them in accordance with the law. Citizens in need of social protection are provided with housing by the state and local self-government bodies free of charge or for an affordable fee in accordance with the law. Citizens in need of social protection are provided with housing by the state and local governments free of charge or for an affordable fee in accordance with the law. The need for housing construction is growing every year and, as a result, more and more construction companies are entering the market. Today, when thousands of apartment buildings have been destroyed as a result of the hostilities, this need is even more urgent. Therefore, close attention to the activities of developers by the state often manifests itself in a rather drastic change of the so-called "rules of the game", including in the field of taxation. Given the growth in construction volumes and expansion of the real estate market, tax evasion in the field of housing construction can significantly undermine the state's financial resources, threaten budgetary sustainability and limit the government's ability to meet the housing needs of citizens. However, an effective fight against these offenses can contribute to the creation of a perfect tax system and increase financial discipline in the field of housing construction. The article examines the theoretical and legal aspects of criminal liability for criminal liability for tax evasion, fees (mandatory payments) in the field of housing construction, and the provisions of the Criminal Code of Ukraine and other legal acts. The article examines the theoretical and legal aspects of criminal liability for criminal liability for tax evasion, fees (mandatory payments) in the field of housing construction, the provisions of the Criminal Code of Ukraine and other legal acts. The author formulates requirements for improving legislation on tax evasion in the field of housing construction and the need to provide support for housing construction and settle tax issues in this area.

Key words: criminal offence, criminal liability, taxes, fees, mandatory payments, housing construction, real estate, corruption, tax planning, tax optimisation.

Постановка проблеми. Розкриваючи проблемні питання кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва, звернемо увагу на нормативно-правове закріплення. Правочини у сфері житлового будівництва, інвестування та фінансування будівництва об'єктів житлового фонду регламентуються Цивільним кодексом України [5], законами України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 р. [6], «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23 лютого 2006 р. [7], «Про кооперацію» від 10 липня 2003 р. [8] та ін. В подальшому реалізація і забезпечення державою права на житло знайшла своє відображення у різних нормативно правових актах: Закон України «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду» визначив правові, економічні, соціальні та організаційні засади проведення комплексної реконструкції кварталів (мікрорайонів) із заміною застарілого житлового та нежитлового фондів. Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» [13] визначив правові, організаційні та соціальні засади державної політики щодо забезпечення конституційного права соціально незахищених верств населення України на отримання житла. Постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 р. № 819 «Деякі питання забезпечення громадян доступним житлом» [14] було визначено Порядок визначає механізм забезпечення громадян доступним житлом відповідно до статті 4 Закону України "Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва". Загальні вимоги щодо придбання житла визначаються Законом України "Про інвестиційну діяльність". Питання інвестування та фінансування будівництва об'єктів жит-

лового будівництва врегульовані Законом України “Про інвестиційну діяльність”. Так, ч. 3 ст. 4 вказаного Закону передбачено, що інвестування та фінансування будівництва об’єктів житлового будівництва з використанням недержавних коштів, залучених від фізичних та юридичних осіб, у тому числі в управління, може здійснюватися виключно через фонди фінансування будівництва, фонди операцій з нерухомістю, інститути спільного інвестування, а також шляхом емісії цільових корпоративних облігацій, виконання зобов’язань за якими здійснюється шляхом передачі об’єкта (частини об’єкта) житлового будівництва. Інші способи фінансування будівництва таких об’єктів визначаються виключно законами. Слід відзначити спосіб фінансування об’єктів житлового будівництва, який передбачений законом Законом України “Про ринки капіталу та організовані товарні ринки” – продаж з використанням деривативних контрактів. Зокрема, ст. 31 Закону встановлено, що деривативний контракт – це договір, умови якого передбачають обов’язок однієї або кожної із сторін такого договору щодо базового активу та/або умови якого встановлюються залежно від значення базового показника, а також можуть передбачати обов’язок проведення грошових розрахунків. Згідно ч. 1 ст. 32 базовим активом деривативного контракту - це емісійні цінні папери (у тому числі іноземних емітентів), інші фінансові інструменти, валютні цінності, продукція, роботи, послуги, що мають грошовий вираз вартості.

Стан опрацювання цієї проблематики пов’язаних із особливостями кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків в Україні заклали С.О. Баранов, С.С. Брехов, Л.І. Брич, Л.Т. Томнюк, В.В. Вересова, Д.І. Голосніченко, К.О. Вороновська, Я.М. Кураш, В.В. Лисенко, О.В. Маслак, О.О. Дудоров та інші вчені.

Питання ухилення від сплати податків також досліджуються в іноземних працях Chan, H.F., Dulleck, U., Fooken, J., Moy, N., Torgler, B., Agarwal, S., Li, K., Qin, Y., Wu, J., & Yan, J., Montalvo, J.G., Piolatto, A., Raya, J., De Simone, L., Lester, R., & Markle, K., Liberati, D., & Loberto, M., Alstadsæter, A., Johannesen, N., & Zucman, G Uyar, A., Nimer, K., Kuzey, C., Shahbaz, M., Schneider F., Bethencourt, C., & Kunze, L. Casi, E., Spengel, C., & Stage, B.M. Amoh, J.K., & Ali-Nakyea, A. Akhtar, S., Akhtar, F., John, K., & Wong, S.W., Di Nola, A., Kocharkov G., Scholl, A., & Tkhir, A.M., Alm, J. Guo, J.T., & Hung, F. S. Payne, J.E., & Saunoris, J.W., Forteza, Á., & Noboa.

Метою статті є дослідження теоретико-правових аспектів кримінальної відповідальності кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов’язкових платежів) у сфері житлового будівництва спираючись на положення Кримінального кодексу України та інших нормативно-правових актів.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в законодавстві України відсутнє чітке тлумачення сутності поняття «ухилення від сплати податків і зборів», але в ст. 212 КК України закріплено кримінальну відповідальність за умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов’язкових платежів), що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-якою іншою особою, яка зобов’язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах [2]. У примітці до ст. 212 КК України зазначено, під значним, великим та особливо великим розміром коштів, але жодним чином не розтлумачено, що являє собою ухилення від сплати податків, зборів (обов’язкових платежів), не конкретизовано способи його здійснення [3, с. 179]. В юридичній науковій літературі існують різні підходи до визначення поняття «ухилення від сплати податків». Поширеним є визначення поняття «ухилення від сплати податків» як незаконні способи зменшення платниками податку зобов’язань за податками [4, с. 179]. Проте, не кожне зменшення податкових зобов’язань за податками, яке не відповідає закону містить ознаки кримінального правопорушення передбаченого ст. 212 КК України.

Зобов’язання щодо сплати податків виникають за результатами вчинення учасниками юридично значимих дій – правочинів у сфері житлового будівництва, а правочини у цій сфері відрізняються за суб’єктивним складом та предметом. Податкове навантаження, об’єкт оподаткування та база оподаткування у кожному випадку залежить не тільки від обраної схеми продажів (об’єкт продажу), але й від учасників правочину (суб’єктів). Такими *суб’єктами можуть* бути: суб’єкти на загальній системі оподаткування: фізичні особи або юридичні особи; суб’єкти на спрощеній системі оподаткування – платники єдиного податку; суб’єкти особливого (пільгового) оподаткування - інститути спільного інвестування, які згідно підпункту 146.6.1 пункту 146.6 статті 146

Податкового кодексу України мають наступну пільгу - звільняються від оподаткування кошти спільного інвестування, а саме: кошти, внесені засновниками корпоративного фонду, кошти та інші активи, залучені від учасників інституту спільного інвестування, доходи від здійснення операцій з активами інституту спільного інвестування, доходи, нараховані за активами інституту спільного інвестування, та інші доходи від діяльності інституту спільного інвестування (відсотки за позиками, орендні (лізингові) платежі, роялті тощо).

До *суб'єктів правовідносин у сфері житлового будівництва* можна віднести: *Забудовник або замовник* – фізична особа або юридична особа, яка ініціює та фінансує будівництво житлового об'єкта. проектна організація - фахівці, які розробляють проект будівництва, включаючи архітектурні та інженерні рішення. *Землекористувач або власник земельної ділянки* - особа або організація, яка надає земельну ділянку для будівництва. Землекористувач може буди і забудовником. *Генеральний підрядник* – будівельна компанія або підрядна організація, яка виконує будівельні роботи на об'єкті від початку до кінця і несе основну відповідальність перед замовником за успішне завершення будівництва. *Підрядники та субпідрядники* – інші спеціалізовані компанії, які можуть брати участь в будівельному процесі, надаючи послуги, такі як електромонтаж, сантехніка, ландшафтний дизайн і т.д. *Технічний нагляд, авторський нагляд та інші консультанти* – особа або організація, яка відслідковує дотримання будівельних норм та стандартів. *Фінансові установи* - банки, кредитні установи або інші фінансові інституції, які надають фінансування для будівництва та кредити на придбання житла. *Покупці майбутніх квартир (майбутніх обєктів нерухомості)* – особи, які придбають нерухомість у забудовника з метою використання або надання в оренду (або іншого користуванн). *Спекулятивні інвестори* – особи, які придбавають нерухомість у забудовника з метою перепродажу нерухомості як правило до завершення будівництва обєкта житлового будівництва і які не мають намір використовувати нерухомість для власних потреб або для здачі в оренду (або іншого користування). *Публічні органи та місцева влада* - органи, які регулюють та контролюють будівництво, надають дозволи та забезпечують виконання законодавства у сфері будівництва. Враховуючи вище зазначені критерії і список осіб учасників будівництва можна прийти до висновку, що лише ті учасники можуть бути суб'єктами кримінального правопорушення щодо ухилення від сплати податків, які мають зміни у базі оподаткування і такі зміни є позитивними (збільшення бази). Окрім зазначеного вище, важливим є участь держави як регулятора вказаних відносин, в тому числі соціальні аспекти та гарантії надані Конституцією України. Аналізуючи зазначених *суб'єктів правовідносин у сфері житлового будівництва,* тобто осіб щодо можливої наявності кримінального правопорушення щодо ухилення від сплати податків слід відзначити наступні критерії: *наявності бази оподаткування*. База оподаткування – це фізичний, вартісний чи інший характерний вираз об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання. У випадках, передбачених ПК України, один об'єкт оподаткування може утворювати кілька баз оподаткування для різних податків. Згідно ПК України, конкретна вартісна, фізична або інша характеристика певного об'єкта оподаткування може бути базою оподаткування для різних податків. *База оподаткування є позитивною* – тобто є кількісна зміна (збільшення) обєкта оподаткування. Виключення можуть бути податки і збори які нараховуються за факт володіння певним майном.

Таким чином, суб'єктами кримінального правопорушення згідно ст. 212 КК України можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, які мають обов'язок сплачувати податки та збори відповідно до податкового законодавства України. Відповідно до п. 15.1 ст. 15 ПК України платниками податків є фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно з ПК України або податковими законами, і на яких покладено обов'язок зі сплати податків та зборів згідно з ПК України [10]. Суб'єктами правовідносин у сфері житлового будівництві є, насамперед, суб'єкти господарювання, що здійснюють будівельну діяльність і можуть виконувати функції забудовника (замовника), підрядника, інвестора та ін. Забудовником є фізична або юридична особа, яка у свою чергу відповідає і організує будівництво на земельній ділянці, що належить йому, а також займається підготовкою проектної документації. Інвестор – це єдина фізична чи юридична особа, яка вкладає власний капітал (гроші, інвестиції, інші майнові цінності) у нове будівництво чи реконструкцію, доки об'єкт не увійде в експлуатацію. Підрядник – це особа, яка виконує роботи з будівництва об'єкту згідно з договором підряду або державним контрактом, укладеним із замов-

ником. Відповідно, саме зазначені особи (специфічний суб'єктивний склад) можуть виступати суб'єктом досліджуваного кримінального правопорушення – ухилення від сплати податків у сфері житлового будівництва.

Важливими є теоретико-правові аспекти *предмету оподаткування*. М.П. Кучерявенко [12] розглядає об'єкт оподаткування як певну родову категорію, а предмет – як специфічну її деталізацію. Предмет оподаткування дослідник характеризує як події, речі та явища матеріального світу, які обумовлюють об'єкт оподаткування (квартира, земельна ділянка, економічний ефект (користь), товар, гроші). Сам по собі предмет оподаткування не породжує податкових наслідків, тоді як юридичний стан суб'єкта по відношенню до нього є передумовою для виникнення відповідних податкових зобов'язань. *Предметами оподаткування* у сфері житлового будівництва можуть бути: завершені будівництвом обєкти: житловий будинок та/або його складові частини; майбутній об'єкт нерухомості - передбачена проектною документацією на будівництво складова частина подільного об'єкта незавершеного будівництва, яка після прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта стане самостійним об'єктом нерухомого майна (квартира, гаражний бокс, інше житлове або нежитлове приміщення, машиномісце). Майбутні об'єкти нерухомості поділяються на майбутні об'єкти житлової нерухомості (квартира, інше житлове приміщення тощо) та майбутні об'єкти нежитлової нерухомості (гаражний бокс, інше нежитлове приміщення, машиномісце тощо); похідні від нерухомості й активи – майнові права, цінні папери (деривативи, цільові облігації) [11].

У сфері будівництва житлового будівництва зобов'язання щодо сплати податків виникають за результатами вчинення учасниками юридично значимих *дій* – правочинів у сфері житлового будівництва. Одним із найбільше часто вживаних способів розмивання податкової бази, яке може мати ознаки кримінального правопорушення (ухилення від сплати податків) у сфері житлового будівництва є: штучне переміщення податку на прибуток в низькоподаткові юрисдикції; штучне переміщення податку на прибуток на суб'єктів, які мають знижену (платники єдиного податку) або нульову (інститути спільного інвестування) ставку податку на прибуток; штучне переміщення (виведення) бази оподаткування з активів які обкладаються податком на додану вартість на активи, які не обкладаються таким податком. Крім того, при формулюванні кримінально-правової заборони використовувати в цій нормі КК України замість поняття «ухилення» поняття «несплата податків, зборів (обов'язкових платежів)» та «штучне переміщення податкової бази».

Необхідно звернути увагу, що ст. 212 КК України містить загальні норми щодо кримінальної відповідальності за умисне ухилення від сплати податків, оскільки штучне переміщення податку досить специфічна, то ст. 212 КК України необхідно доповнити *приміткою*, в який закріпити таку кваліфікуючу ознаку як *«незаконне розмивання податкової бази*» надавши цьому законодавче визначення. По-друге, враховуючи специфіку сфери житлового будівництва, варто звернути увагу на ще одну теоретико-правову проблему що потребує свого врегулювання, це визначення складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 212 КК України саме у сфері житлового будівництва.

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 212 КК України, можуть відбуватися двома *способами*: як активні дії – включенням до податкової декларації (розрахунку) та інших документів свідомо хибних відомостей; штучне переміщення податкової бази; пасивною поведінкою – неподанням податкової декларації (розрахунку) та інших необхідних документів. Можна виділити різновиди правопорушень, які сприяють *уникненню сплати податків:* а) Порушення в системі гарантій виконання обов'язків платника податків, які включають незаконне відкриття банківських рахунків, здійснення незаконних фінансових розрахунків (у тому числі готівковими коштами), незаконну видачу фінансових документів і порушення вимог касової дисципліни. б) Порушення обов'язків зі сплати податків, включаючи несплату або несвоєчасну сплату податків, незаконне використання пільг з податків та утаємнення об'єктів оподаткування. в) Порушення у сфері ведення бухгалтерського обліку, упорядкування і надання бухгалтерської і податкової звітності, які включають недостовірність фінансової документації, порушення процедур упорядкування і подання бухгалтерської і податкової звітності, а також уникнення подання необхідних фінансових даних. г) Порушення, що стосуються контрольної функції фіскальних органів, такі як несвоєчасна реєстрація в державних органах або ухилення від такої реєстрації, заважання проведенню контрольних операцій, податкових перевірок, непокора законним вимогам або розпорядженням фіскальних органів, а також загрози та образи в адресу співробітників фіскальних служб. Ці пра-

вопорушення націлені на ухилення від сплати податків та порушення податкового законодавства, і їх вчинення може бути супроводжене відповідними правовими наслідками і фінансовими санкціями згідно з чинним законодавством. [11, с. 291]. Водночас перераховані способи не охоплюють всі види ухилення від сплати податкових платежів, тому підлягають виключенню з диспозицій статей. Важливо відзначити, що стаття 212 Кримінального кодексу України не передбачає кримінальної відповідальності за сам факт не сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів в установлений законом строк, а за умисне ухилення від цих платежів.

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, необхідно в першу чергу є розробка відповідної термінології, що б свідчила про юридичну визначеність в умовах її використання. Крім того, важливим є втілення в життя заходів з попередження та запобігання кримінальним правопорушенням з ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва. Відтак очевидною є потреба в удосконаленні статті 212 КК України та доповнення її положеннями, що враховують особливості та специфіку сфери житлового будівництва, а саме деталізація об'єктивної сторони кримінального правопорушення шляхом «штучного переміщення податкової бази».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Верховна Рада України; Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341–III. Редакція від 19.08.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2341-14.
3. Маслак О.В., Швагер О.А. Встановлення сутності та причин ухилення від сплати податків як фактор протидії розмиванню податкової бази та виведенню прибутку з-під оподаткування. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. № 5. С. 178–181.
4. Баранов С.О. Ухилення від сплати податків як основний чинник тіньової економіки. *Інвестиції: практика та досвід.* 2016. № 12. С. 102–106.
5. Цивільний кодекс України 01.01.2004. Редакція від 01.01.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.
6. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 р. № 1560–XII. Редакція від 10.1082022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1560-12#Text.
7. Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23 лютого 2006 р. Редакція від 10.1082022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text.
8. Закон України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 р. № 1087–IV. Редакція від 10.1082022. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15#Text.
9. Драгоненко А.О. Необхідність призначення експертизи податкової звітності (судово-податкової експертизи) під час досудового розслідування кримінальних правопорушень про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 7. С. 356–359. http://lsej.org.ua/7_2020/91.pdf.
10. Податковий кодекс України від 01.01.2011. Редакція від 24.02.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.
11. Парфентій Л.А. Ухилення від сплати податків в Україні: причини та методи боротьби. Бізнесінформ. 2018. № 3. С. 290–295.
12. Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» 15.08.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2518-20#Text.
13. Кучерявенко Н.П. Курс податкового права: Загальна частина: у 6-ти т. / Н.П. Кучерявенко. – Харків: Легас; Право, 2005. – Т. 3: Вчення про податок. – 600 с.
14. Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» Редакція від 02.04.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15.
15. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 р. № 819 «Деякі питання забезпечення громадян доступним житлом» URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/819-2018-%D0%BF.
16. Agarwal S., Li K., Qin Y., Wu J., & Yan J. (2020). Tax evasion, capital gains taxes, and the housing market. Journal of Public Economics, 188, 104222. DOI 10.1016/j.jpubeco.2020.104222.
17. Montalvo J.G., Piolatto A., Raya J. (2020) Transaction-tax evasion in the housing market. REGIONAL SCIENCE AND URBAN ECONOMICS. Volume 81. DOI 10.1016/j. regsciurbeco.2020.103526.

УДК 343.433(045)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.51

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Пермінов Є.Т.,
аспірант 1-го курсу
Приватного вищого навчального закладу
«Європейський університет»

Пермінов Є.Т. Теоретичні аспекти кримінально-правової охорони прав інтелектуальної власності.

Захист прав інтелектуальної власності (ПІВ) у кримінальному праві є важливим аспектом правової системи, що забезпечує дотримання правовласників та запобігає незаконному використанню інтелектуальних продуктів. Сучасний світ, у якому інформація та інновації відіграють ключову роль у розвитку суспільства, вимагає ефективних механізмів захисту ПІВ як на національному, так і на міжнародному рівнях. У даній роботі розглядаються різні аспекти кримінально-правової охорони ПІВ, починаючи з основних понять і закінчуючи міжнародними угодами, що регулюють цю сферу.

Поняття ПІВ охоплює широке коло об'єктів, які є результатами творчої та інноваційної діяльності: авторські права на літературні, музичні, художні твори, права на винаходи, торговельні марки, промислові зразки, географічні зазначення та інші інтелектуальні продукти, які мають економічну та соціальну цінність. Кримінально-правовий захист ПІВ в Україні регулюється рядом законодавчих актів, зокрема Кримінальним кодексом України, Законом України «Про авторське право і суміжні права», Законом України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» тощо. Ці нормативні акти встановлюють відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності, включаючи незаконне використання об'єктів ПІВ, піратство, підробку товарних знаків, що може спричинити значну матеріальну шкоду та вплинути на репутацію власників прав.

Важливе місце у дослідженні займає аналіз складу злочинів у сфері ПІВ. Злочини проти ПІВ можуть бути різними за своєю природою та складністю. Це може бути як пряме порушення авторських прав, так і складніші випадки, пов'язані з підробкою товарів або використанням торговельних марок без дозволу власника. Аналіз злочинного складу допомагає зрозуміти, які дії підпадають під кримінальну відповідальність і які санкції можуть бути застосовані до порушників. Суб'єкти злочинів у сфері ПІВ включають як фізичних, так і юридичних осіб, які можуть нести відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності.

Особлива увага приділяється питанням ідентифікації та притягнення до відповідальності порушників, а також проблемам, що виникають у процесі правозастосування. Міжнародний аспект захисту ПІВ є невід'ємною частиною сучасної правової системи, оскільки глобалізація призводить до зростання міжнародного обміну інтелектуальними продуктами та інформацією. У роботі розглядаються ключові міжнародні угоди, зокрема Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS), що встановлює міжнародні стандарти захисту ПІВ.

Важливим є також аналіз ролі міжнародних організацій, таких як Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ), у координації зусиль різних країн у боротьбі з порушеннями ПІВ.

Робота також піднімає питання проблем і перспектив розвитку кримінально-правового захисту ПІВ. Виклики, пов'язані з розвитком цифрових технологій, створюють нові ризики для правовласників, зокрема у сфері цифрового піратства та порушення авторських прав в Інтернеті. В умовах глобалізації необхідна гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, а також розвиток механізмів міжнародної співпраці для ефективного захисту ПІВ.

Загалом, дослідження висвітлює актуальні проблеми та надає рекомендації щодо вдосконалення системи кримінально-правового захисту ПІВ в Україні. Ефективна охорона прав інтелектуальної власності є ключовим фактором у забезпеченні інноваційного розвитку економіки та підвищенні конкурентоспроможності країни на міжнародній арені.

Ключові слова: права інтелектуальної власності; кримінально-правовий захист, інтелектуальна власність; порушення прав; міжнародний аспект; глобалізація; технологічні виклики; правозастосування; об'єкти кримінального захисту; механізми захисту.

Perminov Y.T. Theoretical aspects of criminal protection of intellectual property rights.

The protection of intellectual property rights (IPR) in criminal law is an important aspect of the legal system that enforces rights holders and prevents the illegal use of intellectual products. The modern world, in which information and innovation play a key role in the development of society, requires effective IPR protection mechanisms at both the national and international levels. This paper examines various aspects of the criminal law protection of IPR, starting with basic concepts and ending with international agreements regulating this area.

The concept of IPR covers a wide range of objects that are the results of creative and innovative activities: copyrights to literary, musical, artistic works, rights to inventions, trademarks, industrial designs, geographical indications and other intellectual products that have economic and social value . Criminal law protection of IPR in Ukraine is regulated by a number of legislative acts, in particular the Criminal Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights», the Law of Ukraine «On the Protection of Rights to Inventions and Utility Models», etc. These regulations establish liability for infringement of intellectual property rights, including illegal use of IPR objects, piracy, counterfeiting of trademarks, which can cause significant material damage and affect the reputation of rights holders.

An important place in the study is the analysis of the composition of crimes in the field of IPR. IPR crimes can vary in their nature and complexity. This can be both a direct violation of copyright, and more complex cases related to the counterfeiting of goods or the use of trademarks without the permission of the owner. Analysis of the criminal composition helps to understand which actions are subject to criminal liability and which sanctions can be applied to violators. Subjects of crimes in the field of IPR include both natural and legal persons who may be responsible for infringement of intellectual property rights.

Particular attention is paid to the issues of identification and prosecution of violators, as well as problems arising in the process of law enforcement. The international aspect of IPR protection is an integral part of the modern legal system, as globalization leads to an increase in the international exchange of intellectual products and information. The work examines key international agreements, in particular the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS), which establishes international standards for the protection of IPR.

It is also important to analyze the role of international organizations, such as the World Intellectual Property Organization (WIPO), in coordinating the efforts of various countries in the fight against IPR violations.

The work also raises issues of problems and prospects for the development of criminal protection of IPR. Challenges associated with the development of digital technologies create new risks for rights holders, in particular in the area of digital piracy and copyright infringement on the Internet. In the conditions of globalization, the harmonization of national legislation with international standards is necessary, as well as the development of international cooperation mechanisms for the effective protection of IPR.

In general, the study highlights current problems and provides recommendations for improving the system of criminal protection of IPR in Ukraine. Effective protection of intellectual property rights is a key factor in ensuring innovative economic development and increasing the country's competitiveness in the international arena.

Key words: intellectual property rights; criminal legal protection, intellectual property; violation of rights; international aspect; globalization; technological challenges; law enforcement; objects of criminal protection; protection mechanisms.

Постановка проблеми. Права інтелектуальної власності (ПІВ) охоплюють правові норми, які захищають результати інтелектуальної діяльності, такі як винаходи, літературні і художні твори, торговельні марки, промислові зразки і комерційні таємниці. Вони є ключовими для стимулювання інновацій, креативності та економічного розвитку, оскільки забезпечують правовласникам монопольне право на використання і комерціалізацію своїх інтелектуальних досягнень. Це, в

свою чергу, підтримує інвестиції в нові розробки і творчі ідеї, що сприяє загальному прогресу суспільства.

Захист прав інтелектуальної власності (ПІВ) в сучасному суспільстві набуває все більшої актуальності у зв'язку з ростом ролі інновацій і технологій в економічному та соціальному житті. Нижче наведено огляд основних напрямків дослідження та стану опрацювання цієї проблематики.

В Україні законодавча база для захисту ПІВ включає: Кримінальний кодекс України, який передбачає відповідальність за порушення авторських і суміжних прав, прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки та інші об'єкти інтелектуальної власності. Закон України «Про авторське право і суміжні права» та Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», які визначають правові основи захисту прав інтелектуальної власності.

Україна є учасником багатьох міжнародних угод, які регулюють захист ПІВ, зокрема: Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS), яка встановлює мінімальні стандарти захисту ПІВ для країн-членів СОТ. Конвенція Бернського союзу, яка регулює захист авторських прав на міжнародному рівні.

Глобалізація і розвиток цифрових технологій створюють нові виклики для захисту ПІВ. Це стосується, зокрема, піратства та розповсюдження контрафактних товарів через Інтернет. Висока вартість і тривалість процесів правозастосування можуть створювати бар'єри для ефективного захисту ПІВ. Різниця в національних правових системах ускладнює міжнародну співпрацю у сфері захисту ПІВ. Адаптація законодавства до нових технологій та інновацій є ключовим напрямком розвитку правової бази для захисту ПІВ. Розвиток альтернативних механізмів вирішення спорів, таких як медіація і арбітраж, для зменшення витрат і пришвидшення процесу захисту прав. Освіта і підвищення обізнаності серед підприємців і споживачів щодо важливості захисту ПІВ можуть сприяти зменшенню кількості порушень.

Таким чином, хоча в Україні зроблено значні кроки у напрямку захисту прав інтелектуальної власності, існують численні виклики, які потребують подальших зусиль для їх подолання. Глобалізація, технологічні зміни та необхідність гармонізації міжнародних стандартів вимагають постійної уваги і адаптації законодавства та правозастосовної практики.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженням проблем правової охорони інтелектуальної власності в Україні присвячено ряд праць вітчизняних науковців, зокрема: Н.В. Бочарової, І.А. Бадиці, С.Г. Гордієнко, О.В. Івєіня, Г.М. Остапович, О.А. Підопригори, І.В. Стародубової та інших. У галузі кримінального права питання кримінальної відповідальності за злочини проти прав інтелектуальної власності розглядалися у працях Я.М. Брайніна, П.А. Вороб'я, М.В. Вощинського, С.Б. Гавриша, О.А. Дворякіна, О.О. Дудорова, С.Е. Жилинського, М.І. Загороднікова, А.М. Коваля, М.Й. Коржанського, Є.Ф. Лащука, С.Я. Лихової, П.С. Матишевського, А.С. Нерсесян, Є.В. Фесенка, М.І. Хавронюка, В.Б. Харченко, Г.І. Чангулі та ін.

Мета дослідження полягає в аналізі теоретичних аспектів кримінально-правового захисту прав інтелектуальної власності, виявленні основних проблем і викликів, а також розробці рекомендацій для покращення ефективності захисту прав. Завдання дослідження включають розгляд понять і категорій прав інтелектуальної власності, аналіз об'єктів і суб'єктів кримінально-правового захисту, а також вивчення механізмів і міжнародного аспекту цього захисту.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-правовий захист прав інтелектуальної власності є важливим аспектом правозастосування, оскільки порушення цих прав можуть мати серйозні економічні і соціальні наслідки. Порушення прав інтелектуальної власності, такі як піратство, контрафактні товари або незаконне використання комерційних таємниць, можуть не тільки завдати шкоди законним правовласникам, але й негативно вплинути на конкурентний ринок і зниження якості товарів і послуг. Кримінально-правовий захист забезпечує ефективні механізми для боротьби з такими порушеннями, включаючи відповідальність за незаконні дії та забезпечення справедливого правосуддя [9, с. 110].

Поняття інтелектуальної власності (ІВ) охоплює широкий спектр прав на результати творчої та інноваційної діяльності. Цей термін включає різні види нематеріальних активів, які можна умовно поділити на кілька основних категорій:

Авторське право і суміжні права: Авторське право захищає літературні, художні, музичні, кінематографічні твори, комп'ютерні програми та бази даних. Це право виникає автоматично з моменту створення твору і надає автору виключні права на використання, розповсюдження, відтворення та модифікацію свого твору.

Суміжні права охоплюють права виконавців, виробників фонограм і відеограм, а також організацій мовлення. Вони також захищають результат їх творчої діяльності і зусиль [5, с. 15–19].

Патентне право: Патенти надаються для захисту винаходів, які є новими, мають винахідницький рівень і можуть бути використані в промисловості. Патент надає його власнику виключне право на використання винаходу протягом певного часу (звичайно 20 років) з дати подачі заявки.

Право на промислові зразки: Промисловий зразок захищає зовнішній вигляд виробу, який є новим і має індивідуальний характер. Власник промислового зразка має виключне право на використання його дизайну і може забороняти його комерційне використання третіми особами [5, с. 15–19].

Торговельні марки і знаки для товарів і послуг: Торговельна марка (знак для товарів і послуг) ідентифікує товари або послуги одного виробника і відрізняє їх від товарів або послуг інших виробників. Право на торговельну марку забезпечує її власнику можливість перешкоджати іншим особам використовувати подібні знаки, які можуть ввести споживачів в оману.

Комерційні таємниці: Комерційні таємниці включають інформацію, яка має комерційну цінність і не є загальнодоступною. Захист комерційних таємниць забезпечується через договірні зобов'язання та спеціальні заходи безпеки. Використання або розголошення комерційних таємниць без дозволу власника є незаконним.

Інші об'єкти інтелектуальної власності :До інших об'єктів належать, наприклад, географічні зазначення, сорти рослин, топографії інтегральних мікросхем і нетрадиційні об'єкти, як-от ноу-хау [5, с. 15–19].

Загалом, інтелектуальна власність охоплює широкий спектр прав, спрямованих на стимулювання творчої та інноваційної діяльності, захист інтересів авторів та інвесторів, а також сприяння економічному розвитку. Кожен вид інтелектуальної власності має свої особливості та правові механізми захисту.

Основні аспекти кримінально-правового захисту

Криміналізація діянь: Законодавство визначає певні діяння як злочини, встановлюючи за них кримінальну відповідальність. Наприклад, незаконне використання авторських прав або торговельних марок вважається злочином.

С*анкції та покарання*: За злочини в сфері інтелектуальної власності передбачені різні види покарань, такі як штрафи, позбавлення волі, конфіскація майна, заборона на зайняття певних видів діяльності.

Відновлення прав: Окрім покарання винних, важливо також забезпечити відновлення порушених прав. Це може включати вилучення незаконно виготовлених товарів, відшкодування збитків потерпілим.

Процесуальні особливості: Розслідування та розгляд справ про порушення прав інтелектуальної власності мають свої специфічні особливості, зокрема експертизи, оцінка збитків, забезпечення доказів.

Міжнародний аспект кримінально-правового захисту прав інтелектуальної власності має велике значення, оскільки сучасний світ характеризується глобалізацією та інтеграцією економік. Основні міжнародні угоди та організації, що регулюють цей аспект, включають:

1. Угода ТРІПС (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights)Угода ТРІПС є частиною угод Світової організації торгівлі (СОТ) і встановлює мінімальні стандарти захисту прав інтелектуальної власності, які повинні виконувати всі країни-учасниці СОТ. Основні положення ТРІПС включають: Встановлення мінімальних стандартів захисту різних об'єктів інтелектуальної власності, таких як авторське право, торговельні марки, патенти, промислові зразки, географічні зазначення і комерційні таємниці. Зобов'язання країн забезпечувати ефективні заходи правозастосування, включаючи кримінальну відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності. Вимоги щодо міжнародної співпраці у боротьбі з контрафактною продукцією та піратством [15].

2. *Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів*

Бернська конвенція встановлює стандарти охорони авторських прав і забезпечує міжнародне визнання авторських прав на літературні і художні твори. Основні положення включають: Автоматичний захист авторських прав без необхідності реєстрації .Принцип національного режиму, який гарантує, що автори з інших країн-учасниць отримують таку ж охорону, як і національні автори [15].

3. Паризька конвенція з охорони промислової власності Паризька конвенція встановлює основні принципи захисту промислової власності, включаючи патенти, торговельні марки, промислові зразки і географічні зазначення [15].

4. Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ)

ВОІВ є спеціалізованою установою ООН, яка координує міжнародне співробітництво в галузі інтелектуальної власності. Основні функції ВОІВ включають :Розробка міжнародних стандартів і угод з охорони інтелектуальної власності.

Адміністрування міжнародних реєстраційних систем, таких як Мадридська система реєстрації торговельних марок і Гаазька система міжнародної реєстрації промислових зразків.

Надання технічної допомоги країнам-учасницям для вдосконалення їх національних систем охорони інтелектуальної власності.

5. Міжнародна співпраця у боротьбі з порушеннями

Міжнародна співпраця у боротьбі з порушеннями прав інтелектуальної власності включає:

Спільні операції правоохоронних органів різних країн для боротьби з контрафактною продукцією та піратством.

Обмін інформацією і досвідом між правоохоронними органами та іншими зацікавленими сторонами.

Участь у міжнародних ініціативах, таких як Інтерпол і Європол, які сприяють координації зусиль у боротьбі з міжнародними злочинними групами, що займаються порушенням прав інтелектуальної власності [6, с. 35–41].

Вплив міжнародних норм на національне законодавство

Міжнародні угоди та стандарти мають значний вплив на національне законодавство країн, змушуючи їх адаптувати свої нормативні акти до вимог міжнародного права. Це включає:

Внесення змін до кримінальних кодексів для включення положень про кримінальну відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності.

Вдосконалення процедур правозастосування і судочинства для забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності.

Таким чином, міжнародний аспект кримінально-правового захисту прав інтелектуальної власності є важливим елементом у забезпеченні ефективної охорони прав авторів, винахідників та інших правовласників на глобальному рівні. Це сприяє створенню сприятливих умов для розвитку творчої та інноваційної діяльності, а також забезпечує справедливу конкуренцію та економічну стабільність.

Аналіз складу злочинів у сфері інтелектуальної власності дозволяє зрозуміти, які саме діяння кваліфікуються як кримінальні правопорушення і які обставини можуть вплинути на їх оцінку [10, с. 122].

Аналіз співвідношення між кримінально-правовим захистом прав інтелектуальної власності та іншими механізмами захисту прав інтелектуальної власності дозволяє зрозуміти, як ці різні форми захисту взаємодіють і доповнюють одна одну. Основні аспекти такого співвідношення можна розглянути наступним чином:

1. Кримінально-правовий захист і цивільний захист. Цивільний захист: Цивільні позови: Власники прав інтелектуальної власності можуть подавати цивільні позови для відновлення своїх прав, вимагати компенсації за завдані збитки і припинення порушення [10, с. 122].

Ліцензійні угоди: Можуть бути укладені договори, що визначають умови використання об’єктів інтелектуальної власності.

Кримінально-правовий захист: Кримінальні справи: Мають справу з порушеннями, які мають серйозний характер, такими як масштабне виробництво і розповсюдження контрафактних товарів чи піратського контенту.

Санкції: Можуть включати штрафи, позбавлення волі, конфіскацію майна.

Співвідношення: Довготривалий захист: Цивільний захист зазвичай є більш тривалим і гнучким, тоді як кримінально-правовий захист застосовується для боротьби з більш серйозними правопорушеннями.

Доповнювальність: Цивільні та кримінальні заходи можуть доповнювати один одного. Наприклад, кримінальні санкції можуть бути накладені на осіб, які вже зазнали цивільних позовів.

2. Кримінально-правовий захист і адміністративний захист. Адміністративний захист: Адміністративні санкції: Можуть бути накладені за порушення, що не досягають рівня кримінальних злочинів, але все ще є неправомірними.

Регуляторні заходи: Можуть включати призупинення діяльності або заборону на продаж контрафактних товарів.

Кримінально-правовий захист: Серйозність правопорушень: Зазвичай застосовується до більш серйозних порушень, які мають істотний негативний вплив.

Співвідношення: Рівні захисту: Адміністративні санкції можуть бути першим етапом у боротьбі з порушеннями, в той час як кримінально-правовий захист застосовується для більш серйозних випадків.

Перехід: Адміністративні порушення можуть переростати у кримінальні справи, якщо їх обсяг або характер змінився.

3. Кримінально-правовий захист і міжнародний захист.

Міжнародний захист: Міжнародні угоди: Угоди, такі як ТРІПС, Бернська конвенція і Паризька конвенція, встановлюють стандарти захисту прав інтелектуальної власності на міжнародному рівні. Міжнародна співпраця: Допомагає у боротьбі з транснаціональними порушеннями через спільні зусилля правоохоронних органів різних країн.

Кримінально-правовий захист: Національні закони: Мають бути узгоджені з міжнародними стандартами для забезпечення ефективного захисту.

Співвідношення: Узгодженість: Національні кримінально-правові системи повинні відповідати міжнародним угодам для забезпечення ефективного захисту.

Міжнародне співробітництво: Міжнародні механізми можуть сприяти національному правозастосуванню через обмін інформацією і координацію дій.

4. Кримінально-правовий захист і технічні механізми.

Технічні механізми: Цифрові права: Включають технології, такі як DRM (цифрове управління правами) для захисту цифрового контенту.

Автоматизовані системи: Системи моніторингу для виявлення контрафактних товарів і піратського контенту.

Кримінально-правовий захист: Збір доказів: Технічні засоби можуть використовуватися для збору доказів порушень і підтримки кримінальних справ.

Співвідношення: Підтримка правозастосування: Технічні рішення можуть допомогти правоохоронним органам у виявленні і документуванні порушень, що сприяє ефективному кримінально-правовому захисту.

Інтеграція: Технічні механізми і кримінально-правовий захист повинні бути інтегровані для комплексного підходу до боротьби з порушеннями.5. Кримінально-правовий захист і превентивні заходи

Превентивні заходи: Освіта і навчання: Проведення навчальних програм і просвіти для підвищення обізнаності про права інтелектуальної власності.

Умови контрактів: Укладання угод, які чітко регламентують права і обов'язки сторін.

Кримінально-правовий захист: Профілактика: Включає заходи, що сприяють попередженню правопорушень через чітке визначення кримінальних наслідків.

Співвідношення: Комплексний підхід: Превентивні заходи сприяють зниженню кількості правопорушень, що, в свою чергу, зменшує навантаження на кримінально-правову систему [10, с. 122-123].

Профілактика і покарання: Поєднання профілактичних заходів з кримінально-правовими санкціями забезпечує більш ефективний захист прав інтелектуальної власності. Загалом, всі ці механізми захисту повинні бути скоординовані та взаємодіяти для забезпечення всебічного захисту прав інтелектуальної власності. Важливо розуміти, як різні підходи доповнюють один одного і як їх ефективне поєднання може підвищити загальний рівень захисту і боротьби з порушеннями прав інтелектуальної власності [8, с. 45–51].

Аналіз міжнародного аспекту захисту прав інтелектуальної власності охоплює різні механізми і угоди, які забезпечують охорону прав на міжнародному рівні. Це включає в себе міжнародні угоди, організації, співпрацю між державами і міжнародні практики, які сприяють гармонізації стандартів і забезпеченню прав інтелектуальної власності.

Основні аспекти міжнародного захисту прав інтелектуальної власності можна розглянути так:

1. Міжнародні угоди

1.1. Угода ТРІПС (Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності)Мета: Встановлює мінімальні стандарти захисту прав інтелектуальної власності для країн-членів Світової організації торгівлі (СОТ).Області: Авторське право, патенти, торговельні марки, промислові зразки, комерційні таємниці. Зобов'язання: Країни повинні забезпечити ефективний захист і правозастосування у всіх цих областях, а також надати ефективні механізми вирішення спорів [15].

1.2. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів

Мета: Забезпечує міжнародний захист авторських прав на літературні і художні твори.

Принципи: Нелокалізованість прав (права автоматично визнаються в країнах-учасницях) і національний режим (власники прав отримують ту ж охорону, що й місцеві автори).

1.3. Паризька конвенція про охорону промислової власності.

Мета: Охоплює захист патентів, торговельних марок і промислових зразків.

Принципи: Принцип національного режиму і право на пріоритет (можливість подання заявок на патенти та торговельні марки в інших країнах протягом певного періоду з моменту подання першої заявки).

1.4. Гаазька система. Мета: Дозволяє реєстрацію промислових зразків у багатьох країнах через єдину заявку.

Процедура: Простіша і дешевша, ніж подання окремих заявок у кожній країні.

1.5. Мадридська система. Мета: Спрощує процес реєстрації торговельних марок в кількох країнах через єдину міжнародну заявку. Процедура: Може зменшити витрати і спростити процедури для власників торговельних марок.

2. Міжнародні організації

2.1. Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ)

Мета: Координує міжнародні зусилля в сфері інтелектуальної власності, надає технічну допомогу і проводить навчання.

Роль: Розробляє міжнародні угоди і стандарти, підтримує глобальні ініціативи у сфері захисту прав інтелектуальної власності.

2.2. Світова організація торгівлі (СОТ)Мета: Вирішує суперечки між державами щодо порушення зобов'язань в рамках угоди ТРІПС.

Роль: Забезпечує нагляд за виконанням угоди ТРІПС та вирішує спори між державами-членами.

3. Міжнародна співпраця і обмін інформацією

3.1. Міжнародна правоохоронна співпраця Інтерпол: Сприяє міжнародному співробітництву в боротьбі з кримінальними правопорушеннями, включаючи порушення прав інтелектуальної власності.

EUROPOL: Допомагає країнам ЄС у боротьбі з організованою злочинністю, включаючи порушення прав інтелектуальної власності.

3.2. Міжнародні мережі і платформи IP Enforcement Network (IPEN): Сприяє обміну інформацією і координації дій між національними і міжнародними організаціями.

Міжнародна асоціація за захист прав інтелектуальної власності (AIPPI): Об'єднує правників і експертів для обговорення і розробки рекомендацій з питань захисту прав інтелектуальної власності.

4. Гармонізація стандартів

4.1. Гармонізація національних законодавств. Зобов'язання: Країни-члени міжнародних угод зобов'язані адаптувати свої національні закони до міжнародних стандартів. Переваги: Спрощення міжнародної торгівлі і співпраці, підвищення рівня захисту прав.

4.2. Спільні зусилля для вдосконалення. Розробка нових стандартів: Міжнародні організації і угоди можуть ініціювати вдосконалення стандартів у відповідь на нові виклики, такі як цифрові технології і глобалізація.

5. Виклики і проблеми

5.1. Різниця в національних системах. Адаптація: Не всі країни мають однаковий рівень захисту прав інтелектуальної власності, що може ускладнювати забезпечення прав на глобальному рівні.

Проблеми: Різниця в законах і практиках може призводити до суперечностей і проблем у правозастосуванні.

5.2. Нерегульовані сфери. Нові технології: Розвиток нових технологій, таких як штучний інтелект і блокчейн, може створювати нові виклики для міжнародного захисту прав інтелектуальної власності.

Загалом, міжнародний аспект захисту прав інтелектуальної власності є критично важливим для забезпечення глобального рівня охорони і забезпечення прав інноваційних і творчих досягнень. Гармонізація стандартів, міжнародна співпраця та ефективна реалізація міжнародних угод є ключовими елементами цього процесу [9, с. 116].

Висновки. Захист прав інтелектуальної власності є надзвичайно важливим у сучасному правовому середовищі. Інтелектуальна власність стимулює інновації, творчість і економічний розвиток, що робить її захист критично необхідним для забезпечення сталого зростання і розвитку суспільства. Кримінально-правовий захист відіграє ключову роль у боротьбі з порушеннями, що мають серйозні економічні і соціальні наслідки.

Основною проблемою в сфері захисту прав інтелектуальної власності є розрив між національними правовими системами. Різні країни мають різні підходи до регулювання і захисту цих прав, що ускладнює міжнародну співпрацю і правозастосування. Гармонізація міжнародних стандартів через міжнародні угоди, такі як Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS), є необхідною для спрощення і уніфікації процесів захисту прав на глобальному рівні. Це допоможе створити більш сприятливі умови для міжнародного бізнесу і забезпечити ефективний захист прав інтелектуальної власності у різних юрисдикціях.

Процес захисту прав інтелектуальної власності часто є дорогим і довготривалим, що створює труднощі для підприємств, особливо малих і середніх. Судові і адміністративні процеси можуть бути затяжними і витратними. Важливо розвивати альтернативні механізми вирішення спорів, такі як медіація і арбітраж, для зменшення витрат і пришвидшення процесу. Надання додаткових ресурсів і фінансування для правозастосувальних органів також може сприяти підвищенню ефективності захисту.

Міжнародна співпраця і обмін інформацією між державами і організаціями є ключовими для боротьби з транснаціональними порушеннями прав інтелектуальної власності. Розвиток міжнародних мереж для обміну інформацією, координація дій і спільні ініціативи можуть значно покращити захист прав на глобальному рівні. Це дозволить швидше і ефективніше реагувати на порушення і забезпечити справедливий захист правовласників.

Адаптація правових систем до нових технологій є важливим завданням для забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності. Постійне оновлення законодавства, розробка нових правових моделей і стандартів, які враховують специфіку нових технологій і інновацій, допоможуть забезпечити адекватний захист правовласників у сучасних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Закон України «Про авторське право і суміжні права». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12.
2. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12.
3. Кримінальний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2341-14.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 585 «Про затвердження Порядку надання правової охорони об'єктам інтелектуальної власності». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2016-п.
5. Баулін Ю.В. Кримінально-правовий захист інтелектуальної власності в Україні. *Юридична газета*. 2020. № 1. С. 15–20.
6. Оборотова О.В. Проблеми правового регулювання інтелектуальної власності в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право».* 2021. № 30. С. 35–41.
7. Мицкевич В.В. Інтелектуальна власність: основи теорії та практики. Київ: Алерта, 2018. 320 с.
8. Глібко С.В. Інтелектуальна власність в умовах глобалізації: проблеми правового регулювання. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право*. 2020. № 3. С. 45–51.
9. Довгерт А.С. Теоретичні основи охорони прав інтелектуальної власності в Україні. Київ: ІнЮре, 2017. – 290 с.
10. Кресіна І.О. *Кримінально-правова відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності: монографія*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 270 с.
11. Смітюх І.В. Інтелектуальна власність і право: сучасні виклики і тенденції. Харків: Право, 2021. 240 с.
12. Тертишник В.І. Інтелектуальна власність в Україні: проблеми правозастосування. Київ: Видавництво НАВС, 2019. 310 с.

13. ВОІВ. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/t_agm0_e.htm.
14. Лессіг Л. Вільна культура: як великі медіа використовують технології і закони для обмеження культури і контролю творчості. URL: https://www.free-culture.cc.
15. Кур А. Європейське право інтелектуальної власності: тексти, випадки і матеріали. URL: https://www.eipin.org.

УДК 343.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.52

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Політова А.С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
Маріупольського державного університету
ORCID: 0000-0002-7351-7110

Політова А.С. Дискусійні питання щодо удосконалення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності.

Стаття присвячена аналізу окремих законодавчих ініціатив щодо удосконалення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності. Автором відзначено, що події, які відбуваються в державі, впливають не тільки на економічні, політичні та соціальні чинники її розвитку, а й перебувають у прямому зв'язку зі злочинністю. Зауважено, що внесення змін та доповнень, криміналізація та декриміналізація певних кримінально протиправних діянь – це постійні процеси, які відбуваються у Законі України про кримінальну відповідальність.

Головним завданням внесення змін та доповнень до будь-якого нормативно-правового акту є його удосконалення, врахування проблем, які виникають при застосуванні тієї чи іншої норми правоохоронними та судовими органами. Але, не всі пропозиції щодо удосконалення КК України враховують положення чинного законодавства, міжнародного права або спрямовані на усунення прогалин правозастосовчої практики.

Відзначено, що з 01 січня 2023 року до 13 серпня 2024 року до КК України було запропоновано 208 змін та доповнень, у тому й числі щодо кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, серед яких: проект Закону України про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за незаконний обіг підакцизних товарів (реєстр. 9364 від 08.06.2023), проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення кримінальної відповідальності за неефективне використання бюджетних коштів при здійсненні публічних закупівель (реєср. 10151 від 13.10.2023), проект Закону про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України (щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень) (реєстр. 8235 від 28.11.2022), проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення, пов'язаними з платіжними послугами (реєстр. 6295 від 08.11.2021). Зроблено висновок, що зміни до КК України повинні бути обґрунтовані не політичними чинниками, а ґрунтуватися саме на судовій практиці.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, легалізація майна, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, криміналізація, декриміналізація, кримінальна відповідальність за незаконний обіг підакцизних товарів, публічні закупівлі, платіжні послуги..

Politova A.S. Discussion issues on improving criminal liability for criminal offences in the field of economic activity.

The article is devoted to the analysis of certain legislative initiatives aimed at improving criminal liability for criminal offences in the field of economic activity. The author notes that the events taking

place in the State have an impact not only on the economic, political and social factors of its development, but also have a direct link with crime. It is noted that amendments and additions, criminalisation and decriminalisation of certain criminal offences are ongoing processes which take place in the Law of Ukraine on Criminal Liability.

The main task of amending and supplementing any legal act is to improve it, to take into account the problems that arise when applying a particular provision by law enforcement and judicial authorities. However, not all proposals for improvement of the Criminal Code of Ukraine take into account the provisions of current legislation, international law or are aimed at eliminating gaps in law enforcement practice.

It is noted that from 01 January 2023 to 13 August 2024, 208 amendments and additions were proposed to the Criminal Code of Ukraine, including those relating to criminal offences in the field of economic activity, including: the draft Law of Ukraine on Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses and the Criminal Code of Ukraine on Improvement of Liability for Illegal Traffic of Excise Goods (reg. 9364 dated 08.06.2023), the draft Law on Amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Code of Ukraine on Administrative Offenses on establishment of criminal liability for inefficient use of budget funds in public procurement (reg. 10151 dated 13.10.2023), draft Law on amendments and additions to the Criminal Code of Ukraine (regarding the elimination of contradictions in the punishment of criminal offenses) (reg. 8235 dated 28.11.2022), draft of the Law on Amendments to Certain Legislative Acts on Administrative and Criminal Liability for Violations Related to Payment Services (Reg. 6295 dated November 8, 2021). The author concludes that amendments to the Criminal Code of Ukraine should not be justified by political factors, but should be based on judicial practice.

Key words: criminal liability, criminal offence, legalisation of property, tax evasion, duties (mandatory payments), criminal offences in the field of economic activity, criminalisation, decriminalisation, criminal liability for illicit trafficking of excisable goods, public procurement, payment services.

Постановка проблеми. Події, які відбуваються в державі, впливають не тільки на економічні, політичні та соціальні чинники її розвитку, а й перебувають у прямому зв'язку зі злочинністю. Не виключенням є і кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, які фактично створюють економічні, фінансові та правові перепони на шляху розвитку України як соціально-спрямованої, демократичної, сучасної європейської держави [1, с. 219]. Н. Баранова відзначає, що за статистичними даними, зібраними Офісом Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх розслідування за січень-жовтень 2023 року, всього обліковано 4249 кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. З них у 1412 є повідомлення про підозру і 1039 направлено до суду [2]. Але наскільки ефективна система правосуддя у протидії кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності? Наскільки ефективними є зміни у Законі України про кримінальну відповідальність? На ці питання складно відповісти, не дослідивши окремі проєкти законів щодо внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу (далі – КК) України.

Стан опрацювання проблематики. Питання, пов'язані з кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності, взагалі, та окремим видам цих були розглянуті в роботах П. Андрушка, М. Бажанова, П. Берзіна, В. Борисова, О. Дудорова, М. Мельника, Р. Мовчана, Д. Камінського, В. Навроцького, М. Панова, А. Савченка, В. Тація, М. Хавронюка та ін. Разом з тим, не дивлячись на значну наукову розробки проблеми кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності багато питань є дискусійними та потребують подальшого дослідження.

Метою статті є аналіз окремих пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Розділу VII Особливої частини КК України, а також визначення їх ефективності та доцільності.

Виклад основного матеріалу. Внесення змін та доповнень, криміналізація та декриміналізація певних кримінально протиправних діянь – це постійні процеси, які відбуваються у Законі України про кримінальну відповідальність. Разом з тим, як відзначає В. Литвин «…постійне внесення змін і доповнень до закону негативно впливає на стабільність законодавства в цілому і правову передбачуваність зокрема, а копіювання нормативних розробок інших держав без відповідної адаптації нерідко привносить у нашу правову систему норми і принципи, нехарактерні

для неї, що загрожують блокуванням інших положень, особливо тих, які виконуються за гранти. І ті, хто сьогодні працює у Верховній Раді України, відчувають тиск з боку розробників таких законів, бо їм треба швидше прозвітувати, що вони виконали відповідну роботу. Якість нікого не цікавить…» [3]. І з цим складно не погодитися, оскільки, на нашу думку, головним завданням внесення змін та доповнень до будь-якого нормативно-правового акту є його удосконалення, врахування проблем, які виникають при застосуванні тієї чи іншої норми правоохоронними та судовими органами. Але, не всі пропозиції щодо удосконалення КК України враховують положення чинного законодавства, міжнародного права або спрямовані на усунення прогалин правозастосовчої практики.

Зауважимо, що з 01 січня 2023 року до 13 серпня 2024 року до КК України було запропоновано 208 змін та доповнень, серед яких нами виділено декілька присвячених предмету нашого дослідження. Зупинимося на деяких з них більш детально.

Так, наприклад, проектом Закону України про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за незаконний обіг підакцизних товарів (реєстр. 9364 від 08.06.2023). Зокрема, у аналізуємому законопроєкті запропоновано нову редакцію ст. 204 КК України, а саме:

«Стаття 204. Незаконне виготовлення, придбання, зберігання, пересилання, транспортування або збут підакцизних товарів

1. Придбання, зберігання, пересилання, транспортування з метою збуту або збут фальсифікованих чи незаконно виготовлених алкогольних напоїв, тютюнових виробів чи рідин, що використовуються в електронних сигаретах або вчинення таких саме дій щодо алкогольних напоїв, тютюнових виробів чи рідин, що використовуються в електронних сигаретах без марок акцизного податку чи з підробленими марками цього податку, якщо такі дії вчинені у великому розмірі –

караються штрафом від п’яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією та знищенням фальсифікованих чи незаконно виготовлених товарів.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті вченні щодо фальсифікованих чи незаконно виготовлених спирту етилового, коньячного та плодового, спиртових дистилятів, тютюну, промислових замінників тютюну, пального або інших підакцизних товарів, якщо такі дії вчинені у великому розмірі –

караються штрафом від десяти тисяч до тридцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією та знищенням фальсифікованих чи незаконно виготовлених товарів.

3. Незаконне виготовлення спирту етилового, спиртових дистилятів, алкогольних напоїв, пива, тютюнових виробів, тютюну, промислових замінників тютюну, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, пального або інших підакцизних товарів або вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею –

карається позбавленням волі на строк від трьох до п’яти років з конфіскацією та знищенням незаконно виготовлених товарів, обладнання та знарядь виробництва, сировини для їх виготовлення.

4. Незаконне виготовлення товарів, зазначених у частинах першій – третій цієї статті, що становлять загрозу для життя і здоров’я людей, а так само збут таких товарів, що призвело до отруєння чи спричинило смерть особи –

караються позбавленням волі на строк від восьми до десяти років з конфіскацією майна, з вилученням та знищенням незаконно виготовлених товарів, обладнання та знарядь виробництва, сировини для їх виготовлення.

Примітка. Під великим розміром слід розуміти вартість алкогольних напоїв, тютюнових виробів чи рідин, що використовуються в електронних сигаретах, спирту етилового, коньячного та плодового, спиртових дистилятів, тютюну, промислових замінників тютюну, пального або інших підакцизних товарів яка у п’ятдесят чи більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян або загальна кількість яких становить: для алкогольних напоїв - сто чи більше літрів; для тютюнових виробів – п’ятдесят тисяч чи більше цигарок; для рідин, що використовуються в електронних сигаретах – два та більше літрів, для спирту етилового, коньячного та плодового, спиртових дистилятів – п’ятдесят та більше літрів; для пального – одна тисяча та більше літрів.» [4].

Серед зауважень, які висловлюються щодо запропонованої редакції ст. 204 КК України варто відзначити:

– в чинній наразі редакції вказаної норми дії, що характеризують об'єктивну сторону злочину, описані як «незаконне придбання з метою збуту або зберігання з цією метою, а також збут чи транспортування з метою збуту». За такого формулювання не виникає сумніву, що мета збуту є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину для кожної протиправної дії, переліченої в диспозиції ч. 1 ст. 204 КК. Отже, придбання, зберігання або транспортування незаконно виготовлених підакцизних товарів не з метою збуту, а для власного споживання чи використання відповідного складу злочину не утворює;

– пропозиції законопроекту в частині поділу предмету злочину на фальсифіковані та незаконно виготовлені алкогольні напої, тютюнові вироби та рідини, що використовуються в електронних сигаретах, не викликані практичною необхідністю, а тому є невдалими;

– сума для віднесення доходу до категорії «у великих розмірах» у випадках, коли йдеться про виготовлення, придбання, зберігання, пересилання, транспортування або збут підакцизних товарів, особливість яких полягає в тому, що одна одиниця оригінальної продукції може коштувати більше п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян, є недостатньою для кваліфікації таких діянь як злочинів [5].

Відзначимо, що А. Гмирін у дисертаційному дослідженні «Кримінально-правова характеристика злочину незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України)» (2018 р.) вже висловлював пропозицію про удосконалення редакції ст. 204 КК України. Так, зокрема, дослідник пропонував таку редакцію цієї статті:

«Ст. 204. Незаконне виготовлення, придбання, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів

1. Незаконне виготовлення чи придбання з метою збуту або зберігання з цією метою, а також збут чи транспортування з метою збуту незаконно виготовлених алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, –

караються…

2. Незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, шляхом відкриття підпільних цехів або з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів, або вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею, або вчинені за попередньою змовою групою осіб, або вчинені у великому розмірі, –

караються…

3. Незаконне виготовлення товарів, указаних у частині першій або другій цієї статті, з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, а так само незаконний збут таких товарів, що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків, або незаконне виготовлення чи збут товарів, зазначених в частинах першій або другій цієї статті, вчинені організованою групою осіб, або виготовлення чи збут таких товарів, вчинені в особливо великих розмірах-

караються…» [6, с. 207-208].

Окрім того, В. Кузнецов при дослідженні предмета ст. 204 КК України констатує:

– установлено невідповідність у визначенні предмета в назві ст. 204 КК України та в диспозиції ч. 1 ст. 204 КК України;

– у судовій практиці й у доктрині кримінального права існують два підходи в тлумаченні предмета кримінального правопорушення (широкий – під предметом правопорушення розуміють не тільки підакцизні товари, але і їх аналоги; вузький – під предметом правопорушення розуміють тільки підакцизні товари);

– предметами незаконного виготовлення, зберігання, збуту або транспортування з метою збуту підакцизних товарів є: незаконно виготовлені підакцизні товари (ч. 1 та ч. 2 ст. 204 КК України) і незаконно виготовлені підакцизні товари, що становлять загрозу для життя і здоров'я людей (ч. 3. ст. 204 КК України) [7, с. 137].

Підводячи підсумок, можна відзначити, що запропоновані зміни ускладнять і без того вже існуючі проблеми при застосуванні цієї норми. Окрім того, при обговоренні цього законопроекту органами виконавчої влади (див. Рис. 1) щодо внесення змін саме у КК України зауважень не висловлено[1].

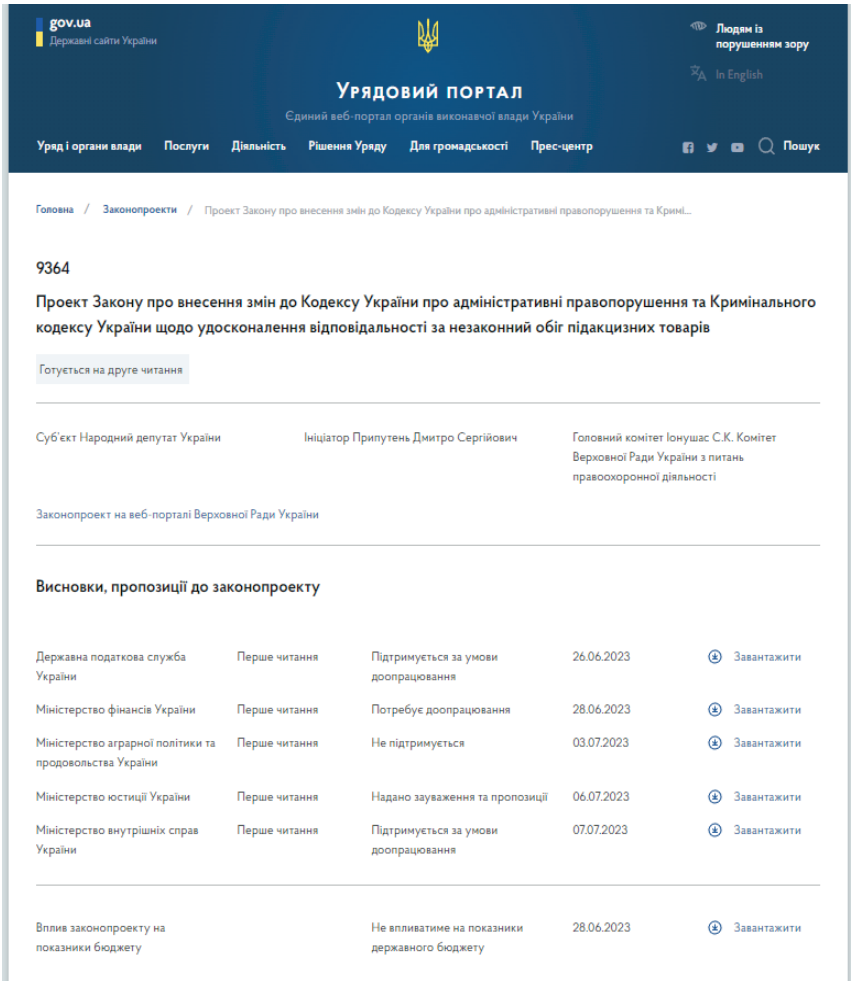

Рисунок 1. Інформація про обговорення проекту Закону України про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за незаконний обіг підакцизних товарів (реєстр. 9364 від 08.06.2023)

Окрім вищезазначеного законопроєкту, також варто відзначити Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення кримінальної відповідальності за неефективне використання бюджетних коштів при здійсненні публічних закупівель (реєср. 10151 від 13.10.2023), Проект Закону про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України (щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень) (реєстр. 8235 від 28.11.2022), Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення, пов'язаними з платіжними послугами (реєстр. 6295 від 08.11.2021).

[1] Більш детальна інформація за посиланням https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-kodeksu-ukraini-pro-administrativni-pravoporushennya-ta-kriminalnogo-kodeksu-ukraini-shchodo-udoskonalennya-v-idpovidalnosti-za-nezakonniy-obig-p

Висновки. Підводячи підсумок відзначимо, що зміни до КК України повинні бути обґрунтовані не політичними чинниками, а ґрунтуватися саме на судовій практиці. Так наприклад, аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень свідчить, що за легалізацію (відмивання) майна, отриманого злочинним шляхом (ст. 209 КК) за 2023 р. розміщено 75 вироків, більшість з яких обвинувальні та застосовується штраф з конфіскацією товарів та звільнення від відбування покарання. За незаконну діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей (ст. 203-2 КК) – 24 вироки, з яких майже всі – обвинувальні із застосуванням сплатити штраф. За ухилення сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК) у реєстрі – 26 вирів, з яких з яких приблизно половина виправдувальних, дев'ять – обвинувальні, але здебільшого зі звільненням від відбування покарання. Проте, до цих статей Розділу VII Особливої частини КК України пропозиції щодо удосконалення їх ініціаторами не вносилися, а виправдальні вироки – недостатніх доказів та діючих норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Панасюк О.В., Кисельов В.М. Склад та види кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Наше право*. 2023. № 2. С. 219–223. DOI 10.32782/NP.2023.2.32.
2. Баранова Н. Злочини у господарській сфері: розслідування та судова практика 2023 року. Офіц. Сторінка: *Юридична газета Online*. Публ. 01.12.2023. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/zlochini-u-gospodarskiy-sferi-rozsliduvannya-ta-sudova-praktika-2023-roku.html.
3. Стенограма Урочистого засідання Верховної Ради України 16 липня 2010 року. Офіц. сторінка веб-сайту Верховної Ради України. URL: http://static.rada.gov.ua/ zakon/skl6/6session/STENOGR/16071006_97.htm.
4. Проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за незаконний обіг підакцизних товарів». URL: https://itd.rada.gov.ua/ebca32d4-c86c-49f7-b45b-da33d044cb38.
5. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за незаконний обіг підакцизних товарів». URL: https://itd.rada.gov.ua/ fb554653-8871-4105-b445-4ebb25af724f.
6. Гмирін А.А. Кримінально-правова характеристика злочину незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України): дис... канд. юрид. наук 12.00.08 / Вищий навчальний заклад «Національна академія управління». Міністерство освіти і науки України. Київ, 2017. 283 с.
7. Кузнецов В.В. Предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 204 КК України: особливості визначення в правозастосуванні. *Нове українське право*. 2024. № 2. С. 132–139. DOI https://doi.org/10.51989/ NUL.2024.2.17.

УДК 343.6
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.53

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ОЦІНЮВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДОСНОВА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОБУТОВИМ НАСИЛЛЯМ

Предместніков О.Г.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри права
природничо-географічного факультету
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького,
Заслужений юрист України
ORCID: 0000-0001-8196-647X
e-mail: predmestnikov@ukr.net

Бехтер А.Р.,
здобувачка освіти III курсу,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
e-mail: anastasia.bekhter@gmail.com

Предместніков О.Г., Бехтер А.Р. Кримінально-правове оцінювання домашнього насильства: морально-психологічна підоснова кримінальних правопорушень, пов'язаних з побутовим насиллям.

Ідеологічна підоснова статті присвячена соціально-правовій проблематиці структурної складової суспільства, а саме: сім'ї. Автори виокремлюють кваліфікаційні кримінально-правові аспекти домашнього насильства в Україні з метою висвітлення тенденцій протиправної, насильницької, побутової поведінки. Розрізняючи різноманітні форми домашнього насильства автори зосереджуються на явищі ґендерного підґрунтя у системі класифікації насильницьких дій.

Висвітлюють психосоматичний вплив на організм особистості під проявом активних та/або пасивних протиправних діянь. Спираючись на національне законодавство та міжнародні нормативно-правові акти автори описують ймовірність кримінальної відповідальності за вчинення побутового насилля. До того ж виокремлюють методики визначення проявів насилля у сім'ї, як структурної ланки суспільства, й принципи притягнення до відповідальності на основі чинного законодавства України, зосібна, кримінального права.

Домашнє насильство є складним соціальним та багатоаспектним явищем, що впливає на морально-психологічну підоснову і вимагає ретельного аналізу. Кримінально-правове оцінювання цього явища повинно враховувати не лише юридичні норми, але і моральні та психологічні фактори впливу осіб, які їх вчиняють на жертву. Аналіз морально-психологічних аспектів кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насиллям, дозволяє краще розуміти мотиваційні механізми, психічні розлади, особистісні характеристики правопорушників, включаючи психологічні травми, соціальні норми, культурні установи та особисті переживання. Дуже важливим аспектом є те, що багато випадків побутового насильства приховуються через страх жертви, соціальний тиск або недовіри до правоохоронних органів.

Цей феномен охоплює різні форми насильства, такі як психічне насильство, фізичне силування, економічне насильство, сексуальне силування, і має значний вплив на правову систему та суспільство в цілому. Законодавство багатьох країн передбачає спеціальні норми, які кваліфікують домашнє насильство як окремий склад кримінального правопорушення. В Україні, на-

приклад, це передбачено в статті 126-1 КК України, що визначає кримінальну відповідальність за це явище.

Таким чином, кримінально-правове оцінювання домашнього насильства має бути комплексним, включаючи як морально-психологічні аспекти, так і правові для забезпечення ефективного захисту прав постраждалих та справедливого покарання правопорушників.

Метою наукового дослідження є право-соціологічне визначення термінології домашнього насильства та його особливостей, порівняльна характеристика законодавства України та Сполучених Штатів Америки із питань побутового насилля, виокремлення психосоматичних проявів насильницьких дій у родині. Формування особистісних пропозицій і висновків на основі проведеного соціально-правового дослідження з метою запобігання й протидії різноманітним формам домашнього насильства.

Ключові слова: домашнє насильство, побутове насилля, соціально-правовий феномен силування, ґендерний аспект насильницької поведінки, фізичне насильство, психічне насилля, ґендерна дискримінація, протидія й запобігання домашнього насильства.

Predmestnikov O.G., Bekhter A.R. Criminal law assessment of domestic violence: moral and psychological basis of criminal offenses related to domestic violence.

The ideological basis of the article is devoted to the socio-legal issues of the structural component of society, namely, the family. The authors identify the qualifying criminal law aspects of domestic violence in Ukraine in order to highlight the trends of illegal, violent, domestic behaviour. Distinguishing between various forms of domestic violence, the authors focus on the phenomenon of gender in the system of classification of violent acts.

The authors highlight the psychosomatic impact on the individual's body as a result of active and/or passive unlawful acts. Based on national legislation and international legal acts, the authors describe the likelihood of criminal liability for domestic violence. In addition, the authors outline the methods for determining the manifestations of violence in the family as a structural unit of society and the principles of prosecution based on the current legislation of Ukraine, in particular, criminal law.

Domestic violence is a complex social and multifaceted phenomenon that affects the moral and psychological background and requires careful analysis. Criminal law assessment of this phenomenon should take into account not only legal norms, but also moral and psychological factors of influence of persons who commit them on the victim. The analysis of the moral and psychological aspects of criminal offenses related to domestic violence allows for a better understanding of motivational mechanisms, mental disorders, personal characteristics of offenders, including psychological trauma, social norms, cultural institutions and personal experiences. A very important aspect is that many cases of domestic violence are concealed due to fear of the victim, social pressure or distrust of law enforcement.

This phenomenon encompasses various forms of violence, such as mental violence, physical coercion, economic violence, sexual coercion, and has a significant impact on the legal system and society as a whole. The legislation of many countries provides for special rules that qualify domestic violence as a separate criminal offense. In Ukraine, for example, this is provided for in Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, which defines criminal liability for this phenomenon.

Thus, the criminal law assessment of domestic violence should be comprehensive, including both moral and psychological aspects, as well as legal aspects to ensure effective protection of the rights of victims and fair punishment of offenders.

The purpose of the research is to provide a legal and sociological definition of the terminology of domestic violence and its features, to compare the legislation of different countries on domestic violence, and to identify psychosomatic manifestations of violent acts in the family. Formation of personal proposals and conclusions based on the conducted socio-legal research in order to prevent and counteract various forms of domestic violence

Key words: domestic violence, domestic violence, socio-legal phenomenon of coercion, gender aspect of violent behaviour, physical violence, mental violence, gender discrimination, counteraction and prevention of domestic violence.

Постановка проблеми. Соціально-правове становище родини, як культурно-біологічної ланки громадськості зі взаємними правами й обов'язками, обумовлюється традиціями, віруваннями та звичаями. Заразом парадигма домашнього насильства, скритого під етнічні особливості сі-

мейного устаткування різноманітних націй і народів, є однією з нагальних проблем сучасності, зосібна, українського суспільства. Проблематика завчасного виявлення ймовірності започаткування різних форм побутового насилля в родині породжує собою розріст офіційно-зареєстрованих / незареєстрованих кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. За ґендерним і віковим аспектом побутового силування утворюються певні ієрархічні особливості насильницьких дій, зокрема, прояви домашнього насильства з боку чоловіка до жінки, жінки – до чоловіка; із боку старшого брата до сестри, старшої сестри – до брата; із боку батька, матері, дядька, тітки до дітей тощо. Водночас правове регулювання протиправного посягання на життя і здоров'я, честь і гідність людини, що є наслідком систематичного побутового насилля, потребує реформування й удосконалення, оскільки питома вага жертв, підпорядковуючись наказам і забаганкам своїх кривдників, не мають змоги уникнути насильницьких ситуацій з боку останніх, що й у подальшому призводить до вразливості інституту сім'ї.

Стан опрацювання проблематики. Кримінально-правова характеристика побутового насилля, аналіз морально-психологічних аспектів, що уособлено впливають на формування систематичного домашнього насильства, та визначення критеріїв кримінальної відповідальності за насильницькі дії у родині опосередковано розглядалися у наукових роботах безлічі авторів, як-от: І.А. Коваленко, Д.М. Величко, А.В. Лабунь, Л.В. Булах, Т.В. Журавель, Т.М. Малиновська, О.М. Череваш, О.Ф. Бондаренко, І.С. Тімуш, У.М. Митник, Л.О. Грозик, Ю.В. Лисюк, Д.П. Мальцева, Т.О. Ковтун, І.Г. Шаповал, А.О. Дорош, Я.О. Черненко, О.В. Козаченко, О.В. Ломакіна, К.В. Петровська, О.Г. Предместніков, А.О. Тургенєва, А.М. Бабенко, К.С. Босак, Ю.М. Жмур та інших.

Мета статті – комплексне дослідження кримінально-правового оцінювання домашнього насильства з акцентом на морально-психологічні чинники, що лежать в основі вчинення кримінальних правопорушень у сфері побутового насильства. Дослідження спрямоване на виявлення закономірностей та особливостей поведінки правопорушників, аналіз існуючих правових норм і їх ефективності, а також на розробку рекомендацій щодо вдосконалення правозастосовної практики та психологічної підтримки постраждалих для підвищення ефективності протидії цьому явищу.

Виклад основного матеріалу. Є слушна думка О.Г. Предместнікова, який проаналізувавши визначення «насильство в сім'ї», яке надавав чинний на той час Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» зазначив, що воно розкриває тільки його правову природу. На думку автора, серед традиційних форм насильства, крім урегульованих правом, існують і такі, які не підпадають під дію правових норм. Ці види насильства включають соціальний аспект даного поняття. Вони не врегульовані нормами права і можуть засуджуватися тільки моральними нормами, що наявні в окремо взятому суспільстві [1, с. 14].

Соціокультурні уявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних із побутовим насиллям в Україні та світі передбачають наявність морально-психологічного підґрунтя, що формує собою різнобічні форми домашнього насильства, а саме: психічне насильство, фізичне силування, економічне насильство, сексуальне силування.

Автори зазначають, що психічне насильство – це одна з форм протиправних діянь, пов'язаних із побутовим насиллям, котра виявляється у агресивно-психологічних та/або пасивно-психологічних впливових методиках із метою травмування психосоматики індивідуума й повноцінного контролю над жертвою. Кривдник, використовуючи різноманітні способи, як-от: психологічний тиск, ізоляцію, маніпуляцію, погрози, приниження людської честі та гідності, глузування, цькування та інші, наштовхує внутрішній емоційний стан жертви на утворення психологічних проблем, зокрема, депресії, меланхолії, тривоги, знецінення особистісних потреб тощо.

Зауважимо, що фізичне силування – це одна з форм домашнього насильства, котра полягає у завданні будь-яких насильницьких дій або посяганнях, безпосередньо спрямованих на нанесення шкоди здоров'ю жертви, а саме: побої, тілесні ушкодження різних ступенів, мордування, катування, скалічення або умисної злочинної бездіяльності, що може призвести до довгострокових наслідків для постраждалої людини, зосібна, довготривалі розлади зі здоров'ям, посттравматичний стресовий розлад та інше.

Автори зазначають, що економічне насильство – це одна з форм злочинних діянь, пов'язаних із побутовим насиллям, котра виявляється у різновидах матеріального контролю, обмеженні фінансових ресурсів жертви, перешкоджанні особистісних доступів до грошових одиниць (гривень, доларів, євро та інше), що призводить до повної залежності та протиправного контролю одного суб'єкта сімейних відносин над іншим.

Зауважимо, що сексуальне силування – це одна з форм домашнього насильства, котра виявляється способом протиправного порушення статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності, що призводить до формування відчуттів безпорадності, незахищеності та прострації (стан фізичної й нервово-психічної кволості людини).

Варто зазначити, що Анна Фрейд, відомий британський психолог і психоаналітик австрійського походження, у авторській праці "Психологія «я» і захисні механізми" [2] висвітлює психосоматичні особливості дитячої свідомості й подальшої її інтерпретації в самопізнанні дорослої постаті. Авторка зазначає, що нервова скутість й емоційна напруга індивідуума утворюється способом захисних механізмів особистого «я» та поетапно еволюціонує в характерні риси особистості, що відбувається під впливом різнобічних внутрішніх і зовнішніх факторів, зокрема, під негативним впливом протиправних насильницьких дій.

Автори, спираючись на філософські дослідження Карла Ґустава Юнга, швейцарського психолога, психоаналітика й родоначальника аналітичної психології, ототожнюють концепцію сімейних взаємовідносин, котрі засновуються й розвиваються не тільки на диференціації (типологічних відмінностях психологічних проявів) та досконалості, а й на безпорадності та потреби у підтримці, тобто тих компонентах, із яких основується структура залежності одного суб'єкта сімейних відносин над іншим. А догматика психосоматичних проявів побутового насилля породжує ініціалізацію індивідуальних захисних механізмів, що породжують ймовірність вкорінення психологічних розладів в індивідуума.

Водночас статтею 3 Конституції України встановлюється, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [3].

Заразом Кримінальний кодекс України (далі – КК України) статтею 126-1 визначає терміни покарання (громадські роботи на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або апробаційний нагляд на строк до п'яти років, або обмеження волі на той самий строк, або обмеження волі на строк до двох років) за домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [4].

Автори наголошують, що в статті 126-1 КК України використовується термінологія, визначення якої подається у Законі України "Про запобігання та протидію домашньому насильству" від 07.12.2017 р. [5], а саме: фізичне насильство, психологічне насильство, економічне насильство, сексуальне насильство, проте термін «сексуальне насильство» відсутній у інформаційній структурі статті 126-1 КК України. Наголосимо, що відсутність складової частини ширшого поняття «домашнє насильство» у статті 126-1 КК України, тобто поняття «сексуальне насильство», може призвести до унеможливлення правомірної кваліфікації протиправного, насильницького, побутового діяння (дії чи бездіяльності) щодо постраждалої особи, й тим самим до безкарності потенційного кривдника.

Варто зазначити, що основним безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, є здоров'я особи, а додатковий факультативний об'єкт указаних протиправних дій – честь і гідність особи, її воля та психічна недоторканість. Водночас об'єктивна сторона протиправних, побутових, насильницьких дій може окреслюватися в різноманітних формах і проявах, зосібна, психічних та/або фізичних наругах над постраждалою особою.

Зауважимо, що суб'єкт кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством є спеціальним, тобто фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочинного діяння, перебуває (перебувала) у сімейних або близьких відносинах із потерпілою особою, а суб'єктивна сторона протиправних діянь, пов'язаних із побутовим насиллям містить систематичний умисел, тобто вчинення 3 і більше діянь, котрі є тотожними й об'єднані між собою спільним мотивом.

Автори наголошують, що Кодекс Сполучених Штатів Америки (англ. United States Code, USC) [6] розділом 18 параграфом 2261 пунктами a і b визначає, що Особа, котра перебуває у межах територіальної юрисдикції Сполучених Штатів Америки з повноцінним наміром убити, поранити, переслідувати чи залякати подружжя, інтимного партнера або партнера по знайомству, а також Особа, котра змушує подружжя, інтимного партнера або партнера по знайомству залишити межі

територіальної юрисдикції за допомогою сили, примусу, тиску чи шахрайства, і яка у ході, у результаті, або для сприяння такої поведінки або подорожі, вчиняє або намагається вчинити насильницький злочин проти цього подружжя, інтимного партнера або партнера по знайомству, карається: 1) довічним позбавленням волі або на будь-який строк, якщо дії кривдника призвели до гибелі жертви; 2) ув'язненням на строк не більше 20 років, якщо протиправні насильницькі дії Особи призвели до каліцтва або тілесних ушкоджень, що небезпечні для життя жертви; 3) позбавленням волі на строк не більше 10 років, якщо потерпілій особі було завдано тяжких тілесних ушкоджень або злочинець застосував зброю під час вчинення злочинного діяння; 4) ув'язненням на строк не більше 5 років у будь-якому іншому випадку або і штрафом, і позбавленням волі. Прослідковуємо ієрархічно-рівномірний розподіл термінів покарання відповідно до настання вказаних наслідків. К. Довгунь вважає: «… для протидії домашньому насильству у США використовують й інші механізми, а саме інститут спеціалізованих судів, які розглядають справи про насильство в сім'ї. Така спеціалізація дозволяє розглядати справи про домашнє насильство оперативніше та ефективніше. Всього у США функціонує понад 200 таких судів» [7, с. 112]. Зазначимо, що у порівнянні з прописаною варіацією покарання у КК України, Кодекс Сполучених Штатів Америки містить більш ширший спектр можливості кари потенційного кривдника, що вчиняє насильницькі дії, пов'язані з домашнім насильством, утім нормативно-правовою національної базою передбачається карність за сукупністю злочинів і, наприклад, у разі умисного завдання потерпілій особі тяжких тілесних ушкоджень під час потенційної кривди від проявів домашнього насильства, обвинуваченого може бути притягнуто до кримінальної відповідальності за сукупністю вчинених злочинів, а саме: ст. 126-1 КК України й ст. 121 КК України.

Проте, зазначимо, що і в КК України, і у Кодексі Сполучених Штатів Америки визначеність «систематичності» проявів побутового насилля достеменно не прописана, що ускладнює можливість завчасного виявлення намірів домашнього насильства, котрі зароджуються у сімейних/близьких відносинах, і притягнення до кримінальної відповідальності обвинуваченого за вчинення протиправних, насильницьких, побутових дій.

Згідно з поглядами авторів, законотворча діяльність держави з питань протидії домашньому насильству має відповідати стандартам міжнародно-правових актів, зокрема, Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини від 1989 р., Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 2011 р., Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 1979 р., оскільки патріархальна парадигма світосприйняття все ще диктує умови соціально-правого життя жінок і дітей, що призводить до фактичної незахищеності цієї верстви населення з питань домашнього насильства.

Висновок. Сутність вищевикладеного зводиться до того, що протиправні злочинні діяння, пов'язані з домашнім насильством є глобальною дилемою сьогодення, котра потребує детально-ширшого вивчення й подальшого висвітлення в маси громадськості. Автори наголошують на необхідності удосконалення національної нормативно-правової бази, зокрема: 1) доповнення статті 126-1 КК України структурною складовою поняття «домашнього насильства», а саме: введенням у експлуатацію поняття «сексуальне насильство»; 2) визначення й висвітлення «систематичності» проявів побутового насилля, що збільшить відсотковий показник юридично-обумовленої можливості доведення вини потенційного кривдника у ході судово-процесуальної юрисдикції. Заразом превентивні заходи запобігання формування в родині насильницьких проявів, як-от: підвищення свідомості суспільства щодо серйозності проблематики побутового насилля в Україні та світі, реорганізація й удосконалення нормотворчої національної діяльності, а також фінансування діяльності неурядових організацій, котрі поширюють соціально-культурні догмати сімейного життя, зменшили б відсотковий показник ймовірності формування домашнього насильства в сімейних/близьких відносинах. Водночас жертвам кримінальних правопорушень, пов'язаних із побутовим насиллям має гарантуватися: надання психологічної підтримки, надання юридичної допомоги й можливості консультацій із юрисдикційно-правових питань, пов'язаних із домашнім насильством, надання первинної медичної допомоги й реабілітаційних послуг, а також організація групових сесій психологічної підтримки. Держава має реформувати й удосконалювати закони й нормотворчі програми, спрямовані на захист жертв побутового насилля, забезпечувати потерпілим особам доступом до житла й засобам існування, проводити публічні кампанії та заходи з метою стимулювання позитивних змін у інституті сім'ї й суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Предместніков О.Г. Насильство в сім'ї як злочин: причини, виявлення і розслідування: (тактико-психолог. основи): монографія/ О.Г. Предместніков; М-во внутр. справ України, Херсон. юрид. ін-т. Харк. нац. ун-ту внутр. справ. Херсон: Айлант, 2008. – 172 с. – Бібліогр.: с. 144–157 та в підрядк. прим., ISBN 978-966-630-028-1.
2. Фрейд А. Психологія «я» і захисні механізми. – М.: Педагогика, 1993.
3. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 1996, № 30, ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 05.07.2024).
4. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 05.07.2024).
5. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». *Відомості Верховної Ради (ВВР),* 2018, № 5, ст. 35. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text (дата звернення 10.07.2024).
6. 18 U.S. Code § 2261 – Interstate domestic violence. URL: https://www.law.cornell.edu/ uscode/ text/18/2261 (дата звернення 10.07.2024).
7. Довгунь К.В. Досвід США та Канади у сфері запобігання і протидії домашньому насильству. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 111–114.

УДК 343.82
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.54

ГЕНЕЗА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Пузирна Н.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права,
Національний університет «Чернігівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-7297-0829
e-mail: 1981-natasha@ukr.net

Кондратов Д.,
кандидат юридичних наук, доцент,
головний спеціаліст відділу науки,
вищої та професійної освіти
управління науки, вищої, професійної освіти
та кадрового забезпечення
Департаменту науки і освіти
Харківської обласної військової адміністрації
ORCID: 0000-0001-5426-4878

Олефір Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника кафедри формування та розвитку
професійної компетентності персоналу ДКВС України
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України,
ORCID: 0000-0003-4565-8968

Пузирна Н., Кондратов Д., Олефір Л. Генеза правового статусу засуджених за часів незалежної України.

Статтю присвячено дослідженню генези правового статусу засуджених за часів незалежності України. Автори вказують, що зв'язки між державою та засудженими до позбавлення волі на певний строк і довічного позбавлення волі, а також між засудженими в їх середовищі та з іншими особами у державно-організованому суспільстві повинні бути закріплені державою у правовій формі – тобто у формі прав, свобод та обов'язків. Саме дотриманню прав засуджених приділяється значна увага з боку міжнародних організацій, про що свідчать рішення Європейського суду з прав людини, щодо недотримання в Україні окремих елементів правового статусу засуджених. Саме питання змін правового статусу засуджених за часів незалежної України автори вважають актуальним.

Автори вказують, що в науці кримінально-виконавчого права правовий статус засуджених складається з трьох компонентів, а саме із суб'єктивних прав, обов'язків та законних інтересів. В межах даної статті автори розглядають тільки два компонента, це суб'єктивні права та обов'язки.

В якості суб'єктивних прав засуджених до різних видів кримінальних покарань у науці кримінально-виконавчого права, автори вбачають можливість, передбачену законом і безпосередньо гарантовану на державному рівні, певної поведінки засудженого або використання ним певних благ, реалізація яких покладається на посадових осіб установ виконання покарань та закріплюється обов'язками їх та інших суб'єктів правовідносин, що виникають у процесі виконання та відбування кримінальних покарань.

В якості обов'язків засудженого, автори розглядають встановлені в зобов'язальних і заборонних нормах права: міра необхідної поведінки засудженого під час відбування покарання, яка за-

безпечує досягнення цілей покарання, підтримання правопорядку під час його відбування, дотримання прав і законних інтересів, як самого засудженого, так і інших осіб.

Проаналізувавши певні вимоги норм Виправно-трудового та Кримінально- виконавчого законодавства автори дійшли до висновку, що за 30 років незалежності України національне законодавство приділяло увагу лише лібералізації правового статусу засуджених, надаючи увагу в своїй переважній більшості їхнім правам не змінюючи підходів що реформування системи їх обов'язків.

Ключові слова: Державна кримінально-виконавча служба України. установа виконання покарань, виправна колонія, слідчий ізолятор, засуджений, права, обов'язки, виправлення та ресоціалізація, позбавлення волі, праця засуджених, трудові відносини, особи рядового і начальницького складу, персонал, дисципліна.

Puzyrna N., Kondratov D., Olefir L. Genesis of the legal status of convicts during the time of independent Ukraine.

The article is devoted to the study of the genesis of the legal status of convicts during the time of Ukraine's independence. The authors indicate that the relations between the state and those sentenced to imprisonment for a certain term and life imprisonment, as well as between the convicts in their environment and with other persons in the state-organized society, must be established by the state in a legal form - in the form of rights , freedoms and obligations. It is the observance of the rights of convicts that is given considerable attention by international organizations, as evidenced by the decisions of the European Court of Human Rights regarding non-observance of certain elements of the legal status of convicts in Ukraine. The authors believe that the question of analysis of changes in the legal status of convicts during the time of independent Ukraine is relevant.

The authors indicate that in the science of criminal enforcement law, the legal status of convicts consists of three components, namely subjective rights, obligations and legal interests. Within the scope of their article, the authors consider only two components, these are subjective rights and duties.

As the subjective rights of those convicted of various types of criminal punishments in the science of criminal law, the authors see the possibility, provided for by law and directly guaranteed at the state level, of certain behavior of the convicted person or his use of certain benefits, the implementation of which is entrusted to the officials of institutions for the execution of punishments and is fixed by their obligations and those of other subjects of legal relations arising in the process of execution and serving of criminal punishments.

As the duties of the convicted person, the authors consider the rights established in the mandatory and prohibitive norms: the measure of the necessary behavior of the convicted person while serving the sentence, which ensures the achievement of the goals of the punishment, maintenance of law and order during its serving, observance of the rights and legitimate interests of the convicted person himself , as well as other persons.

Having conducted an analysis of the Correctional Labor and Criminal Enforcement Legislation, the authors came to the conclusion that the given analysis of only two components can be asserted that during the 30 years of Ukraine's independence, the national legislation paid attention only to its liberalization, paying attention in the vast majority to the rights of convicts without changing the approaches that reforming the system of their duties.

Key words: State Criminal Enforcement Service of Ukraine. penal institution, penal colony. pretrial detention center, convict, rights, duties, corrections and resocialization. deprivation of liberty, convict labor. labor relations. members of the rank and file, personnel, discipline.

Постановка проблеми. Зв'язки між державою та і засудженими до позбавлення волі на певний строк і довічного позбавлення волі, а також між засудженими в їх середовищі та з іншими особами у державно-організованому суспільстві повинні бути закріплені державою у правовій формі – у формі прав, свобод, обов'язків, та законних інтересах котрі у своїй єдності становлять правовий статус певних категорій осіб, до яких можна віднести і засуджених, що є відображанням особливостей соціальної-правової структури розвитку суспільства, його демократичних інститутів та стан законності у діяльності правоохоронних органів, до яких слід віднести і Державну кримінально-виконавчу службу і відповідно і установи виконання покарань, діяльності якої приділяється значна увага з боку міжнародних організацій, про що свідчать рішення Європейського

суду з прав людини, щодо недотримання в Україні окремих елементів правового статусу засуджених. Саме питання аналізу внесення змін до правового статусу засуджених за часів незалежної України є актуальним.

Аналіз публікацій. Розробленню актуальних проблем правового статусу осіб, які тримаються у установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби, присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних учених: К.А. Автухов, О.М. Бандурка, Є.Ю. Бараш, Ю.В. Баулін, А.І. Богатирьов, І.Г. Богатирьов, І.В. Боднар, В.О. Глушков, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, О.О. Житний, О.М. Звенигородський, О.І. Іваньков, В.В. Карелін, О.Г. Колб, Н.В. Коломієць, І.М. Копотун, О.М. Литвинов, В.А. Льовочкін, В.А. Мисливий, І.І. Митрофанов, Л.І. Олефір, Л.Г. Остапчук, Р.М. Підвисоцький, В.Ф. Пузирний, М.С. Пузирьов, А.В. Савченко, А.Х. Степанюк, В.Я. Тацій, О.Г. Ткаченко, В.М. Трубников, С.Я. Фаренюк, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, С.І. Халимон, С.В. Царюк, В.В. Шаблистий, В.І. Шакун, Ю.В. Шинкарьов, О.О. Шкута, Д.В. Ягунов, І.С. Яковець та ін.

Метою статі є дослідження генези правового статусу засуджених за часів незалежної України.

Виклад основного матеріалу. Як зазвичай вказують в науці кримінально-виконавчого права правовий статус засуджених складається з трьох компонентів, а саме суб'єктивних прав, обов'язків та законних інтересів [1].

В межах даної статті ми розглянемо тільки два компонента, це права та обов'язки.

Слід зазначити, що під суб'єктивним правом засуджених до різних видів кримінальних покарань у науці кримінально-виконавчого права вбачають можливість, передбачену законом і безпосередньо гарантовану на державному рівні певної поведінки засудженого або користування ними певних благ, реалізація яких покладається на посадових осіб установ виконання покарань та закріплюється обов'язками суб'єктів правовідносин, що виникають у процесі виконання та відбування кримінальних покарань [2].

У свою чергу слід зазначити, що чіткого визначення елементів правового статусу виправно-трудове законодавство за часів незалежності України не передбачало. Лише «Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ» містили в собі перелік елементів, що складають правовий статус засуджених [3].

Так в главі IV. «Деякі умови виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі», параграфі 17. «Правила поведінки засуджених» розглядались їх права та обов'язки.

В свою чергу права засуджених можна поділити на наступні групи: можливість розпоряджатися вільним часом; отримання посилок (передач); можливість придбання та зберігання продуктів харчування і предметів першої потреби; придбання телевізорів, холодильників, програвачів, радіоприймачів з розрахунку одна одиниця на одне житлове приміщення; можливість брати участь в культурно-масових і спортивно-оздоровчих заходах самодіяльних організацій та гуртків засуджених, користування настільними іграми та бібліотекою; розведення декоративних риб та кімнатних рослин; використання у відведених місцях індивідуальних водонагрівальних приладів заводського виготовлення.

З наведеного переліку слід зробити висновок, що обсяг прав засуджених був доволі невеликим. Але з прийняттям 11 липня 2003 рокі Кримінально-виконавчого кодексу України стан справ змінився. Слід зазначити, ще даний законодавчий акт не тільки передбачив перелік загальних прав засуджених, а і вмістив у собі окремо перелік прав засуджених до позбавлення волі та інших кримінальних покарань, які не пов'язані з позбавленням волі.

Загальний перелік прав був викладений в ст. 8 та передбачав такі права, як: право на гуманне ставлення до себе і на повагу гідності, властивої людській особистості; право на правову допомогу; на отримання інформації про свої права і обов'язки; на можливість звернення до відповідних органів з пропозиціями, заявами і скаргами рідною мовою; право на підтримання соціальних зв'язків; на належний стан медико-санітарного забезпечення. Окрему групу складали права іноземців, щодо підтримки зв'язку з дипломатичними представництвами і консульськими установами своїх та, в певних випадках, інших держав або міжнародних органів чи організацій, які здійснюють їх захист. І найбільш важливе , на нашу точку зору, було закріплене право засудженого (в окремій ст. 10) на особисту безпеку. В свою чергу, на посадових осіб установ виконання покарань був покладений обов'язок, щодо вжиття невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого [4].

Не зважаючи на доволі радикальний підхід законодавства в цій сфері необхідно зазначити, що на теперішній час обсяг прав засуджених значною мірою розширився, так як були передбачені на-

ступні групи прав: на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії; на соціальне забезпечення та на оплачувану працю згідно із законодавством; на отримання копій документів з їхніх особових справ та інших документів, та в разі необхідності звертатися до суду з цих питань та питань, щодо кримінального провадження; на належне матеріально-побутове забезпечення; отримання передач (окрім речей, що засудженим заборонено мати при собі законом, зокрема зброї, наркотичних або психотропних речовин, прекурсорів); встановленого право засудженого на безперервний сон у нічний час та випадки коли це право може бути обмежене.

Значних змін зазнав і порядок реалізації права засуджених на правову допомогу, проведення конфіденційних юридичних консультацій (побачень) визначеними категоріями осіб. Ґрунтовно визначені категорії та кількість осіб, які можуть бути задіяні у цих заходах, їх час та особливості їх проведення не тільки в установах виконання покарань, а і в лікувальних закладах охорони здоров'я. Також ця стаття переформатовала підхід щодо права засудженого на зв'язки з зовнішнім світом.

Слід також вказати і на те, що з зазначеного переліку прав багато з яких стосуються і осіб, що відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі. Проте і ст. 107 кримінально-виконавчого кодексу України «Права і обов'язки засудженого до позбавлення волі» містить вказаний перелік, який теж зазнав певних, але незначних змін, з дня вступу зазначеного кодексу в законну силу.

Зазначена вище норма законодавства передбачає права засуджених до позбавлення волі на певний строк і засуджених до довічного позбавлення волі: право на одержання інформації про умови відбування і порядок виконання покарання; користування оплачуваними послугами та право брати участь у трудовій діяльності; право на одержання, володіння та розпоряджання грошовими коштами, предметами, речами, виробами і продуктами харчування; право на зв'язки з зовнішнім світом; право розпоряджатися вільним часом, брати участь у роботі гуртків та самодіяльних організацій соціально-корисної спрямованості, займатися фізичною культурою і спортом; право на отримання освіти певного рівня та право на правову допомогу.

В свою чергу слід зазначити, що більш детальний перелік прав засуджених, які відбувають кримінальні покарання передбачені правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, які затверджені наказом Міністерства юстиції України 28 серпня 2018 року № 2823/5 і це не суперечить національному законодавству, так як ч. 2 ст. 107 Кримінально-виконавчого кодексу прямо вказує на ту, що засудженим можуть надаватися й інші права, реалізація яких не суперечить меті покарання, порядку і умовам виконання та відбування покарання [5]. Проте необхідно зазначити, що дані правила декілька раз зазнали змін, навіть після вступу в дію Кримінально-виконавчого кодексу України.

Іншим елементом правового статусу є обов'язки засудженого, які містяться в зобов'язальних і заборонних нормах права, тобто міра необхідної поведінки засудженого під час відбування покарання, яка забезпечує досягнення цілей покарання, підтримання правопорядку під час його відбування, дотримання прав і законних інтересів, як самого засудженого, так і інших осіб [6, с. 26].

Так, виправно-трудове законодавство України чітко не визначало обов'язки засуджених, вони були закріплені в главі IV «Деякі умови виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі», параграфі 17 «Правила поведінки засуджених» і розглядались, як права та обов'язки засуджених.

Умовно обов'язки засуджених можна поділити на дві групи, такі як: «засуджені зобов'язані» і «засудженим забороняється».

Засуджені зобов'язані:

1. Дотримуватись режимних вимог (суворо дотримуватись правил поведінки і розпорядку дня; пересуватися групами територією виправно-трудових установ тільки строєм; носити встановлені нагрудні знаки; виходити на прогулянку і дотримуватися встановлених на час прогулянки правил поведінки, за графіком, чергувати в камерах).

2. Відношення до суспільно-корисної праці, майна та санітарного стану (дбайливо ставитися до державного майна; сумлінно ставитися до праці; встановленим порядком виконувати роботи з благоустрою місць позбавлення волі та прилеглих до них територій, а також для поліпшення культурно-побутових умов в установах; утримувати в чистоті житлові і службові приміщення, робочі місця, за встановленим зразком заправляти ліжка, дотримуватися правил особистої гігіє-

ни, зберігати продукти харчування і предмети особистого використання у відведених для цього та спеціально обладнаних місцях або холодильниках, що їм належать).

3. Взаємовідносини засуджених між собою та персоналом установ виконання покарань (бути ввічливими між собою; при зустрічі з працівниками виправно-трудових установ та іншими посадовими особами вставати і вітатися з ними.

На подібні групи можна поділити і те, що засудженим заборонялось, а саме:

1. Вимоги режиму (виходити без дозволу адміністрації за межі ізольованих дільниць та локальних зон; порушувати лінію охорони об'єктів виправно-трудових установ; мати при собі предмети і речі в асортименті і кількості, що виходять за межі, встановлені переліком; придбавати, виготовляти, вживати і зберігати предмети, вироби і речовини, які заборонені засудженим; курити в невідведених для цього місцях; направляти і отримувати кореспонденцію всупереч встановленого порядку; вивішувати фотографії, репродукції, листівки, вирізки з газет та журналів на стінах, тумбочках і ліжках; завішувати чи міняти без дозволу адміністрації спальні місця, а також обладнувати їх у комунально-побутових та інших службових або виробничих приміщеннях).

2. Відношення до суспільно-корисної корисної праці (заборона користуватися заточувальним обладнанням, інструментом, електроенергією, механізмами та іншими матеріалами з особистих мотивів; тримати тварин, займатись городництвом; споруджувати самочинно на виробничих об'єктах різні будови).

3. Взаємовідносини засуджених між собою та персоналом установ виконання покарань (продавати, дарувати чи відчужувати іншим шляхом на користь інших осіб предмети, вироби і речовини, які перебувають в особистому користуванні; грати в настільні та інші ігри з метою отримання матеріальної або іншої користі; наносити собі або іншим особам татуювання; вживати жаргонні слова, давати прізвиська).

Проводячи аналіз виправно-трудового законодавства України слід зазначити, що в той час права та обов'язки мали свої особливості стосовно окремих категорій осіб, а саме засуджених у виправно-трудових колоніях-поселеннях та засуджених жінок, які мешкають за межами колонії.

Кримінально-виконавчий кодекс України в свою чергу встановлює загальні обов'язки засуджених, які визначені в ст. 9 та специфічні, які визначені в ст. 107 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Загальні обов'язки на відміну від загальних прав засуджених викладені фрагментарно та не зазнали значних змін від моменту прийняття Кодексу, окрім їх лібералізації та аспектів, які стосуються лише питань, пов'язаних з діяльністю уповноваженого органу з питань пробації.

В свою чергу ст. 107 Кримінально-виконавчого Кодексу більш детально визначає обов'язки засуджених.

Якщо положення виправно-трудового законодавства «Засуджені зобов'язані» стосуються обов'язку засудженого залучатися до суспільно-корисної праці, то у кримінально-виконавчому законодавстві на теперішній час це є правом. Положення викладені в п. 3. «Засудженим забороняється» теж суттєво не відрізняються та стосуються лише заборони: виготовляти, зберігати саморобні електроприлади та користуватися ними; готувати та вживати їжу в непередбачених для цього місцях, виносити продукти харчування з їдальні без дозволу адміністрації колонії.

Розглядаючи питання генези правового статусу, який притаманний всім категоріям засуджених за період незалежності України ми не повинні забувати за правовий статус окремих категорій засуджених до різних кримінальних покарань а саме: засуджені до довічного позбавлення волі, до обмеження волі, до арешту.

Коли ми говоримо про правовий статус то звичайно згадуємо про главу 2 кримінально-виконавчого кодексу де статті з 7 по 10 дають визначення правого статусу засуджених, визначають їх загальні права і обов'язки та певні аспекти права засуджених на особисту безпеку. Але права і обов'язки різних категорій засуджених, які тримаються в установах виконання покарань не обмежуються лише статтями 8, 9. В залежності від виду покарання, рівня безпеки виправної колонії, особистості засудженого, рівня його суспільної небезпеки та інших факторів будуть різнитися і умови тримання, в яких будуть перебувати засуджені, що буде впливати на їх правовий статус.

Розглянемо окремо правові аспекти довічного позбавлення волі, а також питання регенерації такого виду покарання, як смертна кара у довічне позбавлення волі. Покарання у виді смертної кари передбачалось національним законодавством України до початку двотисячних років і було найсуворішим покаранням в нашій державі. Але становлення української державності та

українського суспільства, інтеграція України до Європейської спільноти потребує внесення змін до кримінального та кримінально-виконавчого законодавства. Отже, відміна смертної кари стає необхідною умовою для вдосконалення кримінального права і гуманізації суспільства, так як це направлено не на полегшення участі злочинців, а на визнання державою людського життя вищою і абсолютною цінністю. Введення замість смертної кари альтернативного і досить суворого покарання, яким є довічне позбавлення волі, цілком відповідає європейським цінностям, закріплених у кримінальному кодексі та міжнародних документах про основоположні права та свободи людини. Ратифікацією Протоколу № 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 22 лютого 2000 р., Верховна Рада України, тим самим повністю скасовує смертну кару в Україні. Таким чином, основним видом покарання в незалежній Україні стає позбавлення волі. З цього часу за найтяжчі злочини призначається кара у вигляді довічного позбавлення волі, за менш тяжкі злочини – позбавлення волі на певний строк. Таким чином, на шляху становлення України як правової держави закономірно постає питання про доцільність і можливість широкого застосування позбавлення волі. Виникає необхідність визначення та встановлення нових цілей виконання кримінальних покарань, а саме виправлення і ресоціалізація. Покарання, в тому числі, позбавлення волі, відповідно до чинного законодавства, має не тільки карати, а й виправляти засудженого та реінтегрувати до суспільства законослухняного громадянина. Довічне позбавлення волі – це найбільш суворий вид покарання з передбачених чинним національним законодавством України. Найсуворіший характер довічного позбавлення волі визначається істотністю і тривалістю позбавлень та обмежень прав і свобод особи, засудженої до цього виду кримінального покарання, а також на порядку і умовах його встановлення, застосування (призначення) та відбування. Не важко помітити, що порівняно з попереднім, чинний Кримінальний кодекс України більш як наполовину зменшив кількість видів злочинів, за які встановлене довічне позбавлення волі, обмеживши їх коло лише діяннями, пов'язаними з умисним посяганням на життя особи або спрямованими проти миру та безпеки людства.

Протягом незалежності Кримінальний кодекс України постійно зазнавав певних змін, а саме: мінялися види кримінальних покарань, тобто якісь скасовувалися, а якісь вводилися в дію, мінялися норми статей особливої частини, разом з цим, зазнавало змін кримінально-виконавче законодавство, у зв'язку з чим виникали нові установи виконання покарань, розроблялись та вводились в дію норми щодо умов тримання засуджених, визначались та закріплювались оновлені права та обов'язки, що становило правовий статус засуджених.

Одним із таких видів кримінальних покарань став арешт. На відміну від позбавлення волі даний вид покарання мав найменші терміни застосування, але найсуворіші умови тримання засуджених взагалі. Засуджені до арешту повинні були утримуватись в арештних домах, яких як окрема установа в системі ДКВС ніколи не існувало, тобто засуджені відбували покарання у дільницях арештних домів, які створювались при УВП, слідчих ізоляторах, виправних колоніях. Таким чином правовий статус засудженого до арешту наділяв його лише правом на прогулянку – 1 година один раз на день та правом на безкоштовне забезпечення цигарками і сірниками, лишаючи таких прав, як право на телефонні дзвінки, на побачення із близькими та родичами, право користуватись крамницею установи, а саме придбавати предмети першої потреби та продукти харчування, можливість приймати участь у гуртках самодіяльних організацій, право на отримання посилок (бандеролей), передач (як виняток дозволялось отримання однієї посилки (бандеролі), передачі з одягом та взуттям за сезоном. Засуджені до арешту навіть не залучалися до суспільно-корисної праці, тобто не могли брати участі у трудовій діяльності окрім випадків залучення до безоплачуваних робіт по благоустрою арештного дому (до 2 годин на добу, в порядку черговості). Але зміни до кримінально-виконавчого законодавства, які були внесені у 2018 році повністю прирівняли правовий статус засуджених до арешту до правового статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк, наділивши їх всіма правами та обов'язками притаманними позбавленню волі. Таким чином покарання у виді арешту загубило своє значення, як окремий вид кримінального покарання.

В якості висновку слід зазначити, що приведений аналіз лише двох компонентів правового статусу засуджених вказує на те, що протягом 30 років незалежності, національне законодавство України приділяло увагу лише його лібералізації, надаючи увагу в своїй переважній більшості правам засуджених, при цьому не змінюючи підходів щодо реформування системи їх обов'язків. В свою чергу багато науковців та практичних працівників вважають, що такий підхід створює

порушення соціальної справедливості та не дозволяє здійснювати належний вплив на осіб, які відбувають кримінальні покарання, що породжує самодетермінацію постпенітенціарної злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Снітко О.М. Основні порушення правового статусу ув'язнених у пенітенціарних закладах України. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право.* 2021. № 3 (14). С. 91–100.
2. Пузирний В.Ф., Боднар І.В., Кирієнко А.І. Особливості правового статусу засуджених до довічного позбавлення волі. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*: 2023. № 3 (20): 70–80.
3. Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ: Наказ ДДУПВП від 15.06.2000 р. № 110. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ z0395-00#Text (дата звернення: 14.09.2024).
4. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 22.07.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text (дата звернення: 14.09.2024).
5. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5, дата оновлення 28.03.24. URL: https:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text (дата звернення: 14.09.2024).
6. Голіна В.В., Степанюк А.Х., Лисодєд О.В. Кримінально-виконавче право: підручник/за рсд. В.В. Голіни, А.Х. Степанюка. Харків: Право, 2011.328 с.

УДК 343.811
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.55

СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я ТА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ ВІДПОВІДНО ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ОСОБАМИ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

Пузирний В.Ф.,
доктор юридичних наук, професор,
проректор з освітньо-наукової роботи,
Пенітенціарна академія України
ORCID: 0000-0002-5692-2990
e-mail: 1976_slava@ukr.net

Єрмак О. В.,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Пенітенціарна академія України
ORCID: 0000-0003-1872-0383
e-mail: yermak_ov@ukr.net

Пузирний В.Ф., Єрмак О.В. Стан реалізації права на охорону здоров'я та медичну допомогу відповідно до європейських стандартів особами, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі в Україні.

Положення статей 1 і 3 Конституції України пріоритетним обов'язком держави визначили забезпечення та реалізацію прав і свобод людини та громадянина, а отже, одним із найвагоміших аспектів формування правової соціальної держави є створення дієвих національних механізмів нормативно-правового забезпечення права на охорону здоров'я осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, а також ефективне правозастосування (реалізація правових норм) у галузі пенітенціарної медицини. Стаття присвячена одній з актуальних практико-орієнтованих проблем сучасного кримінально-виконавчого права України – аналізу стану реалізації європейських стандартів щодо надання медичної допомоги особам, засудженим до покарання у вигляді позбавлення волі.

Автори зупиняються на деяких проблемах права на належний та достатній рівень медико-санітарного забезпечення засуджених, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Зокрема, звертається увага на стан законності та виявлені прокуратурою порушення конституційних прав засуджених до позбавлення волі на охорону здоров'я і належну медичну допомогу, що призводять до загрози здоров'ю та життю самих хворих і загрози зараження інфекційними хворобами інших засуджених, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі в одній виправній установі Державної кримінально-виконавчої служби України, прирівнюються згідно зі статтею 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод до катування та нелюдського поводження.

З іншого боку, нерозв'язаною залишається низка проблем у галузі охорони здоров'я засуджених до позбавлення волі, які відбувають покарання у виправних колоніях та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України.

Беззаперечним позитивним досягненням вітчизняної пенітенціарної медицини є тенденція до наближення національних механізмів правового регулювання кримінально-виконавчих правовідносин у галузі охорони здоров'я засуджених до позбавлення волі відповідно до європейських стандартів та практики Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: покарання, відбування покарання у виді позбавлення волі, реалізація соціальних прав засудженими до позбавлення волі, пенітенціарна медицина, соціальні права, засуджені, право на охорону здоров'я, медична допомога.

Puzyrnyi V., Yermak O. Status of implementation of the right to health care and medical assistance in accordance with European standards by persons serving punishments in the form of deprivation of liberty in Ukraine.

Provisions of Articles 1 and 3 of the Constitution of Ukraine define the priority duty of the state to ensure and realize the rights and freedoms of a person and a citizen, and therefore one of the most important aspects of the formation of a legal social state is the creation of effective national mechanisms for regulatory and legal protection of the right to health care of individuals, who are serving prison sentences, as well as effective law enforcement (implementation of legal norms) in the field of penitentiary medicine. The article is devoted to one of the actual practice-oriented problems of modern criminal-executive law of Ukraine – the analysis of the state of implementation of European standards regarding the provision of medical care to persons sentenced to imprisonment.

The authors dwell on some problems of the right to a proper and sufficient level of medical and sanitary support for convicts serving a prison sentence. In particular, attention is drawn to the state of legality and discovered by the prosecutor's office violations of the constitutional rights of those sentenced to imprisonment for health care and proper medical care, which lead to a threat to the health and life of the patients themselves and to the threat of infection with infectious diseases of other convicts serving their sentences in the form of deprivation of liberty in one correctional institution of the State Criminal-Executive Service of Ukraine, which are equated according to Article 3 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms to torture and inhuman treatment.

On the other hand, a number of problems remain unsolved in the field of health care of prisoners sentenced to imprisonment, who are serving their sentences in correctional colonies and pretrial detention centers of the State Criminal-Executive Service of Ukraine.

An indisputable positive achievement of domestic penitentiary medicine is the tendency to bring national mechanisms of legal regulation of criminal-executive relations in the field of health care of prisoners to accordance with European standards and the practice of the European Court of Human Rights.

Key words: punishment, serving a prison sentence, realization of social rights by those sentenced to imprisonment, penitentiary medicine, social rights, convicts, right to health care, medical assistance.

Постановка проблеми. Конституція України у статті 3 визначила, що людина, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Згідно з положеннями статті 25 Загальної Декларації прав людини від 10 грудня 1948 року кожна людина має право на такий рівень життя, включно з їжею, одягом, житлом, медичним доглядом та необхідним соціальним обслуговуванням, який необхідний для забезпечення здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, а також право на забезпечення у разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування з незалежних від людини обставин [2].

Проблема втілення і реалізації міжнародних правових стандартів у галузі захисту прав засуджених до позбавлення волі є особливо гострою в Україні. Багаторазово зверталась увага України на переповненість установ виконання кримінальних покарань, неналежне медико-санітарне забезпечення засуджених, неналежні для засуджених кількість і якість продуктів харчування, брак світла та свіжого повітря в камерах установ виконання покарань тощо.

Саме із вказаних причин особливої актуальності набуває вивчення міжнародно-правового забезпечення реалізації права на медичну допомогу засуджених до позбавлення волі в установах виконання кримінальних покарань в Україні.

Метою дослідження є аналіз стану реалізації європейських стандартів щодо надання медичної допомоги особам, засудженим до покарання у вигляді позбавлення волі в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Здійснивши аналіз наукових праць вітчизняних учених-пенітенціаристів, можна дійти закономірного висновку, що питання реалізації соціальних прав засуджених, зокрема права на належне і достатнє медико-санітарне їх забезпечення, були предметом вивчення Автухова К.А., Богатирьова О.Г., Боднара І.В., Геля А.П., Іванькова І.В., Колба О.Г., Коломієць Н.В., Пузирьова М.С., Яковець І.С. та ін.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень ст. 49 Конституції України кожен має право на 1) охорону здоров'я; 2) медичну допомогу; 3) медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного та доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвиткові лікувальних закладів усіх форм власності [1].

Медичні послуги в пенітенціарних установах мусять організовуватися в тісній співпраці із цивільними органами охорони здоров'я громади чи країни. Політика охорони здоров'я в пенітенціарних установах повинна бути невід'ємною частиною національної системи охорони здоров'я та сумісна з нею. Ув'язнені повинні мати доступ до медичних послуг, які існують у країні, без дискримінації за ознакою їхнього правового становища. Медичні послуги в пенітенціарних установах повинні бути спрямовані на виявлення та лікування фізичних та психічних хвороб або дефектів, на які можуть страждати ув'язнені. Всі необхідні для цього медичні, хірургічні та психіатричні послуги, в тому числі наявні в цивільних установах, повинні бути надані ув'язненим (Правило 40 Європейських пенітенціарних правил – Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць, ухвалена Комітетом Міністрів 11 січня 2006 р., на 952-й зустрічі заступників міністрів) (далі – ЄПП від 11 січня 2006 р.). Якщо в пенітенціарній установі неможливо надати спеціалізоване лікування хворим ув'язненим, яким воно потрібне, такі хворі мають бути переведені до спеціалізованої установи або цивільної лікарні. Якщо пенітенціарна установа має власну лікарню, вона мусить бути достатньо укомплектована персоналом та устаткуванням для належного догляду та лікування ув'язнених, яких направляють до цієї лікарні (Правило 46 ЄПП) [3, с. 200].

Вищезазначені положення 40 і 46 правила Європейських пенітенціарних правил – Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць, ухвалена Комітетом Міністрів 11 січня 2006 р., на 952-й зустрічі заступників міністрів в Україні визнані на законодавчому рівні. Так, згідно з частинами 1, 5 статті 116 Кримінально-виконавчого кодексу України, яка називається «Медико-санітарне забезпечення засуджених до позбавлення волі», в місцях позбавлення волі організовуються необхідні лікувально-профілактичні заклади, а для лікування засуджених, які хворіють на активну форму туберкульозу, – заклади на правах лікувальних. Для спостереження та лікування хворих на інфекційні захворювання в медичних частинах колоній створюються інфекційні ізолятори. Лікувально-профілактична і санітарно-протиепідеміологічна робота в місцях позбавлення волі організовується та проводиться відповідно до законодавства про охорону здоров'я. Адміністрація колоній зобов'язана виконувати необхідні медичні вимоги, що забезпечують охорону здоров'я засуджених. Засуджені до позбавлення волі зобов'язані виконувати правила особистої і загальної гігієни, вимоги санітарії [4, с. 61-62].

Засуджений має право звертатися за консультуванням і лікуванням до закладів охорони здоров'я, що мають ліцензію Міністерства охорони здоров'я України, які надають платні медичні послуги та не віднесені до відання центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. Оплата таких послуг і придбання необхідних ліків здійснюється засудженим або його рідними або близькими за рахунок власних коштів. Консультування та амбулаторне лікування в таких випадках здійснюється в медичних частинах колоній за місцем відбування кримінального покарання під наглядом персоналу медичної частини.

У разі необхідності лікування в умовах стаціонару засуджений має право отримувати медичну допомогу і лікування, в тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів та коштів рідних і близьких, у зазначених закладах охорони здоров'я.

Підставою для надання такої медичної допомоги є медичний висновок. Режим перебування засуджених на стаціонарному лікуванні в закладах охорони здоров'я, які віднесені до відання центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, визначається законодавством [4, с. 62].

Наведені вище стандарти в галузі медичного забезпечення осіб, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, деталізовано Міністерством юстиції України в Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. На відміну від Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, які були затверджені наказом Міністерства юстиції України № 2186/5 від 29.12.2014 р.,

у новій редакції розділ, що присвячений медичним питанням, переміщено з розділу XXVII до розділу XXII, проте назву цього розділу залишено без змін «Матеріально-побутове та медичне обслуговування засуджених». Принципово нових моментів, що підвищували б рівень стандартів надання особам, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, медичних послуг у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5, не міститься [4, с. 93–213].

Викладене дає змогу дійти висновку про результативне впровадження окремих європейських правових документів у кримінально-виконавче законодавство України. До того ж слід констатувати, що медичне забезпечення на рівні акта вищої юридичної сили – Кримінально-виконавчий кодекс України приведено у відповідність до європейських стандартів щодо права на належний та достатній рівень медико-санітарного забезпечення засуджених до позбавлення волі в частині загальних алгоритмів одержання альтернативних видів медичного забезпечення.

З іншого боку, нерозв'язаною залишається низка проблем у галузі охорони здоров'я засуджених до позбавлення волі, які відбувають покарання у виправних колоніях та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України.

Ми розділяємо позицію, що останнім часом національне кримінально-виконавче законодавство зазнало суттєвих змін, які покращили становище засуджених під час відбування покарання. Спостерігається тенденція до наближення вітчизняних моделей правового регулювання кримінально-виконавчих правовідносин до положень міжнародних правових документів у галузі охорони здоров'я засуджених. Узагальнення статистичних даних, проведене Краснокутським О.В. у дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, підтвердило, що засуджені поінформовані про свої права та законні інтереси, більшість з них вважають достатньо забезпеченими і розглядають порядок виконання покарань як такий, що відповідає вимогам законодавства. Разом з цим встановлено, що це не заважає працівникам органів і установ виконання покарань відходити від нормативних приписів і допускати порушення прав засуджених [5, с. 8-9].

Водночас стан практичної реалізації прав на охорону здоров'я засуджених залишається деінде незадовільним. Виявлені в ході перевірки прокуратурою недоліки притаманні всій системі установ виконання покарань та, попри неодноразове реагування прокурорів, тривалий час не усуваються. Будучи виведеними з-під підпорядкування адміністрацій виправних колоній, медичні частини залишаються в підпорядкуванні єдиного центрального органу виконавчої влади – Міністерства юстиції України.

Також досі не змінено підзаконні нормативно-правові акти, що визначають порядок надання медичної допомоги особам, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, що були ухвалені у 2012 та 2014 роках. Відповідно до цих документів вивезення засуджених для проведення обстежень та лікування в закладах Міністерства охорони здоров'я України здійснюється лише на підставі відповідного рішення керівництва установи Державної кримінально-виконавчої служби України. Таким чином, відсутня повна незалежність медичного персоналу від адміністрації установи виконання покарань. Жодна медична частина не забезпечена необхідним медичним устаткуванням, у повному обсязі не укомплектовано штат медичного персоналу. У ході реалізації медико-санітарного забезпечення засуджених відсутній тісний контакт із системою державних закладів, підвідомчих Міністерству охорони здоров'я України, внаслідок чого не забезпечується безперервність лікування та догляду хворих на ВІЛ, туберкульоз та інші інфекційні захворювання, а також реалізація метадонової програми. Крім того, в медичних частинах окремих палат для психічно хворих не створено, що унеможливлює їх ізоляцію.

Отже, виявлені прокуратурою порушення конституційних прав засуджених до позбавлення волі на охорону здоров'я і належну медичну допомогу, що призводять як до загрози їх здоров'ю та життю самих хворих, так і до загрози зараження інфекційними хворобами інших засуджених, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі в одній виправній установі Державної кримінально-виконавчої служби України, прирівнюються згідно зі статтею 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод до катування та нелюдського поводження [6, с. 37–39].

На подолання вищезазначених недоліків спрямовано положення підрозділу 3 «Забезпечення права на охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальний захист в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах» розділу IV «Стратегічні цілі, завдання та очікувані результати» Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операцій-

ного плану її реалізації у 2022–2024 роках, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 року (далі – Стратегія). Метою стратегічної цілі є забезпечення прав засуджених та осіб, взятих під варту, на охорону здоров'я та медичну допомогу відповідно до національних та міжнародних норм, зокрема створення належних умов для лікування, забезпечення ліками, регулярний та систематичний контроль за хворими на соціально небезпечні інфекційні хвороби, а також проведення профілактичних та інформаційних заходів для запобігання підвищенню рівня захворюваності на ВІЛ/СНІД, туберкульоз та інші тяжкі хвороби [7].

Позитивним у Стратегії є формулювання законодавцем завдань з її реалізації: 1) розширення доступу осіб, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, до медичних послуг; 2) забезпечення медичним обслуговуванням осіб з інвалідністю, осіб із психічними та поведінковими розладами; 3) поетапна інтеграція пенітенціарної медицини до єдиного медичного простору тощо. Водночас деякі положення Стратегії є оціночними, наприклад, «удосконалення людино-орієнтованої моделі медичної допомоги засудженим», а тому виникають певні труднощі щодо їх практичної реалізації.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що кінцевою метою реформування пенітенціарної медицини та безперешкодної практичної реалізації прав засуджених до позбавлення волі на належний та достатній рівень медичного обслуговування відповідно до європейських стандартів і практики Європейського суду з прав людини є створення ефективних механізмів реалізації цих прав на рівні національного законодавства та правозастосовної практики. Передусім реформування пенітенціарної медицини ускладнюється, на наш погляд, недостатнім фінансуванням як у мирний час, а тим більше під час повномасштабної російської збройної агресії проти України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 01.08.2024).
3. Моніторинг дотримання прав ув'язнених та засуджених в установах виконання покарань: навч.-метод. посіб. / В.О. Аніщенко, І.В. Боднар, І.В. Іваньков та ін.; за заг. ред. О.М. Тогочинського. Чернігів: Академія Державної пенітенціарної служби, 2018. 260 с.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Київ: Право, 2024. 268 с.
5. Краснокутський О.В. Міжнародно-правові механізми забезпечення прав засуджених до позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України. Харків, 2019. 20 с.
6. Саулко О. Забезпечення нагляду за додержанням конституційних прав в'язнів на охорону здоров'я в режимних установах Одещини. *Вісник прокуратури*. 2019. № 9. С. 36–39.
7. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 року № 1153-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-р#Text (дата звернення: 01.08.2024).

УДК 343.364
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.56

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Риженкова К.В.,
здобувач наукового ступеня доктора філософії
кафедри кримінального права та процесу
Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету
ORCID: 0009-0007-2987-1001
e-mail: ryzhenkovakv@gmail.com

Риженкова К.В. Визначення поняття шахрайства у сфері банківської діяльності.

У статті автором досліджуються діяння, що належать до шахрайських дій у сфері банківської діяльності. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі ґрунтовного аналізу норм чинного кримінально-правового законодавства та наукових джерел визначити поняття шахрайства у сфері банківської діяльності, діянь, які до нього належать та сформулювати пропозиції до КК України.

Автором зазначено, що шахрайство у сфері банківської діяльності спричиняє загрозу для банківської діяльності зокрема та економіки загалом, адже їх вчинення спричиняють досить серйозні негативні наслідки і впливають на усю фінансову і економічну безпеки держави.

Для забезпечення ефективної роботи банківських установ та їхньої фінансової безпеки необхідно розробити і впровадити дієву систему виявлення та запобігання шахрайству. Це включає в себе використання передових програмних рішень та дотримання стандартів безпеки при роботі з електронними платіжними системами, щодо виявлення потенційних загроз і використання відповідних заходів запобігання та попередження шахрайства у сфері банківської діяльності.

У статті відмічено, що для того, щоб ефективно запобігати проявам шахрайства у сфері банківської діяльності, необхідно спочатку зрозуміти його сутність, визначити дефініцію цього поняття та загалом охарактеризувати дії, що належать до об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, що пов'язані з вчиненням аналізованих видів шахрайств. На основі ґрунтовного законодавчого, нормативного та наукового вивчення та узгодження самого визначення поняття «шахрайства у сфері банківської діяльності», автором запропоновані зміни і пропозиції до Кримінального кодексу України.

На основі проведеного наукового аналізу дефініції досліджуваного поняття, можна дійти висновку, що до шахрайств, які вчиняються у банківській сфері відносяться такі діяння: шахрайства з банківськими рахунками, шахрайства з кредитними картками, шахрайства, що пов'язані із підробкою документів для отримання кредитів, а також незаконні дії з боку працівників банків, що мають своїм наслідком шахрайські дії.

Ключові слова: шахрайство, кримінальна відповідальність, шахрайські дії, шахрайство у сфері банківської діяльності, фінансове шахрайство, банківське шахрайство.

Ryzhenkova K.V. Definition of the concept of fraud in the field of banking.

In the article the author examines the acts which are considered to be fraudulent in the field of banking. The purpose of the study is to define the concept of fraud in the field of banking, the acts which are related to it, and to formulate proposals to the Criminal Code of Ukraine based on a thorough analysis of the provisions of current criminal law and scientific sources.

The author notes that fraud in banking poses a threat to banking in particular and the economy in general, since their commission entails rather serious negative consequences and affects the entire financial and economic security of the State.

To ensure the efficient operation of banking institutions and their financial security, it is necessary to develop and implement an effective fraud detection and prevention system. This includes the use

of advanced software solutions and compliance with security standards when working with electronic payment systems, identifying potential threats and using appropriate measures to prevent and deter fraud in the banking sector.

The article notes that in order to effectively prevent fraud in the banking sector, it is necessary to first understand its essence, define the definition of this concept and generally characterize the actions which are the objective side of criminal offenses related to the commission of the analyzed types of fraud. On the basis of a thorough legislative, regulatory and scientific study and harmonization of the very definition of «fraud in the field of banking», the author proposes amendments and proposals to the Criminal Code of Ukraine.

Based on the scientific analysis of the definition of the concept under study, it can be concluded that frauds committed in the banking sector include the following acts: frauds with bank accounts, frauds with credit cards, frauds related to forgery of documents for obtaining loans, as well as illegal actions by bank employees which result in fraudulent actions.

Key words: fraud, criminal liability, fraudulent acts, fraud in the field of banking, financial fraud, bank fraud.

Постановка проблеми. Шахрайство у сфері банківської діяльності спричиняє загрозу для банківської діяльності зокрема та економіки загалом, адже їх вчинення спричиняють досить серйозні негативні наслідки і впливають на усю фінансову і економічну безпеки держави. Чинний Кримінальний кодекс України не містить окремого визначення шахрайства у сфері банківської діяльності чи навіть дефініції банківського шахрайства, проте на практиці досить багато правопорушень, які вчиняються у банківському секторі економіки саме стосуються шахрайських дій. Зокрема, часто необізнаність громадян і навіть працівників банківських структур щодо способів чи видів вчинення шахрайств, негативно впливає на процес його виявлення, запобігання та попередження, оскільки шахраї вчиняють дії щодо адаптації своїх методів вчинення шахрайських дій. Так, вони для прикладу використовують новітні технології та нові прийоми, що впливає на роботу правоохоронних органів та фінансових установ з метою своєчасного виявлення шахрайських дій. Щоб ефективно запобігати проявам шахрайства у сфері банківської діяльності, необхідно спочатку зрозуміти його сутність, визначити дефініцію цього поняття та загалом охарактеризувати дії, що належать до об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, що пов'язані з вчиненням аналізованих видів шахрайств. У науковому середовищі можна спостерігати різні погляди та підходи щодо поняття шахрайства у сфері банківської діяльності. Це ускладнює розробку ефективних методів його виявлення, кваліфікації, попередження та запобігання. Адже, без узгодженого самого визначення поняття важко створити загальні підходи та стратегії боротьби з даним видом шахрайства, і тому потребують взаємоузгодження наукові та практичні підходи до визначення та боротьби з шахрайством у сфері банківської діяльності. Для цього необхідний комплексний підхід, який повинен включати чітке визначення цього явища, ідентифікацію його ознак, розробку нормативних та технічних напрямів запобігання, а також постійне вдосконалення методів попередження шахрайства у сфері банківської діяльності.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі ґрунтовного аналізу норм чинного кримінально-правового законодавства та наукових джерел визначити поняття шахрайства у сфері банківської діяльності, діянь, які до нього належать та сформулювати пропозиції до КК України.

Стан опрацювання проблематики. Питання запобігання та попередження кримінальних правопорушень у кредитно-фінансовій системі загалом та банківській сфері зокрема привертали увагу багатьох вітчизняних науковців у галузі кримінального права і кримінології. Напрацювання таких дослідників, як О.М. Джужа, О.О. Дудоров, А.М. Клочко, О.В. Кришевич, В.М. Нікітенко, В.О. Фінагеєв, П.Л. Фріс, В.В. Чернєй, І.М. Чайка, С.С. Чернявський та інших науковців, що досліджували кримінально-правові та кримінологічні характеристики правопорушень у банківській сфері суттєво доповнюють правову науку в аспекті боротьби з правопорушеннями у фінансовій та банківській секторах. Проте, враховуючи, що кримінальне законодавство потребує змін та доповнень щодо конкретизації кримінальної відповідальності за вчинення шахрайських дій саме у банківському секторі економіки, дослідження є важливим та необхідним як з теоретичної так і практичної точки зору.

Виклад основного матеріалу. Досить значні зусилля та витрати здійснюють банки на забезпечення безпеки своїх активів, для гарантування безпеки фінансових ресурсів клієнтів, проте, на-

жаль, шахрайські дії вчиняються і в банківському секторі економіки також. Так, можна проаналізувати шахрайські дії, що вчиняються при проведенні операцій з банківськими рахунками клієнтів банків, шахрайські дії при отриманні кредитів за підробленими документами чи привласненні майна та інших протиправних діях. Це однозначно призводить до гальмування впровадження сучасних банківських технологій, що потребує детального опрацювання та головне притягнення винних за шахрайські дії осіб до відповідальності.

Проте, перш за все необхідно проаналізувати саме визначення терміну «шахрайства у сфері банківської діяльності». Адже, як ми уже зазначали КК України не містить такого визначення, але оперує іншим. Так, стаття 222 передбачає «Шахрайство з фінансовими ресурсами» та вказує, що це надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак кримінального правопорушення проти власності. А стаття 190 КК України надає безпосередньо визначення терміну «шахрайство», до якого законодавець відносить діяння щодо заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Аналізуючи та досліджуючи склади кримінальних правопорушень, які вчиняються в банківській сфері, до найбільш типових протиправних дій, які спрямовуються в першу чергу на заволодіння майном чи грошовими коштами банку, залежно від виду шахрайства й суб'єкту таких дій, можна віднести статті 190, 191, 222, 358, 366 КК, які можуть кваліфікуватися самостійно або у сукупності, залежно від конкретних обставин вчиненого протиправного кримінально-правового діяння. [5]. Тобто, із вказаних вище положень, можна дійти висновку що шахрайства у сфері банківської діяльності включають у себе діяння у випадках, для прикладу коли відбувається заволодіння коштами банку, що вчинено шляхом обману і може бути вчинено, як зі сторони працівника банку (тобто внутрішній вид шахрайства), так і клієнта (зовнішнє шахрайство).

Також, відповідно до норм Директиви (ЄС) 2017/1371 Європейського парламенту та Ради від 5 липня 2017 року «Про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правовими засобами» політика Союзу у сфері захисту фінансових інтересів Союзу й до цього була предметом гармонізації, зокрема в рамках Регламенту (ЄК, Євратом) № 2988/95. Для забезпечення імплементації політики Союзу в цій сфері необхідно продовжувати зближення норм кримінального права держав-членів шляхом доповнення захисту фінансових інтересів Союзу в рамках адміністративного та цивільного права для найбільш серйозних видів пов'язаних із шахрайством діянь у цій сфері, уникаючи при цьому неузгодженості як усередині, так і між цими галузями права. Захист фінансових інтересів Союзу вимагає надання єдиного визначення шахрайства в рамках дії цієї Директиви, що має охоплювати шахрайські діяння відносно доходів, видатків та активів за рахунок загального бюджету Європейського Союзу, включаючи такі фінансові операції, як запозичення та кредитування [2].

Окрім цього, щоб сформулювати повністю вичерпне визначення досліджуваному поняттю шахрайства у сфері банківської діяльності розглянемо також погляди науковців щодо цього.

Так, Родченко С.С. та Живко З.Б. під банківським шахрайством розуміють сукупність злочинних дій та маніпуляцій з метою заволодіння коштами комерційного банку або його клієнтів. На їх думку специфікою банківського шахрайства є те, що дії зловмисників можуть бути спрямовані як на саму фінансову установу, так і на його клієнтів або ж партнерів. З огляду на це комерційний банк може виступати жертвою шахрайських дій або ж лише інструментом у руках зловмисників. Банківське шахрайство – це не ситуативний акт, а ретельно спланована та організована діяльність з чіткою метою отримати матеріальну вигоду. Фінансове шахрайство характеризується визначенням мети, повторенням дій, послідовністю здійснення та відтермінування прояву тощо [9, с. 104].

Чернявський В.В. у своєму дисертаційному дослідженні зазначав, що шахрайства у кредитно-банківській сфері є різновидом фінансових шахрайств (зокрема, у сфері банківського кредитування, пов'язаних з використанням засобів доступу до банківських рахунків, учинених з використанням інших банківських операцій). Для фінансових шахрайств, на його думку, характерним є застосування сучасних технологій злочинної діяльності, зокрема: створення фіктивних підприємств та маскування справжніх намірів їх засновників за допомогою удаваних юридичних угод, а також злочинних наслідків під «невдалу» господарську діяльність (доведення до банкрутства, реорганізація фірм); підроблення фінансових та інших документів; неправомірне використання комп'ютерів, їх систем і комп'ютерних мереж; відмивання коштів шляхом їх конвертації та пере-

ведення на банківські рахунки зарубіжних компаній тощо. Шахрайські схеми реалізують злочинні угруповання, що мають міжрегіональні й транскордонні зв'язки та користуються підтримкою корумпованих представників фінансових установ й органів влади. Це визначає високий рівень латентності злочинів, сприяє професіоналізації шахраїв, їх подальшій корпоратизації та перетворенню на найнебезпечніший сегмент організованої економічної злочинності [12, с. 3, 15].

Фінагеєв В.О. відмічає, що одним із етапів розвитку наукових досліджень проблем протидії кримінальним правопорушенням у сфері банківської діяльності є запобігання проявам шахрайства у сфері кредитування, банківських розрахунків, валютних операцій тощо. З огляду на досить високий інтелектуальний рівень шахрайських схем, використовуваних під час вчинення кримінальних правопорушень стосовно кредитних ресурсів банків, питання протидії посяганням у сфері банківського кредитування залишається актуальним. Коло сучасних проблем протидії шахрайству в банківському секторі України на цей час визначене не лише появою значної кількості нових форм шахрайства, а й змінами у факторному комплексі цього виду кримінальних правопорушень, його глобалізацією та інтернаціоналізацією, тому шахрайство перетворилося на один із найбільш поширених видів корисливих кримінальних правопорушень [10, с. 172].

Чайка І.М. у своєму дисертаційному дослідженні теж звертає увагу на те, що у кримінологічній науці окремий напрям запобігання шахрайству представляють роботи, в яких предметна площина звужена саме до банківської сфери та зауважує, що незважаючи на низку змін у законодавстві та системі органів правопорядку проблематики запобігання шахрайству у сфері банківської діяльності є гострою та нерозв'язаною [11, с. 36].

Годнюк І.В., Шубенко І.А. та Вольська А.О. відмічають, що фінансове шахрайство в комерційних банках – це багатогранне суспільно-економічне явище, що являє собою систему відносин у сфері грошового обігу та фінансових зобов'язань, метою яких є недобросовісне заволодіння фінансовими ресурсами банків і/або їхніх клієнтів шляхом обману або зловживання довірою чи службовим становищем громадян і працівників банківських установ [1, с. 111].

Нікітенко В.М. зауважує, що проаналізувавши зміст понять «шахрайство з фінансовими ресурсами», «фінансове шахрайство» та «банківське шахрайство», було зроблено висновок, що ці поняття є похідними від закріпленого у диспозиції ч. 1 ст. 190 КК терміну «шахрайство», оскільки діяння, які ними охоплюються, по суті є однаковими та спрямовані на заволодіння грошовими коштами, тобто чужим майном, що в кримінально-правовій науці визначається як об'єкт кримінального правопорушення проти власності [8, с. 80].

Мельник С.С. пропонує поняття «фінансове шахрайство в комерційному банку» тлумачити як зловживання суттєвим впливом на функціонування комерційного банку, які представляють собою систему маніпуляцій у сфері банківського грошового обігу та фінансових зобов'язань, метою яких є недобросовісне заволодіння майном, у т.ч. фінансовими ресурсами, отримання будь-яких неправомірних переваг та/або задоволення від моральної протестної самореалізації. Наслідками впливу фінансового шахрайства на діяльність комерційного банку, є порушення операційної діяльності, сплата штрафів та накладення санкцій, прямі фінансові збитки та в результаті відзив банківської ліцензії і банкрутство. Більш того, реальну ціну, яку може заплатити комерційний банк, втягнутий в історію з фінансовим шахрайством, не завжди можливо виразити тільки грошовою сумою. Втрата репутації та довіри, судові процеси, пригнічення мотивації банківського персоналу, розрив ділових стосунків, утрата частки банківського ринку та втрачені перспективи – лише частина «негрошових» наслідків фінансового шахрайства для комерційного банку [6, с. 92, 93].

Клочко А.М., у своєму дисертаційному дослідженні зауважує, що кримінальні правопорушення, що вчинюються в сфері банківської діяльності, набувають все більшого поширення і становлять істотну небезпеку для держави й суспільства, що обумовлює необхідність їх доктринального дослідження, розмежування із суміжними складами злочинів та відмежування від діянь, які не є злочинними. Службові зловживання у сфері банківської діяльності (зокрема, зловживання повноваженнями у сфері банківської діяльності), шахрайство з використанням електронних засобів платежу або платіжних пристроїв, шахрайство в сфері кредитування, неналежне виконання умов договору банківського вкладу та інші діяння у сфері банківської діяльності в Україні потребують ретельного аналізу на предмет своєчасної криміналізації, оскільки спричинюють несприятливі наслідки для кредиторів та споживачів банківських послуг. Також Клочко А.М. пропонує розширити коло кримінальних правопорушень у сфері банківської діяльності, поєднаних зі службовими

зловживаннями та службовою недбалістю керівників та службових осіб банків; шахрайством на невиконанням умов договору банківського вкладу; передбачити заохочувальні норми як метод стимулювання до суспільно-корисної поведінки у відповідній сфері кримінально-правових відносин, а також заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за вчинення корупційних злочинів у сфері банківської діяльності [3, с. 31, 39].

Поряд з вивченням та дослідженням наукових поглядів та наукового тлумачення визначення шахрайства у сфері банківської діяльності, доцільно також проаналізувати норми Проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 01.08.2024 року). Так, згідно із положеннями статей 6.3.19; 6.3.20; 6.3.21 новий КК України оперує виключно поняттям «кредитного шахрайство» та до якого відповідно належать дії особи, яка не повернула повністю або частково кредит, одержаний внаслідок подання нею завідомо неправдивої інформації банку чи іншій фінансовій установі, що спричинило суттєву, значну та тяжку майнову шкоду [4].

Проте, на нашу думку, вказані норми в новому проєкті КК України не охоплюють усіх видів шахрайських дій у сфері банківської діяльності та звужуються виключно до кредитних відносин, що в свою чергу потребує уточнення та конкретизації. Саме тому, на нашу думку в кримінально-правовому законодавстві необхідно закріпити саме визначення «шахрайства у сфері банківської діяльності».

Так, наприклад, підтримуємо позицію, що висловлена Мирко Г.Є., а саме, до дефініції узагальненого поняття «шахрайство в банківській сфері» включати сукупність умисних кримінальних правопорушень, метою яких є заволодіння майном або фінансовими ресурсами банківських установ, що вчиняються персоналом або службовими особами, а так само сторонніми (третіми) особами, що не належать до працівників банку. Перелік незаконних дій, що охоплюється наведеним поняттям, може включати: заволодіння майном, включаючи фінансові ресурси, банківських установ різними способами, зокрема шляхом використання підроблених документів; виставлення рахунків за невиконані роботи або непоставлені товари; змова клієнтів та персоналу банку при отриманні кредиту та завідомо його неповернення; незаконне списання майна; штучне завищення вартості банківських послуг тощо. Також Мирко Г.Є. пропонує удосконалити національне кримінальне законодавство шляхом зміни назви ст. 222 КК на «Шахрайство в банківській сфері», а також об'єднати в межах цієї статті норми, якими передбачити відповідальність як за зовнішнє, так і за внутрішнє шахрайство, вчиненого різними способами, з урахуванням загального та спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. Тим самим, протиправні діяння, повзанні із шахрайськими діями в банківській сфері будуть кваліфіковані за спеціальною нормою (ст. 222 КК) [7, с. 430].

Проте, в даному випадку, ми вважаємо, що доцільно не перейменовувати статтю 222, адже вона передбачає не виключно шахрайство у банківській сфері, а й інші протиправні шахрайські дії, що унеможливлює конкретизувати її виключно для банківського сектору економіки.

Висновки. Таким чином, вдосконалення чинного національного кримінально-правового законодавства у сфері протидії банківському шахрайству є необхідним кроком на шляху до підвищення фінансової безпеки та стабільності банківських установ. Однозначне та повне визначення поняття «шахрайства у сфері банківської діяльності» на рівні законодавства, дозволить систематизувати підходи щодо правильної кваліфікації таких кримінальних правопорушень, притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності та загалом зменшення рівня злочинності у банківському секторі. На основі проведеного наукового аналізу дефініції досліджуваного поняття, можна дійти висновку, що до шахрайств, які вчиняються у банківській сфері відносяться такі діяння: шахрайства з банківськими рахунками, шахрайства з кредитними картками, шахрайства, що пов'язані із підробкою документів для отримання кредитів, а також незаконні дії з боку працівників банків, що мають своїм наслідком шахрайські дії.

На нашу думку доцільно «Шахрайство у сфері банківської діяльності» передбачити в КК України окремою новою статтею 222-3 та закріпити у диспозиції запропонованої статті новий склад кримінального правопорушення, який би включав у себе діяння особи, щодо заволодіння майном або фінансовими ресурсами банківських установ, що вчиняються персоналом або службовими особами, а так само сторонніми (третіми) особами, що не належать до працівників банку, клієнтами банку та чітко розмежувати за це кримінальну відповідальність та покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Годнюк І.В., Шубенко І.А. Вольська А.О. Фінансове шахрайство у комерційних банках України. Шляхи боротьби у сфері безготівкових розрахунків. *Економічний простір* (165), С. 110–115. URL: http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/796 (дата звернення: 08.08.2024).
2. Директива (ЄС) 2017/1371 Європейського Парламенту та Ради від 5 липня 2017 року про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правовими засобами. *Офіційний вісник Європейського Союзу* L 198/29. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 984_008-17#Text (дата звернення: 08.08.2024).
3. Клочко А.М. Теоретико-прикладні засади протидії злочинам у сфері банківської діяльності в Україні. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Суми. 2020. 563 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/2020/klochko-a.m.-teoretiko-prikladni-zasadi-protidiyi-zlochinam-u-sferi-bankivskoyi-diyalnosti-v-ukrayini_d_.pdf (дата звернення: 08.08.2024).
4. Контрольний текст проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 01.08.2024). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/ media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf (дата звернення: 10.08.2024).
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 10.08.2024).
6. Мельник С.С. Сутність фінансового шахрайства в комерційному банку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Випуск 6, частина 2. 2016. С. 91–95.
7. Мирко Г.Є. Визначення поняття шахрайства в банківській сфері за кримінальним законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 3/2024. С. 427–430. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2024/105.pdf (дата звернення: 10.08.2024).
8. Нікітенко В.М. Протидія шахрайству у банківській сфері. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія: Юридичні науки*.120(1), 76–85.
9. Родченко С.С., Живко З.Б. Фінансове шахрайство у банківській сфері: сутність, види та сучасний стан. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Випуск 31. 2020. С. 103–108.
10. Фінагеєв В.О. Стан наукового розроблення проблем запобігання шахрайству у сфері банківської діяльності. *Scientific journal of national academy of internal affairs. Науковий вісник національної академії внутрішніх справ.* № 2 (99), 2016. С. 166–175.
11. Чайка І.М. Кримінологічна характеристика та запобігання шахрайству в Україні. дис. ... д-ра філософії: Спеціальність 081 Право. Кропивницький. 2023. 296 с.
12. Чернявський С.С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства. автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2010. 36 с.

УДК 343.2(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.57

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИМИРЕННЯМ ВИННОГО З ПОТЕРПІЛИМ (СТ. 46 КК УКРАЇНИ): АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Сень І.З.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і кримінології
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0003-0648-6948
e-mail: iryna.sen@lnu.edu.ua

Федорович Н.А.,
доктор філософії в галузі права,
асистент кафедри кримінального права і кримінології
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-9161-9700
e-mail: nataliia.fedorovych@lnu.edu.ua

Сень І.З., Федорович Н.А. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України): аналіз правових позицій Верховного Суду.

У статті проаналізовано позиції Верховного Суду щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Зазначено, що тлумачення умов звільнення, а саме вчинення вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, не є дискусійним і судова практика у цьому випадку одностайна. Натомість констатується, що тлумачення підстав вказаного виду звільнення у судовій практиці містить суперечності, а також існують питання, які по сьогоднішній день нерозв'язані. Стверджено, що правові позиції щодо розуміння поняття «примирення» є послідовними. Зазначається, що смерть потерпілого виключає можливість примирення, однак питання щодо можливої реалізації волевиявлення на примирення неповнолітнім, малолітнім, недієздатним чи обмежено дієздатним потерпілим залишається відкритим. Згадуються рішення ВС у справах про звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого ст. 46 КК України, винного, який вчинив кримінальне правопорушення проти громадського порядку. Зазначено, що однозначної відповіді, чи можливе застосування такого виду звільнення у кримінальних правопорушеннях, які заподіюють або створюють реальну загрозу заподіяння істотної шкоди не лише приватним особам, а й публічним інтересам, не дано, однак і не заперечено можливості застосування цього виду звільнення у таких справах. Зроблено висновок, що у випадку, коли кримінальним правопорушенням не заподіяно шкоду або не завдано збитки, застосування ст. 46 КК України можливе без встановлення зазначеної підстави звільнення. Вказується, що відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди може бути за погодженням з потерпілим неповним. Зазначається, що залишаються невирішеними питання про можливість потерпілого відмовитись від компенсації, а також досягти згоди щодо відшкодування збитків чи усунення шкоди в майбутньому. Згадано також позиції ВС, які констатують, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є обов'язковим видом звільнення.

Ключові слова: звільнення від кримінально відповідальності, примирення, потерпілий, кримінальне правопорушення, публічний інтерес, висновки Верховного Суду, судова практика.

Sen I.Z., Fedorovych N.A. Discharge from criminal liability in view of reconciliation of the offender and the victim (Art. 46 of the CC of Ukraine): analysis of legal positions of the Supreme Court.

The article analyzes the positions of the Supreme Court regarding discharge from criminal liability in view of reconciliation of the offender and the victim. It is noted that the interpretation of the conditions of the discharge, namely the commission of a first-time minor offence or reckless minor crime, is not controversial and the judicial practice in this case is unanimous. Instead, it is stated that the interpretation of the grounds for the specified type of discharge in judicial practice contains contradictions, and there are also issues that are still unresolved. It is stated that the legal positions regarding the understanding of the concept of «reconciliation» are consistent. It is noted that the death of the victim excludes the possibility of reconciliation, however, the issue of the possible expression of the will to reconcile by a minor, juvenile, incapacitated or limitedly capable victim remains unresolved. Decisions of the Supreme Court in cases of discharge from criminal liability under Art. 46 of the Criminal Code of Ukraine for an offender who has committed a criminal offence against public order are mentioned. It is noted that there is no unambiguous answer as to whether this type of discharge is possible in criminal offenses that cause or pose a real threat of causing significant harm not only to individuals, but also to the public interest, nevertheless, the possibility of applying this type of discharge in such cases has not been denied. It is concluded that in cases where the criminal offence has not caused harm or damages, application of Art. 46 of the Criminal Code of Ukraine is possible without establishing the specified ground for discharge. It is specified that reimbursement of damages or elimination of harm may be incomplete upon agreement with the victim. It is noted that the issues of the victim's ability to refuse compensation, as well as to reach an agreement on reimbursement in the future, remain unresolved. The authors also mention the positions of the Supreme Court stating that discharge from criminal liability in view of reconciliation of the offender and the victim is a mandatory type of discharge.

Key words: discharge from criminal liability, reconciliation, victim, criminal offence, public interest, conclusions of the Supreme Court, judicial practice.

Постановка проблеми. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності не є новим для кримінального права України. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим існує в чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК України) [1] з моменту його прийняття та набрання ним чинності у 2001 р. Незважаючи на це, на практиці все ще залишилося чимало дискусійних питань щодо застосування цього виду звільнення від кримінальної відповідальності. Щодо деяких з них вже наявні висновки Верховного Суду (далі – ВС), що має сприяти послідовності правозастосування, інші поки що так і залишилися невирішеними.

Стан опрацювання проблематики. Правові позиції ВС України та ВС щодо цього виду звільнення від кримінальної відповідальності згадувались у працях, зокрема, Н.О. Антонюк [2], І.В. Гловюк [3], О.О. Дудорова [4], А.О. Ісраєляна [5], В.В. Навроцької [6], Н.Д. Слотвінської [7], А.М. Ященка [8], однак кількість рішень ВС збільшується, тому деякі позиції залишились поза увагою науковців.

Зважаючи на це, **метою статті** є узагальнення наявних висновків ВС щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим та виокремлення проблем у застосуванні цього виду звільнення, які ще потребують свого вирішення.

Виклад основного матеріалу. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим передбачено у ст. 46 КК України, у якій закріплено підстави та умови для такого звільнення.

Умовою цього виду звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення особою вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину (за певними винятками, вказаними у ст. 46 КК України). Така умова є схожою практично для усіх видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених Розділом IX Загальної частини КК України. ВС у постанові від 20 травня 2021 р. у справі № 761/12266/19 вказав, що «під вчиненням злочину вперше у ст. 46 КК України розуміється, що особа раніше не вчинила будь-якого діяння, передбаченого Особливою частиною КК, про що на практиці свідчить відсутність: в особи непогашеної або незнятої судимості за раніше вчинений злочин; кримінальної справи, порушеної у зв'язку із вчиненням особою будь-якого злочину. Особою, яка вперше вчинила злочин, з юридичної точки зору слід також

визнавати особу, яка раніше хоч і вчинила кримінально каране діяння, але: була виправдана судом за пред'явленим обвинуваченням; була правомірно звільнена від кримінальної відповідальності; була реабілітована; була засуджена без призначення покарання або звільнена від покарання; відбула покарання за діяння, злочинність і караність якого усунена законом (відповідно до частин 3, 4 ст. 88 КК України вона визнається такою, що не має судимості)» [9]. Вчинення триваючого або продовжуваного кримінального правопорушення, двох або більше кримінальних проступків або злочинів вищевказаної тяжкості, які утворюють ідеальну сукупність, не перешкоджає застосуванню ст. 46 КК України. Вказане випливає з тексту постанови ККС ВС від 12 серпня 2020 р. у справі № 127/31068/19 [10]. Загалом таке судове тлумачення умов звільнення дискусій не викликає.

Підставами для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її примиренням з потерпілим, як випливає зі ст. 46 КК України і на чому наголошено в постанові ККС ВС від 10 серпня 2021 р. у справі № 161/694/20, є *два складових елементи, взятих у своїй єдності*:

– примирення особи, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, з потерпілим від цього кримінального правопорушення;

– відшкодування зазначеною особою завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди [11].

Щодо першого із зазначених елементів (*примирення з потерпілим*), зміст поняття «примирення» роз'яснив ще Пленум ВС України у своїй постанові «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 р. № 12: «Примирення винної особи з потерпілим (потерпілими) належить розуміти як акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором, та з яких мотивів» [12]. Розуміння поняття примирення винної особи з потерпілим як акту прощення ним цієї особи в результаті вільного волевиявлення викладене і у згаданій вище постанові ККС ВС від 10 серпня 2021 р. у справі № 161/694/20 [11]. Взагалі ВС у своїх постановах послідовно підтримує описане ще Пленумом ВС України розуміння цього поняття. Водночас деякі з аспектів такого примирення ВС уточнив. Так, у постанові ККС ВС від 5 жовтня 2021 р. у справі № 715/2106/20 примирення роз'яснюється як кінцевий результат усіх попередніх примирних процедур та домовленостей між винним та потерпілим, який полягає, з одного боку, у добровільному волевиявленні потерпілого, яке проявляється у його проханні (клопотанні) про звільнення винного від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України або у відсутності заперечень щодо такого звільнення, а з іншого, у відсутності заперечень щодо такого звільнення з боку самого підозрюваного, обвинуваченого. При цьому, ВС наголошує, що для встановлення факту такого примирення обов'язковим є підтвердження потерпілим своєї позиції у суді, що слугує важливою процесуальною гарантією забезпечення добровільності його волевиявлення, а під час розгляду в судовому засіданні питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності саме позиція потерпілого щодо можливості такого звільнення у цьому випадку є визначальною [13].

На цей момент ВС звернув увагу і у постанові від 20 вересня 2023 р. у справі № 335/10127/20, зазначивши, що суд при з'ясуванні думки потерпілого має впевнитися у добровільності його позиції та роз'яснити йому правові наслідки звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності, а відтак вказав на неможливість звільнення останнього від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК України на підставі відеозвернення потерпілого [14].

Розуміння ж самого поняття «потерпілий» і в кримінальному праві загалом, і у ст. 46 КК України зокрема тривалий час було дискусійним. На сьогодні вже є кілька висновків ВС, які розкривають його зміст. Водночас, попри однозначні твердження, що висловлені у відповідних постановах ВС, певні питання так і залишилися невирішеними.

У постанові ВП ВС від 16 січня 2019 р. у справі № 439/397/17 розмежовано поняття потерпілого в кримінально-правовому та у кримінально-процесуальному розумінні. Зокрема, ВС зазначив, що поняття «потерпілий» у кримінальному праві не має законодавчої дефініції та визначив його як особу, якій кримінальним правопорушенням безпосередньо заподіюється фізична, моральна та/або матеріальна шкода (або існує безпосередня загроза її заподіяння). Далі ВС зазначив, що особа у кримінально-правовому розумінні є потерпілим з моменту вчинення щодо неї кримінального правопорушення, а не з моменту подання нею відповідної заяви, як це передбачено у ч. 2 ст. 55 КПК України [15].

Ще детальніше кримінально-правове поняття потерпілого розкрите у постанові ККС ВС від 24 січня 2023 р. у справі № 640/20302/18: «Потерпілий від злочину, що важливо для застосування статті 46 КК це факультативна ознака об'єкту злочину, що характеризує людину (фізичну особу), з приводу якої вчинюється злочин та завдається істотна шкода, при цьому особа стає потерпілою у кримінально-правовому сенсі з моменту вчинення щодо неї злочину незалежно від того, чи розпочиналось у зв'язку з цим кримінальне провадження і чи зафіксовано факт вчинення злочину щодо особи у процесуальному порядку» [16]. Тобто, у цій постанові ВС конкретизував, що потерпілим у кримінально-правовому розумінні може бути лише людина (фізична особа). Хоча трохи нижче у цій же постанові ВС зазначає про завдання «матеріальної шкоди потерпілому, як підприємству, а саме ТОВ «Антерос»» [16]. Відтак незрозуміло, чи вважає суд юридичну особу (ТОВ «Антерос») потерпілим у кримінально-правовому розумінні?

Варто звернути увагу на ще одну непослідовність в розумінні ВС поняття потерпілого у ст. 46 КК України. Так, у постанові ККС ВС від 10 серпня 2021 р. у справі № 161/694/20 потерпілого визначено як «особу, якій завдано моральної, фізичної або майнової шкоди і яка визнана потерпілим відповідно до ст. 55 КПК» [11]. Тобто, на відміну від двох описаних вище постанов, у цій ВС вже вказує на визнання такої особи потерпілим відповідно до ст. 55 КПК України, що, очевидно, не сприяє послідовності судової практики. Видається, у контексті ст. 46 КК України поняття потерпілого все ж варто розуміти у кримінально-правовому значенні, як неодноразово наголошено самим ВС, безвідносно до того, чи визнана така особа потерпілим згідно з положеннями КПК України.

У постанові від 16 січня 2019 р. у справі № 439/397/17 ВП ВС не тільки протлумачила поняття «потерпілий», а й зазначила, що лише потерпілий може виразити свою волю про прощення винного; воля (волевиявлення) не може переходити до іншої особи [14]. Застереження щодо такої позиції висловлюють А.М. Ященко та А.О. Ісраєлян, аргументи яких зводяться до того, що, по-перше, близьким родичам та членам сім'ї, які визнаються потерпілими згідно з КПК України, опосередковано заподіюється шкода, по-друге, у Рекомендаціях Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів поняття «потерпілий» також охоплює найближчих членів сім'ї або утриманців прямо постраждалої особи [8, с. 180-181], по-третє, звільнення від кримінальної відповідальності відбувається не за вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів, тому вченим видається доцільним надання можливості особам, визнаних потерпілими, у вищезазначених випадках примиритися з винним. Така позиція, на думку А.О. Ісраєляна, цілком відповідає принципам кримінального права, насамперед – справедливості, економії кримінальної репресії, гуманізму та доцільності [5, с. 106].

У випадку смерті особи складно погодитись з такими доводами, оскільки йдеться про життя іншої особи, найвищу соціальну цінність, і розпоряджатись цією цінністю може лише її носій [6, с. 61]. ВП ВС чітко вказала, що у випадку заподіяння кримінальним правопорушенням шкоди у вигляді смерті потерпілого звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України) не можливе [15]. Однак наведені вченими аргументи можуть мати значення при вирішенні складнішого питання: як діяти у випадку, коли особа не може висловити свою волю через малолітство, каліцтво (зокрема, як правильно стверджує А.О. Ісраєлян, наслідком деяких кримінальних правопорушень може бути спричинення тяжких тілесних ушкоджень, в результаті яких особа не може самостійно реалізувати своє право на примирення [5, с. 108]) чи хворобу? ВС не дає відповіді на це запитання. У науці також точаться дискусії. Так, О.О. Дудоров зазначає, що «…законні представники відповідних потерпілих не вправі здійснювати належні останнім матеріальні права і, відповідно, бути суб'єктами примирення, врегульованого кримінальним законом. Якщо потерпілими виступають малолітні особи чи особи, які за своїм психічним станом не можуть адекватно використовувати належні їм права, пропонується виходити з презумпції їх незгоди з примиренням. Якщо посягання вчинено проти такого потерпілого, це свідчить про більшу суспільну небезпеку особи, у зв'язку з чим її звільнення від кримінальної відповідальності є безпідставним» [4, с. 75]. Натомість Ю.В. Баулін свого часу писав про те, що примирення винного з потерпілим, який не досяг 14 р., досягається завдяки примиренню із його законним представником, а особа з 14 до 18 р. може примиритись із винним за згодою законного представника [17, с. 139]. На думку А.О. Ісраєляна, потерпілі, які є обмежено дієздатні або не досягли 14 р., беруть участь у примиренні разом із законним представником, участь якого є гарантією належного представлення інтересів такого потерпілого, а за недієздатного повністю

вирішує законний представник; потерпілий, який досяг 16 р., є самостійним у вираженні своєї волі щодо примирення [5, с. 125–134]. Вважаємо, що правовий висновок ВС міг би поставити крапку у цій дискусії.

Очевидно, що примиритися з потерпілим можна лише тоді, коли такий потерпілий є. Тобто, застосувати цей вид звільнення від кримінальної відповідальності можна не щодо будь-якого кримінального правопорушення, яке становить собою умову цього виду звільнення, а лише щодо такого, яке характеризується наявністю потерпілого. Про обов'язкову наявність потерпілого ВС наголосив у постанові від 10 серпня 2021 р. у справі № 161/694/20 [11].

Водночас одним із найпроблемніших питань, пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, є можливість застосування такого виду звільнення у випадку вчинення кримінальних правопорушень, які заподіюють або створюють реальну загрозу заподіяння істотної шкоди не лише приватним особам, а й суспільним інтересам чи інтересам держави загалом (наприклад, кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту або проти громадського порядку та моральності). Адже в таких випадках виникають резонні запитання: чи можливо примиритися з усім суспільством загалом? А чи вимагається таке примирення для застосування ст. 46 КК України? Варто зазначити, що практика в цій частині не є одностайною навіть на рівні найвищої судової інстанції.

Так, в ухвалі ВС України від 17 лютого 2011 р. звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинення хуліганства (ч. 1 ст. 296 КК України) було визнано обґрунтованим. Такий висновок колегія суддів пояснила тим, що ст. 46 КК України «не встановлює взаємозв'язок між звільненням особи від кримінальної відповідальності та заподіянням шкоди певним правовідносинам як об'єкту злочинних посягань» [18]. А вже в ухвалі від 17 травня 2011 р. ВС України висловив протилежне – про неможливість застосування ст. 46 КК України у випадку вчинення кримінального правопорушення проти громадського порядку. Аргументація полягає в тому, що зміст цієї норми дає підстави вважати, що примирення й звільнення від кримінальної відповідальності за викладених у ній умов можливе, якщо злочин скоєно щодо певного (персоніфікованого) потерпілого. При вчиненні хуліганства посягання на здоров'я або ж інші об'єкти захисту окремої людини, якій була спричинена шкода, за своїм змістом становлять частину (є складовою) об'єкта злочину, передбаченого ч. 1 ст. 296 КК України. Заподіяння шкоди потерпілому цим злочином свідчить, що його здоров'я чи інші права були об'єктом посягання, однак незаперечно не вказує на те, що це діяння було спрямоване саме проти потерпілого і водночас не містило загрози громадському порядку [19].

Як бачимо, навіть на рівні ВС України існували дві протилежні позиції щодо можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим у випадку вчинення кримінального правопорушення проти громадського порядку, зокрема хуліганства. На жаль, не дав однозначної відповіді на це питання і ВС.

Так, у постанові ККС ВС від 6 листопада 2018 р. у справі № 689/695/17, мотивуючи висновок про неможливість звільнення особи від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 296 КК України з підстав примирення винного з потерпілим, ВС зазначив, що «зважаючи на те, що безпосереднім об'єктом хуліганства є саме громадський порядок, а спричинена конкретним особам шкода є лише проявом посягання на основний об'єкт, звільнення особи від кримінальної відповідальності в зв'язку з примиренням винного з потерпілим може мати місце *лише тоді, коли кримінальне правопорушення завдає шкоди приватним інтересам фізичної особи, а не публічним інтересам*» [20]. Як бачимо, хоч ВС і дійшов висновку про неможливість застосування ст. 46 КК України в конкретному кримінальному провадженні, але однозначного висновку про неможливість такого звільнення при вчиненні хуліганства не зробив. Видається, у процитованому твердженні ВС допускає те, що хуліганством не завжди заподіюється шкода публічним інтересам, а в певних випадках воно може завдавати шкоди лише «приватним інтересам фізичної особи» (хоч такий підхід є доволі контроверсійним). В останньому випадку, виходячи з логіки ВС, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим можливе.

У постанові ККС ВС від 24 січня 2023 р. у справі № 640/20302/18 означена проблема також не вирішена. Аргументуючи відсутність підстав для закриття кримінального провадження за ч. 1 ст. 296 КК України відповідно до ст. 46 КК України, ВС звернув увагу на те, що винний під час вчинення неправомірних дій спричинив не тільки матеріальну шкоду підприємству, а завдав моральної шкоди охоронцю, який вислухав нецензурну лексику у свій бік та був облитий водою, та

особам, що перебували у закладі, яким було зіпсовано відпочинок, що вказує на те, що у цьому кримінальному провадженні не було досягнуто примирення з усіма потерпілими у кримінально-правовому розумінні [16]. Таким чином, суть цього висновку ВС зводиться до того, що застосовувати ст. 46 КК України в разі вчинення хуліганства (ч. 1 ст. 296 КК України) не можна, якщо хуліганськими діями заподіяно шкоду (зокрема моральну) також іншим особам, з якими примирення досягнуто не було. Але, як відомо, КК України не пов'язує наявність хуліганства з його вчиненням у громадських місцях, а громадський порядок може бути порушений і за відсутності сторонніх осіб чи у присутності лише потерпілого [21, с. 943]. Цікавою у цій справі є окрема думка судді ВС, який зазначив про можливість застосування звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого ст. 46 КК України, оскільки особі, якій кримінальним правопорушенням *безпосередньо* спричинено шкоду (ТОВ «Антерос»), відшкодовано завдану шкоду та підприємство не має претензій до винного. Також суддя вказав, що у ст. 46 КК України наведено вичерпний перелік злочинів (як-от корупційних), до яких не застосовується така норма закону [22]. Тобто вчинення хуліганства не є виключенням з умов застосування такого виду звільнення.

Додамо, що ВС загалом не заперечив можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України у випадку вчинення хуліганства. Вважаємо, що питання про можливість такого звільнення має вирішуватися диференційовано:

– у разі заподіяння хуліганськими діями моральної шкоди стороннім особам (тобто будь-кому іншому, окрім потерпілого, з яким відбулося примирення), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим не застосовується;

– якщо шкода стороннім особам не заподіяна, то застосування ст. 46 КК України не виключається.

Варто також зазначити, що у постанові ККС ВС від 10 серпня 2021 р. у справі № 161/694/20 звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення проти безпеки руху (ч. 1 ст. 286 КК України), було визнано обґрунтованим [11]. До речі, в контексті ч. 1 ст. 286 КК України ВС України у постанові від 31 березня 2016 р. у справі № 5-27кс16 зазначив, що «існує така група суспільних відносин, охоронюваних кримінальним правом, у яких приватні інтереси їх учасників можуть переважати над суспільними (публічними) інтересами настільки, що волевиявлення потерпілого може мати вирішальне значення для кримінальної відповідальності винної особи» [23].

Однак, мислимо, що ВС у своїх рішеннях має чітко сформулювати свою позицію, щоб не допускати подвійного трактування.

Щодо другого елемента підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її примиренням з потерпілим, у постанові ККС ВС від 10 серпня 2021 р. у справі № 161/694/20 констатовано, що «законодавець у ст. 46 КК передбачив обов'язкову підставу (умову) для застосування даного виду звільнення від кримінальної відповідальності це *відшкодування винним потерпілому завданих* ним внаслідок вчинення кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину *збитків або усунення заподіяної шкоди*» [11].

Зважаючи на це, виникає запитання: чи можливе застосування цього виду звільнення у випадку, якщо такі збитки не завдані або шкода не заподіяна? З цього приводу є висновок ВС щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України), одним із обов'язкових елементів підстави для застосування якого є повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. У постанові ККС ВС від 11 квітня 2019 р. у справі № 308/7582/17 випадки вчинення кримінального правопорушення чи замаху на нього, внаслідок яких не заподіяно шкоду або не завдано збитки, виокремлені як виняток, за якого застосування ст. 45 КК України можливе без встановлення зазначеної складової дійового каяття [24]. Вважаємо, що у цьому випадку варто застосувати аналогію тлумачення кримінального закону і такий же підхід використовувати і при звільненні особи від кримінальної відповідальності, передбаченому ст. 46 КК України.

Щодо змісту поняття «відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди» у ст. 46 КК України, ВС у постанові від 10 серпня 2021 р. у справі № 161/694/20 звернув увагу на те, що саме потерпіла особа пропонує конкретні форми та механізм такого відшкодування або усунення, та наголосив: якщо потерпілий незадоволений відшкодуванням, то застосування ст. 46 КК України є неможливим [11]. З цих тверджень видно, що ВС підтримав визнаний у кримінально-правовій науці підхід, що, на відміну від ст. 45 КК України, при звільненні, передбаченому ст. 46 КК

України, відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди може бути і неповним, але воно має бути достатнім [4, с. 75; 21, с. 135], тобто таким, з яким погоджується потерпілий.

У постанові ВП ВС від 16 січня 2019 р. у справі № 439/397/17 наголошено, що заподіяна кримінальним правопорушенням шкода у розумінні ст. 46 КК України має бути такою, що за своїм характером піддається відшкодуванню (усуненню). Також суд ствердив, що втрата життя людини не підлягає відшкодуванню; життя людини не може бути відновлене через незворотність смерті. ВС вказав: якщо потерпілого (жертви кримінального правопорушення) фізично немає, то *ніхто інший не може висловити його волю під час вирішення питань, пов'язаних з відшкодуванням шкоди у вигляді смерті* як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК України [14].

Водночас невирішеним залишилося питання про те, чи може потерпілий «пробачити» винному збитки або шкоду, тобто взагалі відмовитися від відшкодування. Так, Ю.В. Баулін допускає можливість потерпілого вибачити винному заподіяну шкоду [17, с. 141]. А.О. Ісраєлян також не бачить перепон для застосування цього виду звільнення, коли потерпілий не вимагає жодних компенсацій [5, с. 99]. На факультативний характер відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди вказує і С.В. Давиденко [25]. Як видається, такий підхід суперечить згаданому вище висновку ВС, викладеного у постанові від 10 серпня 2021 р. у справі № 161/694/20, про обов'язковість цієї підстави для застосування ст. 46 КК України [11]. О.О. Дудоров також вважає такий підхід поширювальним тлумаченням кримінального закону, оскільки відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди є невід'ємним атрибутом регламентованого чинною редакцією ст. 46 КК України примирення. Разом з тим, науковець вважає за доцільне удосконалити ст. 46 КК України в цій частині з тим, щоб її застосування не виключалося у випадку пробачення (повністю або частково) потерпілим шкоди, заподіяної йому особою, яка вчинила кримінальне правопорушення [4, с. 76]. Зважаючи на різні думки в науковій літературі, вважаємо, що чіткий висновок Верховного Суду щодо цього питання сприяв би послідовності правозастосування у цій частині.

Також є питання, як діяти суду, якщо певна частина збитків була усунута або відбулось часткове відшкодування шкоди, а іншу частину компенсації винний зобов'язався здійснити протягом певного часу, на що потерпілий погодився. Як і в попередньому випадку, в науці так і не було досягнуто консенсусу щодо цього питання. Наприклад, Ю.В. Баулін допускає можливість відшкодування збитків чи усунення шкоди або їх частини після закриття кримінального провадження у випадку досягнення такої домовленості [17, с. 141]. Натомість А.О. Ісраєлян, зважаючи на безумовність цього виду звільнення, вважає, що вимоги потерпілого мають бути задоволені до моменту винесення рішення щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, тобто, даючи згоду на примирення, потерпілий повинен зазначити, що жодних претензій у нього немає та йому відшкодовано збитки або усунуто шкоду [5, с. 112]. О.О. Дудоров також стверджує, що відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди повинне мати місце до винесення ухвали суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності [4, с. 75; 21, с. 135]. Зважаючи на дискусійність питання в науковій літературі, правова позиція ВС у вирішенні цієї проблеми не була б зайвою.

Вище ми вже зазначали про те, що відшкодування завданих винним збитків або усунення заподіяної шкоди може відбуватися не в повному обсязі, а в обсязі, який потерпілий вважатиме достатнім для нього. Тобто знову ж таки йде прив'язка до волевиявлення потерпілого. Однак, вважаємо, що волевиявлення потерпілого необхідне, коли йдеться не про повне відшкодування завданих винним збитків або усунення заподіяної шкоди. При повному відшкодуванні для застосування звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого ст. 46 КК України, підтвердження потерпілого про достатність відшкодованих збитків чи усуненої шкоди не мало би вимагатися, адже потерпілий не повинен «наживатися» на вчиненому щодо нього кримінальному правопорушенні. Хоча, зрозуміло, що у випадку, коли потерпілий залишиться не задоволеним навіть повним відшкодуванням збитків чи усуненням шкоди, то він заперечуватиме проти звільнення винного від кримінальної відповідальності, а відтак – буде відсутній перший елемент підстави для цього виду звільнення (примирення з потерпілим), що виключатиме можливість застосування ст. 46 КК України.

Насамкінець, варто звернути увагу на те, що аналізований вид звільнення за наявності відповідних підстав та умов є обов'язковим, оскільки законодавець у ст. 46 КК України зазначив,

що особа «*звільняється* від кримінальної відповідальності». На цьому наголошено, зокрема, у постанові Пленуму ВС України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 р. № 12 [12], а також у постанові ККС ВС від 20 вересня 2023 р. у справі № 335/10127/20 [14].

Висновки. У результаті аналізу правових позицій ВС щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим можна ствердити, що поступ у тлумаченні підстав та умов такого звільнення суд зробив. Водночас залишилося чимало проблемних моментів, які поки що не були вирішені Верховним Судом. Зокрема, серед них можна виокремити такі:

– чи можуть бути потерпілими в кримінально-правовому розумінні юридичні особи?

– чи можливе примирення з неповнолітніми, обмежено дієздатними чи недієздатними потерпілими? Якщо так, то як воно має відбуватись?

– чи можливе звільнення від кримінальної відповідальності у випадку вчинення кримінальних правопорушень, які заподіюють або створюють реальну загрозу заподіяння істотної шкоди не лише приватним особам, а й суспільним інтересам чи інтересам держави загалом?

– чи може потерпілий відмовитись від відшкодування завданих збитків чи усунення заподіяної шкоди?

– чи можливе відшкодування збитків або усунення шкоди чи їх частини після поставлення ухвали про звільнення від кримінальної відповідальності у випадку досягнення відповідної домовленості з потерпілим?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2341-14 (дата звернення: 19.07.2024).
2. Антонюк Н. Загальні види звільнення від кримінальної відповідальності у судовій практиці. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/ press/point/1032067/ (дата звернення: 27.07.2024).
3. Главюк І.В. Деякі питання звільнення від кримінальної відповідальності: тлумачення Верховного Суду. *Вісник Одеської адвокатури.* 2023. № 2-3. С. 26–30.
4. Дудоров О.О. Про проблеми кримінально-правового примирення. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2013. № 1. С. 73–77.
5. Ісраєлян А.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим : дис. … д.філос. в галузі права : 081. Одеса, 2022. 188 с.
6. Навроцька В.В. Поняття потерпілого від злочину у ст. 46 КК України та відшкодування заподіяної шкоди у разі смерті потерпілого. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2019 : альманах наукових досліджень.* 2019. С. 55–62.
7. Слотвінська Н.Д. До питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки».* 2023. Вип. 10. № 4(40). С. 348–351.
8. Ященко А.М. Чи можна примиритися з близькими родичами та членами сім'ї у разі загибелі потерпілого? *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. Спецвипуск. С. 175–184.
9. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20 травня 2021 р. у справі № 761/12266/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97175041 (дата звернення: 28.07.2024).
10. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 серпня 2020 р. у справі № 127/31068/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91010407 (дата звернення: 28.07.2024).
11. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10 серпня 2021 р. у справі № 161/694/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99009862 (дата звернення: 26.07.2024).
12. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/v0012700-05 (дата звернення: 26.07.2024).

13. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 5 жовтня 2021 р. у справі № 715/2106/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100292332 (дата звернення: 26.07.2024).
14. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20 вересня 2023 р. у справі № 335/10127/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113722456 (дата звернення: 26.07.2024).
15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 р. у справі № 439/397/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/79298600 (дата звернення: 26.07.2024).
16. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 січня 2023 р. у справі № 640/20302/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108628304 (дата звернення: 25.07.2024).
17. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
18. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 17 лютого 2011 р. (витяг). *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 6(130). С. 15-16.
19. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 17 травня 2011 р. (витяг). *Рішення Верховного Суду України*. 2011. Вип. 2(23). С. 98-99.
20. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 6 листопада 2018 р. у справі № 689/695/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77720774 (дата звернення: 27.07.2024).
21. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
22. Окрема думка судді Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 січня 2024 р. у справі №640/20302/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108606131 (дата звернення: 28.07.2024).
23. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 31 березня 2016 р. у справі № 5-27кс16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/58496633 (дата звернення: 30.07.2024).
24. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 11 квітня 2019 р. у справі № 308/7582/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81202988 (дата звернення: 28.07.2024).
25. Давиденко С. Проблеми вдосконалення норм інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3(62). С. 276–285.

УДК 343.432/433 (477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.58

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ ПРЕДСТАВНИКОМ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сийплокі М.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та
правоохоронної діяльності
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0001-6131-9179
e-mail: mykola.syiploki@uzhnu.edu.ua

Кузнецов В.В.,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
ORCID: 0000-0003-1727-4019

Сийплокі М.В., Кузнецов В.В. Особливості кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини представником влади в умовах воєнного стану.

У статті досліджено особливості кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини представником влади в умовах воєнного стану. Зроблено висновок, що кваліфікація незаконного позбавлення волі або викрадення людини представником влади в умовах воєнного стану не була предметом самостійного наукового аналізу.

Метою дослідження є визначення алгоритму кваліфікації незаконних дій представника влади, які пов'язані з незаконним позбавлення волі або викраденням людини в умовах воєнного стану. Для реалізації мети статті було використано такі наукові методи: формально-догматичний – під час правового аналізу повноважень військовослужбовців Територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки й поліцейських під час мобілізаційних заходів; метод порівняльного аналізу дозволив порівняти ступінь суспільної небезпеки окремих кримінальних правопорушень, пов'язаних з позбавленням волі особи представником влади; статистичний метод дозолив визначити кількісні показники окремих кримінальних правопорушень, пов'язаних з позбавленням волі особи представником влади. Методи аналізу та синтезу дозволили запропонувати конкретні алгоритми кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з позбавленням волі особи представником влади.

У дослідженні наголошено на тому, що існуючий в Україні механізм обмеження конституційних прав і свобод людини в умовах воєнного стану не визначає можливості обмеження прав і свобод, які гарантовано у ст. 29 (право на свободу та особисту недоторканність), ст. 55 (право на судовий захист), ст. 62 (презумпція невинуватості), ст. 63 (право на захист) Конституції України.

Констатовано, що через неправильно виставлені пріоритети та відсутність чіткого механізму реалізації мобілізаційних норм, окремі представники влади спотворили мобілізацію, вчиняючи кримінальні правопорушення, зокрема незаконне позбавлення волі або викрадення людини. Встановлена штучна латентність кримінальних правопорушень, пов'язаних з мобілізацією, які вчиняються представниками влади.

Запропоновано алгоритми кваліфікації дій представника влади, який вчиняє певні протиправні дії під час мобілізації в умовах воєнного стану: за ст. 365 КК України; ч. 5 ст. 426-1 КК України; за ч. 1 ст. 146-1 КК України; за ст. 186 КК України; за ст. 187 КК України; за ст. 397 КК України.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, військовослужбовець, військова службова особа, викрадення людини, воєнний стан, втручання, захисник особи, збройний конфлікт, істотна шкода, кваліфікація, конкуренція норм, кримінальне правопорушення, мобілізація, незаконне позбавлення волі, перевищення влади чи службових повноважень, поліцейський, представник влади.

Syiploki M.V., Kuznetsov V.V. Qualification features of illegal deprivation of liberty or abduction of a person by a representative of authorities under martial law conditions.

The article examines the qualification features of illegal deprivation of liberty or abduction of a person by a representative of the authorities under martial law. It is concluded that the qualification of illegal deprivation of liberty or abduction of a person by a representative of the authorities in the conditions of martial law has been not the subject of an independent scientific analysis.

The aim of the research is to determine the algorithm for the qualification of illegal actions of a representative of the authorities, which are related to the illegal deprivation of liberty or abduction of a person under martial law.

To realize the aim of the article, the following scientific methods have been used, such as: formal-dogmatic one has been used for legal analysis of the powers of servicemen of the Territorial centers of recruitment and social support and policemen during mobilization measures; the method of comparative analysis makes it possible to compare the degree of social danger of individual criminal offenses associated with liberty deprivation of a person by a representative of the authorities; the statistical method makes it possible to determine the quantitative indicators of individual criminal offenses related to the deprivation of liberty of a person by a representative of authorities. The methods of analysis and synthesis makes it possible to propose specific algorithms for criminal offenses qualification related to the deprivation of liberty of a person by a representative of the authorities.

The research emphasizes that the mechanism of limiting constitutional human rights and freedoms in Ukraine under martial law conditions does not determine the possibility of limiting the rights and freedoms guaranteed in Art. 29 (right to freedom and personal integrity), Art. 55 (right to judicial protection), Art. 62 (presumption of innocence), Art. 63 (right to protection) of the Constitution of Ukraine.

It was established that due to incorrectly set priorities and the absence of a clear mechanism for the implementation of mobilization norms, some representatives of the authorities distorted the mobilization by committing criminal offenses, in particular, illegal deprivation of liberty or abduction of a person. Artificial latency of criminal offenses related to mobilization committed by representatives of the authorities has been established.

Qualification algorithms of the government representative actions who commits certain illegal actions during mobilization under martial law are proposed, such as: according to Art. 365 of the CC of Ukraine; Part 5 of Art. 426-1 of the CC of Ukraine; according to Part 1 of Art. 146-1 of the CC of Ukraine; according to Art. 186 of the CC of Ukraine; according to Art. 187 of the CC of Ukraine; according to Art. 397 of the CC of Ukraine.

Key words: administrative offense, military serviceman, military official, abduction, martial law, intervention, personal defender, armed conflict, substantial damage, qualification, competition of norms, criminal offense, mobilization, illegal deprivation of liberty, excess of power or official authority, police officer, representative of the authorities.

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни, коли Україна змушена захищати свою територіальну цілісність від зовнішнього агресора-окупанта (російської федерації) проблема дотримання прав і свобод її громадян, забезпечення гарантій їх здійснення набуває особливо великого значення. У Загальній декларації прав людини, затвердженій Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 р., зазначається, що під час здійснення своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки тих обмежень, встановлених законодавством, виключно з метою забезпечення належного визнання й поважання прав та свобод інших осіб і задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві [12, с. 566-567]. Конституція України, в свою чергу, закріпила доволі широкий перелік невідчужуваних прав і свобод людини і громадянина, до яких, належать: невід'ємне право кожної людина на життя; право кожної людини на повагу до

її гідності, а також право кожної людина на свободу та особисту недоторканність та недоторканність житла.

Водночас дані гарантії, права та свободи охороняються нормами Кримінального кодексу України (далі – КК України), що встановлюють, зокрема, відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини. Як відомо, чинний КК України містить норму, передбачену ст. 146 КК України, яка розміщена в Розділі ІІІ «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи». Аналіз вказаної норми та судової практики її застосування в умовах наявного збройного конфлікту дозволяє зробити висновок, що дані кримінальні правопорушення як явище характеризуються своєю розповсюдженістю та латентністю. Особливого суспільного резонансу незаконне позбавлення волі або викрадення людини набуло з ухваленням Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 11 квітня 2024 р., який мав посилити мобілізацію з дотриманням конституційних принципів та не порушенням невідчужуваних прав і свобод людини і громадянина. Однак, із-за неправильно виставлених пріоритетів та відсутності чіткого механізму реалізації мобілізаційних норм, під час якого повинні беззаперечно на першому плані діяти положення ст. 3 Конституції України («людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»), окремі представники влади, зокрема військовослужбовці Територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК та СП) спотворили мобілізацію, як таку, вдаючись до застосування силових методів, обману, провокацій, вчинення корупційних кримінальних правопорушень. Так, наприклад, чотирьом військовослужбовцям (один з них керівник цього центру) ТЦК та СП Борщівського району Тернопільської області та працівникові Борщівської міської ради, оголосили підозри за те, що вони в складі організованої злочинної групи вчинили не лише корупційні кримінальні правопорушення, але й незаконно утримували людей і завдавали тілесні ушкодження, а саме за ч. 3 ст. 368, ч. 3 ст. 146 і ст. 122 КК України [8].

Такі ситуації викликають у фахівців дискусії щодо правової оцінки незаконних дій представників влади під час здійснення мобілізації. Можемо констатувати факт відсутності чіткого алгоритму кваліфікації таких незаконних дій представників влади. Отже дана проблематика є надзвичайно актуальною в сучасних умовах воєнного стану, оскільки протиправні дії представників влади фактично спрямовані проти мобілізації, підривають авторитет держави, Збройних Сил України, правоохоронних органів, обороноздатність держави в цілому, деморалізує інших військовозобов'язаних і може спонукати до порушення ними законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за незаконне позбавлення волі або викрадення людини в різні часи розглядалися в працях М.О. Акімова, А.В. Андрушка, В.І. Борисова, О.О. Володіної, М.К. Гнєтнєва, В.П. Ємельянова, В.А. Козака, Я.Г. Лизогуба, В.О. Навроцького, А.М. Орлеана, В.М. Підгородинського, А.С. Політової, М.І. Хавронюка, С.Д. Шапченка та інших дослідників.

У сучасній дисертації на тему «Кримінально-правова характеристика складів злочинів, що пов'язані з незаконним позбавленням волі», яка захищена у 2023 р. О.Р. Різник стверджує, що кримінально-правова протидія злочинам, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, забезпечується низкою кримінально-правових статей, які знаходяться в чотирьох розділах Особливої частини КК України: 1) розділ ІІІ «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи»: незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146); насильницьке зникнення (ст. 146-1); захоплення заручників (ст. 147); торгівля людьми (ст. 149); незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги (ст. 151); 2) розділ XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів»: захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349); захоплення журналіста як заручника (ст. 349-1); 3) розділ XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя»: завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371); 4) розділ XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку»: злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444) [18, с. 3].

Разом з тим, питання кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини представником влади в умовах воєнного стану не було предметом самостійного наукового аналізу. Безумовно розглянути всі кримінальні правопорушення, які вчиняються представниками влади

під час мобілізації в одній статті неможливо. Тому спробуємо в цьому дослідженні розглянути питання кваліфікації незаконного позбавлення волі або викраденням людини представником влади в умовах воєнного стану.

Метою дослідження є визначення алгоритму кваліфікації незаконних дій представників влади, які пов'язані з незаконним позбавлення волі або викраденням людини в умовах воєнного стану. Для реалізації мети статті було використано такі наукові методи: формально-догматичний – під час правового аналізу повноважень військовослужбовців ТЦК та СП й поліцейських під час мобілізаційних заходів; метод порівняльного аналізу дозволив порівняти ступінь суспільної небезпеки окремих кримінальних правопорушень, пов'язаних з позбавленням волі чоловіків представниками влади; статистичний метод дозолив визначити кількісні показники окремих кримінальних правопорушень, пов'язаних з позбавленням волі чоловіків представниками влади. Методи аналізу та синтезу дозволили запропонувати конкретні алгоритми кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з позбавленням волі чоловіків представниками влади.

Виклад основного матеріалу. Одним із пріоритетних завдань нашого дослідження є визначення алгоритму кваліфікації незаконних дій представників влади, які пов'язані з незаконним позбавлення волі або викраденням людини в умовах воєнного стану. При цьому варто зробити акценти на ті соціальні процеси, що відбуваються сьогодні в житті суспільства, які пов'язані з воєнним станом та створенням, зокрема ТЦК та СП на підставі Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 154 (далі – Постанова № 154).

Згідно абз. 1 п. 1 Постанови № 154 територіальні центри комплектування та соціальної підтримки є органами військового управління, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації [9]. Безпосереднє керівництво територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки і контроль за їх діяльністю здійснюють відповідні оперативні командування, а загальне – Командування Сухопутних військ Збройних Сил, яке узгоджує основні питання діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки з відповідними структурними підрозділами Генерального штабу Збройних Сил та Міністерства оборони України (абз. 4 п. 3 Постанови № 154) [9]. Отже ТЦК та СП є тим державним органом, який в механізмі реалізації мобілізаційної політики покликаний виконувати саме законодавство з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Однак, як показує судова практика та очевидні масові факти незаконного затримання військовослужбовцями ТЦК та СП, які самі грубо порушують права та свободи громадян, основні принципи Конституції України, Закону України про кримінальну відповідальність та мобілізаційного законодавства. Так, у постанові Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 7 березня 2024 р. у справі № 520/26066/23 визнано факт затримання, доставлення до приміщення ТЦК та СП та примусовому направленні позивача на медичний огляд ВЛК, примушуванні до вказаного огляду з позбавленням можливості без такого огляду покинути приміщення відповідача, не зважаючи на пред'явлення позивачем довідки та витягу з наказу Мінекономіки про його бронювання та перебування у місті Львів у зв'язку із службовим відрядженням [11].

Крім того, в соціальних мережах люди публікують десятки відео з порушеннями працівниками ТЦК та СП процесу мобілізації. Один із останніх гучних випадків затримання під час мобілізаційних заходів мав місце 29 травня 2024 року на Житомирщині, коли чоловіка з множинними травмами в стані коми доставили до Звягельської лікарні, де він за кілька днів помер. Батьки чоловіка звинувачують працівників ТЦК та СП у смерті сина [4]. Такі факти свідчать не тільки про незнання військовослужбовцями ТЦК та СП норм законодавства (цікаво, що станом на 7 серпня 2024 р. 34 справи з вимогою українців оскаржити штрафи від ТЦК та СП розглянули українські суди й у 88% (30 справ) суди ухвалили рішення на користь позивачів та скасували штрафи) [2], але й можливе вчинення кримінальних правопорушень.

Систематичність та резонанс таких випадків привернув до них увагу як народних депутатів України, так і представників громадськості й медіа, правозахисників та адвокатів. Так народний депутат України, член Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки Федір Веніславський зазначив, що «працівники територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки не мають право затримувати громадян призовного віку. Таке право мають лише працівники Нацполіції, якщо військовозобов'язаний громадянин перебуває

у розшуку» [13]. Перший заступник комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності, народний депутат України Андрій Осадчук наголосив, що «мобілізація – це примус, мобілізація у всі час не відбувалася добровільно, але треба розуміти які засоби та норми потрібно застосовувати і розуміти суспільні та правові наслідки» [22]. Виконавчий директор Української Гельсінської спілки з прав людини Олександр Павличенко констатує, що працівники ТЦК та СП в більшості випадків порушують норми закону, перебираючи на себе функції поліцейських, застосовуючи фізичне та психологічне насильство під час незаконного затримання громадян України [22].

Важливо, що військове командування знає положення мобілізаційного законодавства й публічно не підтримує такі порушення з боку своїх підлеглих. Так, у відповіді на інформаційний запит ТСН.ua т.в.о. командувача військ оперативного командування «Захід» полковник Олександр Селецький зазначив, що затримання порушників адміністративного законодавства не є компетенцію працівників ТЦК та СП: «Варто підкреслити, що представники ТЦК та СП не здійснюють затримання громадян України у зв'язку з виявленими адміністративними правопорушеннями, які діють у відношенні громадян України віком від 18 до 60 років та підпадають під мобілізацію. Зазначені заходи (затримання та доставка таких громадян до ТЦК та СП) здійснюються виключно представниками органів та підрозділів, що входять до поліції та регулюються пунктом 5 статті 24 Закону України «Про національну поліцію» [20]. Така відповідь цілком відповідає ч. 1 ст. 27 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 р. [15] та п. 9 Постанови № 154, зокрема ТЦК та СП може звертатися в установленому законом порядку до органів Національної поліції щодо доставлення до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, передбачені статтями 210, 210-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [9]. Подібні положення реалізовані й у п. 47 Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 560 (далі – Постанова № 560): «У разі відмови від отримання повістки поліцейський, який входить складу групи оповіщення, проводить адміністративне затримання та доставлення громадянина до районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки на підставі статей 261 і 262 КУпАП» [10]. За наявності всіх законних підстав військовослужбовці, які є службовими особами можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за ч. 5 ст. 426-1 КК України за перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, тобто умисне вчинення дій, які явно виходять за межі наданих цій особі прав чи повноважень, якщо ці дії заподіяли істотну шкоду (якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається шкода, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян – п. 2 примітки до статті 425 КК України) і вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. Слід зауважити, що така редакція поняття «істотна шкода» дозволяє допускати можливість визначення таких наслідків не тільки у матеріальному вимірі. Зокрема, у судовій практиці під істотною шкодою нематеріального характеру також визнають «порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів» (п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 р. № 15) [17].

Слід відмітити, що поряд з представниками ТЦК та СП участь у «силовій» мобілізації приймають й поліцейські. Так Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець повідомив, що до нього звернувся громадянин щодо неправомірних дій працівників патрульної поліції міста Чернівці, які хотіли перевірити військово-облікові дані. «Зі слів заявника, поліцейські незаконно його затримали, побили та доставили до ТЦК та СП. Чоловік поскаржився й на те, що працівники поліції не забезпечили його право на правничу допомогу. Відео, на якому зафіксовано перебіг подій, підтверджує, що поліцейські із застосуванням фізичної сили кинули чоловіка на землю, одягнули йому спеціальні засоби (кайданки) та посадили до службового автомобіля. При цьому чоловік будь-якого опору працівникам поліції не чинив, а намагався з'ясувати підстави його затримання», – зазначив Дмитро Лубінець. «Подібні факти порушень поліцейськими прав

і свобод людини та громадянина потребують належного реагування, тому я звернувся до керівників Національної поліції України та Державного бюро розслідувань», підсумував Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [6]. Адвокатка Катерина Аніщенко справедливо зауважує, що правоохоронці доволі часто нехтують законодавством і відповідають на такі критичні зауваження, що «вони не затримували особу, а супроводжували до відділу поліції чи ТЦК та СП» [20]. Тобто особа, яку «супроводжують» поліцейські може відмовитися від поїздки до відділу поліції, але реально їй не дають такої можливості. Як оцінити такі дії представників влади, чи мають вони право так вчиняти?

Спочатку слід пригадати повноваження поліцейських, зокрема в ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII, передбачено, що поліція відповідно до покладених на неї завдань: «3) вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення; … 5) здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події; … 9) доставляє у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення; …» [16], а також, згідно ч. 5 ст. 24 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. «за зверненням ТЦК та СП, органів Служби безпеки України або розвідувальних органів України органи та підрозділи, що входять до системи поліції, беруть участь у здійсненні заходів щодо оповіщення військовозобов'язаних та резервістів спільно з представниками ТЦК та СП, а також здійснюють адміністративне затримання та доставлення до цих центрів та органів призовників, військовозобов'язаних та резервістів, які вчинили адміністративні правопорушення, передбачені статтями 210, 210-1 КУпАП» [16].

Також поліцейські можуть перевіряти в чоловіків віком від 18 до 60 років військово-облікові документи разом з документом, що посвідчує особу, та у разі відсутності у такої особи військово-облікового документа чи наявності інформації в реєстрах та базах даних, що входять до єдиної інформаційної системи МВС України, про розшук такої особи – здійснювати адміністративне затримання та доставлення такої особи до найближчого ТЦК та СП (абз. 6 п. 16 Постанови № 560).

Отже поліцейські можуть брати участь в оповіщенні військовозобов'язаних та резервістів спільно з представниками ТЦК та СП, а також здійснювати адміністративне затримання та доставлення до цих центрів та органів призовників, військовозобов'язаних та резервістів, які вчинили адміністративні правопорушення, передбачені статтями 210, 210-1 КУпАП, зокрема у разі відмови від отримання повістки такими особами. Також без представників ТЦК та СП поліцейські можуть перевіряти в чоловіків віком від 18 до 60 років військово-облікові документи разом з документом, що посвідчує особу, та у разі відсутності у такої особи військово-облікового документа чи наявності інформації в реєстрах та базах даних, що входять до єдиної інформаційної системи МВС України, про розшук такої особи – здійснювати адміністративне затримання та доставлення такої особи до найближчого ТЦК та СП.

Тому уповноважені власним керівництвом поліцейські можуть затримувати призовників, військовозобов'язаних та резервістів, які вчинили адміністративні правопорушення, передбачені статтями 210, 210-1 КУпАП та доставляти таких осіб до найближчого ТЦК та СП. Наголошуємо на тому, що саме затримувати, а не «супроводжувати» таких осіб; і доставляти не у відділи поліції, а в найближчий ТЦК та СП. При відсутності вказаних умов – інші дії поліцейських не відповідають законодавству та можуть бути кваліфіковані як перевищення влади та службових повноважень за ч. 1 ст. 365 КК України (при завданні істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, тобто шкоди, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян – п. 3 примітки до ст. 364 КК України) або ч. 2 ст. 365 КК України (якщо вони супроводжувалися насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування). Важливо пам'ятати, що застосування ст. 365 КК України неможливе до військовослужбовців ТЦК та СП, які не є працівниками правоохоронного органу.

Застосування лише ст. 365 КК України без ст. 146 КК України обумовлено тим, що, по-перше, насильство при перевищенні влади або службових повноважень може бути фізичним, яке «полягає в незаконному позбавленні волі, завданні побоїв або ударів, заподіянні легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, у мордуванні» (п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України

«Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 р. № 15) [17]. Тобто незаконне позбавленні волі охоплюється фізичним насильством при перевищенні влади та службових повноважень (ч. 2 ст. 365 КК України) [1, с. 136]. По-друге, ст. 365 КК України передбачає спеціального суб'єкта – працівника правоохоронного органу (яким є поліцейський), а ст. 146 КК України – загального суб'єкта.

Також у медіа наводяться й факти незаконного позбавлення волі або викрадення людини представниками влади (поліцейськими, військовослужбовцями ТЦК та СП) в яких близькі особи не можуть дізнатися інформацію про долю потерпілого від цього кримінального правопорушення [3]. У такому разі мова може йти про насильницьке зникнення (зокрема, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, вчинене представником держави, з подальшою відмовою визнати факт такого викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування) відповідальність за яке передбачено в ст. 146-1 КК України.

Слід погодитися з думкою І.А. Онишкевич, що норма про ціле (ч. 1 ст. 146-1 КК України) охоплює діяння в цілому, а норми-частини визнають як самостійні злочини одне з обов'язкових діянь насильницького зникнення: ст.ст. 146, 371, 372 КК України передбачають кримінальну відповідальність за окремі форми незаконного позбавлення волі, якими може вчинятися насильницьке зникнення; ст.ст. 364, 365, 367, 374 КК України передбачають кримінальну відповідальність за відмову або приховування, вчинені представником держави-службовою особою, що є другим з обов'язкових діянь складу насильницького зникнення [7, с. 143]. Таке саме правило слід застосовувати й при конкуренції норми про ціле (ч. 1 ст. 146-1 КК України) та норми – частини (ч. 5 ст. 426-1 КК України).

Тобто, якщо представник влади викрадає або позбавляє волі людину з подальшою відмовою визнати факт такого викрадення або позбавлення волі людини або приховує дані про долю такої людини чи місце перебування, то його дії слід кваліфікувати лише за ч. 1 ст. 146-1 КК України. Аналіз даних Єдиного державного реєстру судових рішень свідчить, на жаль, про відсутність з 2018 року судових рішень за ст. 146-1 КК України. Хоча за період дії ст. 146-1 КК України, правоохоронними органами було зареєстровано 1342 кримінальних проваджень за фактом вчинення насильницьких зникнень (2020 р. – 69; 2021 р. – 56; 2022 р. – 1120; 2023 р. – 72; на червень 2024 р. – 25) [14]. Це свідчить про складність доведення ознак вказаного складу кримінального правопорушення, переважно пов'язаного з протиправними діями представників іноземної держави.

1) Дещо іншу ситуацію ми маємо, коли представник влади при насильницькому зникненні застосовує насильство або погрозу застосування такого насильства, зброю чи спеціальні засоби або болісні і такі, що ображають особисту гідність потерпілого. Склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146-1 КК України не містить кваліфікуючих ознак, які б відповідно диференціювали кримінальну відповідальність, та передбачає лише одне основне покарання у виді позбавленні волі на строк від 3 до 5 років. Однак перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу за ч. 2 ст. 365 КК України карається позбавленням волі на строк від 3 до 8 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років. Отже ми маємо дивну ситуацію, коли норма про ціле (ч. 1 ст. 146-1 КК України), карається менш суворо, ніж норма про частину (ч. 2 ст. 365 КК України). Що ж робити правозастосовним органам з такою законодавчо невдалою конструкцією ст. 146-1 КК України, яка справедливо критикується у кримінально-правовій науці [21, с. 41]. Можливо такі протиправні дії слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 146-1 та ч. 2 ст. 365 КК України? На думку В.О. Навроцького, кваліфікація за сукупністю із статтями 146, 364, 365, 367, 371, 372, 374 КК України також неможлива, оскільки це тягне безпосереднє порушення принципу недопустимості подвійного інкримінування та точності кримінальної кваліфікації [5, с. 48]. Такі різного роду тяжкі наслідки, спричинені в ході насильницького зникнення, на думку І.А. Онишкевича, повинні кваліфікуватися за сукупністю із загальнокримінальними нормами, що передбачають відповідальність за такі дії [7, с. 147]. На перший погляд, це може бути ч. 2 ст. 146 КК України (застосування способу, небезпечного для життя чи здоров'я потерпілого, або, діяння, що супроводжувалося заподіянням особі фізичних страждань, або із застосуванням зброї), яка передбачає покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. На нашу думку, за суворістю ч. 1 ст. 146-1 КК України передбачає відносно більш суспільно небезпечне діяння (оскільки не має альтернативного основного покарання), ніж ч. 2

ст. 146 КК України. Отже вказане правило кваліфікації при конкуренції кримінально-правових норм, вважаємо, не може бути застосоване. Напрошується висновок, до нормативного врегулювання цієї нормативної прогалини (на нашу думку, слід посилити покарання за ч. 1 ст. 146-1 КК України та передбачити покарання у виді позбавленням волі від п'яти до дев'яти років), дії представника влади, який при насильницькому зникненні застосовує насильство або погрозу застосування такого насильства, зброю чи спеціальні засоби або болісні і такі, що ображають особисту гідність потерпілого, слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 146-1 КК України, окрім випадків завдання інших наслідків для особи, що будуть кваліфіковані за сукупністю із кримінальними правопорушеннями, які передбачають відповідальність за такі наслідки.

Проведений аналіз судової практики за період з 2022 року по теперішній час показав, що жоден працівник ТЦК та СП не був притягнутий до кримінальної відповідальності за ст.ст. 146 та 146-1 КК України. Очевидно, відбувається ігнорування норм законодавства і потурання з боку правоохоронної системи незаконній діяльності військовослужбовців ТЦК та СП з метою в будь-який спосіб посприяти їм у проведенні мобілізації.

Окремої кваліфікації потребують протиправні дії представників влади, коли у потерпілих вилучається телефон для неможливості повідомити адвоката (іншого представника) або близьких осіб про факт незаконного позбавлення волі або викрадення. Такі дії слід кваліфікувати як грабіж (ст. 186 КК України) або розбій (ст. 187 КК України). Сам факт повернення представником влади телефону потерпілому через певний проміжок часу не змінює кваліфікацію, а лише може розглядатися як обставина, що пом'якшує покарання.

Також почастішали випадки звернення адвокатів до Державного бюро розслідувань щодо недопуску їх до клієнтів, яких утримують у ТЦК та СП. Таке втручання в діяльність захисника чи представника особи може містити ознаки складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 397 КК України, а саме «вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги або порушення встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці». Пояснення військовослужбовців, що ТЦК та СП – це режимний об'єкт або «ми виконуємо наказ начальника» не витримує жодної критики, оскільки, навіть Конституційний Суд України в своєму Рішенні № 8-р(II)/2024 від 18 липня 2024 року дійшов висновку, що Конституцією України (частина друга статті 64) та актами, якими введено воєнний стан на всій території України і, відповідно, механізм обмеження конституційних прав і свобод людини в умовах воєнного стану, не визначено можливості обмеження прав і свобод, що їх гарантовано у статті 29 (право на свободу та особисту недоторканність), статті 55 (право на судовий захист), статті 62 (презумпція невинуватості), статті 63 (право на захист) Конституції України [19].

Тому певна пасивність правоохоронних та судових органів при правовій оцінці таких випадків пояснює відсутність в Єдиному державному реєстрі судових рішень з 2022 року відповідних судових рішень за ст. 397 КК України. Хоча з 2022 року органами Національної поліції було зареєстровано 91 кримінальне провадження за фактами втручання в діяльність захисника чи представника особи (2022 р. – 15; 2023 р. – 46; на червень 2024 р. – 30) [14], однак, очевидно, це не стосується працівників правоохоронних органів та військовослужбовців, оскільки Державне бюро розслідування не реєструвало відповідних проваджень. Це свідчить про штучну латентність такого кримінального правопорушення, переважно пов'язаного з небажанням Державного бюро розслідування втручатися у процес мобілізації та пов'язаними з ним явищами.

На підставі викладеного можна зробити певні **висновки**:

2) існуючий в Україні механізм обмеження конституційних прав і свобод людини в умовах воєнного стану не визначає можливості обмеження прав і свобод, які гарантовано у ст. 29 (право на свободу та особисту недоторканність), ст. 55 (право на судовий захист), ст. 62 (презумпція невинуватості), ст. 63 (право на захист) Конституції України;

3) із-за неправильно виставлених пріоритетів та відсутності чіткого механізму реалізації мобілізаційних норм, окремі представники влади спотворили мобілізацію, вчиняючи кримінальні правопорушення, зокрема незаконне позбавлення волі або викрадення людини;

4) встановлена штучна латентність кримінальних правопорушень, пов'язаних з мобілізацією, які вчиняються представниками влади;

5) встановлені певні недоліки у конструкції ст. 146-1 КК України та запропоновано посилити покарання за відповідне кримінальне правопорушення: в ч. 1 ст. 146-1 передбачити покарання у виді позбавленням волі від п'яти до дев'яти років.

6) встановлено, що уповноважені власним керівництвом поліцейські можуть затримувати призовників, військовозобов'язаних та резервістів, які вчинили адміністративні правопорушення, передбачені статтями 210, 210-1 КУпАП та доставляти таких осіб до найближчого ТЦК та СП, а при відсутності законних умов – інші дії поліцейських не відповідають законодавству та можуть бути кваліфіковані як перевищення влади та службових повноважень за ст. 365 КК України;

7) констатовано, що застосування ст. 365 КК України неможливе до військовослужбовців ТЦК та СП, які не є працівниками правоохоронного органу. Військовослужбовці, які є службовими особами за порушення порядку мобілізації, за наявності всіх підстав, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за ч. 5 ст. 426-1 КК України за перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень;

8) запропоновано алгоритм кваліфікації дій представника влади, який викрадає або позбавляє волі людину з подальшою відмовою визнати факт такого викрадення або позбавлення волі або приховує дані про долю такої людини чи місце перебування – слід кваліфікувати лише за ч. 1 ст. 146-1 КК України;

9) запропоновано алгоритм кваліфікації дій представника влади, який у потерпілого вилучає телефон для позбавлення можливості повідомити адвоката (іншого представника) або близьких осіб про факт незаконного позбавлення волі або викрадення. Такі дії слід кваліфікувати як грабіж (ст. 186 КК України) або розбій (ст. 187 КК України);

10) запропоновано алгоритм кваліфікації дій представника влади, який в будь-якій формі перешкоджає здійсненню правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги або порушує встановлені законом гарантії їх діяльності та професійної таємниці – кваліфікується за ст. 397 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арманов М.Г., Книженко О.О., Ярмиш Н.М. Проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. Київ: Національна академія прокуратури України, 2017. 392 с.
2. Бутурлим О. Штрафи від ТЦК: який відсоток покарань скасовують суди. УНІАН. URL: https://www.unian.ua/society/shtrafi-vid-tck-yakiy-vidsotok-pokaran-skasovuyut-sudi-12720342.html.
3. Львів'янка заявила про викрадення чоловіка працівниками ТЦК: реакція військкомату (ВІДЕО). *VARTA 1*. URL: https://varta1.com.ua/news/lviv-yanka-zayavila-pro-vikradennya-cholovika-pracivnikami-tck-reakciya-viyskkomatu-video_379550.html.
4. На Житомирщині працівників ТЦК звинувачують у вбивстві чоловіка: поліція розпочала розслідування. *ПОЛІТАРЕНА*. URL: https://politarena.online/na-zhytomyrshchyni-pratsivnykiv-ttsk-zvynuvachuiut-u-vbyvstvi-cholovika-politsiia-rozpochala-rozsliduvannia-63156/.
5. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
6. Несчетна С. Побили і в кайданках відвезли до ТЦК: омбудсман відреагував на свавілля поліції у Чернівцях (відео). *ТСН*. URL: https://tsn.ua/ukrayina/pobili-i-v-kaydankah-vidvezli-do-tck-ombudsman-vidreaguvav-na-svavillya-policiyi-u-chernivcyah-video-2615151.html.
7. Онишкевич І.А. Кримінальна відповідальність за насильницьке зникнення в Україні: дис. … доктора філософії: 081 Право. Львів, 2024. 218 с.
8. Панченко Т., Качуровська Д., Струс С. Службовцям ТЦК з Тернопільщини оголосили про підозри. *Суспільне Тернопіль*. URL: https://suspilne.media/ternopil/804761-sluzbovcam-tck-z-ternopilsini-ogolosili-pro-pidozri/.
9. Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки: постанова Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 154. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-п#Text.
10. Порядок проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації на особливий період : постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 560. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-poriadku-provedennia-pryzovu-hromadian-na-viiskovu-sluzhbu-pid-chas-mobilizatsii-na-osoblyvyi-period-560-160524.
11. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 7 березня 2024 р. у справі № 520/26066/23. URL: https://verdictum.ligazakon.net/ document/117514484?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03.

12. Правове забезпечення оперативно-розшукової діяльності: хрестоматія / укладачі: Сийплокі М.В., Ступник Я.В., Мацола А.А., Сийплокі С.М.; за заг. ред. В.В. Кузнецова. Ужгород: РІК-У, 2022. 660 с.
13. Працівники ТЦК не мають права затримувати людей – Веніславський. *Укрінформ*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3873268-pracivniki-tck-ne-maut-prava-zatrimuvati-ludej-venislavskij.html.
14. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.
15. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text.
16. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.
17. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 15. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text.
18. Різник О.Р. Кримінально-правова характеристика складів злочинів, що пов'язані з незаконним позбавленням волі: дис. … доктора філософії: 081 Право. Львів, 2023. 248 с.
19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою) від 18 липня 2024 р. № 8-р(II)/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/v008p710-24#Text.
20. Серов І. Мобілізація: чи мають право працівники ТЦК затримувати чоловіків – у Міноборони уточнили. *ТСН*. URL: https://tsn.ua/exclusive/ mobilizaciya-po-novomu-chi-mayut-pravo-pracivniki-tck-zatrimuvati-cholovikiv-2630913.html.
21. Туляков В.О. «Чорні лебеді» кримінального права та методологія правового регулювання. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків (18-19 жовт. 2018 р.). Редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2018. С. 38–41.
22. Як себе захистити, якщо ТЦК порушують закон? Стрес і війна: як це пережити? *Радіо Свобода*. URL: https://www.youtube.com/ watch?v=3zU0iMpqyTU.

УДК 343.31
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.59

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПОСЯГАННЯМ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ТА ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ В УКРАЇНІ

Федишин І.М.,
ад'юнкт кафедри кримінального права і кримінології
Львівського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0009-0005-5546-7139

Федишин І.М. Кримінальна відповідальність за правопорушення, пов'язані з посяганням на діяльність державних та громадських діячів в Україні.

Стаття присвячена проблематиці кримінальної відповідальності за правопорушення, пов'язані з посяганням на діяльність державних та громадських діячів в Україні. Науковий огляд демонструє, що в науці кримінального права недостатньо уваги приділено комплексному дослідженню відповідальності за такі правопорушення. Мета даного дослідження полягає у всебічному вивченні форм і змісту кримінальної відповідальності за такі правопорушення, їх нормативного відображення, а також у виявленні проблем їх застосування на практиці. Автор наголошує, що ефективна кримінально-правова охорона діяльності цих осіб повинна базуватися на поєднанні криміналізації та пеналізації, де наявність відповідних норм у законі є лише початковим етапом. В статті досліджуються різні види кримінальних правопорушень, від проступків до особливо тяжких злочинів, які зокрема, передбачені ст.ст. 112, 163, 344, 346, 351, 351-1, 351-2 КК України та аналізуються передбачені для цих правопорушень санкції. Аналіз цих санкцій показав досить широкий спектр видів покарань, наявність альтернативи для індивідуалізації та адекватності кримінально-правового впливу, поєднання основних та додаткових видів покарань. В результаті дослідження автор дійшов висновку про відсутність системи та узгодження вертикальних та горизонтальних зв'язків аналізованих кримінальних правопорушень. Унікальність статті полягає в її системному підході до аналізу кримінальної відповідальності за правопорушення, що посягають на діяльність державних і громадських діячів. Автор зосереджуються на аналізі санкцій, вивчаючи пропорційність та достатність покарань, системно-правові зв'язки між кримінально-правовими нормами, а також практику застосування цих норм судами України. Дана стаття загострює увагу до проблеми низького рівня фактичної реалізації існуючих кримінально-правових норм, що містять відповідальність за посягання на діяльність державних і громадських діячів. Автор пропонує переглянути підходи до формування кримінального законодавства в цілому, виключаючи необґрунтовані спеціальні норми та використовуючи інші засоби диференціації кримінальної відповідальності. Стаття не тільки виявляє існуючі проблеми, але й пропонує шляхи їх вирішення, зокрема, рекомендує уточнення законодавчих норм і удосконалення механізмів правозастосування. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю підвищення ефективності кримінального переслідування у сучасних нелегких умовах, що є важливим для забезпечення кримінально-правової охорони діяльності державних та громадських діячів в Україні.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, покарання, кримінальна відповідальність, кримінальне право, державний діяч, громадський діяч, діяльність державних чи громадських діячів, кримінально-правова охорона.

Fedyshyn I. Criminal liability for crimes related to encroachment on the activities of state and public figures in Ukraine.

The article focuses on the issues of criminal liability for offenses related to encroachment on the activities of state and public figures in Ukraine. The scientific review demonstrates that the science of criminal law has not paid sufficient attention to a comprehensive study of liability for

such offenses. The purpose of this study is to comprehensively examine the forms and content of criminal liability for such offenses, their regulatory reflection, and to identify the problems of their application in practice. The author emphasizes that effective criminal law protection of the activities of these persons should be based on a combination of criminalization and penalization, where the availability of relevant provisions in the law is only the initial stage. The article examines various types of criminal offenses, from misdemeanors to especially serious crimes, which are, in particular, provided for in Articles 112, 163, 344, 346, 351, 351-1, 351-2 of the Criminal Code of Ukraine and analyzes the sanctions provided for these offenses. The analysis of these sanctions shows a fairly wide range of types of punishment, the availability of alternatives for individualization and adequacy of criminal law impact, and a combination of basic and additional types of punishment. As a result of the study, the author comes to the conclusion that there is no system and no coordination of vertical and horizontal links of the analyzed criminal offenses. The uniqueness of the article lies in its systematic approach to the analysis of criminal liability for offenses encroaching on the activities of state and public figures. The author focuses on the analysis of sanctions, studying the proportionality and sufficiency of punishments, systemic legal relations between criminal law provisions, and the practice of application of these provisions by Ukrainian courts. This article focuses on the problem of the low level of actual implementation of the existing criminal law provisions containing liability for encroachment on the activities of state and public figures. The author proposes to reconsider approaches to the formation of criminal legislation in general, excluding unjustified special rules and using other means of differentiating criminal liability. The article not only identifies the existing problems but also suggests ways to solve them, in particular, recommends clarifying legislative provisions and improving law enforcement mechanisms. The relevance of the study is stipulated by the need to increase the effectiveness of criminal prosecution in today's difficult conditions, which is important for ensuring criminal law protection of activities of state and public figures in Ukraine.

Key words: criminal offense, punishment, criminal liability, criminal law, statesman, public figure, activities of statesmen or public figures, criminal legal protection.

Постановка проблеми. Необхідність порушувати проблематику кримінальної відповідальності за правопорушення, пов'язані з посяганням на діяльність державних та громадських діячів в Україні, зумовлена сучасними викликами у сфері правопорядку, державного управління і безпеки, загалом. Достатня кримінально-правова охорона діяльності державного та громадського діяча полягає в поєднанні мінімум двох аспектів – криміналізації та пеналізації. Оскільки, наявність у кримінальному законі статей, що встановлюють кримінальну відповідальність за правопорушення є лише початковим етапом у забезпеченні правової охорони цієї категорії осіб. Наступним важливим етапом є впровадження ефективної та адекватної міри покарання за такі посягання, що повинне мати як превентивний, так і справедливий каральний ефект. Невідповідність між формальними нормами і фактичною практикою їх застосування ставить під сумнів ефективність захисту державних та громадських діячів, що потребує термінового реагування. Аналіз наявних кримінально-правових норм та досвіду їх практичного застосування є важливою передумовою ефективної протидії посяганням проти державних та громадських діячів, а через це, відповідно, і підвищення рівня безпеки та правової стабільності в країні.

Мета дослідження. У цій статті зосередимося на дослідженні форм і змісту кримінальної відповідальності за правопорушення, що загрожують діяльності державних і громадських діячів в Україні, а також на тому, як ці аспекти відображені у законодавстві і реалізуються на практиці.

Стан опрацювання проблематики. Аспектам відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з посяганням на діяльність державного та громадського діяча в Україні, у науці кримінального права, увага приділена недостатня. Більшість авторів звертають увагу на висвітлення однієї окремої статті Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1] щодо державного чи громадського діяча. Наприклад, найбільший науковий інтерес становить кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча. Її, зокрема, досліджували: О. Сотула [2], О. Звонарьов [3], О. Кияшко [4], О. Бантишев та О. Шамара [5]. В свою чергу, В. Притула [6] загострив увагу на іншій статті КК України, а саме 346, яка містить положення про кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо державного чи громадського діяча. Є. Блажівський [7] аналізував проблематику втручання в діяльність державного діяча (ст. 344

КК України). У зв'язку з цим, є потреба саме комплексного, системного дослідження важливих аспектів відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з посяганням на діяльність державних та громадських діячів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Якщо виходити з того, що систему норм, спрямованих на кримінально-правову охорону діяльності державного чи громадського діяча в Україні становлять собою положення ст.ст. 112, 344 та 346 КК України, то фокус уваги буде спрямований на санкції цих кримінально-правових норм. Враховуючи, що ч. 2 ст. 163 КК України передбачає кваліфікований склад за колом потерпілих, а саме «вчинені ... щодо державних чи громадських діячів», тому положення цієї норми теж будемо піддавати аналізу. В силу того, що такий потерпілий як народний депутат України, член Рахункової палати, член Вищої ради правосуддя та член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України в ст.ст. 112, 344, 346 КК України є визначені як державні діячі, то ч. 1 ст. 351, ст.ст. 351-1, 351-2 КК України також слід дослідити.

Звісно, норми про відповідальність за посягання на діяльність державних чи громадських діячів не є унікальними та ізольованими, вони перебувають у певних вертикальних («загальна – спеціальна норма») та горизонтальних зв'язках. Щодо останніх, є очевидним, що окрім, державних чи громадських діячів кримінальне законодавство захищає й інших потерпілих із так званим спеціальним статусом, які здійснюють законну діяльність в межах держави. У зв'язку з цим, наше дослідження буде пролягати, в тому числі, й через порівняння санкцій даних норм між собою.

Санкція ст. 112 КК України за посягання на життя державного чи громадського діяча визначає альтернативно покарання у виді або позбавлення волі на певний строк (від десяти до п'ятнадцяти років) або довічне позбавлення волі. Також, як додаткове покарання передбачено можливу конфіскацію майна. Зауважимо, що вид та розмір покарання збігається із ч. 2 ст. 115 КК України, що є загальною у співвідношенні із ст. 112 КК України. Однак, є одне «але», оскільки, дана норма є спеціальною в порівнянні з тією, що міститься в розділі ІІ Особливої частини КК України, то основна ідея змін у рівні репресивних заходів порівняно з загальними нормами повинна спрямовуватися на їх посилення. В даному випадку ця тенденція не спрацювала, очевидно, через те, що в даних нормах вже передбачено найбільш сувору міру покарання. З огляду на це виникає запитання взагалі доцільності кримінально-правової норми передбаченої ст. 112 КК України. Такої позиції дотримується професор М. Хавронюк, який зазначає: «... ст. 112 КК є зайвою. За її відсутності відповідне діяння каралося б за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК, яка передбачає більш тяжкий злочин» [8, с. 119].

В ст.ст. 379 і 443 КК України, де потерпілим від посягання на життя є суддя і представник іноземної держави або інша особа, яка має міжнародний захист, відповідно, нижня межа строку позбавленням волі є нижчою, а саме вісім років. Відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу (передбачена ст. 348 КК України) закріплює нижню межу на рівні дев'яти років, що на рік більше від нижньої межі передбаченої ст.ст. 379, 443 КК України, але на рік менше ніж передбачено санкцією ст. 112 КК України.

Ч. 2 ст. 163 КК України «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер вчинене щодо державних чи громадських діячів» за критерієм строку позбавлення волі є тяжким злочином, який потенційно може тягнути за собою позбавленням волі на строк від трьох до семи років. Варто зазначити, що порушення таємниці листування пересічної людини є кримінальним проступком (можливе покарання штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виправними роботами на строк до двох років, пробаційним наглядом на строк до трьох років або обмеженням волі на той самий строк).

Щодо кримінального правопорушення, передбаченого ст. 344 КК України «Втручання в діяльність державного діяча», то ч. 1 цієї статті є нетяжким злочином і її санкція передбачає:

1) штраф від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
2) пробаційний нагляд на строк до двох років;
3) обмеження волі на строк до двох років;
4) позбавлення волі на строк до двох років.

Досить невиправданою видається ситуація із таким невеликим розміром штрафу в одному альтернативному переліку із позбавленням волі на строк до двох років. До прикладу, за втручання в діяльність судді передбачений штраф від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і верхня межа покарання – пробаційний нагляд на строк до трьох років.

Ч. 2 ст. 344 КК України передбачає кваліфікований склад кримінального правопорушення, а саме вчинення дій передбачених ч. 1 ст. 344 КК України особою з використанням свого службового становища і тягне за собою можливість призначення:

1) штрафу від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

2) обмеження волі на строк до трьох років;

3) позбавлення волі строк до трьох років.

Як додаткове покарання особу винного можна позбавити права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Аналогічні посягання є кримінально караними і щодо інших спеціальних потерпілих (ст. ст. 343, 376 КК України). Забігаючи наперед, скажемо, що санкції цих норм не є узгодженими. Ба більше, втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця законодавцем визначається як проступок, а основні склади ст.ст. 344 і 376 КК України – нетяжкими злочинами. Покарання у ч. 1 ст. 343 КК України та ч. 1 ст. 376 КК України є однакові між собою за видами покарання, але не за їх розміром, а від ст. 344 КК України вони відрізняються ще й за видами (два спільні види та два відмінні). Спільним є те, що мінімальне покарання за основний склад у даних нормах є штраф. Найменший штраф серед порівнюваних санкцій передбачено санкцією ч. 1 ст. 343 КК України, а саме до ста неоподатковуваних мінімум доходів громадян (нижньою межею будемо вважати тридцять неоподатковуваних мінімум доходів громадян, опираючись на ст. 53 КК України). А найбільший розмір штрафу із достатнім розходженням є в ч. 1 ст. 376 КК України (від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян). Санкція норми описаної у ст. 344 КК України найбільш сувора – включає покарання у виді обмеження волі і позбавлення волі на певний строк.

Аналіз санкцій ст. 346 КК України «Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча» дозволяє виснувати, що у трьох частинах цієї статті об'єднано та встановлено відповідальність за нетяжкий, тяжкий та особливо тяжкий злочини. Дана стаття у своїх частинах містить посягання, які є самостійними кримінальними правопорушеннями, за умов, що вони вчинені не щодо державних чи громадських діячів. За вчинення посягання, передбаченого у ч. 1 ст. 346 КК України можливе застосування:

1) обмеження волі на строк до п'яти років;

2) позбавлення волі на строк до п'яти років.

Натомість, діяння передбачене ч. 2 ст. 346 КК України, а саме: умисне заподіяння державному чи громадському діячу середньої тяжкості тілесних ушкоджень чи легких тілесних ушкоджень, нанесення побоїв чи вчинення інших насильницьких дій у зв'язку з їх державною або громадською діяльністю караються позбавленням волі на строк від чотирьох до семи років. До речі, така конструкція частини статті, що об'єднує в собі різні за ступенем тяжкості суспільно-небезпечні діяння і визначення для них однакової міри покарання є суперечливою. Вважаємо, це суперечить принципу пропорційності. Натомість, в загальних кримінально-правових нормах відбувається диференціація відповідальності за насильство різної тяжкості. Так, нанесення побоїв чи вчинення інших насильницьких дій за загальною нормою – ст. 126 КК України є проступком із максимально можливим покаранням у виді виправних робіт на строк до одного року. Легке тілесне ушкодження теж є проступком, що у випадку спричинення короткочасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності може каратись максимум обмеженням волі на строк до двох років (у разі неможливості застосування штрафу, громадських і виправних робіт, пробаційного нагляду). Також варто зазначити, що завдання будь-якій людині (яка не є спеціальним потерпілим) середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ч. 1 ст. 122 КК України) навіть при своїй найбільш суворій межі – позбавлення волі на строк до трьох років не дотягує до найнижчої межі строку позбавлення волі за завдання таких же середньої тяжкості тілесних ушкоджень (або навіть побоїв, що не спричинили тілесного ушкодження) державному чи громадському діячу.

Завдання державному чи громадському діячу тяжких тілесних ушкоджень здатне потягнути для винної особи покарання у виді позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років. Для порівняння, загальна норма щодо умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК України) встановлює покарання у виді позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

Якщо далі досліджувати зв'язки між нормами, що передбачають аналогічні посягання на інших спеціальних потерпілих, то знову підсумуємо, що покарання відрізняються. Так, санкції у

випадку погроз щодо судді (ч. 1 ст. 377 КК України) та працівника правоохоронного органу (ч. 1 ст. 345 КК України) є тотожними та передбачають меншу суворість ніж щодо державного чи громадського діяча. Як наслідок, такі дії можуть призвести до виправних робіт на строк до двох років або пробаційного нагляду на строк до трьох років або обмеження чи позбавлення волі на строк до трьох років. Аналогічно сконструйовано ще одне кримінальне правопорушення на яке звернемо увагу, а саме ст. 350 КК України «Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок», яке за суворістю видів та розміру покарання займає «останнє місце» серед вказаного вище переліку. Оскільки, погроза за ч. 1 ст. 350 навіть не передбачає позбавлення волі і є кримінальним проступком на відміну від ст.ст. 345, 346, 377 КК України. Тенденція, що кримінальним законом насильство проти державного чи громадського діяча карається більш суворо прослідковується і при аналізі санкцій передбачених ч.ч. 2, 3 ст. 345 КК України, ч.ч. 2, 3 ст. 346 КК України, ч.ч. 2, 3 ст. 350 КК України та ч.ч. 2, 3 ст. 377 КК України.

І насамкінець, кримінальні правопорушення передбачені ч. 1 ст. 351 КК України, ст.ст. 351-1, 351-2 КК України, які закріплюють відповідальність за перешкоджання діяльності таких державних діячів як народний депутат України, член Рахункової палати, член Вищої ради правосуддя та член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Ці кримінальні правопорушення визначено кримінальними проступками і аналіз санкції дає розуміння загалом про схожість покарань, зокрема: у всіх трьох передбачено однакові види та розміри покарань, а саме, пробаційний нагляд на строк до трьох років та обмеженням волі на строк до трьох років. Проте, штраф, який також передбачається у даних трьох статтях відрізняється розміром. Так, за перешкоджання діяльності народного депутата України він від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а в ст.ст. 351-1, 351-2 КК України зазначено менший розмір меж штрафу – від ста до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. За конструкцією об'єктивної сторони в кримінальному законі є ще схожі до ст.ст. 351, 351-1, 351-2 КК України кримінальні правопорушення, а саме: ст. 114-1 КК України «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань», ст. 157 КК України «Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії референдуму чи діяльності офіційного спостерігача», ст. 170 КК України «Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій», ст. 171 КК України «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів». Проте, у цьому випадку порівнювати вищезазначені положення є недоцільним, тому що це концептуально різні посягання.

Висновуємо, що санкції щодо різних спеціальних потерпілих між собою не є узгодженні, немає певної зрозумілої системи, а логіка і мотивація законодавця в частині кому виділяти більшу чи меншу «цінність» залишається невідома.

Рішенням одразу декількох зазначених вище проблем є виключення відповідних спеціальних норм з розділів Особливої частини КК України, де вони зазначені та заразом запровадження у загальні норми, що визначають посягання на життя чи здоров'я особи, ознаки, які дозволяють кваліфікувати або особливо кваліфікувати кримінальне правопорушення за ознакою спеціального потерпілого. До слова, проект нового КК України [9], вже передбачає схожий підхід.

Аналіз вироків судів України, як оцінка фактичної реалізації тих санкцій, які були розглянуто вище, є критично важливим для аналізу кримінальної відповідальності за посягання на діяльність державних та громадських діячів з кількох причин: визначення практики правозастосування; оцінки ефективності правових норм; ідентифікація проблем у правосудді; забезпечення правової певності тощо.

В ході дослідження було проаналізовано доступні вироки, які містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень. Так, встановлено, що за ст. 112 КК України наявний тільки один вирок за період з 2012 до 2024 року, натомість, обліковано за цей період 34 кримінальні правопорушення [10]. Водночас, наявний обвинувальний вирок Кіровського районного суду м. Кіровограда, який винесений 2013 року за ч. 2 ст. 28 – ст. 112 КК України, містить рішення про призначення покарання у виді позбавлення волі строком на одинадцять років [11].

Щодо ч. 2 ст. 163 КК України, то за період від 2012 по 2024 рік є 9 обвинувальних вироків і жодного, де потерпілим є державний чи громадський діяч.

Випадків реєстрації органами досудового розслідування кримінальних проваджень за ст. 344 КК України з 2013 по 2023 рік було 118, з них тільки 2 скеровано до суду з обвинувальним актом, а вироків – 0 [10]. Натомість, в одному з цих кримінальних проваджень Солом'янський районний суд м. Києва звільнив особу від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінчення строків давності (ст. 49 КК України) та закрив кримінальне провадження [12].

За фактом погрози або насильства щодо державного чи громадського діяча (ст. 346 КК України) було розпочато 198 кримінальних проваджень в аналізованому періоді. Якщо у відсотковому значенні, то тільки 4% від загальної кількості було скеровано до суду з обвинувальним актом, а у 0,5% є засуджено осіб [10]. Вивчено одне таке рішення, в котрому суд вирішив визнати особу винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 346 КК України та звільнити її від покарання за ч. 1 ст. 346 КК України, на підставі ст. 49 КК України, у зв'язку із закінченням строку давності притягнення до кримінальної відповідальності [13].

У часовий відтинок 2015–2024 рр. є один вирок за ч. 1 ст. 351 КК України що стосується народного депутата України. Так, 9 вересня 2019 року Ужгородський міськрайонний суд Закарпатської області призначив особі покарання за ч. 1 ст. 351 КК України у вигляді штрафу в розмірі 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а саме 3400 (три тисячі чотириста) гривень [14]. Відзначимо, що від моменту винесення такого вироку до сьогодення розмір штрафу зазнав змін в сторону посилення репресії (було – штраф від ста до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; стало – штраф від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

Щодо ст.ст. 351-1 і 351-2 КК України досвід судового розгляду у даних провадженнях на даний час в Україні відсутній.

Зробимо підсумок, що даний аналіз судової практики вказав, на жаль, лише на одну закономірність – майже повну відсутність відповідних судових вироків за правопорушення, що посягання на діяльність державних чи громадських діячів. Наявні поодинокі вироки не несуть достатньої інформаційної складової для узагальнення досвіду правозастосування досліджуваних складів кримінальних правопорушень. Такий стан речей може бути зумовлений: недостатньою ефективністю досудових розслідувань, відсутністю достатніх доказів, корупцією та тиском, внутрішніми недосконалостями судової системи або саме недоліками кримінального законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за правопорушення, пов'язані з посяганням на діяльність державних та громадських діячів в Україні.

Висновки. Із вищевикладеного можна резюмувати, що відповідальність за кримінальні правопорушення, пов'язані з посяганням на діяльність державних та громадських діячів в Україні включає різні види кримінальних правопорушень: від кримінальних проступків до особливо тяжких злочинів. Законодавець у більшості випадків дає досить широкий арсенал інструментів кримінально-правового впливу на осіб, яких визнано винними. Санкції кримінальних правопорушень, що посягають на діяльністю державних і громадських діячів, досить гнучкі. В аналізованих статтях часто зустрічаються альтернативні види покарань, що дозволяє суддям індивідуалізувати відповідальність, обрати найбільш відповідний варіант покарання в залежності від обставин. Санкції також включають додаткові покарання, такі як конфіскація майна або позбавлення права обіймати певні посади, які можуть бути призначені, якщо це ефективно в кожному конкретному випадку. Також, важливе значення має, наприклад, виокремлення у ст. 344 КК України більш суворого покарання для осіб, які використовують своє службове становище для вчинення кримінального правопорушення. Водночас, встановлено деякі положення, що суперечать принципу пропорційності санкцій (зокрема в ч. 2 ст. 346 КК України). Розглянуто зв'язки між досліджуваними кримінальними правопорушеннями, загальними нормами і також схожими кримінальними правопорушеннями, що регулюють відповідальність за посягання на інших спеціальних потерпілих і з'ясовано системну неузгодженість даних положень. Встановлено, що у сучасному українському правозастосуванні спостерігається серйозна проблема, пов'язана з недостатньою ефективністю кримінального переслідування за правопорушення, що посягають на діяльність державних та громадських діячів. Незважаючи на наявність відповідних статей в КК України, статистика вироків свідчить про їхню рідкісність, а реальний рівень їх реалізації залишається низьким. Важливо дослідити, які конкретні системні бар'єри заважають реалізації кримінальної відповідальності в таких обставинах. Це є можливим шляхом для подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / *Відомості Верховної Ради України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/2341-14 (дата звернення: 15.08.2024).
2. Сотула О.С. Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 201 с.
3. Звонарьов О.Ю. Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча: монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток ЛТД», 2005. 119 с.
4. Кияшко О.О. Посягання на життя державного чи громадського діяча: кримінально-правові та компаративістські аспекти: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08. Одеса, 2019. 289 с.
5. Бантишев О.Ф., Шамара О.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія. Луганськ, 2014. 240 с.
6. Притула В.В. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо державного чи громадського діяча: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08. Харків, 2014. 220 с.
7. Блажівський Є.М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. Наук: 12.00.08. Львів, 2010. 234 с. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/735/1/%D0%91%D0%BB%D0%B0%D0%B6%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%84.%D0%9C.%20%D0%B4%D0%B8%D1%81.pdf (дата звернення 15.08.2024).
8. Хавронюк М.І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ, 2004. 504 с.
9. Текст нового Кримінального кодексу України: проект станом на 16.06.2024. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/06/17/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-16-06-2024.pdf (дата звернення 15.08.2024).
10. Карчевський М. (2024). Протидія злочинності в Україні: інфорграфіка (2013-2024): інтерактивний довідник. URL: https://karchevskiy.com/ i-dovidnyk/ (дата звернення 15.08.2024).
11. Вирок Кіровський районний суд м. Кіровограда від 05.11.13 справа № 404/5044/13-к https://reyestr.court.gov.ua/Review/34652936 (дата звернення: 15.08.2024).
12. Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 08.08.2019 справа № 760/7699/16-к https://reyestr.court.gov.ua/Review/83817283 (дата звернення: 15.08.2024).
13. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 30.01.2020 справа № 727/4963/14-к https://reyestr.court.gov.ua/Review/87299545 (дата звернення: 15.08.2024).
14. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 09.09.2020 справа № 308/15179/18 https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 84109103 (дата звернення: 15.08.2024).

УДК 343.54
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.60

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗМЕЖУВАННЯ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 166 КК УКРАЇНИ, ІЗ СУМІЖНИМИ СКЛАДАМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Філіпенко В.Р.,
докторка філософії,
асистентка кафедри кримінального права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-9155-3564
e-mail: valeria.pphilipenko@gmail.com

Філіпенко В.Р. До питання про розмежування складу злочину, передбаченого ст. 166 КК України, із суміжними складами кримінальних правопорушень.

Стаття присвячена вивченню проблеми розмежування складу злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України) з такими суміжними складами кримінальних правопорушень, як «Домашнє насильство» (ст. 126-1 КК України), «Залишення в небезпеці» (ст. 135 КК України) та «Зловживання опікунськими правами» (ст. 167 КК України). Проведено аналіз зазначених складів, здійснено їх порівняння, встановлено ознаки, за якими необхідно розмежовувати ці склади, вивчено судову практику, сформульовано рекомендації щодо кваліфікації цих злочинів, а також запропоновано удосконалення закону про кримінальну відповідальність.

З'ясовано, що склади злочинів, передбачених ст.ст. 126-1 та 166 КК України, слід проводити за об'єктивними (формою діяння, систематичністю) та суб'єктивними (формою вини) ознаками. Доведено, що умисне економічне насильство, вчинене шляхом залишення без догляду та піклування, при умисному ставленні до наслідків, повинне кваліфікуватись за ст. 126-1 КК України. За ст. 126-1 та ст. 166 КК України вчинене може бути кваліфіковане лише при реальній сукупності.

Обґрунтовано, що основною об'єктивною ознакою, за якою необхідно розмежовувати склади злочинів, передбачених ст. 135 та ст. 166 КК України, є наявність небезпечного для життя стану. При вчиненні злочину, передбаченого ст. 166 КК України, потерпілий у такому стані не перебуває. При наявних підставах, попередня поведінка особи, що полягала у поставленні дитини або обмежено дієздатної (недієздатної) особи у небезпечний для життя стан, потребує окремої кваліфікації за ст. 166 КК України.

Аргументовано, що розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 166 та ст. 167 КК України, необхідно здійснювати як за об'єктивними (діяння), так і суб'єктивними ознаками (форму вини, мету, суб'єкт). Доведено, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 166 КК України, не охоплює такі дії, як зловживання правами. Підтримується пропозиція включити батьків до кола суб'єктів злочину, передбаченого ст. 167 КК України, для заповнення прогалини у законі щодо кваліфікації зловживання батьківськими правами з корисливою метою на шкоду дітям.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, невиконання обов'язків по догляду, суміжні склади, розмежувальні ознаки.

Filipenko V.R. On the issue of distinguishing the corpus delicti under Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine from related corpus delicti of criminal offences.

The article is devoted to the study of the issue of distinguishing the corpus delicti of a malicious failure to fulfill the obligations to take care of a child or a person under guardianship or custody (Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine) from such related corpus delicti of criminal offences as "Domestic violence" (Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine), "Leaving in danger" (Art. 135 of the Criminal

Code of Ukraine) and “Abuse of the rights of guardian” (Art. 167 of the Criminal Code of Ukraine). The author analyzes these corpus delicti, compares them, identifies the features by which these corpus delicti should be distinguished, studies the case law, formulates recommendations on the qualification of these crimes as well as proposes improvements to the law on criminal liability.

The author shows that the corpus delicti of the crimes, provided for by Art. 126-1 and 166 of the Criminal Code of Ukraine, should be distinguished by objective (form of action, systematic character) and subjective (form of guilt) features. The author proves that intentional economic violence, committed by means of abandonment without care and guardianship with deliberate attitude towards the consequences, should be qualified under Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine. Under Art. 126-1 and Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine, the act can be qualified only in the case of a real combination.

The author substantiates that the main objective feature by which it is necessary to distinguish the corpus delicti of crimes under Art. 135 and Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine is an availability of a life-threatening condition. When committing a crime under Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine, the victim is not in such a condition. If there are grounds, the previous behaviour of a person, placing a child or a person with limited capacity (incapacity) in a life-threatening condition, requires separate qualification under Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine.

The author argues that the corpus delicti of criminal offences under Art. 166 and Art. 167 of the Criminal Code of Ukraine should be distinguished both according to objective (act) and subjective features (form of guilt, purpose, subject). It is proved that the objective elements of the crime under Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine do not cover such actions as abuse of rights. The author supports the proposal to include parents in the circle of subjects of the crime under Art. 167 of the Criminal Code of Ukraine in order to fill the gap in the law concerning qualification of abuse of parental rights for mercenary purposes to the detriment of children.

Key words: criminal law, criminal liability, criminal offence, failure to fulfill the obligations to take care of smb, related corpus delicti, distinguishing features.

Постановка проблеми. У сьогоднішніх умовах розвитку суспільства необхідним є забезпечення захисту прав соціально вразливих верств населення – дітей та обмежено дієздатних (недієздатних) осіб. Серед основоположних їх прав є право на догляд, яке, у свою чергу, співвідноситься з відповідним обов’язком їх батьків, опікунів, піклувальників тощо. Тож, задля охорони зазначеного вище права та протидії випадкам бездіяльності щодо його реалізації, законодавець закріпив різні види відповідальності, у тому числі, і кримінальну. Так, ст. 166 КК України передбачено відповідальність за злісне невиконання обов’язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування.

Відповідно до звітів Генеральної прокуратури України за цією статтею у 2018 р. розпочато 163 кримінальних проваджень; 2019 р. – 160; 2020 р. – 136; 2021 р. – 134; 2022 р. – 86; 2023 р. – 72; січень-червень 2024 р. – 63 [1]. Це свідчить про відносну поширеність вчинення цього злочину. У той же час, наявність у диспозиції ст. 166 КК України оціночних понять (злісність та тяжкі наслідки), відсутність критеріїв їх визначення, проблеми при встановленні форми вини, криміналізація економічного насильства як форми домашнього насильства тощо спричиняють на практиці труднощі при розмежуванні цього складу злочину із суміжними складами кримінальних правопорушень. Серед них слід виділити: «Домашнє насильство» (ст. 126-1 КК України), «Залишення в небезпеці» (ст. 135 КК України), «Зловживання опікунськими правами» (ст. 167 КК України). Викладене свідчить про необхідність приділити увагу питанню розмежування складу злочину, передбаченого ст. 166 КК України, зі складами кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 126-1, 135, 167 КК України.

Метою дослідження є аналіз складів злісного невиконання обов’язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, та кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 126-1, 135, 167 КК України, крізь призму доктрини кримінального права та судової практики, задля виокремлення їх розмежувальних ознак та формулювання рекомендацій щодо кваліфікації і вдосконалення закону.

Стан опрацювання проблематики. Деяким аспектам кримінально-правової характеристики складу злочину, передбаченого ст. 166 КК України, приділено увагу у працях П.П. Андрушка, О.І. Бєлової, О.С. Гардецького, М.К. Гнєтнєва, К.А. Голдзінського, О.М. Готіна, І.О. Зінченко, Д.П. Євтєєвої, С.Г. Киренка, М.В. Мазура, М.І. Мельника, С.М. Морозюка, О.О. Семенюка та ін.

Однак, проблема розмежування цього складу злочину зі складами кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 126-1, 135, 167 КК України, у працях зазначених вчених не розглядалась.

Виклад основного матеріалу. У 2017 р. КК України було доповнено ст. 126-1 «Домашнє насильство». Діяння цього злочину виражається у систематичному насильстві, а саме: фізичному, психологічному та економічному насильстві [2]. Відповідно до п. 4 ст. 1 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» «…економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру» [3]. У доктрині проявами економічного насильства пропонується визнавати випадки систематичного ухилення від утримання дітей [4, с. 43]. Тож, виникає потреба у розмежуванні складів злочинів, передбачених ст. 126-1 та ст. 166 КК України.

Слід зауважити, що порівняно з невиконанням обов'язків по догляду, що може бути вчинено тільки у формі бездіяльності [5, с. 204], економічне насильство найчастіше полягає в активній поведінці, що поєднана з агресією. У доктрині зазначається, що «…це система поведінки, для збереження влади й контролю над близькою людиною» [6, с. 217]. Наприклад, незважаючи на бажання дитини, батьки можуть забороняти їй займатись позашкільною діяльністю, яка їм не подобається; перешкоджати в отриманні необхідних лікувальних послуг, не бажаючи витрачати на це кошти чи не поділяючи думку лікарів; відмовлятися від сплати додаткових занять, курсів, які є необхідними для розвитку дитини; привласнювати кошти особи, що належать їй на праві власності; жити за рахунок цієї особи; псувати або викидати одяг, їжу, інші важливі речі для потерпілого (приміром, музичний інструмент) тощо.

Обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого ст. 126-1 КК України, є вчинення економічного насильства систематично. У випадку вчинення цього діяння одноразово, особа має підлягати відповідальності за ст. 173-2 КУпАП. У той же час, невиконання обов'язків по догляду може бути як одноразовим, так і систематичним [5, с. 206]. Крім цього, економічне насильство може бути вчинено лише з умисною формою вини. Натомість, злочин, передбачений ст. 166 КК України, є необережним [5, с. 242].

Варто зауважити, що О.О. Біловод, вважаючи домашнє насильство умисним злочином, зазначає, що норма, передбачена ст. 166 КК України, є спеціальною до норми, передбаченої ст. 126-1 КК України [7, с. 95, 156, 170]. Це викликає сумніви, адже вказані норми не перебувають у конкуренції, а, навпаки, їх склади розмежовуються як за об'єктивними, так і суб'єктивними ознаками. Навіть у випадку вчинення економічного насильства у формі бездіяльності (залишення без догляду та піклування), ці склади необхідно розмежовувати за суб'єктивною стороною. При умисному ставленні як до бездіяльності, так і до наслідків, вчинене слід кваліфікувати за ст. 126-1 КК України. Натомість, необережне ставлення до наслідків обумовлює застосування ст. 166 КК України.

До того ж, відповідальність за економічне насильство у тому ж вигляді, що пропонує ст. 126-1 КК України, О.О. Біловол вважає, що слід передбачити тільки у ст. 166 КК України шляхом внесення змін до неї. Оскільки у цій статті вже встановлено відповідальність за окремі прояви залишення без догляду чи піклування, а внесені зміни сприятимуть її більш цілісному характеру [7, с. 103, 214]. Викладене дозволяє зазначити наступне. По-перше, нагадаємо, що передумовою включення ст. 166 до КК України стала ратифікація Верховною Радою України Конвенції ООН про права дитини 1989 р., яка є основним документом, що визначає правові стандарти у сфері захисту прав дитини та відповідальності батьків або осіб, що їх замінюють. Тому, створення цієї статті обумовлено необхідністю правового забезпечення охорони конкретно прав дітей та обмежено дієздатних (недієздатних) від бездіяльності зобов'язаних осіб. По-друге, встановлення та подальше існування кримінальної відповідальності саме за злочин, передбачений ст. 166 КК України, обумовлено низкою факторів [5, с. 28–48]. По-третє, доведено, що поняття «обов'язки по догляду» є комплексним та становить зміст діяння, що свідчить про цілісність кримінально-правової охорони особистих немайнових прав дітей та обмежено дієздатних (недієздатних) осіб, і не потребує розширення. По-четверте, як зазначалось вище, основною розмежувальною ознакою злочинів, передбачених ст. 126-1 та ст. 166 КК України, є форма вини. Таким чином, пропоновані зміни призведуть до декриміналізації невиконання обов'язків по догляду за дитиною чи

недієздатним (обмежено дієздатним), вчиненого з необережності, що унеможливить захист прав цих осіб. Це є недопустимим, зважаючи на низку факторів.

Слід звернути увагу, що в деяких випадках М.І. Хавронюк пропонує економічне насильство кваліфікувати за сукупністю зі ст. 166 КК України [7, с. 390]. Це можливо, але тільки за умови реальної сукупності. Наприклад, *мати, окрім перешкоджання отримувати послуги з лікування, не виконувала обов'язки по забезпеченню освіти, необхідним шкільним приладдям, вихованню, піклуванню про здоров'я, у результаті чого одна дитина не закінчила курс навчання за перший клас, а у іншої виявили затримку психомоторного розвитку та низку захворювань: кардіопатія, хронічний гепатит В, алергічний дерматит тощо* [8].

Таким чином, склади кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126-1 та ст. 166 КК України, необхідно розмежовувати як за об'єктивними (формою діяння, систематичністю), так і суб'єктивними (формою вини) ознаками.

Ч. 1 ст. 135 КК України передбачає відповідальність за завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, а також у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан. Аналіз диспозиція ч. 1 цієї статті свідчить про необхідність приділення особливої уваги питанню розмежування злочинів, передбачених ст. 135 та ст. 166 КК України. Так, під час залишення в небезпеці потерпілий перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлений можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану [9]. Небезпечним для життя станом вважається «…стан, за якого особа без сторонньої допомоги не має можливості здійснити заходи для самозбереження внаслідок власної безпорадності (малолітства, старості, хвороби, каліцтва) тощо» [10, с. 226]. Небезпека для життя може бути наявна через дії небезпечних факторів зовнішнього середовища: пожежу, стихійне лихо тощо або звичайний перебіг хвороби потерпілого чи розвиток хворобливого стану [11, с. 15]. Потерпілий за ст. 166 КК України у такому стані не перебуває. Наприклад, за відсутності небезпечного для життя стану, *мати залишила дітей без нагляду, у результаті чого один з них знайшов пляшку з горючою сумішшю, відкрив та вилив її на розжарену піч, після чого від полум'я, яке здійнялось, отримав опіки, які відносяться до легких тілесних ушкоджень з короткочасним розладом здоров'я. У той же час інша дитина отримала тяжкі тілесні ушкодження у вигляді термічних опіків, які ускладнились опіковим шоком та стали причиною її смерті. Згодом мати повернулась, однак дитина уже загинула* [12]. Відповідно, у цьому випадку бездіяльність матері проявилась у невиконанні обов'язку по нагляду за дітьми, що не перебували у небезпечному для життя стані, тож її визнано винною за ст. 166 КК України.

Слід зазначити, що В.В. Бабаніна вважає, що крім ст. 135 КК України, норма, яка передбачає надання допомоги особі, що цього потребує, для врятування її життя та здоров'я, передбачена і ст. 166 КК України [11, с. 2]. Проте, обов'язок надати допомогу особі, яка перебуває у небезпечному для життя стані, та обов'язки по догляду значно відрізняються за своїм змістом. Зокрема, за ст. 135 КК України – це негайний порятунок життя і збереження здоров'я. Так, законодавство передбачає ознайомлення батьків або осіб, що їх замінюють, про відповідальність за залишення дитини в небезпеці, якщо у дитини критичний стан здоров'я, що потребує термінового медичного втручання (ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства» [13]). За ст. 166 КК України зміст обов'язків полягає у постійному забезпеченні нормального існування та розвитку особи. Крім цього, необхідно враховувати підстави обов'язку особи вчиняти активні дії, якими можуть бути: закон, інший нормативно-правовий акт, професійні або службові функції особи, родинні відносини, договір, попередня поведінка винного, що полягає у поставленні потерпілого в небезпечний для життя стан [14]. Натомість, підставами обов'язків по догляду є тільки родинні відносини, приписи Конституції України, міжнародних актів та актів національного цивільного та сімейного законодавства, договір з патронатним вихователем, прийомними батьками, батьками-вихователями [5, с. 204]. Слід звернути увагу, що моментом закінчення злочину, передбаченого ст. 135 КК України є момент ухилення від надання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, незалежно від того, наскільки ефективною могла бути така допомога [15], а за ст. 166 КК України – цим моментом є настання тяжких наслідків.

Що стосується суб'єктивної сторони залишення в небезпеці, то остання завжди характеризується лише прямим умислом щодо самого діяння [16]: особа обізнана про наявність джерела загрози, вплив його на організм потерпілого, розуміння, що останній не може вжити заходів до самозбереження [10, с. 227], а злочину, передбаченого ст. 166 КК України – як умислом, так і необережністю. У цілому ж, злочин, передбачений ст. 135 КК України – умисний, а злочин, передбачений ст. 166 КК України – необережний.

Верховний Суд України звернув увагу, що за змістом ст. 135 КК України, «…поставлення в небезпеку виступає як основа для виникнення спеціального обов'язку надати допомогу особі, яка перебуває у небезпечному для життя стані. Іншими словами, саме поставлення в небезпеку знаходиться за межами вказаного злочину та за певних умов містить окремий склад злочину» [17]. Приміром, *мати злісно не виконувала обов'язки по догляду за трьома дітьми, яке спричинило низку захворювань. Остання не забезпечувала необхідними умовами життя: водою, продуктами харчування, одягом, чим і поставила дітей у небезпечний для життя стан. Попри це, вона залишила без нагляду та засобів існування дітей, що перебували в небезпечному для життя стані та були позбавлені можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство. Діяння матері кваліфіковано за сукупністю ч. 1 ст. 135 та ст. 166 КК України* [18]. У цій ситуації поставлення в небезпечний для життя стан відбулося шляхом незабезпечення необхідними умовами життя дітей, тож було вчинено злочин, передбачений ст. 166 КК України. Небезпечний для життя стан у дітей полягав у тому, що вони опинилися без їжі, води, нагляду, маючи при цьому конкретні хвороби. Мати, усвідомлюючи, що діти знаходяться в такому стані та не можуть вжити заходів до самозбереження через малолітство, залишила їх у небезпеці.

У іншому випадку *мати залишила без нагляду дітей у будинку, де чайник був підключений до електромережі, та пішла на подвір'я. Почувши плач дитини, вона повернулась та виявила тіло сина, яке зазнало опіків від окропу з того ж чайника. Однак, за допомогою до медичного закладу мати не звернулась та вирішила лікувати сина самостійно, у результаті чого наступного дня дитина померла* [19]. Отже, не виконавши обов'язку по нагляду за дитиною, що призвело до опіків, мати поставила її в небезпечний для життя стан. Подальше незвернення матері за медичною допомогою сину, що перебував в такому стані (з опіками) та позбавлений можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, що спричинило її смерть, слід визнати залишенням в небезпеці. Відповідно, суд обґрунтовано кваліфікував вчинене за сукупністю ч. 3 ст. 135 та ст. 166 КК України. Тільки за ч. 3 ст. 135 КК України суд визнав винною *матір, що не звернулась за медичною допомогою доньці, що отримала опіки та померла. Судом встановлено, що опіки вразили понад 80% тіла і дитина перебувала в небезпечному для життя стані та потребувала допомоги через малолітство, оскільки не могла вжити заходів до самозбереження* [20]. Зауваження викликає те, що суд не надав кримінально-правової оцінки діянню матері, що полягало у поставленні дитини в небезпечний для життя стан. Так, *матір, поставивши каструлю з окропом на підлогу*, *не виконала обов'язку по нагляду за дитиною, що впала у цю каструлю, та отримала опіки* [20]. Ця бездіяльність потребує окремої кваліфікації за ст. 166 КК України.

Таким чином, основною об'єктивною розмежувальною ознакою складів злочинів, передбачених ст. 135 та ст. 166 КК України, є наявність небезпечного для життя стану.

Переходячи до проведення розмежування складів злочинів, передбачених ст. 166 та ст. 167 КК України, слід зазначити, що у літературі існує думка, згідно з якою невиконання батьками, опікунами, піклувальниками своїх обов'язків може проявлятись ще й у зловживанні своїми правами [21, с. 351-352]. Це викликає сумніви, що можна пояснити наступним. По-перше, визнано, що зловживання правом не пов'язане з невиконанням особою обов'язків [22, с. 19; 23, с. 114], її діяльність повинна бути спрямована на реалізацію права чи виконання обов'язку. Зловживаючи правом, особа завжди має свій інтерес та мету, яка суперечить законним цілям використання права [23, с. 114, 118; 24, с. 341].Під час невиконання обов'язків за ст. 166 КК України мотиви і мета, якими керується особа, не є обов'язковою ознакою цього складу. По-друге, законодавцем передбачено, що батьки не можуть здійснювати свої права всупереч інтересам дитини (ч. 2 ст. 155 СК України). Цей припис містить заборону на зловживання батьківськими правами. По-третє, серед підстав позбавлення батьківських прав у ч. 1 ст. 164 СК України окремо виділено ухилення від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини та/або забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти (п. 2) та здійснення будь-яких видів експлуатації дитини, примушування її до жебракування та бродяжництва (п. 5). Згідно з

п. 1.7. Правил опіки та піклування, органи опіки та піклування розглядають звернення дітей щодо неналежного виконання батьками обов'язків з виховання або щодо зловживання батьків своїми правами [25]. Відповідно, сформулювавши підстави позбавлення батьківських прав із використанням сполучника «або», законодавець розрізняє невиконання (ухилення), неналежне виконання обов'язків по вихованню та зловживання правами. Викладене свідчить про те, що злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, не може бути вчинено шляхом зловживання правами. Водночас, з цих же підстав, ст. 167 КК України і передбачає відповідальність саме за зловживання опікунськими правами. Різняться ці склади кримінальних правопорушень і за конструкцією. Так, порівняно зі складом злочину, передбаченого ст. 166 КК України, який є матеріальним, склад зловживання опікунськими правами – формальний.

Щодо суб'єктивної сторони цих кримінальних правопорушень, то зловживання опікунськими правами є умисним злочином та вчиняється з корисливою метою. Попри це, форма вини злочину, передбаченого ст. 166 КК України – необережна, а мета є факультативною ознакою. До того ж, на відміну від злочину, передбаченого ст. 166 КК України, батьки не є суб'єктами зловживання опікунськими правами. З цього приводу слід зазначити, що у разі зловживання батьківськими правами з корисливою метою, суб'єкти посягають, насамперед, на відносини, які забезпечують майнові права дітей, у наслідок чого додатково завдається шкода їх нормальному існуванню, зростанню та розвитку. Так, у випадку вчинення таких дій опікунами або піклувальниками, останні підлягають кваліфікації за ст. 167 КК України. Однак, механізм завдання шкоди основному безпосередньому об'єкту при вчиненні злочину, передбаченого ст. 166 КК України, не передбачає шкоди майновим правам потерпілим. Аналогічні дії при встановленні їх вчинення систематично, повинні кваліфікуватись як економічне насильство (позбавлення коштів та житла) за ст. 126-1 КК України. Внесення змін до ст. 167 КК України шляхом включення батьків до кола суб'єктів цього злочину сприятиме вирішенню цієї проблеми, про що вже йшлося у науці [26, с. 166].

Тож, склади злочинів, передбачених ст. 166 та ст. 167 КК України, розмежовуються як за об'єктивними (діяння), так і суб'єктивними ознаками (форма вини, мета, суб'єкт).

Висновки. Викладене вище дозволяє зробити наступні висновки:

1) розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126-1 та ст. 166 КК України, повинне проводитись за об'єктивними (формою діяння, систематичністю), так і суб'єктивними (формою вини) ознаками. Умисне економічне насильство, вчинене шляхом залишення без догляду та піклування, при умисному ставленні до наслідків має кваліфікуватись за ст. 126-1 КК України. Тільки у випадку реальної сукупності, вчинене може підлягати кваліфікації за ст. 126-1 та ст. 166 КК України;

2) розмежування складів злочинів, передбачених ст. 135 та ст. 166 КК України, необхідно здійснювати як за об'єктивними, так і суб'єктивними ознаками. Зокрема, основною об'єктивною ознакою є наявність небезпечного для життя стану. При вчиненні злочину, передбаченого ст. 166 КК України, потерпілий у такому стані не перебуває. Якщо будуть наявні підстави, попередня поведінка особи, що полягала у поставленні дитини або обмежено дієздатної (недієздатної) особи у небезпечний для життя стан, потребує окремої кваліфікації за ст. 166 КК України.

3) при розмежуванні складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 166 та ст. 167 КК України, слід звертати увагу на об'єктивні (діяння) та суб'єктивні ознаки (форму вини, мету, суб'єкт). Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 166 КК України, не охоплює такі дії, як зловживання правами. Задля заповнення прогалини у законі стосовно кваліфікації зловживання батьківськими правами з корисливою метою на шкоду дітям, підтримується пропозиція включити батьків до кола суб'єктів злочину, передбаченого ст. 167 КК України. За умови систематичного зловживання правами, вчинене слід кваліфікувати як економічне насильство (у виді позбавлення коштів та житла) за ст. 126-1 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, січень–червень 2024 рр.: офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 04.08.2024).

2. Постанова Верховного Суду колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 25 лютого 2021 р., судова справа № 583/3295/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443 (дата звернення: 04.08.2024).
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
4. Харитонова О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018. 344 с.
5. Лукач У. Теоретичні аспекти проблеми економічного насильства над жінками. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи*: тези доп. ІІ Всеукр. з міжнародною участю наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 6 квіт. 2017 р.). Івано-Франківськ : НАІР, 2017. С. 216–218.
6. Біловол О.О. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство (ст. 126-1 КК України): дис. … докт. філософ. Київ, 2021. 242 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
8. Приговор Золочевского районного суда Харьковской области от 22 апреля 2015 г., судебное дело № 622/195/14-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/43774178 (дата звернення: 04.08.2024).
9. Постанова Верховного Суду колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 6 червня 2019 р., судова справа № 678/494/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82492124 (дата звернення: 04.08.2024).
10. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. Т. 17: Кримінальне право / Редкол. В.Я. Тацій (голова) [та ін.]. 1064 с.
11. Бабаніна В.В. Кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 21 с.
12. Вирок Рахівського районного суду Закарпатської області від 30 березня 2012 р., судова справа № 709/1023/2012. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/27068277 (дата звернення: 04.08.2024).
13. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 30. Ст. 142.
14. Постанова Верховного Суду колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 23 червня 2021 р., судова справа № 689/471/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97903715 (дата звернення: 04.08.2024).
15. Постанова Верховного Суду колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 29 жовтня 2020 р., судова справа № 51/749/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92602246 (дата звернення: 04.08.2024).
16. Постанова Верховного Суду колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 11 березня 2021 р., судова справа № 711/798/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95616559 (дата звернення: 04.08.2024).
17. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 6 березня 2014 р., судова справа № 5-1кс14. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/37908428 (дата звернення: 04.08.2024).
18. Постанова Верховного Суду колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 20 листопада 2018 р., судова справа № 208/1038/15-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78111127 (дата звернення: 04.08.2024).
19. Вирок Фрунзівського районного суду Одеської області від 11 червня 2020 р., судова справа № 517/213/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 89748080 (дата звернення: 04.08.2024).
20. Вирок Піщанського районного суду Вінницької області від 24 липня 2020 р., судова справа № 134/98/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/90611241 (дата звернення: 04.08.2024).
21. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / отв. ред. Е.Л. Стрельцов. Изд. восьмое, перераб. и допол. Харьков: Одиссей, 2012. 992 с.

22. Калюжний Р.А., Андрущенко І.Г. Зловживання правом: сутність та шляхи протидії. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* № 8 (58). 2006. С. 16–22.
23. Рубащенко М. Зловживання правом як загальноправова категорія: допустимість, сутність, кваліфікація. *Все для юриста.* 2010. № 3 (93). С. 110–119.
24. Загальна теорія права: підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
25. Правила опіки та піклування: наказ Держ. комітету України у справах сім'ї та молоді, М-во освіти України, М-во охорони здоров'я України, М-во праці та соціальної політики України від 26.05.99 № 34/166/131/88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/z0387-99#Text (дата звернення: 04.08.2024).
26. Белова О.І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2007. 184 с.

УДК 343.5
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.61

НЕЗАКОННИЙ ЗБУТ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕКТРОННИХ ІНФОРМАЙНИХ РЕСУРСІВ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ

Шевченко Т.В.,
старший викладач
кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-2426-4372
e-mail: shtv2015@ukr.net

Шевченко Т.В. незаконний збут наркотичних засобів з використанням електронних інформаційних ресурсів: проблеми кваліфікації.

За останні роки у зв'язку із пандемією та війною в Україні ситуація тільки загострилась, тому стаття присвячена проблемним питанням щодо прогалини в законі про кримінальну відповідальність з приводу посилення кримінальної відповідальності на незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів безконтактним шляхом. В статті звернута увага на проблему осучаснення збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів шляхом використання електронних інформаційних ресурсів («закладки», безконтактний збут). Проведено аналіз попередніх публікацій за означеною тематикою та врахована думка вчених щодо подальших наукових розробок щодо безконтактного способу розповсюдження наркотичних засобів. Диспозиція ст. 307 КК України не змінювалась більше двадцяти років, хоча знаємо, що злочинність постійно змінюється та пристосовується до нових умов за для ефективного незаконного збагачення, на що зроблено акцент в статті. Наведено приклади негативного впливу використання особливого, так званого, безконтактного способу або способом «закладки» збуту наркотичних засобів. Розглянуто приклади судової практики та особливості кваліфікації за способом «закладки». Крім того, в статті проведено аналіз зарубіжного законодавства, а саме Кримінального кодексу Республіки Казахстан та наведено приклад вирішення проблеми шляхом посилення кримінальної відповідальності. За КК РК незаконний збут наркотичних засобів шляхом використання електронних інформаційних ресурсів є особливо кваліфікуючою обставиною та передбачає покарання у виді позбавлення волі від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна. За національним законодавством, за відсутності інших кваліфікуючих обставин, такі дії винного слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 307 КК України де санкція статті значно менше ніж за кваліфікуючими обставинами. Тому, в статті зроблено висновки щодо доцільності внесення змін до ст. 307 КК України, а саме необхідності посилення кримінальної відповідальності за збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів шляхом використання електронних інформаційних ресурсів.

Ключові слова: наркотичні засоби, психотропні речовини, електронні інформаційні ресурси, спосіб незаконного збуту наркотиків.

Shevchenko T.V. Illegal sale of narcotic drugs using electronic information resources: problems of qualification.

In recent years, due to the pandemic and the war in Ukraine, the situation has only worsened, so the article is devoted to the problematic issues of the gap in the law on criminal liability regarding the strengthening of criminal liability for the illegal sale of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues by contactless means. The article draws attention to the problem of modernization of the sale of narcotic drugs, psychotropic substances and their analogues through the use of electronic information resources («marks», contactless sale). The analysis of previous publications on the specified topic was carried out and the opinion of scientists regarding further scientific developments regarding the non-contact method of distribution of narcotic drugs was taken into account. The disposition of Art. 307

of the Criminal Code of Ukraine has not changed for more than twenty years, although we know that crime is constantly changing and adapting to new conditions for effective illicit enrichment, which is the focus of the article. The author provides examples of the negative impact of using a special, so-called, contactless method or the method of «marking» the sale of drugs. Examples of judicial practice and peculiarities of qualification by the «mark» method are considered. In addition, the article analyzes foreign legislation, namely the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, and provides an example of how to solve the problem by strengthening criminal liability. According to the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, illegal sale of drugs through the use of electronic information resources is a particularly qualifying circumstance and provides for a penalty of imprisonment from ten to fifteen years with confiscation of property. Under national law, in the absence of other qualifying circumstances, such actions of the perpetrator should be qualified under Part 1 of Article 307 of the Criminal Code of Ukraine, where the sanction of the article is much less than under the qualifying circumstances. Therefore, the article concludes that it is advisable to amend Article 307 of the Criminal Code of Ukraine, namely, the need to enhance criminal liability for the sale of narcotic drugs, psychotropic substances and their analogues through the use of electronic information resources.

Key words: narcotic drugs, psychotropic substances, electronic information resources, method of illegal drug trafficking.

Постановка проблеми. Проблеми протидії наркозлочинності в Україні стоїть доволі гостро, особливо в останні роки, коли злочинність розвивається та використовує новітні технології для досягнення найбільших результатів. Одним із способів протидії злочинності це правовий метод, а саме усунення прогалин в законодавстві, посилення кримінальної відповідальності, зміна кримінального законодавства.

Мета дослідження. Мета дослідження полягає у доведенні проблеми незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів шляхом використання електронних інформаційних ресурсів та усунення прогалини в законі про кримінальну відповідальність.

Стан опрацьованої проблематики. Окремі питання щодо особливостей кримінальної відповідальності за незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів в своїх роботах розглядали наступні науковці: В.С. Батиргареєва, Ю.В. Баулін, А.А. Вознюк, Д.В. Головін, О.В. Кириченко, Я.О. Помаз та ін. Однак, варто зауважити, що проведені попередні дослідження стосуються як окремих питань незаконного збуту, так і його окремих частин складу кримінального правопорушення. Окремо щодо способу незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин питання розглянуто недостатньо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дане дослідження пов'язане із проведенням не загального, а конкретного аналізу особливого способу вчинення незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин. Окрім каральної міри (збільшення кримінальної відповідальності) питання стоїть щодо превентивних заходів шляхом посилення покарання, що в свою чергу призведе до зменшення наркотизації населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перелік способів вчинення дій пов'язаних з незаконним збутом наркотичних засобів або безпосередній збут в диспозиції статті 307 КК України читко визначений в законі про кримінальну відповідальність, а саме: «незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту» [1]. Однак, необхідно зазначити, що сама диспозиція статті не змінювалась протягом тривалого часу. Конструкція статті сформована ще у 2001 році, наступні зміни пов'язані із збільшенням нижньої межі покарання, що передбачена санкцією статті, сама ж диспозиція не була змінена [2]. Останні зміни, що були внесені у 2018 році були пов'язані з переходом зі «злочинів» на «кримінальні правопорушення» і не стосувались способу вчинення незаконного збуту або зміни меж та видів покарання.

Більше того, редакція ст. 229-1 КК України (1961 року) викладена так само, як і в редакції 2001 року і залишається до сьогодні, а саме: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а так само незаконний збут наркотичних засобів або психотропних речовин» [1]. Як ми бачимо, що більше ніж п'ятдесят років норма статті не змінилась, однак значно змінилися обставини, детермінанти, особистість злочинців, які їх вчиняють та інші передумови, в тому переліку – історичні, технологічні. Злочинність явище мінливе, яке постійно змінюється під дією різних факторів і наркозлочинність не є виключенням, оскільки залишається самою прибутковою зоною серед незаконного професійного злочинного

заробітку, що кожного року приносить мільйонні прибутки на світовому ринку. Ці фактори повинні враховуватись при запровадженні заходів протидії незаконному обігу наркотичних засобів в Україні правоохоронними органами.

Враховуючи, що кількість вчинення незаконного збуту наркотичних засобів неухильно зростає, а не зменшується звичайно, що способи їх вчинення також можуть бути різними. Так, за офіційними статистичними даними Генеральної прокуратури України за 2021 рік всього обліковано кримінальних правопорушень пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів становила – 29587, з них за ст. 307 КК України – 10994, що склало 37% питомої ваги [3]. За 2022 рік всього обліковано вже 34398 кримінальних правопорушень в цій сфері, що на 4811 кримінальних правопорушень більше ніж за попередній рік. З них за ст. 307 КК України обліковано – 10162 кримінальних правопорушення, що склало – 29,5% питомої ваги від загальної кількості [Статистичні дані офісу Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх розслідування за січень-грудень 2022 року. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 19.06.2023)]. У 2023 році всього обліковано – 39124 кримінальних правопорушення пов'язаних з незаконним обігом наркотичних речовин, що на 4726 кримінальних правопорушень більше ніж у 2022 році та на 9537 більше ніж у 2021 році. З них за ст. 307 КК України обліковано – 14302, що на 4140 кримінальних правопорушень більше ніж за 2022 рік [3]. Також, необхідно врахувати, що з початком повномасштабного вторгнення рф в Україну (2022-2023 роки) аналітичні дані з частини тимчасово окупованої території не враховані у загально статистичні дані. Тож, наявна «негативна» динаміка збільшення обігу наркотичних засобів на території України дає змогу говорити про нагальні проблеми в цій сфері.

Так, на думку Батиргареєвої В.С.: «у перспективі обсяги цього бізнесу збільшуватимуться, оскільки правоохоронний сектор поки що лише рефлексує на виклики, а не працює на упередження їх виникнення. Отже, на теперішній час діяльність подібних "магазинів" залишається практично невразливою від будь-якого втручання "ззовні", оскільки представляє собою розгалужену злочинну мережу, не обмежену територіальними координатами та підсилену сучасними інструментами комунікації, знання особливостей яких, у свою чергу, потребує неабияких спеціальних компетентностей» [4].

Розглянемо, які кваліфікуючи, альтернативні ознаки запропоновані законодавцем в ст. 307 КК Україні:

– за попередньою змовою групою осіб;

– особою, яка раніше вчинила одне із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 308-310, 312, 314, 315, 317 КК України;

– із залученням неповнолітнього;

– збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян;

– збут чи передача наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місця позбавлення волі;

– наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах;

– особливо небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини;

– вчинені організованою групою;

– наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах;

– вчинені із залученням малолітнього або щодо малолітнього. То ж до кваліфікуючих ознак відносяться: повторність (тотожна, однорідна); вчинення групою осіб (форми співучасті також враховані); щодо неповнолітнього; щодо предмету кримінального правопорушення в залежності від розміру; також особливості місця вчинення кримінального правопорушення (місця позбавлення волі, місця масового перебування людей). Однак, не згадано спосіб вчинення кримінального правопорушення та його особливості [1].

Законодавець передбачає вичерпний перелік способів вчинення збуту наркотичних засобів, без їх розширення. Сам термін «…або збут» наркотичних засобів. Так, збут у широкому розумінні це – процес організації транспортування, складування, підтримки запасів, доробки, просування до оптових і роздрібних торговельних ланок, передпродажної підготовки, упакування і реалізації товарів з метою задоволення потреб покупців і отримання на цій основі прибутку. Якщо розби-

ратись, то термін «збут» не можна ототожнювати з терміном «продаж». Значення «збут» повинен використовуватись за загальним правилом маркетингу (оскільки ми говоримо саме про реалізацію товару але незаконним шляхом) ще до виготовлення продукції, а не після виготовлення товару, або отримання товару. Так, про збут можемо говорити для осіб, які займаються наркозлочинністю на професійному постійному рівні, використовуючи масовість, системність розповсюдження «товару». Говорячи про одноразові дози вже готової «продукції» мова повинна йди про «продаж» або «реалізацію».

Ще одна сторона виникнення нових способів збуту наркотичних засобів є спочатку локдаун, майже повна ізоляція, у зв'язку із COVID-19, а згодом повномасштабне вторгнення рф в України та введення воєнного стану. Такі події з 2020 року до теперішнього часу призвели до виникнення відносно нового способу вчинення незаконного обігу наркотичних засобів, так званого «безконтактного», що мінімізує комунікацію з «клієнтами» але зберігає прибуток і не знижує масив розповсюдження. За останні чотири роки особи, що збувають наркотичні засоби значно вдосконалили методику дій та алгоритм незаконного розповсюдження.

Виникає питання, чому ми звертаємо увагу на особливий спосіб вчинення незаконного збуту наркотичних засобів і приділяємо цьому увагу?

По перше: потребують оновлення організаційно-управлінських заходів. Поява і застосування нового способу вчинення кримінального правопорушення повинна також призвести до зміни дій працівників правоохоронних органів щодо виявлення, викриття, розкриття та фіксації незаконних дій. Це збільшує навантаження на правоохоронні органи, потребує додаткового фінансування, освоєння нових технологій, оскільки контактування відбувається шляхом використання мережі Інтернет. Схема незаконного збуту наркотичних засобів передбачає, так зване «заплутування» слідів, використання різних осіб («ланцюг» передачі), що ускладнює виявлення саме першоджерела незаконного розповсюдження наркотичних засобів.

По друге: застосування безконтактного способу збільшує кількість незаконного збуту наркотичних засобів та зменшує відсоток виявлених фактів незаконного збуту.

Так, Головін Д.В., наголошує на тому, що організаційно-тактичні алгоритми проведення оперативної закупки наркотичних засобів та психотропних речовин за «безконтактного» їх збуту потребують теоретико-правового та науково-практичного оновлення. Це повинно відбуватися за такими напрямами: здійснення організаційно-правового забезпечення взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції та кіберполіції; підвищення спеціальних знань та вмінь працівників оперативних підрозділів щодо отримання інформації о наркозлочинцях за допомогою мережі Інтернет; залучення сучасних технологій із метою документування злочинних дій, особливо за відсутності можливості безпосереднього спостереження за особою, що здійснює незаконний збут наркотичних засобів та психотропних речовин [5].

По третє: доступність отримання наркотичних засобів каналами, якими користується саме молоде покоління (16-25 років).

По четверте: наявність правової прогалини в законі про кримінальну відповідальність передбачає рівні можливості для застосування кримінального покарання як для осіб, що вчинили кримінальні правопорушення загальним (звичним) способом, що описаний в диспозиції статті. Хоча, як ми побачили вище, ступінь суспільної небезпеки при такому способі збільшується. Родовим об'єктом виступає як посягання на встановлений в державі обіг наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, так і здоров'я населення. Високий рівень наркотизації населення декілька десятиліть залишається проблемою, що не вирішена. А саме доступний шлях отримання наркотичних засобів безконтактним способом сприяє збільшенню кількості людей, що їх вживають та розповсюджують.

Це не всі аргументи, щодо важливості збільшення кримінальної відповідальності при такому способі незаконного збуту наркотичних засобів. Однак, проблема залишається очевидною та потребує вирішення на законодавчому рівні.

Проблема особливого способу вчинення збуту наркотичних засобів стосується не лише України, а також інших держав. Так, наприклад, Берестимова Р.Г. описує таку ж проблему в Казахстані, а саме: «на сьогодні в Україні, як і в Казахстані популярним способом розповсюдження наркотиків є так звані, «закладки». Способи виявлення «закладок» правоохоронними органами досить проблематичні, так як не відбувається самого контакту продавець-покупець, не відбувається передача коштів, крім того не часто відбувається спілкування щодо домовленості, навіть засобами

зв'язку (мобільний телефон). Спілкування проходить, більш за все в соціальних мережах. Кошти за отримання наркотичних засобів, психотропних речовин переводяться на рахунки, а самі наркотичні засоби залишаються в заздалегідь обумовлених місцях. Такими місцям можуть бути: під'їзд будинку, частина вулиці, тротуар та інші заздалегідь обумовлені місця. Якщо брати більш конкретизовано, то у вище зазначених місцях визначаються певні місця-схованки, а саме: каналізаційні люки, квіткові вазони, паркани та інші місця [6]. Як ми бачимо описана схема збуту наркотичних засобів така ж як і в Україні.

Стаття 297 КК Республіки Казахстан передбачає кримінальну відповідальність за незаконне виготовлення, переробку, придбання, зберігання, перевозку з метою збуту або збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, за яке передбачене покарання на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна. Ч. 3 передбачає тіж самі ж дії шляхом використання електронних інформаційних ресурсів, тобто є особливо кваліфікуючою обставиною за яке передбачене покарання вже від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна [7]. За ті ж самі дії шляхом використання електронних інформаційних ресурсів за національним кримінальним законодавством передбачено покарання (ч. 1 ст. 307 КК України) в межах від чотирьох до восьми років, тож різниця у покаранні за кримінальними кодексами РК та України суттєва. Звичайно, можна говорити про принципи кримінального права «гуманізм» та «економія кримінальної репресії», однак враховуючи масштаби та кількість вчинення за видами збуту наркотичних засобів, ступінь суспільної небезпеки, «ціну злочинності» саме від цього виду злочину, то варто все ж таки усунути прогалину щодо способу розповсюдження шляхом «закладок».

Для розповсюдження наркотичних засобів використовують, так звані, наркографіті, настінна реклама з повідомленням адреси-реклами в соціальних мережах. В умовах карантину збільшилась кількість вчинення збуту наркотичних засобів та психотропних речовин саме шляхом «закладки». Особі, яка вживає наркотичні засоби або психотропні речовини достатньо побачити одну з багаточисельних рекламних повідомлень з вказівкою на адресу схованки. Після цього перевести кошти та отримати повідомлення про місце знаходження дози. Таким чином спосіб вчинення збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів шляхом «закладки» зберігається анонімність як продавця – «закладника», так і покупця. А результатом є високий рівень латентності таких видів кримінальних правопорушень і отже низький рівень протидії саме такому способу збуту наркотиків, який за останні часи, набирає обертів опереджаючи за чисельністю за безкарністю порівняно з «класичною» схемою розповсюдження наркотичних засобів [6].

Звернимось до судової практики. Так, ОСОБА_5, за допомогою свого мобільного телефону, використовуючи мережу Інтернет, меседжем «Telegram» зв`язався з невстановленою особою, з якою домовився про зайняття спільним продажем наркотичних засобів на території міста Харкова, з відведенням ОСОБА_5 ролі кур`єра - виконавця, який розкладає закладки з наркотичними засобами в різних місцях м. Харкова, фотографує місця їх залишення на свій телефон та, за допомогою свого мобільного телефону через мережу Інтернет, надсилає вказані фотографії невстановленій особі, з метою звітування про виконану роботу та отримання за це грошевої винагороди, а також, з метою подальшого знаходження наркотичних засобів особами, які замовляють (купують) їх [8].

Проблема є в тому, що безконтактний спосіб вчинення розповсюдження наркотиків складно виявити правоохоронними органам, що збільшує їх латентність та породжує відчуття безкарності для злочинців та продовження злочинної діяльності. Крім, того незаконний збут наркотичних засобів відносить до складу кримінального правопорушення за участі кількох осіб. За таким способом встановити всіх фігурантів майже неможливо. Приклад ми побачили у вироку суду щодо невстановленої слідством особи, яка саме і здійснила незаконний збут шляхом «закладки».

Висновки. Отже, з урахуванням наведеного можемо зазначити, щодо необхідності перегляду норми ст. 307 КК України та внесення змін саме особливим способом вчинення кримінального правопорушення, який на сьогодні є розповсюдженим. Використання безконтактного способу при незаконному збуті наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів дає злочинцям збільшити кількість вчинення кримінальних правопорушень, тривалий час уникати бути викритим, а отже відчуття безкарності дає змогу продовжити свою злочинну діяльність. Крім того, за таким способом втягується до наркотизації більше осіб, особливо молодого віку – 16–25 років. А також доступність способу з урахуванням найбільшої кількості отриманої інформації через соціальні мережі, інформаційні канали, зважаючи на зовнішні обставини в державі, тощо. Наведені аргументи дають підстави до пропозиції зміни закону про кримінальну відповідальність, а саме

– частину четверту статті 307 КК України пропонуємо викласти в такій редакції: «передбачене частиною першою, вчинене шляхом використання електронних інформаційних ресурсів, - карається позбавленням волі на строк від 7 до 12 років позбавлення волі, з конфіскацією майна».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (дата оновлення: 08.05.2024). *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 25.05.2024).
2. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за незаконний обіг [...] Закон України від 06.10.2011 № 3826-VI. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3826-17#Text (дата звернення: 23.05.2024).
3. Статистичні дані офісу Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх розслідування за січень-грудень 2021-2023 років. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 19.06.2023).
4. Батиргареєва В.С. Використання можливостей інформаційно-телекомунікаційних технологій для безконтактного збуту наркотичних засобів в Україні. *Інформація і право*. 2023. № 1(44). С. 142–153 URL: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.1(44).287776.
5. Головін Д.В. Особливості проведення оперативної закупки наркотичних засобів і психотропних речовин. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 138–143. DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2021.2.23.
6. Шевченко Т.В., Берестимова Р.Г. Протидія наркозлочинності в сучасних умовах. Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України та світу: *матер. Міжнар. наук.-практ. конф.* (27 лист. 2020 р., м. Дніпро). Дніпро: Видавець Біла К.О., 2021. 226 с. С. 208–211.
7. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан: Закон Республіки Казахстан від 03.07.2014 року № 226-V ЗРК (дата оновлення: 20.06.2024). URL: https://online.zakon.kz/ Document/?doc_id=31575252 (дата звернення: 26.06.2024).
8. Вирок Комінтернівського районного суду м. Харків. Справа № 641/8813/18 від 24.12.2020. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93817468 (дата звернення: 25.05.2024).

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія ПРАВО

Випуск 84

Частина 3

Коректура • авторська
Комп'ютерна верстка • Світлана Головченко
Дизайн обкладинки • Катерина Шанта

Підписано до друку 30.08.2024. Папір офсет. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman. Умов.друк.арк. 24,06. Формат 60x84/8.

Тираж 100 прим.
Видавець і виготовлювач ФОП «Ященко»